ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە

(1)

مىللەتلەر نەشرىياتى · بېيجىڭ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە

(تارىخىي رومان)

1

مىللەتلەر نەشرىياتى

ياسىنجان سادىق چوغلان ◈ 1983 - يىل

Abdulcelil TURAN
Yenidoğan Mh. 41. Sk. No:7
Daire: 4 Zeytinburnu - İST.

ئاپتور ھەققىدە

يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلان 1966 ـ يىلى 3 ـ ئايدا يەكەن ناھىيە بازىرىدا ئىشچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئالىي مەكتەپ تولۇق كۇرس مەلۇماتىغا ئىگە. ئۇ ھازىر يەكەن دەريا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ سىياسىي بۆلۈمىدە خىزمەت قىلىدۇ. جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ توختاملىق يازغۇچىسى، «قەشقەر» ژۇرنىلىنىڭ تەھرىر ھەيئەت ئەزاسى.

ياسىنجان سادىق چوغلان 1988 ـ يىلى 4 ـ ئايدا سابىق «يەكەن گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «ئاددىي ـ ساددا باشلىق» ناملىق ھېكايىسى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەندىن بۇيان، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ تىرىشىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، رايونىمىز ئەدەبىيات ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشۇپ كەلدى، ئۇنىڭ بىر قىسىم ھېكايە ـ پوۋېستلىرى، شۇنداقلا «جالالات خېنىم»، «نازىنىن قىزلار»، «شەرەنداز ئايال» قاتارلىق تارىخىي ۋە رېئال تېمىدىكى رومانلىرى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا سازاۋەر بولدى. بىر قىسىم ئەسەرلىرىگە مەخسۇس تېمىدا ئەدەبىي ئوبزورلار يېزىلدى. رومانلىرىنىڭ ھەممىسى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا كۈچلۈك كىتاب ئوقۇش قىزغىنلىقى پەيدا قىلدى. «قۇرۇپ كەتكەن دەريا»، «قۇملۇق»، «كالا»، «تاۋۇس ئەللەيىن»، «يۇلتۇز، كۆزۈڭنى قىسما»، «پاتىمەنىڭ كۆڭلەكى»، «باھار»... قاتارلىق پوۋېست ـ ھېكايىلىرى خەنزۇ تىلى ۋە باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىنىدى.

ئۇنىڭ «ئېھ، سەھرا» ناملىق ھېكايىسى ئاپتونوم رايون بويىچە 6 ـ نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «يۇلتۇز كۆزۈڭنى قىسما» ناملىق ھېكايىسى ئاپتونوم رايون بويىچە 15 ـ نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «ئاي مۆككەن كېچە» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى مەملىكەت بويىچە 6 ـ نۆۋەتلىك «تۇلپار ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «قۇملۇق» ناملىق پوۋېستى «تارىم ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «قۇرۇپ كەتكەن دەريا» ناملىق پوۋېستى «ئالتۇن توي» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى مول نەتىجىلىرىگە ئاساسەن شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى ئۇنىڭغا 2006 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك «شىنجاڭ ياش يازغۇچىلار ئەدەبىيات مۇكاپاتى (تۆھپە مۇكاپاتى)» بەردى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن «ئەخلاق ـ كەسپتە تەڭ يېتىلگەن مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىمى» بولۇپ باھالاندى.

ئۇنىڭ ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان كىتابلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. «يۈرىكىم يىغلايدۇ» ھېكايىلەر توپلىمى، 1997 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

2. «ئاي مۆككەن كېچە» ھېكايىلەر توپلىمى، 1997 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

3. «جانانغا يېزىلغان خەتلەر» پوۋېستلار توپلىمى، 1998 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

4. «كاككۇك بالىسى» پوۋېستلار توپلىمى، 1998 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

5. «سۇكۇتتىكى زېمىن» پوۋېست ـ ھېكايىلەر توپلىمى، 1998 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

6. «كۇيلەر خانىشى ـــ ئامانىساخان» تارىخىي پوۋېست، 2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

7. «ئادالەت ھامىيسى ـــ سەئىدخان» تارىخىي پوۋېست،

2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
8. «دىۋان مەشرەپكە تۆكۈلگەن قان» پوۋېست ـ ھېكايىلەر توپلىمى، 2005 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
9. «داۋان» رومان، 1998 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
10. «جاللات خېنىم» ئىككى قىسىملىق تارىخىي رومان، 2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
11. «نازىنىن قىزلار» رومان، 2006 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
12. «شەرەنداز ئايال» رومان، 2008 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
13. «ئاتەش قەلب، ساخاۋەتلىك زېمىن» ماكرو ئەدەبىي ئاخبارات، 1997 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
14. «يوللار ئېسىڭدە بولسۇن» ئەدەبىي ئاخباراتلار توپلىمى، 2000 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.
ياسىنجان سادىق چوغلان كۆپ يىللىق جاپالىق ئىزدىنىشىنىڭ نەتىجىسى بولغان ئالتە قىسىملىق زور ھەجىمدىكى تارىخىي رومانى «باھادىرنامە»نى يېزىپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يېقىنقى بىرنەچچە يىل ئىچىدە يازغان بىر قىسىم پوۋېست، ھېكايە، نەسىر، ئەسلىمە، ماقالە ۋە سۆھبەت خاتىرىلىرىدىن تۈزۈلگەن ئەدەبىي توپلىمى «ئالتۇن جۇۋان» نى نەشرگە تاپشۇردى.

مەزكۇر رومان ھەققىدە

14 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 16 ـ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇملىدىن ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇ-مىي كۆرۈنۈشى ئەتراپلىق سۈرەتلەنگەن بۇ ئالتە قىسىملىق رومان ئوقۇرمەنلەرنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ، تەپەككۇرنى يىراق ئوتتۇرا ئەسىرگە باشلاپ بارىدۇ.

تۇغلۇق تۆمۈر ئەۋلادلىرى بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتكە ۋارىسلىق قىلىش، گۈللىنىش، زاۋاللىققا يۈزلىنىش ۋە قايتا باش كۆتۈرۈش تارىخىي جەريانى بۇ روماندا داستان (ئېپوس) خاراكتېرلىك يورۇتۇپ بېرىلگەن.

قوۋم ـ قېرىنداشلىق، ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىق مېھرى، تەخت ماجىرالىرى، ئىستېلاچىلىق، چىرىكلىك، سوپى ـ ئىد-شانلارنىڭ ئەينى دەۋر جەمئىيىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرى، جاھىد-لىيەت، تەپرىقىچىلىك، ئەخلاقىي يىمىرىلىشتىن بىخلانغان مەنى-ۋى پۇچەكلىك، سەلتەنەت، ئىستېلاچىلىق ئۇچۇن ئېلىپ بېرىل-غان قانلىق جەڭ كۆرۈنۈشلىرى، باھادىرلىق، مەردلىك، ۋاپادارلىق مىساللىرى ئوقۇرمەنلەرنى مول تارىخىي مەلۇماتلارغا، قانلىق ساۋاقلارغا، قايناق ھاياجان ۋە زور مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئىگە قىلىدۇ.

ئەينى دەۋردە ياشاپ ئۆتكەن سۇلتان ئۇۋەيسخان، ئەمىر خۇدايداد، سەركەردە سەيىد ئەلى ئالپ، سۇلتان ئىسان بۇغاخان، دوستمۇھەممەدخان، سانىز مىرزا، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، سۇل-تان يۇنۇسخان، مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا، سەيىد مۇھەممەد مىرزا، شاھرۇخخان، مىرزا ئۇلۇغبەگ، ئەبۇ سەئىد مىرزا، سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان (ئالاچەخان)، زەھىرىددىن مۇ-ھەممەد بابۇر، سۇلتان سەئىدخان، جاھانگىر مىرزا، مەسئۇد

مىرزا، يادىكار مۇھەممەد مىرزا، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان، سۇلتان خاتۇن، دۆلەتسۇلتان مەلىكە، خانىش ئىسان دۆلەت بېگىم، خانىش شاھ بېگىم، ئايجامال ئاغىچا، خانىش گۆھەرشاد بېگىم، شۇنداقلا ئىشان شەيخ نىزامىددىن خامۇش، خوجا ئەھرار، مەۋلانە مۇھەممەد قازى، مىرزا ئابابەكرى، مۇھەممەد شەيبانىخان... قاتارلىق تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئاپتور قەلىمى ئاستىدا يورۇتۇلغان بەدىئىي ئوبرازى ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىدە يارقىن بىر سىيما بولۇپ چاقنايدۇ.

قىسقىسى، ياش يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلاننىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىزدىنىشىنىڭ سەمەرىسى بولغان بۇ رومان ئوقۇرمەنلىرىمىزگە ئۆزگىچە بەدىئىي زوق بېغىشلىغۇسى.

مەزكۇر روماندا ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆرۈشىگە قولاي بولسۇن ئۈچۈن قىسمەن ئىزاھلار مەزمۇن ئېھتىياجى بويىچە تەكرار ھەم مەزمۇن جەھەتتىن قىسمەن پەرقلىق بېرىلدى. كىتابقا جىددىي تۈزىتىش قىلغانلىقىمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىتابنىڭ مەزمۇن دائىرىسى كەڭ بولغانلىقتىن سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولالمىغانلىقىمىز تەبىئىي. كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى سورايمىز.

مىللەتلەر نەشرىياتى

2010 ـ يىل ئاۋغۇست.

1

تۇرپان شەھىرى ياز قۇياشىنىڭ تەپتىدە خۇددى داپخۇنى ئې-تىۋېتىلگەن تونۇردەك ھەم دىمىق، ھەم ھارارەتلىك ئىدى. شەھەر ئاھالىسى چىدىغۇسىز ئىسسىقتىن دالدىلىنىش ئۈچۈن كېمىر ئۆيلىرىگە، گەمىلىرىگە بېكىنىشىۋالغان بولۇپ، كوچا ـ رەستى-لەر بەئەينى كېچە جىمجىتلىقىغا ئەسىر بولغانىدى. دۇكانلار، سەرراپخانىلار، ئۇستىخانىلار، ئاشپۇزۇللار خېرىدارسىز؛ ئۇششاق تىجارەتچىلەر، ھامماللار، مەدىكارلار، ھاجەتمەنلەر، بىكار تەلەپلەر، ھەتتا تىلەمچى ـ سائىللارمۇ ئۆزلىرىنى سايىغا، دالدىغا ئېلىشقا-نىدى.

شەھەرنىڭ ئۈچ كۆۋرۈك مەھەللىسىگە جايلاشقان ئەمىركە-بىر قەسىرىدىمۇ خۇددى شەھەر رەستىلىرىدىكىگە ئوخشاش جىم-جىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى، ئەمما، بۇ جىمجىتلىق بۈگۈنكى تىنچىق ھاۋانىڭ تەسىرىدىن ئەمەس ئىدى. ھەئە، بۇ قەسىر ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلان قازا قىلغان ئىككى يىلدىن بېرى مۇشۇنداق جىمجىت، مۇشۇنداق سۈكۈتلۈك ئىدى. ئەمدىلا ئوتتۇز بەش ياش-تىن ئاشقان بولسىمۇ جۇۋانلىق نازاكىتىنى يوقاتمىغان سۇلتان خاتۇن بۇ ئىككى يىلدىن بېرى ئۈچىسىدىكى قارىلىق كىيىملىرى-نى تاشلىمىغان بولغاچقا، قەسىردىكى چوڭ ـ كىچىك خىزمەت-كارلارنىڭ ھەممىسى تېخىچە قارىلىق كىيىملىرى بىلەن يۈرۈ-شەتتى. ئۇنلۇك سۆزلەشمەيتتى، ئاۋاز چىقىرىپ كۈلۈش ئەمەس، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈشتىنمۇ قاتتىق ھەزەر ئەيلىشەتتى.

ئەمىركەبىر قەسىرىنىڭ تاشقىرىقى سارىيى بىلەن ئىچكى ـ
رىكى سارىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ئارا ھويلىسىغا ئوردا
بېغىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدە باغ بىنا قىلىنغانىدى. پاي ـ
تەختنىڭ سىرتىدىكى كارىزلاردىن باشلاپ كەلگەن سۇ بىلەن شە ـ
ھەرنى سۇغىرىش ئۈچۈن ئېلىنغان ئۆستەڭ دەل مۇشۇ ئارا ھوي ـ
لىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى. بۇ مەھەللىنىڭ ئۈچ
كۆۋرۈك دەپ ئاتىلىشىمۇ دەل مۇشۇ ئۆستەڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك
ئىدى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۈچ ـ تۆت تاناپ[1] كەلگۈدەك چوڭ ـ
لۇقتا كۆل چېپىلغان بولۇپ، ئۆستەڭ سۈيى مۇشۇ كۆلگە ئېقىپ
كىرگەندىن كېيىن ئاندىن سىرتقا چىقاتتى. كۆلنىڭ كۈنگەي تە ـ
رىپىدىكى ئۇيغۇر مېمارچىلىقى ئۇسلۇبىدا كۆركەم ياسالغان
راۋاقنىڭ گۈل ـ نەقىشلىرى سۈپسۈزۈك كۆل سۈيىدە قايتقان
نۇردا باشقىچە جۇلالىنىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئەتراپىدىكى قو ـ
چاق يەتكۈسىز چوڭلۇقتا باراقسان ئۆسكەن يەتتە تۈپ چىنارنىڭ
سايىسىدا راۋاق تولىمۇ سالقىن، راھەتلىك ئىدى. راۋاقتا چوغدەك
خوتەن گىلەملىرى، گىلەمنىڭ ئۈستىگە تەتللا كۆرپىلەر سې ـ
لىنغانىدى. راۋاقنىڭ نەقىشلىك سالاسۇنىغا يۆلەنگىنىچە ئولتۇر ـ
غان شاھزادە ئۇۋەيسخان تەگسىز خىياللارغا غەرق بولغانىدى. ئۇ ـ
نىڭ مۇشۇنداق ئولتۇرغىنىغا بۈگۈن دەل ئۈچ كۈن بولدى. بۇ
ئۈچ كۈندىن بېرى قەسىرنىڭ سىرتىغا چىقىش تۈگۈل، مۇشۇ
كۆل بويىدىن، ئېنىقراق ئېيتقاندا راۋاقتىن ئايرىلمىدى. ئۇسسۇ ـ
لۇقىغا خىزمەتكارلار ئەكېلىپ بەرگەن مۇزدەك شەربەتلەرنى ئى ـ
چەتتى. ئاش ـ تائامغا ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ھېچكىمگە گەپ
قىلمايتتى. قوشۇملىرى تۈرۈكلۈك، چىرايى سولغۇن ئىدى. ئۇ ـ
نىڭ ئەنە ئاشۇنداق ئۈن ـ تىنسىز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇشى بى ـ
لەن پۈتكۈل قەسىرنى تېخىمۇ ئېغىر سۈكۈنات باسقانىدى.

ھەئە، ئۇۋەيسخاننىڭ تاشقى قىياپىتى ئاشۇ كۆل سۈيىدەك
تېپتىنچ تۇرغان بىلەن، ئىچكى دۇنياسى ـــ يۈرىكى كەلكۈن كەل ـ

① تاناپ ـــ بىر تاناپ 400 كىۋادرات مېتىرغا تەڭ.

گەن دەريادەك تىنچسىز، شاۋقۇنلۇق ئىدى. ئۇنىڭ مانا مۇشۇ تىنچسىز تۇيغۇلىرىدا ئەجدادلىرىنىڭ ھەم سەلتەنەتلىك، ھەم ھەسرەتلىك ئۆتمۈشىمۇ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بوغۇلغان بورۇقتۇرما بوگۇنىمۇ، تەقدىرى نائېنىق، ئۈمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك ئارىلاشقان كەلگۈسىمۇ بار ئىدى. قەلب قەسرىدە بىردە ئەجدادلىرىنىڭ سەلتەنەتلىك ئۆتمۈشى پەيدا بولۇپ، ۋۇجۇدىنى پەخىرلىك تۇيغۇلار قاپلىسا، بىردە ھوقۇق، تەخت تالىشىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان پاجىئەلىك قىرغىنلار زاھىر بولۇپ، يۈرىكى ھەسرەتلىك تۇيغۇلارغا ئەسىر بولاتتى. خۇددى بىر پىيالە ئوغا ئىچىۋالغاندەك ئاچچىق ـ ئاچچىق يۇتقۇناتتى. ئۇ، ئابائى ئەجدادلىرىدىن بۇزرۇكۋار بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاندىن پەخىرلىنەتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنەتنى سېغىناتتى. ھازىرقى بەختى قارا سەلتەنەتنى ئاشۇ شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈر زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنەتكە، شانۇ شەۋكەتكە ئىگە قىلىشنى، تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئوخشاش تۈركىستان، ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە، خۇراسان ۋادىلىرىنى قايتىدىن ئىستېلا قىلىپ قولغا ئېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

ئۆزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تۇيۇقسىز ئېسىگە ئالغان ئۇۋەيسخاننىڭ ھاياجانلىق تۇيغۇلىرى شىپپىدە مۇزلىدى. يۈرىكىدىكى بارلىق دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى تېشىغا چىقىرىۋەتمەكچى بولغاندەك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى.

«... ئاتا ـ بوۋىلىرىمىنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر بىلەن مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن قىسمەتلەر نېمىدېگەن ئوخشىغان ـ ھە! ياكى، قېرىنداشلار ئارا تاجۇتەخت تالىشىپ دۈشمەنلىشىش ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم بولغىيمىدى؟ شۇ كۈنلەردە مەن خان تاغام سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ، تاپىنىغا سانجىلغان تىكەن بولۇپ قالدىم. بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىدىن، ئەل ـ رەئىيەتتىن ھايا قىلمىسا، مېنى ئاللىقاچان ئۆلۈمگە بۇيرۇغان بولاتتى. ھېلىمۇ مېنى قەدەممۇقەدەم

قىستاپ يار تۇۋىگە ئەكېلىپ قويدى. ئۆلۈم ئالدىدا قوزىمۇ تېپىرلايدىغۇ ئاخىر...»

ئۇۋەيسخان موغۇلىستان سەلتەنەتىنىڭ ھەم شۆھرەتلىك، ھەم پاجىئەلىك قىسمەتلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئوردا سالنامىلىرىدىن ئوقۇغان، بىر قىسمىنى خانلىق مەدرىسەدىكى ئۇستازلىرىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانىدى. شۇ تاپتا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئاشۇ قارا قىسمەتلەر كۆز ئالدىدىن لىپ ـ لىپ قىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

※ ※ ※

مىلادىيە 1363 ـ يىلى تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، موغۇلىستاندا ئەمىر قەمەرىددىن پاراكەندىچىلىكى، ماۋەرائۇننەھردە ئەمىر تۆمۈر تەھلىكىسى باش كۆتۈردى. ئەمىر قەمەرىددىن تۇغلۇق تۆمۈرخان سەلتەنەتىنىڭ ئۇلۇسبېگى ئەمىر بولاجىنىڭ جىيەنى ئىدى. ئەمىر بولاجى ۋاپات بولغاندىن كېيىن تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنى ئەمىر بولاجىنىڭ ئوغلى ئەمىر خۇدايدادقا بەردى. تاغىسىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق بولۇشىنى تەمە قىلىپ يۈرگەن ئەمىر قەمەرىددىن بۇنىڭغا نارازى بولدى ۋە تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق: «ئاغامنىڭ مەرتىۋىسى مېنىڭ ھەققىم ئىدى. خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنى ماڭا ئىنئام قىلغان بولسىلا. چۈنكى، ئاغامنىڭ ئوغلى تېخى كىچىك، بۇ مەرتىۋىگە لاياقىتى يوق» دەپ ئەرز قىلدى. ئەمما، تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇنىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلمىدى. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئەمىر قەمەرىددىن خاندىن ناھايىتى قاتتىق رەنجىدى. ئەمما ھېچ چارە تاپالماي، كۆڭلىدە خانغا ئۆچمەنلىك ھەم غۇم ساقلىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەمىر قەمەرىددىن كۆڭلىدىكى ئاداۋەت ساندۇقىدا ساقلاپ كەلگەن ئۆچمەنلىك قىلىچىنى قىنى-

دىن چىقاردى ـ دە، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئوردىدىكى ئون توققۇز
خانزادىسىدىن ئون سەككىزىنى بىر كۈندىلا قەتل قىلىپ، خانلىق
سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇردى. مانا مۇشۇ پاجىئە-
لىك قىرغىنچىلىقتا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ
ئەڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخاننى قىرغىنچىلىقتىن قۇ-
تۇلدۇرۇپ، ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن سەركەردىلىرى بىلەن بىللە
بېشبالىقتىن قەشقەرگە قاچۇرۇۋەتتى. ئەمىر قەمەرىددىن ئۇلارنى
قوغلاپ تۇتۇشقا كاللا كېسەرلىرىنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ
ئۇرۇنۇشلىرى نەتىجىسىز ئاخىرلاشتى. ئەمىر خۇدايدادنىڭ سەر-
كەردىلىرى خىزىر خوجاخاننى قەشقەردىمۇ يوشۇرالماي، قەشقەر
بىلەن بەدەخشان ئارىلىقىدىكى تاغقا ئېلىپ قېچىپ كەتكەندى.

ئەمىر قەمەرىددىن تاجۇتەختنى ئەنە ئاشۇنداق زورلۇق بىلەن
تارتىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن تۇغلۇق تۆمۈرخانغا سادىق ئەمىرلەر-
نىڭ قارشىلىقىنى بېسىقتۇرالمىدى. قارشىلىق، قىرغىنچىلىق،
سۇيىقەست، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشلەر پات ـ پات يۈز بېرىپ تۇردى.

بۇ چاغدا ماۋەرائۇننەھر تەختىدە تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ چوڭ
ئوغلى ئىلياس خوجاخان سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇۋاتاتتى. تۇغ-
لۇق تۆمۈرخان ماۋەرائۇننەھرنى ئىككىنچى قېتىم ئىستېلا قىل-
غاندا، چوڭ ئوغلى ئىلياس خوجاخانغا بۇ زېمىننى سۇيۇرغال قى-
لىپ بېرىپ، ئەمىر بەگچەك بىلەن ئەمىر تۆمۈرگە ئوغلىنىڭ
سەلتەنەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ھەمكارلىشىشنى تاپشۇرغا-
نىدى. بىراق، ئۇزاق ئۆتمەي ئەمىر بەگچەك بىلەن ئەمىر تۆمۈر
ئوتتۇرىسىدا ئېغىر ئىختىلاپ يۈز بەردى. ئىلياس خوجاخان بولسا
ئىككى ئەمىر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپنى مۇۋاپىق ھەل قىلالمى-
دى. ئەمىر تۆمۈر ئىلياس خوجاخاننىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى
ئەمىر بەگچەككە تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ
كەتكىنىنى، ئۆزىنىڭ ئوردىدا ھېچقانداق ئەتىۋارى ۋە رولىنىڭ
قالمىغانلىقىنى، ماۋەرائۇننەھر خەلقىنىڭ ئەمىر بەگچەكنىڭ
زۇلمى ئاستىدا قاقشاۋاتقانلىقىنى، مەملىكەتنىڭ خارابلىشىشقا

يۇز تۇتۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سەمەرقەنتتە تۇرۇۋېرىشنى لايىق
كۆرمىدى ـ دە، ئوردىدىن چىقىپ كەتتى، ھەمدە دوستى ۋە قېي ـ
يىنئاغىسى ئەمىر ھۈسەيىن بىلەن بىرلىشىپ، ئىلياس خوجاخان
سەلتەنەتىگە قارشى يوشۇرۇن ھازىرلىق كۆرۈشكە باشلىدى. تۇغ ـ
لۇق تۆمۈرخاننىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ھەمدە ئەمىر قەمەرىددىن قىر ـ
غىنچىلىقىنىڭ خەۋىرى كېلىشى ھامان ئىلياس خوجاخان بىلەن
ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشىلاشتى ۋە ئىلياس خوجاخاننى سەمەرقەنت ـ
تىن قوغلاپ چىقاردى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە ماۋەرائۇننەھر،
خۇراسان، پەرغانە ۋادىسىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالغان ئەمىر تۆ ـ
مۈر بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماي، موغۇلىستانغا يۈرۈش قىلدى.
1376 ـ يىلى موغۇلىستانغا قىلغان بەشىنچى قېتىملىق يۈرۈ ـ
شىدە كۆك تۆپە دېگەن جايدا ئەمىر قەمەرىددىننى پۈتۈنلەي مەغلۇپ
قىلدى. ئازغىنە نۆكەرلىرى بىلەن قېچىپ قۇتۇلغان ئەمىر قەمە ـ
رىددىن بولسا چۆلدە ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ، ئاتتىمۇ ئولتۇرال ـ
مايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، نۆكەرلىرى ئۇنى
ئازراقلا ئوزۇق ـ تۈلۈك بىلەن جاڭگالغا تاشلاپ قويۇپ كەتتى.
شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ جەسىتى قاغا ـ قۇزغۇنلارغا يەم بولدى.
ئەمىر تۆمۈر موغۇلىستانغا ئالتىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىپ موغۇ ـ
لىستاننى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالدى.

مانا مۇشۇ ئون ئىككى يىل جەريانىدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ـ
نىڭ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ كىچىك
خانزادىسى خىزىر خوجاخاننى ئەمىر قەمەرىددىن ئەۋەتكەن قا ـ
تىللاردىن يوشۇرۇپ ئاۋۋال قەشقەر، بەدەخشان، خوتەن تاغلىرىدا
ساقلىدى. كېيىن قوغلاپ كەلگەن قاتىللارنىڭ قەدىمى بۇ يەرگىمۇ.
يەتكەچكە چەرچەن تاغلىرىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىدا،
لوپ[①]، كېتىك[②]، تارىم ۋادىلىرىدا يوشۇرۇن ساقلىدى.

ئەمىر قەمەرىددىننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگى

① لوپ ــ ھازىرقى لوپنۇر، تارىم ۋادىسىنى كۆرسىتىدۇ.
② كېتىك (كەتىك) ــ ھازىرقى چەرچەن ناھىيەسى تەۋەسىدە.

خۇدايداد ئون ئۈچ ياشلىق خانزادە خىزىر خوجاخاننى بېشبالىققا ئالدۇرۇپ كەلدى. ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن ئەمىر ـ بەگلەرنى يىغىپ، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خىزىر خوجاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزدى. ئەمىر تۆمۈرگە زىممىيلىك بىلدۈرۈپ① سۈلھى تۈزۈشتى. ئەمىر تۆمۈر تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ قىزى مەلىكە تەۋەككۈل خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىپ سەمەرقەنتكە قايتتى.

مىلادىيە 1405 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى كەچقۇرۇن مۇسۇلمان شەرقىنىڭ بۈيۈك ئىستىلاچىسى ئەمىر تۆمۈر ئوتراردا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ مېيىتى يەرلىككە قويۇلا ـ قويۇلمايلا ۋارىسلىرى ئارىسىدا تەخت تالىشىش ماجىراسى يۈز بەردى. ئەمىر تۆمۈر شۇ چاغدىكى ھىندىستان ۋە كابۇل ھۆكۈمدارى — نەۋرىسى پىرمۇھەممەد مىرزىنى تەخت ۋارىسى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. بىراق، خانزادە پىرمۇھەممەد كابۇلدىن سەمەرقەنتكە كېلىپ بولغۇچە، يەنە بىر نەۋرىسى — تاشكەنتنىڭ نائىب ئەمىرى سۇلتان خەلىل مىرزا بوۋىسىنىڭ تەختىگە دەۋاگەرلىك قىلىپ، تاشكەنتتىن سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى ۋە سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇردى. بۇ چاغدا پىرمۇھەممەد مىرزىمۇ چوڭ قوشۇن توپلاپ ئامۇ دەرياسى بويىغا يېقىنلىشىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدا تەخت تالىشىش ئۇرۇشى پارتلىدى. بۇنى پۇرسەت دەپ بىلگەن سۇلتان خىزىر خوجاخان بىلەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەمىر تۆمۈر سەلتەنەتىنىڭ ھامىيلىقىدىن قۇتۇلۇش، شۇنداقلا تۇغلۇق تۆمۈر سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەقسىتىدە سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى ۋە ئانچە كۆچىمەيلا سۇلتان خەلىل مىرزىنى شىراز قەلئەسىدە ئەسىرگە ئالدى ـ دە، ئۇدۇل قەشقەرگە ئەۋەتىپ نەزەربەند قىلدى، لېكىن بۇ غەلىبە ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى.

ئەمىر تۆمۈرنىڭ تۆتىنچى خانزادىسى — خۇراسان ھۆكۈمرانى شاھرۇخ مىرزا جىيەن ئوغلى سۇلتان خەلىل مىرزىنىڭ پالا-

① زىممىيلىك بىلدۈرۈش — بويسۇنۇش، ھامىيلىقىغا ئۆتۈش.

كەتكە يولۇققىنىنى، دادىسىنىڭ بىر ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سەرپ
قىلىپ تىكلىگەن سەلتەنەتىنىڭ پارچىلىنىپ، يىمىرىلىپ كېتىپ
بارغىنىنى كۆرۈپ، 1409 ـ يىلى باھاردا زور قوشۇن بىلەن
ھىراتتىن سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد
شاھرۇخ مىرزىغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ، سەمەرقەنتنى
تاشلاپ تاشكەنتكە چېكىندى. بىراق ئۇ تاشكەنتتىمۇ تۇرالمىدى.
چۈنكى، بۇ چاغدا سۇلتان خىزىر خوجاخاننىڭ قازا قىلغانلىق
خەۋىرى يېتىپ كەلگەنىدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئۇلۇسبې-
گى خۇدايداد تاشكەنتتىن ئۇدۇل تۇرپانغا قايتتى ـ دە، خىزىر
خوجاخاننىڭ چوڭ ئوغلى خانزادە مۇھەممەدخاننى تەختتە ئولتۇر-
غۇزدى. شۇ يىلى كۈزدە شاھرۇخ مىرزا ئون توققۇز ياشلىق
خانزادىسى مۇھەممەد تورغاي مىرزا ئۇلۇغبەگنى سەمەرقەنت تەخ-
تىدە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ھىراتقا قايتىپ كەلدى.
سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئۆمرى ناھايىتىمۇ قىسقا بولدى.
موغۇلىستان تەختىدە ئاران بەش يىل ئولتۇرالىدى. بۇ بەش يىل
ئىچىدە ئۇلۇسبېگى ئەمىر خۇدايدادنىڭ ماۋەرائۇننەھرگە قايتا
لەشكەر تارتىپ بېرىش ئۈچۈن قىلغان تەييارلىقلىرى سۇلتان
مۇھەممەدخاننىڭ ۋاپاتى بىلەن پۈتۈنلەي بىكار بولدى. موغۇلىستان
تەختىگە سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئىككىنچى خانزادىسى شىرمۇ-
ھەممەدخان ئولتۇردى...

※ ※ ※

ئۇۋەيسخان مۇشۇ يەرگە كەلگەندە نېمە ئۈچۈندۇر خىيالىنى
داۋاملاشتۇرغۇسى كەلمىدى. ئۇ ئاشۇ قارا نىيەت، نەپسانىيەتچى
خان تاغىسىنى ئەسلەشنى، ھەتتا ئىسمىنىمۇ تىلغا ئېلىشنى خا-
لىمايتتى. ھەئە، شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن،
ئۆزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى قوللىمىغان بىر قىسىم ئەمىر ـ
سەركەردىلەرنى يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۆلتۈردى ياكى

مەنسەپتىن قالدۇردى، سۈرگۈن قىلدى. جىيەنى ئۇۋەيسخانغىمۇ سوغۇق مۇئامىلە قىلىپ، ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۈردى. ئۇۋەيسخان تاغىسى شىرمۇھەممەدخاننىڭ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى كۈنلىرىنى قارا كۈن دەپ ھېسابلايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قايتىدىن غەم ـ قايغۇ، ھەسرەت چۇلغىۋالغانىدى.

«... مەرھۇم جەننەتماكان ئاتام شىرئەلى ئوغلان ھايات بولغان بولسا، تاغامغا تەخت ـ سەلتەنەت نەدە تۇرۇپتۇ؟ بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ مېنى تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولغىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ كەتكۈدەك گۇناھ ئەمەس ئىدىغۇ؟! ئەسلىدە خان تاغامنىڭ نىيىتى خېلى بۇرۇن بۇزۇلغانىكەن. شۇڭا مەرھۇم ئاتام بىلەن يېقىن ئۆتكەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۆلتۈردى، سۈرگۈن قىلدى، مەنسەپتىن قالدۇردى، ئەدەپلىدى... ئۇ مەندىن تېخىچىلا خاتىرجەم ئەمەس. مېنى تەخت ـ سەلتەنەتى ئۈچۈن خەۋپ، دۈشمەن ھېسابلايدۇ. مېنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەۋاتقاندۇر بەلكىم...»

2

ھەئە، سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا بۆلۈنمىچىلىك يۈز بەردى. بۇ چاغدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شىكارغا چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئوردىدا يوق ئىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا تەختكە سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى شىرمۇھەممەدخان بىلەن چوڭ نەۋرىسى ئۇۋەيسخاندىن قايسىسىنى ئولتۇرغۇزۇش ھەققىدە قاتتىق ئىختىلاپ يۈز بەردى. چۈنكى، سۇلتان مۇھەممەدخان ھايات ۋاقتىدا ۋەلىئەھد تەيىنلىمىگەن، ھەتتا تەخت ۋارىسى ھەققىدە

ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغانىدى. ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇۋەيسخاننىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى خالايتتى. چۈنكى ئۇۋەيسخان سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ چوڭ خانزادىسى شىرئەلى ئوغلاننىڭ ئوغلى ئىدى. شىرئەلى ئوغلان ھايات ۋاقتىدا لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىركەبىرى بولۇپ، ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە ئىدى. ئۇ بۇندىن ئىككى يىل ئاۋۋالقى كۈزدە ئىلى ۋادىسىغا باستۇرۇپ كىرگەن موغۇللار بىلەن بولغان جەڭدە زەھەرلىك يا ئوقى تېگىپ، داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي قازا قىلغانىدى. ئوردىدىكى ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلاننىڭ ئەڭ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى ئىدى. ئۇنىڭدىن سىرت ئۇۋەيسخانمۇ ياشلىقىغا باقماي پەزىلەتتى ۋە يۇقىرى لەشكىرىي ماھارىتى بىلەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قايىللىقىغا، ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەنىدى.

ئەزەلدىن لەشكىرىي ئىشلارغا قىزىقمايدىغان شىرمۇھەممەدخاننىڭ بولسا مال ـ دۇنيا ۋە ئاياللارغا ئامراقلىقى بىلەن داڭقى بار ئىدى. ئۇنىڭ ھەرىمىدىكى ئاياللار دادىسى سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ھەرىمىدىكى ئاياللاردىن جىق ئىدى. شارابخور، بەتقىلىق، ئۆكتەم بۇ خانزادىنى بىر قىسىم ئەمىرلەر ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئوردىدا شىرمۇھەممەدخاننى قوللايدىغان ئەمىرلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار شىرمۇھەممەدخاننى تەختكە چىقىرىپ ئىشەنچىگە ئېرىشىش، شۇ ئارقىلىق ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىلەرنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئالدىن قول سېلىپ، شىرمۇھەممەدخاننى ھەرىكەتكە كەلتۈردى. بۇ چاغدا شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن يىغقان مال ـ دۇنيالىرىمۇ ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. قۇرۇلتاي چاقىرىپ تەخت ۋارىسى بەلگىلەش تەرەپدارى بولغان بىر قىسىم ئەمىرلەر ئالتۇنغا سېتىلدى. شۇنداق قىلىپ شىرمۇھەممەدخان تەرەپدارلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى ـ دە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شىكاردىن قايتىپ كېلىپ بولغۇچە شىرمۇھەممەدخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ ئۇل-

گۆردى. شىكاردىن ئالدىراپ ـ تېنەپ قايتىپ كەلگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شاھزادە ئۇۋەيسخان ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا تەسەللى بېرىپ، ئوردىدا يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان بىر مەيدان قىر ـ غىنچىلىقنى توسۇپ قالالىغان بولسىمۇ، ئاللىقاچان تەختتە ئول ـ تۇرۇپ بولغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ھېچنېمە دېيەلمىدى، ھەمدە ئۇنى ئەتراپىنى ئوراپ ئالغان خۇشامەتچى، كاززاپ، ھىيلە ـ گەر ئەمىرلەرنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشقا ئامالسىز قالدى...

※ ※ ※

مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ شىپىرلاپ بېسىلغان قەدەم تىۋى ـ شى ئۇۋەيسخاننىڭ ھەسرەتلىك خىياللىرىنى چالغىتتى. ئۇ ئانى ـ سىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى.

ــ ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالسىلا، ــ دېدى سۇلتان خاتۇن كۈمۈش پەتنۇسنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ.

ئۇۋەيسخان كۈمۈش پەتنۇستىكى قاشتېشى جامنى قولىغا ئالغاچ ئانىسىغا لاپپىدە قارىدى. سولغۇن چىراي، غەمكىن كۆز ـ لەردىن تەسۋىرلىگۈسىز بىر ئانىلىق مېھرى بالقىيتتى. ئۇۋەيس ـ خان ئانىسىغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن يا تەسەللى بېرىشنى، يا ھال ئېيتىشنى بىلەلمەي، لېۋىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە تۇرۇۋەردى. ئوغلىغا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغان ئانا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋېتىپ ئېغىز ئاچتى:

ــ ئىسسىق ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ئەزىز تەنلىرىنى ئاسرىسىلا بالام. رەھمەتلىك پەدەرلىرى شۇڭقار بولغاندىن[1] بېرى مېنىڭ بىردىنبىر كۆڭۈل قۇۋۋىنىدىغان ئادىمىم ئۆزلىرى. ئادەم دەردنى ئىچىگە يۇتۇۋالسا تەن زەئىپلىشىدۇ. زەئىپ تەن كېسەلنىڭ ئارامگاھىدۇر. بەردەم بولسىلا، ــ ئانا ئوغلىنى شەربەتنى ئىچىش ـ

① شۇڭقار بولدى ــ ئۆلدى، ئالەمدىن ئۆتتى.

كە ئۇندىدى، ـــ قېنى، ئىچىۋالسىلا.

ئۈۋەيسخان قاشتېشى جامنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ ئاستا سۇ-مۇردى. كارىزغا سېلىپ ساقلىغان شەربەت مۇزدەك سوغۇق ئىدى. ھەم سوغۇق، ھەم شېرىن شەربەتتىن ۋۇجۇدى راھەتلەنگەندەك بولدى.

ئانا ئوغلىنىڭ قوشۇمىلىرى كىرىشىپ كەتكەن توم قارا قاشلىرىغا، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرىگە، ئۇچى تومراق قاڭشىرىغا، سەل دورداي كەلگەن كالپۇكىغا قاراپ، بىردىنلا كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. شۇ تاپتا ئوغلى كۆزىگە مەرھۇم كۈيۈسى[1] شىرئەلى ئوغلاندەك كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى. دېمىسىمۇ ئۈۋەيسخاننىڭ چىرايى دادىسىغا خۇددى تېرىسىنى چاپلاپ قويغاندەك ئوخشايتتى.

«ئېھ ياراتقان ئىگەم، چىرايىنى ئوخشاتساڭمۇ ئۆمرىنى ئوخشاتمىغايسەن...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ئانا ھەس-رەتلىك ئۇھ تارتىپ.

ـــ بۇنداق ئىسسىقتا ماڭا ئۇسسۇلۇق بېرىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا ئانا، ـــ دېدى ئۈۋەيسخان قاشتېشى جامنى كۈمۈش پەت-نۇسقا قويۇپ تۇرۇپ، ـــ پەقەت كۆڭۈللىرى قويمىسا خىزمەت-كارلاردىن چىقارتىپ بەرسىلە.

ـــ ئۆز قولۇم بىلەن سۇنۇپ بەرگىنىمگە ئوخشىمايدۇ بالام.

ـــ ئۇنىسىغۇ راست، ـــ دېدى ئانا مېھرىدىن ۋۇجۇدىغا شۇررىدە بەختىيارلىق تارىغان ئۈۋەيسخان سۇس كۈلۈمسىرەپ، ـــ لېكىن مېنى دەپ بىتاب بولۇپ قالسىلا بولمايدۇ ئانا. مەن ئۈچۈن ئۆزلەرنىڭ سالامەتلىكلىرى ھەممىدىن مۇھىم.

ئانا ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى.

ـــ مېنى راستىنلا ساق ـ سالامەت تۇرسۇن دېسىلە، قەددى-لىرىنى رۇسلىسىلا بالام. نوچىلىقى پۈتكۈل ئالەمگە پۇر كەتكەن شىرئەلى ئوغلاننىڭ پۇشتى مۇخالىپلىرىنىڭ ئانچىكى زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي چاھارباغدا ئېزىلىپ ئولتۇرسا قاملاشمايدۇ.

① كۈيۈسى ـــ ئېرى، يولدىشى.

جاھاننىڭ ئىشلىرى ئىنساننىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئوڭۇشلۇق بولۇۋەرمەيدۇ. ئوڭۇشسىزلىقتا دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى يوقىتىپ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىپ ئولتۇرۇش يىگىتنىڭ ئىشى ئەمەس.

ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى.

سۇلتان خاتۇننىڭ چاقماق كىرپىكلىك شەھلا كۆزلىرىدىن تەسۋىرلىگۈسىز بىرخىل جاسارەت، قەتئىيلىك، ئىشەنچ بالقىپ تۇراتتى. ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ دائىم كۆرۈپ ئادەتلەنگەن مۇلايىم كۆزلىرىدىكى كۈچ، رىغبەتنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

ئەجەبا، ئانىسى ئۇنىڭ ئىككى كۈندىن بېرىقى ئوي ـ خىيالىنى بىلىپ قالغانمىدۇ؟ خان تاغىسى شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئوردا زىياپىتىدە ئۇنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن بىر قاتاردا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغانلىقىدىن خەۋەر تاپقانمىدۇ؟ كەمسىتىش، يەكلەش، ھاقارەتلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۈمىدسىزلىك ۋادىسىدا تېڭىرقاپ ھەممە ئارزۇ ـ ئارمانلاردىن ۋاز كېچىشنى، ئوردىنى، ئاستانىنى تاشلاپ يىراقلارغا كېتىپ، زاھىتلارچە ياشاشنى نىيەت قىلغان ئۇۋەيسخان شۇ تاپتا ئانىسىنىڭ: «ئوڭۇشسىزلىقتا دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى يوقىتىپ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىپ ئولتۇرۇش يىگىتنىڭ ئىشى ئەمەس» دېگەن سۆزلىرىدىن خىجىل بولۇپ، گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتكەندى. «سەن كىم؟ سەن دېگەن نوچىلىقى جاھانغا پۇر كەتكەن شىر ئەلى ئوغلانىنىڭ پۇشتى» دېگەن سۆز قۇلاق تۈۋىدە توختىماي جاراڭلاپ، ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىۋاتاتتى. يۈرىكىدە بىردىنلا غەلىيان كۆتۈرگەن نومۇس كۈچى ئىككى كۈندىن بېرى روھىنى ئەسىر قىلىۋالغان خورلۇق تۇيغۇلىرى ئۈستىدىن غالىب كېلىۋاتاتتى.

※ ※ ※

ھەئە، ئۇۋەيسخان خان تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ چەكتىن ئاشقان بۇ مۇئامىلىسىدىن قاتتىق خورلۇق ھېس قىل-

دى. ئوردىدا ھېچقانداق ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بېرىلمىگەن شاھزادىلەرگىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدىغانلىقى بارلىق ئوردا ئەھلىگە ئايان ئىدى. چۈنكى بۇ خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ مۇتلەق ئىمتىيازى ئىدى. بىراق ئۈۋەيسخان شاھزادە بولۇپلا قالماستىن، يەنە لەشكىرىي دىۋاننىڭ سەركەردىسى ئىدى. ئۇنىڭ مۇشۇ سەركەردىلىك مەرتىۋىسىلا ئوردىدا يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇشقا، بىر داستىخاندا غىزالىنىشقا تامامەن ھەقلىق ئىكەنلىكىگە تولۇق ئاساس بولالايتتى. ئەمما سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇنىڭ شاھزادىلىك سالاھىيىتىنىمۇ، سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنىمۇ نەزەردىن تولۇق ساقىت قىلغانىدى.

بۇ ئىككى كۈن ئاۋۋالقى ئىش ئىدى:

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شاھنىشىنغا تولۇق جەم بولغان چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى قوبۇل قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. ئادەتتە ئوردىدا مۇھىم كېڭەش بولمىسا ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ قايتىشقا ئىجازەت بېرىلەتتى. بىراق، ئۇ ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتىنى كۈتمەيلا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغانىدى. ئاللىقانداق بىرەر كېڭەشنىڭ بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەن ئەمىرلەر مەرتىۋىلىرى بويىچە جاي ئېلىشتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغاندىن بىرى قەرەلسىز ئوردا زىياپىتى ئۇيۇشتۇرىدىغان، يەنە كېلىپ زىياپەتنى شاھنىشىندىلا بېرىدىغان بولۇۋالغانىدى. شاھنىشىن ئوردا زىياپەتخانىسىغا، تەخت ئۇنىڭ غىزالىنىدىغان جايىغا ئايلانغانىدى. ئەمىرلەر خاننىڭ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىشىدىنلا بۈگۈن يەنە زىياپەت بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەنىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرگە بىرقۇر نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. خاننىڭ ئورنىدىن تۇرغىنىنى كۆرگەن ئەمىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى خاندىن بۇرۇن ئولتۇرۇۋېلىش يا-

كى خان ئوردىدىن تۇرغاندا دەرھال ئوردىدىن تۇرماسلىق ئېغىر گۇناھ ھېسابلىنىپ، شۇنداق قىلىپ سالغانلار خانغا بىھۆرمەتلىك قىلغانلار قاتارىدا جازالىناتتى. ئەمىرلەر خۇدۇكسىرىگەن ھالدا يەر تېگىدىن خانغا قاراشتى.

— جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت، ھەممەيلەن جاي ئالسۇنلار.

— بۇ... بۇ...

ئەمىرلەر گاڭگىرىغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى. خان تېخىچە ئۆرە تۇرغان پېتى ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇۋاتاتتى. «ئوردا يوسۇنى ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىپ بارامدۇ نېمە؟ بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ نېمە قىلغىنىدۇ؟» ھېچكىم كۆڭلىدىن كەچكىنىنى سوراشقا پېتىنالمايتتى. خاننىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر ئېغىز سۆز پەرمان ئىدى. شۇڭلاشقا بارلىق ئەمىرلەر ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئالدىنقاندىق بىر ۋەھىمىدىن يۈرەكلىرى سېلىپ كەتتى.

شىرمۇھەممەدخان خانلىق تەختىگە چىققاندىن بېرى ئەمىرلەر ۋەھىمىدە يۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. دەككە ـ دۈككىلىرى بېسىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، بىر مەيدان تالاش ـ تارتىش، بەس ـ مۇنازىرىگە سەۋەب بولۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرگە ئۆزىنىڭ مۇتلەق ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈنمۇ، ياكى بىر قىسىم پېشقەدەم ئەمىرلەرگە سۈر ـ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈنمۇ ۋە ياكى دەسلەپتە ئۆزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى قوللىمىغان ئەمىرلەرنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرۈپ، قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر پات ـ پات ئورۇنسىز پەرمانلارنى چۈشۈرۈپ، كىملەرنىدۇر ھەزىل قىلاتتى، كىملەرگىدۇر ئازار بېرەتتى، كىملەرنىدۇر جازاغا بۇيرۇيتتى. شۇ تاپتا ئەمىرلەر ئۆزلىرىنى خاننىڭ نەزىرىدىن قاچۇرۇش ئۈچۈن يوغان سەللىلەرنى ئورىغان باشلىرىنى تىزلىرىنىڭ ياقىسىغا يوشۇرۇشقا ئۇرۇناتتى، شاھنىشنىڭ ئىچى

شۇنچە دىمىق بولغىنىغا قارىماي سوغۇق تەرلەيتتى.
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بۇگۈنكى مەقسىتىنى كۆڭلىگە ئالدىقاچان پۈكۈپ قويغانىدى. شۇڭا ئويلىنىپ تۇرمايلا ئېغىز ئاچتى:
ــ ئەمىر باسىق، ئەمىر سەلەيخان، ئەمىر پىرسالى.
ــ لەببەي قىبلىگاھىم.
ئىسمى ئاتالغان ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى.
ــ ھەرقايسىلىرى بۈگۈندىن ئېتىبارەن تەتىللا كۆرپىدىن جاي ئالسۇنلار.
ــ دۆلەتپاناھىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا مىڭ مىراتە تەسەننا.
ئۈچ ئەمىر خۇشاللىقىدىن ئاغزىلىرى يالاق بولغان ھالدا خانغا تەزىم قىلىشتى ۋە سەگەز كۆرپىدىن قوپۇپ، ئالدىدا ئول- تۇرغان ئەمىرلەرنىڭ گەجگىلىرىدىن ئاتلاپ دېگۈدەك ئۆتۈپ، ئال- دىنقى رەتتىكى تەتىللا كۆرپىدە ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىغا سىغدالدى. بىرنەچچە دەقىقىلىك ئۆرە ـ تۆپىدىن كېيىن شاھىنە- شىن يەنە تىمتاسلىقـقا چۆمدى.
سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا ئەمىرلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى مۇشۇنداق تۇيۇقسىز ئۆستۈرۈپ قويۇش ياكى تۆۋەن- لىتىۋېتىش ئادەت بولۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئەمىرلەرنىڭ يۈرىكى ئالدىقانداق بىر تۇيغۇدا دۈكۈرلەۋاتاتتى. ھەئە، كىملەر- نىڭدۇر ھەسەتتىن ئىچى ئاداپ كېتىپ باراتتى. كىملەردۇر مەرتى- ۋىسىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن ۋايىم يەۋاتاتتى. كىملەردۇر ئۆزد- نى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغانىدى.
ــ ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇغا، ئەمىر بوران خوجا، ئە- مىر سەبۇرغە، ئەمىر مۇسا...
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسى- دىن كىمنىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك ياكى ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەپقالغان گەپنى دەيمۇ ـ دېمەيمۇ دەپ دەڭسەۋاتقاندەك تەرزدە بىرنەچچە دە-

قىقە تۇرۇپ قالدى. ئىسمى ئاتالغان ئەمىرلەر: «لەببەي قىبلىگا-
ھىم» دېيىشكىنىچە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ بولغانىدى.
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ تۇرۇپ ئې-
غىز ئاچتى:
ــ ئۇۋەيسخان.
شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرنەچچە دەقىقە تېڭىرقىغاندىن كېيىن
دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.
ــ لەببەي قىبلىگاھىم.
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان جىيەن ئوغلىنىڭ «شاھزادە»،
«ئەمىر»، «سەركەردە» دېگەن مەرتىۋە نامىنى تىلغا ئالماي بىۋاسى-
تە ئىسمىنى ئاتىغانىدى. خان تەختى جايلاشقان شاھسۇپىنىڭ ئوڭ
تەرىپىدىكى ئۇلۇسبېگىلىك كۇرسىدا ئولتۇرغان ئەمىر خۇدايداد
خاننىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك يالت ئېتىپ خانغا
قارىدى ـ دە، يەنە شۇ ھامان نەزەرىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئاغ-
دۇردى. شۇ تاپتا بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان
غەمكىن چىرايىدىن خاننىڭ بۇ قىلىقىنى ياقتۇرمىغانلىقى مانا
مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.
ــ سەگەز كۆرپىدىن جاي ئالسۇنلار، ــ دېدى سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.
ــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا.
ئەمىرلەر خانغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋېتىپ، ئارقا رەتتى-
كى سەگەز كۆرپىگە بېرىپ ئولتۇرۇشتى.
شاھزادە ئۇۋەيسخان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ئۇ-
لۇسبېگى خۇدايدادقا بىرنەچچە دەقىقە قارىۋەتكەندىن كېيىن ئۈن -
تىنسىز سەگەز كۆرپە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.
سەگەز كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا بۇيرۇلغان ئەمىرلەرنىڭ ھەمە-
مىسى لەشكىري دىۋاننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلىرى
بولۇپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ بوۋىسى مەرھۇم سۇلتان
خىزىر خوجاخان ئۇلارنىڭ بىرقانچە قېتىملىق جەڭدە كۆرسەتكەن

تۆھپىلىرى ئۇچۇن مەرتىۋىلىرىنى ئۆستۈرۈپ «پالۋان»، «باھا ـ
دىر» ئۇنۋانىنى تارتۇق قىلىغانىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەلتەنەت تەختىگە چىيەنى.
شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئولتۇرغۇزۇش تەرەپدارى بولغان بۇ ئەمىر ـ
لەردىن مۇشۇ ئۇسۇلدا قورسىقىدىكى غۇمىنى چىقىرىۋاتاتتى. ئۇ ـ
نىڭ بۇ ئەمىرلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاپ ئوردىدىن
قوغلاپ چىقارغۇسى، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇغۇسى بار ئىدى. ئەمما،
ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قاتارلىق پېشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ نارازىلىقىد ـ
نى قوزغاپ قويۇشتىن، ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ ئۆ ـ
زىگە قارشى چىقىشىدىن ئەنسىرىدى، چۈنكى، تەختكە چىققىلى
ئانچە ئۇزۇن بولمىغان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئوردىدا ئۇلى ئانچە
مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى. ئۇنى قوللاپ ئەتراپىغا ئولىشىۋالغان
ئەمىرلەرنىڭ مەيلى ئاۋام، مەيلى لەشكەرلەر ئارىسىدا تۇزۇك ئاب ـ
رۇيى يوق ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئۆزىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىغا
قارشى چىققان ئەمىرلەرنى بىر يولىلا جازالاشقا پېتىنالمايۋاتات ـ
تى. ھېلىمۇ يېرىم يىلدىن بېرى ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ھاكىمىيەت
ئاساسىنى پۇختىلاشقا تىرىشىپ كەلدى. يېنىغا تارتىشقا تېگىش ـ
لىكلەرنى خەزىنىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى ئايىماي سەرپ قىد ـ
لىپ، ئىنئام بېرىش يولى بىلەن ياكى مەنسىپىنى ئۆستۈرۈش يو ـ
لى بىلەن يېنىغا تارتتى. جازالاشقا تېگىشلىكلەرنى ھەرخىل باھا ـ
نە ـ سەۋەبلەر بىلەن بىر ـ بىرلەپ جازالىدى، مەنسىپىنى تۆۋەن ـ
لەتتى ياكى مەنسەپتىن قالدۇردى، سۈرگۈن ھېسابىدا باشقا
يۇرتلارغا مەنسەپكە تەيىنلەپ يولغا سالدى. لېكىن، يۇقىرىقى ئە ـ
مىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا كۆزىنىڭ ئېقىنىمۇ چىقىرىپ قاراپ
قويمىغانىدى. مانا بۈگۈن ئاخىر نىيىتىنى ئاشكارىلىدى. ئەلۋەت ـ
تە، ئۇلارنى تەتىللا كۆرپىدىن سەگەز كۆرپىگە چۈشۈرۈش ئىشنىڭ
باشلىنىشى ئىدى. خاننىڭ قورسىقىدا يەنە قانداق شۇملۇقلار بار ـ
لىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان زىيابەت باشلانماستىلا شاھنىشىندىن

چىقىپ كەتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇنىڭ بار ـ يوقلۇ ـ قىنى خىيالىغا كەلتۇرۇپمۇ قويمىدى.

※ ※ ※

ئىككى كۈندىن بېرى ئۇۋەيسخان ئارا ھويلىدىكى راۋاقتا ئۆ ـ زى يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزدى.

راستىنى ئېيتقاندا، ئۇۋەيسخاننىڭ بۈيۈك موغۇلىستاننىڭ ئالتۇن تەختىدە سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇش، بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ سەلتەنەت شەۋكىتىنى خەلقئالەمگە قايتىدىن نامايىش قىلىش ئارزۇسى ئەزەلدىن بار ئىدى. بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ساداقەتمەن ئەمىرلەرنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن بۇ ئارزۇسى تېخىمۇ كۈچەيدى. لېكىن ئۇنىڭ تاغىسى بىلەن تەخت تالىشىش خىيالى يوق ئىدى، چۈنكى تۈركىي قوۋملەرنىڭ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇمى بويىچە تەخت ۋارىسلىقى ئاۋۋال چوڭغا نېسىپ بولىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. ناۋادا ئوردا ئەمىرلىرى قۇرۇلتاي چاقىرىش يولى بىلەن چوڭىنى تاشلاپ قويۇپ، كىچىكىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنى قارارلاشتۇرسا، بۇ باشقا گەپ ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ ئەزەلدىن مال ـ دۇنيا يىغىشقا ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە مەستانە بولۇپ كەتكەن تاغىسى شىرمۇھەممەدخاننى سەلتەنەت ئىشلىرىغا قىزىقمايدۇ دەپ قارايتتى. ئەگەر شۇ كۈنلەردە دادىسى ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلان ھايات بولغان بولسا، تەخت ۋارىسى ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمايتتى. ھەئە، بوۋىسىنىڭ تۇيۇقسىز ۋاپات بولۇشى بىلەن تەڭ بىر قىسىم ئەمىرلەر ئۇنىڭ قەلبىنىڭ ئەڭ پىنھان جايلىرىدىكى بۇ ئارمانلىرىنى يېلىنجىتىپ قويغانىدى. لېكىن، ئويلىمىغان يەردىن تاغىسى شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىپ قارارلاشتۇرۇشىنى كۈتمەيلا دەرھال تەختتە ئولتۇرۇۋالدى. بۇ ئىشتىن ئۇ ـ

ۋەيسخاننىڭ كۆڭلى ھەقىقەتەن يېرىم بولدى. شۇنداقتىمۇ بۇ رى-
ئاللىقنى يەنىلا قوبۇل قىلدى. ئۆزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئۈ-
چۈن قىلىچ يالىڭاچلاشقا تەييار تۇرغان ئەمىرلەرنى سوكۇت قى-
لىشقا، خان تاغىسىنى ئېتىراپ قىلىشقا دەۋەت قىلدى. ئەگەر شۇ
چاغدا ئۇۋەيسخان «ھە»لا دەۋەتكەن بولسا، لەشكەرىي دىۋاننىڭ
ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان بۇ ئەمىرلەر ئوردىدا لەشكەرىي ئۆزگە-
رىش قوزغاپ، ئەمدىلا تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان شىرمۇھەممەد-
خاننى تەختنى بىكارلاشقا مەجبۇرلىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق، ئۇ
بوۋىسىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئوردىدا قان تۆكۈلۈشنى، تاغىسى
بىلەن تەخت تالىشىپ سەلتەنەتنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنى خال-
مىدى. خاننىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ شىكاردىن ئالدىراپ يېنىپ
كەلگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادمۇ سەلتەنەتنىڭ تىنچلىقىنى كۆزدە
تۇتۇپ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا تەسەللى، ئەمىرلەرگە ھاي بەردى.

«سۇلتان بولمىسام، تەختتە ئولتۇرمىسام نېمە بوپتۇ؟ بەرد-
بىر مەن خانغا جىيەن پەرزەنتقۇ ئاخىر؟! بۈيۈك سەلتەنەتنىڭ رو-
ناق تېپىشى، ئابا ـ ئەجدادلىرىمنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى جۇلالاندۇ-
رۇش ئۈچۈن خان تاغامنىڭ ئاتقان ئوقى، مۇخالىپلىرىنىڭ بېشى-
غا چاپقان شەمشىرى بولساممۇ ھېساب...»

ئۇۋەيسخان ئۆزىگە ئەنە ئاشۇنداق تەسەللى بەرگەنىدى. بىراق
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كۆڭلى ـ كۆكسىنى ئۇنچە كەڭ تۇتال-
مىدى. ئالتە ئايدىن بېرى قورسىقىدىكى غۇمىنى يوشۇرۇن ئىپا-
دىلىگەن بولسا، مانا ئەمدى ئاشكارىلىغانىدى. ئاشكارىلىغاندىمۇ
ئۇۋەيسخانغا قىلچىلىك يۈز ـ خاتىر قىلمىدى. خاننىڭ ئۇنى سە-
گەز كۆرپىدە ئولتۇر دېگىنى، ئوردىدىن چىقىپ كەت، سەلتەنەت
ئىشلىرىغا ئارىلاشما، دېگىنى ئىدى. بەلكىم ئەتە ـ ئۆگۈن ئۇنى
ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىۋېتىش ئېھتىمالىنىمۇ يوققا چىقارغىلى
بولمايتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ئۇۋەيسخان مۇشۇ ئىشنى ئويلاۋا-
تاتتى.

«بوپتۇ، ئوردىدىن چىقىپ كەتسەم چىقىپ كېتەي، سەلتەنەت

ئىشلىرىغا ئارىلاشمىسام ئارىلاشماي. جاھاندا ھەممە ئادەم خان ـ
سۇلتان بولۇپ ياشىمايدىغۇ ئاخىر؟! خان تاغامنىڭ بۇنچىۋالا قىد-
لىپ كېتىشىنىڭ ھاجىتىمۇ يوق ئىدى. بىراق بۇ ئەھۋاللارنى ئا-
نامغا قانداق چۈشەندۈرەرمەن. ئۇنىڭ مەندىن كۈتىدىغىنى بۇ ئە-
مەس ئىدىغۇ...»

— ھەممىگە قادىر ھېكمەت ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ ۋە مۇ-
قەددەس تەڭرىنىڭ يۈكسەك ئىرادىسى بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنى
بىر سەۋەبنىڭ تۇغۇلىشىغا قاراشلىق قىلىپتۇ ۋە ھەر مەقسەتنىڭ
ئەمەلگە ئېشىشىنى بىر ۋاستە ئارقىلىق يەنە بىر سەۋەبكە باغلىق
قىلىپتۇ، — دېدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ ئۈمىدسىز ۋە تەگ-
سىز خىياللىرىنى بۆلۈپ، — شول تاپتا نېمە ئويلاۋاتقانلىقلىرى-
نى، كۆڭۈللىرىدە قانداق غەم ـ ئەندىشىلەرنىڭ غەلىيان كۆتۈ-
رۈۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ئوغلۇم. ئۈمىدسىزلىك ئىن-
سانىنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنىدۇر. مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرلىرى
تولىمۇ ئۈمىدۋار ئىنسان ئىدى. مەيلى ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە
كۈچلۈك ياۋ ئالدىدا، مەيلى تاغدەك مۈشكۈلات، قىيىنچىلىقلار
ئالدىدا زىنھار تېڭىرقىغان، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان، بەل قويۇ-
ۋەتكەن ئەمەس. ئىككى كۈندىن بېرى سىلىنىڭ بۇ بىچارە تۇرق-
لىرىنى كۆرۈپ خويمۇ نومۇس قىلدىم. ھەقىقىي ئەركەك — ئو-
غۇل بالىنىڭ ھەرقانداق مۈشكۈلات ئالدىدا ئۈمىدسىزلىنىشكە
ھەققى يوق. ئىنساننىڭ قەلبىدە ئۈمىد، مەقسەت چىرىغى پىد-
لىلداپ يېنىپ تۇرسىلا، ئۇنىڭ يورۇتۇشى بىلەن نىجاتلىق پاناھ-
گاھىدا ماڭغۇدەك يول تېپىلىدۇ. شۇنىمۇ ئۇنتۇمىسىلاكى، ئىنسان
ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلاشقا تىرىشىدۇ. ئىشلىرىنىڭ زامانىنىڭ
ياردىمى بىلەن ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇش ئاقىلانىلىك
ئەمەس.

ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكىدىن شۇررىدە تارىغان بىر ھاياجان
پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. بۇ ھاياجاندا خىجىللىقمۇ، نو-
مۇسمۇ، غەيرەت ـ جاسارەتمۇ بار ئىدى.

ئۆۋەيسخاننىڭ كۆكۈل ئاسمىنىدا بىردىنلا چاقماق چېقىپ، ئىككى كۈندىن بېرى قاپلىشىۋالغان تۇمانلارنى تارىتىۋەتتى. بۇ چېقىلغان چاقماق بىلەن تەڭ كۆكۈل ئاسمىنىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئىقبال قۇياشى ئاستا ـ ئاستا بالقىۋاتاتتى.

ئوغلىنىڭ ئىچكى تۇيغۇلىرىنى بىلىۋالغاندەك سۆزلەۋاتقان ئانا زېرەك ھەم جاسارەتلىك ئايال ئىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئالتە ئايدىن بېرىقى ئەھۋالىدىن، بولۇپمۇ ئىككى كۈن ئاۋۋال ئوردىدا دۇچ كەلگەن كۆتۈرگۈسىز ئاھانەت ۋە خورلۇقتىن تولۇق خەۋەردار ئىدى؛ ئوردىنىڭ سىرتىدىكى ئەمىركەبىر قەسرىنىڭ ئىچكىرىكى ھەرىمىدە ئېگىز، قاتمۇقات تاملارنىڭ ئارىسىدا مۇسىبەت لىباسلىرىنى كىيىپ، جاھاننىڭ ئىشلىرىغا قىزىقماي ياشاۋاتقاندەك قىلغان بىلەن، ئوردا ئىچىگە ئىشەنچلىك كۆز ـ قۇلاقلارنى قويۇپ، سەلتەنەت ئىشلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ھەئە، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئانا ئوغلى ئۈچۈن قىلىۋاتاتتى.

ئۆۋەيسخان خىجىللىق بىلەن بېشىنى ئەگدى.

— كەچۈرسىلە ئانا، كۆتكەن يەرلىرىدىن چىقالمىدىم.

ئانا ئوغلىغا نارازىلىق بىلەن تىكىلدى:

— ماڭا بېرىدىغان جاۋابلىرى پەقەت مۇشۇلىما؟

— يوقسۇ، — دېدى ئۆۋەيسخان ئانىسىنىڭ كۆزىگە ئىشەنچ بىلەن قاراپ، — بۇزرۇكۋارىمنىڭ ھەربىر لوقمىسى، گۆھەرگە تەڭداشسىز تەربىيەتلىرى ۋۇجۇدۇمنى چىرمىۋالغان ئۈمىدسىزلىك، مەغلۇبىيەت تۇمانلىرىنى پاك ـ پاكىز تارقىتىۋەتتى. شۇ تاپتا تولىمۇ سەگەكمەن. نىجاتلىق پاناھگاھىدا يول تېپىش ئۈچۈن غەيرەت شەمشىرىنى قەتئىي نىيەت بىلىيىدە بىلىمىگىچە ئىستىقبال جامالىنى كۆرگىلى بولمايدىغانلىقىنى، باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتمىغۇچە ئۇنىڭ ۋىژىلداپ ئۇچقان ئاۋازىدىن غەلىبە ـ نۇسرەتنىڭ خۇش خەۋىرىنى ئاڭلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ تۇرۇۋېتىمەن. ئىككى كۈندىن بېرى ئۈمىدسىزلىك

زىندانغا ئەسىر بولۇپ، بۇزرۇكۋارىمىنىڭ كۆڭلىنى بىسەرەمجان
قىلغىنىمدىن ئۆزۈر تىلەيمەن.

سۇلتان خاتۇنىنىڭ چىرايىدا خاتىرجەملىك، سۆيۈنۈش، ئىپ-
تىخار ئۇچقۇنلىرى سۇس جىلۋە قىلدى. ئەمما ئىچكى تۇيغۇسىنى
بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن چىرايىنى قەستەن تۈرۈۋالدى.

— ئۆزۈر تىلەشلىرى ھاجەتسىز، — دېدى ئانا سالماقلىق
بىلەن، — ھەرقانداق ئانا ئۆز پەرزەنتىنىڭ كاتتا ئىشلارنى روياپقا
چىقىرىشىنى، ئەل - ئاۋامنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ، تىللاردا
داستان بولۇپ ياشىشىنى، قىلغان ئىش - ئەمەللىرى بىلەن پە-
خىرلىنىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەسلىرىدە مەھكەم تۇتسىلا، سىلى-
نى بۈيۈك موغۇلىستان سەلتەنەتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتقان ھالەت-
لىرىدە كۆرگىنىمدىلا، ئاندىن بەرگەن سۈتۈمگە رازى بولىمەن.

ئانا ئوغلىنىڭ چىرايىغا ئىشەنچ بىلەن يەنە بىر قېتىم قارد-
ۋەتكەندىن كېيىن، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ «قۇرئان كە-
رىم»دىكى: «بىر قوۋم ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىشكە ھەرىكەت قىل-
مىسا، تەڭرى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ» دېگەن ئايەتنى
ئوقۇدى - دە، قاشتېشى جام سېلىنغان كۈمۈش پەتنۇسنى كۆ-
تۈرگىنىچە كەينىگە ياندى.

شۇ تاپتا راۋاقتا يالغۇز قالغان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭلىدىكى
غەشلىك، ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك تۇمانلىرى پۈتۈنلەي يوقال-
غاندى، پۈتكۈل ئەسەبلىرىنى ئانىسى ھازىرلا ئوقۇغان ئايەت
چىرمىۋالغانىدى.

«توغرا، ھەرىكەت قىلىش كېرەك. ھەرىكەت تەڭرىنىڭ ئىن-
سانغا بەرگەن ئەڭ كاتتا سوۋغىسى. ئادەم ئۆزىگە، ئۆزىنىڭ يۇرد-
كىگە ئىشىنىشى، كۆڭلىدىكى قورقۇنچنى يېڭىشى كېرەك. ئۈمىد
ئۇنى يوقىتىدىغان ئەڭ كاتتا ياراغ. قەلبىدىكى ئۈمىد - ئارمىنى
ئۈچۈن ھەرىكەت قىلمىغان ئىنساننىڭ ھايۋاندىن پەرقى بولمايدۇ.
ھەرىكەتسىز ئىنسانغا تەڭرى مەدەت بەرمەيدۇ. مەن شۇل تاپتا خان
تاغامنىڭ كۆزىگە قادالغان مىختىن باشقا نەرسە ئەمەس، خالاس.

ئۇ مېنى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن تەھدىت ھېسابلىغانىكەن، ئۇنداقتا مەنمۇ ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزۈپ، تاجۇتەختكە تەھدىت بولاي. شۇنداق، مەرھۇم جەننەتماكان بابائى بۇزرۇك سۇلتان مۇـ ھەممەدخان ئالىيلىرى ھايات ۋاقتىدا ۋەلىئەھد بېكىتمىگەن، ھەتتا تەخت ۋارىسى ھەققىدە ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغان. بۇنداق ئەھۋالدا سەلتەنەت قانۇنى بويىچە قۇرۇلتاي چاقىرىلىشى، ئەمىر ـ لەر كېڭەش قىلىپ خاننى بېكىتىشى كېرەك ئىدى. ھەئە، خان تاغامنىڭ يۈرىكى شۇڭا پوك ـ پوك. شۇ سەۋەبتىن مېنى كۆزىدىن نېرى قىلماقچى. بۇرناكۇندىكى ئوردا زىياپىتىدە يۈز بەرگەن ۋەقە دەل مۇشۇ ئىشنىڭ باشلىنىشى. ئۇنىڭ قورسىقىدا يەنە قانداق شۇملۇقلار بار، بۇنى بىر خۇدا بىلىدۇ. مەنمۇ ياتباش بىركىم ئە ـ مەس، شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەۋلادى. ئۇ خەۋپسىرد ـ گەن، قىزغانغان تاجۇتەختتە مېنىڭمۇ ھەققىم بار. نېمىشقا ھېچ ـ قانداق قارشىلىقسىزلا تاشلاپ بەرگۈدەكمەن؟ قايسى گۇناھىم ئۈ ـ چۈن تەگرىدىن، ئەجدادلارنىڭ روھىدىن ھايا قىلماي مېنى ئوردد ـ دىن ھەيدىمەكچى بولىدىكەن؟ ھەئە، تاجۇتەختنى تالاشسام، تار ـ تىۋالسام تامامەن بولىدۇ. ئانام راست دەيدۇ، بەرگەن سۈتىنى ئاق ـ لىشىم كېرەك. بۇ مېنىڭ پەرزەنتلىك، ئوغۇللۇق بۇرچۇم. بۇ دەرگاھتا ئېزىلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي، ئوردىدىكى ساداقەتمەن، ۋىجدانلىق ئەمىرلەر بىلەن، لەشكىري دىۋاننىڭ سەركەردىلىرى بىلەن كېڭىشەي...»

※ ※ ※

تۇرپاندا كىچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى چوڭ بولىدۇ. كۈندۈزى دىمىق بولغىنى بىلەن كېچىسى سالقىن. شۇ تاپتا ئەمىركەبىر قە ـ سىرنىڭ بېغىدىكى كۆل ئۈستى راۋىقى كېچىنىڭ غۇر ـ غۇر شا ـ مىلىدا تولىمۇ راھەتلىك ئىدى. ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇغا، ئەمىر بوران خوجا، ئەمىر سەبۇرغە، ئەمىر مۇسا قاتارلىق سەركەر ـ

دىلەر ئۈۋەيسخان بىلەن بىللە مەخپىي پىلان تۈزۈشۋاتاتتى.

— شاھزادەم، تېزرەك بىر قارارغا كەلگەيلا، — دېدى ئەمىر بوران خوجا، — ھېلىمۇ ياپسام پىشارمىكى، كۆمسەم پىشارمىكى دەپ، ئوبدان پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. ھامىنى بىر ئۆلۈم. خاننىڭ يۈرىكى ئاللىقاچان قارىداپ بولدى، گەدىنىمىزدە ئەجەل قىلىچىنىڭ سايىسى ئەگىپلا تۇرىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا، يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپتىكەن، — دېدى ئەمىر مۇسا بوران خوجىنى قۇۋۋەتلەپ، — ئەڭ ياخشى تەدبىر ئاگال① قول سېلىش.

ئۈۋەيسخان تولىمۇ سالماق كۆرۈنەتتى، شۇڭا ئىپادە بىلدۈرۈشكە ئالدىرىمىدى.

— ھەرھالدا تەدبىرىمىز پۇختا بولغاي، — دېدى ئەمىر سەبۇرغە، — ئۆز ۋاقتىدا كۆتۈرۈلۈپ چىققان بولساق خان تەرەپدارلىرىغا تاقابىل تۇرمىقىمىز تولىمۇ ئاسانغا توختايتتى. ئالتە ئايدىن بېرى خان سەلتەنەت ئاساسىنى خېلىلا پۇختىلىۋالدى. ئۆز ۋاقتىدا بىزنىمۇ، خان تەرەپدارلىرىنىمۇ قوللىماي ئىنتەڭدە تۇرغان بىر قىسىم ئەمىرلەرمۇ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە خان تەرەپكە ئېغىپ كەتتى. بۇرناكۈنى ئورنىمىز تەتىللا كۆرپىدىن سەگەز كۆرپىگە كۆچكەندىن كېيىن لەشكىرىي دىۋاندىكى سەركەردە — سەرۋازلىرىمىزنىڭ كۆڭلى تازا جايىدا ئەمەس. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆڭلى بۆلۈنمىدى دەپ ھۆددە قىلماق تەس. گەرچە لەشكىرىي دىۋاندىن مەنسىپىمىزنىڭ تۆۋەنلىتىلگەنلىكى ھەققىدە پەرمان چۈشمىگەن بولسىمۇ، بۇ ۋەقە ئاللىقاچان سەرۋاز، لەشكەرلەر ئارىسىغا پۇر كەتتى. ئۇلارغا خانغا قارشى قىلىچ يالىڭاچلا دېسەك، بۇيرۇقىمىزغا كىملەر بويسۇنۇپ، كىملەر سەرگەشتىلىك قىلىدۇ، بۇنىسى نائېنىق. شۇڭا رەسكەلىكىمىز② پۇختا بولسۇن دەيمەن.

— ئىككى كۈندىن بېرى لەشكىرىي دىۋاندىن مەنسىپىمىز-

① ئاگال — تۇرپان شېۋىسىدە «ئاۋۋال» دېگەن مەنىدە.
② رەسكەلىك — تەييارلىق، ھازىرلىق كۆرۈش.

نىڭ تۆۋەنلىتىلگەنلىكى ھەققىدە پەرمان چۈشمىگىنى قىزىق، ــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا.

ــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى پەرمان چۈشۈرۈشكە ئالدىرىمايۋاتىدىغۇ تاڭ، ئىشقىلىپ كۆڭلىدە بىر ئىش بار، ــ دېدى ئەمىر ئاقتىمۇر شالاڭ ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ، ــ بۇ ئىشتا خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشسەك بەك ياخشى بولاتتى. ئازراق شەپە بېرىپ چېكىپ باقامدۇق ـ يا؟

ــ مېنىڭچە، ئۇلۇسبېگى بىزنى چوقۇم قوللايدۇ.

ــ ناتايىن. ئۇل ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمەك تەس.

ــ ئەمما بىر نەرسە ئېنىقكى، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى خاندىن نارازى. كۆڭلىدىكىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىپ سۇكۇت قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ــ ھېس قىلىشقانلا، يېقىندىن بېرى خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى ئانچە نەزەرىگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى. سەلتەنەت ئىشلىرىنىمۇ ئەتراپىدىكى ئاشۇ بىر توپ خۇشامەتچىلىرى بىلەن قارار قىلىۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ــ خاننىڭ ئۇلۇسبېگىنىڭ ھوقۇقىنى چەكلەپ، تەسىر دائىرىسىنى ئاجىزلاتماقچى بولغانلىقى ئېنىقلا تۇرمامدۇ.

ــ بولمىسا شاھزادە ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقسا قانداق بولۇر؟

ھەممەيلەن ئۈۋەيسخانغا نەزەرىنى ئاغدۇردى.

ــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى بىزنىمۇ، خاننىمۇ قوللىمايدۇ، بۇ ھەقتە ئارتۇقچە خام خىيال قىلىشمىسىلا، ــ دېدى ئۈۋەيسخان كەسكىنلا قىلىپ.

ئەمىرلەر تەئەججۇپ بىلەن بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى شۇ تاپتا ئۆز غېمى بىلەن، ــ دېدى ئۈۋەيسخان گېپىگە چۈشەنچە بېرىپ، ــ ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، قەشقەرنىڭ ئەمىر لەشكىرى خوجا شەرىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەيىد ئەھمەد

مىرزىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. ھەممىلىرىگە مەلۇم-
لۇق، قەشقەر ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ سۆيۈرغاللىق زېمىنى.
نائىب ئەمىر سەيىيد ئەھمەد ئۇنىڭ ئوغلى. پەرزەنتىنىڭ ھاياتى
قىل ئۇستىدە تۇرۇۋاتقان پەيتتە، ئوغلىغا ياردەم قولىنى سۇنماي
بىز بىلەن كۆمەكلىشىشى① مۇمكىن ئەمەستۇر. خان تاغام ئۇ-
لۇسبېگىنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇرناكۇن
بىزدىن ئۇچۇق ـ ئاشكارا ئۆچ ئېلىشقا جۈرئەت قىلالىدى.

ــ بۇ مەلۇمات ئىشەنچلىكمۇ ئالىيلىرى؟ ــ دەپ سوراشتى
ئەمىرلەر ھەيران بولۇپ، ــ ئەجەب بىز خەۋەر تاپماپتىمىز دې-
سىلە.

ــ خان ئالىيلىرى بۇنداق شۇم خەۋەرنى بىزدەك مۇخالىپ-
لىرىدىن ئەلۋەتتە سىر تۇتىدۇ، ــ دېدى ئۇۋەيسخان ئىستىھزا ئا-
رىلاش كۈلۈپ، ــ خان تاغام بۇ مەلۇماتنى مەخپىي تۇتۇش ھەق-
قىدە ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە پەرمان بەرگەنلىكى مەلۇم. شۇ
تاپتا ئۇلۇسبېگى قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا ئالدىراپ، خاننىڭ
تېزرەك يارلىق چۈشۈرۈشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ــ ھە، ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى، ــ دېدى ئەمىر ئاقتە-
مۇر، ــ ھىيلىگەر خان قەشقەرگە لەشكەر تارتىشتىن ئاگال بىز-
دىن خاتىرجەم بولماقچى بولۇپ، سەگەز كۆرپىدە ئولتۇرغۇزۇش
ئارقىلىق قولىمىزدىكى لەشكىري ھوقۇقنى تارتىۋالغانىكەن ـ
دە.

ــ بۇرناكۇنى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ خاننى ئادالەتكە
ئۈندەپ ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلماي تۇرۇۋېلىشىدىكى سەۋە-
بمۇ مۇشۇ بائىس②تىن ئىكەن ـ دە.

ــ ئەينى مۇددىئا، ــ دېدى ئۇۋەيسخان، ــ ئۇلۇسبېگى
ھەزرەتلىرىنىڭ لەشكىري دىۋاندىكى مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىشى
ھەققىدە پەرمان چۈشۈرمەي تۇرۇۋېلىشىنىڭ بائىسمۇ دەل مۇشۇ

① كۆمەكلىشىش ــ ھەمكارلىشىش، ھەمدەمدە بولۇش.
② بائىس ــ سەۋەب.

يەردە. خان ئالىيلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرسە، ئۇلۇسبېگىمۇ بىزنىڭ مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىش پەرمانىغا دەرھال ئىمزا قويىدۇ.

— خان قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا نېمىشقا ئالدىرىمايدىكىنە؟

— بۇ چۈشىنىشلىك تۇرمامدۇ. ئوردىدا تاجۇتەختكە ھەملە قىلىپ تۇرغان بىزدەك مۇخالىپلىرى تۇرغان يەردە، قانداقسىگە خاتىرجەم ھالدا قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا يارلىق چۈشۈرەلىسۇن؟ يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلۇسبېگىنىڭ لەشكەر تارتىپ قەشقەردىكى ئىسياننى تىنجىتقاندىن كېيىن ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ۋايىم يەيدۇ، — دېدى ئەمىر ئاقبۇغا.

— شۇنداق، خان ئالىيلىرى گۇمانخورلۇقى سەۋەبىدىن ساداقەتمەن ئۇلۇسبېگىگىمۇ ئىشەنمەيۋاتىدۇ. قەشقەر قولدىن كەتسە مەيلى، تاجۇتەخت قولدىن كەتمىسۇن، دەۋاتىدۇ.

ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بىر ئارقىلىق خاننى يارلىق چۈشۈرۈشكە قىستاۋېتىپتۇ ـ دە.

— ئۇنداقتا ئوتتۇرىلىقتا قۇربانلىق قوي بولىدىغىنى يەنىلا بىز بولىدىكەنمىزغۇ مانا، — دېدى بوران خوجا تېرىكىپ، — ھەممە ئەھۋال مۇنۇ ئالدىمىزدىكى تاۋاقتىكى ئاشتەك ئاپئايدىڭ تۇرسا، يەنە نېمىگە تەخىر قىلىپ تۇرىمىز جانابلار؟ قۇرۇق مۇلاھىزىنى ئاز قىلىپ دەرھال قىلىچنىڭ سېپىنى قولىمىزغا ئالايلى.

ئۆۋەيسخان بوران خوجىغا قاراپ تەمكىنلىك بىلەن سورىدى:

— ئەغيارلىرىمىز قوش بولسۇن دېمەكچىمۇ سىلى، جانابى ئەمىر؟

بوران خوجا گاڭگىرىغان ھالدا ئۆۋەيسخانغا قارىدى.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى شاھزادەم؟

— ئىككى ئوتتۇرىلىقتا قۇربانلىق قوي بولىدىغانلىقىمىزنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە قىلىچ يالىڭاچلاشقا ئالدىرىغانلىرى نېمىسى؟ —

دىدى ئۇۋەيسخان چۈشەنچە بېرىپ، ـــ شۇنى ئۇنتۇمىسلاكى، گەرچە خان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغىنى بىلەن، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە سەل قاراشقا زىنھار بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ ئوردىدىكى يۈز ـ ئابرۇيى خان تاغامدىن ئۈستۈن تۇرسا تۇرىدۇكى، زىنھار تۆۋەن تۇرمايدۇ. پۈتكۈل تەسەررۇپىمىزدا ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇ-لۇسبېگىنى تونۇمايدىغان، نامىنى بىلمەيدىغان كىم بار دەيدىلا. ئۇنىڭ مەرھۇم بابائى بۇزرۇك سۇلتان خىزىر خوجاخان ئالىيلىرى-نىڭ نىجاتكارى ئىكەنلىكىنى پۈتكۈل ئەل ـ يۇرت، سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئوبدان بىلىدۇ. بۇنى دېمىگەندىمۇ پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقىنى قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ئۇلۇسبېگىدىن خان ئالىيلىرى ئېھتىيات قىلماي قالۇرمۇ؟ ئىككى كۈندىن بېرى ئۇ-لۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ بىزنىڭ مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىش توغرۇلۇق پەرمان چۈشۈرمىگەنلىكىدىن خان تاغام راستىنلا خە-ۋەر تاپمىغانمىدۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. خان ھەممىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ ـ يۇ، ئەمما ھە دېگەندە مەجبۇرلىيالمايۋاتىدۇ شۇ. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق خاندىن يارلىق ئالالماي تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، بىز قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقىدىغان بولساق، بۇ ئىش خانغا ئوبدانلا باھانە بو-لىدۇ ـ دە، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشتىن يالتىيىۋالىدۇ. ئۇلۇس-بېگى ھەزرەتلىرى خان بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ بىزنىڭ مۇقابى-لىمىزگە چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. دېمەك، ئول چاغدا ئەغيارلى-رىمىز تاق ئەمەس، قوش بولىدۇ. ئەمدىغۇ مۇددىئايىمىز چۈشى-نىشلىك بولغاندۇ؟

بوران خوجا خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى، ئەمما تەن بەرگۈسى كەلمەي غۇدۇرىدى:

ـــ ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ خانغا قارشى چىقساقمۇ ئۆل-سەك، كۈتۈپ تۇرساقمۇ ئۆلسەك، تازىمۇ بىر ئىش بولدى ـ دە، بۇ.

ھەئە، شۇ تاپتا بۇ يالغۇز بوران خوجىنىڭلا ئەمەس، باشقا ئەمىرلەرنىڭمۇ ئەندىشىسى ئىدى. شۇڭا ئۇلار «ئەمىسە، ئۆزۈڭ مۇۋاپىق بىر يول كۆرسەت» دېگەننى قىلىپ ئۇۋەيسخانغا قارىدى.

— ئاستانىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىمىز، — دېدى ئۇۋەيسخان قەتئىيلىك بىلەن.

— ئاستانىدىن چىقىپ كېتىمىز؟

ئەمىرلەر ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىدى. چۈنكى، نۇرغۇن دەھشەتلىك جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ پېشقەدەم سەركەردىلەر جەڭ قىلىپ ئۆلۈشكە رازى ئىدىكى، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوقلا قاچقۇن بولۇشنى خالىمايتتى، جەڭ قىلماي قېچىشنى باھادىرلىق شەۋكىتىگە مۇناسىپ كۆرمەيتتى.

— ھەئە، ئاستانىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىمىز، چىقىپ كەتكەندىمۇ پەم بىلەن چىقىپ كېتىمىز، — دېدى ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن مۇددىئاسىنى شەرھلەپ، — ئەڭ ياخشىسى ئۇۋغا چىقىش باھانىسى بىلەن ئاستانىدىن ئايرىلايلى.

— ئاستانىدىن چىقساق نەگە بارىمىز؟

— چۆلتاغ تەرەپكە، — دېدى ئۇۋەيسخان.

— ھەممىمىز تەڭلا ئۇۋغا چىقساق خان بەتگۇمان بولماسمۇ؟ — سورىدى ئەمىر سەبۇرغە.

— ئەلۋەتتە گۇمانلىنىدۇ، — دېدى ئۇۋەيسخان، — تېزدىن ھەرىكەتلەنمىسەك نەزەربەند قىلىنىشىمىزمۇ مۇمكىن. شۇڭا ئاۋال ئاستانىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپ، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بېرەيلى. ئۇلۇسبېگى قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېتىپ قالسا، ئوردىنىڭ لەشكەرىي كۈچى ئاجىزلايدۇ.

— شۇنداق، — دېدى ئەمىر ئاقبۇغا، — ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ ئەس - يادى قەشقەردە. ئاستانىدىن لەشكەر تارتىپ چىقىپلا كەتسە كەينىگە يېنىشى مۇمكىن ئەمەس. قېپقالغان ئوردا مۇھاپىزەت قوشۇنى بىلەن ئاستانە مۇھاپىزەت قوشۇنىنىڭ ئارد-

سىدا ئىشەنچلىك سەركەردە ـ سەرۋازلىرىمىز ھېلىھەم بار. ۋاقتى كەلگەندە ئىچى ـ تېشىدىن ماسلىشىپ سەلتەنەتنى تارتىۋالالايمىز.

— ناۋادا ئىچىدىكىلەر بىز بىلەن كۆمەكلىشىشكە ئىختىيار قىلمىسىچۇ؟ — سورىدى ئەمىر مۇسا، — بىزنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاستانىدىن چىقىپ كېتىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق چىقىشىمىزغا ھەرقايسى قوۋۇقتىكى قورۇقچى سەركەردىلەرمۇ يول قويمايدۇ.

— شۇنداق. بۇنىڭ ئۈچۈن خاننىڭ يارلىقى، ھېچبولمىغاندا ئۇلۇسبېگىنىڭ پەرمانى بولۇشى كېرەك، — دېدى ئەمىر ئاقتەمۇر.

— راست ئېيتتىڭلا جانابى ئەمىرلەر، بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ ئاستانىدىن چىقىپ كېتىشىمىز ئەسلا مۇمكىن بولماس، — دېدى ئۇۋەيسخان ئويچانلىق بىلەن، — بۇنداق قىلساق ئۆزىمىزنى ئاشكارىلاپ قويىمىز. ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ يارامىلىق، ساداقەتمەن نۆكەرلىرىڭلاردىن ئېلىۋېلىڭلار، سانى ئەللىكتىن ئاشمىسۇن.

— بۇنداق ئازغىنە نۆكەر بىلەن چىقىپ كەتسەك، ناۋادا خان ئارقىمىزدىن قوغلاشقا لەشكەر ئەۋەتسە ئىشىمىز تەس بولۇرمىكىن؟

— ئۇل چاغدا چۆلتاغدا تۇرۇشىمىزمۇ تەسلىشىدۇ، — دېدى ئۇۋەيسخان، — بەلكىم تارىم، لوپ ۋادىلىرىدا بىر مەزگىل مۆكۈنۈپ پەيت كۈتەرمىز. ئىشقىلىپ ھازىرقى ئەھۋالدا ئاستانىدا تۇرۇۋېرىشىمىز بىز ئۈچۈن تولىمۇ خەۋپلىك، بۇرناكۈنى مەنسىپىمىزنى ئېلىۋېتەلىگەن خان، ئەتە يا ئۆگۈن كاللىمىزنى ئېلىۋېتەلىشى تامامەن مۇمكىن.

— ھېچ ئىشتىن ھېچ ئىش يوقلا قورقۇنچاق توشقاندەك جاڭگالغا قاچساق ئەغيارلىرىمىزغا تاماشا بولۇپ بەرمەسمۇ شاھزادەم؟ ئۇلار ئارقىمىزدىن كۈلكە قىلىپ خەلقئالەمگە سۆز ـ

چۆچەك تارقاتماسمۇ؟ ــ دېدى بوران خوجا قايىل بولماي، ــ قول ئاستىمدىكى لەشكەر ـ سەرۋازلىرىم ماڭا تولىمۇ سادىقەتمەن. ئۇلارنىڭ بىرى ئۇنغا تېتىيدۇ، ماقۇل دېسىلە بۇگۈن كېچىلا ئىشنى باشلايلى.

ــ ھەدېسىلا ئاتىمەن، چاپىمەنلا دەيدىكەنلا، ــ دېدى ئۇۋەيسخان بىرئاز تېرىكىپ، ــ مۇشۇ يەردە ئولتۇرغان سەركەردىلەرنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ جاسارىتى سىلىدىن كەم ئەمەس. جاسارەتكە تايىنىپلا چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولسا ئىدى، بۇ يەردە كېڭەش قىلىپ ئولتۇرماسىدۇق.

بوران خوجا پۇش ـ پۇش تىنغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى ئۇۋەيسخان كېڭەشنى ئاخىرلاشتۇرماقچى بولۇپ، ــ ئەتە ئەتىگەن ئوۋ قىلىش باھانىسى بىلەن ئاستانىدىن چىقىپ كېتىمىز، نۆكەرلەرنى زىيادە كۆپ ئېلىۋالماڭلار. كوچا ـ رەستىلەردىكى چارلىغۇچىلارنى گۇمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئاستانىنىڭ تۆت قوۋۇقىدىن بۆلۈنۈپ چىقايلى. كەچ مەھەل چۆلتاغ جاڭگىلىدىكى بۇلاقبېشىدا تۆت يەرگە گۈلخان يېقىپ ئۇچرىشايلى. ئېسىڭلاردا بولسۇن، قايسىمىز بۇرۇن گۈلخان ياقمايلى، چوقۇم ياققان گۈلخانىمىزنىڭ سانى تۆت بولسۇن.

ــ ھامان ماڭىدىغان بولغاندىكىن ئەتە ئەتىگەندىلا ماڭايلى، بامدات ۋاقتى بىلەن چىقىپ كېتەيلى، ــ دېدى بوران خوجا.

ــ ئوردىغا سالامغا بارمىساق بىلىپ قالۇرمىكىن؟ ــ دېدى ئەمىر مۇسا.

ــ خاننىڭ قوبۇلغا چىقىدىغان ۋاقتىنىڭ قارايى يوق، ــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا، ــ بەك ساقلاپ كېتىپ ۋاقتىنى قولدىن بېرىپ قويارمىزمىكىن...

ــ ھەر ئېھتىمالغا قارشى شاھزادە ئالىيلىرى ئەتە سالامغا بارمىغاي، قالغانلىرىمىز بارايلى. ھەممىمىز بىراقلا يوقاپ كەتسەك گۇمان قوزغاپ قويىمىز، ــ دېدى ئەمىر سەبۇرغە.

— مەن سالامغا بارمىسام خان ئالىيلىرىنىڭ گۇمانىنى تېخىمۇ قوزغاپ قويارمىزمىكىن؟

— سەبۇرغە سەركەردىنىڭ مەسلىھەتىگە كۆنسىلە ئالىيلىرى، — دېدى ئەمىر مۇسا، — مۇشۇ كۈنلەردە خاننىڭ پەيلى بەكمۇ بۇزۇق. كۈتمىگەن ئىشلار يۈز بېرىپ قالمىسۇن. سىلى سەركەردە بوران خوجا بىلەن ئەتىگەندىلا ئاستانىدىن چىقىپ كېتەۋەرسىلە. قالغانلىرىمىز سالامغا بېرىۋېرەيلى. خان بىزنى كۆرسە سىلىدىن خاتىرجەم بولىدۇ، گۇمانلىنىپمۇ كەتمەيدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ ئارقىلىرىدىن يېتىشىپ بارىمىز.

— دېگەنلىرىدەك بولغاي، — دېدى ئۇۋەيسخان، — مەن سەركەردە بوران خوجا بىلەن بىللە ماڭاي، ئەتە بامدات ۋاقتى بىلەن يۇقىرىقى كۆۋرۈك بېشىدا ئۇچرىشىپ، قامىل[1] قوۋۇقىدىن چىقىپ كېتەيلى. سىلەرمۇ ھايال بولماڭلار. ناۋادا خان قوبۇلغا ۋاقتىدا چىقمىسا، ساقلاپ تۇرۇۋەرمەي دەرھال يولغا جۈنەڭلار. نۆكەرلىرىڭلار سىلەرنى ساقلىماي شەھەر قوۋۇقىدىن چىققاچ تۇرسۇن.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن دۇئا قىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

3

ئەتىگەنلىك قوبۇلغا كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن بامدات نامىزىدىن يېنىپلا ئوردىغا يۈگۈرگەن ئەمىرلەر شاھنىشىنىغا تولۇق جەم بولۇشقانىدى. گەرچە ئاشۋاقتىدىن ئاشقىنىغا خېلى بولۇپ قالغان بولسىمۇ، خان تېخىچىلا قوبۇلغا چىقمايۋاتاتتى. خاد-

① قامىل — قومۇل.

ـنى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولغان بىر قىسىم ياشانغان ئەمىرلەر ئول-
تۇرغان جايىدىلا مۈگدەشكە، قورسىقى ئېچىپ ناغرا چېلىشقا
باشلىغان بىر قىسىم ئەمىرلەر ئەسنەشكە باشلىغانىدى. سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان تەختكە چىققاندىن بېرى ئەتىگەنلىك قوبۇلغا
ئاساسەن كېچىكمەيتتى. ئەتىگەنلىك ناشتىسىنى قوبۇلنى ئا-
خىرلاشتۇرۇپ بولۇپ، كۆڭلى يېقىن ئەمىرلەر بىلەن بىللە قىلات-
تى. شاھىنشىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئەمىر سەبۇرغە، ئەمىر ئاقتې-
مۇر، ئەمىر مۇسالار بىردە تۆر تەرەپتىكى توققۇز پايىلىك شاھ
سۇپىغا جايلاشقان ئالتۇن تەختكە بىتاقەتلىك بىلەن نەزەر تاشلى-
شاتتى، بىردە ئەتراپىغا بويۇنداپ قاراپ كىمنىدۇر ئىزدەيتتى.
شاھىنشىنىڭ قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىكىگە پات ـ پات
قاراپ قويۇشاتتى. ھەئە، ئەمىر ئاقبۇغا مۇشۇ ۋاققىچە ئوردىغا
كىرمىگەنىدى.

ــ ئەمىر ئاقبۇغا جانابلىرى ئەجەب كۆرۈنمەيدۇ ـ يا؟ ــ
ئاستا پىچىرلاپ سورىدى ئەمىر سەبۇرغە.

ــ شۇنى دېسىلە، ــ دېدى ئەمىر ئاقتېمۇر، ــ بىرەر ئىش
بولۇپ قالمىغاندۇ ـ ھە.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كەينىدىن ماڭغاچ تۇردىمۇ ـ يا؟ ــ
سورىدى ئەمىر مۇسا.

ئىككى ئەمىر «ئاۋازلىرىنى پەس قىلسىلا» دېگەننى قىلىپ
ئەمىر مۇساغا چەكچەيدى ۋە ئەتراپىغا خۇدۇكسىرەپ قاراشتى. ئال-
لىقانداق خىياللارغا ئەسىر بولغان ئەمىرلەر ئۇلارنىڭ پىچىرلاش-
لىرىغا دىققەت قىلمىغاندەك قىلاتتى. شۇ تاپتا ئۇچلا ئەمىر ئور-
دىغا سالامغا كەلگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىشىۋاتاتتى.خانىنىڭ
ئەتىگەنلىك قوبۇلغا بۇنچىۋالا كېچىكىپ چىقىشىنى بىلگەن بول-
سا، بامدات نامىزىدىن يېنىپلا «بىسمىللا» دەپ ئاستانىدىن چىقىپ
كەتمەسمىدى؟ بۇ چاغقا خېلى يىراقلارغا ئۇزاپ بولاتتى ئەمەسمۇ؟
بۇگۈن خانغا نېمە بولدىكىنە؟

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغان ئالتە ئايدىن

بېرى ھەر كۈنلۈك قوبۇلنى پەقەتلا قازا قىلمايتتى. ئۆزى كىچىك-كىچىك كەلگەن بىلەن، سالامغا كىچىككىپ كەلگەن ئەمىرلەرگە قىلىچىلىك يۈز ـ خاتىر قىلماي قاتتىق ئەدەپلەيتتى. ئەمىرلەرنىڭ كۆرسەتكەن باھانە ـ سەۋەبلىرىگىمۇ ئىشەنمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن ئەمىرلەر ئاغرىپ قالسىمۇ، قاق سەھەردە ئوردىغا كېلىپ خاننىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. بۈگۈن خان ئالتە ئايدىن بېرى ئىزچىل دېگۈدەك داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادىتىنى تۇنجى قېتىم بۇزغانىدى. خاننىڭ قوبۇلغا چىقىش ـ چىقماسلىقىدىن ئېنىق بىر خەۋەر بولمىغاچقا، ئەمىرلەر كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. كۆڭۈللىرىگە ھەرخىل شۇبھىلىك خىياللار سايە تاشلاپ تۇرغان ئۈچ ئەمىر، بۇرادىرى سەركەردە ئاقبۇغىدىن باشقا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەمدە لەشكىرىي دىۋاننىڭ بىرنەچچە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرىنىڭمۇ شاھنىشىندا يوقلۇقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

تۆيۈقسىز شاھنىشىننىڭ ئەتراپىدىن ئاڭلانغان دۈپۈر ـ دۈپۈر ئاياغ تىۋىشى ھەرخىل خىياللارغا ئەسىر بولۇپ ئولتۇرغان ئەمىرلەرنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. مۈگدەپ قالغانلارنى بېقىنداپ ئويغىتىشتى. ئىشىك تۈۋىگە يېقىنراق تۇرغان ئەمىر سەبۇرغە شاھنىشىننىڭ ئەتراپىنى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى نۆكەرلەرنىڭ ئۈچ قاتار زىچ سەپ تۈزۈپ ئورىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ يۈرىكى قاتتىق ئاغدى ۋە چىراي سىزىلەرلىك تاتىرىپ كەتكەن ئىككى ھەمراھى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى. باشقا ئەمىرلەرمۇ ھودۇققان، ئەجەبلەنگەن ھالدا قورقۇمسىراپ سىرتقا قاراشتى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ھادىسە ئەمىرلەرنى ئېغىر تەشۋىشكە سېلىپ قويغانىدى. خەۋپسىرىگەن كۆزلەر بىر ـ بىرىگە ئېسەنگىرەپ تىكىلىشەتتى. ئەمما ھېچكىمنىڭ بىر ـ بىرىدىن گەپ سوراشقا ھەپىلىسى يوق ئىدى.

ــــ خان ئالىيلىرى قوبۇلغا كىردى!

ساراي ھۆدەيچىسىنىڭ زىل ئاۋازى بىلەن تەڭ ئەمىرلەر ئو-

پۈر ـ توپۈر بولۇپ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى بويىچە سەپكە تىزىلدى.
ئۇنىڭغىچە ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىلەن لەشكىرىي دىۋاننىڭ يۇقى-
رى دەرىجىلىك ئەمىرلىرى كىرىپ، ئۆز جايلىرىغا بېرىپ قول
باغلاپ تۇرۇشتى. بىر ئازدىن كېيىن شاھىنشاھنىڭ تۆر تەرىپىدى-
كى يان ئىشىكى ئېچىلىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سالماق
قەدەم بىلەن كىرىپ كەلدى.
— قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەن بولغاي!
ئەمىرلەر چاقچاقلىق بىلەن قەددىلىرىنى ئېگىپ، قول
باغلاشقىنىچە خاندىن ئېسەنلىك سوراشتى. نېمە ئۈچۈندۇر خاننىڭ
قاپىقى تۈرۈلۈپ كەتكەن، قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ قارىداپ دەھ-
شەتلىك تۇس ئالغانىدى. خان ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى ئىلىك ئال-
ماي، قاتار سەپ تۈزۈپ تۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدىن كىملەر-
نىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك سوغۇق نەزەر تاشلىدى. شۇ ھامان ئەمىر-
لەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە تېخىمۇ كۈچەيدى. خان ئاشۇ تەرىزدە
ئەمىرلەرنى بىرمۇبىر نەزەرىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئۆرە تۇ-
رۇۋېرىشنى لايىق كۆرمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئاستا بېرىپ تەختتە ئول-
تۇردى ـ دە، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ تۇۋلىدى:
— سەلتەنەتىمىزگە ئاسىيلىق قىلغان ئول تۇزكور بەت-
بەختنى ئېلىپ كېلىڭلار.
ئۈچ ئەمىرنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ كەتتى، لېكىن ھېچ-
قايسىسى ئىشىك تەرەپكە قاراشقا جۈرئەت قىلالمىدى. شۇ تاپتا
ئۇلارنىڭ كاللىسىدا «شاھزادە تۇتۇلۇپ قالغانمىدۇ؟» دېگەن بىرلا
خىيال ھۆكۈمران ئىدى.
ئىككى نۆكەر قولتۇقىدىن سۆرەپ دېگۈدەك شاھىنشاھقا ئې-
لىپ كىرگەن كىشى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمەس ئىدى. ئۈچ ئە-
مىر شۇنداقلا بىر قاراپ يەڭگىل تىن ئېلىشتى ـ يۇ، لېكىن شۇ
ھامان يۈرەكلىرى ئامبۇردا قىسقاندەك سىرقىراپ كەتتى. چۈنكى
نۆكەرلەر سۆرەپ كىرگەن كىشى ئەمىر ئاقبۇغا ئىدى. ئەمىرلەر
يالت ئېتىپ بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى. گەرچە ئۆزلىرىنى خا-

تىرجەم، سالماق تۇتۇشقا تىرىشىمۇ، چېكىلىرىدىن پۇرىدە تەر تەپچىرەپ چىققانىدى. ئۇلار ئاللىقانداق تەگسىز خىياللار ئىلكىدە بۇرادىرىگە قارىدى. تاياق، قىيناق زەربىسىدىن ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ يۈز ـ كۆزلىرى يېرىلىپ، ئىششىپ كەتكەن، جاۋغىيىدىن قان سىرغىپ ئېقىۋاتاتتى. پاقالچىقىنى چېقىۋەتكەن بولسا كېرەك، يەر دەسسەپ تۇرالمايتتى. كۆزلىرىدىن قورقۇش، ۋەھىمە ئەمەس، چەكسىز بىر نەپرەت ئۇچقۇندايتتى. ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق باشقا ئەمىرلەر سەركەردە ئاقبۇغىغا شۇنداقلا بىر نەزەر تاشلىغان-دىن كېيىن، يەنە قايتىدىن يەرگە قارىۋېلىشتى.

— جانابى ئەمىرلەر، مانا بۇ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاسىيسىغا ئوبدانراق نەزەر سېلىشسىلا، — دېدى خان مەسخىرە ئارىلاش كۈ-لۈپ. ئۇ كۆپىنچە ئەمىرلەرنىڭ يەردىن ئۈستۈن قارىماي تۇرغىنى-نى كۆرۈپ، قاپىقىنى تۈردى، — نېمانچە كىرپىدەك تۈگۈلۈۋېلى-شىلا، باشلىرىنى كۆتۈرشىسىلە.

شاھىنشىندا مۇدھىش بىر ۋەھىمە ئەلەڭگىيتتى. ئەمىرلەر ئالاق ـ جالاق بولۇپ بېشىنى كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

— خوش، جانابى ئەمىر گەپ قىلسىلا، — دېدى خان ئاقبۇ-غىغا قاراپ، — نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ نەگە بارماقچىدىلە؟

ئەمىر ئاقبۇغا بېشىنى كۆتۈرۈپ خانغا نەشتەردەك تىكىلدى.

— مېنىڭ نەگە بارماقچىلىقىم، نېمە ئىش قىلماقچىلىقىم ئۆزلەگە ئايان، مېنى ئالدىمدا تىزلىنىپ يالۋۇرامدىكىن دەپ خام خىيال ئەيلىمىسىلە.

ھەئە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شۇ دەقىقىدە ئەمىر ئاقبۇ-غىنىڭ يالۋۇرۇشىنى، ھەممە گۇناھنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئارتىپ قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئاقبۇغا شۇنداق قىلسا، ئۇ ئوردا ئەھلىنىڭ ئالدىدا جىيەن ئوغلى شاھزادە ئۇ-ۋەيسخاننى تېخىمۇ بەك قارىلىيالايتتى، تېخىمۇ كۆپ گۇناھ ئار-تالايتتى. تولىمۇ ئەپسۇس، بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرسىمۇ ئەمىر ئاقبۇغا خاننى قىلچىلىك مەنسىتمەيۋاتاتتى. شىرمۇھەممەدخان

ئىچ ـ ئىچىدىن قاپساپ كەلگەن غەزىپىنى بېسىۋېلىپ خىرىلداپ كۈلدى.

— ئەمەلىيەتتە، ئىقرار قىلىشلىرىنىڭمۇ ھاجىتى يوق. رەزىل مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى، ھەتتا شېرىكلىرىنىمۇ بىلىمىز، — شىرمۇھەممەدخان ئارقا رەتتىكى ئۈچ ئەمىرگە قاراپ تۇۋلىدى، — خوش، جانابى ئەمىرلەر، ھەربىرلىرىنى نۆكەرلەر سۆرەپ ئەكېلەمدۇ ياكى شېرىكلىرىنىڭ قېشىغا ئۆزلىرى كېلىشەمدىلا؟

ئوردىدىن قېچىپ چىقىشقا كۆزى يەتمىگەن ئۈچ ئەمىر ئاللىقاچان تەييارلىنىپ بولۇشقانىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار قەددىنى تىك تۇتۇپ، سالماق قەدەملەر بىلەن ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— تۈزكور، رىياكار دېگەنلەرنىڭ پېشانىسىدە خېتى ياكى بىرەر بەلگە ـ نىشانى بولمايدىكەن ئەمەسمۇ، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كىنايە ئارىلاش سۆزلەپ، — ئاخشام ئەمىر كەبىر قەسرىنىڭ بېغىدا ئول بەختى قارا قاچقۇن شاھزادە بىلەن قانداق مەسلىھەتلەرنى قىلىشقانلىقىڭلارنى خوپمۇ ئاڭلىغۇم بار.

ئۈچ ئەمىر مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك خانغا تەڭلا تىكىلدى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى. خاننىڭ: «بەختى قارا قاچقۇن شاھزادە» دېگەن سۆزىدىن شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر بوران خوجىنىڭ ئاستانىدىن ساق ـ سالامەت چىقىپ كەتكەنلىكىنى پەملەشتى ـ دە، ئازراق تەسەللى تاپقاندەك يەڭگىل تىن ئېلىشتى. شۇ تاپتا ئۇلار ئۆلۈمگە يۈزلىنىپ بولغانىدى. شۇڭا بايا ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ۋەھىمە تۇمانلىرى پاك ـ پاكىز تاراپ كەتتى. ئۇلارنى قاتتىق ـ يۇمشاق ۋاستىلەر بىلەن ئىقرار قىلدۇرۇپ، يالۋۇرغۇزۇپ پۇخادىن چىققاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆلۈمگە بۇيرۇش، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خانلىق تەختتە ئولتۇرۇشىغا كۆڭلىدە نارازى بولۇپ يۈرگەن ئەمىرلەرگە ئېسىدىن چىقمىغۇدەك قاتتىق ئىبرەت قىلىشنى ئويلىغان خان ئارتۇقچە سەۋر قىلىپ تۇرالمىدى.

ــ ئېشەك ئېغىلىدىكى كامبا[1]دەك تۇرماي، زۇۋان سۈرۈشمەملا؟

ــ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن قانداق مەسلىھەت قىلىشقانلىقىمىز جانابى ئالىيھەزرىتىمنىڭ كۆڭلىگە ئايان، ــ دېدى ئەمىر مۇسا خاتىرجەملىك بىلەن جاۋاب بېرىپ.

ــ ئەلۋەتتە، ــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەغرۇرلۇق بىلەن كۈلۈپ، ــ شۇنداقتىمۇ ئول قارا نىيەتىڭلارنى باشقا ئەمىرلەرمۇ بىلىپ قالسىكەن دەيمەن.

ــ بەلكىم بىزنىڭ مۇددىئايىمىز سىلىنىڭ نەزەرلىرىدە قارا نىيەت سانىلۇر، ئەمما ھەقىقىي ۋىجدان ئىگىسى ئۇنداق دەپ قارىمايدۇ، ــ دېدى ئەمىر سەبۇرغە تەمكىنلىك بىلەن، ــ بىزنىڭ نىيەت - مۇددىئايىمىز بايا سىلىگە ئايان بولغان بولسا، ھازىر بارلىق ئوردا ئەھلىگە ئاشكارا بولدى. سىلى شول تاپتا بىزنى ھەممە گۇناھنى شاھزادە ئالىيلىرىغا دۆڭگەپ قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلىسىكەن دەپ ئويلايدىلا، ئەمما بۇ خىياللىرى يەنە شۇ خىيال پېتى قېلىشتىن ئۆزگە نەتىجە بەرمەيدۇ.

ئەمىر ئاقتىمۇر خىرىلداپ كۈلگىنىچە ئېغىز ئاچتى:

ــ قارانىيەت كىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. خان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى شاھزادە ئالىيلىرىنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىدا يۈردىلە. مانا بۇنى قارا نىيەت جۈملىسىدىن سانايمىز. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئالتە ئايدىن بېرى ئوردىدا ئورۇنسىز خارلىق تارتىۋاتقىنى ئەل - ئاۋامغا ئاياندۇر.

ــ ئۇسۇرۇق گەپنى ئاز قىلىش. كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتقىنىڭنى بايقاپ سۆزلەش، ــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتىن چىچاڭشىپ تۇرۇپ كەتتى، ــ گەپ قىلىشە، شاھزادە نەگە، كىمنىڭ قېشىغا بارماقچى؟

ــ شاھزادە ئالىيلىرى بۇ مۇددىئاسىنى سىر تۇتۇشىمىزغا

① كامبا ــ مال - چارۋىلارنىڭ ئېغىلدىكى قېتىپ كەتكەن قىغى.

پەرمان بەرگەن. شۇڭا سىلىگە دېيىشىمىز بىھاجەت. بىز پەقەت ئۆز پاسىبانىمىزغىلا پەرمانبەردارلىق قىلىمىز.

— ئەپسۇس، بۇ يەردە ھۆرمەتلىك پاسىبانىمىز شاھزادە ئالىيلىرى يوق ـ تە.

ئەمىرلەرنىڭ ئۆزىنى تەپ تارتماي مەسخىرە قىلىشۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھەرقانچە قىلىپمۇ ئاچچىقىنى باسالمىدى.

— قاراپ تۇرۇش، بۇگۈن كۈن ئۆلتۈرۈپ بولغىچە ئول بەختى قارا رىياكار شاھزادىنى تەختگاھىمغا باش قويغۇزىمەن.

— خويمۇ ئالدىراپ چوڭ سۆزلەپ قويدىلا ئالىيلىرى، — دېدى ئەمىر ئاقبۇغا چىشلىرى تۆكۈلۈپ، ئىششىپ كەتكەن كالپۇكلىرى ئارىسىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ، — سىلى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆرگەن شاھزادە قەپەستىكى بىچارە قۇش ئىدى، خالاس. ھازىر بولسا كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىشۋاتقان لاچىنغا ئايلاندى. شول تاپتا ئۇنىڭ ئۆتكۈر پەنجىسى ئۆزىگە ھەملە قىلىشقا پېتىنغان تۈلكىلەرنىڭ تۇمشۇقىنى قانىتىشقا ھازىردۇر.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمدى ئۆزىنى پەقەتلا بېسىۋالالمىدى:

— مىر غەزەپ!

— لەببەي قىبلىگاھىم.

— ئول ئاسىيلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىپ، ئاستانە قوۋۇقىغا ئېسىپ سازايى قىلىنغاي!

جاللاتلار تۆت ئەمىرنى سۆرەشتۈرگىنىچە شاھنىشىندىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— مېنى كەچۈرۈڭلار بۇرادەرلەر. ئىشنى مەن بۇزۇپ قويدۇم، — دېدى ئەمىر ئاقبۇغا ھەمراھلىرىغا قاراپ.

ھەئە، ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىنى ھەربىكەتلەندۇرۇپ، سەپەر تەييارلىقىنى قىلغان ئەمىر ئاقبۇغا ئازراق تىنچلىنىۋېلىش مەقسىتىدە ئىككى كاسا شاراب ئىچمەكچى بولۇپ، جىقراق ئىچىپ

قويغانىدى. شۇ سەۋەبلىك تاڭغا يېقىن قاتتىق ئۇخلاپ قالدى. بۇ-گۈن ھامىنى ئاستانىدىن چىقىپ كېتىممىزغۇ دەپ ئويلىغان مەھ-رەملىرى ئۇنى بىردەم ئۇخلىۋالسۇن دەپ ئويغاتمىغانىدى. ئەمىر ئاقبۇغا ئويغانغان ۋاقىتتا ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولۇپ، ئوردىدىكى قوبۇل ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. «شۇنچە كۆپ ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا مېنىڭ قوبۇلغا بارمىغىنىمنى چېنىپ قال-ماس، ھېلىغىچە باشقىلارمۇ قوبۇلدىن يېنىپ بولغاندۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ ئاستانىدىن چىقىپ كېتەي...» دېگەن-لەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئەمىر ئاقبۇغا تەق بولۇپ تۇرغان نۆكەرلىرىنى ئېلىپ شەھەردىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىدى. ئۇلار ئەمدىلا شەھەر دەرۋازىسىغا يېقىنلىشىشىغا، ئالدى ــ ئارقى-سىدىن مىڭلىغان ئوردا لەشكەرلىرى قورشىۋالدى. قاراملىق قى-لىپ ئېلىشىپ، يېنىدىكى ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنى ئۆلۈمگە تۇ-تۇپ بېرىشنى خالىمىغان ئاقبۇغا ئۆزىنى قورشىۋالغان لەشكەر-لەرگە مەردلىك بىلەن ئەسىرگە چۈشتى.

ئوردا زىياپىتىدىكى سەگەز كۆرپە ۋەقەسىدىن كېيىن، شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن تازا خاتىرجەم بولالمىغان ھېيلىگەر شىر-مۇھەممەدخان ئەمىركەبىر قەسرى ئەتراپىغا پايلاقچى قويۇپ قوي-غانىدى. ئاخشام پايلاقچىلار شاھزادىنىڭ يېقىن ئەمىرلىرى بىلەن مەخپىي ئۇچراشقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، ئاللىقاچان ھەرەمگە كىرىپ كەتكەن خانغا كېچىدە خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئامال قىلالمىغانىدى. بۇگۈن ئەتىگەن خان بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ۋاقىتتا، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ شەھەردىن چىقىپ كەتكىنىگە ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت بولغانىدى. شاھزادىنىڭ نەگە كەتكە-نىنى بىلەلمىگەن خان دەرھال ئاخشام ئۇنىڭ بىلەن مەخپىي ئۇچراشقان ئەمىرلەرنىڭ پېيىگە چۈشكەنىدى. ئۇزاق ئۆتمەي پايلاقچىلار بوران خوجىنىڭمۇ شاھزادە بىلەن بىللە چىقىپ كەت-كەنلىكىنى، ئاقتىمۇر، سەبۇرغە، مۇسا قاتارلىق ئۈچ ئەمىرنىڭ سالامغا كەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. ئەمىر ئاقبۇغا بولسا شە-

ھەردىن چىقىشقا ئۈلگۈرەلمەي قولغا چۈشتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قاتارلىق لەشكىرىي دىۋاندىكى يۇقىرى دەرىجىلىك تۆت ئەمىرنى چاقىرتىپ، ئاقبۇغىنى شەخسەن ئۆزى سوراق قىلدى، دەھشەتلىك ئۇسۇلدا قىيىندى، ھەتتا پۇت ـ قوللىرىنى چېقىۋەتتى، لېكىن شاھزادىنىڭ نەگە كەتكەنلىكى توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ جاۋابقا ئېرىشەلمىدى. شاھزادىنى ۋاقتىدا نەزەربەند قىلمىغىنىغا قاتتىق پۇشايمان يېدى.

شاھزادىنىڭ قېچىپ كەتكىنىدىن خۇددى يولۋاسنى تاغقا قويۇۋەتكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىچى ئاچچىق بولۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا بۇ تۆت نەپەر ئەمىرنى بىر قېتىم ئەمەس ئون قېتىم ئۆلتۈرۈپ، ئۇستىخانلىرىنى كۇكۇم ـ تالقان قىلىۋەتسىمۇ دەردى چىقمايتتى.

ئۆلتۈرۈشقا ئىجازەت بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە قاتتىقراق تىنىشقىمۇ پېتىنالماي تېخىچە ئۆرە تۇرۇشقان باشقا ئەمىرلەرنى سوغۇق تەر باسقانىدى. تۆت ئەمىرنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپمۇ غەزىپى بېسىلمىغان خان بىچارىلىك بىلەن قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرنى ئېسىدىن چىقارغانىدى.

ئەتىگەن ئەمىر ئاقبۇغىنى سوراققا تارتقاندىن تارتىپ تاكى شاھنىشىنغا كىرگىچە بىر ئېغىز گەپ قىلماي ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد خاننىڭ دىققىتىنى چالغىتىش ئۈچۈن قەستەنگە كالتە يۆتىلىپ قويدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تىمتاسلىققا چۆمگەن شاھنىشىنغا، قاتتىقراق نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالماي بېشىنى ئەگكىنىچە قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلىرىگە قايتا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئاستا بېرىپ تەختتە ئولتۇردى. گەرچە ئۇۋەيسخاننى قاچۇرۇپ قويغىنىدىن كۆڭلى قاتتىق يېرىم بولغان، ئىچى ئاچچىققا تولغان بولسىمۇ، تەختكە ئولتۇرغان ئالتە ئايدىن بېرى تۇنجى قېتىم شاھنىشىندا ھەقىقىي سۇر ـ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ، بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى غال ـ غال تىت-

رەتكىنىدىن ھۇزۇر ھېس قىلماقتا ئىدى. ھەئە، تەختتە ئولتۇرغان ئالتە ئايدىن بېرى ئۇ ھەرقانداق پەرمان، يارلىقلارنى جاكارلاشتا خېلىلا ئېھتىيات قىلىپ كەلدى. بولۇپمۇ مەرھۇم بوۋدىسى خىزىر خوجاخاننىڭ شاپائەتچىسى ھېسابلىنىدىغان، شۇ سەۋەبلىك ئوردىدىكى لەشكىري ـ مۇلكىي ھوقۇقنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان، ئوردا ئىچى ـ تېشىدا مۇتلەق ئىمتىياز ئىگىسى سانىلىدىغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشقا مەجبۇر بولۇپ كەلگەنىدى. مانا بۈگۈن ئۇلۇسبېگى سەركەردە ئاقبۇغىنى سوراق قىلىشتىن تارتىپ شاھنىشىندا ئۇلارنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغىچە بولغان ئارىلىقتا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. شىرمۇھەممەدخان بۇنى ئۇلۇسبېگى ماڭا نەسىھەت قىلىشقا، تۆت ئەمىرنىڭ ئارىسىغا چۈشۈپ سالا قىلىشقا پېتىنالمىدى دەپ چۈشەنگەنىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان غالىبلىق تۇيغۇسىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، بايىقى غەزىپى خېلىلا بېسىلىپ قالغاندى.

— جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت، جاي ئالسۇنلار، — دېدى شىرمۇھەممەدخان.

ئۆرە تۇرۇۋېرىپ پۇتلىرى تېلىپ كەتكەن ئەمىرلەر: «قىبلىگاھىمىزغا ھەشقاللا» دېيىشكىنىچە ئورۇنلىرىغا بېرىپ ئولتۇرۇشتى. خاننىڭ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىشى بىلەن تەڭ ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە خېلىلا يېنىكلەپ قالغانىدى.

— بۈيۈك سەلتەنەتىمىزنىڭ ئىززەتلىك ئەمىر ـ سىپاھلىرىغا ئوچۇق بولغايكى، بىزلەركىم شىرمۇھەممەدخان ئىبنى مۇھەممەدخان سەلتەنەتىمىزنىڭ ئۇشبۇ ئالتۇن تەختىگە ئاگال ئالەمنى ياراتقۇچى ۋە ھەممىگە قادىر ھەقتائالانىڭ ئىنايىتى بىلەن، شۇنداقلا بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم بويىچە پاسىبان بولدۇق. بۇ ئۇدۇم ئەلەددامام[1] مۇشۇنداق داۋاملاشقۇسى. ئۇدۇم شۇنداقكەن، چوڭلار تۇرۇپ كىچىكلەرنىڭ تەخت غوۋغاسى قىلى-

[1] ئەلەددامام — دائىم، ھەرزامان.

شى كۆپۈرلۈقتۇر، ـــ شىرمۇھەممەدخان ئاۋۋال كۆزىنىڭ قىرىدا ئۆلۈسىگى خۇدايدادقا، ئاندىن بېشىنى ئېگىپ ئولتۇرۇشقان ئەمىرلىرىگە بىر قارىۋېتىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ ئۇۋەيسخان گەرچە بىزگە جىيەن بولسىمۇ، يۇشتىمىزدىن تامغان پەرزەنت قاتارىدا كۆرۈپ كەلگەنىدۇك. ئەمما ئۇ بىزنىڭ نە تاغىلىق، نە قېرىنداشلىق، نە سەلتەنەت ساھىبلىق مەرتىۋىمىزگە رىئايە قىلمىدى. تاجۇتەخت تەمەسىدە رىياكارلىق قىلىپ، ئەتراپىغا گۇپاسىز[①]، نائەھلى ئەمىرلەرنى توپلاپ ئاسىيلىق يولىنى تۇتتى. ئىنشائاللاھ[②] ئول بەختى قارا، تۇزكور شاھزادىنىڭ شۇم نىيەت - ئىقبالى كۆڭلىمىزگە باشتىلا ئايان بولغانلىقى ئۈچۈن، سەلتەنەتىمىزنى بىر بالا - قازادىن ساقلاپ قالدۇق. گەرچە ئول ناشۇكۇر شاھزادە كۆزىمىزنى غەلەت قىلىپ ھازىرچە قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئەمما ئىشەنچىمىز كامىلكى، پات يېقىندا ئۇنى دەرگاھىمىزدا كۆرىمىز.

بىرقانچە خۇشامەتچى ئەمىرلەر سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى بەس - بەستە ماختاشقا كىرىشتى.

ـــ ئادالەتپاناھىمىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتى چەكسىزدۇر.

ـــ ئانھەزرىتىمىنىڭ دەرگاھى مېھىر - شەپقەت بۇلىقىدۇر.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل - پاراستى بىلەن بۈيۈك سەلتەنەتىمىز ئەبەدىلئەبەد ئاسايىشلىققا يۈزلەنگۈسى.

ـــ ...

ماختاشلار ئالدىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ۋۇجۇدىدا قايتىدىن غۇرۇر، ھاياجان پەيدا بولدى.

ـــ ئوتنى كىم تۇتسا شۇنىڭ قولى كۆيۈر، ـــ دېدى شىرمۇھەممەدخان تەنتەنە بىلەن، ـــ ئول تۇزكور ئاسىيلارنى سەلتەنەت قانۇنى بويىچە ياساققا يەتكۈزگەن بولساقمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بالا - چاقا، جەددى - جەمەتىگە سىلى - رەھىم قىلىپ، مېھىر - شەپ-

① گۇپاسىز ـــ ۋاپاسىز.

② ئىنشائاللاھ ـــ خۇدا خالىسا.

قەت خەزىنىمىزدىكى ئىنايەتلىرىمىزنى ئايىمىدۇق، پەرمان! ــ دېدى ئۇ ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، ــ ئول ئاسىي ئەمىرلەرنىڭ بالا ـ چاقا، جەددى ـ جەمەتىگە ئامانلىق بېرىلگەي، مال ـ مۈلۈكلىرىگە تەئەررۇز قىلىنمىغاي.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد يېرىم يۇمۇۋالغان كۆزىنى لاپپىدە ئېچىپ، سەل قىمىرلاپ قويدى.

ــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى بېشىنى ئېگىپ، ــ بىر قېتىملىق ئەدىل، مېھىر ـ شەپقەت بىر يىللىق ئىبادەتتىن ئۇلۇغدۇر دېيىلىپتۇرلەر. ھىممەت قىلدىلا ئالىيلىرى.

ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۈتمىگەندە خاننىڭ قىلغان بۇ كەڭ قورساقلىقىدىن ھەقىقەتەن مىننەتدار بولغانىدى.

ئۇلۇسبېگىنىڭ تەۋازۇسى شىرمۇھەممەدخاننىڭ ھاياجىنىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى، كۆڭلىدە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇلۇسبېگىگە نىسبەتەن پەيدا بولغان غۇم بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ھازىرلا ئۆلۈمگە بۇيرۇغان تۆت ئەمىرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا قىلغان كەڭ قورساقلىقى بىلەن ئۇلۇسبېگى قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ قايىللىقىغا، ھۆرمىتىگە ئېرىشتى، بۇنىڭدىن ئۆزىمۇ خېلىلا كۆڭۈل ئازادىلىك ھېس قىلىۋاتاتتى.

ــ سەلتەنەت ئەلۋەتتە ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن روناق تاپۇر، ــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ــ كىمكى سەلتەنەتىمىزگە ئاسىيلىق قىلىپ، تەسەررۇپىمىزنى پارچىلىماقچى بولىدىكەن، ئىلگىرى قانداق تۆھپە كۆرسىتىشىدىن قەتئىينەزەر، جەزمەن ياساقىقا تارتىلىدۇ. بۈگۈن سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاسىيلىرىنى ياساققا يەتكۈزۈپ، كۆڭلىمىز ئازراق ئەمىن تاپقان بولسىمۇ، يەنىلا دىلخەستەلىكىمىز تامام بېسىلغىنى يوق. ئۇشبۇ كۈنلەردە قەشقەرنىڭ ئەمىر لەشكىرى خوجا شەرىپ ئۆز نېسۋىسىگە شۈكۈر ـ قانائەت قىلماي، سەلتەنە-

تىمىزگە ئاسىيلىق قىلىپ غەلىيان كۆتۈرۈپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى بولمىش سەييىد ئەھمەد مىرزىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان گېپىنى توختىتىۋېلىپ ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلىدى. بۇ كۈتۈلمىگەن شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەمىرلەر دەقىقە ئىچىدە بىر - بىرىگە قارىشىۋالغاندىن كېيىن يەنە دىققىتىنى خانغا ئاغدۇرۇشتى. ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا ھېچكىم پېتىنالمايۋاتاتتى. باياتىن بېرى چىرايىنى ئۆزگەرتمەي، خۇددى قاتۇرۇپ قويغاندەك ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىرئاز قىمىرلاپ قويدى.

— ۋاللاھۇ ئالەم، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى خان، — بۇيۇك سەلتەنەتىمىز جانابى ئەمىرلەرنىڭ ساداقەت كۆرسىتىشى، كېچە - كۈندۈز ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەپ، لەشكەر ۋە رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشى بىلەن ھۇدۇدلۇقىمىزدا ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئەردى. مىڭ ئەپسۇسكى، ھالا بۇگۇنكى كۈندە تۆزكور ئەمىر خوجا شەرىپ ئاسىيلىق يولىنى تۇتۇپ، ھۆكمىمىزگە ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشتىن يالتىيىپتۇ. ئول بەدبەخت، رىياكار ئەمىرنىڭ زۇلۇم ئاسارىتىدە قالغان قەشقەردىكى ئاۋام باھادىر سەركەردە - لەشكەرلىرىمىزنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىپ، ئىسيانكارلارنىڭ چاڭگىلىدىن ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرۇپ، خاتىرجەملىككە يۇزلەندۇرۇشكە تەقەززا بولماقتا. بۇگۇن ئوردا مەلئۇن سوپەت، رىياكار، دىلى قېيىقلاردىن يەنە بىر نۆۋەت ئېرىغدالدى①. ئەلۋەتتە بۇ ئىش سەلتەنەتىمىزنىڭ، شۇنداقلا ئاۋام - رەئىيەتنىڭ بەختىدۇر. ئەمدى كۆڭلىمىزنى خاتىرجەم تۇتۇپ قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ، ئول بەتنىيەت ئىسيانچىلارنىڭ جازاسىنى بەرگەيمىز.

خاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن ئەمىرلەر بەس - بەستە ساداقىتىنى بىلدۇرۇشتى.

---

① ئېرىغدالدى — پاكىزلاندى، تازىلاندى.

ــ بىز پاسىبانىمىزنىڭ ئاتقان ئوقلىرىمىز.
ــ قىبلىگاھىمىزنىڭ كۆچ ـ قۇدرىتى تەگداشسىزدۇر.
ــ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىشقا پېتىنغان رىياكارلارنىڭ بارار جايى جەھەننەمدۇر.
ــ ئادالەتپاناھىمىزنىڭ پەرمانىغا تەقەززامىز.
ــ بۈيۈك سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن جېنىمىز پىدا.
ــ ...

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرنىڭ خۇشامەتلىرىگە قۇلاق سالغاچ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا قاردى. شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگىنىڭ چىرايى ئىپادىسىز، ھاياجاندىن قىلچىلىك ئەسەر يوق ئىدى. شىرمۇھەممەدخان بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئۆزىگە خۇشامەت قىلىشىنى، مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشىنى تەمە قىلىپ قالغانىدى.

«ئاتتىن چۈشىشمۇ ئۆزەڭگىدىن پۇتىنى ئالغۇسى كەلمەيۋاتىدۇ بۇ قېرىنىڭ، ــ دەپ ئويلىدى غۇززىدە بولۇپ قالغان خان، ــ خەپ توختاپتۇر، سەنمۇ پات يېقىندا ئاشۇ ئەمىرلەرگە ئوخشاش ئالدىمدا ئىككى پۈكلىنىپ يېلىنىسەن. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، قەشقەرگە ۋاقتىدا لەشكەر تارتىشقا ئىجازەت بەرمىدى دەپ باتناۋاتىسەن، ئەمما مەن ساڭا باتنمايمەن، چۈنكى، قەشقەر سىېنىڭ سۇيۇرغاللىق زېمىنىڭ بولغان بىلەن مېنىڭ تەسەررۇپ زېمىنىمدۇر. يەنە كېلىپ تەسەررۇپىمدىكى ئەڭ كاتتا شەھەرلەرنىڭ بىرىدۇر. قەشقەرنى قولدىن بېرىپ قويۇش مەن ئۈچۈن ھاقارەتتۇر. ئاگال قەشقەرنى تەسەررۇپىمغا قايتۇرۇپ ئېلىۋالاي، ئاندىن ئۇنىڭ سىېنىڭ سۇيۇرغاللىق زېمىنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىنى قايتىدىن بەلگىلەي...»

ــ يارلىق! ــ دېدى شىرمۇھەممەدخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ گىدەيگەن ھالدا، ــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى بىر تۈمەن كىشىلىك جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى ئېلىپ ئەتىلا قەشقەرگە يولغا چىققاي!

ــ باش ئۈستىگە! ــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد دەس ئور-

نىدىن تۇرۇپ.

— ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئالتۇن بىلىپچىلىك[1] قوشۇنىدىن ئىككى سەركەردە، كۈمۈش بىلىپچىلىك قوشۇنىدىن تۆت سەركەردە، تۆمۈر بىلىپچىلىك قوشۇنىدىن سەككىز سەركەردە ھەمدەمدە بولغاي. ئۇل سەركەردىلەرنى ئۇلۇسبېگى ئۆزى دىلخاھلىغاي[2]!

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قول باغلاپ تۇرۇپ، — پەرمانلىرىنى جېنىمىز بىلەن بەجا كەلتۈرۈپ، ئۇل ئاسىيلارنىڭ سەركەش كاللىسىنى تەختگاھلىرىنىڭ ئايىغىغا تاشلىغايمىز.

— جازا يۈرۈشىنىڭ ئاقساپ قالماسلىقى ئۈچۈن، خاھى ئۇلۇسبېگى، خاھى سەركەردە ـ سەرۋاز، خاھى لەشكەرلەرگىچە ئۆي ئىچى[3]نى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويغاي. ئىلدام بېرىپ، قەشقەردىكى ئاسىيلارنى جازالاپ يەنە ئىلدام قايتقاي!

— باش ئۈستىگە، — دېدى ئۇلۇسبېگى.

— ئەمىرلەرگە ئىجازەت، ئۆز دەرگاھلىرىغا يانسۇنلەر.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، تەختتىن ئاستا تۇردى ـ دە، ياندىكى ئىشىك بىلەن شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

گۇرۇدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ خاننى ئۇزىتىپ قويغان ئەمىرلەر بىرئاز كۆڭۈل ئازادىلىك ھېس قىلىشىپ يەڭگىل تىنىپلىشتى ـ دە، شاھسۇپىدا مىدىرلىماي تۇرغان ئۇلۇسبېگىگە قاراشتى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چىقىپ كەتمىگىچە ھېچكىم شاھنىشىندىن ئايرىلالمايتتى. چۈنكى، ئوردىدا خاندىن قالسا ئۇلۇسبېگىلىك ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە ھېسابلىناتتى. ئۇلۇسبېگد-

① بۇ يەردە ئالتۇن، كۈمۈش، تۆمۈر بىلەن زىننەتلەنگەن ھەربىي كىيىم كىيگەن سەركەردىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ. سەركەردىلەر بۇ كىيىملەرنى ئۇنۋانىغا قاراپ كىيىدۇ.

② دىلخاھلاش — خىللاش، تاللاش مەنىسىدە.

③ ئۆي ئىچى — خوتۇن، بالا ـ چاقا، ئائىلە تاۋابىئاتىنى دېمەكچى.

لىك مەرتىۋىسى خۇدايدادقا ئۇلۇغ بوۋىسى ئەمىر تۆلەكتىن مىراس قالغانىدى. ئەمىر تۆلەككە ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنى تۇغلۇق تۆمۈرخان بەرگەنىدى، شۇنداقلا ئەمىر خۇدايداد بۇ مەرتىۋىگە تۇغلۇق تۆمۈرخان ھايات ۋاقتىدا ۋارىسلىق قىلغانىدى. ئۇلۇسبېگىلىك چىڭگىزخان دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان بىرنەچچە خىل مەنسەپ ـ ئىمتىيازلارنىڭ جۇغلانمىسىدىن ھاسىل بولغان ئالىي مەرتىۋە ئىدى. چىڭگىزخان دەۋرىدە ئۇلۇسبېگىنىڭ قولىدا تۇمەنتاغ[①]، ئەلەم[②]، قوش تۇغ[③]، قۇر[④]، قۇش[⑤]، ئەمىر[⑥]، دىۋان ياي[⑦] قاتارلىق يەتتە مەنسەپ ۋە ئىمتىيازلار بار ئىدى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان دەۋرىگە كەلگەندە خۇدايدادنىڭ دادىسى ئەمىر بولاجى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى موڭغۇللارنىڭ ئارىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ كېلىپ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزغانلىقى ئۈچۈن تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمىر بولاجىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى تارتۇقلاش مەقسىتىدە يۇقىرىقى يەتتە مەنسەپ، ئىمتىيازغا ئىختىيارىي مۇتلەق[⑧]، ۋابالى

---

① تۇمەنتاغ ـــ ئىختىيارىدا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مىراس قالىدىغان سۇيۇرغاللىق زېمىنى بولۇش.

② ئەلەم ـــ ئۆزىگىلا خاس بولغان تۇغ ـ ئەلەملىك قوشۇنى بولۇش.

③ قوش تۇغ ـــ مۇلازىملاردىن ئىككى كىشى قوشۇن تۇغى كۆتۈرۈپ مېڭىش.

④ قۇر ـــ خاننىڭ قېشىغا قورال ـ ياراغ كۆتۈرۈپ كىرىش ئىمتىيازى بولۇش.

⑤ قۇش ـــ خانلىق تەۋەسىدىكى بارلىق قۇشچى ـ ئوۋچىلارنىڭ ئۇنىڭ ئىجازىتىسىز ئوۋ ئوۋلىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق.

⑥ ئەمىر ـــ پۈتكۈل موغۇل ئۇلۇسىغا ئەمىر بولۇش. نىشان ـ پۈتۈكلەرگە ئىسمىنى يازغاندا «ئۇلۇسنىڭ سەردارى» دەپ يېزىش.

⑦ دىۋان ياي ـــ دىۋانخانىدا ئەمىرلەر ئۈنىڭدىن بىر ياي بويى يىراقلىقتا ـــ پەستە ئولتۇرۇش.

⑧ ئىختىيارىي مۇتلەق ـــ مىڭبېشىلىق ۋە مىڭبېشىلىقتىن تۆۋەن لەشكىرىي مەنسەپكە تەيىنلەش ۋە قالدۇرۇش ئىختىيارىدا بولۇش. خاننىڭ ھۆكۈمىگە موھتاج بولماسلىق.

كەچۇرۇم① قاتارلىق ئىككى ئىمتىيازنى قوشتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپاتىدىن كېيىن، ئەمىر خۇدايداد تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخاننى تاغىسى ئەمىر قەمەرىددىننىڭ قىرغىنچىلىقىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، قەشقەر، بەدەخشان، خوتەن تاغلىرىدا، سىرىق ئۇيغۇر، چەرچەن، لوپنۇر، تارىم ۋادىلىرىدا ئون ئىككى يىل يوشۇرۇن قوغداپ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزدى. خىزىر خوجاخانمۇ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قائىدىسى بويىچە يۇقىرىقى توققۇز مەنسەپ ـ ئىمتىيازغا ياساۋۇل سەپ②، خاس پىيالە③، مۆھۈر④دىن ئىبارەت ئۈچ ئىمتىيازنى قوشتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلۇسبېگىنىڭ قولىغا يۇقىرىقى ئون ئىككى مەنسەپ ـ ئىمتىياز مەركەزلەشتى. شۇڭلاشقا ئۇلۇسبېگى خانغا ئوخشاش ھۆرمەتلىنەتتى. بارلىق قەلەمدار ـ ئەلەمدار بەگ ـ سىپاھلار خاندىن قالسا ئۇلۇسبېگىگە شەرتسىز بويسۇناتتى.

شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ چىرايىدىن يا خۇشال بولغانلىقىنى، يا نارازى بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. موغۇلىستان ئوردىسىدا ھازىرغىچە ئۈچ سۇلتاننىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىغا شەخسەن ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلغان، ھەمدە ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە ھەمدەم بولغان، شۇنداقلا ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئەڭ پېشقەدىمى ھېسابلانغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەزەلدىن بىركىمگە كۆڭلىدىكىنى بىلىندۈرمەيتتى. تا

---

① ۋابالى كەچۇرۇم ـــ ئۆلۈمگە تېگىشلىك گۇناھى توققۇزغا يەتمىگۈچە ئۆلۈمگە بۇيرۇلماسلىق.

② ياساۋۇل سەپ ـــ توي ـ بەزمىلەردە خاننى ئۈچ ياساۋۇل ئارقىسىدا تۇرۇپ قوغدىسا، ئۇلۇسبېگىنى بىر ياساۋۇل قوغداش.

③ خاس پىيالە ـــ توي ـ بەزمىلەردە ئوڭ تەرەپتە بىر كىشى خاننىڭ پىيالىسىنى، سول تەرەپتە بىر كىشى ئۇلۇسبېگىنىڭ پىيالىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش.

④ مۆھۈر ـــ يارلىق، نىشانلارغا مۆھۈر باسقاندا خاننىڭ مۆھۈرىدىن بىر قۇر تۆۋەنگە ئۇلۇسبېگىنىڭ مۆھۈرى بېسىلىش.

ھازىرغىچە ئۇنىڭ بىرەر ئىشقا قاتتىق خۇشال بولۇپ قاقاھلاپ كۈلگىنىنى، ياكى بىرەر ئىشتىن خاپا بولۇپ قاتتىق ئاچچىقلانغىنىنى ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەئە، بايا ئۇ خاننىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىشىغا يارلىق چۈشۈرگەنلىكىدىن، تېخىچە ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى نامەلۇم ئوغلى ــ قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ قېشىغا تېزرەك بارالايدىغانلىقىدىن خۇشال بولغان بولسىمۇ، لېكىن خاننىڭ لەشكىرىي يۈرۈشكە سەركەردە ـ لەشكەرلەرلا ئەمەس، ھەتتا ئۆزىنىڭمۇ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا چەك قويغانلىقىدىن رەنجىپ قالغانىدى.

«خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەسكەن، مۇھىمى، ماڭا ئىشەنمەيدىكەن، راستىنلا ئىشەنمەيدىكەن. بىزنى ئۆي ئىچى بىلەن بىللە قەشقەرگە يۈرۈش قىلسا، قەشقەرنى تىنچىتىپ بولغاندىن كېيىن، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىپ ماڭا قارشى چىقىدۇ، ئىسيان قىلىدۇ دەپ ئويلايدىكەن. ئەزەلدىن چوڭ ـ چوڭ يۈرۈشلەردە سەركەردىلەردىن لەشكەرلەرگىچە ئۆي ئىچىنى بىللە ئېلىۋېلىپ مېڭىش ئۇدۇمغۇ بىزگە. قەشقەرنى ئاسىيلاردىن ئېرىغداپ بولۇپلا دەرھال ئاستانىگە يېنىڭلار دەيدۇ تېخى. قەشقەر بىلەن ئاستانىنىڭ ئارىلىقى شۇنچىۋالا يىراق تۇرسا، تېز بېرىپ، تېز يانساق لەشكەرلەر چىدامدۇ؟ قەشقەردە بىرەر يىل تۇرۇپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى تولۇق ئىزغا سېلىۋېلىپ ئاندىن ئاستانىگە يانساقمۇ بولاتتىغۇ؟! خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىدە قانداق جىنىنىڭ بارلىقىنى بىلدىم. بىزنى شۇنچىۋالا لەشكەرلەر بىلەن يىراققا يولغا سالغىنى بىلەن، كۆڭلى خاتىرجەم ئەمەس. شۇڭا ئۆي ئىچىمىزنى ئاستانىدە تۇتۇپ قېلىپ، شۇ ئارقىلىق بىزنى تىزگىنلىمەكچى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىۋېلىپ تەختكە قارشى چىقىشىمىزنىڭ ئالدىنى ئالماقچى. خان ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ. مانا بايا ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان ئەمىرلەرمۇ لەشكىرىي

دىۋانىنىڭ ئاجايىپ جاسارەتلىك، تەۋەككۈلچان سەركەردىلىرىدىن ئىدى. گەرچە ئۇلار شاھزادىگە ئەگىشىپ ئورۇندىن يۈز ئۆرۈپ، ئاستانىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، كاللىسىنى ئېلىش ھاجەت ئەمەس ئىدى. كۆيۈنگەن، مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن، ئەتىۋارىنى قىلغان بولسا ئورۇندىن ھەرگىز يۈز ئۆرۈمەيتتى. ھەئە، شاھزادىمۇ شۇنداق قىلاتتى. تاغا تۇرۇپ ئۇنى ئوغلى، جىيەنى قاتارىدا كۆرمىدى. مەرھۇم خان بوۋىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇشنى خىيال قىلغانلىقى ئۈچۈنلا ئەشەددىي ئەغيارلىرى قاتارىدا كۆردى. ھە دېسىلا دەشكۈشلىدى، ئەدىپىنى بەردى، ئابرۇيىنى تۆكتى. شاھزادىلىك مەرتىۋىسىگە بولسىمۇ ھۆرمەت كۆرسەتمىدى. شاھزادىنىڭ، ئاشۇ بەختى قارا ئەمىرلەرنىڭ گۇناھى پەقەت خاندانىڭ تەختىتە ئولتۇرۇشىغا نارازى بولغانلىقىغۇ ئاخىر؟ ئەمەلىيەتتە نارازى بولغانلار يالغۇز ئۇلارلا ئەمەس. مەرھۇم خاننىڭ ۋەسىيىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن قۇرۇلتاي چاقىرىپ، تەخت ساھىبىنى بېكىتىش كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى نارازىلىقىمۇ شۇ ئىدى. ئەمما خان بۇنى كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى. ھەدېسىلا ئۇلارغا قىرىچە، يېنىچە تەگدى. ئۇنچىۋالا ستەم قىلسا ئادەم تۇگۇل توشقان چىغىدىمۇ چىشلەيدىغۇ؟! ھېلىمۇ ياخشى، ئول كۇنلەردە شىكارغا چىقىپ كېتىپ ياخشى قىپتىكەنمەن. بولمىسا جاسارەتى، پەزىلىتى، لەشكىرىي ماھارىتى مەرھۇم دادىسىدىن قېلىشمايدىغان ئول شاھزادىنىڭ تەخت ساھىبى بولۇشىنى قوللىشىم تەبىئىي ئىدى. ئول چاغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ئاداۋەتلىشىش، ئۇنىڭ ئاھانىتىنى كۆتۈرۈش ماڭىمۇ نېسىپ بولاردىكەن. ئۇلۇغ ئاللاھ ئىگەمگە يۈزمىڭ قەتلە شۇكۇر. قېرىغان جېنىمدا بۇنداق بالالارنى كۆتۈرەلمەسىدىم. يەنە بىر ئويلىسام، بەلكىم شۇ چاغدا شىكارغا چىقىپ كەتمىگەن بولسام ئىشلار بۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەسىدى. مىڭ ئەپسۇس، شاھزادە ئۇۋەيسخان بۈيۈك سەلتەنەتنىڭ تەخت ساھىبى بولۇشقا تولىمۇ خوپ كېلەتتى. ھازىر نەلەردە يۈرىدىغاندۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، بىر مەزگىل ئاستانىگە

قايتمىغىنى، سىرتلاردا يۈرگىنى خوپتۇر، ئۇنىڭغىمۇ پۇرسەت كېلىپ قالۇر. خاننىڭ پەيلى ـ ئەھۋالىدىن شاھزادىگە بىر خەۋەر بەرگىنىم ياخشىمىكىن ـ يا...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئۆزىنىڭ خىيالىدىن ئۆزى چۆچۈپ، ئەتراپقا ئېسەنگىرەپ قارىدى. ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قوزغىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن بىر قىسىم ئەمىرلەر توختىماي ئەسنەيتتى. ھەئە، بىر قىسىملىرىنىڭ چوڭ ـ كىچىك تەرەتلىرى قىستاپ قالغانىدى. ئۇ ئۆزىگە خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ھېجىيىپ قاراپ تۇرغان ئەمىرلەرگە شۇنداقلا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئاستا ئورنىدىن قوزغالدى. باشقا ئەمىرلەرمۇ ئۇلۇسبېگىگە ئەگىشىپ شاھنىشىندىن چۇۋۇلۇپ چىقىشتى.

4

قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ تىلى كېكەچ بولغانلىقى ئۈستىگە، قۇلىقى خېلىلا ئېغىر ئىدى. ئۇنىڭ قىلغان سۆزلىرىنى پېقەت مەھرەملىرى ياكى كۆپرەك سۆھبەتداش بولغان كىشىلەرلا ئاڭقىرالايتتى. تۇنجى كۆرۈشكەن ئادەمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بىۋاسىتە سۆزلىششى بەسىي مۇشكۈل ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قۇلىقى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى. گەپنى ۋارقىراپ تۇرۇپ دېمىسە ئاڭلىيالمايتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بۇ ئوغلىنىڭ يۇرت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن، ئەڭ ئىشەنچلىك مەھرىمى بولغان خوجا شەرىپنى بۇندىن بەش يىل بۇرۇن سۇلتان مۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە قىلىپ، قەشقەرنىڭ ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىگە تەيىن-

لەتكەنىدى. ئاستانە تۇرپاندا ئۇلۇسبېگىنىڭ خاس مەھرىمى بولۇپ
خىزمەت قىلغان خوجا شەرىپ چەكسىز ساداقىتى، شۇنداقلا كاما ـ
لەتكە يەتكەن قەلەم ۋە ئەلەم ماھارىتى بىلەن ئۇلۇسبېگىنىڭ ئىـ ـ
شەنچىگە ئېرىشكەنىدى. خوجا شەرىپنى قەشقەرگە يولغا سالغاندىن
كېيىن، ئۇلۇسبېگى قەشقەردىنمۇ، ئوغلى سەيىيد ئەھمەد مىرزىد ـ
دىنمۇ تولۇق خاتىرجەم بولغانىدى. ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ
قەشقەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن خوجا شەرىپ قەشقەرلىكلەرگە خاس
ئىنچىكە تەبىئەتلىك ئادەم ئىدى. دەسلەپكى بىرنەچچە يىلدا ئۇ
سەيىيد ئەھمەد مىرزىغا ھەقىقەتەن ساداقەت كۆرسەتتى. جان
پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىپ، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئىشەنـ ـ
چىنى ئاقلىدى. نامدا ئەمىرلەشكەر بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە نائىب
ئەمىر دىۋاننىڭ ھەممە ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ئەنە ئا ـ
شۇ ساداقىتى ئۈچۈن كۆنلەرنىڭ بىرىدە ياركەنت، خوتەن، ئاقسۇ
ياكى كۈنچى ۋادىسى قاتارلىق ۋىلايەتلەرنىڭ بىرەرسىگە ھەقىقىي
نائىب ئەمىر بولۇشنى، شۇ يوسۇندا مەنسىپىنىڭ ئۆستۈرۈلۈپ
ئوردىغا كىرىشنى، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر قاتارىدا خاننىڭ
بىۋاستە خىزمىتىنى قىلىشنى ئارزۇ قىلدى. لېكىن يىللار ئۆ ـ
تۈۋەردى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى بولسا شۇ پېتى قېلىۋەردى. كۆر ـ
سەتكەن ساداقىتى، قىلغان جان پىدالىقلىرى، ئەجىر ـ تۆھپىسى
تېگىشلىك تارتۇقلانمىدى. قەلەم ۋە ئەلەمدە شۇنچىلىك ئىقتىدارى
تۇرۇپ بىر ئۆمۈر كېكەچ ۋە پاڭقاي ئەمىرنىڭ ئاغزى ۋە قولىقى
بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا تولىمۇ ئۈمىدسىزلەندى. ھە ـ
ئە، ئۇنىڭ قەشقەردە كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنىڭ ھەممىسى ئەمىر
سەيىيد ئەھمەد مىرزىنىڭ نامىدا ئوردىغا يوللىناتتى. ئوردىدا ئۇ ـ
لۇسبېگى خۇدايداد بولغانلىقى ئۈچۈن خان قەشقەردە ئەلەمدىمۇ،
قەلەمدىمۇ تەڭ يېتىلگەن بىر قابىلىيەت ئىگىسىنىڭ بارلىقىنى
پەقەتلا بىلەلمەيتتى. خانغا ھەرقانداق يوللار بىلەن بىلدۈرۈشمۇ
مۇمكىن ئەمەس ئىدى. خوجا شەرىپتەك بىر ئىستېدات ئىگىسىنى
پەقەت ئۇلۇسبېگى خۇدايدادلا خانغا بىلدۈرەلەيتتى. خوجا شەرىپ

ئۇلۇسبېگىگە يازغان بىرقانچە مەكتۇپىدا بۇ ئارزۇسىدىن گاھىدا
يوشۇرۇن، گاھىدا ئوچۇق بېشارەت بېرىپمۇ ئۇلگۇردى. ئەمما
خوجا شەرىپ ئۇلۇسبېگىنىڭ يازغان جاۋاب مەكتۇپىدىن بۇ ئار-
زۇسى ھەققىدە قىلچىلىك شەپە ھېس قىلمىدى. خوجا شەرىپ ئۇ-
لۇسبېگىنىڭ ئۆزىنى مەڭگۇ ئوغلىنىڭ سايىسى قىلىش مۇددىئا-
سى بارلىقىنى، بۇ ھەقتە ئۇلۇسبېگىگە ئارتۇقچە ئۈمىد باغلاشنىڭ
بەكلا نادانلىق، ئەخمەقلىق بولىدىغانلىقىنى بارا ـ بارا ھېس قىل-
لىپ يەتتى. خوجا شەرىپ مۇشۇلارنى چۈشەنگىنىدە تولىمۇ خور-
لۇق ھېس قىلدى. ئارزۇ ـ ئارمانلىرىدىن، يەتمەكچى بولغان
ئىستىقبالىدىن تولىمۇ ئۈمىدسىزلەندى، بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق
نام ـ نىشانسىز كۆمۈلۈپ ئۆتۈشكە كۆڭلىدە زىنھار قايىللىقى
يوق ئىدى. ھەئە، ئۇنىڭ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقىمۇ، ئەمىر سەييىد
ئەھمەد مىرزىغىمۇ بولغان ساداقىتى سۇسلاشقانىدى. شۇنىڭ بىد-
لەن كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا يېتىش، قابىلىيەت،
ئىستېداتىنى خەلقئالەمگە نامايىش قىلىش، خانغا بىلدۈرۈش
ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقا، چارە ـ ئامال ئىزدەشكە كىرىشتى.

«ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە شۇنچە يىل ساداقەت كۆرسىتىپ
كېكەچ، پاڭقاي ئوغلىنىڭ خىزمىتىنى شۇنچىلىك قىلغىنىم يې-
تەر ئەمدى. خەلقئالەم خوجا شەرىپتەك كاتتا ئىستېدات ئىگد-
سىنىڭ بارلىقىنى بىلسۇن، تونۇسۇن. قاچانغىچە خەقنى شىللەم-
گە ئېلىپ، ئەقىل ـ ئىقتىدار، قابىلىيىتىمنى پايخان قىلىپ يا-
شايمەن، شۇنداق، ساداقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. ساداقەت چەكتىن
ئېشىپ كەتسە قۇللۇققا، مەھكۇملۇققا، قەدىرسىزلىككە ئېلىپ
بارىدۇ. ساداقەت، ۋاپا كۆرسىتىشنى سەگ[1]مۇ بىلىدۇ. لېكىن ئۇ-
نىڭ تۇرىدىغان جايى يەنىلا ئىشىكنىڭ تېشى. ئېرىشىدىغان ئىنـ-
ئامى خوجىسى غاجىلاپ تاشلىۋەتكەن ئۇستىخاندۇر خالاس. شۇ
ئاي، شۇ كۇنلەردە مېنىڭ ئاشۇ ساداقەتمەن سەگدىن قانچىلىك
پەرقىم قالدى؟ ياق، ئەمدى ھەرگىز سەگ بولمايمەن. يولۋاس،

[1] سەگ ــ ئىت.

يىلپىز، بۆرە بولىمەن. ئەسلىدىمۇ ياراتقان ئىگەم مېنىڭ زۇۋۇلامنى شىر، يولۋاس بولۇش ئۈچۈن ئۆزگەن. ئىنسان ئۆز قەدرىنى ئۆزى قىلمىسا، باشقىلار ئەسلا قىلمايدۇ. ئىقتىدارىنى ئۆزى نامايان قىلمىسا، باشقىلار ئەسلا بىلمەيدۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئەمىر تۆمۇر ھەزرەتلىرى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىغا بولغان ساداقىتىنى ساقلاپ، تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىنىڭ ئىقتىدارسىز خانزادىسى بولمىش سەمەرقەنت ئەمىرى ئىلياس خوجاخاننىڭ خىزمىتىدە قول باغلاپ تۇرۇۋەرگەن بولسا، ۋاقتىدا سەمەرقەنت ئوردىسىدىن چىقىپ كېتىپ ئۆز ئىستىقبالى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلمىغان بولسا، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان، پەرغانە تەسەررۇپىنىڭ خوجىسى بولالمىغان، «ساھىبقىران» دېگەن نامى ئالەمگە مەشھۇر بولمىغان بولاردى. مەن ئۇل ساھىبقىران كۆرسەتكەن جاسارەتنىڭ ئوندىن بىرىنى كۆرسىتەلمەسمەنمۇ؟ شۇل تاپتا مېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىم، قابىلىيەت ـ ئىقتىدارىم ئۇل ساھىبقىران قىلغان ئىشلارنى ئاشۇرۇپ قىلىشقا تامامەن يېتىدۇ. شۇنداق، بەلنى مەھكەم باغلاپ، جاسارەتكە كېلىش كېرەك. خان ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىلا بولىدىكەن، مېنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ نەزەرىگە ئىلىنمىقىم، ئىقتىدارىمنى نامايان قىلىپ ئۇنىڭغا بىلدۈرمىكىم بەسي مۈشكۈل. ئاڭلىشىمىچە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى بىر توپ خۇشامەتچىلەر بىلەن ئېغىز ـ بۇرۇن يالىشىپ يۈرگىدەك. بۇنداق سەلتەنەت ساھىبىدا تەسەررۇپىدىكى ئىستېدات ئىگىلىرىنى بايقىغۇدەك، ئۇلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ خىزمىتىگە سالغۇدەك ئىقتىدار نېمىش قىلسۇن؟ مەن نېمىشقا ئۇمىدنى شۇنىڭغىلا باغلىغۇدەكمەن؟ بۈيۈك موغۇلىستان ئېلىنى يالغۇز سۇلتان شىرمۇھەممەدخانلا سورىمايدىغۇ؟ سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغان مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى سەلتەنەتى موغۇلىستان ئېلىنىڭمۇ ھامىيسىدۇر. چۈنكى، مەرھۇم سۇلتانىمىز خىزىر خوجاخان ئالىيلىرى ئەينى يىلى ساھىبقىران ئەمىر تۆمۈر ئالىي-

لىرىغا زىممىلىك بىلدۈرۈپ، بۈيۈك سەلتەنەت ساھىبىغا بېقىنغاندىن بېرى بۇ قائىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. ھەر يىلى تۇرپان تەختگاھى سەمەرقەنت تەختگاھىغا قىممەت باھالىق سوۋغات ـ پىشكەشلەرنى ئولپان ھېسابىدا ئەۋەتىۋاتىدۇ. راست، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا توغرا تۇرۇۋالغىنى بىلەن مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىقۇۋۇلدۇر. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى قەدرىمىزنى بىلمىسە، دانىشمەنلىكى پۈتكۈل ئالەمگە داستان بولغان مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى قەدرىمىزنى قىلماي قالارمۇ؟ قىلىدۇ، چوقۇم قىلىدۇ. گەپ ئىقتىدارىمىزنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىغا نامايان قىلىشتا. دانىشمەن پىركامىللار: «باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ» دەپ راست ئېيتىدۇ. شۇنداق قىلىش كېرەك. تەدبىرىڭ قانداق بولسا، تەقدىرىڭ شۇنداق بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ شۇنداق بىر ئىش تەۋرىتەيكى، دانىشمەن مىرزا ئۇلۇغبەگ مەندەك بىر كاتتا ئىستېدات ئىگىسىنى ھەرقانداق سۆھبىتىگە ئولپەت قىلسۇن. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بۇرنىنىڭ ئاستىدىكى ئىستېدات ئىگىسىنى بايقىيالمىغانلىقى ئۈچۈن پۇشايمىنى ئالدىغان تاۋاق تاپالماي، بارماقلىرىنى ھەسرەت بىلەن چىشلىسۇن... »

بارلىق ئارزۇ ـ ئۈمىدىنى مىرزا ئۇلۇغبەگكە باغلىغان خوجا شەرىپ، مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن قىلچىلىك ئارىسالدى بولمىدى. ئەسلىدىمۇ قەشقەرنىڭ مۈلكىي، لەشكىرىي ھوقۇقى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. شۇڭا ھېچقانچە كۈچىمەيلا قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەيىد ئەھمەد مىرزىنى جەددى ـ جەمەتى بىلەن قوشۇپ قەشقەردىن قوغلاپ چىقاردى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا بولغان ئىلگىرىكى ساداقىتىنىڭ يۈزىنى قىلىپ، ئەمىر سەيىد ئەھمەد مىرزىغا قىلچىلىك زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمىدى، جۇغلىغان مال ـ دۇنيالىرىنىمۇ بۇلاپ ـ تالىمىدى.

سەيىد ئەھمەد مىرزا قەشقەر شەھىرىدىن چىقىپلا قەشقەردە

يۈز بەرگەن خوجا شەرىپ ئىسيانىنى خان ئالىيلىرىغا، جۈملىدىن دادىسى ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن تېزلىك بىلەن تۇرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزدى، ئاندىن خوجا شەرىپ ئىسيانىنى باستۇرۇشقا تۇرپاندىن كېلىدىغان خان لەشكەرلىرىنى ساقلاش ئۈچۈن ئاقسۇغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

قەشقەر خوجا شەرىپنىڭ قولىغا بىر تامچە قان تۆكۈلمەي ئۆتكەندى. دېۋاندا ئوڭچە ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولغان نائىب ئەمىر خوجا شەرىپ پات يېقىندا تۇرپاندىن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن تۇمەنلىگەن خان لەشكەرلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى تېزلا پەملىدى ـ دە، ئالدىن تۈزۈپ قويغان پىلانى بويىچە ماۋەرائۇننەھر سۇلتانى مىرزا ئۇلۇغبەگكە خەت يېزىشقا دەرھال تۇتۇندى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئون سەككىزمىڭ ئالەمدىكى ئالىي مەرتىۋىلىك سۇلتانلار ھەم شۆھرەتلىك خاقانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، ئىلىم دەرگاھىدىكى ئۆلىمالارنىڭ ئەڭ يېتۈكى، ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ ھامىيسى، قابىلىيەت ـ ئىستىبدات ئىگىلىرىنىڭ غەمگۇزارى، ئىللىقلىق ۋە رەھىمدىللىكنىڭ ئۆكەرى①، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ باشپاناھى، تۆمۈرىي نەسەبلىك مىرزا ئۇلۇغبەگ سۇلتان ئالىيلىرىغا ساداقەت گۈلشەنىمدىن ئۈزگەن قۇچاق ـ قۇچاق گۈلدەستىلىرىم بىلەن چەكسىز سالاملار يوللايمەن.

جانابى ئاللاھ ئەل ـ يۇرت، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقىنى ئادالەتلىك، دانىشمەن، باھادىر خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا باغلاپ، ئالەمنىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامىنى ئۇلارنىڭ لۇتۇف ـ ئېھسانى بىلەن قەھرى ـ غەزىپىگە قارايدىغان قىلىپتۇر. ئاندىن بارلىق ئەل ـ ئۇلۇس-

① ئۆكەر ـــ ئۆكەر يۇلتۇزى.

نى ئۇلارنىڭ ئىتائىتىدە بولۇشقا بۇيرۇپتۇر. شۇ ئارقىلىق ئالەم قانۇنىنى تۇرغۇزۇپ، ئىنسانلارغا ئارام يەتكۈزۈپتۇر.

پېقىر قەشقەر ھۇدۇدلۇقىدىكى ئالىيلىرىغا يۇقىرادار-چىلىق قىلىدىغان ئاۋامىنىڭ ئەڭ دېۋەڭلىرىدىن، ئەقلى كەمتۇك، نادان، تۇرغان ـ يۈتكىنى ئەيىب ۋە كەمچىلىك بىلەن تولغان خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيا ئەرزىمەس ئىككىلىك تىلىنى تەپ تارتماستىن ئۇزۇن قىلىپ تۆۋەندە-كىلەرنى بايان قىلىدۇ:

بابائى بۇزرۇكلىرى بولمىش ھەزرىتى ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران غازى پادشاھىم ئالالاھنىڭ ئىنايىتى ھەمدە ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل ـ پاراسىتى، يېڭىلمەس جاسا-رىتى بىلەن پۈتكۈل ئالەمنى ئىستىبلا قىلىپ، جۇملىدىن پېقىرنىڭ ئەل ـ يۇرتى بولمىش موغۇلىستاننى شەۋكەتلىك تەختگاھىغا ئىتائەت قىلدۇرۇپ، قۇياشقا تەڭداش مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرىنى ئايىماي ياغدۇرغاندىن بېرى بول ھۇدۇد-لۇقتا ئەزەل ـ ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئەردى. ئالالاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈركىم، ھەزرىتى ساھىبقىران غازى پادشاھنىڭ سەل-تەنەت تەختگاھىغا سىلى جانابى قىبلىگاھىم پاسىبان بول-غاندىن كېيىنمۇ ئول جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى ياغ-دۇرغان مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرى ھەسسىلەپ ياغسا ياغدى-كى، زىنھار ئازىيىپ قالمىدى. شول بائىستىن بول ھۇدۇد-لۇقتىكى ئەل ـ ئۇلۇس ئۆزىمىزنى ھېسابسىز بەختىيار ساناپ كەلگەن ئەردۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئۇشبۇ موغۇلىستان تەختگاھىنىڭ پاسىبانى بولمىش سۇل-تان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى مەملىكەت ۋە سەلتەنەت-نىڭ قائىدە ـ يوسۇن، قانۇن ـ ياساقلىرىنى خالىغانچە دەپسەندە قىلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ دەۋا ـ تەلەپلىرىنى ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن سورىماي، جەبرى ـ زۇلۇم، نەپسا-

نىيەتچىلىككە ھامىي بولۇپ، ئىقتىدارسىز، ئاڭقاۋ كىشى-
لەرنى تەختگاھى ئەتراپىغا توپلاپ، ھەمتاۋاق، ھەمشىرىك
بولۇشۇپ، قەلەم ۋە ئەلەم بابىدىكى ئىستىبدات ئىگىلىرىنى
ھاكىمىيەتتىن چەتلەشتۈرمەكتە. ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ
ساپا ئەۋج ئېلىپ، ئاۋامنىڭ زارى پەلەكنى قاپلىماقتا. شول
بائىستىن بول ھۆدۈدلۇقتىكى ئاۋام ـ رەئىيەت جانابى ئاز-
ھەزرىتىمنىڭ زۇلۇمغا، ئادالەتسىزلىككە بەرھەم بەرگۈچى
ئادالەت قىلىچلىرىنىڭ سايىسىغا تولىمۇ ئىنتىزار بولماق-
تا. جۈملىدىن بول ھۇدۇدلۇقنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئاۋات
ۋىلايەتلىرىدىن بىرى بولمىش قەشقەر دىيارىمۇ ئۇزۇندىن
بېرى كېيىكەچ ۋە پاڭقاي بىر ئىستىبداتسىز ئەمىرنىڭ قولىدا
قېلىپ ۋەيرانچىلىققا يۈز تۇتماقتا. گەرچە قەشقەر خەلقى
ئول كېيىكەچ، پاڭقاي ئەمىرنىڭ ئورنىغا ھەقىقىي بىر ئىس-
تىبدات ئىگىسىنىڭ چىقىپ، ئۆزلىرىگە رەھنەما بولۇشىنى
ئارزۇ قىلىشسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئاھۇ زارى موغۇلىستان
ئوردىسىغا ـــ تۇرپان تەختگاھىغا يېتىپ بارغىنى يوق.
چۈنكى، ئول ئىستىبداتسىز قەشقەر ئەمىرى موغۇلىستان
ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى بولمىش ئۇلۇس-
بېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ ئەمىر زادىسى بولغانلىقى
ئۈچۈن، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ قەشقەر
ئەھۋالاتىدىن مەلۇمات تېپىشى بەسىي مۈشكۈلدۇر.
شۇڭلاشقا بىزلەركىم خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيا قەش-
قەرنىڭ ئەرزىمەس ئەمىرلەشكىرى بولساقمۇ، قەشقەردىكى
ئاۋامنىڭ ئاھۇ پىغانىغا چىداپ تۇرالماي، ئۆزلىرى ـــ جانا-
بى دانىشمەن خان ئالىيلىرىنىڭ ئاق ـ قارىنى خۇددى خاك[1]
تىن زەر[2] ئايرىغۇچى ئادالىتىگە تېۋىنىپ، ئول ئىستىبدات-
سىز ئەمىردىن قەشقەر ھۆكۈمىتىنى سويۇپ ئالدۇق[3]. شول

① خاك ـــ تۇپراق.
② زەر ـــ ئالتۇن.
③ سويۇپ ئالدۇق ـــ تارتىۋالدۇق.

تاپتا تۇرپان تەختگاھى بىزنىڭ بۇ رىغبىتىمىزنى گۇناھقا جورۇشى، تۇمەنلىگەن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېلىپ بىزنى ياساققا تارتىشى سۆزسىزدۇر. شۇڭلاشقا، بىرنەنچىدىن، ئالىيلىرىنى قەشقەردە يۈز بەرگەن ئەھۋاللاردىن خەۋەردار قىلىش، ئىككىنەنچىدىن، بىز كەبى سادىقەتمەن قۇللىرىنى تۇرپان تەختگاھىنىڭ، جۈملىدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ زۇلۇم ـ ستەملىرىدىن دەپئى قىلىشلىرىنى تىلەپ ئۇشبۇ ئەرزنى يېزىشقا غەيرەت قىلدۇق. شۇنىمۇ مۇبارەك سەمىلىرىگە سېلىپ قويىماقچىمىزكى، تۇرپان تەختگاھىدا يېقىندىن بېرى بۈيۈك ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنىڭ تەسەررۇپ زېمىنلىرىغا تەئەررۇز قىلىش قارا نىيەتلىرى ئاشكارىلانماقتا. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد لەشكەر تارتىپ بېرىپ سەمەرقەنتنى ئەينى يىللاردىكىگە ئوخشاش يەنە بىر نۆۋەت فەتىھ قىلىش خام خىيالىدا بولماقتا. شۇڭلاشقا ئالىيلىرى ھەرقاچان ئاگاھ بولسۇنلار. مۇمكىن بولسا سەلتەنەتلىرىدىكى شىر پەنجىلىك سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى دەرھال ئاتلاندۇرۇپ، قەشقەرنى ئىلكىلىرىگە ئالغايلا. شۇل ئارقىلىق تۇرپان تەختگاھىغا ئۆزلىرىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنىڭ جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى ھەزرىتى ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران غازى ئالىيلىرىنىڭ شەۋكىتىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى يەنە بىر نۆۋەت بىلدۈرۈپ قويغايلا.

گەرچە پېقىردا بۈيۈك ۋە مۇھىم ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا لايىق ئىقتىدار بولمىسىمۇ، ئاقىللارنىڭ: «سۈكۈت قىلغان كىشى قۇتۇلىدۇ» دېگەن ھېكمىتىنى بىلىپ تۇرسامۇ، يەنىلا قەشقەردىكى خاسۇئامنىڭ ئاھۇزارىغا چىداپ تۇرالماي، جانابى قىبلىگاھىمنىڭ ئادالەت ۋە ساخاۋەتىنىڭ نامايەندىسى بولمىش سەلتەنەتىگە بولغان سادىقىتىمنى بىلدۈرمەك بولۇپ قۇربىم يەتمەس ئىشقا قەدەم قويۇشقا جۈرئەت قىلدىم. چۈنكى، ئىشىكنى ئارقىمۇئارقا چەككەن كىشى

*ئۆيگە كىرەلەيدۇ ئەمەسمۇ؟ بىلمىدىم، ھىممەت، ئىنايەت
گۈل ـ چېچەكلىرىنىڭ دەرگاھى بولمىش قىبلىگاھىمىنىڭ
شەرەپلىك ھىممەت دەرۋازىسى ئېچىلارمىكىن؟
سەلتەنەت ئاسمىنىنىڭ ماھتابانى ئانىۋەزىرىتىمىنىڭ
مۇبارەك ئالتۇن بويىغا ئېسەنلىك تىلەپ، قاقاسلىقنى كۆ-
كەرتكۈچى مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرىغا ئىنتىزار بولغۇچى
كەمىنە خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيادىن دەپ بىلۇرلا.»*

خوجا شەرىپنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغان مىرزا ئۇلۇغبەگ
قىلچىلىك ئىككىلەنمەي ئولتۇرمىدى. ھەئە، بۇزرۇكۋار بوۋىسى
ئەمىر تۆمۈر سەلتەنەت سۈرگەن زامانلاردا موغۇلىستانغا بىرنەچ-
چە نۆۋەت لەشكەر تارتقانلىقىنى، ئەمىر قەمەرىددىن ئۆلتۈرۈلگەن-
دىن كېيىن موغۇلىستان تەختىگە ئولتۇرغان سۇلتان خىزىر
خوجاخان بىلەن سۈلھى تۈزۈشۈپ دوستلۇق ئورناتقانلىقىنى، خى-
زىر خوجاخان ھەمشىرىسى مەلىكە تەۋەككۇل خېنىمنى ئەمىر تۆ-
مۈرگە ياتلىق قىلىپ، دوستلۇقنى تۇغقاندارچىلىققا ئايلاندۇرۇپ،
ئىككى ئەلنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇستەھكەملەشكە ئاساس سالغانلى-
قىنى، شۇندىن كېيىن ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇنغىچە تىنچ-
لىق ئورنىتىلىپ، ئۇرۇش ـ يېغىلىق بولمىغانلىقىنى مىرزا ئۇ-
لۇغبەگ پېشقەدەم ئەمىرلەردىن ئاڭلاپ بىلگەنىدى. شۇنداقلا ئۇ
موغۇلىستاننىڭ ئەزەلدىن ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىگە بېقىنمىغان-
لىقىنى، زېمىنلىك بىلدۈرمىگەنلىكىنى، پەقەت سۇلتان خىزىر
خوجاخاننىڭ بوۋىسى ئەمىر تۆمۈرنى ھۆرمەتلەپ پات ـ پات سوۋ-
غا ـ سالام ئەۋەتىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ھەرگىزمۇ ئولپان ئەمەس-
لىكىنى، ئۆز نۆۋىتىدە بوۋىسىنىڭمۇ خىزىر خوجاخانغا جاۋابەن
سوۋغا ـ پېشكەش ئەۋەتىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. كې-
يىنكى ۋاقىتلاردا ئەمىر تۆمۈر بىلەن خىزىر خوجاخان ئارقا ـ
ئارقىدىن قازا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى ئەلنىڭ سەلتەنەت
تەختىگە ئولتۇرغان سۇلتانلار بۇرۇنقىدەك بېرىش ـ كېلىش قى-

لىشىمىدى، سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىشىمىدى. شۇ تاپتا مىرزا ئۇلۇغ ـ
بەگ خوجا شەرىپنىڭ خېتىدىكى كۆپتۇرمىچىلىكنى دەرھال ھېس
قىلىپ يەتكەنىدى. ئەمما نېمىلا بولمىسۇن ئۇ يەنىلا بىر ھۆ ـ
كۈمدار، ئىستىلاچى ئىدى؛ تەسەررۇپىدىكى زېمىنىنى كۈندىن ـ
كۈنگە كېڭەيتىپ، ھۆكۈمرانلىق تەختىنى تېخىمۇ مۇستەھكەم ـ
لەشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا خوجا شەرىپنىڭ بۇ بىر پارچە خېتى
مىرزا ئۇلۇغبەگكە ئوبدانلا باھانە بولۇپ بەردى. نامدا سۇلتان
شىرمۇھەممەدخانغا ھامىي بولۇپ موغۇلىستان ئىلىنى ئىچكى ئۇ ـ
رۇش قالايمىقانچىلىقىدىن قۇتۇلدۇرۇش، ئەمەلىيەتتە مۇشۇ ئىشنى
باھانە قىلىپ قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزۇپ، شۆھرىتى پۈتكۈل ئا ـ
لەمگە مەشھۇر بولغان بۇ شەھەرنى تەسەررۇپىغا ئېلىش مەقسىتى ـ
دە سەركەردىلىرىدىن سۇلتان مەلىك دوغلاتنى خىللانغان بىر تۈ ـ
مەن ئاتلىق لەشكەر بىلەن قەشقەرگە ماڭغۇزدى.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قەشقەردىكى تويىلاڭدىن خەۋەر تېپىپ،
ئەھۋالنى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا مەلۇم قىلغان ۋە دەرھال
قەشقەرگە لەشكەر تارتىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، بىراق سۇل ـ
تان شىرمۇھەممەدخان جىيەنى شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن خەۋپسىرەپ
ھەمدە پۈتۈن ئەس ـ يادىنى ئۇۋەيسخان تەرەپدارىدىكى ئەمىرلەرنى
كۆزىدىن يوقىتىشقا قارىتىپ، بۇ ئىشقا ئانچە كۆڭۈل بۆلمىگەنىدى.
يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا قەشقەرگە لەشكەر تار ـ
تىشقا ئىجازەت بەرسە، تۇرپاندىكى لەشكىرىي كۈچىنىڭ ئاجىزلاپ
كېتىشىدىن، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ
ماڭغان ئۇلۇسبېگى بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، ئۆزىگە قارشى چىقى ـ
شىدىن ۋايىم يېگەنىدى. شۇڭا ئۇ ئاۋۋال شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ
ئىشىنى تەلتۆكۈس بىر تەرەپ قىلىپ خاتىرجەم بولغاندىن كې ـ
يىن، ئاندىن قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا يارلىق چۈشۈرۈشنى
كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بىراق ئۇ ئويدىكى ئىشنى مۇددىئاسى بو ـ
يىچە بىر تەرەپ قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان بولسىمۇ، لېكىن قەش ـ
قەرگە لەشكەر تارتىش ئىشىنى كېچىكتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلۇس ـ

بېگى خۇدايداد تۇرپاندىن قەشقەرگە قاراپ لەشكەر تارتىپ يولغا چىققان ۋاقىتتا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەركەردىسى سۇلتان مەلىك دوغلاتنىڭ سەمەرقەنتتىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققىنىغا ئاللىقاچان ئىككى ھەپتە بولۇپ قالغانىدى.

5

كۆز يەتكۈسىز بوۆگۈر چۆلى قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ماڭغان خان لەشكەرلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. قەشقەرگە تېزرەك بېرىشقا ئالدىراپ قالغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قوشۇننىڭ ئاساسىي قىسمىنى تاشلاپ، بىرىنغار [1] قىسمى بىلەن ئالدىدا كېتىپ باراتتى. چىرىنغار [2] قىسمىنىڭ كەينىدىن قورال ـ ياراغ، چېدىر ـ بارگاھ جابدۇقلىرى ئارتىلغان تۆگە ۋە قېچىرلار، ئاشپەزلەر بىلەن خىزمەتكارلارنىڭ لازىمەتلىكلىرى، ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەك بېسىلغان هارۋىلار كېلىۋاتاتتى. ئەڭ ئاخىرىدا چاغداۋۇل [3] قوشۇن كېلىۋاتاتتى. گەرچە قوشۇننىڭ يۈرۈش سۈرئىتى خېلىلا تېز بولسىمۇ، لېكىن قۇر بېشلىرى ئالدى ـ كەينىگە چېپىپ يۈرۈپ لەشكەرلەرنى يەنىمۇ تېزرەك مېڭىشقا ئالدىرىتاتتى. تۇرپاندىن چىققاندىن بېرى تۈزۈك ئارام ئالماي يول يۈرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈنمۇ لەشكەرلەر خېلىلا هارغىن كۆرۈنەتتى.

ئات ئۈستىدە ئۈن ـ تىنسىز كېتىپ بارغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنى غەم بېسىۋالغىنىنى ياكى تەگسىز خىيالغا ئەسىر بول-

---

① بىرىنغار ـــ ئالدىن يۈرگۈچى قوشۇن.
② چىرىنغار ـــ ئارقا سەپ قوشۇنى.
③ چاغداۋۇل ـــ ئارقا سەپ مۇھاپىزەت قوشۇنى.

غىنىنى بىلگىلى بولمايتتى. ياشنىپ قالغىنىغا قارىماي ئات ئۈستىدە قەددىنى تىك تۇتۇپ مەزمۇت ئولتۇراتتى. ئۇ تۇرپاندىن چىققاندىن بېرى ئاشۇنداق ئاتلىق مېڭىۋاتاتتى، خىل ئارغىماقلار قېتىلغان سايىۋەنلىك ھارۋىسىدا پەقەتلا ئولتۇرمىدى. يۇمشاق كۆرپىلەر سېلىنىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن ھارۋا ئارقىسىدىن قۇپقۇرۇق كېلىۋاتاتتى.

ـــ ھەزرىتىم، ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالامدىلا؟

ئۇلۇسبېگى خاس نۆكىرى قاناتبەگ ھۆرمەت بىلەن قوش قوللاپ ئۇزاتقان چاناشقا قاراپ سورىدى:

ـــ سۇمۇ، شەربەتمۇ؟

ـــ شەربەت، ھەزرىتىم.

ـــ سۇ ئوتلاپ باقاي، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ.

قاناتبەگ چاققانلىق بىلەن يەنە بىر چاناشنى ئۇزاتتى. ئۇلۇسبېگى چاناشنىڭ ئاغزىنى ئىچىپ لېۋىگە تەگكۈزۈپ بىر يۇتۇم ئوتلاپ قايتۇرۇپ بەردى. چاناشتىكى ئىسسىپ قالغان سۇنى ئىچكۈسى كەلمىگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى تۇرپاننىڭ مۇزدەك سوغۇق، شەربەتتەك تەملىك، ئۇدۇللا يۇرەككە بارىدىغان كارىز سۈيىنى ئەسلەپ قالغانىدى.

«ئاستانىدىن يولغا سېلىنىۋەتكەن چاپارمەن شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنى ئىزدەپ تاپالىغانمىدۇ؟ مەلىكە سۇلتان خانىمنىڭ دەپ بەرگەنلىرى راست بولغىيدى ئىلاھىم. شۇ كۈنلەردە مەلىكە سۇلتان خاتۇنمۇ بىزگە ئىشەنمەس بولۇپ قالدى. ئوردىدىكى ۋەزىيەتنى ئوبدان ئۇقماي بولسام ئاللىقاچان ئۇكشىغان بولاتتىم. ئول چاغدا سەپەر رىيازىتى چېكىپ قەشقەرگە شەخسەن لەشكەر تارتىپ بېرىشنىڭمۇ ھاجىتى قالمايتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئەھۋالى شۇ. ئەتراپىدىكى ئاشۇ بىر توپ خۇشامەتچى ئەمىرلەردىن باشقا ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ھايا قىلمىسا مېنىمۇ ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكۈسى بار. مەلىكە سۇلتان خا-

تۇن بۇنى ھەرگىز چۈشەنمەيدۇ. نە ئىلاج، خان ئاللىقاچان تەختتە ئولتۇرۇپ بولغان تۇرسا. شىكارغا چىققان ۋاقتىم بىلەن مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ قازا قىلغان ۋاقتىنىڭ ئۆدۈل كېلىپ قالغىنىنى قارىمامدىغان. شۇ چاغدا نېمىشقىمۇ شىكارنى كۆڭلۈم تارتىپ قالغان بولغىيتى. شىكارغا چىقمىغان بولسام ئىدىم، شاھزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنىڭ ئىلاجى تېپىلاتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئالدىراپ ئۆز بېشىمچىلىق قىلىشقا پېتىنالمايتتى، نىھايەت ئۇ چاققان چىقتى. خىش قېلىپتىن چىقىپ بولغان ۋاقىتتا شاھزادىنى قوللىسام، تەخت ساھىبىنى قايتا بەلگىلەش ئىشىنى ئوتتۇرىغا قويسام، تەھقىقكى ئوردىدا قىرغىنچىلىق يۈز بېرەتتى. بۇ بالا ـ قازانىڭ باش ـ ئاخىرىنى يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايتتى. شۇڭا مەلىكە سۇلتان خاتۇنغىمۇ، شاھزادىگىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى كۆپ تەۋسىيە قىلدىم. شۇنداق قىلماي بولمايتتى. مۇۋاپىق پۇرسەت تېپىپ خاننى ئالماشتۇرۇشنىڭ يولىنى قىلارمەن دەپتىكەنمەن. ئەسلىدە سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى بوش چاغلاپ قالغانىكەنمەن. سۇلتان خاتۇن بىلەن شاھزادىنى نىيىتىدىن قايتۇرماي، قۇرۇلتاي چاقىرىشقا قوشۇلسام بوپتىكەن. مانا ئەمدىلىكتە ئۇلارنى قورۇقداش تۇگۇل ئۆزۈمنىمۇ قورۇقدىيالمىدىم. ھېلىگەر خان ماڭا قىلچىلىك سىر بەرمىدى. شۇ چاغقىچە ھەرقانداق ئىشنى مېنىڭ مەسلىھەتىمسىز، خەۋىرىمسىز قارار قىلىۋاتىدۇ. ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمگە رىئايە قىلمايۋاتىدۇ. شاھزادىنىڭ ئوردىدىن قېچىپ كېتىشىگە مەن سەۋەبچى بولدۇمغۇ ئاخىر؟! سۇلتان خاتۇننىڭ مەندىن رەنجىشى تامامەن ھەقلىق، ئۇلارغا نېمە قىلىپ بېرەلىدىم؟ قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇردۇمغۇ ـ شۇ، ھازىر شاھزادە نەلەردە قاچقۇن بولۇپ يۈرىدىكىن. مەندىنمۇ رەنجىپ قالغاندۇر بەلكىم. ئىشەنگەن بولسا مېنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويارىدى. ھازىر خاننىڭ پەيلى بۇزۇق. بۇ ئەھۋالدا شاھزادە ھەرگىز ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بىر مەزگىل پۇرسەت كۈتكىنى تۈزۈك. شاھزادە ئەقىللىق، چىچەن،

ۋەزىيەتنى كۆزىتەلەيدۇ؛ قىلماقچى بولغان ئىشىنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىنى دەڭسىيەلەيدۇ. ناۋادا قېشىدا ھېلىقى بەختى قارا مەرھۇم ئەمىرلەر بولغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھە؟! ئەپسۇس، ئۇلار ئۆلۈپ كەتتى. نېمە قىلار بولغىيدى ئوردىغا سالامغا كېلىپ، ئىسسىت ـ ئىسسىت، ئەجەب باھادىر سەركەردىلەردىن ئىدى. بەلكىم تەقدىرنىڭ يازمىشى شۇنداق بولغىيتى. شاھزادە مەن ئەۋەتكەن چاپارمەنگە ئىشىنەرمۇ؟ يازغان خېتىمنى ئوقۇپ، قىلغان نەسىھەتىمگە قۇلاق سالارمۇ؟...»

ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆز يەتكۈسىز چۆللۈككە نەزەر تاشلىدى. قۇياش خۇددى چۆللۈكنى كۆيدۈرۈۋېتىدىغاندەك ئوت پۈركۈيتتى. تىنىق ئاسماندا بىرمۇ ئۇچار قاناتنى كۆرگىلى بولمايتتى. چۆل تورغايلىرىمۇ يۇلغۇن، قومۇشلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغاندەك قىلاتتى.

«توۋا، نېمانچە شاھزادىنىڭ غېمىنى يەيمەن، ئىشقىلىپ ماڭغۇزغان چاپارمىنىم شاھزادە بىلەن ئۇچرىشىپ ساق ـ سالامەت كەينىگە يانالىغان بولسا كۇچاردا، ھېچبولمىسا ئاقسۇدا ئۇچرىشالايمىز. شاھزادىنىڭ ئەھۋالىنى، نىيەت ـ مەقسىتىنى شۇ چاغدا بىلىۋالالايمەن. شۇ تاپتا ئوغلۇم سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەھۋالى قانداقتۇ؟ خوجا شەرىپنى بۇنداق مۇناپىقلىق، رىياكارلىق قىلىدۇ دەپ ھەرگىز ئويلىمىغانىكەنمەن. ئۇنىڭغا ئىشەنگەن، ئوغلۇمنى كۆرگەن كۆزۈمدە كۆرگەن، مەرتىۋىسىنى ئادەتتىكى مەھرەملىكتىن قەشقەردەك كاتتا ۋىلايەتنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە كۆتۈرگەن ئەمەسمىدىم. ئىشەنگىنىمنىڭ، ئەتىۋارلىغىنىمنىڭ تەشەككۇرى شۇ بولدىمۇ ئەمدى؟! ئۆز ۋاقتىدا ئۇ قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىدە ئىلىم ئۆگىنىۋاتقان يالاڭتۆش تالىپچاق ئىكەندۇق، خەرج ـ خىراجىتىنى بېرىپ بۇخارا، ھىراتتىكى كاتتا مەدرىسەلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغۇزدۇم. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەتىۋارىنى قىلىپ يېنىمدىن ئورۇن بەردىم. يېقىن مەھرەملىرىم قاتارىدا ھەمتاۋاق قىلدىم. ئۆز ۋاقتىدا خان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە

قىلمىغان بولسام، بىراقلا نەچچە دەرىجە ئاتلاپ ئەمىرلەشكەرلىك
مەرتىۋىسىگە ئېرىشىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەجەب
تۇزكورلۇق قىلدى دېسە. بۇ جاھاندا ساداقەت، گۇيا دېگەن نەرسە
راستىنلا يوقمىدۇ؟ يېشىمىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. تاجۇ ـ
تەخت، سەلتەنەت ئۈچۈن ئاز ئەجىر سىڭدۈرمىدىم. كۆرسەتكەن
ساداقىتىم، سىڭدۈرگەن ئەجرىم ئۈچۈن مەرھۇم خىزىر خوجا ـ
خان، مۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا، ئىشەنچىگە ئې ـ
رىشكەنىدىم. ھالا بۈگۈنكى كۈندە شىرمۇھەممەدخان تەختكە چىد ـ
قىپ، ھەممە نەرسە ئۆزگەردى. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن مىراس
قالغان ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسى ئاتاقتا بار، ئەمەلدە يوق قۇرۇق
نامغا ئايلىنىپ قالدى. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، سۇلتان شىرمۇھەم ـ
مەدخانمۇ مەندىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىۋاتىدۇ. ھازىرقى جازا يۇ ـ
رۇشىگىمۇ ئىلاجىنىڭ يوقىدىن يارلىق چۈشۈردى. ھەئە، ئوغلۇم
سەييىد ئەھمەد مىرزا ئۈچۈن ئەمەس، ئۆزىنىڭ تەسەررۇپ زېمىنى
ئۈچۈن، قەشقەردەك كاتتا ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن
يارلىق چۈشۈردى، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇندىكىلەرنىڭ ئا ـ
ئىلە ـ تاۋابىئاتىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا ئىجازەت بەرمەي،
تۇرپاندا تۇتۇپ قالغانلىقىنىڭ ئۆزىلا خانىنىڭ كۆڭلىدىكى ئالا نىد ـ
يەتنى ئاشكارىلاپ تۇرۇپتۇ. مۇناپىق خوجا شەرىپىنى قەشقەردە
ئۈنچە ئۇزۇن تۇرغۇزمىسام، قېشىمغا ياندۇرۇپ ئەكېلىپ، ئورنىغا
باشقا ئىشەنچلىك سەركەردىدىن بىرىنى ئەۋەتسەم بوپتىكەن. يې ـ
قىندىن بېرى ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىدىن كۆڭلىنىڭ تازا جايىدا
ئەمەسلىكىنى، باشقىچە بىر نىيەت ـ خىياللىرىنىڭ بارلىقىنى
سەزگەنىدىم. خان بىلەن شاھزادىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ
ئاداۋەتلەر سەل بېسىققاندا ئاندىن بۇ ئىشنى ئويلىشارمەن دەپتىد ـ
كەنمەن. ئەمىر بولغۇسى بار ئادەم تىلىنى چاينىماي گەپنى ئۇچۇق
قىلغان بولسا، خانغا مەلۇمات يوللاپ بىرەر ۋىلايەتنىڭ ئەمىرلىد ـ
كىگە تەۋسىيە قىلماسمىدىم. ئۆزۈمدىن ئۆتتۈپتۇ. ئۆتكەن يىلى
نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپىنى ئەندىجانغا بارغىلى قويمىسام، قەشقەر ـ

گە دادىسىنىڭ قېشىغا ئەۋەتسەم بوپتىكەن. نەۋرەم دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرغان بولسا، خوجا شەرىپنىڭ بېشى ئون بولغان تەقدىردىمۇ قەشقەردە ئىسيان كۆتۈرۈشكە پېتىنالمايتتى. نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپىنى ئەندىجانغا بېرىپ كۆڭلى چۈشكەن يارى بىلەن ۋىسالىغا يېتىپ تۇرپانغا قايتىپ كەلسە، خان ئالىيلىرىغا ئىلتىماس قىلىپ ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمگە ۋارىس قىلارمەن دەپ ئويلاپتىمەن. مانا شۇ چاغقىچە «مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زىندانىغا چۈشۈپ قاپتۇ» دېگەندىن باشقا، ئول سۆيۈملۈك نەۋرەمدىن ھېچبىر خەۋەر يوق...»

ئۇلۇسبېگىنىڭ يۈرىكى نەۋرە ئوتىدا پۇچۇلىنىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئۇ ئۆتكەن يىلى تۇرپاندا ئەمدىلا ئۇجمە پىشىشقا باشلىغان مەزگىل ئىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ تۇرپان شەھىرىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان يازلىق قەسرى — راھەتباغدا ئۇجمە سەيلىسى بولۇۋاتاتتى. ياز كىرىشى بىلەن تۈنجى باشلانغان بۇ باراۋەتكە ئوردىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەردىن باشقا مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخانمۇ ئالاھىدە چىققانىدى. مېھمانلارنىڭ ئارىسىدا بۇندىن ئۈچ ئاي بۇرۇن ھىراتتىن كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىمۇ بار ئىدى. بۇ كىشى ئەمىر تۆمۈرنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان شاھرۇخ مىرزىنىڭ ئەمىرلىرىدىن بولۇپ، ئاللىقانداق بىر سەۋەبلەر بىلەن شاھرۇخخاندىن رەنجىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، يامانلىغان ھېسابتا ھىراتتىن ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ تۇرپانغا كەلگەنىدى. سۇلتان مۇھەممەدخان ئۇنى ئىززەتلىك مېھمانلار قاتارىدا كۈتۈۋالدى. ئالاھىدە قەسىر ئاجرىتىپ ئورۇنلاشتۇردى ۋە تۈرلۈك ئوردا زىياپەتلىرىگە، باراۋەتلەرگە بىللە ئېلىپ چىقىپ كۆڭلىگە تەسەللى بەردى.

ھەئە، شۇ كۈندىكى باراۋەت ئاۋۋال يېڭى پىشقان ئۇجمە بىلەن

باشلاندى. ئالتۇن ـ كۈمۈش تاۋاقلاردا كەلتۈرۈلگەن، شىخىدىن بىر تال ـ بىر تالدىن ئۈزۈلگەن بودەك ـ بودەك ئۈجمىلەرنىڭ تەمى تولىمۇ شېرىن ئىدى.

ــ ھىراتتا يەنە ئىككى ـ ئۈچ ھەپتىلەردىن كېيىن ئاندىن ئۈجمە پىشىدۇ، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى بىر تال ئۈجمىنى ئاغزىغا سېلىپ تۇرۇپ، ــ تۇرپان ھەقىقەتەن باھارنى ئەڭ بۇرۇن كۈتۈۋالىدىكەن.

ــ ھەزرىتىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن تۇپرىقى بولمىش ئەندىجان ۋادىسىمۇ سەرخىل مېۋە ـ چېۋىلەرنىڭ ماكانى، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد سۆز ئېلىپ، ــ كەمىنىلىرى ئەينى يىلى سەمەرقەنتكىچە لەشكەر تارتىپ بارغىنىمدا ئەندىجاننىڭ جۇجەم[1] لىرىگىلا ئەمەس، تۇرلۇك يەل ـ يېمىشلىرىگە ئېغىز تەگكەنمەن، بولۇپمۇ ئەندىجاندا يېگەن گىلاسنىڭ تەمى ھازىرغىچە تىلىمنىڭ ئۇچىدا بار.

ــ راست ئېيتىدىلا، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ئۇ-لۇسبېگىنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ــ جانابلىرىنىڭ ئەندىجان گىلاسىغا بۇنچىلىك مەيلى بارلىقىنى بىلمەپتىمىز. بۇلتۇر شاھ-رۇخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىدىن ئايرىلىپ بول ئاستانىگە يۈزلەنگىنىمىزدە، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشلار بىلەن دىدارلىشىۋېلىش ئۈچۈن ئەندىجاندا قىسقىلا توختاپ ئۆتكەنىدۇق. ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ـ يارەنلەر سەپەردە ئۇزۇقلۇق قىلۇرلا دەپ بىرنەچچە كوزا گىلاس مۇراببىاسى، گىلاس شەربىتى يوللۇق تۇتقان ئەردى، بىلمىدىم، دەرگاھىمىزدا ئاز ـ تولا ساقلىنىپ قالدىمىكىن.

گىلاس شەربىتىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى لەۋلىرىنى تامشىپ تۇرالمايلا قالدى.

ــ شۇنداق بولسىغۇ ناھايىتى بەلەن ئىش بولاتتى، ــ ئۇ-لۇسبېگى سۇلتان مۇھەممەدخانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى، ــ

① جۇجەم ــ ئۈجمە.

بىلمىدىم، ئانھەزرىتىمنىڭ گىلاس شەربىتىگە زوقى بارمىكىن؟
ــ شۇنچە ئۇزاق يەردىن ئېلىپ كېلىنگەن ئېسىل نېمەت تۇرسا، ئەلۋەتتە تېتىپ باقمىز ـ دە، ــ دېدى سۇلتان مۇھەممەدخان.
ــ ئۇنداق بولسا دەرگاھىمىزغا ھازىرلا چاپارمەن ماڭغۇزاي، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى.
ئۇزاق ئۆتمەي ئىككى كوزا گىلاس شەربىتى بىلەن يېرىم كوزا گىلاس مۇرابباسى كەلتۈرۈلدى.
ــ ناھايىتىمۇ ئەپسۇس، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى مۇراببا بىلەن شەربەتنى داستىخانغا قويۇپ تۇرۇپ، ــ ئۆيدىكىلەر مۇنۇ ئەڭ ئاخىرقى بىر كوزا مۇراببانى چېپىن قىلىپ[1] قويۇپتۇ. ھەرھالدا شەربەتتىن ئىككى كوزا ساقلىنىپ قاپتۇ. گەرچە تۇرپاننىڭ بور شەربىتى[2]گە يەتمىسىمۇ، ئالىيلىرى تېتىپ باققايلا.
مۇراببادىن كۆرە شەربەت ماختىلىپ تۇرۇپ ئىچىلدى. گىلاس شەربىتى سۇلتان مۇھەممەدخانغا تېتىغاندى. باراۋەت قىزغىن كەيپىياتتا داۋاملىشىۋاتاتتى. ناخشا ـ سازلار بىلەن ئۇلتۇرۇپ ئىچكەن مۇسەللەس، شەربەتلەر مېھمانلارنى ئوبدانلا خۇش كەيپ قىلغانىدى. شۇ تاپتا سازەندىلەر دەردداغ مۇقامىنى ئورۇنلاۋاتاتتى. مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرى مېھمانلارنى ھەرخىل خىياللارغا ئەسىر قىلغانىدى. ھىرات ئوردىسىدا، شاھرۇخ مىرزىنىڭ تەختگاھىدا يولۇققان كۆڭۈل ئاغرىقلىرى ئېسىگە كېلىپ قالغان مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ دىلخەستەلىكى قوزغىلىپ، كۆزىگە ياش كېلىپ قالغانىدى.
ــ مۆھتەرەم قىبلىگاھىم، جانابى ئەمىرلەرگە كەمىنەنىڭ كىچىككىنە ئىلتىماسىم بار ئىدى، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى مۇقام ئاخىرلاشقاندا قولىغا لىق مۇسەللەس قۇيۇلغان كۈمۈش جامنى ئېلىپ تۇرۇپ، ــ كەمىنە سەلتەنەتلىك ئاستانىلى-

① چېپىن قىلماق ــ پۈتۈن نەرسىنى يېرىم ـ يارتا قىلىپ قويماق.
② بور شەربىتى ــ ئۈزۈم شەربىتى.

ـرىگە قەدەم كەلتۈرگەندىن بىرى ئاجايىپ كاتتا ئابرۇيلارغا نائىل
بولدۇم. جانابى خان ئالىيلىرى كەمىنەنى خۇددى بىر تۇغقان قېـ
ـرىندىشىدەك قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالدى. ئوردىدىكى بارلىق ئەمىر ـ
لەر كاتتا ئىززەت ـ ئابرۇيۇمنى قىلدى. ھىرات ئوردىسىدا كۆر ـ
مىگەن ئابرۇيىنى بول ئالىي دەرگاھتا كۆردۇم. ئەسلىدە ئەجىلىم
توشۇپ ياراتقان ئىگەمنىڭ دەرگاھىغا بارغۇچە دوستلۇق ۋە مې ـ
ھىر ـ شەپقەتنىڭ، مەردلىك ۋە ساخاۋەتنىڭ يېگانە ئۈلگىسى بول ـ
مىش سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئاياغلىرىغا قونغان خاك بولۇپ خىز ـ
مەت قىلغۇم، مېھرى ئاب ـ ھاۋاسىغا ئوخشاش ئاتەشلىك تۇرپان
شەھىرىنى ۋەتەن تۇتۇپ ياشىغۇم بار ئەردى. بەكمۇ ئەپسۇسكى،
خاتۇن ـ بالىلىرىم يېقىندىن بىرى ئەندىجاننىڭ غەلۋىسىنى قىد ـ
لىپ بېشىمنى ئوچاق ئېتىۋەتتى. يۇرت ـ ۋەتەن مېھرى ئول زە ـ
ئىپەلىرىمنىڭ كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزمىدى بولغاي. ئۇلارنىڭ كۆ ـ
ڭۈل خاھىشىغا پەرۋا قىلمىسام زۇلۇم قىلغان بولۇپ قالۇرمەن.
ھەممىلىرىگە مەلۇم، زۇلۇم ئاللاھنىڭ ئىنايىتى ئەمەس، بەلكى
شەيتاننىڭ كارامىتىدۇر. ئۆزىمىزنىڭ ئىختىيارىدىن خاھى ھالال
جۈپتىمىزگە، خاھى پەرزەنتىمىزگە، خاھى دوست ـ يارەنلىرد ـ
مىزگە زىنھار جەبرى ـ زۇلۇم يەتمىگەي. ئۇلارنى كۆڭۈل ئازاد ـ
لىكىگە مۇشەررەپ قىلىش، خەستە دىللىرىغا شادلىق بېغىشلاش
گەردىنىمىزدىكى مەجبۇرىيەتتۇر. شول بائىستىن پېقىرغا كۆر ـ
سەتكەن ئالەمچە مېھىر ـ شەپقەتلىرىگە مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ،
ئەندىجان تەرەپكە يۈز كەلتۈرمەككە نىيەت ئەيلىدۈك، ئىجازەت
بېرىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

مىرزا ئەھمەد ئەندىجاننىڭ بۇ ئىلتىماسى بىلەن سورۇن
ئەھلى بىر پەس تىمتاسلىققا چۆمدى. ھەممەيلەن نەزەرىنى سۇلتان
مۇھەممەدخانغا ئاغدۇرۇشتى.

— كېلىش ئىرادەت، كېتىش ئىجازەت دەپتىكەن، — دېدى
سۇلتان مۇھەممەدخان سۆز ئېلىپ، — ھەزرەتلىرىنىڭ تەلىپى
شول بولسا، بىزگىمۇ تۇتۇپ قىلىشقا باھانە ـ سەۋەب يوقتۇر.

شۇنداقتىمۇ يانمەن دەپلا يانسىلىمۇ بولماس، يارىشقىنى قىلىپ ئۇزىتىپ قويايلى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېيىشتى باشقا ئەمىرلەرمۇ، ــ بىزمۇ بىرەر پىيالىدىن خوشلىشىش چېيى تۇتۇۋالايلى.

ــ ئانھەزرىتىمنىڭ ھىممىتىگە مىڭلاپ تەسەننا، جانابى ئەمىرلەرنىڭ دوستلۇق كۆڭلىگە كۆپ رەھمەت، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى چوڭقۇر ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

بۇ سورۇندا ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ نەۋرىسى سەيىيدئەلى ئالپمۇ بار ئىدى. ئۇ بوۋىسى سالغان شاھانە باراۋەت داستىخىنىغا بىكاۋۇللۇق قىلىۋاتاتتى. مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ ئۆز يۇرتىغا كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ يىگىت تېپىرلاپ تۇرالمايلا قالدى. ھەئە، شۇ تاپتا بىراۋ ئۇنىڭ يۈرىكىنى رەھىمسىزلىك بىلەن سۇغۇرۇۋېلىۋاتاتتى. شۇ كېچە يىگىت ھەسرەتلىك تۈيغۇلار ئىلكىدە كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتقۇزدى. ئەتىگىنى ناشتىدا بوۋىسىغا تارتىنىپقىنا ئېغىز ئاچتى:

ــ بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى. بىلمىدىم، بابامنىڭ ئاڭلاشقا رەغدى بارمىكىن؟

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىنىڭ سولغۇن چىرايىغا، روھسىز تۇرقىغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ــ قېنى خوش.

يىگىت بوۋىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، تونۇردىن يېڭىلا سويۇلغان پېتىر قاتلىمىغا مۇرابىا سۈركەۋاتقان مومىسىغا قاراپ قويۇپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەپقالغان گەپنى غورتىمدە يۇتۇۋەتتى. يىگىت كۆڭۈل سىرىنى مومىسىنىڭ ئالدىدا دېيىشتىن ئۇيىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئۇلۇسبېگىگە نەۋرىسىنىڭ گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ قويۇپ جىم تۇرۇۋېلىشى ياقمىدى.

«قانداق مۇھىم گېپى بولغىيدى بۇنچە قىينىلىپ دېيەلمىگۇدەك. بۇنچىۋالا ئەزمە يىگىت ئەمەستىغۇ؟ بىرەر پېشكەللىككە

يۇلۇقمىغاندۇ ـ ھە...»

بوۋاي نەۋرىسىگە تەئەججۇپ بىلەن قارىدى. ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان زىيادە بويلۇق، ئەلەم ماھاردتىگە تولىمۇ ھېرىسمەن، ياشلىقىغا باقماي چىرايىدىن پىشقان ئەركەكلەرگە خاس تەمكىنلىك بالقىپ تۇرىدىغان بۇ نەۋرىسىگە ئۇلۇسبېگى تولىمۇ ئامراق ئىدى. كۇندە بىرەر ۋاق تاماقنى بىللە يېمىسە كۆڭلى يېرىم بولاتتى. شۇ سەۋەبتىنمۇ قەشقەردە دادىسىنىڭ يېنىدا تۇرغىلى قويماي قېشىغا ئەكېلىۋالغانىدى. بوۋاي نەۋرىسىنى «ھە گېپىڭنى دە» دېگەننى قىلىپ كالتە يۆتىلىپ قويدى.

سەيىدئەلى ئالىپ سۆزلەشكە تەمشىلىپ، بوۋىسى بىلەن مومىسىنىڭ چىرايىغا شۇنداقلا قاراپ يەنە ئوڭايسىزلاندى. ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا تېخىچە ئۇستىرا تەگمىگەن چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۇگۇردى.

— ئەمىرزادەمنىڭمۇ تارتىنىدىغان، تەمتىرەيدىغان ۋاقتى بولىدىكەن ـ ھە، — دېدى موماي نەۋرىسىگە ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ، — نېمە گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە بالام، بابىلىرى ئۇنىمىسا مانا مەن بار.

— شۇ... شۇ...

سەيىدئەلى ئالىپ غورتىدە يۇتقۇندى، قولىغا چاي پىيالىسىنى ئېلىپ يەنە قويۇپ قويدى.

— ئەجەب بۇگۇن قىز بالىدەك تارتىنچاق بولۇپ قالدىلىغۇ ئەمىرزادەم، — دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تەقەززالىقىنى يوشۇرماي، — جانغا تاقىلىدىغان ئىش بولسىمۇ گاچچىدە بىر نېمە دېسىلە. ئوغۇل بالا — ئەركەك دېگەن تولا دەڭسەپ ئەزمىلىك قىلىپ ئولتۇرمايدىغان.

يىگىت ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ ئېغىز ئاچتى:

— شۇ... ئۆيلىنەيمىكىن دېگەن.

ئۇلۇسبېگى بىر نەۋرىسىگە، بىر يېنىدا ئولتۇرغان موميد-

غا قارىغۇەتكەندىن كېيىن قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.
ـــ مۇشۇ گەپمىدى، ياخشى ئىشكەنغۇ بۇ. سەمىمگە سالمىسىلىمۇ بۇ يىل سىلىنى ئۆيلەپ قويۇش نىيىتىم بار ئىدى. پەرزىنى ئادا قىلىدىغان ياشلىرىغا ئاللىقاچان يەتتىلە. مومىلىرى بۇرناكۇنى ماڭا خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ مەلىكىلەردىن بىرەرسىنى نەۋرىمىزگە سوراپ باقسىلا، دېگەنىدى. ئۇنداق بولسا بۈگۈنلا خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشەي.
ـــ ماڭا مەلىكىلەرنىڭ كېرىكى يوق، ـــ دېدى ئۆزىنى خېلىلا تۇتۇۋالغان يىگىت دادىللىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ ھىراتتىن كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ھەزرەتلىرىنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلەنگۈم بار.
ـــ مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ سىڭلىسى؟...
ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.
ـــ شۇنداق، ئىسمى زەينەپ بىبى...
ـــ پاھ، مۇنۇ يىگىت بالامنىڭ يامانلىقىنى، ـــ دېدى مومىسى خۇشال بولۇپ، ـــ نەۋرەمنى كىچىك دەپ يۈرسەم ئاشىق بوپتۇ ئەمەسمۇ. ئۇل ھىرات گۈزىلىنى بىرنەچچە قېتىم كۆردۈم. ھۆسن ـ جامالى تەڭداشسىز بولۇپلا قالماستىن، ئەدەپ ـ ئەخلاق، شەرم ـ ھايا، قائىدە ـ يوسۇندىمۇ يېگانىدۇر. نەلەردە يۈرۈپ كۆزلىرى چۈشكەندۇ ئۇل پەرىگە.
يىگىت سىرلىق ھىجايدى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى. كۆزلىرى بوۋىسىغا ئۈمىد بىلەن تىكىلگەنىدى.
ـــ ئەپسۇس، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ئىككى تايىن بولغان ھالدا، ـــ شول تاپتا مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ھەزرەتلىرى ئەندىجانغا كېتىش تەرەددۇتىدا تۇرۇۋاتىدۇ، بىلمىدىم، ھايات بېغىنىڭ ئۇل نازۇك غۇنچىسىنى ئاستانىمىزدا قالدۇرۇپ كېتىشكە رازىلىقى بارمىكىن ـ تاڭ.
ـــ شۇڭا ئۆزلىرىگە ئالدىراپ ـ تېنەپ ئېغىز ئېچىشىم، ـــ دېدى يىگىت يېلىنغان ھالدا، ـــ كەمىنە نەۋرىلىرىنىڭ بەختى

ئۇچۇن ئۇل ھەزرەتنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ باققان بولسىلا.

ــ مەگەر تەلىپىمىز قوبۇل كۆرۈلمىسىچۇ؟

يىگىت ئاڭلاشنى خالىمايدىغان بۇ ئېھتىماللىق سۆزى ئالدىدا بېشىنى تۆۋەن ئەگدى. ۋۇجۇدىنى ئۈمىدسىزلىك تۇمانلىرى قاپلاپ، يۈرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك ئېچىشىپ كەتتى.

ــ شەۋكەتلىك ئۇلۇسبېگىمنىڭ قۇدىلىشىش تەلىپى ئۇل كەلگىندى مىرزىغا مەنزۇر بولماي قالماس، ــ دېدى موماي تەكەببۇرلۇق بىلەن، ــ كۆڭۈل دېگەن پادىشاھ، كۆيگەن كىشىگە تارتىشا، دەپتىكەن. نەۋرەمنىڭ كۆڭلىنى دەۋاتىمەن، بولمىسا خان ئائىلىلىرىنىڭ مەلىكىلىرىنى خۇددى باغدىن گۈل تاللىغاندەك تاللايمىز شۇ تاپتا.

مومىسىنىڭ سۆزلىرى يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىدا جۈرئەت پەيدا قىلدى.

ــ ئى بابائى بۇزرۇك، زىنھار ئارسالدى بولمىغايلا. نەۋرىلىرىنىڭ مەيلى ئاشۇ زەينەپ بىبىدە. ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق مەلىكە بولسىمۇ ھەرگىز ئۆيلەنمەيمەن.

ــ ئوغۇل بالا دېگەن ياخشى كۆرگەن ھەرقانداق نەرسىسىگە ئېرىشىشكە جۈرئەت قىلىشى كېرەك، ــ دېدى بوۋاي مەمنۇنلۇق بىلەن، ــ بولۇپمۇ كۆڭۈل ئىشىدا. بولىدۇ، نەۋرەم ئۇچۇن ئۆزۈم ئەلچى بولاي.

يىگىت يەلكىسىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يېنىك نەپەس ئالدى.

شۇ كۈنى كەچتە مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ قۇدا بولۇش تەلىپىگە خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بەردى، لېكىن شەرت قويدى.

ــ ئۇلۇسبېگى ئائىلىلىرىنىڭ ھايات بېغىمدىكى ئۇل نازۇك غۇنچىنى پەرزەنت قىلىشۋالماقچى بولغىنى بىزنىڭ بەختىمىزدۇر. شۇل تاپتا ئۆزىمىزنى شەرەپ ـ پەخىر قەسرىدە ھېس قىلىشۋاتىمىز. ئەمما، ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، بىز شۇل تاپتا ۋەتىنىمىزگە

جۈنەش تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ بولدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە تـوي دې-
گەن ئاتائى ئەجدادىمىزدىن تارتىپ قىزنىڭ يۇرتىدا بولىدۇ. يىگىت
تەرەپ قىزنىڭ يۇرتىغا توي تارتىپ بېرىپ، ئەل ـ يۇرتقا ئاش بې-
رىپ، ئەل ـ جامائەتنىڭ گۇۋاھ ۋە رازىلىقى بىلەن قىز كۆچۈرۈپ
كېتىدۇ. كەمىنەلىرى ھىرات تەختگاھىنىڭ پاسبانى بولمىش
شاھرۇخخان ئالىيلىرىدىن رەنجىپ قالغانلىقىم ئۈچۈنلا تۇرپان
تەختگاھىغا كەلگەنمەن. بول يۇرتقا سىڭلىمنى قالدۇرۇپ قويۇپ
كەتسەم، ئەغيارلىرىم ئەل ـ جامائەت ئارىسىغا سىڭلىسىنىڭ يۇ-
زىدىن ئۆزگە يۇرتتا جاھاندارچىلىق قىلدى، دەپ پىتنە تارقىتىشى
تۇرغان گەپ. شول سەۋەبتىن بۇ نىكاھ ئىشىغا رازىلىقىم بولسى-
مۇ تۇرپاندا توي قىلىپ بېرىشىم نالايىقتۇر. مەگەر ھەزرىتىمگە
مەقبۇل كەلسە، ئەمىرزادەم مەن بىلەن بىللە ئەندىجانغا بارغاي.
ئەندىجاندا ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىپ بېرىپ مۇرادىغا يەتكۈزگەيمەن
ۋە خالىسا تۇرپانغا يولغا سېلىپ قويغايمەن.

ئورۇنلۇق سەۋەب ئالدىدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھېچنېمە دې-
يەلمىدى. مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ تەلىپىنى ئاڭلىغان سەي-
يىدئەلى ئالپ خۇشاللىق بىلەن رازى بولدى:

ــ زەينەپ بېبىنىڭ ۋىسالىغا يېتىدىغان ئىش بولسا، جا-
ھاننىڭ ئۇ چېتىگە بېرىشقىمۇ رازىمەن.

ــ نېمە دېگەنلىرى بۇ ئەمىرزادەم؟ ــ دېدى مومىسى قو-
شۇلماي، ــ ئاسان ئىشنى مۇشكۇل قىلىپ، بىر خاتۇننى دەپ
ئەندىجانغا بارىدىغان گەپمۇ ئەمدى؟ نېيەتلىرىدىن يانسىلا. مەن
ھازىرلا ھەرەمگە كىرىپ خانىش ئايىم بىلەن كۆرۈشەي. قايسى
مەلىكىنى دېسىلە شۇنىڭ بىلەن تويلىرىنى قىلىپ قويايلى.

سەييىدئەلى ئالپ مومىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ گەپ قىلماي
تۇرۇۋالدى. نەۋرىسىنىڭ ئىشق دەردىنى چۈشەنگەن ئۇلۇسبېگى
ئىلاجسىز نەۋرىسىنى يۈز نۆكەر ۋە نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش،
ئېسىل سوۋغا ـ سالاملار بىلەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىغا قوشۇپ
قويدى ۋە تويدىن كېيىنلا دەرھال تۇرپانغا قايتىشىنى ئالاھىدە تا-

پىلىدى. بىراق نەۋرىسى كېتىپ تۆت ـ بەش ئايغىچە ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. ئەھۋال ئۇقۇشۇپ كېلىش ئۈچۈن كەتكەن ئايغاق ـ چىلار ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمدارى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ مىرزا ئەھ ـ مەد ئەنديجاننىڭ ئەنديجانغا يېتىپ كېلىشى ھامان يارلىق چۈ ـ شۈرۈپ كاللىسىنى ئالغانلىقى، مىرزا ئەھمەد ئەنديجاننىڭ سىڭ ـ لىسى زەينەپ بىبىنى مەجبۇريي نىكاھىغا ئېلىپ، سەيىيدئەلى ئالپنى نۆكەرلىرى بىلەن زىندانغا سالغانلىقى ھەققىدە خەۋەر ئې ـ لىپ كەلدى. بۇ شۇم خەۋەر يېتىپ كەلگەن مەزگىلدە سۇلتان مۇھەممەدخان تۈيۇقسىز قازا قىلىپ، ئورنىغا سۇلتان شىرمۇ ـ ھەممەدخان تەختكە چىققانلىقى ۋە خان بىلەن خاننىڭ جىيەنى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوتتۇرىسىدا ئېغىر نىزا پەيدا بولۇپ، ئوردىدا خاتىرجەملىك بولمىغانلىقى سەۋەبلىك، ئۇلۇسبېگى تۇتقۇنلۇقتا تۇرۇۋاتقان نەۋرىسىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا ئۇلگۈرەلمىگەن ـ دى...

ـــ لەشكەرلەر بىرئاز ئارام ئېلىۋېلىپ غىزالىنىۋالسۇنمۇ ھەزرىتىم؟

ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرنىڭ بۇ تەكلىپى بىلەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ھەسرەتلىك خىياللىرى ئۈزۈلۈپ قالدى.

ـــ شۇنداق قىلسۇن، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى زېمىننى ھازىرلا كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك ئوت پۈركۈۋاتقان قۇياشقا قولىنى سايە ـ ۋەن قىلىپ قارىۋېتىپ، ـــ لەشكەرلەر ئىلدام غىزالانغاي. ئارامنى كۇچارغا يەتكەندە بىراقلا ئالۇرمىز.

※ ※ ※

كۇچار ئەمىرى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنى كۇچار شەھىرىدىن يىگىرمە نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتا ئىستىقبالىغا چىقىپ كۇ ـ تۇۋالدى. ئۇ خان لەشكەرلىرىگە شەھەر سىرتىدا، ئۇلۇسبېگى بى ـ لەن سەركەردىلەرگە شەھەردە ـــ ئەمىر قەسرىدە كۇتۇۋېلىش زى ـ

ياپتى تەييارلىغاندى.

— لەشكەرلەر تويغىچە يەپ ـ ئىچىپ ئوبدان ئارام ئالغاي. ئىجازەتسىز لەشكەرگاھتىن ئايرىلمىسۇن. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار، باشباشتاقلىق قىلىپ ئەتراپتىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنى بىسەرەمجان قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنسۇن! — دېدى ئۇلۇسبېگى تاۋاچى بەگ①كە قاراپ، — ھەرقايسى قوشۇننىڭ سەركەردىلىرى ئۆز لەشكەرگاھىدىكى لەشكەرلەرگە قاتتىق ئاگاھ بولغاي!

ئۇلۇسبېگى پەرمانىنى جاكارلاپ بولغاندىن كېيىن ئالتۇن، كۈمۈش، تۆمۈر — بىلىپچىلىك قوشۇننىڭ سەركەردىلىرىنى ئېلىپ كۆچار شەھىرىگە قاراپ ماڭدى. كۆچار ئەمىرى ئېتىنىڭ بېشىنى ئۇلۇسبېگىنىڭ ئېتىنىڭ بېشىدىن بىر ئات بېشى كەلگۈدەك ئارقىدا قالدۇرۇپ، ئۇلۇسبېگىنىڭ سوئالىغا ئىمكان بار قىسقا ھەم قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىشكە تىرىشىپ كېتىپ باراتتى.

— كۆچار لەشكەرلىرىنىڭ ھازىرلىقى قانداقراق جانابى ئەمىر؟

— ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن تەق بولۇپ تۇردۇق.

ئۇلۇسبېگى كۆچار ئەمىرىنىڭ ھەدېسە چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىش بىلەن بولۇپ دىققىتىنى يىغالمايۋاتقىنىنى سېزىپ قاپىقىنى تۈردى.

— ئاتنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتسىلە، ھازىر لەشكىرىي يۈرۈش ۋاقتى، قائىدە ـ يوسۇنغا ئېسىلىۋېلىش بىھاجەت.

تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن ئاتلىق ماڭغاندا بىر ئات بېشى ئارىلىق تاشلاپ ئارقىدا مېڭىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا كۆچار ئەمىرى ھە دېسە ئېتىنىڭ

① تاۋاچى بەگ — لەشكىرىي يۈرۈشتە خان ـ ئەمىرلەرنىڭ پەرمانىنى قول ئاستىدىكى سەركەردىلەرگە يەتكۈزگۈچى بەگ.

تىزگىنىنى تارتىپ كېلىۋاتاتتى.

ــ ھەزرىتىمنىڭ ھىممىتىگە تەسەننا، ــ دېدى كۆچار ئەمرى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ.

ــ ئاقسۇ تەرەپتىن يېڭى خەۋەر بارمۇ؟ ــ سورىدى ئۇلۇسبېگى.

كۆچار ئەمرى دەقىقە جىم تۇرۇۋېلىپ ئۇلۇسبېگىگە قاردى. كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر ئىشنى دەڭسەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ كۆزىنى ئۇلۇسبېگىنىڭ ئۆتكۈر نەزەرىدىن قاچۇرۇپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ بار ھەزرىتىم.

ــ قېنى خوش.

ــ ھەزرىتىم ئۇزۇن يول بېسىپ كۆپ ھەرەج تارتتىلا، ئاۋۋال ئوبدان بىر ئارام ئېلىۋالسىلا.

ــ مەن بۇ تەرەپكە ئارام ئالغىلى كەلمىدىم، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى قاپىقىنى تۈرۈپ، ــ ھەرقانداق خەۋەر بولسا چاققان دېسىلە.

ــ خوش، ــ كۆچار ئەمرى گېلىنى قىرىۋېلىپ جاۋاب بەردى، ــ ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزا جانابلىرى بىتاپ بولۇپ قاپتۇدەك.

ئۇلۇسبېگى چۆچۈگەن ھالدا كۆچار ئەمىرگە يالت ئېتىپ قاربدى. ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى ئۆتكۈر كۆزلىرى جىددي تۈس ئالدى.

ــ بىتاپ بولۇپ قاپتۇ، قاچاندىن بېرى؟

ــ ئىككى ھەپتە بولغان ئوخشايدۇ، بىزمۇ بۇ خەۋەرنى ئۇلۇشكۇن ئىشتتۇق.

ــ مىرزىنىڭ ئەھۋالى ئېغىرمىكەن ؟

ــ ئاش ـ تائامدىن قاپتۇدەك.

ئۇلۇسبېگى لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ئوغلىدىن ئەندىشە قىلىۋاتقانلىقى چوڭقۇر خىيالغا پاتقان هارغىن كۆزلىرىدىن چىد-

قىپ تۇراتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ خىيالىغا بەرھەم بەرمەسلىك ئۈچۈن، كۇچار ئەمىرى بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ بولغان، تېخى ئەتىگەن تاپشۇرۇپ ئالغان قەشقەر ھەققىدىكى مەلۇماتنى يۇتۇۋەتتى.

— قەشقەرنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — سورىدى ئۇلۇسبېگى كۇچار ئەمىرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قالغاندەك، — بەتنىيەت خوجا شەرىپنىڭ ئەھۋالىنى دەيمەن.

— قەشقەرگە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرىمىز تېخى ئەتىگەن مەلۇمات ئېلىپ كەلدى. قەشقەرنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەستۇر ھەزرىتىم.

— ئوچۇقراق دېسىلە.

— تۇزكور خوجا شەرىپ سەمەرقەنتكە، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى دەرگاھىغا مەلۇمات يوللىغانىكەن، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى خوجا شەرىپنى قوللاش ئۈچۈن سۇلتان مەلىك دوغلات ئىسمىلىك سەركەردىسىنى ئەمىرلەشكەرلىككە تەيىنلەپ، خىللانغان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكەرنى كۆمەكلىششكە ئەۋەتىپتۇ. ھازىر ئول بىر تۇمەن سەمەرقەنت لەشكىرى قەشقەر شەھىرىنى قوغداۋاتقۇدەك.

بۇ كۇتۇلمىگەن خەۋەر ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ يۈرىكىنى خۇددى داغمال ياققاندەك ئېچىشتۇرۇۋەتتى. بايا ئوغلىنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغاندا چۆچۈگەن ئۇلۇسبېگى شۇ تاپتا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا، يۈرىكىدىن پارتلاپ چىققان ئاچچىق غەزەپنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ بەكرەك سەپسالغان كىشى ئۇنىڭ ئاپئاق ساقال ـ بۇرۇتلىرىنىڭ دىر ـ دىر تىترەۋاتقانلىقىنى سېزەلەيتتى. بۇ ئىشقا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قول تىققانلىقى، يەنە كېلىپ خىللانغان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكەرنى قەشقەرگە ئەۋەتكەنلىكى ئۇلۇسبېگىنىڭ يول بويى تۈزگەن پىلانلىرىنى تامامەن ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. شۇ تاپتا چاقماق تېزلىكىدە يۈرۈش قىلىپ قەشقەرنى بىر ھۇجۇم بىلەن قولغا ئېلىش،

مۇناپىق خوجا شەرىپنىڭ جاجىسىنى بېرىش تەدبىرىنىڭ تەلتۆكۈس سۇغا چىلاشقانلىقىنى ھېس قىلىپ، خۇددى ئوغا يۇتۇۋالغاندەك بىئارام بولۇشقا باشلىغانىدى. ھەئە، ئۇ ھەرقانچە بولسىمۇ قەشقەرگە سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

«خوجا شەرىپ، سەن مەقسىتىڭگە تولۇق يېتىپسەن. مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكىرىنىڭ كۆمەكىگە ئېرىشكەن بولساڭ، سېنى بوش چاغلىمىسام بولغۇدەك. بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ نېمە قىلغىنى ئەمدى. ئۇنىڭ قەشقەرگە شۇنچىۋالا لەشكەر ئەۋەتىشىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ قەشقەردىكى توپىلاڭنى تىنچىتىش تۇرپان تەختگاھىنىڭ ئۆز ئىشى ئىدىغۇ؟ بىر ئەرزىمەس خوجا شەرىپ ئۈچۈن شۇنچىۋالا كۆڭۈل بۆلۈشىدە مۇددىئاسى نېمىكىن؟ توغرا، ئۇنىڭ كۆزلىگىنى خوجا شەرىپ ئەمەس، بەلكى موغۇلىستان ئېلىنىڭ كاتتا ۋىلايىتى قەشقەر. بۇ ئېنىقلا ئەينى يىلى مەرھۇم سۇلتانىمىز خىزىر خوجاخان ئالىيلىرى بىلەن مەرھۇم ئەمىر تۆمۈر ئالىيلىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن تىنچلىق، دوستلۇق پۈتۈمىگە تەئەررۇز قىلغانلىق ئەمەسمۇ؟ بىز ھازىرغىچە پۈتۈمگە رىئايە قىلىپ، دوستلۇقىمىزنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ كەلدۇق. لېكىن ئۇ بولسا ئاتا ـ بوۋىلىرى تۈزگەن پۈتۈمگە رىئايە قىلماي، رىيا يولىنى تۇتۇۋاتىدۇ. سۆيۈملۈك نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپىنى زىندانغا سالغىنىنى ئاڭلىغىنىمدا بۇنى ھېس قىلىشىم كېرەك ئىدى. ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق، تۇغقاندارچىلىق مۇشۇنىڭ بىلەن بۇزۇلارمۇ؟ ئەمدى قەشقەرگە يەڭگىلتەكلىك بىلەن لەشكەر تارتىشقا بولمايدۇ. جەڭدە نۇسرەتكە يۈزلەنسەمغۇ تەلىيىم، ناۋادا مەغلۇپ بولسام مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەرگىلا قانائەت قىلماسلىقى مۇمكىن. ئۇنىدىن باشقا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا كۈنۈم تېخىمۇ تەسلىشىدۇ. شۇنداق، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىماي، سەركەردە ـ لەشكەرلەر كۈچاردا ئارام ئالغاچ تۇرسۇن. ئاۋۋال

ئاقسۇغا باراي. ئەزىز پەرزەنتىمىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي، قالدى ئىشلار ھەققىدە ئاندىن باش قاتۇرارمەن...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۇچار ئەمىرىنىڭ ئۆز شەرىپىگە تەييارلاتقان كاتتا كۇتۇۋېلىش زىياپىتىگە چالا ـ بۇلا داخىل بولدى ـ دە، تۆت سەركەردىسى بىلەن كۇچار ئەمىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

※ ※ ※

تۇرپاندىن كۇچارغا كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا ئۇلۇسبېگىنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشتا قالغان بولسا، شۇ تاپتا پۈتۈن ئەس ـ يادى ئاقسۇدا بىتاپ بولۇپ ياتقان ئوغلىدا قالغانىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ جىددىي تۈس ئالغان چىرايىغا قاراپ ھەمراھلىرىمۇ ئۈن ـ تىنسىز مېڭىشاتتى. تۇرپاندىن بىللە چىققان سەركەردىلەر خېلىلا ياشىنىپ قالغان ئۇلۇسبېگىنىڭ شۇنچە ئۇزۇن يولنى ئات ئۈستىدە مېڭىپمۇ يەنە ھارغىنلىقنى چاندۇرماي مېڭىشىغا ھەم قايىللىق، ھەم ھەيرانلىق نەزەرىدە قارىشاتتى.

ئۇلۇسبېگى ھەمراھلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەلگەن چاغدا ئوغلى سەيىد ئەھمەد مىرزا تاماقتىنلا ئەمەس، گەپ ـ سۆزدىنمۇ قالغان بولۇپ، بىھوش ھالەتتە ياتاتتى. ئۇلۇسبېگى ئالدىغا يىغا ـ زار قىلىشىپ چىققان كىشىلەر، نەۋرىلىرىگە تەسەللىمۇ بەرمىدى.

سارايغا كىرىپ توختىماي ئايەت ئوقۇپ دەم سېلىپ ھۇرىۋاتقان داخان ـ موللىلارنى چىقىرىۋېتىپ، بىھوش ياتقان ئوغلىنىڭ قېشىدا ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى. ئوغلى ئورۇقلاپ بىر تېرە ـ بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغانىدى. تىرىكلىكىدىن نىشانە بېرىپ ئاجىز نەپەس ئالاتتى.

— نائىب ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئەھۋالى كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپ كېتىپ بارىدۇ، — دېدى پېشقەدەم تېۋىپ ئامالسىزلىقنى بىلدۈرۈپ، — گېلىدىن ھېچنېمە ئۆتمىگەنلىكى ئۈچۈن

تېنى بەك ئاجىزلاپ كەتتى.

— بۇ ئالەمدە يەنە بىر ئوخشىشى يوق، ئۇلۇغلۇقى يېگانە ئاللاھ تائالاغا ھەددى ـ ھېسابسىز ھەمدۇسانالار بولسۇنكى، ياراتقان ئىگەمنىڭ سىر ـ ھېكمىتى ئۇمىدسىزلىك ۋادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزىگە ھەر دائىم رەھمەت ئىشىكىنى ئاچىدۇ، — دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد غەمكىن قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرگە قاراپ، — ھەرقانداق بىر مەۋجۇتلۇقنىڭ مەڭگۈ داۋام ئېتىشى مۇمكىن ئەمەستۇر. شۇڭا كالامۇللادا مۇسىبەتدارلارنى سەۋر قىلىشقا ئۈندەپ «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» دېگەن ئايەت نازىل بولغان. پەرزەنتلىرىمىز ئەلۋەتتە جىگەرلىرىمىزدۇر. ئەمماكى، ياراتقان ئىگەم تۆت تادۇ[①]دىن پۈتۈپ ياراتقان ئول بەندىسىدىكى ئامانەتنى ھەرقاچان ئېلىشقا ھەقلىقتۇر. ئارتۇقچە نالە ـ زار قىلىپ بىسەرەمجان بولمىسۇنلار. ئەمىرزادەمنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى يەتكەن ئوخشايدۇ، بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. شۇڭا، رىزالىق بېرىپ ئاخىرەتلىكىگە تەييارلىق قىلسۇنلار.

ئۇلۇسبېگى ئوغلىنىڭ قېشىدا كېچىچە كىرپىك قاقماي ئولتۇردى. ئەمىر سەيىد ئەھمەد مىرزا بامداتقا يېقىن جان ئۈزدى. ئاقسۇ ئەمىرى پۈتكۈل ئاقسۇ شەھىرىگە قىرىق كۈنلۈك مۇسىبەت جاكارلىدى. ئوغلىنى يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكىدە قويۇپ بولغۇچە ئۇلۇسبېگى بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىدى. ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان ئاقسۇ، كۇچار، ئۈچ[②]نىڭ ئۇلۇغ ـ ئۇششاق پەتچىلىرى بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدى. ھەئە، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىناتتى، چاندۇرمىغاندەك تۇرغىنى بىلەن ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا ئوغلىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابى بۇ بوۋايغا تولىمۇ ئېغىر كەلگەندى. كۆز ئالدىدا ئوغلىنىڭ ئاچچىق يۇتۇپ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان ساداقەتسىز ئە-

① تۆت تادۇ — ئوت، سۇ، ھاۋا، تۇپراق.

② ئۈچ — ھازىرقى ئۈچتۇرپان.

مىرى خوجا شەرىپنىڭ چىرايى تۇرۇپ - تۇرۇپ زاھىر بولاتتى. دەقىقە ئىچىدە قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، خوجا شەرىپنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلغۇسى كېلەتتى. لېكىن قەشقەرنى ساقلاۋاتقان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تۈمەن كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى ئېسىگە كېلىپ يەنە نىيىتىدىن ياناتتى. شۇنداق، تۈمەن كىشىلىك سەمەرقەنت لەشكەرلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا توغرا تۇرۇۋالغانىدى. قەشقەرنى سۆھبەت ئارقىلىق قايتۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسى ھەققىدە باش قاتۇراتتى. «جەڭ قىلماق ئاسان، لېكىن ئۇ دۈشمەنلىكنىڭ كۆچىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. ئۆمرۈم ئاز قالغاندا ئىككى ئەلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى بۇزۇۋەتمىگىنىم ياخشى. ياغى قىلماق دېمەكلىك ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلمەك دېگەنلىك. ئۇنىڭ ئۇستىگە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئا-لىيلىرىنىڭ ھە دېگەندە مېنى قوللاپ لەشكەر، ئوزۇق - تۈلۈك، پۇل - پۇچەك ئەۋەتىپ بېرىشىمۇ ناتايىن...»

شۇ كۈنلەردە ئۇلۇسبېگنىڭ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا بولغان ئىشەنچى، ئىخلاسى سۇسلاپ قالغانىدى.

«سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا خوجا شەرىپ ئىس-يانىنى مەلۇم قىلغان ۋاقىتىدا دەرھال قەشقەرگە لەشكەر تارتى-شىمغا يارلىق چۈشۈرۈلگەن بولسا، سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن بۇرۇن قەشقەرگە يېتىپ بارالىغان بولاتتىم. ئول چاغدا سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن ۋايىم يېيىشنىڭ ھاجىتى قالمايتتى، بەلكىم ئۇلار مېنىڭ قەشقەرگە كەلگىنىمدىن خەۋەر تاپسا، يېرىم يولدىلا كەينىگە يېنىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئا-شۇ لامزەللىلىكى بىلەن ياكى سەلتەنەتىنىڭ، ياكى ئۆزىنىڭ بې-شىغا چىقىدۇ.»

ئۇلۇسبېگى تۇرۇپلا شاھزادە ئۇۋەيسخاننى كۆز ئالدىغا كەل-تۈرەتتى، ناۋادا شاھزادە ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرغان بولسا بۇنداق ئاقىۋەتنىڭ يۈز بەرمەسلىكىنى قىياس قىلاتتى. شاھزادى-نىڭ قېشىغا ئەۋەتكەن چاپارمەنىنىڭ تېخىچە قايتىپ كەلمىگەنلى-

كىدىن بىئارام بولاتتى.

سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ يەتتە نەزىرىنى بەرگەن كۈنى
شاھزادىنىڭ قېشىغا كەتكەن چاپارمەن ئاخىر ئاقسۇغا يېتىپ
كەلدى. ئۇلۇسبېگى چاپارمەننى مەخپىي قوبۇل قىلدى. ئۇ شاھزا-
دىنىڭ قېشىغا چاپارمەن ماڭغۇزغىنىنى قول ئاستىدىكى ئەڭ يې-
قىن سەركەردىلىرىدىنمۇ سىر تۇتقانىدى.

چاپارمەن ئۇلۇسبېگىگە شاھزادىنىڭ بىر پارچە خېتىنى
تاپشۇردى. خەت تەكەللۇپ سۆز ـ ئىبارىلىرىدىن خالىي، تولىمۇ
قىسقا يېزىلغانىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
ئۇلۇسبېگى ئەمىر خۇدايداد ھەزرەتلىرىگە:

كەمىنە بەختى قارا شاھزادىنىڭ غېمىنى يەپ ئەۋەتكەن
مۇبارەك سالامنامىلىرىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ تولىمۇ سۆيۈن-
دۈم.

ئاللاھنىڭ ھۆكمى بولمىش مۇبارەك قۇرئانۇ مەجىدتە:
‹سىلەر بىرەر نەرسىنى ياقتۇرماسلىقىڭلار مۇمكىن، ئەمما
ئۇ سىلەر ئۇچۇن پايدىلىقتۇر›، دېيىلگەنىكەن، بەلكىم مەن
ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىگەن، شول سەۋەبتىن كۆڭۈل سىرىمە-
نى ئېيتقۇم كەلمىگەن كىشىلەر مەن ئۇچۇن كۆڭۈل بۆ-
لۇپ، غېمىمنى يەۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، بىلگۈچى يەنىلا
جانابى ھېكمەت ئىگىسىدۇر. ھەزرىتىمنىڭ خەستە دىللى-
رىمىزغا ئارام بەرگۈچى سالامنامىسى غەم تاغلىرىدا بېسى-
لىپ نەپەس ئېلىشىمىزمۇ قىيىندا قالغان دىمىقىمىزغا
رەڭمۇ رەڭ گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن چىمەنزاردىن ئەسكەن
بېشارەت سەلكىنىدەك بىر لەھزە ئارام بېغىشلىدى.

ھەزرىتىمگە قاراڭغۇ بولمىسا كېرەك، كۆپلىگەن
سەلتەنەتلەر بولغانكى، ئۇلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە بالايى-
ئاپەتلەر سەۋەب بولغان ھەم شۇنداقلا بىرمۇنچە جامائەلەر
بولغانكى، ئۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا پەرىشانلىق

ۋە مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكلەر سەۋەب بولغان. بېشىمغا كەلگەن بۇ قارا كۈنلەرنى زىنھار ھەزرىتىمدىن كۆرمەسمەن. ئەمما كەمىنىگە تاغا بولمىش جانابى خان ئالىيلىرىدىن ئاتا ــ بوۋىلىرىمىدىن مىراس قالغان تەخت ــ سەلتەنەتنى سويۇپ ئالمىغۇنچە زىنھار تىنچىماسمەن. ھەزرىتىم راست دەيلا، سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، سەۋر قىلسا ئەلۋەتتە غورىدىن ھالگا ① پىشىدۇ. ئەمماكى، ئاشۇ ھالگىنىڭ شېرىن تەمىنى تېتىش ئۈچۈن سەۋر قىلىش بىلەن بىرگە، ئول غورىنى بورانىنىڭ سوقۇۋېتىشىدىن، يات قوللارنىڭ يۇتۇۋېتىشىدىن ساقلاش كېرەك.

بۇ ئاي ــ بۇ كۈنلەردە موغۇلىستان ئېلىدە ساداقەت، ۋاپا قالماپتۇ. ھەزرىتىمنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلىماقچى ئەمەسمەن، بىراق ھەزرىتىمنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتمىقىمۇ ئاشۇ جۇلاسىنى يوقاتقان ساداقەت، ۋاپا بائىسىدىندۇر. تۇزكور خوجا شەرىپنى پەرزەنتلىرىدەك كۆرگەن ئەمەسمىدىلە؟ ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ سىلىگە بەرگىنى رىيا زەھىرى بولدى. سۇتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچەرمىش، ھازىرچە ھەرقانداق ئادەمنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈلشەنىدىن تېزىپ ئەۋەتكەن گۈلدەستىلىرىنى پۇراشقا زوقۇم يوقتۇر. ياراتقان ئىگەم ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇق چىمەنىنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈللىرىگە پۈركىنىپ تۇرۇشىغا نېسىپ قىلغاي.

نامە تامام ۋەسسالام.

بەختى قارا شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىبنى شىرئەلىخاندىن دەپ بىلۇرلا»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد خەتكە ئىككىنچى قېتىم كۆز يۈگۈرتتى. «بۇ ئاي ــ بۇ كۈنلەردە موغۇلىستان ئېلىدە ساداقەت، ۋاپا قالماپتۇ... سۇتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچەرمىش.

① ھالگا ــ ھالۋا (تۇرپان شېۋىسى).

ھازىرچە ھەرقانداق ئادەمنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈلشەندىن تېزىپ ئەۋەتكەن گۈلدەستىلىرىنى پۇراشقا زوقۇم يوقتۇر...» دې-گەن قۇرلارنى قايتا ـ قايتا ئوقۇدى. ئاپئاق ساقاللىرىنى دىقماق بارماقلىرى بىلەن تاراپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى.

«ھەرنېمە دېيىشكە ھەققىلىرى بار شاھزادەم.

شۇ كۈنلەردە موغۇلىستان تەختگاھىدىكى ئەمىرلەر ئارىسىدا ئىشەنچ يوقالدى. خان ئالىيلىرى بىزگە ئىشەنمەيۋاتقان يەردە، سىلىنىڭ بەتگۇماندا بولۇشلىرىنى ئەيىبكە بۇيرۇشىمىزغا ھەققىمىز يوقتۇر. ھەرھالدا ئوتتۇرىمىزدىكى ئىشەنچ ئۈنچە تېز يوقال-مىسا ياخشى بولاتتى. قانداق قىلسام ماڭا ئىشىنەرلا شاھزادەم...»

ئۇلۇسبېگىنىڭ خىيالىنى خاس مەھرىمى قانات بەگنىڭ يەڭگىل يۆتەلگەن ئاۋازى ئۈزۈپ قويدى. مەھرەمنىڭ يۆتىلىپ قو-يۇشى ئۇلۇسبېگىگە يەتكۈزىدىغان مۇھىم بىر مەلۇماتتىن بېشارەت ئىدى. ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ مەھرەم يىگىتكە قارىدى.

ــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ قايتىپ كەلدى.

ــ ئەمىرزادەم قايتىپ كەلدىمۇ؟

ئۇلۇسبېگى قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىگەن ھالدا مەھرىمىگە تى-كىلدى.

ــ شۇنداق ھەزرىتىم، شۇ تاپتا ئەمىرزادەمنىڭ ئۇدۇل سە-مەرقەنتتىن كېلىشى ئىكەن.

ــ ھازىر نەدە؟

ــ ئىشىك تۈۋىدە ھەزرىتىمنىڭ ئىجازىتىنى كۈتۈپ تۇرۇۋې-تۇ.

ــ چاققان باشلاپ كىرسۇنلار.

«ئۇلۇغلۇقنىڭ يېگانە ئىگىسى بولغان شەپقەتلىك ئاللاھ، ساڭا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر، بىر قانىتىمنى قايرىۋېلىپ، يەنە بىرقانىتىمنى قايتۇرۇپ بەرگىنىڭگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا. سېنىڭ كارامەتلىرىڭ ئىنسان بىلىپ بولماس سىر ـ ھېكمەتلەرگە تول-

غان. ئاجىز، گۇناھكار بەندىلىرىڭنىڭ خەستە دىللىرىغا تەسەللى بېرىپ، مېھىر ـ شەپقەت كۆرسەتكۈچى يەنىلا سەن ئۆزۈڭدۇر ـ سەن...»

ئۇلۇسبېگى كۆزلىرىنى تەقەززالىق بىلەن سارايىنىڭ ئىشىـ كىگە تىكتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، جانابى مۆھتەرەم بابائى بۇزرۇككە ئېھتىرام بولغاي، ــ دېدى ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن سەييىدئە ـ لى ئالىپ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇرۇپ.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام كۆزۈمنىڭ گۆھىرى، ــ دېدى ئۇ ـ لۇسبېگى كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز غىلىلىدە ياش ئالغان ھالدا نەۋرىسىگە قۇچىقىنى كەڭرى ئېچىپ، ــ ئامانمۇ سىلى ئەمىرزا ـ دەم، بۇ چۇشۇم ئەمەستۇر ـ ھە؟! ...

ــ يوقسۇ، بۇ چۇشلىرى ئەمەس بۇزرۇكۋارىم.

بوۋا بىلەن نەۋرە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

سەييىدئەلى ئالىپمۇ كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى.

ــ بەڭباشلىقىمنى كەچۇرسىلە بابائى بۇزرۇك. ۋاپاسىزلىـ قىمنى ئاللاھ ئىگەم جازالاپ، مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرىمنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلمىدى.

ــ ئۇنداق دېمىسىلە ئوغلۇم، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى نەۋرى ـ سىگە تەسەللى بېرىپ، ــ مانا بول دەرگاھتا تىنچ ـ ئامان كۆ ـ رۇشكىنىمىزنىڭ ئۆزى جانابى ئاللاھ ئىگەمنىڭ ئىنايىتىدۇر. زىنھار كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىغايلا، ئۆلۇم ھەر جايدا باردۇر. تىرىكلىك ئەلا، يېگانە قۇدرەت ئىگىسى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىـ غۇچى كارامىتى بىلەن سىلىنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرغىنىغا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر.

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسى بىلەن ئۇزاق سىرداشتى، سەييىدئەلى ئالىپ بوۋىسىغا ئەندىجان ۋە سەمەرقەنتتىكى كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا سۆزلەپ بەردى.

※ ※ ※

ھەئە، ئەندىجان ئەمىرى ئەمدىلا ئەندىجانغا قايتىپ كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنى بۇندىن يەتتە ـ سەككىز ئاي ئاۋۋال سەمەرقەنت ئوردىسىدىن چۇشۇرۇلگەن تۇتۇش بۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قولغا ئالدى ۋە ئۇنىڭغا خانغا ئاسىيلىق قىلىش جىنايىتى يۈكلەپ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلمايلا كاللىسىنى ئالدۇردى. بۇ ئىش ئەندىجاندا چوڭ غوۋغا قوزغىدى. ئالدىراقسانلىق قىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان ئەندىجان ئەمىرى گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ بىبىنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەرىمىگە سوۋغات ھېسابىدا ئەۋەتىپ بەردى. ئاندىن زەينەپ بىبى بىلەن توي قىلىش ئۈچۈن كەلگەن سەييىدئەلى ئالپىنمۇ نۆكەرلىرى بىلەن تۇتۇپ زىندانغا سېلىپ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە «مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى خانغا ئاسىيلىق قىلغاننى ئاز دەپ، موغۇلىستاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەندىجانغا باشلاپ كەلدى. يامان غەرىزىنى ۋاقتىدا بايقاپ قالغانلىقىم ئۈچۈن ئالىيلىرىغا خەۋەر بەرمەيلا ئۆز ئالدىمغا تەدبىر قوللاندىم» دېگەن مەزمۇندا مەلۇمات ئەۋەتىپ، گۇناھىنى تۆھپىگە ئۆزگەرتىۋالدى. ئەندىجان ئەمىرىنىڭ مەكتۇپى بىلەن ئايغاقچىلىرى يەتكۈزگەن مەلۇماتتىن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ۋەقەسىنىڭ باش ـ ئاخىرىنى ئاز ـ تولا چۈشەنگەن مىرزا ئۇلۇغبەگ پەرمان چۈشۈرۈپ سەييىدئەلى ئالپنى سەمەرقەنتكە ئەكەلدۈردى. سەييىدئەلى ئالپ سەمەرقەنت زىندانىدا بىر يىلغا يېقىن تۇتقۇنلۇقتا ياشىدى. زىنداندىكى ناچار مۇھىت، قۇۋۋەتسىز غىزالار ۋە سۆيگەن ياردىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئىبارەت جۇدالىق ئازابى قوشۇلۇپ سەييىدئەلى ئالپنى خېلى ئوبدانلا ھالىدىن كەتكۈزدى. كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك، يىگىت زىنداندا ئىچ سۈرۈش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغانىدى. دەسلەپتە زىندان بېگى بۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار

قىلىپ كەتمىدى. ئىچى توختىماي سۈرگەنلىكى ئۈچۈن سەييىدئە-
لى ئالپىنىڭ بەدىنى سۇسىزلىنىپ، ئاخىرى ئۆلۈم گىردابىغا بې-
رىپ يەتتى. مانا شۇ چاغدىلا زىندان بېگى تۇتقۇنىنىڭ ئەھۋالىنى
مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ موغۇلىس-
تان ئۇلۇسبېگىنىڭ نەۋرىسى ئىكەنلىكىنى، موغۇلىستان ئۇلۇس-
بېگى خۇدايدادنىڭ بولسا ئادەتتىكى ئوردا ئەمىرلىرىدىن ئەمەس-
لىكىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئوبدان بىلەتتى. ھەئە، سەييىدئەلى
ئالپنى سەمەرقەنتكە ئېلىپ كەلگەن ۋاقىتتا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۇ-
نى كۆرگەن. گۈزەللىكى پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھرگە پۇر كەتكەن بىر
گۈزەلنى دەپ شۇنچىۋالا ئۇزاق يەردىن كەلگەن بۇ يىگىتكە كۆڭ-
لىدە قايىل بولۇپ قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن زىندان بېگىگە ئۇنى
باشقا تۇتقۇنلاردىن ئايرىپ ئالاھىدە كۈتۈشنى تاپىلىغانىدى. ناۋادا
مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زەينەپ بېبىگە كۆڭلى چۈشۈپ قالمىغان
بولسا ئىدى، ئۇنى سەييىدئەلى ئالپقا نىكاھلاپ بېرىپ موغۇلىس-
تانغا قايتۇرۇۋەتكەنمۇ بولاردى. چۈنكى خان ـ سۇلتانلاردا ھەرە-
مدىكى كۆڭۈلسىز چىقىپ قالغان توقاللىرىنى قول ئاستىدىكى
ئەمىرلىرىگە ھەدىيە قىلىۋېتىدىغان قائىدە بار ئىدى. ئەگەر ئاشۇ
يول بىلەن توقاللارنى بىرتەرەپ قىلىۋەتمىسە، ھەرەم توقاللار بى-
لەن تولۇپ كېتەتتى. چۈنكى، ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماقلارنىڭ
ئەمىرلىرى ۋە ئوردا ئەركانلىرى خانغا پات ـ پات چىرايلىق
قىزلارنى سوۋغا قىلىپ ساداقەت بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئەمما مىرزا
ئۇلۇغبەگنىڭ زەينەپ بېبىگە كۆڭلى چۈشۈپ قالغانىدى. شۇڭا
سەييىدئەلى ئالپنى زىنداندىن چىقىرىۋېتىشكە ئالدىرىمىدى.
چۈنكى سەييىدئەلى ئالپ زىنداندىن قۇتۇلغاندىن كېيىن ۋەتىنىگە
قايتماي، ھەرەمگە تېگىش قىلىپ سۆيۈملۈك زەينەپ بېبىنى بۇلاپ
قېچىش ئېھتىماللىقىمۇ يوق دېگىلى بولمايتتى. ناۋادا شۇنداق ۋە-
قە يۈز بېرىپ قالسا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئابرۇيىغا چوڭ نۇقسان
يېتەتتى. ئۇندىن باشقا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەييىدئەلى ئالپنى
قاماقتا تۇتۇپ تۇرۇپ، موغۇلىستان سەلتەنەتىگە ئۆزىنىڭ بۈيۈك

سۇلتانلىق كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايىش قىلىش، ئۆزگە ئەل ئەمرلىرىنىڭ تەسەررۇپىغا خالىغانچە كىرىپ ـ چىقىشىنىڭ ئاقىدۋىتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش نىيىتىمۇ بار ئىدى. ئەلۋەتتە شۇ كۈنلەردە موغۇلىستاندىن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ گۇناھىنى تىلەپ ئەلچى كەلگەن بولسا، مىرزا ئۇلۇغبەگدىن كۆڭۈل قويۇپ كەچۈرۈم سورىغان بولسا، سەييىدئەلى ئالپنى قاماقتىن چىقىرىپ يولغا سېلىپ قويغانمۇ بولاتتى. لېكىن موغۇلىستاندىن پەقەتلا ئەلچى كەلمىدى، ئۇلار سەييىدئەلى ئالپنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، ئۆلەر ھالەتتە ياتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ زىندان بېگىگە خېلىلا كايىدى. سەييىدئەلى ئالپنى زىنداندىن چىقىرىپ، نەزەربەند قىلىپ تۇرۇپ ئوردا تېۋىپلىرىغا كېسىلىنى ئەملەشنى بۇيرىدى. چۈنكى، ناۋادا سەييىدئەلى ئالپ ئۆلۈپ كەتسە ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدا ئېغىر ئاداۋەت پەيدا بولىدىغانلىقى، ئاخىرىدا بۇنىڭ دۈشمەنلىك، جەڭگى ـ جېدەلگە سەۋەب بولىدىغانلىقى مىرزا ئۇلۇغبەگكە چۈشىنىشلىك ئىدى.

ئوردا تېۋىپلىرى ھەرخىل ئاماللارنى قىلىپ داۋالاپ باققان بولسىمۇ، سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كېسىلىدە پەقەتلا ياخشىلىنىش بولمىدى. يىگىت ئۇسساپلا تۇراتتى. ياز كۈنلىرىدىكى سەمەرقەنتنىڭ دىمىق ھاۋاسى بىلەن ئۇسسۇزلۇق ئۇنى توختىماي قىينايتتى.

بىر كۈنى كەچلىك تاماق ۋاقتىدا سەييىدئەلى ئالپىنىڭ بىردىنلا قىمىزغا كۆڭلى تارتىپ قالدى. خىزمەتكارغا قىمىز ئەكېلىپ بېرىشنى بۇيرۇۋېدى، ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالاشقا مەسئۇل ئوردا تېۋىپى قەتئىي قوشۇلمىدى.

ــ قىمىزنىڭ ئورنىغا شەربەت ئىچسىلە ئەمىرزادەم، ــ دېدى تېۋىپ، ــ ناۋادا قىمىز ئەكس تەسىر بېرىپ قالسا، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن.

ــ مېنىڭ كېسىلىم دورا كار قىلىدىغان دەرىجىدىن ئۆتۈپ

كەتتى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ــ دورا كار قىلغان بولسا ئاللىقاچان ساقىيىپ كەتكەن بولاتتىم. ھېلىمۇ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ سەۋەب قىلىشتىلا. ئەمدى ئۆز ئىختىيارىمغا قويۇ- سۇنلار. پەرھىز تائاملارنى يەپ، پەرھىز ئىچىملىكلەرنى ئىچىپ خويمۇ زېرىكتىم. قىمىزغا كۆڭلۈم تارتىپلا تۇرىدۇ، ئىچىشىمگە ئىجازەت بەرسىلە، بىر ئوتلام ئىچىپ باقاي. مەيلى پايدا قىلسۇن، مەيلى زىيان قىلسۇن، ئارمىنىم يوق. ناۋادا زىيان قىلىپ قالسا، ھەرگىزمۇ جانابلىرىدىن كۆرمەيمەن.

تېۋىپ سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۈچلۈك تەلىپىنى رەت قىلىش- قا ئامالسىز قالدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئورۇقلاپ بىر تېرە - بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئەمىرزادىگە تېۋىپنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالغانىدى.

«ھەرقانداق كېسەلنىڭ سەۋەبى بىزدىن، شىپا تېپىشى ئاللاھتائالادىن، ــ دەپ ئويلىدى تېۋىپ، ــ مەيلىلا، كۆڭلى تارت- قان بولسا ئىچسە ئىچىپ باقسۇن، بىرەر ئوتلام ئىچكەنگە زىيان قىلىپمۇ كەتمەس. ئەركىنلىكى چەكلەنگەن بىچارە يىگىتنىڭ بۇنچىلىك تەلىپىنى رەت قىلساممۇ بولماس، بەلكىم تەبىئىتىگە قىمىز بىرئاز قۇۋۋەت بېغىشلىسا ئەجەب ئەمەس...»

ــ ئەمىسە بىر جامدىن ئارتۇق ئىچمىسىلە، ــ دېدى تېۋىپ ئىجازەت بېرىپ.

بىر جام قىمىزنى سەييىدئەلى ئالىپ بىر تىنىقتىلا ئىچىۋەت- تى. مۇزدەك قىمىز ئۇنىڭغا بەكلا ياققانىدى.

ــ خويمۇ ئېسىل قىمىزكەن، ــ دېدى يىگىت لەۋلىرىنى تامشىپ تۇرۇپ، ــ يەنە بىر جام ئېلتىپات قىلىشقا بولارمۇ جانا- بى تېۋىپ؟

ــ كەچۈرسىلە ئەمىرزادەم، بۈگۈنچە مۇشۇنىڭغا شۈكۈر قىلسىلا، ــ دېدى تېۋىپ قەتئىيلىك بىلەن، ــ ئەمدى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئىچىشلىرىگە ئىجازەت بېرەلمەيمەن.

سەييىدئەلى ئالىپ تېۋىپنى تەڭقىسلىقتا قويماسلىق ئۈچۈن

ئارتۇقچە تىركەشمىدى. كېچىلىرى تۆت ـ بەش قېتىم قورسىقى ئاغرىپ ھاجەتكە چىقىدىغان ئەمىرزادە بۇ كېچىسى بىر قېتىملا ھاجەتكە چىقتى. تەرىتى خېلىلا قويۇق كەلگەنىدى. قورسىقىمۇ ئانچە ئاغرىمىدى. تېۋىپ بىماردا يۈز بەرگەن بۇ ئالامەتلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى ھەم ئانچە ئىشەنمىدى.

— دېگەنلىرى راستىما ئەمىرزادەم، مېنى ئالداۋاتمايدىغانلا ـ ھە؟

— سىلىنى ئالداپ نېمە قىلاي ھەزرىتىم، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ، — ئىشەنمىسىلە چىرايىمغا سەپسېلىپ باقسىلا.

تېۋىپ يىگىتنىڭ چىرايىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى، تومۇرىنى تۇتۇپ كۆردى.

— ئاللاھقا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر، — دېدى تېۋىپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — راستتىنلا مۆجىزە يۈز بېرىپتۇ ئەمىرزادەم. كېسەللىرىنىڭ دورىسىنى ئۆزلىرى تېپىپلا.

— ئەمىسە بۈگۈن يەنە قىمىز ئىچىشىمگە ئىجازەت بېرەلا؟

— ئەلۋەتتە ئىجازەت بېرىمەن. بىراق جىق ئىچىۋالسىلا بولمايدۇ.

— ئۇنداق دېمىسىلە، مەستخۇش بولغۇچە ئىچكۈم بار.

— يوقسۇ ئەمىرزادەم، تەنلىرى تولىمۇ ئاجىز، جىق ئىچىۋالسىلا ھەرگىز بولمايدۇ. بۈگۈن پەقەت ئىككى جاملا ئىچددىلا.

— ئەمىسە تۆت جام ئىچەي.

— مېنى خىجالەتتە قويمىسىلا ئەمىرزادەم، ھەرقانداق دورا چەكتىن ئېشىپ كەتسە زىيان قىلىدۇ.

— ئۈچ جام ئىچسەمغۇ بولار؟

شۇنداق قىلىپ سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ھېچقانداق دورا كار قىلمىغان كېسىلىگە قىمىز شىپا بولدى. بىر ئاي ئىچىدە سەللىمازا ساقىيىپ، تولۇق ئەسلىگە كەلدى.

بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ ئەۋەتكەن لەشكەرلەر قەشقەرگە بېرىپ

بولغان مەزگىل ئىدى. شۇ كۈنلەردە مىرزا ئۇلۇغبەگنى دادىسى شاھرۇخ مىرزا ھىراتقا چاقىرتىپ يارلىق ئەۋەتتى. مىرزا ئۇلۇغ-بەگمۇ ھىرات ئوردىسىغا بېرىپ دادىسىغا سالام بېرىش، ماۋەرا-ئۇننەھرنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىش تەييارلىقىنى كۆرۈۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سەللىمازا ساقايغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئۇلۇغبەگ: «ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپقا يەت-كۈزۈڭلار، مەن بىللە ھىراتقا بېرىشقا ھازىرلانسۇن» دەپ پەرمان قىلدى.

ھەئە، مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالپىنىڭ تولىمۇ ئىگىز ھەم بەستلىك قەددى ـ قامىتىگە، كامالەتكە يەتكەن جانبازلىق ماھارىتىگە تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. ئۆزىنىڭ سەركەردىلىرى ئا-رىسىدا ئاشۇنداق بوي ـ بەستلىك، كۈچتۈڭگۈر باھادىرلارنىڭ يوقلۇقىدىن ئەپسۇسلىناتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ سەييىدئەلى ئالپىنى تۇيۇقسىز ھىرات ئوردىسىغا بىللە ئېلىپ بېرىشتىكى مەقسىتى، ھىراتتىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە موغۇلىستاندا مۇشۇنداق بوي ـ بەستلىك باھادىرلار بولىسمۇ ئۇلارنى بويسۇندۇرغانلىقى-نى، قەشقەردەك كاتتا شەھەرنى تەسەررۇپىغا كىرگۈزۈپ لەشكەر تۇرغۇزۇشقا مۇۋەپپەق بولغانلىقىنى، ھەرقانداق قۇدرەتلىك خان ـ سۇلتانلارنىڭمۇ ئۆزىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قو-يۇش، يەنە بىر تەرەپتىن بىر يىلدىن بېرى تۇتقۇنلۇقتا ياشىغان سەييىدئەلى ئالپقا دوستلۇق قولىنى سۇنۇپ، كۆڭلىنى مايىل قى-لىش، ئارىدىكى غۇم ـ ئاداۋەتنى يۇيۇش، ئاندىن ئۇنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ۋەتىنىگە قايتۇرۇپ، قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزغانلىق سەۋەبىدىن ئىزتىراپقا چۈشكەن موغۇلىستان سۇلتانى بىلەن ئۇ-لۇسبېگىنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش ئىدى. ئۇ موغۇلىستان سەلتەنەتىدە ھوقۇق ۋە ئىمتىيازى خاندىن قېلىشمايدىغان ئۇلۇس-بېگى خۇدايدادنىڭ ئوينايدىغان رولىغا ئازراقمۇ سەل قارىمىغان-دى. نەۋرىسىنى قايتۇرۇپ بەرسە، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئۆزى-دىن خۇش بولىدىغانلىقىنى، قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاز-

چە بەك تىركىشىپ كەتمەيدىغانلىقىنى ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلغانىدى.
مىرزا ئۇلۇغبەگ ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈردى. ئۇلار قارشى شەھىرىدىن كېچىدە ئۆتۈپ كەتكەنىدى. بامدات نامىزىغا يېقىن قارشى بىلەن ھىراتنىڭ ئارىلىقىدىكى تاغ باغرىغا چۈشكۈن قىلدى. چوققىسى ئاپئاق قار، بەل ۋە باغلىرى قارىغاي، ئارچا ۋە ئاللىقانداق تاغ ئۆسۈملۈكلىرى بىلەن بېزەلگەن تاغ باغرى سۈتتەك ئايدىڭدا ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى. جەنۇب تەرەپتىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال تاغ گۈللىرىنىڭ ھىدىنى دىماققا ئۇرۇپ، كىشىگە ئاجايىپ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرى ئاتلىرىنى ئوتقا قويۇۋېتىپ ياي شەكلىدە كۆزەتتە تۇردى. ئاشپەزلەر ئوچاق ياساپ قازان ـ قومۇشلىرىنى جايلاشتۇرۇشقا، خىزمەتكارلار مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۈچۈن جاي راسلاشقا كىرىشتى.
ئىككى كۈندىن بېرىقى سەپەردە مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ۋە ئۆزلىرى قىزىقىدىغان مەسىلىلەر ھەققىدە كەڭتاشا پاراڭلىشىپ، ماۋەرائۇننەھر ۋە پەرغانە ۋادىسىنىڭ بۇ كاتتا ھۆكۈمدارىنىڭ ئۆزى ئويلىغىنىدەك ھە دېسىلا قىلىچىدىن قان تامدۇرۇپ تۇرىدىغان قانخور، شەھۋەتپەرەس، تەكەببۇر تاجدار ئەمەس، بەلكى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن كۆرە، ئىلىم ـ مەرىپەت ئىشلىرىغا بەكرەك زوقمەن، ئەل ـ ئاۋامنىڭ غېمىنى يەيدىغان، مەسىلىلەر ئۈستىدە ئالىملارغا خاس مۇلاھىزە يۈرگۈزىدىغان، تالىپ مىجەز ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۆڭلىدىكى ئۆچمەنلىك ئوتلىرى پەسلەپ، ئاداۋەت كىرلىرى خېلىلا يۇيۇلۇپ كەتكەنىدى. ھەئە، ئۇ چىن يۈرىكىدىن كۆڭۈل بېرىپ، ئوتىدا كۆيگەن مەشۇقى زەينەپ بىبىنى تېخىچە ئۇنتۇيالمىغان بولسىمۇ، تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولغانىدى. راستتىنى ئېيتقاندا، سەييىدئەلى ئالىپ مەشۇقسىز ئاشىق ئىدى. ئۇنىڭ ئىشقى ـ پىراقىدىن زەينەپ بىبىنىڭ قىلچىلىك خەۋىرى يوق ئىدى. تۇرپاندىكى ۋاقىتتا سەييىدئەلى ئالىپ ئۇ ئەندىجان گۈ ـ

زىلىنى تاسادىپىي پۇرسەتتە بىرلا كۆرۈپ ئاشىق بولۇپ قالغان،
قىزغا كۆڭۈل سىرىنى بىلدۈرۈشكە پۇرسەت تاپالمىغانىدى. ئۇزاق
ئۆتمەي مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى يۇرتىغا كەتمەكچى بولدى. ئال-
دىراپ قالغان سەييىدئەلى ئالىپ كۆڭۈل سىرىنى بوۋىسىغا بىلدۈ-
رۈشكە مەجبۇر بولغانىدى. بەلكىم زەينەپ بىبى تۇرپاندا ئۆزىگە
كۆيگەن بىر يىگىتنىڭ بارلىقىنى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەلچى-
لىككە بارغاندا خەۋەر تاپقان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بۇ نىكاھ
ئىشىغا ئۇنىڭ مەيلىنىڭ قانداقلىقى سەييىدئەلى ئالىپقا تېخىچە
قاراڭغۇ ئىدى. چۈنكى، تۇرپاندىن ئەندىجانغا بارغۇچە مىرزا ئەھ-
مەد ئەندىجانى سىڭلىسىنى ھېچقانداق بىر نامەھرەم بىلەن كۆرۈ-
شۈشكە ئىمكانىيەت بەرمىگەنىدى. سەييىدئەلى ئالىپمۇ بولغۇسى
قېيىنئاغىسىنىڭ ئالدىدا ئەدەپ ساقلاپ مەشۇقى بىلەن كۆرۈ-
شۈشكە ھەرىكەت قىلمىغان، ئەندىجانغا بارغاندا ھامىنى توي قى-
لىپ ۋىسالىغا يېتىمەنغۇ دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. ئەپ-
سۇس، ئەندىجانغا بېرىپلا ئىش ئۇنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك نەتىجى-
لەنمىدى. سەييىدئەلى ئالىپ ئۇچۇن ئەمدى تەقدىرگە تەن بەرمەيمۇ
ئامال يوق ئىدى. زەينەپ بىبى ئاللىقاچان مىرزا ئۇلۇغبەگكە تو-
قال بولغان، ئەتراپى قاتمۇقات قورشالغان ھەرەمگە كىرىپ بولغا-
نىدى.

مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرمىگەنلىكىنى، ئېغىر
كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىنى ئاڭلاپ زىنداندىن چىقىرىپ،
ئوردا تېۋىپلىرىغا داۋالىتىپ ھالىدىن خەۋەر ئالغانلىقىنى، شۇ
تاپتا بىر تۇتقۇنغا ئەمەس، بىر سەركەردىگە مۇئامىلە قىلغاندەك
مۇئامىلە قىلىپ، ھىراتقا بىللە ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ
سەييىدئەلى ئالىپنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگكە بولغان قارىشى خېلىلا
ئۆزگەرگەنىدى. گەرچە چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن يارىنى تارتىۋې-
لىپ، يىگىتلىك غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلغان بۇ ھۆكۈمراننى ئانچە
ياقتۇرۇپ كەتمىسىمۇ، قەلبىدىكى ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت ئۇچقۇن-
لىرى سۇسلاپ قالغان، ئۇنىڭ ئورنىنى ئەپۇ، ھۆرمەتتىن ئىبارەت

گىرىمسەن بىر تۈيغۇ ئالغانىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگ يول بويى ئۇنىڭدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ ماڭدى. موغۇلىستاننىڭ ئۇ بۈيۈك سەركەردىسىگە بولغان ھۆرمىتىنى، قايىللىقىنى بىلدۈردى.

— سىلىنىڭ بابائى بۇزرۇكلىرى بولمىش ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى ھەقىقەتەنمۇ ۋاپا، ساداقەت ئەھلىدۇر. ئۇنىڭ تۇغلۇق تۆمۈرخان ئائىلىرىنىڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخان ئائىلىرىنى تاغىسى ئەمىر قەمەرىددىنىنىڭ قىرغىنىدىن ساقلاپ ئون ئىككى يىل يوشۇرۇپ ھالىدىن خەۋەر ئالغانلىقى، كېيىن موغۇلىستان تەختىدە ئولتۇرغۇزغانلىقىنىڭ ئۆزىلا جاھاندا مەن ـ مەن دېگەن ئادەملەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كاتتا ساداقەتمەنلىك ۋە مەردلىكتۇر. ئەپسۇس، بىزنىڭ سەمەرقەنت تەختگاھىمىزدا ئول زاتتەك ساداقەت ئەھلىنى كۈندۈزى چىراغ يېقىپمۇ تاپقىلى بولمايدۇ.

سەيىدئەلى ئالىپ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئاغزىدىن بۇۋىسىنىڭ پەزىلەت، تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ سۆيۈندى، ئۆزىنى پەخىرلىك ھېس قىلدى.

«توۋا، بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ قانداق ھۆكۈمداردۇر؟ ھازىرقى گەپ ـ سۆزلىرىدىن، نۆكەر، خىزمەتكارلارغا قىلغان سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسىدىن بىراۋنىڭ سۆيگەن يارىنى تارتىۋالىدىغان، شەھۋەتپەرەس، قانخور ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ كىشىنىڭ. ئىشەنمەي دېسەم زەينەپ بىبى ھازىر ئۇنىڭ ھەرىمىدە. شۇ تاپتا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىش، بىر يىللىق دەرد ـ ھەسرىتىمنىڭ، پايخان بولغان يىگىتلىك غۇرۇرۇمنىڭ ئۆچىنى ئېلىش تامامەن قولۇمدىن كېلىدۇ. ئەمما ھازىر نېمىشقا مۇشۇنداق بىر رەقىبىمگە نىسبەتەن كۆڭلۈمدىكى ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت تۇيغۇلىرى يوقاپ كەتتى؟ ياكى مېنى سېھىرلەۋاتامدۇ ـ يا؟ شۇنداق، زەينەپ بىبىنى ئۇ كېلىپ تارتىۋالمىدى. بىراق زەينەپ بىبىنى ئۇنىڭغا تارتۇق قىلىپ، ئۆمۈرلۈك بەختىمنى ۋەيران قىلغان ئەز-

دىجان ئەمرى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بەگلەردىنغۇ؟ بىراق بەرگەن سوۋغاتنىڭ ئېگىسىنى، كىيىش مەنبەيىنى سورىماي قوبۇل قىلىدۋېرىدىغان ئىش نەدە بار؟!...»

— ئەنە ئاۋۇ ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئاقىرىشقا باشلىغان تەرىپىدە تۇرغىنى زۆھرە يۇلتۇزى، — دەپ سەيىيىدئەلى ئالپنىڭ دىلغۇل خىياللىرىنى بۆلدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

سەيىيىدئەلى ئالپ خىيالىدىن چۆچۈپ باش كۆتۈردى - دە، مىرزا ئۇلۇغبەگ كۆرسەتكەن تەرەپكە بويۇنداپ قارىدى، ئەمما مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆرسەتكىنىنىڭ قايسى يۇلتۇز ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمىدى.

— ئوبدانراق قارىسىلا ئەمىرزادەم، ئەنە زۆھرە يۇلتۇزىدىن يۇقىرىراقتا، سەل نېرىدا تۇرغىنى مۇشتەرى يۇلتۇزى، — مىرزا ئۇلۇغبەگ كېچە ئاسمىنىغا قاراپ ھەۋەس بىلەن سۆزلەيتتى، — مۇنەججىملەرنىڭ دېيىشىچە، بابائى بۇزرۇك ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران ھەزرەتلىرى بۇ ئىككى يۇلتۇز بىر - بىرىگە يېقىن كەلگەن يىلى تۇغۇلغانىكەن.

سەيىيىدئەلى ئالپ سەممىيلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— كەچۈرگەيلا ئانھەزرىتىم، كەمىنەلىرىنىڭ فەلەكىييات ئىلمى①دىن پەقەتلا خەۋىرىم يوق.

— ھېچقىسى يوق، فەلەكىيات ئىلمى ھەرقانداق ئادەم ئاسادلىقچە ئۆگىنىۋالالايدىغان ئىلىم ئەمەس، — دەيتتى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئاسمان گۈمبىزىدىكى تۇمەنلىگەن ئالماسلاردەك چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا زوق بىلەن قاراپ.

«ھە، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۈندۈزى كۆپرەك ئارام ئېلىپ، كېچىسى يول يۈرۈشى يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئىدكەن - دە. توۋا، جاھاندىكى ئادەملەرنىڭ ھەۋەسى قىسما - قىسما بولىدىكەن...»

— ئەنە قارىسىلا، ئەڭ ئۈستىدە كۆمتۈرۈلگەن چۆمۈچكە

① فەلەكىييات ئىلمى — ئاسترونومىيە.

ئوخشايدىغىنى دۇببى ئەكبەر يۇلتۇزلىرىدۇر. ئۇنىڭ يەنە يەتتە قاراقچى يۇلتۇز تۈركۈمى دەيدىغان نامىمۇ بار. ئۇنىڭدىن سەل پەسرەكتىكىسى ــ خۇددى چېچىۋەتكەن زەردەك ۋاللىداۋاتقىنى سامانيولى. ئۇنىڭ سەل ئاستىدىراق خۇددى چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغىنى ئۈكەر...

سەييىدئەلى ئالىپ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئىشارەت قىلغان تەرىپىگە زەن قويۇپ قارايتتى. لېكىن، مىرزا ئۇلۇغبەگ كۆرسەتكەن يۇلتۇزلارنىڭ قايسىلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە مىرزا ئۇلۇغبەگ ئاسماندىكى ئاشۇ ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نامىنى، سىر ـ ھېكمىتىنى بىلىدىغاندەك ئىدى. ئۇنىڭغا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سۆزلىرى تولىمۇ سىرلىق، تولىمۇ قىزىقارلىق تۇيغۇ بېرەتتى. ھەئە، بىر يىللىق ئەشەددىي رەقىبلەر ئىككى كۈندە ئەنە ئاشۇنداق يېقىنلىشىپ كەتكەنىدى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، مىرزا ئۇلۇغبەگ چوڭقۇر بىلىمى، كەڭ نەزەر دائىرىسى، جاھان ئىشلىرىغا بولغان ھېكمەتلىك مۇلاھىزىلىرى، پاساھەتلىك نۇتقى، كاتتا ئالىملارغا خاس خۇش پېئىل، كەمتەر خۇي ـ مىجەزى، سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسى بىلەن سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۆڭلىنى رام قىلىۋالغانىدى.

بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن مۇزدەك بۇلاق سۈيىدە تاھارەت ئېلىپ، كۆرپىدەك يۇمشاق چىملىق ئۈستىگە سېلىنغان چاققانغىنا زىلچا جاينامازغا چىققان مىرزا ئۇلۇغبەگ بېلىقنىڭ قورسىقىدەك ئاقىرىشقا باشلىغان ئۇپۇققا قاراپ قويۇپ يېنىدىكى نۆكەر بېشىغا نەزىرىنى ئاغدۇردى:

ــ ئىنس ـ جىن يوق بۇ تاغ باغرىدا ئۇنچىۋالا قاتتىق قورۇقچىلىق قىلىش بىھاجەتتۇر. بامداتنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالدى. نۆكەرلەر دەرھال تاھارەت ئالغاي، بامدات قازا بولۇپ كەتمىسۇن، ــ ئاندىن سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ، ــ تاھارەت ئېلىۋاللىمۇ ئەمىرزادەم؟ ــ دېدى.

— ھەئە، تاھارەت ئېلىۋالدىم ئانھەزرىتىم، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

ئىككى كۈندىن بېرى دالىدا ناماز ئوقۇش توغرا كېلىپ قالسا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۆزى ئىمام بولۇپ بېرەتتى. بارلىق ئەمىر ـ نۆكەرلەر، ھەتتا ئاشپەز ـ خىزمەتكارلارغىچە مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ناماز ئوقۇيتتى. ھەئە، مىرزا ئۇلۇغبەگ بەش ۋاق نامازنى قەتئىي قازا قىلمايتتى.

خاندىن پەرمان ئالغان نۆكەرلەر دەرھال قورال ـ ياراغلىرىدنى تاشلاپ تاھارەت ئېلىشقا تۇتۇندى. مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەمراھلىرىنىڭ تاھارەت ئېلىشىنى كۈتۈپ جايىنامازدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە كەھرىۋا تەسۋىسىنى سىيرىپ دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى. نۆكەرلەر تەرەت پىشۇرۇش ئۈچۈن تاغ باغرىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە، دۆڭ، چاتقاللارنىڭ كەينىگە كېتىشكەندى. دەل شۇ چاغدا قانداقتۇر بىر خەۋپنى سەزگەن ئاتلار ئەنسىز پۇشقۇرۇپ كىشنەشكە باشلىدى. ئاتلارنىڭ ئەنسىز پۇشقۇرۇشى مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن سەييىدئەلى ئالىپنى جىددىيلەشتۇردى. ئۇلار دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەتراپقا ھودۇقۇپ قارىدى.

— يولۋاس!

ئىختىيارسىز بوشقىنا توۋلىۋەتتى مىرزا ئۇلۇغبەگ. سەييىدئەلى ئالىپنىڭ بۈركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى ئارچا، چاتقاللىقلار ئارىسىدىن ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقان يولۋاسنى ئاللىقاچان كۆرۈپ ئۈلگۈرگەنىدى. بۇ يېتىلگەن ئەركەك يولۋاس بولۇپ، بوي ـ بەستى خېلىلا ئېگىز، بېشى بۇقىنىڭ بېشىدىنمۇ چوڭ ئىدى. شۇ دەقىقىدە مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ چىرايى ۋەھىمىدىن تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، يولۋاسقا تىكىلگەن كۆزلىرى چەكچىيىپلا قالغان، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر باسقانىدى.

— تۇرغان جايلىرىدىن ھەرگىز مىدىرلىمىسىلا ئالىيلىرى.

سەييىدئەلى ئالىپ شۇنداق دېدى ـ دە، بايا ناماز ئوقۇش ئۈچۈن جايىنامازغا چىقىشتىن ئاۋۋال، ناماز ئوقۇغاندا پۈتلاشمىسۇن

دەپ، جايىنامازدىن نېرىراقتا قويۇپ قويغان يا بىلەن ساداقنى
چاقماق تېزلىكىدە قولىغا ئالدى. بۇ چاغدا يولۋاس ئۇلارغا ئون
بەش ـ يىگىرمە قەدەم يېقىنلاپ قالغانىدى. يولۋاس كېچىدىن بېـ
رى ئوۋ تاپالماي ئېچىرقاپ كەتكەن بولسا كېرەك، ھېيىقماستىن
ئۇلارغا قىستاپ كېلىۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالىپ چاققانلىق بىلەن
بىر تال ئوقنى ئالدى ـ دە، يانىڭ كىرىچىنى كۈچەپ تارتتى.
«ۋىڭ» قىلغان سادا بىلەن تەڭ ئوق يولۋاسنىڭ كۆكرىكىگە قادال ـ
دى. ئوق زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن يولۋاس غەزەپ بىلەن
ھۆركىرەپ نەرە تارتتى. ئەنە شۇ قىسقىغىنا دەقىقىدە سەييىدئەلى
ئالىپنىڭ ئاتقان ئىككىنچى ئوقى يولۋاسنىڭ يوغان ئېچىلغان
ئاغزىدىن كىرىپ كانىيىغا سانجىلدى. ئەمدى غالجىرلاشقان
يولۋاس غەزەپ بىلەن ئۇلارغا قاراپ ئېتىلدى. بۇ دەقىقىدە يولۋاس ـ
قا ئۇچىنچى ئوقنى ئېتىش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى.

— ئۆزلىرىنى بىر چەتكە ئالسىلا ئانھەزرىتىم!

سەييىدئەلى ئالىپ شۇنداق دېگىنىچە مىرزا ئۇلۇغبەگنى چاق ـ
قانلىق بىلەن بىر يانغا ئىتتىرىۋەتتى ـ دە، يېنىغا ئېسىۋالغان
غىلاپتىن خەنجىرىنى شارتتىدە چىقىرىپ ئەپچىللىك بىلەن ئېـ
گىشتى ـ دە، كۆكلەپ كەلگەن يولۋاسنىڭ قورسىقىغا زەرب بىلەن
خەنجەر ئۇردى. يولۋاسنىڭ قارنى يېرىلىپ كەتكەنىدى. ئېغىر
زەربىگە ئۇچرىغان يولۋاس يەرگە خۇددى تام يىقىلغاندەك چۈشتى.
ئەمىر سەييىدئەلى ئالىپ چاققانلىق بىلەن يولۋاسنىڭ ئۈستىگە
مىنىپ، سول قولى بىلەن يولۋاسنىڭ بېشىنى مەھكەم بېسىپ
تۇرۇپ بوينىغا ئارقا ـ ئارقىدىن خەنجەر ئۇردى. خېلىلا تىپىرلاپ
باققان يولۋاس چىشلىرىنى ھىڭگايتقىنىچە خارتىلداپ يەر قاسىـ
دى. ئۇنىڭغىچە يولۋاسنىڭ ھۆركىرىگىنىنى ئاڭلاپ يۈگۈرۈشكىـ
نىچە يېتىپ كەلگەن نۆكەرلەر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سالامەت ئىـ
كەنلىكىنى كۆرۈپ «خۇداغا شۈكۈر» دېيىشكىنىچە يەڭگىل نەپەس
ئېلىشتى. يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان يولۋاس بىلەن قولى ۋە كىـ
يىملىرى قانغا بويالغان سەييىدئەلى ئالىپقا ھەم ھەيرانلىق، ھەم

قايىللىق نەزەرى بىلەن قاراشتى. لېكىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تا-
تىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ھېچكىم زۇۋان سۈرۈشكە پېتى-
نالمىدى.

— خۇداغا شۈكۈر، سەييىدئەلى ئالىپ جىنىمىزغا ئارا تۇر-
دى، — دېدى بىرئاز ئېسىگە كەلگەن مىرزا ئۇلۇغبەگ زۇۋانغا
كېلىپ، — ئول يىرتقۇچ ئۆزلىرىگە زەرەر يەتكۈزمىگەندۇ ئە-
مىرزادەم؟

— ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، سالامەت تۇرۇۋېتىمەن ئانھەزرد-
تىم، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ خەنجىرىدىكى قان يۇقىنى
يولۋاسنىڭ تۈكلىرىگە سۈرتۈپ تۇرۇپ.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سۆزلۈشكە باشلىغان تاڭغا بىر قارىۋې-
تىپ، ئەتراپىدىكىلەرگە بوش بۇيرۇق قىلدى:

— چاققان بولۇڭلار، ناماز بامدات قازا بولۇپ كەتمىسۇن، —
سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ كۆيۈنگەن ھالدا ، — كىيىملىرىنى چاق-
قان ئالماشتۇرۇۋالسىلا ئەمىرزادەم. قان يۇقى كىيىمدە ناماز مەق-
بۇل بولماس، — دېدى.

نامازدىن كېيىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ چىرايى خېلىلا ئېچى-
لىپ قالغانىدى. خىزمەتكارلار بىردەمدىلا يولۋاسنىڭ تېرىسىنى
سويۇپ ئۈلگۈردى. بۇ چاغدا ئاشپەزلەر ناشتىلىق تەييارلاپ بولغا-
نىدى. ئۇلار ئازادە پاراڭلاشقاچ ناشتا قىلىشتى. ئەلۋەتتە پاراڭنىڭ
تېمىسى يولۋاس ۋە يولۋاسنى ئۆزى يالغۇز ئۆلتۈرگەن سەييىدئەلى
ئالىپ ئۈستىدە بولۇۋاتاتتى.

— ئىلگىرى يولۋاس ئوۋلاپ باققانمىدىلە ئەمىرزادەم؟ —
سورىدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

— ئوۋلاپ باققان، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چىرايىغا تە-
بەسسۇم يۈگۈرتۈپ، — لېكىن بۈگۈنكىدەك يالغۇز ئوۋلاپ باقمى-
غان. بابائى بۇزرۇككە ئەگىشىپ لوپ، تارىم ۋادىلىرىدا بىرقانچە
نۆۋەت يولۋاس ئوۋلاپ باققان.

— ئاڭلىسام تارىم يولۋىسىنىمۇ بەكلا يىرتقۇچ دېيىشىدۇ.

ــ شۇنداق. جۇغى بۇ تەرەپنىڭ يولۋاسلىرىدىن چاغراق بول-
غىنى بىلەن تولىمۇ ۋەھشىي كېلىدۇ، ئوۋلىماق تەس.
ــ بۇ يولۋاس تېرىسى مۆھتەرەم خاقانى سەئىد[1] ئالىيلىرى-
غا ئېلىپ بارىدىغان كاتتا سوۋغىمىز بولىدىغان بولدى ئانىھەزرى-
تىم، ــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگكە ھەمراھ بولۇپ ھىراتقا ماڭغان
ئەمىرلەردىن بىرى خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن.
ــ بۇ غەنىيمەت، ــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ يولۋاس تېرى-
سىنى بېشى بىلەن ئىشارەت قىلىپ، ــ سەيىيدئەلى ئالپقا تەئەل-
لۇقتۇر. ئۇنىڭدا بىزنىڭ قىلچىلىك ھەققىمىز يوقتۇر.
ــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ھەرگىز ئۇنداق دېمىگەيلا، ــ دېدى
سەيىيدئەلى ئالپ تەۋازۇ قىلىپ، ــ ئالىيلىرى قېشىمدا تۇرۇپ
مەدەت بەرگەچكىلا ئول ۋەھشىي يولۋاس ئۈستىدىن غالىب كې-
لىشكە مۇۋەپپەق بولدۇق. بىلمىدۇق، خاقانى سەئىد ئالىيلىرى
ئۇشبۇ ئەرزىمەس سوۋغىمىزنى قوبۇل قىلارمىكىن؟
ــ قوبۇل قىلىدۇ، ــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ مەمنۇنلۇق
بىلەن، ــ جانابى پەدەرۇ بۇزرۇكىمىز يولۋاس ئوۋلاشقا تولىمۇ
ھېرىسمەن. ئوردىسىدا ئۆزى ئوۋلىغان يولۋاسلارنىڭ تېرىسى ئې-
سىقلىق.
نېمىشقىدۇر ناشتىغا ئولتۇرغاندىن بېرى مىرزا ئۇلۇغبەگ-
نىڭ ئوي - پىكرى بىر يەردە ئەمەستەك، كۆڭلىنى ئاللىقانداق
غەم - ئەندىشە چۇلغىۋالغاندەك قىلاتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ سەيىيد-
ئەلى ئالپقا چاندۇرماي قاراپ قوياتتى.
«ھەقىقەتەن بوي - بەستىگە لايىق پالۋان دېسە پالۋان دېگۇ-
چىلىكى بار باھادىر ئەزىمەت ئىكەن. بايا ئۇنىڭ يولۋاس بىلەن
ئېلىشقان شىجائىتىگە قارىغاندا، رەسمىي نىيىتى بۇزۇلۇپ قالسا،
مېنىڭ بۇ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىم ئۇنىڭغا ھەرگىز تەڭ كې-
لەلمىگۇدەك. ياخۇدا، يولۋاسنىڭ بالاسىدىن قۇتۇلغىنىم بىلەن
يولۋاستىنمۇ يامان بىر باھادىرنى يېنىمدا ئېلىپ يۈرۈپتىمەن ئە-

[1] خاقانى سەئىد ــ شاھرۇخ مىرزىنىڭ سەلتەنەت نامى.

مەسمۇ؟ تېخى قورال ـ ياراغلىرى بىلەن، ئەجەب ئىھتىيات قىلـ
ماپتىمەن دېسە. ئۇنىڭغا نېمىشقا شۇنچىۋالا ئىشىنىپ قورال ـ
ياراغ بىلەن يېنىمدا تۇرۇشىغا يول قويغاندىمەن؟ بۇ مېنىڭ غەپـ
لەتتە قالغىنىم ئەمەسمۇ؟ نېمىلا دېگەن بىلەن مەن ئۇنىڭ سۆيگەن
مەھبۇبىنى تارتىۋالغان رەقىبىغۇ ئاخىر. ناۋادا نىيىتىنى بۇزسا
بىر تال ئوق، ياكى بىر خەنجەر بىلەن ئىشىمنى پۈتتۈرمەمدۇ. ئۇـ
نى بۇنداق قىلمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ تېخى ئۇنىڭ ئاتـ
ىسىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغان خوجا شەرىپكە كۆمەك بولۇپ
قەشقەرگە لەشكەر ئەۋەتكىنىمدىن ئۇنىڭ زىنھار خەۋىرى يوق.
ناۋادا بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ قالسا، قەلبىدىكى دۈشمەنلىك
ئوتلىرى قايتىدىن كۈچىيىپ نىيىتىنى بۇزۇشى ئېنىق. زىنھار
غاپىل بولما مۇھەممەد تورغاي[①]، خاۋالۇت ئۈيقۇڭدىن[②] ئويغان.
دەرھال بىر قارارغا كېلىپ ئامال تاپ. شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە ئۇنى
ئۆلۈمگە بۇيرۇسام نامەردلىك قىلغان بولىمەن. مۇخالىپلىرىم بۇ
قىلغىنىمنى ئاڭلىسا مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشىدۇ. ھەئە، ئۇنى
ھازىر ئۆلۈمگە بۇيرۇپ ئۆلتۈرۈشمۇ ئۇنچە ئاسان ئەمەس. قارشىـ
لىق كۆرسەتسە ئۇ ئەمەس، مەن ئۆلۈشۈممۇ مۇمكىن. چۈنكى، نۆـ
كەرلىرىم ھېلىلا يولۋاس ئۆلتۈرگەن بۇ باھادىر ئەزىمەتكە تىغ
كۆتۈرۈپ چىقىشقا جۈرئەت قىلالىشىمۇ ناتايىن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ
يېنىدىكى قورال ـ ياراغلارنى تارتىۋېلىشنىڭ تېخى ئورنى يوق.
قانداق قىلسام بولىدىكىن ـ تاڭ؟...

مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئامال تاپالماي تىت ـ تىت بولغانسېرى
كۆڭلىدىكى ۋەھىمىسى كۈچىيىپ كەتكەندى. يېنىدىكى ئەمىرـ
لىرىنىڭ خۇشامەتلىرى قۇلىقىغا خۇشياقمايتتى. ئىككى كۈندىن
بېرى ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن تۇزۇكرەك ئارام ئالـ
ماي يول مېڭىۋاتقان خاننىڭ شۇ تاپتا يولغا چىقىشقا ئالدىرىماسـ
لىقى ئەمىرلەرنىڭ دىققىتىنى تارتمىغاندەك قىلاتتى. ئۇلار بىردە

① مۇھەممەد تورغاي ــ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئىسمى.
② خاۋالۇت ئۈيقۇسى ــ ئۈيقۇ بىلەن ئويغاقلىقنىڭ ئارىسى.

خانغا خۇشامەت قىلاتتى، بىردە سەييىدئەلى ئالىپنىڭ باتۇرلۇقىنى ماختايتتى. بۇ ماختاش سۆزلىرىنىڭ ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇ-رۇشقا تىرىشىپ ئولتۇرغان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ يۈرىكىنى ئې-چىشتۇرۇۋاتقانلىقىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرۈشمەيتتى. سەييىد-ئەلى ئالىپ بولسا ئەمىرلەرنىڭ ماختاشلىرىغا كۆمۈلۈپ كۈلۈمسى-رىگىنىچە ئولتۇراتتى. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇ ھىراتقا بېرىپ خاقانى سەئىد شاھرۇخ مىرزا بىلەن كۆرۈشكەندە يولۋاس بىلەن تەنھا ئې-لىشىپ، ئوغلى مىرزا ئۇلۇغبەگنى بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇرغىنى-نى ئاڭلاپ، ئۆزىگە قانداق ئۇسۇلدا مىننەتدارلىق بىلدۈرىدىغانلى-قىنى، ھىرات ئوردىسىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قانداق ھەيران قالىدىغانلىقىنى خىيال قىلاتتى. زىيادە شۆھرەتپەرەسلىك ياش يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قورسىقىدا قۇتراۋاتقان شۇملۇقلاردىن خە-ۋەرسىز ئىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگنى ئۆزى ھەققىدە نىيىتىنى بۇزۇ-دۇ دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

«شۇنداق قىلاي، بۇنىڭدىن باشقىمۇ چارە يوق. ئۇنىڭ ئىشى-نى مىرانشاھ دورغا بىر تەرەپ قىلسۇن. بۇ ئۆز قولۇم بىلەن بىر تەرەپ قىلغىنىمدىن ياخشىراق. زىنھار ئىككىلىنىپ تۇرما مۇ-ھەممەد تورغاي...»

مىرزا ئۇلۇغبەگ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بىرئاز خاتىرجەم بولدى. ھەئە، ئۇ كۆڭلىدە سەييىدئەلى ئالىپنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تەدبىر تۈزۈپ بولغانىدى.

— ئانھەزرىتىمنىڭ مىجەزى يوقمۇ ـ قانداق؟ — سورىدى خاننىڭ چىرايىغا قاراپ ئىش كۆرۈشكە ئادەتلەنگەن ئەمىرلەر.

— يوقسۇ، مىجەزىم جايىدا، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

— ئۇنداق بولسا خاتىرجەم بولدۇق، كۆزىمىزگە غەمكىن كۆرۈنۈۋاتىدىلا...

— بابا يولۋاس تېرىسىنى پەدەرۇ بۇزرۇكىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا سوۋغات قىلىپ ئاپىرىدىغانىنىڭ گېپى چىقىۋېدى، خان ئاتامغا

تەييارلىغان مۇھىم بىر سوۋغاتنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىم تۇيۇقسىز ئېسىمگە كېلىپ قالدى، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئەمىرلىرىگە تەكشى قاراپ، — شۇنچىۋالا يولنى بېسىپ بولغاندا ئارقىمىزغا يېنىشىمىزنىڭ تېخى ئورنى بولمىسا، قانداق قىلىدىغان ئىشكىن؟ شۇ ئىشقا بېشىم قېتىپ قالدى.

— ئۇنداق بولسا دەرھال سەمەرقەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزايلى، ئېلىپ ئارقىمىزدىن يەتسۇن، — دېدى ئەمىرلەردىن بىرى ئەقىل كۆرسىتىپ.

— شۇنداق قىلساققۇ بولاتتى، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ تەڭلىكتە قالغان قىياپەتتە، — بىراق ئۇ بەكمۇ قىممەت باھالىق نەرسە ئىدى. ئۇنى بىر مۇنچە نۆكەرلەر بىلەن قوغداپ ئېلىپ كېلىشنى ئانچە لايىق كۆرمىدىم. بىرنەچچە ئادەم بىلەنلا داۋراڭ قىلماي ئېلىپ كەلسەكمىكىن، دەپ ئويلايمەن. بىراق بۇمۇ ئاسان ئىش ئەمەس. ھەممىلىرىگە مەلۇملۇق، سەمەرقەنت بىلەن ھىرات ئارىلىقىدا ئوغرى - قاراقچىلار تولا.

— ئۇنداق بولسا ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپنى سەمەرقەنتكە ئەۋەتسەك قانداق بولۇر؟ — دېدى ئەمىرلەردىن بىرى، — بابا ئەمىرزادەمنىڭ باھادىرلىقىنى ھەممەيلەن ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق. مېنىڭچە بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن پەقەت ئەمىرزادەملا چىقالايدۇ.

بۇ دەل مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى.

مۇھىم ئىشنىڭ ئۆزىنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىپ قېلىشىدىن، يەنە كېلىپ ئالدى - كەينىگە مېڭىپ ئوشۇقتىن - ئوشۇق يول ئازابى تارتىشتىن، ئەڭ مۇھىمى ئېسىل سوۋغاتنى قوغداپ كېلەلمەي قاراقچىلارغا تارتتۇرۇپ قويۇپ خاننىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ئەمىرلەر بۇ تەكلىپنى بىر ئېغىزدىن قوللاشتى.

— ئەمىرزادەمگە جاپا سېلىپ قويارمىزمىكىن؟ — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

ــ ئانھەزرىتىمنىڭ پەرمانى بىز ئۈچۈن زىنھار جاپا ئەمەس-
تۇر، ــ دېدى سەيىيدئەلى ئالپ قەددىنى رۇسلاپ.
ــ ئەمىسە ھازىرلا يولغا چىقىپ مۇشكۇلىمىزنى ئاسان
قىلغايلا.

مىرزا ئۇلۇغبەگ شۇنداق دېدى ـ دە، سەمەرقەنت شەھىرى-
نىڭ ھاكىمى مىرانشاھ دورغىغا بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ پېچەت-
لىدى، ئاندىن خەتنى نۆكەر بېشىغا تۇتقۇزدى.

ــ خەتنى ئوبدان ساقلا. مىرانشاھ دورغىنىڭ ئۆز قولىغا
بەر، ــ مىرزا ئۇلۇغبەگ سەيىيدئەلى ئالپقا يۈزلەندى، ــ ئە-
مىرزادەمنى ئالدى ـ كەينىگە ماڭدۇرۇپ قويىدىغان بولدۇق. ناۋادا
ئەمىرزادەمنىڭ سەمەرقەنتكە بارغاندىن كېيىن ھىراتقا كەلگۈسى
كەلمەي قالسا، زىنھار ئارسالدى بولماي سەمەرقەنتتە تۇرۇۋەر-
گەي. ھېلىقى قىممەت باھالىق سوۋغاتنى قورۇقداپ مېڭىشقا
مىرانشاھ دورغا باشقىچە ئامال تاپقاي. مەن ھىراتتىن قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ئاندىن سىلىگە ئىجازەت بېرىپ تۇرپانغا يولغا
سېلىپ قويىمەن. سىلى بىز بىلەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئا-
لىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ۋاستە بولۇپ سۆلھى ۋە دوستلۇققا
سەۋەب بولغايلا.

ــ ئالىيلىرى خاتىرجەم بولغايلا، سوۋغاتنى چوقۇم ئۆز قو-
لۇم بىلەن ئېلىپ كېلىمەن، ــ دېدى سەيىيدئەلى ئالپ.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سەيىيدئەلى ئالپقا ئون نەپەر نۆكىرىنى
قوشۇپ بەردى.

سەمەرقەنتكە قاراپ كېتىۋاتقان سەيىيدئەلى ئالپنىڭ بىر-
دىنلا كۆڭلى يېرىم بولدى. ھەئە، ئۇنىڭغا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ
سۆزلىرى تەسىر قىلغانىدى.

«راست، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى ئەجەب بىر گەپ قىلـ-
دى ـ يا؟ باشتا ئول قىممەت باھالىق سوۋغاتنى بىر مېنىڭ قو-
رۇقداپ مېڭىشىمنى تايىن تاپقانىدى. بىراق خوشلاشقاندا، ناۋادا
ھىراتقا كەلگىلىرى كەلمىسە ئارسالدى بولماي سەمەرقەنتتە تۇ-

رۇۋەرسىلە، دەيدۇ ـ يا؟ ئۇنداق بولسا مېنىڭ سەمەرقەنتكە يېنىپ
بېرىشىمنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ سەمەرقەنت ھاكىمى مىرانشاھ
دورغا مەخسۇس قورۇقچى ئاجراتسا بولۇۋېرەتتىغۇ؟ ئۇنىڭ مېنى
تۇيۇقسىز ھىراتقا ئېلىپ بارماسلىقىدا نېمە ئويى باردۇ؟ ياكى مې-
نى سەمەرقەنتكە بارغاندىن كېيىن يەنە يول جاپاسى تارتىپ
ھىراتقا بېرىشتىن يالتىيىپ قالسا، خىجىل بولۇپ قالمىسۇن،
دەپ شۇنداق دېدىمۇ ـ يا؟ ياق، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆڭلىدە زادى
بىر مۇددىئا بار. ياكى مۇنداقلا دەپ قويغان گەپنى مەن ئارتۇقچە
مۇلاھىزە قىلىپ كەتتىممۇ ـ يا...»

سەييىدئەلى ئالپ ھەرقانچە ئويلىنىپمۇ بۇ ئىشنىڭ تېگىگە
يېتەلمىدى. ئۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەمەرقەنت ھاكىمى مىران-
شاھ دورغىغا يازغان خېتىدە: «سەييىدئەلى ئالپ سەمەرقەنتكە بار-
غان ھامان تۇتۇپ قاماققا ئېلىڭلار» دەپ پەرمان بەرگەنلىكىنى
زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. لېكىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تۇ-
تۇرۇقسىز سەۋەبلەر بىلەن ئۆزىنى تەڭ يولدىن سەمەرقەنتكە قاي-
تۇرۇۋەتكەنلىكىگە كۆڭلى يېرىم بولغانىدى. يول بويى بىر خىل
گۇمان كۆڭلىدىن پەقەتلا نېرى بولمىدى، تۇيغۇلىرى ئۇنى سە-
مەرقەنتكە بارماسلىققا ئۈندەيتتى.

«بولدىلا، نېمانچە ئۈچىمگە ئېلىپ كېتىمەن. ئەسلىدىمۇ
مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بىللە سەپەر قىلىشقا رايىم يوق ئىدى. يول
بويى ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى پات ـ پات خىيال قىلىپ تۇرۇپ، ئا-
خىرقى ھېسابتا ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىم قىزىق. ھە،
بەلكىم ئۇ ماڭا شۇنچىۋالا ئىشىنىپ، كۆڭلىنى يېقىن تۇتقانلىقى
ئۈچۈن، كۆڭلۈمدىكى شەيتان ۋەسۋەسىسىنى، ئۆچ ـ ئاداۋەتنى
بېسىۋالغاندىمەن. شۇنداق، ساڭا ئىشىنىپ دوستلۇق قولىنى
سۇنغان ئادەمگە نىيىتىنى بۇزۇش ئەلۋەتتە نامەردىنىڭ پەيلىدۇر.
بەلكىم ياراتقان ئاللاھ ئىگەم مېنىڭ بۇنداق قىلىشىمنى راۋا
كۆرمىگەندۇر. مىرزا ئۇلۇغبەگمۇ مەردلىكىنىڭ قانداق بولىدىغان-
لىقىنى چۈشىنىپ يەتكەندۇر. ئەمدى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بارمى-

غىنىم تۈزۈكمىكىن. ھىرات ئوردىسىدا ماڭا نېمە بار؟ خاقانى سە-
ئىد شاھرۇخ مىرزا كىمىم ئىدى؟ ھەئە، مېنىڭ بارار جايىم مو-
غۇلىستان ئوردىسى، تۇرپان تەختگاھى. ئۇل دەرگاھتا كېچە-
كۈندۈز يولۇمغا تەلمۈرۈپ تۇرغان بوۋام ـ موما، ئاتا ـ ئانام،
قېرىنداشلىرىم بار. مىرزا ئۇلۇغبەگ ھىراتتىن يانغاندىن كېيىن
ئاندىن تۇرپانغا قايتىشلىرىغا ئىجازەت بېرىمەن دەيدۇ تېخى. ئۇ-
نىڭدىن كۆرە شۇ يەردىلا ئىجازەت بېرىۋەتسە بولماسمىدى؟ مىرزا
ئۇلۇغبەگ ھىراتتىن قاچان يانىدۇ، ھىراتتىن يانغىچە قانداق
چۈشلەرنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىن قانداق خىياللار كېچىدۇ.
راستىنلا تۇرپانغا قايتىشىمغا ئىجازەت بېرەمدۇ ـ يوق؟ خۇدا
ئۆزى بىلىدۇ، ناۋادا نىيىتىدىن يېنىۋېلىپ يەنە قاماققا ئالسىچۇ؟
بۇنىڭغىمۇ بىرنېمە دەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە قېچىپ
كەتسەمچۇ؟ ھەي... تۇرپانغا قايسى يۈزۈم بىلەن يالغۇز يانارمەن؟
بابائى بۇزرۇكۇم، سىببىە ئانام① قېنى كېلىنچىكىمىز؟ دەپ سو-
رىسا نېمە دەرمەن؟! زەينەپ بىبىنى ھەرەمدىن بۇلاپ قاچقىلى
بولسىدى كاشكى. لېكىن سەمەرقەنتتە ماڭا كۆمەكلىشىپ بېرى-
دىغان بىرمۇ ئادىمىم يوق. تۇرپاندىن بىللە ئېلىپ كەلگەن نۆكەر-
لىرىمنىڭ ھالى نېچۇك، بۇنىسى نامەلۇم. تەقدىر ـ ئىرادە شۇنداق
ئوخشايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، سەمەرقەنتكە بېرىپ بولغۇچە پەيتىنى
تېپىپ قېچىپ كېتەي...»

سەييىدئەلى ئالپنىڭ خىيالى چوڭقۇرلاشقانسېرى قېچىپ
كېتىش ئارزۇسى شۇنچە كۈچىيىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن
ئۇلار سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىپ بىر قونالغۇغا چۈشكۈن قىل-
دى. سەييىد ئەلى ئالپ نۆكەرلەرنىڭ غىزا يەپ بولۇپ، سەمەرقەنت
ھاكىمى مىرانشاھ دورغىغا خەۋەر يەتكۈزگىلى كەتكەن ۋاقتىدىن
پايدىلىنىپ قونالغۇدىن چىقىپ قېچىپ كەتتى. مىرانشاھ دورغى-
نىڭ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگەن نۆكەرلەر ئۇنىڭ قونالغۇدىن
چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى. نۆكەرلەر ئۇنى ئەنە كېلىپ قالار،

① سىببىە ئانا ـ چوڭ ئانا، موما.

مانا كېلىپ قالار دەپ خېلى ساقلاشتى. سەيىدئەلى ئالپنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ، ئەھۋالنى مىرانشاھ دورغىغا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن يەنە دەرھال چېپىشتى.

سەيىدئەلى ئالپ ئاتلىق كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ، تاشكەنتكە كېلىۋېلىپ سەل خاتىرجەم بولدى. مىنىۋالغان ئېتىنىڭ يەنە يول ماڭغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئاتنى تاشلىۋەتتى ـ دە، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن جاھانكەزدى قەلەندەرلەرگە قوشۇلۇپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. قەلەندەرلەر بوي ـ بەستى تولىمۇ ئېگىز بۇ يېڭى ھەمراھىغا ئۇشتۇر ئابدال[2] دەپ لەقەم قويۇشتى. موغۇلىستان چېگرىسىغا يېقىنلاشقانچە سەيىدئەلى ئالپنىڭ قۇلىقىغا ھەرخىل مىش ـ مىش پاراڭلار كىرىشكە باشلىدى.

ــ قەشقەردە خوجا شەرىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈپتۇ.

ــ نائىب ئەمىر سەيىد ئەھمەد مىرزىنى قەشقەردىن قوغلىۋېتىپتۇ.

ــ مىرزا ئۇلۇغبەگ خوجا شەرىپكە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن سەمەرقەنتتىن بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىپتۇ.

ــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئوغلىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتۇدەك.

ــ يات يېقىندا سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن ياغى بولغۇدەك.

ــ قەشقەر تىنچ ئەمەس، ئۇل تەرەپلەرگە ئۆتمىگەن تۈزۈك.

ــ ياغى بولىدىغان يەرگە بېرىپ نېمە بار.

ــ ھەي، بۇ خان ـ سۇلتانلارنىڭ ئاۋام بىلەن كارى يوق، ياغى قىلىسىلا بولدى.

ــ ...

سەيىدئەلى ئالپ بۇ ئەپقاچتى گەپلەرنى ئاڭلاپ دەسلەپ ئىشەنمىدى، لېكىن ئاتبېشىدىن ئۆتۈپ ئەركەشتامغا يېقىنلاشقانسېرى بۇ گەپلەر راست چىقىشقا باشلىدى. قەشقەرگە كەلگەندە بۇ

① ئۇشتۇر ئابدال ــ ئابدال تۆگە.

شۇم خەۋەر تولۇق ئىسپاتلاندى. قەشقەر كوچىلىرىدا چاندۇرماي تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ، دادىسىنىڭ ئاقسۇدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى ـ دە، دەرھال ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

※ ※ ※

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد نەۋرىسىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى جىم ـ جىت تۇرۇپ ئاڭلىدى.

— ئاللاھنىڭ تەقدىر ـ پېشانىگە يازمىشىنى بەندىسىنىڭ ئۆزگەرتىشكە ئامالى يوقتۇر، — دېدى ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىگە تەسەللى بېرىپ، — سىلىنى كۆز ئالدىمدا ساق ـ سالامەت كۆرۈپ تولىمۇ سۆيۈندۈم. نۇرغۇن ھەرەج تارتقان بولسىلىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا مۇشكۇلاتلاردىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپلا. مىرزا ئۇلۇغ ـ بەگ ئالىيلىرى سىلىنىڭ يولۋاس بىلەن ئېلىشقان باھادىرلىقلىرىنى كۆرۈپ، ئۆز بېشىدىن چۆچۈپ قاپتۇ. شۇڭا سىلى بىلەن ھىرات سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا رايى بارماي، ئاشۇنداق بىر سەۋەب كۆرسىتىپ تەڭ يولدىن سەمەرقەنتكە قايتۇرغان گەپ. ئەقىللىرىنى ئىشقا بۇيرۇپ قېچىپ كەلگەنلىكلىرى خويمۇ ياخشى ئىش بوپتۇ. ناۋادا سەمەرقەنتكە بارغان بولسىلا، گەپ ـ سۆزسىز يەنىلا تۇتقۇنلۇققا ئەسىر بولاتتىلا. ئۇل چاغدا بول ۋەتەنگە يانماقلىرى بەسىي مۇشكۇل بولاتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەرنى قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن سىلىنى تۇتقۇنلۇقتىن ھەرگىز ئازاد قىلمايتتى.

— مىرزا ئۇلۇغبەگنى ئۆلتۈرۈۋېتمىگىنىمگە پۇشايمان قىلىۋاتىمەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ، — ھىرات سەپىرىدە ئۇنىڭغا ھەرقاچان قول سالالىشىم مۇمكىن ئىدى. تېخى ئاشۇ ئاتا دۇشمىنىمنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قاپتىمەن دېسىلە.

— زىنھار بۇنداق خىيالدا بولمىسىلا ئەزىز ئوغلۇم، — دېدى ئۇلۇسبېگى، — ھەر بەندە قىلغان گۇناھىنىڭ جازاسىنى تارتماي

قالمايدۇ. زەينەپ بىبىنىڭ ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە بېرىپ قېلىشىدىكى بىرىنچى گۇناھكار ئەندىجان ئەمىرىدۇر، ھەم شۇنداقلا مەرھۇم ئاتىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنىڭ تۇنجى سەۋەبكارى تۈزكۈر خوجا شەرىپتۇر. ناۋادا سىلى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئائىيلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولسىلا، ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىغا يىغىشتۇرۇپ بولغۇسىز نىزا ــ ئاداۋەت ئۇرۇقىنى چاچقان بولاتتىلا، ھەمدە بۇ ئىش سىلىنىڭ باھادىرلىق پەزىلەتلىرىگىمۇ نۇقسان يەتكۈزەتتى. چۈنكى، ھىرات سەپىرىدە سىلى تۇتقۇن ئەمەس، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەپەرداش ھەمراھى بولۇپ مېڭىپتىلا. دېمەك، مىرزا ئۇلۇغبەگ سىدىگە دوستلۇق قولىنى سۇنۇپتۇ، دوستلۇق ئىزدەپ سۇنۇلغان قولنى دوستلۇق مېھرى بىلەن سىقىش كېرەككى، زىنھار قىلىچ تەگكۈزگۈلۈك ئەمەس. بۇنداق قىلىش توخۇ يۈرەك نامەردنىڭ ئىشى.

بوۋىسىنىڭ نەسىھەتلىرىگە سەييىدئەلى ئالىپ ئانچە قايىل بولمىغان بولسىمۇ، ئەدەپ يۈزىسىدىن لام ــ جىم دېمىدى. ئارىنى بىر پەس سۈكۈت باستى.

ــ ئەمدى ساقلاپ ئولتۇرۇۋەرمەيلى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ــ پەرمان چۈشۈرسىلە، دەرھال قەشقەرگە لەشكەر تارتايلى. قەشقەردىن سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، بەتنىيەت خوجا شەرىپنى تۇتۇپ جەننەتماكان ئاتامنىڭ خۇن ــ قىساسىنى ئالايلى.

ــ زىنھار ئالدىرىمىغايلا ئەمىرزادەم، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى تاراپ تۇرۇپ، ــ پازىللار ئېغىرلىق ــ رەھمانلىق، يەڭگىللىك ــ شەيتانلىق دەپتىكەن. ئېغىر ــ بېسىقلىق بىلەن ئوبدان ئويلىنىپ كۆرەيلى.

ــ ئاتا مىراس سۇيۇرغاللىق زېمىنىمىزنى باشقىلار ئالدىقاچان ئىگىلىۋالغان تۇرسا، يەنە ئويلىنىپ ئولتۇرامدۇق؟

ــ ئاگال گېپىمگە قۇلاق سالسىلا، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى تەمكىنلىك بىلەن، ــ سىلىنىڭ ئوردىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىدىن تازا خەۋەرلىرى يوق. شول تاپتا شاھزادە ئۈۋەيسخان ئوردىدىن

چىقىپ كېتىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا قاتتىق
تەھلىكە سېلىۋاتىدۇ. ئوردىدا ئاسايىشلىق قالمىدى. خان ئالىي-
لىرىمۇ بىزگە ئىشەنمەس بولۇپ كەتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگ بولسا
تۇزكور خوجا شەرىپنىڭ ئەرزىمەس تەكلىپىنى باھانە قىلىپ
قەشقەردە تۇمەن كىشىلىك لەشكەر تۇرغۇزۇۋالدى. ھازىر قەشقەر-
گە لەشكەر تارتساق ئۇل سەمەرقەنت لەشكەرلىرى ھەرگىز بىر
ياندا قاراپ تۇرمايدۇ. ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىشساق خاھى يېڭەيلى،
خاھى يېڭىلەيلى، ئوخشاشلا بىز زىيان تارتىمىز. چۈنكى، ئۇلارنى
يېڭىۋالساق مىرزا ئۇلۇغبەگ تېخىمۇ كۆپ لەشكەر ئەۋەتىشى مۇم-
كىن. ئۇل چاغدا پۈتۈن ئەس ـ يادى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى يوقى-
تىپ، موغۇلىستان تەختىدە خاتىرجەم ئولتۇرۇشنى نىيەت قىلغان
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخان-
نى قوللىشىدىن ئەنسىرەپ سۇلھى تەلەپ قىلىشى، قەشقەرنى بېرى-
ۋېتىشى تۇرغانلا گەپ. ناۋادا قەشقەردىكى سەمەرقەنت لەشكەرلىرى-
دىن يېڭىلىپ قالساق، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان: «مەن سىلەرنى
خوجا شەرىپنى جازالاشقا ئەۋەتكەن، سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن
جەڭ قىلىشقا ئەۋەتمىگەن، ئارتۇقچە جەڭ قىلىپ قوشۇننى چى-
قىمدار قىلدىڭلار» دەپ بىزنى گۇناھقا جورىشى مۇمكىن. ھېچبول-
مىغاندىمۇ ئوردىدا ئابرۇيىمىز تۆكۈلىدۇ. دېمەك، سۇلتان شىرمۇ-
ھەممەدخان ئالىيلىرىدا ئىشەنچ يوق. ئۇنىڭ بىزگە بولغان ئى-
شەنچ ـ قوللىشىغا ھۆددە قىلالىغان بولساق ئىدۇك، ئۇل چاغدا
كۈچاردا ساقلاپ ياتقان لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال قەشقەرگە قاراپ
يۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولاتتۇق. شول كۈنلەردە خان بىزگە
ئىشەنمەس، بىزمۇ خانغا كۆپ ئۈمىد باغلىيالماس بولۇپ قالدۇق.
شۇڭا ئۆزىمىزنى ئويدانىراق دەگسىۋالغىنىمىز ئەۋزەل.

— ئەمىسە شۇنداقلا قايتىپ كېتەمدۇق؟ — دېدى سەييىدئە-
لى ئالىپ بوۋىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئانچە قايىل بولماي، — ھېچ
گەپتىن ـ ھېچ گەپ يوقلا تۇرپانغا قايتىپ كەتسلە، خان ئالىي-
لىرى سىلىنى قەشقەرنى قايتۇرۇۋالالماپسەن دەپ ئەيىبكە بۇيرى-

ماسمۇ؟ سەركەردە ـ لەشكەرلەر، ئاۋام ـ رەئىيەت باھادىرلىقى ئالەمگە پۈركەتكەن ئۇلۇسبېگى تۇمەن كىشىلىك سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا پېتىنالمىدى، قورقتى، جەڭدىن باش تارتتى دەپ پىتنە قىلماسمۇ؟

— بۇ ئىشلارغا سىلى باش قاتۇرمىسىلا ئەمىرزادەم، مەن قەشقەرگە خان يارلىقى بىلەن لەشكەر تارتىپ كەلگەن. خان يارلىق چۈشۈرمىگىچە ھەرگىز قايتمايمەن.

— ناۋادا خان ئالىيلىرى تۇرپانغا قايتىشلىرىغا يارلىق چۈشۈرمىسىچۇ؟

— بۇنداق بولۇشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. خان ئالىيلىرى چوقۇم يارلىق چۈشۈرىدۇ. شول تاپتا خان ئالىيلىرى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەھلىكىسىدىن خاتىرجەم بولالماي تۇرغان ۋاقتىدا، شۇنچىۋالا لەشكەر بىلەن سىرتتا ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشىمىزنى خالىمايدۇ. دېمەكچىمەنكى، خان ئالىيلىرى بىزنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىۋېلىشىمىزدىن قاتتىق ئەندىشە قىلىدۇ. شول سەۋەبتىن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئۆي ئىچىنى تۇرپاندا تۇتۇپ قالغان. ئەھۋال مانا مۇشۇنداق. خان ئالىيلىرى تۇرپانغا قايتىشىمىزغا يارلىق چۈشۈرسىلا ھېچكىم بىزنى سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن قورقۇپ، جەڭ قىلماي قايتىپ كەتتى دەپ پىتنە قىلالمايدۇ، ئەمما قەشقەر بىر مەزگىل خەقنىڭ قولىدا تۇرۇپ قالىدۇ شۇ.

— ئىشقىلىپ مەن بەتنىيەت خوجا شەرىپتىن رەھمەتلىك پەدەرىمىنىڭ قىساسىنى ئالماي تۇرۇپ ھەرگىز تۇرپانغا قايتمايمەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ جاھىللىق بىلەن.

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىنىڭ چىرايىغا يالت ئېتىپ قارىدى، كۆزلىرى مېھىرلىك ئىدى. نەۋرىسىدىن رەنجىگەنلىك ئالامەتلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

— ئول تۇزكور خوجا شەرىپتىن بۇ ھېسابنى ھامان ئالىمىز، — دېدى ئۇلۇسبېگى ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ، — لېكىن

ھازىر ئەمەس. سىلىنىمۇ مەن بىللە تۇرپانغا قايتىشقا تەۋ-سىيە قىلمايمەن.

سەييىدئەلى ئالىپ تەئەججۇپ بىلەن بوۋىسىغا قارىدى:

— بۇ... بۇ... نېمە دېگەنلىرى؟

— سىلى دەرھال شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىغا بارىدىلا.

— ئول بەختى قارا قاچقۇن شاھزادىنىڭ قېشىدا نېمە بار ماڭا؟ — دېدى يىگىت بوۋىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمەي، — شاھزادىنى ئەل قىلدۇرۇپ كەل دېمەيۋاتقانلا ھەقچان؟

— ھازىرچە ئۇنداق مۇددىئايىمىز يوق، — دېدى ئۇلۇسبېگى ھىيلە ـ مىكىرگە تولغان كۆزلىرىنى نەۋرىسىگە تىكىپ تۇرۇپ، — شاھزادە ئۇۋەيسخان ياش بولغىنى بىلەن ئەقىل ـ پاراسەت، ئىس-تېدات ـ شىجائەتتە تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلى-رىدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ. بۇيۇك سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇشقا ئۇ ئەڭ مۇۋاپىق. ھازىر پەلەكنىڭ چاقى تەتۇر چۆرگىلەپ، شاھزادە قاچقۇنلۇقتا ياشاۋاتقىنى بىلەن ھامان بىر كۈنى تاجۇتەختنى قو-لىغا ئالماي قالمايدۇ. شاھزادە تەختتە ئولتۇرسىلا ئۇلۇسبېگىلىك شەۋكىتىمىزنى قايتىدىن نامايان قىلىپ، قەشقەرنى قايتۇرۇۋال-مىقىمىز، مۇناپىق خوجا شەرىپتىن ئۆچىمىزنى ئالمىقىمىز بىر-دەملىكلا ئىش. بەلكىم شول چاغدا مىرزا ئۇلۇغبەگ بول تەسەر-رۇپقا لەشكەر ئەۋەتىش تۇگۇل، كۆز تىكىشكىمۇ پېتىنالماسلىقى مۇمكىن. شۇڭلاشقا سىلى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولسىلا. بۇ ئىش سىلىنىڭلا ئەمەس، جەمەتىمىزنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۇ-چۇنمۇ بەك مۇھىم. مەقسىتىم چۈشىنىشلىك بولدىمۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۆڭلى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. ئۇ بوۋىسىنىڭ ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن قىلغان مۇلاھىزىلىرىگە قايىل بولۇپ قالغانىدى.

— مۇددىئالىرى تولۇق ئايان بولدى. كالتە پەملىكىمنى كە-چۈرگەيلا.

ئۇلۇسبېگى رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.
ــ مەن قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ يولغا چىققاندا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىغا چاپارمەن ئەۋەتكەنىدىم. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شاھزادىنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچى بار بىلەن يوقنىڭ ئارىلىقىدا ئىكەن، ــ ئۇلۇسبېگى قوينىدىن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ خېتىنى چىقىرىپ نەۋرىسىگە تەڭلىدى، ــ مانا بۇ شاھزادىنىڭ يازغان خېتى، كۆرۈپ باقسىلا. شاھزادىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىشەنچلىك بىر ئادەمنى قايتا ئەۋەتىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن، لېكىن بۇ ناھايىتىمۇ نازۇك ئىش بولغاچقا، ئالدىرىماي تۇرغانىدىم.
ــ مۇۋاپىق ئادەم تاپالماي تۇرۇپتىكەنلا ـ دە، ــ دېدى سەيىدئەلى ئالىپ خەتكە تېزلا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ.
ــ ھەئە، ئۆز پەرزەنتىمىزدەك كۆرۈپ ئەتىۋارلىغان خوجا شەرىپنىڭ قىلغان تۇزكورلۇقى بىزنىمۇ ئالدىراپ بىركىمگە ئىشەنمەس قىلىپ قويدى. مانا ئەمدى ياخشى بولدى. شاھزادىنىڭ قېشىغا بېرىشقا سىلى ئەڭ مۇۋاپىق كىشىلا. ئۇنىڭسىزمۇ ياش پەرقىڭلار ئۇنچە چوڭ ئەمەس. ئوتتۇراڭلاردا بالىلىق چاغلىرىڭلاردىن تارتىپ دوستلۇق بار، گەپ ـ سۆزلىرىڭلارنىڭ بىر يەردىن چىقىشى تۇرغانلا گەپ. شاھزادە سىلىنى كۆرسە بىزنىڭ بىلدۈرگەن دوستلۇق، ساداقىتىمىزگە ئىشىنىدۇ. چۈنكى، ئۇ سىلىنى ئۆزىگە يېقىن تۇتىدۇ. سىلىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگكە تۇتقۇن بولۇپ قالغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەككەن، سىلىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە بارماقچىمۇ بولغانىدى. كېيىن مەرھۇم بۈزرۈك خاننىڭ تۇگەپ كېتىشى بىلەن ئوردىدا يۈز بەرگەن بىر تالاي نىزالار سەۋەبلىك بۇ نىيىتىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى. شاھزادە بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن شاھزادىگە نەسىھەت قىلسىلا، زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلمىسۇن. سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن پۇختا تەييارلىق قىلىپ پۇرسەت كۈتۈش كېرەك. ئوتتۇرىمىزدىكى بۇندىن كېيىنكى ئالاقە تولىمۇ

خۇپپىيانە بولسۇن. سىلىمۇ كۆپ ئېھتىيات قىلسىلا.

— ئەمىسە قاچان يولغا چىقسام بولۇر؟

— ھازىرلا، — دېدى ئۇلۇسبېگى كەسكىنلىك بىلەن.

— ھازىرلا؟ — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ قۇلىقىغا ئىشەنمىگەن ھالدا، — مەن تېخى ئانام، قېرىنداشلىرىم بىلەن كۆرۈشمىگەن تۇرسام؟

— شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرلا يولغا چىقسىلا دەۋاتىمەن، — دېدى ئۇلۇسبېگى قەتئىيلىك بىلەن، — سىلىنىڭ سەمەرقەنتتىن قېچىپ كەلگەنلىكلىرىنى، بىزنىڭ كۆرۈشكىنىمىزنى ھېچكىم بىلمىسۇن. ناۋادا باشقىلار بىلىپ قېلىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى خەۋەر تاپسا، سىلىنى سوراپ قېلىشى چوقۇم. ئۇل چاغدا مېنىڭ جاۋاب بەرمىكىم تەسكە چۈشىدۇ. بۈيۈك مەقسەتلىرىمىز ئۈچۈن ئانىلىرى، قېرىنداشلىرى بىلەن دىدارلىشىش پۇرسىتىدىن ۋاقتىنچە ۋاز كەچسىلە.

سەييىدئەلى ئالىپ ئىلاجسىز بېشىنى ئەگدى.

— شاھزادىنى نەدىن تاپىمەن؟

— قوللىرىدىكى مەكتۇپنى ئېلىپ كەلگەن چاپارمەن سىلىنى شاھزادىنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىدۇ. يولدا قاتتىق ئېھتىيات قىلسىلا. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى ھەممە يەردە بار.

تۇرپان.

موغۇلىستان خانلىرىنىڭ تۇرپاننىڭ ياز پەسلىدىكى چىدىغۇسىز ئىسسىق ھاۋاسىدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن ياساتقۇزغان يەر

ئاستى ئۇردىسى تولىمۇ سالقىن ئىدى. تەڭ كېچىگىچە قىلغان شارابىبازلىق، تاڭ ئاتقۇچە قىلغان ئىشقىۋازلىق تەسىرىدە كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مۇزدەك شەربەتنى توختىماي سۇمۇرەتتى، شۇنداقتىمۇ بېشىنىڭ چىڭقىلىپ ئاغرىشى، ئۇسسۇلۇقى بېسىلمايۋاتاتتى. ئىككى مەھرەم پەر ياستۇققا يۆلىنىپ يانپاشلاپ ياتقان خاننىڭ پۇت ـ قوللىرىنى يۇمشاق تۇتۇۋاتاتتى. يەنە ئىككى مەھرەم ئىككى يېنىدا تۇرۇپ غاز پېيىدا ياسالغان يەلپۈگۈچ بىلەن توختىماي يەلپۈيتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىنىڭ ئۈستىدە ساڭگىلاپ تۇرغان چۈچىلىق توپچىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن تارتىپ سىلكىدى. شۇ ھامان سارايىنىڭ ئىشىكى سىرتىدىكى مىس قوڭغۇراق زىل ئاۋازدا جىرىڭلىدى. ھايال ئۆتمەي كوسا چىراي مەھرەم بېگى ئىككى پۈكلىنىپ كىرىپ كەلدى.

— لەببەي قىبلىگاھىم.

— ئىسسىققا چىدىمىدىم. يۇيۇندۇرۇڭلار، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان.

— قىبلىگاھىمنىڭ خىزمىتىگە غۇلام لازىممىكىن، كېنىزەكمىكىن؟

كېچىدىن بېرى ئوبدانلا ئىشقىۋازلىق قىلىپ ھالىدىن كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ شۇ تاپتا كېنىزەكلەرگە زوقى يوقتەك قىلاتتى.

— غۇلاملار تەييار بولسۇن.

— باش ئۈستىگە.

مەھرەم بېگى چوڭقۇر تەزىم قىلىپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىن بېرى چوڭ ـ كىچىك ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىگە خىزمەتكار ـ مەھرەملەرنى بۇيرۇيدىغان بولۇۋالغاندى. ھەئە، يۇيۇنغاندىمۇ خىزمەتكار ئىشلىتەتتى. خالىسا ئۆزىنى كېنىزەك قىزلارغا، خالىسا ئاختا قىلىنغان غۇلام يىگىتلەرگە يۇيۇندۇراتتى.

ھايال ئۆتمەي سارايغا مەھرەم بېگى يەنە يۈكلىنىپ كىرىپ كەلدى:

ــ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، مۇنچا تەييار بولدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەھرەم يىگىتلەرنىڭ يۆلىشى بىلەن ئاستا ئورنىدىن تۇردى. سارايدىن چىقىپ ئۈچ قەدەم كەڭلىكتىكى دەھلىزنى بويلاپ يىگىرمە ـ ئوتتۇز قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىك كۆرۈندى. ئىشىك تۈۋىدىكى ئىككى خىزمەتكار چوڭقۇر ئېگىلگىنىچە ئىشىكنى ئاستا ئاچتى. تاملىرى رەڭلىك كاھىشلار چاپلىنىپ بېزەلگەن ھاممامنىڭ تۆرىگە ئۈستىگە قات ـ قات كۆرپىلەر، چۆرىسىگە چىلتەك تۇتۇلغان يىپەك ياپقۇچ سېلىنغان نەقىشلىك كات جايلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ كاتتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان يۇيۇنغاندا يېتىپ ئارام ئالاتتى، ياكى بەدىنىنى ئۇۋۇلىتاتتى. ھاممامنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئون ئادەم بىمالال سىغقۇدەك مەرمەر كۆلچەك بار ئىدى. كۆلچەككە يېيىگى ئۈزۈلگەن گۈل بەرگىلىرى چېچىلغان بولۇپ، كۆلچەكتىكى ھەم سوغۇق، ھەم سۈزۈك كارىز سۈيى ئاجايىپ رەڭدار كۆرۈنەتتى. ھاممامنى گۈل بەرگىلىرىنىڭ خۇشبۇي ھىدى قاپلىغانىدى. خاننى يۇيۇندۇرۇش ئۈچۈن تەييار بولۇپ تۇرغان 17 ـ 18 ياشلار چامىسىدىكى ئاختا قىلىنغان يىگىتلەر تېز ھەم سىلىق ھەرىكەتلەر بىلەن خاننى يېشىندۇرۇشكە باشلىدى. ھەمساتتىلا قىپيالىڭاچ بولغان شىرمۇھەممەدخان يىگىتلەرنىڭ يېتىلىشى بىلەن كۆلچەككە چۈشىدىغان پەلەمپەيدىن ئاستا سۇغا چۈشتى. كۆكرىكىگىچە كەلگەن مۇزدەك سۇدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خېلىلا راھەتلەنگەندەك قىلاتتى. يىگىتلەر ئۇنىڭ باش، چېكە، بويۇن، غول، مۈرە، بىلەك، دۈمبە، يوتىلىرىنى ئۇۋۇلاپ يۇيۇشقا باشلىدى.

ئالاھازەل بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ھاممامغا شىپىرلاپ كىرىپ كەلگەن ھەرەم بېگى كۆلچەكنىڭ لېۋىگە كېلىپ قول باغلىدى:

ــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغاي.

ئالەمچە بىر ھۇزۇرنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتقان شىرمۇھەممەد-خان كۆزىنى لاپپىدە ئېچىپ ھەرەم بېگىگە چەكچەيدى:

— سۆزلە!

— ئاقسۇدىن ئايغاقچى كەلدى ئانھەزرىتىم.

— باشلاپ كىرسۇنلار.

ھايال ئۆتمەي ھەرەم بېگى قەلەندەرلەر سىياقىدىكى ئايغاق-چىنى باشلاپ كىردى. ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى ئورۇق، ئېگىز بوي، كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق چىقىپ تۇرىدىغان ئايغاقچى كۆز ئالدى-دىكى بۇ كارامەتكە ھەيران قالغان ھالدا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شەپقەتلىك قىبلىگاھىمغا ئېھتىرام بولغاي.

— خوش، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئايغاقچىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ.

— ئادالەتپاناھىمنىڭ پەرمانىغا بىنائەن كىچە - كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ ئاقسۇغا يېتىپ باردىم...

— ئەزمەڭنى ئەزمەي گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دە، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قاپىقىنى تۈرۈپ.

— خوش، خوش، — دېدى قورقۇپ كەتكەن ئايغاقچى بېشى-نى ئېگىپ، — ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى ئاقسۇدا ئە-مىرزادىسى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى بى-لەن مەشغۇل بولۇۋاتىدۇ. خان لەشكەرلىرى تېخىچىلا كۈچاردىن قوزغالغىنى يوق.

— بۇنىڭدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقانمەن، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېرىكىپ، — ئۇلۇسبېگى ئاقسۇدا يوچۇن كى-شىلەر بىلەن كۆرۈشتىمۇ، خۇپىيانە سۆھبەتلەر ئېلىپ باردىمۇ، شۇنى سۆزلە.

— پېقىر كىچە - كۈندۈز ئۇلۇسبېگى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ دەرۋازىسىدىن نېرى كەتمىدىم. سارايغا ئىككى قېتىم قەلەندەر سىياق، بىر قېتىم سودىگەر سىياق كىشىنىڭ كىرىپ

كەتكىنىنى كۆردۇم، ئۇلار بىرەر ئاش پىشىمدىن ھايال بولۇپ يېنىپ چىقتى.

— تونۇيالىدىڭمۇ؟

— يوقسۇ، تونۇيالمىدىم.

— ئۇلار ئۇلۇسبېگى دەرگاھىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن نەگە كەتتى؟

— پېقىر يېڭى ئەھۋال بولسا بىلەرمەن دەپ، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ دەرۋازىسىدىن نېرى كېتەلمىدىم، شۇڭا ئۇلارنىڭ نەگە كەتكىنىگە دىققەت قىلماپتىمەن.

— ئۇلۇسبېگى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ ئالدىغا باغلاپ قويغان ئىت بوپسەن ـ دە، كالۋا!

بېشىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەلەڭگىگەن ئايغاقچى دىر ـ دىر تىترىدى.

— ئاقسۇ، كۇچار، ئۇچ ئەمىرلىرى ھېلىمۇ ئاقسۇدىمۇ؟

— شۇنداق ئالىيلىرى. ئۇلار ھەر كۈنى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بىلەن بىللە. تېخى يېقىندا ياركەنت ئەمىرىمۇ يېتىپ كەلدى.

ئايغاقچىنىڭ بەرگەن جاۋابى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇردى، ئۇلارنىڭ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇپ تۇرۇشى ئاللىقانداق بىر شۇملۇقنىڭ ئالامىتىدەك تۇيۇلۇپ، كۆڭلىدىكى گۇماننى كۈچەيتىۋەتتى. ئۇلارنى دەرھال يارلىق چۈشۈرۈپ مەنسەپتىن قالدۇرۇش ياكى ئوردىغا يۆتكەپ كېلىپ، ئورنىغا يېڭى نائىب ئەمىر ئەۋەتىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

— يوقال! — دېدى شىرمۇھەممەدخان ئايغاقچىغا قاراپ، — بۇندىن كېيىن ئالدىمغا قۇرۇق گەپ كۆتۈرۈپ كەلگۈچى بولما. دەرۋازا ئالدىدا لالما سەگدەك يېتىۋالماي، ئۇلۇسبېگىنىڭ خاس مەھرەملىرىنىڭ ئىزىغا چۈش.

— خوش، خوش.

قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئايغاقچى ئۆملىگەندەك مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— شاھزادە تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلاردىن خەۋەر يوقمۇ؟ — سورىدى شىرمۇھەممەدخان يا تۈرۈۋېرىشنى، يا چىقىپ كېتىشنى بىلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان ھەرەم بېگىگە قاراپ.

— تېخىچە جىمجىت، — دېدى ھەرەمبېگى ھودۇققان ھالدا، — بەلكىم ئۇلار شاھزادىنىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى تاپالمىغان بولۇشى مۇمكىن. قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىنىڭ سىر ـ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ كەتكەن شاھزادە چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋېلىپ، ئوچۇق ـ ئاشكارا ھەرىكەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتسا كېرەك.

— قۇرۇق گەپ! — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان گۆرەن تومۇرلىرىنى كۆپۈشتۈرۈپ، — شاھزادە ئۇنداق توخۇ يۈرەكلەردىن ئەمەس. ئەۋەتكەن پايلاقچىلار دۆت ـ كالۋا بىر نېمىلەر.

— شۇنداق، شۇنداق، — دېدى ھەرەمبېگى.

— پەرمانىمنى يەتكۈز. مىرزا سالى بارلاس نەدىكى قولىدىن ئىش كەلمەس بىرنېمىلەرنى ئايغاقچىلىققا سالماي، تۈزۈكرەك ئادەم تاپسۇن. ئىككى ئاي ئىچىدە شاھزادىنىڭ ئېنىق خەۋىرىنى ئېلىپ كەلمىسە كاللىسىغا ھېزى بولسۇن. يوقال!

ھەرەمبېگى «خوش ـ خوش» دېگىنىچە كەينىچىلەپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستا كۆلچەكنىڭ لېۋىگە كېلىپ پەلەمپەيگە دەسسىدى. خاننىڭ كۆلچەكتىن چىقماقچى بولغانلىقىنى پەملىگەن يىگىتلەر ئۇنى قولتۇقىدىن پەم بىلەن يۆلىۋالدى.

سەييىدئەلى ئالپ بوۋىسى قوشۇپ بەرگەن ئون نەپەر نۆكەر بىلەن ئاقسۇ شەھىرىدىن پەم بىلەن يېنىپ چىقتى ـ دە، ئالتۇن

تاغ، لوپ، تارىم ۋادىسىنى خۇددى دېڭىزدىن يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپ يۈرۈپ، كېتىك شەھىرىدە شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئۇچراشتى.

ئۆز زامانىسىدا ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئەڭ كاتتا شەھەرلىرىدىن ھېسابلىنىدىغان كېتىك شەھىرى ھازىر پۈتۈنلەي خارابىلىققا ئايلانغانىدى. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۇرلۇك تەبىئىي ئاپەتلەر سەۋەبىدىن ۋەيران بولغان بۇ شەھەرنى ئاساسەن قۇم يۇتۇپ كەتكە-نىدى. شۇ سەۋەبتىن شەھەر ئاھالىسى تەرەپ - تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن بولۇپ، ھاياتلىقتىن تۇزۇك نىشانە قالمىغانىدى. تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىز قوغلاپ تۇتۇشقا ئەۋەتكەن لەشكەر، كاللا كېسەرلىرىدىن، جاسۇس، پايلاقچىلىرىدىن قېچىپ تۇزۇك پاناھگاھقا ئېرىشەلمىگەن ئۇۋەيسخان ئاخىرى ئادەمزات ئاسانلىقچە ئاياغ باسمايدىغان بۇ خارابە شەھەرنى ماكان تۇتقانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ بالا چاغلىرىدىن تارتىپ بىللە ئويناپ چوڭ بولغان، تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسە-سىدىمۇ بىللە ئوقۇغان، لەشكىري ئىلىم، جانبازلىق ماھارىتى-نىمۇ بىر ئۇستازدىن تەلىم ئېلىپ ئۆگەنگەن ھەمساۋاق دوستلار-دىن ئىدى. ئىلگىرى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بىللە ئوۋغا چىقاتتى، مەشرەپ، باراۋەتلەردىمۇ ئايرىلمايتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ دادىسى ـــ لەشكىري دىۋاننىڭ ئەمىر كەبىرى مەرھۇم شىرئەلى ئوغلان سەييىدئەلى ئالپنى ئوغلى ئۇۋەيسخاننى كۆرگەن كۆزىدە كۆرۈپ ئىززەتلەيتتى، قاتتىق تەلەپ قوياتتى. جانبازلىق، لەشكە-رىي ئىلىم، ئۇرۇش سەنئىتى ھەققىدە ۋاقىت چىقىرىپ ئۆزى تە-لىم بېرەتتى. ئۇلارنى ھەر دائىم قولىدىن ئىش كەلمەس، قۇرۇق سۆلەت بەگزادىلەردىن بولۇپ قالماسلىققا ئاگاھلاندۇراتتى. بالا ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ جانبازلىق ماھارىتىنىڭ كۆپ جاپاسىنى تارتقان، نۇرغۇن قېتىم كاماندازلىق، شەمشەرۋازلىق، نەيزىۋاز-لىق، ئات چاپتۇرۇش ماھارىتىدە بەسلەشكەن بۇ دوستلارنىڭ بىر-بىرىگە چوڭقۇر دوستلۇق مېھرى بار ئىدى. ھەئە، ئۇلار ئەمىر

كەبىر شىرئەلى ئوغلانغا ئەگىشىپ موغۇللارغا قارشى ئېلىپ بارغان بىرنەچچە قېتىملىق جازا يۈرۈشلىرىگە بىللە ئىشتىراك قىلغانىدى. قىسقىسى، شاھزادە ئۈۋەيسخان سەيىدئەلى ئالپنى بىر تۇغقان ئاكىسىدەك ياخشى كۆرەتتى. ئاشۇ ۋاقىتتا سەيىدئەلى ئالپ جامالىنى بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولۇپ قالغان ئەندىجان گۈزىلى زەينەپ بىبىنىڭ ۋىسالىنى ئىزدەپ، مىرزا ئەھمەد ئەندىجانغا ئەگىشىپ توي قىلىش ئۈچۈن ئەندىجانغا ماڭغان ۋاقىتتا، شاھزادە ئۈۋەيسخانمۇ قولداش بولۇپ بىللە بېرىشقا نىيەت قىلغانىدى. لېكىن ئانىسى مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئىجازەت بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىلاجسىز سەيىدئەلى ئالپنى ئۇزىتىپ قويۇشقا مەجبۇر بولغانىدى. شۇ چاغدا ئۇ سەيىدئەلى ئالپقا بەكمۇ ھەۋەس قىلغانىدى. سەيىدئەلى ئالپ توي قىلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، زەينەپ بىبى ئارقىلىق ئەندىجان گۈزەللىرىدىن بىرەرسى بىلەن توي قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەپسۇس، سەيىدئەلى ئالپ شۇ كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى. كېيىنچە ئەندىجان ئەمىرىنىڭ زەينەپ بىبىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە ئەۋەتىپ بېرىپ، سەيىدئەلى ئالپنى زىندانغا سالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئىزتىراپقا چۈشتى. ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ قەسىرىگە كېلىپ سەيىدئەلى ئالپنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنى مۇراجىئەت قىلدى، ھەتتا دوستىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە بارماقچىمۇ بولدى. بىراق شۇ كۈنلەردە بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخان تۇيۇقسىز قازا قىلىپ، ئوردىدا تەخت كۈرىشى باشلاندى. شاھزادە ئۈۋەيسخان كۈتمىگەندە بۇ كۈرەشكە بېشچىلاپ كىرىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلۇسبېگىمۇ، شاھزادىمۇ سەيىدئەلى ئالپنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىش خىيالىدىن بىر مەزگىل ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى.

ھەئە، شاھزادە ئۈۋەيسخان بىلەن سەيىدئەلى ئالپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. كۆرۈشمىگىلى بىر يىلدىن ئاشقان دوستىنى كۆرۈپ شاھزادە ھەم خۇشال بولدى، ھەم كۆڭلى بىر قىسملا بو-

لۇپ قالدى. ئۇ سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن بۇ يەردە، بۇنداق ھالەتتە كۆرۈشۈپ قېلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. قوغلاپ كې-لىۋاتقان لەشكەرلەر، خۇپىيە ـ پايلاقچىلاردىن قېچىپ توختىماي ئۇ يەردىن ـ بۇ يەرگە يۆتكىلىش، يوشۇرۇنۇش، ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئۇبدانلا جۈدەتكەنىدى. ئۇ سەي-يىدئەلى ئالىپقا بىراقلا ئون ياش چوڭىيىپ قالغاندەك، شۇنداقلا خېلىلا پىشىپ تاۋلانغاندەك تۇيغۇ بەردى. ئىلگىرىكى غەمسىز، خۇش چاقچاق، بەزمە ـ باراۋەتكە ئامراق ھەم قارام شاھزادە ھازىر خېلىلا ئېغىر ـ بېسىق، تۇرگۇن بولۇپ قالغانىدى. ئىلگىرىكى بىپەرۋالىق، شوخلۇق بالقىپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ئەمدىلىكتە ئويچانلىق، تەمكىنلىك، ھارغىنلىق ھەم بىر ئاز غەمكىنلىك بال-قىپ تۇراتتى. ئىككى يىگىت خاس ئولتۇرۇپ ئۇزاق پاراڭلاشتى. بىر يىلدىن بېرى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىنى تەپسى-لىي بايان قىلىشتى. بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشتى، ياخشى تى-لەكلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

ــــ ھەي ئىسىت، سىلى تۇرپاندىن ئەندىجانغا ماڭغان كۈن-لەردە، ئەمىرزادەم زەينەپ بىبىنى ئەمىرگە ئېلىپ قايتىپ كەل-گەندىن كېيىن، زەينەپ بىبى ئارقىلىق خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ئەندىجان گۈزەللىرىدىن بىرەرسىگە ئۆيلىنەرمەن، دەپ ئارمان قىلغانىكەنمەن. مانا ئەمدى ئول ئارمانلار كۆپۈككە ئايلاندى، ــــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپنى كۆرۈپ ئىلگىرىكى غەمسىز چاغلىرىغا قايتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنىڭ بۇ چاقچىقىغا ئۆزىنى ھەر-قانچە زورلاپ باقسىمۇ كۈلەلمىدى. ھەئە، بۇ چاقچاق ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ قويغانىدى.

ــــ ئاللاھ ئىگەم بۇيرۇمىغانىكەن، ــــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ھەسرەتلىك ئاھ ئۇرۇپ، ــــ تەقدىر ـ پېشانىمىزگە پۈتۈلگەن بولسا، ئەندىجان گۈزەللىرى بىزدىن قېچىپ قۇتۇلالماس.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئويلىمايلا چاقچاق قىلىپ قويغىنىغا

پۇشايمان قىلدى.

— مېنى كەچۈرسىلە ئەمىرزادەم. قامالاشمىغان گەپنى قىلىپ دىلخەستىلىكلىرىنى قوزغاپ قويدۇم. ياراتقان ئىگەم سىلىگە ئۇل ئەندىجان گۈزىلىدىن قېلىشمىغۇدەك جانان نېسىپ قىلغاي.

— ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چىرايىغا سۈس تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ.

ئىككى يىگىت بىر پەس جىمىپ قېلىشتى. سەييىدئەلى ئالىپنىڭ بىردىنلا مۇڭلىنىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، ئۇۋەيسخان ئۆزىنى ئەيىبلەشكە باشلىدى.

«قىلىدىغانغا چاقچاق تاپالمىغاندەك نېمىشقىمۇ زەينەپ بېنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغاندىمەن يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ، ئاشۇ مەھبۇبە ئۈچۈن تارتقان جاپاسى ئازمىدى ئەمىرزادىنىڭ...»

— ئەھۋالىمىز مانا مۇشۇنداق، ئۆز ئېلىمىزدە يۇت قويغۇدەك يەر تاپالماي قاچقۇن بولۇپ يۈرۈۋاتىمىز، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ، — تۇرغان دەرگاھىمىز مانا مۇشۇ خارابە شەھەر. بوران، يامغۇردىن پاناھلانغۇدەك تۈزۈك بىر كەپىمىزنىڭمۇ تايىنى يوق. تەقدىرنىڭ رەھىمسىز بورانلىرى يەنە نەگە ئاپىرىپ، نەگە تاشلايدۇ، بۇنىمۇ بىلمەيمىز.

— زىنھار ئۈمىدسىزلەنمىگەيلا شاھزادەم، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ دوستىغا ئىشەنچ بىلەن قاراپ، — ئۈمىدسىزلىك ئىنسانىنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى، شۇنداقلا ھەرقانداق بەندىنىڭ ئاللاھنىڭ ئىنايەتلىرىدىن ئۈمىدسىزلىنىشكە ھەققى، ئاللاھ ئىگەمنىڭمۇ بەندىسىنىڭ تەلىپىنى ئىجاۋەت قىلماسلىققا ۋەدىسى يوقتۇر. تەلەپ قىل، سەۋەب قىل دەپتىكەن ئاتا ـ بوۋىلار. شىجائەت كەمىرىنى بېلىمىزگە مەھكەم باغلىساق، كۆڭلىمىزگە پۈككەن بۈيۈك ئىشلىرىمىزنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشىمىزغا ئاللاھ مەدەتكار بولغۇسى.

— ئاشۇ كۆڭلەر تېزرەك كەلسىكەن ئىلاھىم.

ــ كېلىدۇ، چوقۇم كېلىدۇ. شول تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۆزىنى ئاجايىپ غالىب چاغلاپ، مەغرۇرلىنىپ جاھانغا پاتماي قېلىۋاتىدۇ. سەن ئەمەس، مەن دەۋاتىدۇ. لېكىن ئەبەدىلئەبەد ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. جاھاننىڭ تاماشاسىنى بىر كۈن ئەيسا ئوينىسا، بىر كۈن مۇسا ئوينايدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. چۈنكى، بۇ جاھاننىڭ ئىگىسى بار.

ــ ئەينى مۇددىئا، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھاياجانلانغان ھالدا، ــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۈمىدسىزلىك دالىسىدا تەمتىرىگىنىم، ئۆزۈمنى غېرىب، يېگانە ھېس قىلغىنىم راست. شۇ تاپتا ئەمىرزادەم باشقىچە ئۈمىد، كۈچ ـ قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئەمدى بول شەھىرى كېتىكنىڭ خارابىسىدا خام خىيالغا ئەسىر بولۇپ يېتىۋەرمەي، يۇرت ئىچىگە كىرەيلى. ئاۋام ئارىسىدىن ياراملىق ئەزىمەت يىگىتلەرنى تېپىپ ئالتۇن تاغ، تارىم، لوپ، كۆنچى ۋادىسىدىمۇ بولسا ئىش تەۋرەتكەچ تۇرايلى.

ــ مېنىڭ خىيالىممۇ شۇ، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ، ــ گەرچە بول ۋادىلار ئاستانىدىن يىراق، ئاھالىسى شالاڭ بولسىمۇ، ئادەملىرى مەرد، ۋاپادار، ئېسىل كىشىلەردۇر. ئەينى يىللاردا جەننەتماكان سۇلتان خىزىر خوجا خان ئالىيلىرىغىمۇ مۇشۇ ۋادىلاردىكى ئاۋام باشپاناھ بولۇپ، رىياكار ئەمىر قەمەرىددىننىڭ پايلاقچى، كاللا كېسەرلىرىنىڭ قەستىدىن ساقلاپ قالغانىكەن. ئىشىنىمەنكى، ئەمدىلىكتە ئۇلار چوقۇم سىلىگە ئەگىشىدۇ. يېقىندىن بېرى سىلىنى ئىزدەش جەريانىدا شۇنى سەزدىمكى، بۇ ۋادىلاردىمۇ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ جاسۇس، خۇپىيە، ئايغاقچىلىرى ئىتنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ كېتىپتۇ، شۇڭا تەدبىر بىلەن پۇختا ئىش كۆرەيلى. ئۇلار بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى زىنھار سەزمىسۇن. بىخۇدلىشىپ خان خوجىسىغا سىلىنى غايىب بولدى، قورقۇپ باشقا ئەللەرگە كەتتى، تاجۇتەخت داۋاسىدىن ۋاز كەچتى، دەپ مەلۇمات بەرسۇن. ئىشقىلىپ ئۇلار قانچىلىك بىخۇدلىشىپ غەپلەتتە قالسا، بىزگە پايدىلىق. بابائى بۇزرۇك ئۇلۇسبېگى ھەز-

رەتلىرى ئاقسۇدا ئۇزاق تۇرماسلىقى مۇمكىن. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۆزىنىڭ سايىسىدىنمۇ گۇمانلىنىپ ئۈركۈپ تۇرغاندا، قەشقەرگە ئەۋەتكەن جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى پات يېقىندا ئاستانىگە قايتۇرۇپ كېتىدۇ. شۇڭا بابائى بۇزرۇك بىلەن ئالاقىلىشىش ھەمدە ئوردا ۋەزىيىتىدىن پات ـ پات خەۋەر تېپىپ تۇرۇش ئۈچۈن تۇرپانغا يېقىنراق جايغا يۆتكىلەيلى.

ــ كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلدىلا ئەمىرزادەم، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپ، ــ لوپ ۋادىسىغا يۆتكىلەمدۇق؟

ــ مېنىڭچە ئۇدۇل ئاستانىگىلا بارايلى، ــ دېدى ئۇلارنىڭ قېشىغا ئۇسۇپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا گەپكە قوشۇق سېلىپ، ــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ئىچىدىن ماسلاشسا، بىز تېشىدىن ھۇجۇم قىلساق، گەپ ـ سۆز يوق ئاستانىنى قولىمىزغا ئېلىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن تەختنى تارتىۋالالايمىز. قانداق دېدىم ئەمىرزادەم؟ شۇ ئاي ـ شۇ كۈنلەردە ئوۋچىدىن قاچقان توشقاندەك قېچىپ ـ مۆكۈپ يۈرۈپ، ئىچىم بەكلا سىقىلىپ كەتتى. قانغۇدەك بىر قىر ـ چاپ قىلسام خۇماردىن چىقاتتىم.

سەييىدئەلى ئالپ سەركەردە بوران خوجىغا ھەم ھۆرمەت، ھەم قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ــ سەركەردە جانابلىرىنىڭ باھادىرلىقىغا پۈتكۈل جاھان قايىل، لېكىن دانىشمەنلەرنىڭ ئۇگۇتلىرىدە مەقسەت ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ دەيدىغان ھېكمەت بار. بابائى بۇزرۇكتىن ئاڭلىشىمچە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستانىنىڭ مۇھاپىزىتىنى بەكلا كۈچەيتىۋېتىپتۇ. ھازىرلىقلىرى ئىنتايىن پۇختا ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە سەركەردىلەرنىڭ ئۆزىگە ئاسىيلىق قىلىشىدىن ۋايىم يەپ، ئۇلارنىڭ بىرەردىن پەرزەنتلىرىنى ئوردا يوسۇنلىرىنى ئۆگىنىدۇ دېگەن باھانە بىلەن ئوردىغا ئەكەلدۇرۇپ، نەزەربەند قىلغان ھېساپتا ئايرىم ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بابائى بۇزرۇكنىڭ مېنى بۇيانغا ماڭغۇزار ۋاقتىدا، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئال-

دىراقسانلىق قىلماسلىقنى، پەيت، پۇرسەت كۈتۈشنى، تەييارلىقنى پۇختا قىلىشنى تاپىلىشمنى ئالاھىدە جېكىلىشىنىڭ سەۋەبمۇ شۇ بولسا كېرەك. پەمىچە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھازىر قاپ-قاننى قۇرۇپ قويۇپ، ئۇلجىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان ھىيـ-لىگەر ئۈۋچىغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ھازىر كۈتۈۋاتقىنى شاھزادە ئا-لىيلىرىنىڭ سەۋرسىزلىكى. شۇڭا قاراپ تۇرۇپ ئۆز ئايىغىمىز بىلەن قاپقانغا دەسسىسەك بولماس. ئاگال لوپ ۋادىسىغا بارايلى، چاپارمەن ئەۋەتىپ بابائى بۇزرۇك بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرايلى، مەسلىھەت، تەدبىرلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى. خاتىرجەم بولسىلا جانا-بى سەركەردە، راسا خۇماردىن چىققۇدەك قىر - چاپ قىلىدىغان پەيتلەر ھامان كېلىدۇ، ــ سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە قاراپ چاقچاق قىلدى، ــ بول دەرگاھتا ھەرقانچە نامراتلىقتا ياشىسى-لىمۇ مېھماننى غىزاسىز كۈتۈۋالمايدىغانلا ئالىيلىرى، قورساقلار ناغرا چالغىلى نەۋاق؟

ــ شۇنداق قىلايلى. بىزنىڭ قورسىقىمىزدا بىر ناغرا بول-غىنى بىلەن ئەمىرزادەمنىڭ قورسىقىدا ئىككى ناغرا بار، چۈنكى، بوي - بەستى ئىككى كىشىلىك كېلىدۇ ئەمەسمۇ، ــ دېدى شاھزادە ئۈۋەيسخان قاقاھلاپ كۈلگىنىچە.

ــ راست دەيدىلا شاھزادەم، خۇراسان تاغلىرىدا مىرزا ئۇ-لۇغبەگنى چۆچۈتكەن بوي تۇرسا بۇ، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ خىرىلداپ كۈلۈپ.

ــ شۇنىڭغا ھەيرانمەن ئەمىرزادەم، ــ دېدى شاھزادە ئۇ-ۋەيسخان كۈلكىسىنى توختىتىپ، ــ نېمىشقا ئاشۇ چاغدا يولۋاسنى ئۆلتۈرۈپ مىرزا ئۇلۇغبەگنى قۇتۇلدۇرۇۋالغان بولغىيـ-تىلە، ئۇ سىلىنىڭ ئەڭ ئەشەددىي رەقىبلىرى تۇرسا.

ــ بۇ ئىشقا ئۆزۈممۇ ھەيرانمەن، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، ــ بەلكىم ئۇ چاغدا ھەر ئىككىلىمىزگە خىرىس قىلىپ ئېتىلىپ كەلگەن يىرتقۇچنى كۆرۈپ، يېنىمدىكى ھەمراھىمنىڭ ئەشەددىي رەقىبىم ئىكەنلىكىنى ئېسىمدىن چىقىد-

-رىپ قويغان ئوخشايمەن. ئاشۇنداق قىسمەتكە مەن ئەمەس، سىلى يولۇقسىلىمۇ، ئەجەل ئوقىنى رەقىبلىرىگە ئەمەس، يولۋاسقا ئاتقان بولاتتىلە.

ــ دۇرۇس، ــ دېدى شاھزادە قايىل بولغان ھالدا، ــ ۋۇ-جۇدلىرىدىكى مەردلىك، ئادىمىي پەزىلەت ئاداۋەتخورلۇقتىن غالىب كەلگەن گەپ. ھەقىقىي باھادىر ئەزىمەت دېگەن رەقىبىنى قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا پايلىمايدۇ. بۇنداق قىلىش قورقۇنچاق، نامەرد، توخۇ يۈرەكلەرنىڭ پەيلى. قىساسخورلۇق باشقا، مەردۇ مەردانىلىق باشقا. ھەر ئىككىلىسىنىڭ نامايان قىلىدىغان پەيتى، سورۇنى بو-لىدۇ.

ــ مېنى چۈشەنگەنلىكلىرىگە رەھمەت ئالىيلىرى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ.

ــ سەمەرقەنت، خۇراساننىڭ يولۋاسلىرىمۇ بىزنىڭ تارىم يولۋاسلىرىدەك بارمىكەن ئەمىرزادەم؟ ــ قىزىقىپ سورىدى سەركەردە بوران خوجا.

ــ سىلى ئۇ تەرەپنىڭ يولۋاسلىرىنى مۈشۈكتەك بارمىكىن دەپ قالغان ئوخشىمامدىلا سەركەردە؟ ــ سورىدى شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

ــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمەكچى ئەمەسمەن، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجا ئوڭايسىزلىنىپ، ــ ھەر يۇرتنىڭ يولۋىسى ئوخشىمايدۇ ـ دە، ئىشەنمىسىلە قاراپ باقسىلا ئەمىرزادەمنىڭ بوي ـ بەستىگە.

ــ شۇڭىمۇ يولۋاستىن ئانچە چۆچۈپ كەتمىگەن مىرزا ئۇ-لۇغبەگ ئەمىرزادەمدىن چۆچۈپ كەتكەن گەپ.

ــ شۇنىڭغا قارىغاندا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىمۇ چاغ-لىقلا ئادەمكەن، ــ دەپ غۇدۇڭشىدى سەركەردە بوران خوجا، ــ جېنىغا ئارا تۇرغان ئادەمنى ئەتىۋارلاپ يېنىدا ساقلىماقتا يوق، ئەرزىمەس باھانە بىلەن قايتۇرۇۋېتكىنىنى كۆرمەمدىغان.

بوران خوجا گەپنى دەپ بولۇپ، دەرھاللا خاتا سۆزلەپ قالغىد-

ـنىنى ھېس قىلدى ـ دە، سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ ئىزاھات بەردى:
ـــ يەنە گېپىمنى خاتا چۈشىنىپ قالمىسىلا ئەمىرزادەم. بىر ھېسابتىغۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ بۇ قىلغىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا سىلى بىلەن بۇ دەرگاھتا كۆرۈشۈش نېسىپ بولماس ئىدى.
ـــ ھە، ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى سەركەردە، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بوران خوجىغا قايىللىق بىلەن قاراپ، ـــ گەپ ـ سۆزدە بۇنچە ئاۋايلاپ كەتمىسىلىمۇ بولىدۇ. ئەمىرزادەمـنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى ئۆزىنىڭ بويىدىنمۇ ئېگىز.
ـــ نەدىمۇ ئادەمنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسىنى ئېگىز دەيدىغان گەپ بار شاھزادەم؟ ـــ دېدى بوران خوجا خىرىلداپ كۈلگىنىچە، ـــ كەڭ دېسىلە مۇنداق.
ـــ ئەسلىدە شۇنداق دېمەكچىدىم، لېكىن مەقسەتنى ئەمىرزادەمنىڭ بويىغا تەققاسلاپ سۈپەتلىگۈم كەلدى ـ دە.
ئۇلار چاقچاق قىلىشقاچ تاماق يېيىش ئۈچۈن داستىخان راسلانغان چېدىرغا قاراپ مېڭىشتى. چېدىرنىڭ يان تەرىپىدە نۆكەرلەر بايىلا ئوۋلاپ كەلگەن بۇغا گۆشىدە كاۋاپ قىلىۋاتقان بولۇپ، ئەتراپنى مەززىلىك كاۋاپ ھىدى قاپلىغانىدى.

8

بۇ يىل تۇرپان شەھىرىگە كۆكلەم يىللاردىكىدىن بۇرۇن كەلدى. تېخى نورۇز بايرىمىغا يەنە ھەپتە ۋاقىت بولسىمۇ، زېمىننى ئاننى ياساندۇرۇشقا ئالدىرىغاندەك ئۆرۈكلەر چېچەكلەپ، سۆگەتلەر چوكانتال بولۇپ، چىم، تۆت قۇلاق ۋە ئاللىقانداق ئۆسۈملۈكلەر كۆكلەپ، بۇغداي ئېتىزلىرى نورۇزلۇق پاياندار بولماقچى

بولغاندەك كۆكىرىپ، بۇ سەلتەنەتلىك شەھەرنى باشقىچە گۈزەل تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. بىر ئاي بۇرۇن باشلانغان نورۇزلۇق كۆك مەشرىپى، ئوغلاق تارتىنىش، ئات بەيگىسى، چەۋگەن، چېلىشىش، جانبازلىق، شىر ئويۇنى، سارغايدى، ئېلەڭگۈچ ئۇچۇرۇش قىزىپ كەتكەنىدى. ھەرخىل تەبىقىدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ چېھرىدە بايرام كۈلكىسى جىلۋە قىلاتتى. مەرد، ئاق كۆڭۈل، سەنئەتخۇمار تۇرپان خەلقى يىلنىڭ بېشى، ئىشنىڭ بېشى ھېسابلىنىدىغان نو- رۇز بايرىمىنى ئەسىرلەردىن بېرى ئاجايىپ كاتتا ئۆتكۈزۈشكە ئا- دەتلەنگەنىدى. ھەممە ئائىلىلەر ئۆي، هويلا ــ ئارامىلىرىنى سۈپۈ- رۈپ، يوتقان ــ كۆرپىلىرىنى ئاپتاپقا سېلىپ، گىلەم ــ كىگىز- لىرىنى قېقىپ، بايراملىق كىيىملىرىنى، ھەتتا توققۇز خىل دانلىق زىرائەتلەردىن ئېتىلىدىغان نورۇز ئاشلىرىنىڭ خۇرۇچلى- رىنىمۇ تەييارلاپ بولغانىدى. شەھەر كوچىلىرى كۈندۈزى جاز- بازلار، سىركچىلەر، سېھىرگەرلەرنىڭ ئويۇنلىرى، ۋائىز ــ مەدداھلارنىڭ جەڭنامە، ھېكايەتلىرى بىلەن، كېچىسى ياش با- لىلارنىڭ قاپاق كۆيدۈرۈپ توۋلىغان نورۇز قوشاقلىرى بىلەن قى- زىپ كەتكەنىدى. سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ تازىلانغان شەھەر كوچى- لىرى پاكىز، ئازادە كۆرۈنەتتى.

ئېرىقلاردا سۈپسۈزۈك كارىز سۇلىرى ئېقىپ تۇراتتى. پەقەت تۆمۈرچىلىك، تىككۈچىلىك دۇكانلىرىدىكى ئۇستا ــ شاگىرتلار كۆڭۈل ئېچىشلاردىن مۇستەسنا ئىدى. ئۇلار كەتمەن، ساپان، ئو- تىغۇچ... قاتارلىق دېھقانچىلىق قۇراللىرىنى سوقۇش، خې- رىدارلارنىڭ بۇيرۇتقان بايراملىق كىيىملىرىنى تىكىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. گەزمال سودىگەرلىرى شايى، ئەتلەس، تەتىللا، سەگەز، چەكمەن، مەخمەل، دۇخاۋا، خەسە... رەختلەرنى توپ ــ تو- پى بىلەن كەلتۈرگەن بولۇپ، دۇكانلىرى سودا ــ سېتىق بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى...

خېلىدىن بېرى خۇپىيە، پايلاقچىلىرىدىن شاھزادە ئۇۋەيس- خاننىڭ موغۇلىستان تەۋەسىدىكى يۇرتلارنىڭ بىرەرسىدە ھەرىكەت

ئېلىپ بارغانلىق توغرىسىدا ھېچقانداق مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالمد-
غان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شۇ كۈنلەردە خېلىلا خاتىرجەم بو-
لۇپ قالغانىدى. شەھەر دەرۋازىسىغا قارايدىغان قاراۋۇللارمۇ شە-
ھەرگە كىرىپ ـ چىقىدىغانلارغا قارىتىلغان تەقىبنى خېلىلا بو-
شاشتۇرۇپ قويغانىدى. تۇرپان شەھىرىدە نورۇز بايرىمىنىڭ يې-
قىنلىشىپ كېلىشىگە ئەگىشىپ، باشقىچە ئازادىچىلىك ھۆكۈم
سۈرۈشكە باشلىغانىدى.

ئاخشام نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن شەھەرگە كىرىپ، كېچىدىن
كارۋان سارىيىدا تۈنىگەن ئۈچ نەپەر سودىگەر بۈگۈن ئەتىگەندە
ئالدىرىماي ناشتا قىلىشتى، ئاندىن ماللىرىنى هارۋىغا رەت ـ رې-
تى بىلەن تىزىپ، تۇرپان شەھىرىنىڭ ئاۋات رەستىلىرىنى ئايلد-
نىشقا باشلىدى. بۇ ئۈچەيلەننىڭ ئارىسىدىكى ئوتتۇرا بوي، سې-
مىزرەك، ئاقپىشماق كەلگەن يىگىرمە ـ يىگىرمە بەش ياشلار چا-
مىسىدىكى يىگىت قويۇق قەشقەر شېۋىسىدە ماللىرىغا خېرىدار
چاقىرىپ توۋلايتتى:

— قەشقەرنىڭ ئۆتۈك، مەسە ـ كالىچى، خوتەننىڭ قاشتېشى
بېزىكى، ياركەنتنىڭ يىپەك رومىلى، ھىندىستاننىڭ ئىپار ـ
ئەنبىرى، ھىراتنىڭ ئەتىرى، سەمەرقەنتنىڭ سۈرمىسى، ئەندد-
جاننىڭ چاچ تەڭگە جالاسى، ئالمىساڭمۇ قايىلاپ قوي ئوغاۋاللا!
چوكىنىڭغا نورۇزلۇق، قىز ـ غۇنچەڭگە نورۇزلۇق، مېھرىبان ئا-
نالىرىڭغا نورۇزلۇق، كۆيۈمچان ئىگىچە ـ سىڭىللىرىڭغا نورۇز-
لۇق. قايىلاپ قوي، قاش ـ كۆزۈڭنىڭ توپىسىنى قېقىۋېتىپ قايىلاپ
قوي! قايىلىغانغا پۇل ئالمايمەن. بۈگۈن ئامماي ئەتە كېلىپ سورد-
ساڭ يوق دەيمەن! ئەمدى كەتسەم كەلمەيمەن!...

كەكە ساقىلىغا ئاق كىرگەن ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى
كىشى بىلەن، بېشىغا سەرپۇش تۇمىقىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان،
ياشلىقىغا قارىماي قاپقارا ساقىلىنى ئۆستۈرۈۋالغان، بىر قاراشتا
ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەندەك كۆرۈنىدىغان يىگىت خېرىدارلارغا
تۈزۈك گەپ قىلمايتتى، سودا ـ سېتىققىمۇ ئانچە بەك ئارىلىشىپ

كەتمەيتتى. ياش يىگىتنىڭ جاراڭلىق ئاۋازدا سەنئەتلىك توۋلاش-لىرى كىشىلەرنى جەلپ قىلاتتى. ھارۋىدىكى ماللار پۈتۈنلەي ئايال كىشىلەرگە لازىملىق بۇيۇملار ئىدى. ئۇلار بايلار، ئەمەلدارلارنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىر - سارايلىرىنىڭ ئالدىدا توختاپ خېرىدار چاقىرىشاتتى، قەسىر - ساراي دەرۋازىسىدىكى قوروقچىلارنىڭ قېشىغا كېلىپ سوراپ باقاتتى.

— ئىچكىرىگە كىرىپ سوراپ باقامىلا، ئاغىچا خېنىمغا، خان خېنىملارغا نورۇزلۇق ماللار لازىممىكىن؟

گاھى قەسىرلەردىن ھېچكىم چىقمايتتى، گاھى قەسىرلەر-دىن ئاغىچا خېنىملار قىزلىرىنى، ئايال خىزمەتكارلىرىنى ئە-گەشتۈرۈپ چىقىپ لازىملىق نەرسىلەرنى سېتىۋېلىشاتتى. ئۇلار كۈن چۈش بولغىچە ئەنە ئاشۇنداق ئايلىنىپ مېڭىپ ئۈچكۆۋرۈك مەھەللىسىدىكى ئەمىر كەبىر قەسرىنىڭ ئالدىدا توختاشتى. قارا ساقاللىق يىگىت قەسىر دەرۋازىسىغا قارايدىغان بوۋاينىڭ قېشىغا كېلىپ تەۋازۇ بىلەن سالام قىلدى.

— بوۋا، ئىچكىرىگە كىرىپ ئاغىچا ئايىمدىن سوراپ باقام-دىلا، نورۇزلۇق ئالىدىغان كەم - كۈتىلىرى بارمىكىن؟

ئاپتاپسىنىپ مۈگدەپ ئولتۇرغان بوۋاي خۇشياقمىغان ھالدا بېشىنى كۆتۈردى - دە، ئېرىنچەكلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— مەلىكە سۇلتان ئاغىچا لازىمەتلىكلىرىنى تەقلەپ بول-غان، باشقا دەرگاھنىڭ قوۋۇقىنى قېقىپ باقسىلا بالام.

قارا ساقاللىق يىگىت بوۋاينىڭ كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ يې-لىندى:

— ئاگال كىرىپ سوراپ باقسىلا، بەلكىم يەنە لازىملىقلىرى چىقىپ قالۇر.

بوۋاي تەرسالىق بىلەن قاپىقىنى تۈردى:

— دېدىمغۇ سىلىگە، بىزنىڭ ئاغىچا ئايىم ئايەملىك سودى-لىقىنى قىلىپ بولغان، كىرىپ مەلۇم قىلساممۇ بىكار.

— ھەقىچان مەلىكە ئايىمنى ئاۋارە قىلغىلىرى كەلمىدى

بولغاي، ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، مەن ماللىرىمنى ئاغىچا ئايىمىنىڭ ئالدىغا ئۆزۈم ئېلىپ كىرەي. مېنى قەسىرگە كىرگۈزۈۋەتسىلە.

— ئەجەبمۇ بىر بۇدۇشقاق ئادەمكەنلا، — دېدى بوۋاي غۇدۇراپ، — كىرگىلىرى بولسا كىرىۋەرسىلە. تۇججار① خەق دېگەن ئاجايىپ بولىدىكىنا. ماللىرىنى خەق ئالاي دېمىسىمۇ زورلاپ...

قارا ساقاللىق يىگىت چاققانلىق بىلەن ھارۋىنىڭ قېشىغا كېلىپ بىر پەتنۇسقا ئەنبەر، ئەتىر، سۈرمە، چاچ تەڭگە، جالا... دېگەندەك نەرسىلەرنى تىزدى؛ ئۆتۈكلەردىن ئۈچ ـ تۆت جۈپ، ياغلىق ـ روماللاردىن بەش ـ ئالتىنى تاللاپ بىلىكىگە ئارتتى ـ دە، قەسىر ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭغا بۇ قەسىر تونۇشتەكلا بىلىنەتتى. شۇڭا تەمتىرىمەيلا ئوتتۇرا ھويلىدىكى كۆلدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئىچكىرىكى قەسىرنىڭ ئىشىكىدە توختىدى ـ دە، بايامقى ياش ھەمراھىنى دوراپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— قەشقەرنىڭ ئۆتۈكى، ياركەنتنىڭ يىپەك روملى، خوتەننىڭ قاشتېشى بېزىكى، ھىندىستاننىڭ ئىپار ـ ئەنبەرى، ھىراتنىڭ ئەتىرى، سەمەرقەنتنىڭ سۈرمىسى، ئەندىجاننىڭ چاچ تەڭگە جالاسى...

يىگىتنىڭ ئاۋازىنى ئىچكىرى قەسىردىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىققان ئوتتۇرا ياشلىق خىزمەتكار ئايال قوپاللىق بىلەن ئۈزۈۋەتتى:

— نېمانچە ئوتتۇنچىدەك توۋلايلا، بىلىپ قويسىلا، بۇ دېگەن بازار ئەمەس قەسىر، ئادەمنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ...

قارا ساقاللىق يىگىت خىزمەتكار ئايالغا ئەدەپ بىلەن سالام بەردى:

— كەچۈرسىلە ئايلا، ئاغىچا ئايىم سودىلىق قىلامدىكىن دەپ...

— ئاغىچا ئايىمنىڭ سودىلىقى يوق، دەرھال يانسىلا!

① تۇججار ــ سودىگەر.

يىگىت بىزەڭلىك بىلەن تىركەشتى:

ــ ئۇنداق دېمەي كىرىپ سوراپ باقسىلا ئايلا، خويمۇ ئېسىل ماللار بۇ. ئىشىك ئالدىغا ئەكەلگەن مالنى ئالماي پۇشايمان يەپ قالمىسۇن يەنە...

خىزمەتكار ئايالنىڭ جۇدۇنى ئۆرلىدى:

ــ نېمانچە بىزەڭ ئادەم سىلى، دېدىمغۇ لازىم ئەمەس دەپ، دەرھال يانسىلا!

شۇ ئەسنادا ئىچكىرى قەسىرنىڭ دەرۋازىسىدا مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ نازاكەتلىك گەۋدىسى كۆرۈندى. ھەئە، ئۇنىڭغا ساقاللىق كىشىنىڭ ئاۋازى بەكلا تونۇش بىلىنگەنلىكى ئۈچۈن ئالايىتەن ئۆزى چىققانىدى.

ــ نېمە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بۇ! ــ دېدى شايى رومال بىلەن يۈزىنى يېرىم توسۇۋالغان سۇلتان خاتۇن ساقاللىق كىشىگە مۇنداقلا قاراپ قويۇپ.

سودىگەر يىگىت سۇلتان خاتۇنغا بېشىنى ئېگىپ تەۋازۇ بىلەن سالام بەرگەندىن كېيىن، ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ــ ئاغىچا ئايىمنى ئىپار ـ ئەنبەر، ئەتىر قاتارلىق خۇش پۇراقلارغا ئالاھىدە زوقى بار دەپ ئاڭلاپ، ئالايىتەن كېلىۋېدىم. مۇنۇ ئايلا لازىمى يوق دەپ يولۇمنى توسۇۋالدى.

مەلىكە سۇلتان خاتۇن ساقاللىق يىگىتكە بويىدىن بېشىغىچە سىنچىلاپ قارىدى ـ دە، شۇ ھامان يۈرىكى «جىغغىدە» قىلىپ كەتتى.

«توۋا... بۇ شۇمىدۇ. قاش، كۆز، قاڭشىرى، بوي ـ بەستى، تېخى ئاۋازىنىڭ ئوخشىشىنى دېمەمدىغان. مېنىڭ ئىپار، ئەنبەر، ئەتىرگە ئامراقلىقىمنى ئەجەب بىلىدىكىنا...»

ــ ئالمىسىلىمۇ كۆرۈپ باقسىلا خان ئاغىچا، ــ دېدى ساقاللىق سودىگەر يىگىت ئالدىغا بىر قەدەم چامداپ، ـ پۇرىقى كۆڭۈللىرىگە يېقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. ماۋۇ ئەتىرنى پۇراپ باقسىلا، چوقۇم ياقتۇرۇپ قالىلا. سىلى ياخشى كۆرىدىغان گۈلى رەيھاننىڭ پۇرىقى بار.

سۇلتان خاتۇن يىگىتكە يالت ئېتىپ قارىدى.

«سىلى ياخشى كۆرىدىغان گۈلى رەيھاننىڭ پۇرىقى بار دەيدۇ ـ يا؟ مېنىڭ گۈلى رەيھاننى ياخشى كۆرىدىغىنىمنىمۇ بىلىدىكەن دېسە... ئاھ خۇدا، بۇ شۇكەنغۇ؟ ئوغلۇم، سۆيۈملۈك ئوغلۇم. كېچە ـ كۈندۈز دىدارىغا ئىنتىزار بولغان كۆزۈمنىڭ قارىسى...»

— بۇ جاي بەكلا ئاپتاپ ئىكەن. خانىلىرىغا ئېلىپ كىرىپ كۆرۈپ باقامىلا ئاغىچا ئايىم؟

«ئانا، جېنىم ئانا. ئوغۇللىرىنى تونۇيالمايۋاتامدىلا؟ ياكى خىزمەتكارلىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ تونۇشلۇق بەرمەيۋاتامدىلا؟ مەن ئۈۋەيسخان، سىلىنىڭ ئوغۇللىرى...»

شۇ دەقىقىدە ئانا ـ بالىنىڭ يۈرىكى بىر ـ بىرىنى تونۇغانىدى. مەلىكە سۇلتان خاتۇن كۆز چاناقلىرىغا لىق تولغان ياشلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ جاۋاب بەردى:

— ماقۇل، ئىچكىرىگە مەرھەمەت قىلسىلا ئەمىسە، — ئۇ خىزمەتكار ئايالغا بۇرۇلۇپ دېدى، — ھاۋاخان ئايلا، ئۆزلە بېرىپ ئىشلىرىنى قىلىۋەرسىلە.

— خوش.

خىزمەتكار ئايال سۇلتان ئاغىچىغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىدۇۋەتكەندىن كېيىن سىرتقا قاراپ ماڭدى.

شاھزادە ئۈۋەيسخان ئىچكىرى قەسىرگە كىرىپ ئېگىزلىككە چاپلىۋالغان ساقالنى سويۇپ ئېلىۋەتتى ـ دە، ئانىسىغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانا، سالامەت تۇردىلىمۇ؟

— ئوغلۇم، جىگىرىم...

مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئوغلىنى باغرىغا باسقىنىچە ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئانىسىنىڭ ئالدىدا ياش تۆكۈشنى يىگىتلىك سۈپىتىگە مۇناسىپ كۆرمىگەن شاھزادە ئۈۋەيسخان چانىقىغا لىق تولغان ياشنى توختىتىۋالدى.

— يالغۇز كەلدىلىمۇ ئوغلۇم؟ — سورىدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنى ئاستا باغرىدىن ئاجرىتىپ.

— ياق، يەنە ئىككى ھەمراھىم بار، — دېدى شاھزادە ئانىسىنىڭ بىر ئاز جۇدەپ قالغان چېھرىگە مېھرى بىلەن قاراپ.

— ئۇلار نەدە قالدى؟

— بۇ چاققا كارۋان سارىيىغا كېتىپ بولغاندۇ، بايا قەسىرنىڭ ئىشكى ئالدىدا قالغان.

— بىللە ئېلىپ كىرسىلە بولماسمىدى.

— ھەرھالدا ئېھتىيات قىلدۇق، — دېدى شاھزادە چۈشەندۈرۈپ، — مەن قەسىردىن پاتلا يېنىپ چىقمىسام ئۇلار سارايغا يانغاچ تۇرىدىغان بولغان. سىڭلىم ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن مەختۇمسۇلۇ خېنىم كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— سىڭىللىرىنى بايا مىرزا خېۋىربەگنىڭ قىزى چاقىرتىپ مەپە ئەۋەتىپتىكەن، شۇلارنىڭ قەسىرىگە كەتتى. ئىگىچى - سىڭىل ئىككىسى بىللىمىكىن، ھېلىغىچە كېلىپ قالار، — ئانا ئوغلىغا قانماي قارايتتى، — بىرنەچچە ئايدىن بېرى خەت - خەۋەرلىرى بولمىغاندىن كېيىن كۆپ ئەنسىرىدىم.

— ئەل - يۇرتنىڭ ھېچقاندىق يېرى خالىي ئەمەس، ھەممە يەرنى خاننىڭ پايلاقچىلىرى قاپلاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى چاپارمەنلىرى ئارقىلىق بىرنەچچە ۋاق ھەرىكەت قىلماي يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشۇمنى بەكلا تەۋسىيە قىلىپ كەتتى. شۇ سەۋەبتىن يانلىرىغا كىشى ئەۋەتىشتىن ئېھتىيات قىلدىم.

— گەپلىرىدىن قارىغاندا ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بىلەن ئالاقە قىلىپ تۇرغان ئوخشىماملا؟ — سورىدى ئانا ئەجەبلىنىپ.

— شۇنداق ئانا، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بۇ ھەقتە ئۆزلىگە بىر نېمە دېمىگەن ئوخشىمامدۇ؟

— ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى تۇرپانغا قايتىپ كەلگەندىن بېرى ئاغىچىسىنى ئەۋەتىپ پات - پات ئەھۋال سوراپ تۇردى. ئەمما بۇ ھەقتە پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى، — دېدى ئانا خىيالچانلىق بىلەن، — كۆڭلىدىكىنى ئاسانلىقچە كىشىگە بىلدۈرمەيدىغان ئۇ

ئادەمنىڭ نىمە مۇددىئاسى باركىن ـ تاڭ، بىلەلمىدىم.

— ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئىشەنسىلە بولىدۇ، — دېدى ئۇۋەيسخان، — تېخى بىلمەيدىلا، ھازىر مېنىڭ يېنىمدا ئۇلۇسبې-گىنىڭ نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالىپ بار.

ئانا ئوغلىغا ئەجەبلىنىپ قارىدى.

— ئول بەختى قارا ئەمىرزادە سەمەرقەنتتە مىرزا ئۇلۇغ-بەگنىڭ زىندانىدا ئەمەسمىدى، قانداقسىگە...

شاھزادە ئانىسىغا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا قىلىپ چۈشەندۈردى:

— ئۆتكەن يىلى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى خوجا شەرىپ ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، سەييىدئەلى ئالىپمۇ تۇتقۇنلۇقتىن قېچىپ سەمەرقەنتتىن ئاقسۇغا كەلگەنىكەن. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ئۇنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى ھېچكىمگە بىلىندۈرمەي مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىپتۇ، شۇنىڭدىن بېرى ماڭا ھەمراھ بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. سىلىگە ئەۋەتكەن خېتىمدە بۇ ئەھۋالنى دەيمۇ دېگەن، لېكىن ناۋادا خەت خۇپىيە ـ پايلاق-چىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، سىر ئاشكارىلىنىپ قالمىسۇن دەپ يازمىغانىدىم.

— ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ سىلىگە ھەمدەم بولۇپ ياز-لىرىدا تۇرغان بولسا تېخىمۇ خاتىرجەم بولدۇم، — دېدى ئانا سۆ-يۈنگەن ھالدا، — ئەمىرزادە ھەقىقەتەن پەزىلەتلىك، ئېسىل يىگىت بولغان. ئوتتۇراڭلاردىكى دوستلۇقمۇ بەك چوڭقۇر ئىدى. ئەسلى-رىدە بارمۇ، ئاشۇ چاغدا ئەمىرزادىگە قولداش بولۇپ ئەندىجانغا بارماقچى بولغانلىرىدا توسۇپ قويسام بەكمۇ رەنجىگەنىدىلە.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئانىسىغا قاراپ پىسسىڭىدە كۈلۈپ قويدى.

— ئېسىمدە بولمايچۇ، ناۋادا توسۇپ قالمىغان بولسىلا، مەن-مۇ ئەمىرزادىگە ئەندىجان، سەمەرقەنت زىندانلىرىدا ھەمراھ بولغان بولاتتىم.

— بەلكىم شۇ چاغدا كۆڭلۈم ئاشۇنداق بىر كېلىشمەسلىك-

نى ئالدىن تۇيغان بولغىيدى، ــ دېدى ئانا ئويچانلىق بىلەن، ــ بۇ ئىشلارنى ئەمىرزادىگە دېمىگەنلا.

ــ دېمەي قالامتىم، ھەممىنى دېدىم. يوشۇرۇپ نېمە قىلاي.

ــ ئەمىرزادە نېمە دېدى؟

ــ شۇ چاغدا ۋالىدەلىرىنىڭ سىلىنى ئەۋەتمىگىنى ياخشى بوپتىكەن، دېدى.

سۇلتان خاتۇن چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈرتتى.

ــ مەن ئاستانىدىن كەتكەندىن بىرى خان تاغام سىلىنى ئاۋارە قىلمىغاندۇ؟

ــ ئاۋارە قىلماي قالۇرمۇ؟ ــ دېدى مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئىنچىكە قاشلىرىنى ھىمىرىپ، ــ يالغاندىن كۆيۈنگەن بولۇۋېلىپ ئاغزىمنى كوچىلاپ باقتى. شاھزادە نىيىتىمنى خاتا چۈشىنىپ قالدىيەي، مۇخالىپلىرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتتىيەي، بالا كىچىك ئەمەسمۇ، ئازماس ئاللاھ، دەپتىكەن. قايتىپ كەلسە ئوردىنىڭ دەرۋازىسى ھەرقاچان ئوچۇق. ئاتىسىنىڭ لەشكىرىي دىۋاندىكى ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى بېرىمەنەي، دەيدۇ تېخى.

ــ نېمىدەپ جاۋاب بەردىلە؟

ــ نېمە دەيتتىم، ئوغلۇمنىڭ نەدىلىكىنى ئۆزلە بىلىدىلا. ئۆزلە تاغىسى بولغاندىكىن ئوغلۇمنى تېپىپ بەرسىلە، دېدىم. كېيىنچە بىزنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەك كارى بولمايدىغان بولدى. بەلكىم مېنىڭ ئاغزىمدىن گەپ ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن چېغى. خانىش ئانچە ـ مۇنچە يوقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، لېكىن مەن ھەرەمگە ئاياغ بېسىپ باقمىدىم. بىلمىدىم، بۇ قارا كۈنلەر قاچان ئاخىرلىشاركىن ـ تاڭ، ــ دېدى ئانا مەيۈسلەنگەن ھالدا.

ــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا ئانا، ئارمان قىلغان ئۇ كۈنلەرگىمۇ ئاز قالدى، ــ دېدى شاھزادە ئانىسىغا تەسەللىي بېرىپ، ــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھازىرچە ۋاقتى ئەمەس، پۇرسەت كەلگەندە ئۆزۈم خەۋەر بېرىمەن، دەپ توسۇپ قويدى. بولمىسا ئاللىقاچان ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىپ، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەتتىم.

— ھەرگىز قارامىلىق قىلمىغايلا، — دېدى سۇلتان خاتۇن، — بەلكىم ئۇلۇسبېگىنىڭمۇ ئۇيلىغانلىرى باردۇر. تەقدىر تەدبىرگە باغلىق دەپتىكەن. ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە ئالدىراقسانلىق قىلمىسىلا. بۇ ئىشتا غەلىبە قىلىشقا بولىدۇكى، زىنھار مەغلۇپ بولۇشقا بولمايدۇ.

سۇلتان خاتۇننىڭ سۆزلىرى سىلىق، ئەمما ۋەزىنلىك ئىدى. ئانىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تولۇق چۈشەنگەن شاھزادە شۇ تاپتا بۇنىڭ بۇيرۇق، پەرمان ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئانا ـ بالا بىر پەس جىمىپ قېلىشتى.

— ھە راست، — دېدى شاھزادە ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — مۇھىم بىر ئىشنى ئۇنتۇغىلى تاس قاپتىمەن. سەمىلىرىگە سالىدىغان مەسلىھەتىم بار ئىدى.

— قېنى دەۋەرسىلە، — دېدى ئانا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ.

— سىڭلىم ئۇزسۇلتان خېنىمنى ئېلىپ كېتەيمىكىن دەيمەن.

ئانا ئەجەبلىنىپ ئوغلىنىڭ كۆزىگە قارىدى.

— ئۆزلەنىڭ ماڭغان ـ تۇرغان جايلىرىنىڭ قارايى بولمىسا، سىڭىللىرى بۇ جاپاغا چىدىماسمىكىن. سىلىنىڭ يانلىرىدا تۇرغاندىن، مېنىڭ قېشىمدا تۇرسا ياخشىراقمىكىن دەيمەن.

— ئۇغۇ راست، — دېدى شاھزادە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، — قاچقۇنلۇقتىكى تۇرمۇشنىڭ تۈزۈك بىر ئارامچىلىقى يوقكەن كىشىگە. بىراق ئۇزسۇلتان خېنىم بويىغا يېتىپ قالدى. بەرىبىر يانلىرىدا ئۇزاق ساقلىيالمايلا...

— شۇنداق ئوغلۇم، قىز بالا تالانىڭ ئادىمى، دەيدىغان گەپ بار، — دېدى ئانا ئوغلىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — ھېلىمۇ ئەلچىلەرنىڭ باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلالمايۋاتىمەن. كۆزۈمنى يۇمۇپلا يادلىق قىلىۋېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. ئاتىلىرى رەھمەتلىك ھايات بولغان بولسا بۇ ئىشلارغا بۇنچە باش قاتۇرۇپمۇ كەتمەيتتىم. ھېچبولمىغاندا دادا يوللۇق ئاكىسى ئۇستىدە تۇرمىسا، توي تويدەك بولامدۇ دېسىلە.

ئانا كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا كۆزىگە ياش ئالدى.
شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن يەنە ئېغىز ئاچتى:
ــ مەن ئۇزسۇلتان خېنىمنى قېشىمغا ئەكېتىپ ياتلىق قىلايمىكىن دەپ ئويلىۋېدىم.
ئانا بېشىنى كۆتۈرۈپ ئوغلىغا ھەيرانلىق، ئەجەبلىنىش ئىلكىدە قارىدى:
ــ كۆڭۈللىرىگە پۈككەن مۇۋاپىق بىرى بار ئوخشىمامدۇ؟
ــ شۇنداق، ــ دېدى ئۇۋەيسخان ئىشەنچ بىلەن، ــ ئۇزسۇلتان خېنىمنى ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپقا نىكاھلاپ قوياي-مىكىن دەيمەن.
ئانىنىڭ چىرايىدىكى ئەجەبلىنىش مەمنۇنلۇققا ئالماشتى.
ــ ئوبدان ئويلاپتىلا. ئۇلۇسبېگى جەمەتى نەسەبىمىزگىمۇ خوپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوردىدىكى ھالاۋەتنى تاشلاپ ئۆزلە بىلەن جاپادا بىللە بولۇشقا بەل باغلىغان ئەمىرزادە كۆڭۈلدىكىدەك لايىقتۇر.
ــ ئەپسۇس، تويدا سىلى بولالماي قالىلا شۇ.
ــ مەيلى، مەن رازى. سىلى ھازىر ھەم ئاتا، ھەم ئانا.
ئانىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ خاتىرجەم بولغان شاھزادە ئۇۋەيسخان يەنە قوشۇپ قويدى:
ــ بىلمىدىم، ئۇزخېنىم بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرەرمىكىن؟
ــ ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن. ھەر ئىككى سىڭىللىرى بىر ـ بىرىدىن غەرەز ئۇقىدىغان بالا بولدى، خاتىرجەم بولسىلا.
ــ كەلگىنىمنى مەختۇمسۇلۇ خېنىمغا بىلدۈرسەك قانداق بولۇر؟ ئۇنى بەكلا سېغىنىپ كەتتىم. كۆرۈشمەي كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ. كۆرۈشسەم كىچىكلىك قىلىپ بىركىملەرگە دەپ يۈرەرمىكىن دەيدىغان ئەندىشەم بار.
ــ كۆرۈشمەي كەتسىلە، كېيىن خەۋەر تاپسا بىرنەچچە ۋاق دومسىيىپ قالارمىكىن. خۇدانىڭ كۈنى ئاغام نەگە كەتتى، قاچان

كېلىدۇ؟ دەپ بېشىمنى ئوچاق ئەتكىنى ئەتكەن. ئاتا مېھرىگە قاز-ماي چوڭ بولدى، ئەمدى ئاغا مېھرىگىمۇ بولسا قانسۇن. ئەھۋالنى تەپسىلىي چۈشەندۈرسەك ئاغزىنى چىڭ تۇتىدۇ. بۇ بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا باشقىچە ئەقىل كىرىپ قالدى.

شۇ تاپتا ئۇۋەيسخان ئىككى سىڭلىسى بىلەن تېزرەك كۆرۈ-شۈشكە تەقەززا بولۇپ كەتكەنىدى.

— نېمە تاماق يېگۈلىرى بار ئوغلۇم؟ گەپ بىلەن بولۇپ بى-رەر پىيالە چايمۇ بەرمەپتىمەن.

— نېرىن چۆپ يەي، — دېدى ئۇۋەيسخان، — نېرىن چۆپ يەپ باقمىغىلى ئۇزۇن بوپتۇ.

※ ※ ※

كەچتە سۇلتان خاتۇن قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ئا-غا ـ سىڭىللارنىڭ قېشىغا كىرىپ كەلدى.

— ئاغىلىرى مەختۇمسۇلۇ بىلەن پاراڭلاشقاچ تۇرسۇن، سى-لى بۇ يانغا چىقسىلا، — دېدى سۇلتان خاتۇن ئۇزسۇلتان خېنىم-غا قاراپ.

ئۇزسۇلتان خېنىم ئانىسىغا ئەگىشىپ ياندىكى ئۆيگە كىر-دى.

ئانا گەپنى نەدىن باشلىشىنى بىلمەي بىر پەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى.

— ئاغىلىرى ئەتە سەھەردە كەتمەكچى.

— بىلىمەن، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم، — ئاستانىدە ئۇزاق تۇرسا پايلاقچىلار سېزىپ قالىدۇ. بىراق، ئەتە يەنە بىر كۈن تۇرسا ئانچە خەتىرى بولماس دەيمەن.

— ئاغىلىرىدىن ئايرىلىشقا قىيمايۋاتىلا ـ ھە؟

— سىلىمۇ شۇنداق، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ھەسرەت-لەنگەن ھالدا.

— ناۋادا سىلىنى ئاغىلىرىغا قوشۇپ قويسام بىللە كېتەمدىلا؟

ئۆزسۇلتان خېنىم ئانىسىنىڭ سىناش نەزەرى بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرىگە ئەجەبلىنىپ قارىدى.

— گەرچە يانلىرىدىن ئايرىلغۇم بولمىسىمۇ، ئەمما ئاغام بىلەن بىللە كېتىشنى ھەقىقەتەن خالايمەن.

قىزنىڭ بەرگەن سەمىمىي جاۋابىدىن ئانىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

— ھازىر ئاغىلىرىغا كىمنىڭ ھەمدەمدە بولىۋاتقانلىقىنى بىلەمدىلا؟

— سەركەردە بوران خوجىدىن باشقا يەنە كىم بولاتتى؟

— ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ...

ئۆزسۇلتان خېنىم قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىگەن ھالدا ئانىسىغا قارىدى.

— سەييىدئەلى ئالىپ؟

ئانا «ھەئە» دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ئۆزسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى ھاياجاندىن دۈپۈرلەپ كەتتى. ئەمما ئانا قىزىنىڭ ئىچكى تۈيغۇسىنى سەزمىدى.

— ئەمىرزادە سەمەرقەنتتىن قايتىپ كەپتۇما؟

ئانا قىزىنىڭ ھاياجانلىق چىراي ئىپادىسىگە ئانچە دىققەت قىلمىدى. سىنچىلاپ قارىغان بولسا، قىزىنىڭ كۆزىگە غىلىلدە ياش كېلىپ قالغانلىقىنى سەزگەن بولاتتى. ھەئە، ئۆزسۇلتان خېنىم سەييىدئەلى ئالىپ توي قىلماقچى بولغان ئەندىجان گۈزىلى زەينەپ بىبىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن سەييىدئەلى ئالىپنىڭ سەمەرقەنت زىندانىغا قامالغانلىقىدىن ھەسرەتلىنىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئاھ ـ پەرياد چېكىپ يۈرەتتى. ئولتۇرسا ـ قوپسا كۆز ئالدىدىن ئاشۇ ئېگىز بويلۇق يىگىت نېرى كەتمەيتتى. ئۆزسۇلتان خېنىم تا بۈگۈنگىچە ئۆزىنىڭ سەييىدئەلى ئالىپقا ئاشىقلىقىنى، يوشۇرۇن كۆيۈپ يۈرگەنلىكىنى ھېچكىمگە بىلدۈرمىگەنىدى، سەييىدئەلى ئالىپ ئەندىجانغا ماڭغان كۈنى ئۆزسۇلتان خېنىمنىڭ ئۆز ھۇجرىسىغا سولىنىۋېلىپ، بىر كۈن يىغلاپ چىققىنىنى ئانا

پەقەت بىلمەيتتى.

— شۇنداق، ئەمىرزادە سەمەرقەنتتىن ساق ـ سالامەت قايتىپ كەپتۇ، — دېدى ئانا قىزىنىڭ چىراي ئىپادىسىگە، ھاياجانلىق تۇرقىغا ئانچە پەرۋا قىلماي، — مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۇنى زىنداندىن چىقىرىپ ھىراتقا بىللە ئېلىپ ماڭغانىكەن، تەڭ يولدىن قېچىپ قايتىپ كېلىپ، ئاغىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. شۇ كۈنلەردە ئاغىلىرىغا كۆمەك بولۇپ خان تاغىلىرىغا قارشى لەشكەر توپلاۋېتىپتۇ.

«ھە، ئەسلىدە ئەمىرزادە ئاغام بىلەن بىللە ئىكەن ـ دە، بۇرۇنراق بىلگەن بولسام ئۆزۈملا بارماسمىدىم. ئېھ قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم، نالە ـ پىغانىم دەرگاھىڭغا ئاخىر يېتىپ بېرىپتۇ ـ دە، تەلپىمنى ئىجاۋەت قىلىپ، مۇرادىمغا يەتكۈزگىنىڭگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا. ئاغام بىلەن بىللە بارسام ئەمىرزادەم ماڭا قانداقراق تەرىزدە مۇئامىلە قىلار؟ ياكى بۇرۇنقىدەك بىپەرۋا مۇئامىلە قىلارمۇ؟ ياق، ئەمدى قاراپ تۇرمايمەن، كۆڭلۈمنى ئىزھار قىلىمەن...»

— نېمىشقا ئاغىلىرىغا قوشۇپ قويماقچى بولغىنىمنىڭ سەۋەبىنى سورىمايلىغۇ؟

ئۈزسۇلتان خېنىم خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئانىسىنىڭ كۆزىگە لاپپىدە قارىدى. ئانىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ تېگىدە بىرەر سىر يوشۇرۇنغاندەك بىلىنىپ، دەماللىققا جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىمىدى.

— ئۆزلەنى سەيىدئەلى ئالپقا نىكاھلاپ قويايلى دەۋاتىمىز.

«ئانام نېمە دەۋاتىدۇ؟ خاتا ئاڭلاپ قالمىغاندىمەن ـ ھە؟ بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ...»

ئۈزسۇلتان خېنىمنىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە بىر قېتىم ھاياجان يامرىدى. ئانىسى ئىچكى تۈيغۇسىنى، ئارزۇ ـ خىياللىرىنى بىلىپ قالغاندەك خىجىل بولدى. ئانىسىنىڭ چىرايىغا قاراشقا پېتىنالماي بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئانا قىزىنىڭ بۇ تۇرقىنى خاتا چۈشىنىپ قالغانىدى.

«نېمىشقىمۇ گەپنى ئۇدۇللا دەۋەتكەندىمەن. مۇددىئايىمنى

ئەگىتىپىراق بىلدۈرسەم بوپتىكەن. خىجىل بولۇپ قالدى مانا. ياكى ئۇنىڭ ئەمىرزادىگە مەيلى يوقمىدۇ؟ ئۇزسۇلتان خېنىممۇ بويىغا يېتىپ قالدى، باشقىچە خىيالى بولۇپ قالسا... ياق، ياق، ئۇنداق بولسا بولمايدۇ. ئۇنى چوقۇم ئەمىرزادىگە ياتلىق قىلىمەن...»

— ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ پەزىلەتلىك ئېسىل يىگىت، — دېدى ئانا ئوڭايسىزلانغان ھالدا، — بەلكىم بۇ نىكاھ ئىشى سىلىگە تاسادىپىي تۇيۇلغاندۇ. قىز چوڭ بولسا ھامىنى ياتلىق بولىدىغان گەپ. لېكىن نەسەبى ئېسىل ئۇنداق يىگىتنى تاپماق تەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ تاپتا ئۇ ئاغىلىرىنىڭ تاجۇتەختىنى قولىغا ئېلىشى ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىۋاتىدۇ...

شۇ دەقىقىدە ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ قۇلىقىغا ئانىسىنىڭ سۆزلىرى پەقەتلا كىرمەيتتى. ئوي - خىيالى ئاللىقاچان سەييىدئەلى ئالپنىڭ قېشىغا كەتكەنىدى. ئانا قىزىنىڭ جىمجىت تۇرغىنىنى كۆرۈپ يەنە ئېغىز ئاچتى:

— نىكاھ دېگەن ئۆمۈرلۈك ئىش. سىلىنىڭ بەختىسىز بولۇپ قېلىشلىرىنى مەنمۇ خالىمايمەن. ناۋادا بۇ نىكاھقا رازىلىقلىرى بولمىسا...

ئۇزسۇلتان خېنىم ئانىسىغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ، يەنە خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىۋالدى:

— مەن رازى ئانا، — دېدى ئۇ ئىچكى ھاياجىنىنى بېسىپ تۇرۇپ، — سىلىنىڭ دېگەنلىرىدەك بولسۇن.

— ئەقىللىق قىزىم، — دېدى ئانا كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا قىزىنى باغرىغا بېسىپ، — شۇغىنىسى كۆپ مۇشەققەت تارتىپ قالىدىغان بولدىلا.

※ ※ ※

ئەتىسى تۆت كىشىلىك كارۋان ئەترىتى ئاش ۋاقتى بىلەن تۇرپان شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەرەنچە

كىيىنىپ، خىزمەتكارلاردەك ياسىنىۋالغان مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىممۇ بار ئىدى. ئۇلار شۇ ماڭغانچە ئۇنىنچى كۈنى پېشىن ۋاقتى بىلەن تارىم ۋادىسىدىكى بۈك ـ باراقسان توغراقلىققا يېتىپ كەلدى. توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىدە سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن سەركەردە بوران خوجا مىڭغا يېقىن نۆكەرلىرى بىلەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغانىدى.

— ھارمىغايلا شاھزادەم، — دېدى ئۇلار سالام بېرىپ.

ئۇزسۇلتان خېنىم سەييىدئەلى ئالىپنى كۆرۈپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس ـ تاسلا قالدى. ئەكسىدىن خىجىل بولمىغان بولسا، قىزلىق غۇرۇرى يول قويغان بولسا، ئۆزىنى ئاشكارىلىغانمۇ بولاتتى.

سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادە بىلەن بىللە كەلگەن ياش يىگىتكە شۇنداقلا بىر قاراپ قويۇپ: «بەلكىم شاھزادىگە ئەگىشىپ كەلگەن يىگىتلەردىن بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئارتۇقچە كۆڭۈل بۆلمىدى.

شاھزادە يىگىتلەردەك ياسىنىۋالغان سىڭلىسىنى ئۆزىنىڭ خاس چېدىرىغا باشلاپ قويۇپ، خاس نۆكەرلەرگە چېدىر ئىچىگە خالىغانچە كىرمەسلىكنى تاپىلىدى. بۇ ئىش سەييىدئەلى ئالىپنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويغانىدى.

— ئالىيلىرى بۇ قېتىمقى سەپەردە ئەمىرزادىلەردىن بىرەرسىنى باشلاپ كەلگەن ئوخشىمامدىلا، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كەچلىك غىزا ئۈستىدە بىر قۇر ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن گەپ كوچىلاپ، — مېھماننى چاقىرىۋالمامدۇق، داستىخانغا بىز بىلەن بىللە داخىل بولسۇن.

— بۈگۈنچە ئايرىم غىزالانغاي، — دېدى شاھزادە قۇۋلۇق بىلەن كۈلۈپ، — ئاللاھ خالىسا ئەتە ـ ئۆگۈن چوقۇم بىللە غىزالىنىدىلا ئەمىرزادەم، ھازىرچە ئالدىرىمىسىلا.

تۇرقىدىن يىگىتلەرگە خاس سۇباتىدىن كۆرە، قىزلارغا خاس نازاكىتى چىقىپ تۇرىدىغان، قاش ـ كۆزلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان «يىگىتچاق» سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئۆتكۈر نەزەرىدىن قېچىپ قۇ-

تۇلالمىغانىدى. لېكىن ئۇ شاھزادىدىن كوچىلاپ سوراۋېرىشنى ئەدەپسىزلىك بىلىپ لام ـ جىم دېمىدى. بايا ئۇ «يىگىت»نىڭ ئۆزىگە ئاجايىپ بىر سېغىنىش ئىلكىدە تىكىلىپ قاراشلىرىغا پەرۋا قىلىپ كەتمىگەنىدى. ناۋادا شۇ چاغدا بەكرەك سەپسېلىپ قارىغان بولسا، «يىگىت»نىڭ كۆزلىرىدە لىغىرلاپ قالغان ياشنى ئېنىق كۆرگەن بولاتتى.

— ئاستانىدە ئەھۋال قانداقراق؟ ۋالىدەلىرى، سىڭىللىرى تىنچلىقمىكەن؟— سورىدى سەييىدئەلى ئالىپ.

— ئاستانە نورۇز بايرىمىنىڭ تەييارلىقىدا ئاجايىپ قىزىپ كېتىپتۇ. ۋالىدەم بىلەن سىڭىللىرىم سالامەت تۇرۇۋېتىپتۇ، — دېدى ئۇۋەيسخان، — لېكىن شەھەر سېپىلى بىلەن ئەرك[1] سېپىلىدا مىغ ـ مىغ لەشكەر، خۇددى ھازىرلا ئۇرۇش بولىدىغاندەك.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېخىچە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى بوشاشتۇرماپتۇ ـ دە، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ خىيالچانلىق بىلەن، — ھامان ئۇنداق بولۇۋەرمەس. ئاتىنىڭمۇ ئۇخلايدىغان ۋاقتى بولىدىغۇ ئاخىر. يەنە قانداق يېڭىلىقلار بار؟

— ھەرھالدا خۇش خەۋەر دېگۈچىلىكى بولمىسىمۇ، يېڭىلىق دېگۈچىلىكى بار بىر خەۋەر بار، — ئۇۋەيسخان ھەمراھلىرىغا تەكشى بىر قارىۋېتىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — تۈركىستان ئەمىرى مىرزا شەيخ نۇرىددىن موغۇلىستاننىڭ بىر قىسىم زېمىنلىرىنى بېسىۋالغان ئوخشايدۇ. خاننىڭ پات يېقىندا ئۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىش ئېھتىمالى باردەك قىلىدۇ.

— مىرزا شەيخ نۇرىددىننىڭ زېمىنىمىزغا تەئەررۇز قىلغىنى ياخشى ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن خاننىڭ جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئوردىدىن چىقماقچى بولغانلىقى ياخشى خەۋەر ئىكەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ قولىدىكى غاجىلاپ بولغان ئۇستىخاننى داستىخانغا قويۇپ تۇرۇپ، — كەمىنەلىرى سەمەرقەنتتىكى چې-

① ئەرك — قەسىر، ئىچكى قەلئە، پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.

غىمدا مىرزا شەيخ نۇرىددىننىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ سەلتەنەتىگە ئىـ.
ـتائەت قىلىشتىن يېنىۋالغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. ئەھۋالدىن قا.
رىغاندا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى كىچە ـ كۈندۈز ئاسمانغا قاراپ
يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش
تارتقان تۈركىستان ئەمىرى بىلەن كارى بولمىغان ئوخشايدۇ. مې.
نىڭچە، بۇ ئىش بىز ئۈچۈن ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى. سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن بولۇپ كەتسە،
بىزنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدۇ.

— ئۇنداق بولسا، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئاستانىگە
ھۇجۇم قىلىپ تەختنى تارتىۋالايلى، — دېدى سەركەردە بوران
خوجا، — سۇلتان شىرمۇھەممەدخان جازا يۈرۈشىگە ماڭسا، ئاس.
تانىدە ئانچە كۆپ لەشكەر قالمايدۇ. قېپقالغان لەشكەرمۇ شاھزادە
ئالىيلىرىنىڭ نامىنى ئاڭلىسا جەڭ قىلىشقا، ئاستانىنى قوغداشقا
رايى بارمايدۇ.

— مېنى ۋەتەن تۇپرىقىغا باسقىن قىلغان ياۋ بىلەن كارى
بولماي سەلتەنەتنىڭ كويىدا بولۇشقا ئۈندەۋاتامدىلا، — دېدى
شاھزادە ئۇۋەيسخان بوران خوجىغا مەنىلىك قاراپ، — ئۇنداق
قىلسام خان تاغامغا بولۇپ بېرەر. ئاۋام ـ رەئىيەتكە ۋەتىنى بىلەن
كارى بولماي تەئەررۇزچىلارغا يانتاياق بولدى دېگەن بەتنام بىلەن
تەرغىبات تارقاتسا، ئەل ـ يۇرتنىڭ مەندىن رايى قايتامدۇ؟ كە.
چۈرسىلە، بۇنداق بەتنامنى مەن ھەرگىز كۆتۈرەلمەيمەن. يەنە كې.
لىپ خاننى ئۆزۈل ـ كېسىل يوقاتماي تۇرۇپ تەختنى تارتىۋال.
غانىنىڭ ھېچ ئەھمىيىتى يوقتۇر، — ئۇۋەيسخان بىردەم تۇرۇۋې.
لىپ چۈشەنچە بەردى، — ئۇنىڭ ئۈستىگە خان تاغام ھەرگىزمۇ
ئازغىنە لەشكەر بىلەن جازا يۈرۈشىگە چىقمايدۇ. بىز تۇرپانغا تې.
گىش قىلساق ئارقىسىغا يېنىشى تەبىئىي. ئول چاغدا ئۇنىڭ بىد.
ھېساب لەشكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

— توغرا دەيدىلا، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — ئالدىراق.
سانلىق قىلماي ئەھۋالنى كۆزىتىپ باقايلى. سۇلتان شىرمۇھەم.
مەدخاننى مەغلۇپ قىلساق ئاستانە، تاجۇتەخت بىر يەرگە قېچىپ

كەتمەيدۇ.

ـــ بولدىلا، بۇ گەپنى بۇگۈنچە قويۇپ تۇرايلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ئاستاندىن بىرنەچچە كوزا ئېسىل شاراب ئېلىپ كەلدىم. بۇگۈن دەرقەمتە ئولتۇرۇپ ئىچىپ كۆرسەك. بىلمىدىم، ئەمىرزادەم بىلەن سەركەردە بوران خوجا جانابلىرىنىڭ كۆڭلى تارتامدىكىن؟

ـــ تارتمامدىغان، ـــ دېدى بوران خوجا لەۋلىرىنى تامشىپ.

ـــ بىزگىمۇ تۇرپاننىڭ ئېسىل شارابلىرىنى ئىچىپ باقمىغىلى ئىككى يىلچە بولۇپ قاپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

خىزمەتكارلار ئىككى كوزا مۇسەللەسنى ئېلىپ كېلىپ جامغا قۇيۇشقا باشلىدى. ئىككىنچى كوزىنىڭ ئاغزىنى ئاچقاندا ئۇلار ئوبدانلا كەيپ بولۇشتى. نۆكەرلىرى ئارىسىدىكى سازەندە يىگىتلەرنىڭ ئېيتقان مۇقاملىرىغا ئەسىر بولۇپ مۈگدىنىشتى.

بىرئازدىن كېيىن سازەندە يىگىتلەر سازلىرىنىڭ پەدىسىنى تۇرپان ناخشىلىرىغا يۆتكىدى. ناخشىغا ئاۋۋال شاھزادە، كېيىن سەييىدئەلى ئالپ جور بولدى، ئۇلار ئاۋازلىرىنى قويۇۋېتىپ ناخشا توۋلاشتى. ئۇلار خېلىلا كەيپ بولۇپ قالغاندى. ناخشا نازىركومغا يۆتكەلگەندە ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالماي ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى.

كۆڭۈللۈك بەزمە ئېغىر ئەلياتقۇ بىلەن ئاخىرلاشتى.

ـــ ئەمىرزادەم بىردەم تەخىر قىلسىلا، ـــ دېدى شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن سەييىدئەلى ئالپنى توختىتىپ، ـــ ئىككى ئېغىز مۇڭدىشايلى.

سەركەردە بوران خوجا ناخشا، ئۇسسۇلغا قېتىلماي ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىپ خېلىلا مەست بولۇپ قالغاندى. ناخشا بىلەن ئۇسسۇل شاھزادە بىلەن ئەمىرزادىنىڭ كەيپلىكىنى يېشىۋەتكەندەك قىلاتتى. ئۇلار يىقىلىپ چۈشكەن قېرى توغراقنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇشتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر پەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ دوستىغا قارىدى:

ـــ ئۆيلەنگۈلىرى بارمۇ ئەمىرزادەم؟ ـــ سورىدى ئۇ گەپ ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا.

سەيىدئەلى ئالپ مىيىقىدا كۈلدى.

— كىمنىڭ ئۆيلەنگۈسى يوق دەيدىلا ئالىيلىرى. دېمەتلىكلىرىمىزنىڭ بىرەر ـ ئىككىدىن پەرزەنتى بولۇپ بولدى شۇ تۇرقىدا. ئۆيلەنگۈمىز بولىسمۇ نېمە ئامال دەيدىلا. ئاللاھ خالىسا كۆڭلىمىزگە پۈككەن بۈيۈك ئىشلىرىمىزنى روياپقا چىقىرىۋالساق ئۆيلىنىپمۇ ئالارمىز. ئەجەب بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىپ قالدىلىغۇ؟ ئاستانىدە بىرەر گۈزەلگە كۆڭۈللىرى چۈشۈپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان خىرىلداپ كۈلدى.

— گەپنى ماڭا بۇرىمىسىلا ئەمىرزادەم، ئۆزلە ماڭا ئاغا يوللۇق. ئاگال ئۆزلەنى ئۆيلەپ قويۇپ، ئاندىن ئۆزۈمنىڭ ئىشىنى ئويلىشىمەن. كۆڭۈل يارىلىرىنى تاتىلاپ قويسامۇ دەۋېرەي. ھېلىقى ئەندىجان گۈزىلى كۆڭۈللىرىدە ھېلىمۇ بارمۇ؟

سەيىدئەلى ئالپ كېچە قويىنىدا قارىيىپ كۆرۈنگەن توغراقلار ئارىسىدىن بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— يۈرەككە ئورناپ كەتكەن ئىشق ئوتىنى ئۆچۈرمەك ئۇنچە ئاسان ئەمەس. لېكىن كۆكتىكى ھارارىتى يوق يۇلتۇزدىن يېنىمىزدىكى يېلىنجاپ تۇرغان چوغنىڭ ئەۋزەللىكىنى بىلگۈچىلەكىمىز بار. ئول ئەندىجان گۈزىلى ھەم تاتلىق، ھەم قاباھەتلىك بىر چۈشتۇر خالاس.

— ئەمىسە ئۆيلىنىپ قالسىلا مەھبۇبىلىرىگە چىن يۈرەكلىرىدىن كۆڭۈل بېرەلەرلىمۇ؟

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ سىناش نەزەرى بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرىگە سەيىدئەلى ئالپ دادىل قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— ھالال نىكاھلاپ ئالغان خاتۇنىمىزغا كۆڭۈل بېرەلمىسەك زىنھار ئۆيلەنمەيمىز. ئۆيلەنگەنىكەنمىز، ئەلۋەتتە كۆڭۈل بېردمىز. چۈنكى، ئاللاھ ئىگەم خاتۇن كىشىنى ئەركىشى ئۈچۈن ياردتىپ، ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە مېھىر بېرىشكە ئەمىر قىلغان. ئۇنى ئەمرىمىزگە ئالغانىكەنمىز، چىن يۈرىكىمىزدىن كۆڭۈل بېرىش، كۆيۈنۈش، ئاسراش، قوغداش مەجبۇرىيىتىمىز باردۇر. ئۇنداق

قىلالمىغان ئادەمنى ئەركەك سانىمىسىمۇ بولىدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دوستىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

— ناۋادا ئۆزلەنى ئۆيلەپ قويای دېسەم رازىلىق بېرەرلىمۇ؟

سەيىدئەلى ئالىپ شاھزادىگە تەئەججۇپ بىلەن قارىدى:

— بۇگۇنگىچە ئۆزلەنى پاسىبانىم ھېسابلاپ كېلىۋاتىمەن. شۇنداق ئىكەن، كەمىنەلىرى ئاتقان ئوقلىرىدۇرمەن خالاس. كۆڭۈللىرىگە زىنھار شەك چۈشمىسۇنكى، نەگە چەنلەپ ئاتسىلا شۇ يەرگە دەل تېگىمەن.

شاھزادە مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلدى:

— ئۇنداق بولسا تەييارلىق كۆرسىلە، ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن تويلىرى بولىدۇ.

سەيىدئەلى ئالىپ ئەمدى ھەيرانلىقنى يوشۇرالمىدى.

— شارابنىڭ تەسىرى تارقىمىغان بولسا چاقچاق قىلىۋاتمايدىغانلا ـ ھە ئالىيلىرى؟

ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن سورىدى:

— سىلىچە مەن ھازىر كەيپ بولغاندەك تۇرامدىمەن؟

— يوقسۇ، ئىنتايىن سەگەك كۆرۈنىدىلا.

— نىكاھ ئىشىدا ئەمىرزادەمنىڭ يۈرىكىنىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى بىلىمەن، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ، — شۇڭا ھەرقانچە چاقچاق قىلغۇم بولسىمۇ نىكاھ ئىشلىرىغا چاقچاق قىلىشقا زىنھار تىلىم بارمايدۇ. ئۆزلەنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقلىرى — مېنىڭ شادلىقىمدۇر. بۇ دورەم ئاستانىدىن ئۆزۈمچە باشباشتاقلىق قىلىپ ناھايىتىمۇ نازۇك بىر گۈلنى چېكىلىرىگە قىسىپ قويۇش ئۈچۈن ئېلىپ كەلدىم. بىلمىدىم، قوبۇل قىلىشقا مەيلىلىرى بارمىكىن؟

سەيىدئەلى ئالىپنىڭ ۋۇجۇدىغا گۈررىدە ھاياجان ئولاشتى. شۇ تاپتا شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدىدىن دوستلۇقنىڭ ئەمەس، بىر قورساق ئىنىنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى سېزىۋاتاتتى.

— ئالىيلىرىنىڭ بۇ كاتتا ھىممىتىگە رەھمەت دېمەكتىن

ئۆزگە چارەم يوقتۇر.

— ئول گۈلى رەنانىڭ كىملىكىنى بىلگۈلىرى يوقمۇ ئەـمىرزادەم؟

— ئەلۋەتتە بىلگۈم بار، ئەمما سوراشتىن ئۇيىلىۋاتىمەن.

شۇ دەقىقىدە سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆز ئالدىغا بايا شاھزادىنىڭ خاس چېدىرىغا كىرىپ كەتكەن ئەرەنچە كىيىنىۋالغان نازاكەت ئىگىسى لىپ قىلىپ كەلدى.

«شاھزادە ئالىيلىرى ئاستانىدىن ئىلىپ كەلگەن گۈلى رەنا شۇ ئىكەن ـ دە، كىم بولغىيتتى؟ شاھزادە ئالىيلىرىغا قانداق ئۇچراپ قالدىكىن، بەلكىم بۇ پەرىزىمدىكىدەك ئۇنچە ئاددىي ئىش بولمىسا كېرەك...»

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى:

— سوراشتىن خىجىل بولسىلا ئۆزۈم دەپ بېرەي، ئول گۈلى رەنانىڭ ئىسمى ئۇزسۇلتان خېنىم. كەمىنە پاسىبانلىرىنىڭ سىڭلىسىدۇر.

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە يالت ئېتىپ قارىدى. ۋۇجۇدىدا قايتىدىن بىر لەھزە ھاياجان گۇرۇلدىدى. ھەئە، ئۇ شاھزادىنىڭ ئۆز سىڭلىسىنى نىكاھلاپ بېرىشنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ دەقىقىدە كۆز ئالدىغا بۇندىن ئىككى يىل ئاۋۋال تۇرپاندىكى ۋاقىتلىرىدا ئەمىر كەبىر قەسرىدە تونزدەك كىيىنىپ، قىرىق بىر تال ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى نازۇك بەللىرىدە ئويىنىتىپ، گاھى كىتاب ئوقۇپ، گاھى كەشتە تىكىپ يۈرىدىغان چىرايلىق قىز كەلدى. سەييىدئەلى ئالپ ھەر قېتىم شاھزادىنى ئىزدەپ كەلگىنىدە، ئەمدىلا رەسىدە بولۇشقا باشلىغان بۇ شوخ، ئوماق قىز بىلەن چېقىشاتتى. قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۈرەتتى. «قېنى مەلىكەم، قوللىرى يەتسە ئالسىلا» دەپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇۋالاتتى. سەييىدئەلى ئالپنىڭ قولىدىكى نەرسىلىرىنى ئېلىشقا بويى يەتمىگەن قىز بىردەم جىلە بولغاندىن كېيىن خىزمەتكارلارنى شوتا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيتـ

تى. «مۇشۇنداق مىدىرلىماي تۇرسىلا، ھە، شوتا قويۇپ تۇرۇپ ئالىمەن» دەيتتى قىز ۋىلىقلاپ كۈلگىنىچە. تەقدىرنىڭ يازمىشى نېمىدېگەن ئاجايىپ ـ ھە، مانا ئەمدى ئاشۇ ئوماق قىز سەييىدئەلى ئالپنىڭ مەھبۇبى بولماقچى. ۋۇجۇدى بەختىيارلىققا چۆمۈلگەن سەييىدئەلى ئالپ ھاياجاندىن بىرنەچچە دەقىقە ئۆزىنى يوقىتىپ قويغانىدى. ئۇ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرغان شاھزادىگە قاراپ دەرھال ئېسىگە كەلدى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە تەشەككۈر. ماڭا كۆرسەتكەن بۇ مېھىر ـ شەپقەتلىرىنى بىر ئۆمۈر ئېسىمدە تۇتىمەن.

ــ يۇرسىلە، ئەمدى ئارام ئالايلى.

خۇددى بىر شېرىن چۈش كۆرگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سەييىدئەلى ئالپ ئاجايىپ گۈزەل تۇيغۇلارغا ئەسىر بولغانىدى. ئۇ شاھزادىنىڭ خاس چېدىرىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، چېدىرغا تەشنالىق ئىلكىدە پەم بىلەن قاراپ قويدى. شاھزادە چېدىرنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە دەقىقە تۇرغاندىن كېيىن ئاستا كەينىگە ياندى. ھەئە، ئۇ بويىغا يەتكەن سىڭلىسى بىلەن بىر چېدىردا يېتىشنى بىئەپ كۆرگەنىدى.

ــ بۈگۈن كېچە ئەڭ ياخشىسى ئۆزلەرىنىڭ چېدىرلىرىدا قونۇپ قالسام بولغۇدەك، ــ دېدى شاھزادە ۋە كۆزەتتە تۇرغان نۆكەرلەرگە چېدىرنىڭ مۇھاپىزىتىنى كۈچەيتىش ھەققىدە پەرمان بەردى.

شاھزادە تاپىلىمىسىمۇ نۆكەرلەر كېچىچە نۆۋەت بىلەن ئالمىشىپ كۆزەتتە تۇراتتى. چۈنكى، بۇ يەردە دۈشمەننىڭ تەھدىتى بولمىسىمۇ، يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ تەھدىتى بار ئىدى.

※ ※ ※

ئەتىسى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرغان سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن پەم بىلەن كىيىندى ـ دە، بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن ئون نەچچە نۆكەرنى ئەگەشتۈرۈپ توغراقلىقنىڭ ئىچكى-

رىسىگە يۈرۈپ كەتتى.

ھەئە، كىچىچە تۈزۈك ئۇخلىيالمىغان سەييىدئەلى ئالىپ بۇگۈنكى توي ئۈچۈن ئوۋغا چىققان، ئوۋ غەنىيمەتلىرى ئارقىلىق توي ئەھلىگە توي چېيى بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. چۈشكە يېقىن ئىككى بۇغا ۋە ئون نەچچە قىرغاۋۇل ئوۋلاپ كەلدى.

— جىم - جىملا يوقاپ كەتسىلە، نەگە كەتتىڭىز دەپ قاپتىمەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپنى كۆرۈپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتكەن شاھزادە.

— توي چېيىنىڭ ھازىرلىقىنى قىلىپ كەلدىم، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ، — بۇلار مېنىڭ بۇ قۇتلۇق تويغا تەييارلىغان ئازغىنە سوۋغىتىم.

— ئويلىماپتىمەن، ناھايىتىمۇ كاتتا سوۋغات بوپتۇ بۇ، — دېدى شاھزادە ئۈۋەيسخان ئوۋ غەنىيمەتلىرىگە قاراپ، — ئەلمىساقتىن تارتىپ ھېچكىم توي چېيىنى ئوۋ غەنىيمەتلىرى بىلەن ھازىرلىمىغان بولغىيدى. باھادىرلىقلىرىغا ئاپىرىن، يېرىم كۈن ئىچىدىلا شۇنچىۋالا ئولجىلارغا ئېرىشىپتىلا، بۇنداق ئەلۋەك ئوۋنى ئاسانلىقچە قىلغىلى بولمايدۇ.

— بۇگۈن تەلىيىم ئوڭدىن كەلدى ئالىيلىرى.

— ئاللاھ خالىسا بىر ئۆمۈر تەلەيلىك بولغايلا ئەمىرزادەم.

سەييىدئەلى ئالىپ ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئاشپەزلەرگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، توي ئىشى تەييارلاشقا بۇيرىدى - دە، ئۆزى چېدىرىغا كىرىپ، مەھرەملىرىنىڭ چېدىرنى تازىلاپ، رەتلىشىگە نازارەتچىلىك قىلدى. تويىنىڭ گېپى تۈيۈقسىز چىقىپ قالغاچقا، يىگىت بىر ئاز ئالدىراپ قالغانىدى. شۇ ئارىدا چاچ - ساقاللىرىنى قىردۇرۇپ، يۇيۇنۇپ، كىيىم ئالماشتۇرۇۋېلىشقا ئاران ئۈلگۈردى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن تارىم ۋادىسىدىكى بۇ قەدىمىي توغراقلىقتا تويىنىڭ نەغمە - ناۋاسى ياڭرىدى.

9

كۆز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان بولسىمۇ، قاراڭقا ياغ-
لىغ[1] دالىسىدا ئاللىقاچان سوغۇق باشلىنىپ كەتكەنىدى. تۈر-
كىستانغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن كەلگەن موغۇلىستاننىڭ
سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ھەپتىدىن بېرى بۇ يەردە يا ئالدىغا، يا
كەينىگە يانالماي توختاپ قالغانىدى. قارارگاھ ئىچىگە تىكىلگەن
مىڭغا يېقىن چېدىرلاردا ئارام ئېلىپ ياتقان لەشكەرلەر ئىچ پۇ-
شۇقى تارتىپ قالغان بولسا كېرەك، كۆپىنچىسى قىمار بىلەن نە-
شىگە بېرىلگەنىدى. قىمارۋازلارنىڭ ۋارقىراشقان، نەشىكەشلەرنىڭ
ئالا ـ تاغىل توۋلاشقان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قايسىبىر
چېدىرلاردىن دۇتار، راۋاپ، تەمبۇرغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتىلغان
ناخشا ئاۋازىمۇ كېلەتتى. تېز سۈرئەتتە جەڭ قىلىپ، تۈركىستان-
نىڭ شەھەر ـ قىشلاقلىرىنى بۇلاپ ـ تالاپ، جىقراق مال ـ دۇنيا
توپلاش تەمەسىدە تۇرغان سەركەردىلەرمۇ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى
ئىتائەت قىلدۇرۇپ، غەلىبە ـ نۇسرەت بىلەن پايتەخت تۇرپاندىكى
ھەشەمەتلىك ئوردىسىغا قايتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن، ھەرىمىدىكى
ئەيش ـ ئىشرەتلىك بەزمىلىرىنى سېغىنىپ قالغان سۇلتان
شىرمۇھەممەدخانمۇ ئالدىراپ قالغانىدى. بىراق ئىشلار ئۇنىڭ
كۈتكەن يېرىدىن چىقمايۋاتاتتى. تۇرپاندىن لەشكەر تارتىپ چىققان
ۋاقىتتا بىرلا ھۇجۇم بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى خام خىيال قىلغان
غەلىبە ـ نۇسرەتتىن تېخىچىلا ئۈمىد يوق ئىدى. شۇنداق، سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان تۈركىستان ئەمىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بى-
لەن بىرنەچچە قېتىم جەڭ قىلىپ باقتى، جەڭدە غەلىبە قىلالمى-

① بۇ يەر «قاراڭغۇلۇق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

غان بولسىمۇ ھەرھالدا يېڭىلىپمۇ قالمىدى. ئۇ ئەمىر شەيخ نۇ-
رىددىننىڭ كۈچىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.
تۈركىستان لەشكەرلىرى مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتاتتى، مۇداپىئەسى
ئىنتايىن پۇختا ئىدى. بۇ بىر ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇ-
ھەممەدخان ياۋ قارارگاھىنىڭ ئالدىغا قوشۇن ئەۋەتىپ، لەشكەر-
لەرنى ناغرا چالدۇرۇپ جەڭگە ئۈندەپ باققان بولسىمۇ، لېكىن
ئۇلار جەڭگە چىقماي يېتىۋالغانىدى. بىرنەچچە قېتىم قاراملىق
بىلەن ھۇجۇم قىلىپمۇ كۆردى. ئەمما كۈچلۈك يا ئوقى، پالاخ-
مانلارنىڭ زەربىسىدە ئىلگىرىلىيەلمىگەننى ئاز دەپ، لەشكەرلىرى
خېلىلا تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئالدىراپ قالغان شىرمۇھەممەدخان تې-
رىككەك بولۇپ قالغانىدى، يوقىلاڭ ئىشلارغا چېچىلىپ غەزەپلىد-
نەتتى. مۇشاۋىرلىرىنى كارغا كەلگۈدەك جەڭ تەدبىرلىرىنى تۈ-
زەلمىدىڭ، دەپ ئەيىبلەيتتى. نۇرغۇن جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆت-
كۈزگەن، جەڭ تەدبىرلىرىگە كامىل پىشقەدەم سەركەردىسى ئۇ-
لۇسبېگى خۇدايدادنى بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىگە بىللە ئېلىۋال-
مىغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلاتتى.

— ماقۇل كۆرسىلە ئالىيلىرى، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى
ئوردىدا قالدۇرۇپ قويايلى، — دەپ مەسلىھەت كۆرسەتكەنىدى بىر
قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلىرى، — ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى
نۇرغۇنلىغان نۇسرەتلىك جەڭلەرنى قىلغانمەن، دەپ ئۆزىنى بۈيۈك
سەلتەنەتنىڭ تۈۋرۈكى ھېسابلاپ، بەكلا كۆرەڭلەپ كېتىپ بارىدۇ.

— بۇ دورەم ئۇل ئەرزىمەس تۈركىستان ئەمىرىگە شەخسەن
ئۆزلىرى لەشكەر تارتىپ چىققايلا.

— تۈركىستان قانچىلىك بىر يەر ئىدى، قۇدرەتلىك لەش-
كەرلىرىمىزنىڭ بىر پەشۋايىغىمۇ يارىمايدۇ.

— ئۇلۇسبېگىگە ئۈنگسىزمۇ ئەغيارلىرىمىز ئۈستىدىن
غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلىنەلەيدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ قويايلى.

— نۇسرەتسىز قەشقەر يۈرۈشىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگىنىڭ
بېشى خېلىلا چۈشۈپ كەتتى. بۇ دورەم ئۆزلىرىنى كۆرستىپ

قويسىلا، ئەقىلدارلىق قىلىپ ئاغزىلىرىنى غىپرچىلىمايدىغان بو-
لىدۇ.

— شۇنداق قىلسىلا ئالىيلىرى، ئۇلۇسبېگىمۇ، ئول تۈر-
كىستان ئەمىرىمۇ ساھىبقىران ئانھەزرىتىمنىڭ جاسارىتىنى بى-
لىپ قالسۇن.

دادىسى سۇلتان مۇھەممەدخان قازا قىلىشى بىلەن ئوردىدا
قۇرۇلتاي چاقىرمايلا تاج كىيىپ تەختتە ئولتۇرۇۋالغانلىقى ئۇ-
چۇن ئىنىسى شىرئەلى ئوغلانىنىڭ تەرەپدارلىرى بولغان بىر قى-
سىم ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ، نۇرغۇنلىغان
پىتنە ـ پاساتلارغا سەۋەب بولغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭمۇ
شۇنداقراق خىيالى بار ئىدى. ئۆزىگە قارشى چىققان، تەختتە ئول-
تۇرۇشىغا نارازى بولغان ئاشۇ سەركەردىلەرنىڭ ئۆزىنى بىرەر قې-
تىممۇ جەڭ قىلىپ كۆرمىگەن، لەشكىرىي ئىشلارنىڭ، سىپاھ-
لىقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ، دەپ سۆز ـ چۆچەك قىلىشقان-
لىقىدىن خەۋىرى بار ئىدى. شۇڭا يېقىن قوشنىسى تۈركىستاننى
ئىستېلا قىلىپ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى ئەل قىلسا، تەختتە
ئولتۇرغىنىغا نارازى بولغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭمۇ، قەش-
قەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئىشىدا ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمەي سۈكۈت
قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىدىن ئاغرىنىپ يۈرگەن ئۇ-
لۇسبېگىنىڭمۇ ئاغزى تۇۋاقلىناتتى. ئۇنى بەزمە، ئەيش ـ ئىش-
رەتكە ماھىر بولغىنى بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن
چىقالمايدۇ، ئاتىسىنىڭ تەختىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋېلىپ،
تەييارغا ھەييار بولۇۋالدى دېگۈچىلەرنىڭمۇ تاۋۇزى قولتۇقىدىن
چۈشەتتى. ئەنە ئاشۇ بىر قاتار سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنى ئوردىدا قالدۇرۇپ قوي-
غانىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىدىن باشقا
بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى تولۇق ئېلىپ، ئۇلۇسبېگىنىڭ
چوڭ ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئۇلۇس-
بېگىنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىۋېلىپ ئۆزىگە ئا-

سىلىق قىلىشىدىن خاتىرجەم بولغانىدى. ھەئە، سۇلتان شىر ـ مۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگىنى قولىدا تۈزۈك لەشكەر بولمىغاندىكىن ماڭا ئاسىيلىق قىلىشقا، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن تىل بىرىك ـ تۈرۈۋېلىشقا پېتىنالمايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېنىمدا ئوغلى مىر ـ مۇھەممەد شاھ بار، ئوغلىنى دەپمۇ بولسا ئالا كۆڭۈللۈك قىلالماي ـ دۇ، ناۋادا شۇنداق قىلىشقا پېتىنغان تەقدىردىمۇ، قولۇمدىكى نەچچە تۈمەن لەشكىرىم بىلەن ئاسانلا ئەدىپىنى بېرەلەيمەن، دەپ چوت سوققانىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شۇ كۈنلەردە ئىشلار ئۇ ـ نىڭ ئويلىغىنىدەك يۈرۈشمەيۋاتاتتى. گەرچە تۇرپان تەرەپتىن ئۇ ـ لۇسبېگىنىڭ ئالا كۆڭۈللۈك قىلغانلىقىغا ئائىت مەلۇمات كەلمى ـ گەن بولسىمۇ، كۆڭلى يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ئۇلۇسبېگى ـ نىڭ ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھنى ئاتاقتا جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننىڭ ياندىش سەركەردىسى دەپ جاكارلىغان بولسىمۇ، ئەمە ـ لىيەتتە ھېچ ئىشقا ئىگە قىلماي يېنىدا قاتتىق نازارەت بىلەن ساقلاۋاتاتتى.

شۇ كۈنلەردە كەچكۈز ئاخىرلىشىپ قالغان بولۇپ، ھاۋا خې ـ لىلا سوۋۇپ كەتكەنىدى. ھە دېگەندە قار يېغىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شىرمۇھەممەدخان ھاۋانىڭ تۇيۇقسىز ئۆزگىرىشىدىن ئەنسىرەپ ھەر كۈنى كەچتە يۇلتۇزغا قارايتتى، مۇنەججىملەرنى يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ ئېنىق مەلۇمات بېرىشكە قىستايتتى. ئۇلار لەشكەر تارتىپ چىققاندا گەرچە كۈز پەسلى بولسىمۇ، تۇرپاننىڭ ھاۋاسى يەنىلا ياز پەسلىدەك ئىسسىق ئىدى. شۇڭا لەشكەرلەر نى ـ پىز، يېلىڭ كىيىنىشكەن، قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئې ـ لىۋالمىغانىدى. قاراڭقا ياغلىغ دالىسىدا كۈندۈزى ئانچە بىلىنمى ـ گەن بىلەن كېچىسى سوغۇق ئەدەپ كېتەتتى. ئەگەر ھاۋا ئۆزگى ـ رىپ تۇيۇقسىز قار يېغىپ قالسا، لەشكەرلەرنىڭ جەڭ قىلمىقى تەسكە چۈشەتتى. ئۇ چاغدا لەشكەرلەرگە تالاپەت تۈركىستان لەش ـ كەرلىرىدىن ئەمەس، تەبىئەتنىڭ سوغۇقىدىن كېلەتتى. مۇشۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان لەشكەرلەرگە

قىشلىق كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن تۇرپانغا چاپار-مەن ماڭغۇزغان بولسىمۇ، نەچچە تۈمەن لەشكەرنىڭ قىشلىق كىـ-يىملىرى يېسىلغان هارۋا، تۆگىلەر بۇ يەرگە ئەڭ تېز بولغاندىمۇ بىر ئايدا يېتىپ كېلەلەيتتى، ئۇنىڭغىچە قارا قىش باشلىنىپ كېتەتتى. ناۋادا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن موغۇلىستان لەشكەرلىرى-نىڭ بۇ ئەھۋالىنى بىلىپ قالىدىغان بولسا، ئىش تېخىمۇ چاتاق بولاتتى. ھېلىمۇ ئۇلار بۇ كېلىشمەسلىكنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن-دەك قىلاتتى. مانا بىر ھەپتىدىن بېرى خۇددى ئىنىغا كىرىۋالغان چاشقاندەك قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى.

«قانداق قىلسام بولۇر، لەشكەرلەرنى يەم بىلەن تۇرپانغا چې-كىندۇرەيمۇ ـ يا؟ ئۇنداق قىلسام ئەغيارلىرىمنىڭ كۈلكىسىگە قالىمەن. ئۇلۇسبېگى ئاغزىدىن چىقارمىغان بىلەن كۆڭلىدە مازاق قىلىدۇ، مېنى تېخىمۇ كۆزگە ئىلمايدۇ، ئابرۇيۇم تۆكۈلى-دۇ. ئاھ تەڭرىم، ئەجەب بىر تەس كۈنگە قويدۇڭغۇ مېنى. نېمىش-قىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغاندىمەن؟ پەسلىنىڭ، ھاۋانىڭ ئۆزگى-رىشى نېمىشقا ئېسىمگە كەلمىگەندۇ؟ مەن ئويلىمىسامىمۇ باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئويلىشى كېرەك ئىدىغۇ؟ ھېچبولمىسا ئۇ-لۇسبېگىنى بىللە ئېلىپ كەلسەمچۇ كاشكى...»

— غىزا تەييار بولدى ئالىيلىرى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئالدىدا پۇكلىنىپ تۇرغان بىكاۋۇل ئەمىرگە سەت گۆلەيدى.

— يوقال!

※ ※ ※

بۈگۈن كېچە قاراڭغا ياغلىغ دالىسىدا سوغۇق باشقىچە ئەدەپ كەتتى. لەشكەرلەر گۈلخان يېقىپ چېدىرلىرىنى ئىسسىتىشقا مەجبۇر بولدى. قارارگاھنى چارلاپ توختىماي مېڭىپ يۈرگەن قورۇقچىلار توڭۇپ ـ تىترەپ، شۈمشىيىپ قالغانىدى. گەرچە يا-

تىش بېگى[1] قورۇقچىلارنىڭ توڭۇپ ھوشيارلىقىنىڭ سۇسلاپ قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەر قېتىملىق نۆۋەت ئالمىشىدىغان ۋاقىتنى بىر ئاش پىشىمغا قىسقارتقان بولسىمۇ، قورۇقچىلار نۆۋەت ئالمىشىشقا چىقىدىغانلار كېلىپ بولغىچە توڭلاپ، كاسىلداپ كېتەتتى، باشلىرىنى يېپىنچا تونلىرىنىڭ ياقىسىغا تىقىۋېلىشاتتى؛ قارارگاھنىڭ سىرتىنى كۆزىتىشكە، ئەتراپىدىكى غەيرىي شەپىنى تىڭشاشقا ھەپىلى يوق ئىدى؛ ئەس ـ يادى كۆزەت قىلىدىغان ۋاقىتنىڭ تېزرەك ئۆتۈشىدە، ئورنىغا ئالمىشىدىغانلارنىڭ پاتراق كېلىشىدە، گۈلخان يېقىلغان چېدىر ئىچىدىكى ئىسسىق يوتقانغا كىرىۋېلىشتا قالغانىدى.

مىڭلارچە چېدىرلاردىن شەكىللەنگەن قارارگاھ زو ۋاقىتقا يېقىن شېرىن ئۇيقۇغا ئەسىر بولدى. ئېرەنسىزلىك بىلەن دۈگدىيىپ تۇرغان قورۇقچىلارنىمۇ مۈگدەك باسقانىدى. گەرچە ئۇلار ئاستا مىدىرلاپ تۇرۇشسىمۇ، ۋۇجۇدىنى خاۋالۇت ئۇيقۇسى ئەسىر قىلغانىدى. شۇ تاپتا ئۇلار قارارگاھقا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن بەش يۈزگە يېقىن قارا كۆلەڭگىلەرنى پەقەتلا سەزمەيتتى. تۈن قوينىدا شەپە چىقارماي ئىلگىرىلەۋاتقان بۇ باسقۇنچىلار قارارگاھنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىزرەك دۆڭگە تىكىلگەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ «بارگاھى ئالىي» دەپ ئاتىلىدىغان ھەشەمەتلىك چېدىرىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بارگاھى ئالىينىڭ قورۇقچىلىقىنى قىلىۋاتقان نۆكەرلەر قارارگاھ قورۇقچىلىرىغا قارىغاندا خېلىلا سەگەك ئىدى. ھەئە، ئۇلارنىڭ كىيىملىرى سوغۇققا دالدا بولغۇدەك دەرىجىدە قېلىن بولۇپ، سوغۇق ئۇلارنىڭ سەزگۈلىرىنى بىخۇدلاشتۇرالمىغانىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقان قارا كۆلەڭگىلەرنى كۆرۈپ بىرئاز سەگەكلەشتى.

— ئوران![2] — دەپ توۋلىدى نۆكەر بېشى.

---

① ياتىش بېگى — قارارگاھنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بەگ.

② ئوران — پارول.

قارا كۆلەڭگىلەردىن ئاۋاز چىقمىدى. ئۇلار دەقىقە توختىۋال-
غاندىن كېيىن قەدىمىنى تېخىمۇ ئىتتىكلەتتى. جىددىيلەشكەن
نۆكەر بېشى قىلىچىنى قىنىدىن چىقىرىپ تۋۇلىدى:

ــ جايىڭدا جىم تۇرۇش. ئورانغا جاۋاب بەر!

قارا كۆلەڭگىلەر جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا قىلىچلىرىنى
تەڭلىگىنىچە ئۇلارغا قاراپ شىددەت بىلەن ئېتىلدى. شۇ ھامان
شاھ چېدىرىنىڭ ئەتراپىنى چۇقان ـ سۈرەن قاپلاپ قىر ـ چاپ
باشلىنىپ كەتتى. كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ دۈشمەنىنىڭ
شەبخۇن① ئۇرغانلىقىنى سەزگەن قوروقچىلار لەشكەرلەرگە خەۋەر
بېرىش ئۈچۈن قوللىرىدىكى مىس تەۋىلدىبازنى چالدى. تەۋىلدى-
باز ئاۋازىنى ئاڭلاپ جىددىي ئەھۋال كۆرۈلگەنلىكىنى ھېس قىل-
لىشقان ناغرىچىلارمۇ ئۈيقۇلىرىنى ئېچىپ ناغرا چېلىشقا باشلى-
دى. تەۋىلدىباز، ناغرا ئاۋازىدىن پۈتكۈل قارارگاھ ئۆرە ـ تۆپە بو-
لۇپ كەتتى. شېرىن ئۈيقۇدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر چۆچۈپ
ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقىنىچە قورال ـ ياراغلىرىنى ئېلىپ سىرتقا
يۈگۈرۈشتى.

باش ـ ئاخىرى يوق غەم ـ قايغۇلار بىلەن كېچىدىن بىرى
تۈزۈك ئۇخلىيالماي، كۆزى ئەمدىلەتىن ئۇيقۇغا ئىلىنغان سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان شۇنداق قاتتىق چۆچۈپ ئويغاندىكى، ۋەھىمە-
دىن ۋۇجۇدىنى سۇر بېسىپ، نەپىسى ئاغزىغا كەپلەشتى، سوغۇق
تەرلەپ، بەزگەكتەك تىترىدى. شاھ چېدىرى ئىچىدە غۇۋا يورۇپ
تۇرغان شام يورۇقىدا كىيىملىرىنى تاپالماي ئەتراپىغا ئالاقزەدى-
لىك بىلەن قارىدى. شاھانە كاتىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە، نېپىز شايى
پەردىنىڭ ئارقىسىدا خاننى قوروقداپ مۆگدەپ ئولتۇرۇشقان تۆت
نەپەر خاس مەھرەم ئاللىقاچان چاچراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ
كەتكەن بولسىمۇ، ھودۇقۇپ كەتكەنلىكىدىن نېمە قىلارىنى بىلەل-
مەي ھاڭۋېقىپ قېلىشقانىدى. ھەرھالدا دەستارپىچ② دەرھال ئې-

① شەبخۇن ــ كېچىلىك ھۇجۇم.

②دەستارپىچ ــ خاننىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگە مەسئۇل مەھرەم.

ـسىنى يىغدى، ئالدىراپ ـ تىنەپ خاننىڭ كىيىملىرىنى تېپىپ كىيىنىشىگە ياردەملەشتى. قاتتىق قورقۇپ كەتكەن خاننىڭ پۇت ـ قوللىرى قولاشماي، ھە دېگەندە كىيىم كىيىشكە ماسلىشىپ بېرەلمەيۋاتاتتى. خان مىڭ بىر جاپادا ئاخىرى كىيىندى. بۇ چاغدا باسقۇنچىلاردىن بىر نەچچىسى شاھ چېيدىرىغا باستۇرۇپ كىردى ـ دە، ئالدىنى توسۇشقا جۈرئەت قىلغان مەھرەملەر بىلەن قىلىچلىشىشقا باشلىدى. پۇت ـ قولىدا جان قالمىغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان لاغىلداپ تىترىگىنىچە يوشۇرۇنغۇدەك جاي ئىزدەپ تۆت ئەتراپىغا قارايتتى، كىملەردىندۇر مەدەت تىلەيتتى. چاشقان تۆشۈكى ساراي كۆرۈنۈپ، بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرغان خان ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەندى.

«ئاھ تەڭرىم، ئەجىلىم مۇشۇ يەردە تولغان ئوخشىمامدۇ؟ نېمىشقىمۇ بۇ جازا يۇرۇشىنى ئىختىيار قىلغان بولغىيدىم؟ سېپىللىرى مۇستەھكەم تۇرپان شەھىرىدىن چىقمىسام بوپتىكەن. ئۇلار نېمىشقا يۇزلىرىنى قارا لاتا بىلەن ئورىۋالىدۇ؟ ياكى بۇ تۇركىستان لەشكەرلىرىنىڭ قائىدىسىمىكىنە؟...»

خاننى جان پىدالىق بىلەن قوغداۋاتقان ئىككى مەھرەم ئارقا ـ ئارقىدىن باسقۇنچىلارنىڭ قىلىچىدا يەر چىشلىدى. ئەنە ئاشۇ ھالقىلىق پەيتتە شاھ چېيدىرىغا خاننىڭ ئون نەچچە نۆكىرى يوپۇرۇلۇپ كىردى ـ دە، باسقۇنچىلارنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ ئۆتكۈر قىلىچلىرى بىلەن يەر چىشلىتىشكە باشلىدى.

ـــ ئالىيلىرى، بۇياققا ماڭسىلا، ـــ دېدى بىرئاز ھوشىنى يىغقان دەستارپىچ مۇردىدەك قېتىپ تۇرغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى شاھ چېيدىرىنىڭ ئارقا ئىشىكى تەرەپكە تارتىپ.

ئالاقزەدىلىكتە خۇددى كىچىك بالىغا ئوخشاپ قالغان خان كۆزىگە نىجاتلىق يولى كۆرۈنگەندەك دەستارپىچنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. شاھ چېيدىرىنىڭ ئارقا تەرىپى ھەرھالدا بىخەتەر ئىدى. جان قايغۇسىدا قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سىرتقا چىققاندىن كېيىن بىرئاز ئېسىگە كەلدى ـ دە، ئەتراپىقا ئەلەڭلەپ قارىد-

دى. خان ئالىيلىرى ئارقامدىن كېلىۋاتىدۇ دەپ ئويلىغان دەستار-
پىچ يۈگۈرۈپ ماڭغىنىچە خېلىلا ئۇزاپ كەتكەنىدى. سۇلتان شىر-
مۇھەممەدخان بىردىنلا ئۆزىنىڭ يالغۇز قالغانلىقىنى ھېس قىلـ-
دى. شاھ چېدىرىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئاڭلانغان قىر - چاپ
سادالىرى كېچە قاراڭغۇلۇقى بىلەن بىرلىشىپ ئۇنى ئىسكەنجىگە
ئالغانىدى. جان قايغۇسىدا مۇدۇرۇپ ماڭغىنىچە ئەتراپتىن يوشۇ-
رۇنغۇدەك ئەپلىك جاي ئىزدەۋاتقان خاننىڭ كۆزىگە يوغانلا بىر-
ئازگال چېلىقتى. «مۇشۇ يەردە بىردەم دالدىلىناي» — سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان كاللىسىدا تۇيۇقسىز ۋاللىدە پەيدا بولغان ئە-
قىلنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆزىنى ئازگالغا تاشلىدى - دە، «پولتۇڭ»
قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قاتتىق ئەندىكىپ كەتتى، لېكىن مىدىر-
لىمىدى. ھەئە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەكرەپ چۈشكەن بۇ
يەر خېلىلا چوڭقۇر يوندى ئازگىلى ئىدى. خاننىڭ خاس ئاشپەز-
لىرى بۇ ئازگالنى يوندى تۆكۈپ توشقۇزۇۋەتكەنىدى.

بامدات ۋاقتىغا يېقىن قارارگاھتىكى قىر - چاپ بېسىقتى.
تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرگە تەڭ كېلەلمىگەن باسقۇنچىلارنىڭ كۆپ
قىسمى ئۆلۈپ، ئاز بىر قىسمى قېچىپ قۇتۇلغانىدى. سەركەردە -
لەشكەرلەر باسقۇنچىلارنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاپ قايتىپ
كەلگەندە، قاراڭقا ياغلىغ دالىسىدا ئاللىقاچان سۇبھى كۆتۈرۈلۈش-
كە باشلىغانىدى. ئۇلار شۇ چاغدىلا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى
ئېسىگە ئېلىپ ئىزدەشكە كىرىشتى. خان شاھ چېدىرىدىمۇ، باشقا
چېدىرلاردىمۇ، ھەتتا ئۆلۈكلەر ئارىسىدىمۇ يوق ئىدى. سەركەردە
- لەشكەرلەر قايتىدىن پاتىپاراق بولۇشتى. قوللىرىغا ئوتقاشنى
ئېلىپ خاننى ئىزدەشكە كىرىشتى.

— ئالىيلىرى!

— ئانھەزرىتىم!

— دۆلەتپاناھىمىز!

يوندى ئازگىلىدىكى مۇزدەك سۇدا پۇت - قوللىرى ئۇيۇشۇپ
ھوشىدىن كېتەي دەپ قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ قۇلـ-

قىغا سەركەردىلەرنىڭ چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى، لېكىن ھەرقانچە تىرمىشىپمۇ پۇت ـ قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرەلمىدى. قوللىرىدا ئوتقاش كۆتۈرۈۋالغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر يوندى ئازگىلىنىڭ ئەتراپىدىن ئۆياق ـ بۇياققا ئۆتۈشەتتى، لېكىن بۇ يوندى ئازگىلىغا قاراپ بېقىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيتتى. توڭلاپ چىشلىرى كاسىلداپ كەتكەن خان مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلدى:

— مەن بۇ يەردە...

خاننىڭ ئاۋازى بەكمۇ جانسىز ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئازگالنىڭ لېۋىگە كېلىپ قالغان نۆكەر بۇ ئاۋازنى ئاڭلىدى. ئوتقاشنى ئازگالغا تۇتتى ـ دە، خاننى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— خان ئالىيلىرى بۇ يەردىكەن!

نۆكەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ سەركەردىلەر يۈگۈرۈپ كېلىشتى. ئازگالغا سەكرەپ چۈشۈپ خاننىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى. قايتىدىن نىجاتلىققا ئېرىشكەندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھوشىدىن كەتكەنىدى.

سەركەردىلەر خاننى كۆتۈر ـ كۆتۈر قىلىشقىنىچە شاھ چېدىرىغا ئېلىپ كىرىشتى ـ دە، چۆپ ـ چۆپ بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ يوتقانغا يۆگەشتى. ئۇنىڭغىچە تېۋىپلار خاننىڭ چېكىسىنى ئۇۋىلاپ، كالپۇكلىرىنى بېسىپ، پۇت ـ قوللىرىنى ئىشقىلاپ ھوشىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى.

— خۇداغا شۈكۈر، خان ھوشىغا كەلدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىدا قاراپ تۇرغان سەركەردىلىرىنى دەسلەپ غۇۋا، كېيىن ئېنىق كۆردى.

«ھەرنىمە بولسا تېخى ھاياتكەنمەن، قارارگاھ قولدىن كەتمەپتۇ. يا خۇدا، نېمىدېگەن دەھشەت ـ ھە؟! شۈكۈر، كۆرىدىغان كۈنۈم، يەيدىغان رىزقىم تېخى تۈگىمىگەن ئوخشايدۇ...»

— ئانھەزرىتىمگە ئېھتىرام بولغاي!

— قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالتۇن بويىغا سالامەتلىك تىلەيمىز!

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەتراپىدا قول باغلاپ تۇرغان

سەركەردىلەرگە بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن ئاستا پىچىرلىدى:

— ماڭا ئۇسسۇلۇق بېرىڭلار.

تېۋىپ باياتىن بېرى قايىنتىپ تەييارلىغان دورىلىق چاينى بىر قوشۇق ـ بىر قوشۇقتىن ئېچكۈزۈشكە كىرىشتى.

— ئۇسسۇلۇقۇم قانمىدى، سوغۇق سۇ بېرىڭلار.

— سوغۇق سۇ ئىچىسىلە سالامەتلىكلىرىگە زەرەر يېتىدۇ قىبلىگاھىم. ھازىرچە مۇشۇ دورىلىق چاينى ئىچىۋەتسىلە، — دېدى تېۋىپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىجا قىلىپ.

— نېمە بولسام مەيلى، بىر يۇتۇم سوغۇق سۇ ئىچەي، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قەتئىيلىك بىلەن.

تېۋىپ خانغا سۇ بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

سۇنى ئىچىپ خان بىرئاز جانلانغاندەك بولدى، لېكىن مىدـ دىرلىيالمىدى.

— مىدىرلىيالمىدىم، — دېدى خان، — ئۇستۇمدىكى نەرـ سىلەرنى ئېلىۋېتىڭلار.

ئۇلار خاننىڭ ئۈستىگە ئۈچ قات يوتقان يېپىپ قويغانىدى، دەرھال ئىككى قات يوتقاننى ئېلىۋەتتى.

— چېدىرغا ئوت قالىمىدىڭلارمۇ؟ نېمانچە سوغۇق.

سەركەردىلەر نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ئەمەلىيەتتە ئاللىقاچان ئوت قالىغان بولۇپ، چېدىرنىڭ ئىچى تونۇردەك ئىسسىپ كەتكەنىدى.

— يوتقاننىڭ ئىچىگە سەندەل قويۇڭلار، — دېدى مىرمۇـ ھەممەد شاھ.

مەھرەم يىگىت لىق چوغ سېلىنغان سەندەلنى يوتقاننىڭ ئىچىگە سالدى.

— ئەمدى ئىسسىغاندەك تۇراملا ئالىيلىرى؟

— ياق، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىنى چايـ قاپ، — مۇزلاپلا تۇرىمەن، — ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ بىرئاز تۇرۇۋالـ

غاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز بىر ئىش يادىدىن كەچكەندەك كۆزىنى لاپپىدە ئاچتى:

— ئول مولىھىد①لارنى تۇتتۇڭلارمۇ؟

— مۆھتەرەم قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى يانداش ئەمىرلەشكەر مىرمۇھەممەدشاھ قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئول مولىھىدلارنىڭ ئاز بىر قىسمى قېچىپ كەتتى. قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدۇق.

شىر مۇھەممەدخاننىڭ كۆز ئالدىدىن يۈزىنى قارا لاتا بىلەن ئورىۋالغان قاتىللار لىپ قىلىپ ئۆتتى.

— مۇناپىق ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ شەبخۇنچىلىرىمىكەن؟

— يوقسۇ پادىشاھىم، — دېدى سەركەردە مىرزا گايىت تۆرە قول باغلاپ، — تۈزكور شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ نۆكەرلىرىكەن.

— شاھزادە ئۇۋەيسخان؟...

سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ يۈركى قارتتىدە قىلىپ كەتتى، چېكىسىدىن پۇرلىدە تەر تەپچىرەپ چىقتى، كۆزلىرى ئالاقزەدىلىك بىلەن چەكچەيدى.

— ئۆزىنى تۇتالىدىڭلارمۇ؟

— گۇناھىمىزدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى، قېچىپ كەتتى.

— قېچىپ كەتتى؟ قوغلىمىدىڭلارمۇ؟

— كۆز ئالدىمىزدىن ھەمساتتىلا غايىب بولۇپ كەتتى. قايسى تەرەپكە قاچقىنىنى بىلەلمىدۇق، لەشكەرلەر ئىزدەۋاتىدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ غەزەپلەنگۈدەكمۇ ماغدۇرى يوق ئىدى، ئاچچىق يۇتۇپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. چىرايىنى پۈرۈشتۈرگىنىچە كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

«ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر توپ نان قېپىلار، ئۇلارنىڭ شاھزادە ھەققىدە بەرگەن يالغان ـ ياۋىداق مەلۇماتلىرىغا ئىشىنىپ يۈرۈپتىمەن تېخى. كۆرستىمەن ئۇلارغا يالغانچىلىقلىرىنى. خەپ، خەپ...»

① مولىھىد — «لەھەتكە، ئۆلۈمگە مەھكۇم» دېگەن مەنىدە.

قورقۇپ تۇرغان سەركەردىلەر شۇ تاپتا نېمە ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك خاننىڭ چىرايىغا يوشۇرۇن سەپسېلىشتى. سەركەردىلەرنىڭ ئارىسىدا خاننىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن كىرىپىدەك تۈگۈلۈۋالغان ياتىش بېگى لاغ ـ لاغ تىترەيتتى. چۈنكى، قارارگاھنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزىتىنىڭ پۇختا بولماسلىقىدىن كېلىپ چىققان بۇ ۋەقەدە ياتىش بېگىنىڭ مەسئۇلىيىتى ئەڭ ئېغىر ئىدى. ھە دېگەندە خاننىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى سۈرۈشتە قىلىپ، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇش ئېھتىمالى بار ئىدى.

شاھ چېدىرنىڭ ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. سەركەردىلەر يا چىقىپ كېتىشنى، يا تۇرۇۋېرىشنى بىلەلمەي تېخىچە ئۆرە تۇرۇشاتتى. بىر چاغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىر ـ بىرىدىن ۋەھىمىلىك خىياللار چىرمىۋالغانىدى.

«ئۇل بەختى قارا تۈزكور شاھزادە بۇ يەرگە قانداق كەلگەندۇ؟ كېچىدە قارارگاھنى باسقىن قىلىشقا قانداق پېتىنغاندۇ؟ نۆكەرلىرى ئاز ئوخشايدۇ، بولمىسا... ھەئە، ئۇنىڭ قەستلىمەكچى بولغان ئادىمى مەن. شۇڭا ئۇدۇل شاھ چېدىرىغا تېگىش قىلغان گەپ. خەپ، بۇ دورەم ئۇنى تۇتماي ھەرگىز تىنچىمايمەن. ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىمىدىن، يەرگە كىرىپ كەتسە كوكۇلىسىدىن تۇتۇپ، كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلمىغۇچە ماڭا ھەرگىز ئارامچىلىق يوق. ئۆز ۋاقتىدا، تاجۇتەختنى قولىغا ئېلىپلا گۇناھسىز جىيەننى ئۆلتۈردى دېگەن بەتنامغا قېلىشتىن ۋايىم يەپ، ئاياپ قويغانلىقىمنىڭ جازاسىغۇ بۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا شاھزادە ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن كۆمەكلەشمەپتۇ، ناۋادا كۆمەكلەشكەن بولسا بۇنچە ئاز نۆكەر بىلەن شەبخۇن ئۇرمىغان بولاتتى. ناۋادا شۇنداق قىلغان بولسا... ياخۇدا، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىنىڭغا شۈكۈر. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تۈركىستان ئەمىرى بىلەن جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقتىن ئىبارەت ئىككى رەقىب بىلەن ئېلىشقانىدىم، مانا

ئەمدى بۇ يەرگە شاھزادىنىڭ ئايىغى يېتىپتۇ. دېمەك، رەقىبىم كۆپىيىپ ئۈچ بوپتۇ. شاھزادە قېچىپ قۇتۇلغان بولسا، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ دەرگاھىغا پاناھ تارتىپ بېرىشى ئېنىق. شاھزادە لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئەڭلىنىڭ يېلىڭ ـ يوپۇڭلۇقىنى چوقۇم بىلىپ قالدى. ئۇ بۇ ئەھۋالنى تۈركىستان ئەمىرىگە دېمەي قويمايدۇ. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن لەشكەرلىرىمىزنىڭ سوغۇقتا قىينىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قالسا، قارارگاھىغا تېخىمۇ مەھكەم بېكىنىۋېلىپ سوغۇقنىڭ كۈچىيىشىنى ساقلايدۇ. بۇنىڭ دەھشىتى ھەممىدىن يامان. قىرىشقاندەك سوغۇقمۇ بارغانسېرى ئەدەۋاتىدۇ. ئەگەر قار يېغىپ كېتىدىغان بولسا تۈركىستانلىقلارنى مەغلۇپ قىلىش ئەمەس، جاننى ساقلىماقمۇ تەسكە توختايدۇ، قاتتىق سوغۇقتا لەشكەرلەرنىڭ جەڭ قىلمىقى تەس، ھېلىتىن سوغۇقتىن قورقۇپ چېدىرلىرىدىن چىققىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ. شۇڭا كېچىدىن شاھزادىنىڭ نۆكەرلىرى قارارگاھقا بىمالال كىرەلىگەن گەپ. ئەڭ ياخشىسى، ئاستانىگە قايتقان تۈزۈكتەك قىلىدۇ. دۈشمەنلىرىم كەينىمدىن مازاق قىلىدىغان بولدى ـ دە، ئەمدى. ئەجەب بىر رەسۋايى ئەزىم بولدۇمغۇ؟ مەيلىلا، ئۇلار نېمە دېسە دېسۇن. ھەممىدىن جاننى، تاجۇتەختنى ساقلاپ قالماق ئەۋزەل. ھە، شۇنداق قىلاي، لەشكەرلەرنى دەرھال چېكىندۇرەي...»

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قەتئىي بىر قارارغا كەلگەنىدى.

— پەرمان! — دېدى ئۇ ئاۋازىنى چىڭراق چىقىرىشقا تىرىشىپ، — ھەرقايسى قوشۇن كەچ كىرگىچە چېكىنىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلسۇن. ئەلياتقۇ بىلەن قوزغىلىمىز!

— قوشۇننى نەگە چېكىندۇرىمىز ئالىيلىرى؟ — ئېھتىيات بىلەن سورىدى مىرمۇھەممەد شاھ.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ بۇ ئوغلىنى ئادەتتىمۇ ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ ئۆزىدىن يۈز ئۆرۈشىدىن ئېھتىيات قىلىپ ئامالنىڭ يوقىدىن بىللە ئېلىۋالغانىدى.

— ئاستانىگە بولماي نەگە بولاتتى، — دېدى شىرمۇھەممەد-
خان مىرمۇھەممەد شاھقا سەت گۆلىيىپ.
شاھ چېدىرنىڭ ئىچىنى ۋەھىمە ئارىلاش سۈكۈت قاپلىدى.
— قوشۇن چېكىندۈرگىنىمىزنى ياۋ قارارگاھى ھەرگىز بى-
لىپ قالمىسۇن، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان يەنە ئېغىز
ئېچىپ، — ھەربىكىتىمىز ھەم چاققان، ھەم پۇختا بولسۇن.
— باش ئۈستىگە، — دېدى سەركەردىلەر قول باغلاپ.
— ئىجازەت، يانسۇنلار، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان
ئەمىرلەرنى چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇپ.
شۇ تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ماغدۇرسىزلىنىپ كې-
تىپ باراتتى. بېشى ھازىرلا يېرىلىپ كېتىدىغاندەك ئېسىلىپ،
چېكە تومۇرلىرى چىققىلىپ كەتكەنىدى. پۇتكۈل ئەزايى ئۇرۇپ
چىقىۋەتكەندەك ئاغرىيتتى. توڭۇپ جاقىلداپ تىترىگەندەك قىلغان
بىلەن قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قىزىپ قالغىنىنى
سەزگەن تېۋىپلار يەنە پايىپېتەك بولۇشقا باشلىدى.

※ ※ ※

دەرۋەقە، كېچىدە قارارگاھنى باسقىن قىلغانلار شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخاننىڭ يىگىتلىرى ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى كېچە
قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ يەم بىلەن ئەسىرگە ئېلىش پىلانى
ئەمەلگە ئاشمىغاننى ئاز دەپ، بىر مۇنچە ئادەملىرىنى چىقىم تارت-
قان شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ يېنىدا ھازىر ئەمىرزادە سەييىدئەلى
ئالپ، سەركەردە بوران خوجىدىن باشقا ئاران ئەللىككە يېقىن نۆ-
كىرى قالغانىدى. بۇلارنىڭمۇ خېلى كۆپ قىسمى يارىدار بولغان-
دى. بېقىنىنى نەيزە تېشىۋەتكەن بوران خوجىنىڭمۇ ئەھۋالى خې-
لى ئېغىر ئىدى.
— سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ يەيدىغان رىزقى، كۆرىدى-
غان كۈنى تېخى تۈگىمەپتىكەنمۇ دەيمەن، — دېدى سەييىدئەلى

ئالپ ئەپسۇسلانغان ھالدا، ــ ئەجەبمۇ بىر ياخشى پۇرسەت كەلگەندى، ئەپسۇس لەشكەرلىرىمىز ئاز كېلىپ قالدى.

ــ خان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى تۆۋەن مۆلچەرلەپ قاپتىمىز، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان مەيۇسلەنگەن ھالدا، ــ خانغا يېقىنلىشىشقا بىرنەچچە قەدەملا قالغانىدۇق.

ــ ئىچلىرىنى پۇشۇرمىسىلا ئالىيلىرى، خۇدايىم بۇيرىماپتىكەنمۇ دەيمەن، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئويچانلىق بىلەن، ــ بۇنداق پۇرسەت يەنە كېلىدۇ، نېمىلا دېگەن بىلەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى بىر قېتىم قاتتىق چۆچۈتۈپ قويدۇق. ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر؟

ــ ئەجەبمۇ ئېسىل، باھادىر يىگىتلەر ئىدى، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۆلۈپ كەتكەن نۆكەرلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، ــ قاراپ تۇرۇپ ئۇلارنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردىم دېسە.

ــ جەڭ دېگەندە ئۆلۈم ـ يېتىم بولۇپ تۇرىدۇ، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەسەللى بېرىپ، ــ ئۆزلىرىنى ئەيىبلەۋەرمىسىلە، ئۇلار جانابلىرىغا ساداقەت كۆرسىتىپ ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلدى.

ۋۇجۇدىنى قايغۇ ـ ھەسرەت چۇلغىۋالغان شاھزادە لام ـ جىم دېمىدى. سەييىدئەلى ئالپ بىر پەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ بۇنداق ئولتۇرۇۋەرمەيلى، ھېلىغىچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى بىزنى ئىزدەپ تېپىشقا ئەۋەتىشى مۇمكىن. ئۇلار يېنىمىزدا تۇزۇك نۆكەر قالمىغانلىقىنى بىلىپ بولدى. ناۋادا ئىزدەشكە لەشكەر ئەۋەتسە، ئاسانلا ئاشكارىلىنىپ قالىمىز. بۇ ئازغىنە نۆكەر بىلەن ئۇلاردىن قېچىپ قۇتۇلمىقىمىز ئاسانغا چۈشمەيدۇ.

شاھزادە ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

ــ راست دەيدىلا، ئەمىرزادەم. ئەمدى بۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ يېتىشىمىزنىڭ ھاجىتى قالمىدى. خان لەشكەرلىرى ئىزدەپ تې-

پىۋالغوچە ئاستا كىتىۋالايلى.
— نەگە بارساق بولۇر؟
— مىنىڭچە، — دېدى شاھزادە بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ، — چالىش[1] ياكى كۆنچى ۋادىسى[2] تەرەپلەرگە بارايلى. بەلكىم ئاشۇ يۇرت بەگلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ قالۇرمىز.
— مىنىڭچە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارايلىمىكىن دەيمەن.
شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا ئەجەبلەنگەن ھالدا قارىدى.
— چاقچاق قىلىۋاتامسىز ئەمىرزادەم؟
سەييىدئەلى ئالپ تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:
— يوقسۇ، زىنھار چاقچاق قىلمىدىم.
شاھزادە ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى:
— ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغانلا ـ ھە؟ گەرچە ئۇ ھازىر سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ياغى قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بىزنىڭ دوستىمىز ئەمەستۇر. چۈنكى، ئۇ تەسەررۇپىمىزغا تەئەررۇز قىلغان ئەشەددىي دۈشمەندۇر. مۇشۇنداق ئادەمنىڭ دەرگاھىغا پاناھ تارتىپ بارساق، ئەل ـ يۇرت بىزگە دۈشمەننىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى دەپ لەنەت ئوقۇماسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ بىزنى قوبۇل قىلىشى، بىزگە ئىشىنىشى ھەم بىز بىلەن كۆمەكلىشىشكە ياردەم قولىنى سۇنۇشىمۇ بىر گەپ.
— شول تاپتا بىزگە بۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئالىيلىرى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەپ، — ھازىر قىش كىرىپ قالدى. سىلىمۇ كۆردىلە، خان لەشكەرلىرىنىڭ ئۇستىبېشى بەكمۇ يېلىڭ ئىكەن. سوغۇق ئەدىگەنسېرى ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشىدۇ، ياغى قىلىشتىن رايى يانىدۇ. يۇرتقا

① چالىش — ھازىرقى قاراشەھەر.
②كۆنچى ۋادىسى — ھازىرقى كورلا تەۋەسى.

قايتىشقا ئالدىرايدۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى تۈركىستان ئەمىرىگە چۈ-
شەندۈرسەك چوقۇم لەشكىرىي كۆمەككە ئېرىشىمىز. ئۇ چاغدا
سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى مەغلۇپ قىلماق بەكمۇ ئاسان. بۇ
بىزنى كۈتۈپ تۇرغان يەنە بىر پۇرسەت. ناۋادا بۇ پۇرسەتنى قولدىن
بېرىپ قويساق، بۇنداق ياخشى پۇرسەت قايتا كەلمەسلىكى مۇم-
كىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېلىغىچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ
بىزنى ئىزدەپ تۇتۇشقا ماڭدۇرغان لەشكەرلىرى كېلىپ قېلىشى-
مۇ مۇمكىن. يەنە كېلىپ بىز تەنھا ئەمەس، قورۇقداپ ماڭىدىغان
خوتۇن ـ بالىلىرىمىز بار. خەق بىزنى دۈشمەننىڭ قوينىغا ئۆزد-
نى ئاتتى دېسە دەۋەرسۇن، ھامىنى بىر كۈنى چۈشىنىپ قالىدۇ.
سەييىدئەلى ئالپنىڭ «قورۇقداپ ماڭىدىغان خوتۇن ـ بالى-
لىرىمىز بار» دېگەن سۆزى شاھزادىگە تېزلا تەسىر قىلدى. دېمى-
سىمۇ، شاھزادىلا بويتاق ئىدى، خېلى كۆپ نۆكەرلەر خوتۇن ـ با-
لىلىرىنى بىللە ئېلىۋالغانىدى.

ـــ ناۋادا تۈركىستان لەشكەرلىرى بىلەن كۆمەكلەشسەك،
سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى يوقاتقاندىن كېيىن ئۇلارنى ۋەتەندىن
چىقىرىۋەتمەك تەس بولۇرمىكىن؟ كېيىنچە ئەمىر شەيخ نۇرىددىد-
نىڭ كۆزىگە قارايدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا؟ ـــ دېدى
شاھزادە ئەندىشىسىنى يوشۇرماي.

ـــ بۇمۇ بىر ئېھتىماللىق، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ
ئويلانغان ھالدا، ـــ ئەمما بۇ كېيىنكى ئىشلار. شۇنىڭغا ئىشەن-
سىلە ئالىيلىرى، بىز ھاياتلا بولىدىكەنمىز، بۇنداق بولۇشىغا
ھەرگىز يول قويمايمىز. بىز پەقەت ئامالنىڭ يوقىدىن دۈشمىنى-
مىزنىڭ دۈشمىنىگە موھتاج بولۇۋاتىمىز. ناۋادا ئەمىر شەيخ نۇ-
رىددىن مۇشۇنى باھانە قىلىپ ۋەتىنىمىزگە كۆز تىكمەكچى بول-
دىكەن، ئەلۋەتتە نامەردلىك قىلغان بولىدۇ. ئۇ چاغدا بۇنداق نا-
مەردلىككە قارشى چىقساق ۋاپاغا جاپا قىلغان بولمايمىز. ھازىرچە
ئاق يەردە خامان تالاشمايلى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى. بۇنىڭدىن باشقا ئامالمۇ يوقتەك

قىلىدۇ، ــ دېدى شاھزادە سەيىيدئەلى ئالپنىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلىپ.

ــ ئالىيلىرى بىردەم ئارام ئېلىۋالسىلا، ــ دېدى سەيىيدـ ئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ مەن سەركەردە بوران خوجىنىڭ جاراھىتىنى كۆرۈپ باقاي.

ــ مەنمۇ بىللە باراي، ــ دېدى شاھزادە خاتىرجەم بولالـ ماي، ــ سەركەردىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكىن.

ــ ئاگال سەركەردىنىڭ جاراھىتىنى تېڭىپ قويغاچ تۇراي ـ لى، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ قارارگاھىغا بارغاندىن كېيىن شۇلارنىڭ تېۋىپلىرى ئەملەپ قويار.

10

تۇركىستان ئەمىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسـ خاننى ئاجايىپ كاتتا ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى. شاھزادىگە ئەلچى بولۇپ كەلگەن سەيىيدئەلى ئالپنى قوبۇل قىلىپ ئۇلارنىڭ ھاـ زىرقى ئەھۋالى، مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى بىلگەندىن كېيىن، ئويـ لىنىپ تۇرمايلا شىغاۋۇل بەگ[1] نى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى باشلاپ كېلىشكە بۇيرىدى، ئۆزى سەركەردىلىرى بىلەن قارارگاھىنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئۇ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا بىر ئەلنىڭ سۇلتانىنى كۈتۈۋالغاندەك ھۆرمەت بىلدۈرگەنىدى. شاھزادىنىڭ شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرغان بارگاھى ئالىيدىكى زىياپەتتە بولسا شاھزادىنى ئۆزى بىلەن بىللە تۆردە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىنى ئەڭ يۇقىرى چەككە يەتكۈزدى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ئىتاـ

① شىغاۋۇل بەگ ــ چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈشكە مەسئۇل بەگ.

ئەت گەردىنىنى سۇنۇشنى ھار ئېلىپ، ئورنىدىن چىقىپ كەتكەنىدىن خەۋەر تاپقانىدۇق، ــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن كۆرۈشۈش يوسۇنلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سۆزىنىڭ تېمىسىنى ئەسلىي مەقسەتكە يۆتكەپ، ــ كېيىن تۇرپانغا ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرىمىز شاھزادە ئالىيلىرى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات يەتكۈزۈپ بېرەلمىدى. گەرچە تۇركىستان كىچىككىنە تەسەررۇپ بولسىمۇ، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىپ، بول دەرگاھنى ئاۋات قىلىپ بېرىشىنى تولىمۇ تەمە قىلاتتۇق. چۈنكى، ئۆز ئېلىدە رەنجۇ ئەلەمگە يولۇققاندا قوشنىلار بىلەن بىر مەزگىل ھال ـ مۇڭ بولۇش ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن قائىدە ـ ئۇدۇم ئەمەسمۇ. ياراتقان ئاللاھ ئىگەم ۋاقىت ـ سائەتنى بۈگۈنگە بۇيرۇغانىكەن. مانا ئاخىر تىنچ ـ ئامان دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشقا نېسىپ بولدى. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىمىزنى يات كۆرمەي قەدەم تەشرىپ قىلغىنىدىن زىيادە بەختىيارمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا قايتىدىن مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى:

ــ جانابلىرىنىڭ كەمىنەلىرىنى بىر لاماكان كۆرمەي، كاتتا ئىززەت كۆرسەتكەنلىكلىرىگە مىڭلارچە تەسەننا.

ــ ئۇنداق دېمىسىلە شاھزادەم، قېنى ئولتۇرسىلا. شەۋكەتلىرىگە چۈشلۇق ھۆرمەت بىلدۈرەلىگەن بولساق شۇنىڭغا خۇشالمىز.

ھەئە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى. ئۇ قوشنا يۇرت بەگلىرى بىلەن يايلاق تالىشىپ ئارازلىشىپ قالغان بىرقانچە يۇرت بەگلىرىنىڭ: «بۇ يۇرتلار ئەسلىدىنلا تۇركىستانغا تەۋە ئىدى» دەپ ئەرز قىلىشى بىلەن موغۇلىستاننىڭ تۇركىستانغا قوشنا بولغان بىرقانچە يۇرتلىرىغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغانىدى. ئۇنىڭ بۇ يۇرتلارنىڭ نېرىسىغا باستۇرۇپ كىرىش خىيالىمۇ يوق ئىدى، ھەمدە ئۇ موغۇلىستاننىڭ زېمىنى كەڭرى، بۇنچىلىك زېمىنغا ئانچە پەرۋا قىلىپ

كەتمەيدۇ دەپ ئويلىغانىدى. كۈتمىگەندە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نۇرغۇنلىغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن جازا يۈرۈشى قىلىپ كەلدى. شۇ چاغدىلا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۆزىنىڭ چوڭ بىر خاتالىققا يول قويغانلىقىنى، كىچىككىنە زېمىننى دەپ، موغۇلىستاندەك كاتتا بىر خانلىقنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇ ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقانىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھە دېگەندە لەشكەر ئەۋەتىشى مۇمكىن ئىدى. مانا مۇشۇنداق تەڭقىسلىقتا تۇرغان ۋاقىتتا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ياردەم سوراپ كېلىشى ئۇنى بەكلا خۇشال قىلىۋەتكەنىدى.

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىر قاتار تەۋازۇدىن كېيىن، — بىرنەچچە ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن توقۇنۇشۇۋاتىمىز. غەلىبە ـ نۇسرەتتىن تېخىچە بىر نىشانە يوق. لەشكەرلىرىمىز ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن قاراملىق بىلەن ياغى قىلىشقا پېتىنالمىدۇق، شول بائىستىن ئۇلارنىڭ سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمىز.

— ھەزرەتلىرىنىڭ موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن قانچىلىك خەۋىرى باركىن؟

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوقلۇقىنىلا بىلىمىز.

— ئۇنىسى راست، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ تامامى لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يۈرۈش قىلىشىدا، بىرىنچىدىن، ئۆزلىرىگە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىگەن، ئىككىنچىدىن، ئاستانىدا لەشكەر قالدۇرۇپ قويسا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ كەمىنە بىلەن بىرلىشىۋېلىشىدىن ئەنسىرىگەن. گەرچە موغۇلىستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ

ئارىسىدا ئاجايىپ باھادىر ئەزىمەتلەر خېلى كۆپ بولسىمۇ، ئۇل ئىستىبداتسىز خاننىڭ لەشكىرىي ئىشلاردىن قىلچىلىك خەۋىرى يوقتۇر. بىز بۈگۈن تاڭغا يېقىن ئۇلارنىڭ قارارگاھىغا بىر قېتىم شەبخۇن ئۇردۇق.

ـــ مۇنداق كارامەتلەرمۇ بار دېسىلە؟ ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قىزىقىپ، ـــ جەڭنىڭ نەتىجىسى قانداق بولدى؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان جەڭنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا بايان قىلدى:

ـــ نۆكەرلىرىمىز ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن خاننىڭ چېدىرىنى ھۇجۇم نىشانى قىلغانىدۇق. قورۇقچىلار تۇيۇپ قېلىپ ھۇجۇمىمىز نەتىجىسىز بولۇپ قالدى. خېلى كۆپ تالاپەتكە ئۇچراپ كەتتۇق.

ـــ جەڭ دېگەندە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، ـــ دېدى ئەمىر شاھزادىگە تەسەللى بېرىپ، ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا.

ـــ موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئەڭلى تولىمۇ يېلىڭ ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىمۇ تۈگەي دەپ قاپتۇ، ناۋادا ئەمىر جانابلىرى بىزگە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن لەشكەر بېرىشنى خالىسا، ئۇلار بىلەن مەيدان جېڭى قىلىشىپ كۆرسەكمىكىن دەيمىز، چۈنكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ لەشكىرىي تەدبىرگە ئېپى يوق. ياغى قىلساق چوقۇم نۇسرەت قازىنىمىز.

«ئەسلىدە شاھزادە بىزنى پاناھ تارتىپ ئەمەس، لەشكىرىي كۆمەك سوراپ كەلگەنىكەن ـ دە! ياغى دېگەننى ئېغىزدا قىلماق ئاسان. گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئىستىبداتسىز ئادەم بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدا نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن سەركەردىلىرى بار. ياغى بولسا ئۇلار ئۆز پاسىبانى ئۈچۈن جاسارەت كۆرسەتمەي قالمايدۇ. ئۇلار شاھزادىنى قوللىغان بولسا، خاننىڭ قېشىدا تۇرمىغان بولاتتى، ئەڭ ياخشىسى، بۇ ئىشتا يەڭگىللىك قىلمىغان تۈزۈك...»

ـــ تولا بەلەن، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، چىرايىغا تەۋازۇ بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ بۈگۈن ئوبدانراق ئارام ئالسىلا، لەشكىرىي ئىشلارنى ئەتە خاس ئولتۇرۇپ مەشۋەرەت ① قىلايلى.

يەنە گەپ قىلسا تۈركىستان ئەمىرىگە يېلىنغاندەك تۇيغۇ بېرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن شاھزادە بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

پاراڭغا ئارىلاشماي ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ سۆھبىتىنىڭ ئاساسەن پىشىپ قالغانلىقىنى سېزىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئاخشامقى ياغىدا سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق ئون نەچچە بۇرادىرىمىز ئېغىر يارىلانغانىدى، ئالىيلىرى ئۇلارنىڭ جاراھىتىنى ئەملەشكە تېۋىپ بۇيرۇپ بەرگەن بولسا...

ـــ ئۇلار ھازىر نەدە ئەمىرزادەم؟

ـــ تاغ كەينىدىكى قارارگاھىمىزدا.

ـــ نېمىشقا ئۇلارنى بىللە ئېلىپ كەلمىدىلە؟ ـــ سورىدى ئەمىر شاھزادىگە قاراپ.

ـــ ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇشقا ئالدىراپ، ئۆي ئىچىمىز بىلەن يارىدارلارنى قالدۇرۇپ قويغاندۇق، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ جاۋاب بېرىپ.

ـــ مۇنداق قىلايلى، تېۋىپتىن بىرى بارسۇن، لېكىن خاتۇن ـ باللار بىلەن يارىدارلارنى دەرھال لەشكەرگاھقا ياندۇرۇپ كەلسىلە.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت، ـــ دېدى شاھزادە.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قارارگاھىدىن خوشلىشىپ چىققاندا قاراڭغۇ چۈشۈپ

① مەشۋەرەت ـــ مەسلىھەت.

بولغانىدى. ئەتىسى ئۇلار ئاش ۋاقتى بىلەن نۆكەر، خىزمەتكار، ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ تۈركىستان ئەمىرى قارارگاھىغا يېتىپ كەلدى. ھەئە، شۇ ئارىلىقتا چارلىغۇچىلار سۇلتان شىر ـ مۇھەممەدخاننىڭ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ كەتكەنلىك خەۋ ـ رىنى مەلۇم قىلىشتى.

كۈتۈلمىگەن بۇ ئىشتىن شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىنمۇ ئوخشاشلا ھەيران قالدى.

— ئۇلار قاچان چېكىنىپتۇ؟ — سورىدى ئەمىر شەيخ نۇ ـ رىددىن.

— ئېنىق بىلەلمىدۇق، — دېدى مەلۇمات يەتكۈزگەن سەر ـ كەردە، — بايا ياۋ قارارگاھىنى كۆزىتىشكە كەتكەن لەشكەرلەر ياۋ قارارگاھىنىڭ يەر يۈتۈپ كەتكەندەك غايىب بولغانلىقىنى كۆرۈپ ـ تۇ. تېخى ئاخشاملا بار ئىدى ئۇلار.

— قارارگاھ قۇرۇقمىكەن ياكى ئىزىدىن يوقمىكەن؟

— قارارگاھ ئىزىدىن يوق ئالىيلىرى. پەقەت قارارگاھ ئور ـ نىدا تاشلاپ قويغان ئەسكى ـ تۈسكى، لاقا ـ لۇقىلار بار ئىكەن.

— ئېچكىرىلەپ تەكشۈرمىدىڭلارمۇ؟

— لەشكەرلەر بەك نېرىسىغا بېرىشقا پېتىنالماپتۇ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قاپىقىنى تۈردى:

— تەپسىلىي ئېنىقلاپ مەلۇمات بەرسۇنلار.

— باش ئۈستىگە!

نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان ياتىش بېگىگە بۇيرۇق قىلدى:

— قارارگاھىمىزنىڭ سىرتىدىكى ئىككى ـ ئۈچ پەرسەخ[①] دائىرىگە قورۇقچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن. قىلچىلىك بىخۇدلۇق قىلىشقا يول قويۇلمىسۇن!

ياتىش بېگى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن

① پەرسەخ — ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. بىر پەرسەخ تەخمىنەن ئالتە كىلو ـ مېتىرغا تەڭ.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ سورىدى:
ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ تۈيۇقسىز لەشكەر چې-
كىندۈرۈشىنى قانداق چۈشەنسەك بولۇر شاھزادە ئالىيلىرى؟
ـــ مېنىڭچە كۆندىن ـ كۈنگە ئەدەپ كەتكەن سوغۇققا لەش-
كەرلەرنىڭ بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىدى بولغاي، ـــ
دېدى شاھزادە ئويلانغان ھالدا، ـــ خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەگلى
تولىمۇ يېپىنىڭ، بۇ دالىدا تۈرۈۋەرسە سوغۇققا بەرداشلىق بېرەل-
مەيدۇ. چېكىنگەن لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى تۆۋەن بولىدۇ، پە-
مىمچە، ئۇلار تېخى ئانچە ئۇزاپ كەتمىدى، دەرھال قوغلاپ ھۇجۇم
قىلايلى.
ـــ ناۋادا بۇ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ھىيلىسى بولۇپ
قالسىچۇ؟
شاھزادە كېسىپلا جاۋاب بەردى:
ـــ ھىيلە ئىشلىتىشى مۇمكىن ئەمەس، لەشكەر چېكىندۈر-
گىنى راست.
ـــ ئالدىراقسانلىق قىلمىغىنىمىز ئەۋزەل، ـــ دېدى ئەمىر
شەيخ نۇرىددىن مۇلاھىزە قىلغان ھالدا، ـــ سۇلتان شىرمۇھەم-
مەدخان نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۈندە دېگۈدەك بىزنى جەڭگە ئۈن-
دەپ تۇرغان بولسىمۇ، قارارگاھىمىزدىن چىقماي تۇرۇۋالغاندۇق.
مەقسىتىمىز سوغۇقنىڭ تېزرەك چۈشۈشىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ
ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكلىرىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈش ئىدى.
سوغۇق بىلەن ئاچلىق تەبىئىيلا بىزگە ھەمدەم بولاتتى. سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان شۇنچە دەبدەبە بىلەن لەشكەر تارتىپ كېلىپ،
ھېچ ئىشنىڭ تايىنى يوقلا قايتىپ كەتسە يۈزىگە سەت بولىدىغان-
لىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا بىزنى قارارگاھتىن چىقىرىش ئۈ-
چۈن مۇشۇ تەدبىرنى قوللاندىمىكىن دەيمەن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ
قالسا، ئۇلارنىڭ بۆكتۈرمىسىگە ئۇچراپ قالىمىز، يەنىلا چارلى-
غۇچىلارنىڭ ئېنىق مەلۇماتىنى ساقلايلى.
شاھزادە ئۇۋەيسخان تۈركىستان ئەمىرىنىڭ زىيادە ئېھتى-

ياتچانلىقنى ياقتۇرمىغان بولسىمۇ، زورلاۋپرىشكه ئامالسىز قال ـ
دى. ئۆزىنىڭ ئەللىككە يەتمىگەن نۆكىرى بىلەن نەچچە تۈمەن خان
لەشكىرىگە قوغلاپ زەربە بېرەلمەيتتى. ھەئە، ئۇ تاغىسى سۇلتان
شىرمۇھەممەدخانىنىڭ لەشكەر چېكىندۈرگىنىگە شەكسىز ئىشەن ـ
گەندى. ئەگەر چېكىنىش ھىيلىسى ئىشلىتىپ تۈركىستان لەش ـ
كەرلىرىنى تۈزاققا دەسسەتمەكچى بولسا، كۈندۈزى ئۇلارغا چې ـ
كىنمەكچى بولغاندەك تۇيغۇ بېرىپ، قارارگاھنى ئوچۇق ـ ئاش ـ
كارا يىغىشتۇرغان بولاتتى. شاھزادە ئۈۋەيسخان ئويلىغانلىرىنى
بۇ ئېهتىياتچان ئەمىرگە دېيىشنى خالىمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئە ـ
مىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ ئاغزىغا قارىماقتىن باشقا ئامالى يوق ئىدى.
پېشىن ۋاقتى بىلەن بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن سەر ـ
كەردە ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ راستىنلا پۈتۈنلەي چېكىنىپ كەتكەن ـ
لىكىدىن مەلۇمات بەردى.

ـــ ئۇلار راستىنلا چېكىنىپتىمۇ؟ ـــ قايتىلاپ سورىدى
ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تازا ئىشەنچ قىلالماي.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئاياغ
ئىزىنى بويلاپ خېلى ماڭدۇق. ئەتراپتىكى چارۋىچىلاردىن سۇ ـ
رۇشتۇردۇك. ياۋ لەشكەرلىرى ئاۋۋال ئاخشامدىلا چېكىنگەنىكەن،
پەمىمچە، خېلى ئۇزاپ كەتتى بولغاي.

ـــ ئىسىت، ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپتۇق ـ
دە، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئەپسۇسلىنىپ ۋە شاھزادە ئۈ ـ
ۋەيسخانغا قارىدى، ـــ ئەمدى قانداق قىلساق بولار؟ ھىيلىگەر
شىرمۇھەممەدخان شەپە چىقارماي قېچىپ كېتىپتۇ، قوغلاپ با ـ
قامدۇق ـ يا؟

ـــ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. ئەمدى قانتىمىز
بولسىمۇ ئۇلارغا يېتىشەلمەيمىز، ـــ دېدى شاھزادە ئۈۋەيسخان
مەيۈسلەنگەن ھالدا، ـــ ئەمدى ئالدىرىمايلى.

كۆچلۈك ياۋنىڭ چېكىنگەنلىكىدىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن
ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك يەڭگىللەپ قالغاندى.

— شۇنداق قىلايلى، ئالدىراقسانلىق ئۆزىگە دۈشمەن دەپتىكەن، — دېدى ئۇ شاھزادىنىڭ پىكرىگە ئاۋاز قوشۇپ، — ئۇنىڭ ئۇستىگە ھازىر سوغۇق بارغانسېرى ئەدەۋاتىدۇ. قارا قىشتا لەشكىرىي يۈرۈش قىلماقمۇ تەس. ئايغاقچى ئەۋەتىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي ئىگىلەيلى. قىشچە پۇختا تەييارلىق قىلىۋېلىپ، كېلەر يىلى يازدا لەشكەر تارتامىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوق ئىدى. قولىدا تۈزۈك لەشكىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى جەڭ قىلىشقا ئالدىرىتالمايتتى.

«ئۇنىڭ چىن كۆڭلىدىن مەن بىلەن كۆمەكلەشكۈسى يوق. بىر ھېسابتا بۇمۇ ئوبدان بولدى، ناۋادا تۈركىستان لەشكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ تاغام بىلەن جەڭ قىلغان بولسام، جەڭنىڭ تۆھپەسى ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ بولاتتى، مەن بولسام ئۆز ۋەتىنىمگە ياتلارنى باشلاپ كىرگەن ئاتاققا قالاتتىم. بوپتۇلا، ئاگال قىشچە لەشكەر جۇغلاي، ئۆزۈمنىڭ لەشكىرىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن ئاندىن تۈركىستان ئەمىرى بىلەن كۆمەك قىلاي. ئول چاغدا خەقمۇ پىتنە قىلالمايدۇ، مېنىڭ گېپىممۇ چوڭ بولىدۇ. خان تاغام يەنە بىرەر مەزگىل تاجۇتەختىنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋالغاچ تۇرسۇن...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ياردەملىشىمەن دەپلا قولىدىكى لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي جەڭگە سېلىپ بېرىشنى خالىمايتتى. چۈنكى، ئارقا تەرىپىدىن ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمدارى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەرقاچان لەشكەر تارتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. ناۋادا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قولىدا ئاز - تولا لەشكەر بولغان بولسىدى، ئاساسلىق قوشۇننى ساقلاپ قالغان ئاساستا شاھزادىنىڭ تاغىسىنىڭ قولىدىن موغۇلىستان سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىشىغا قولىدىن كېلىشچە كۆچ چىقارغان بولاتتى. ئۇ چاغدا موغۇلىستان تەختىدە ئولتۇرغان ئۇۋەيسخان ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولاتتى ۋە كېيىنچە

ئۇمۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ تەھلىكىسىگە ئۇچراپ قالسا ياردىمىنى ئا-يىمايتتى، بەلكىم شۇ ئارقىلىق مىرزا ئۇلۇغبەگ تەھلىكىسىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەتتى. ئەمما ھازىر شاھزادىنىڭ قولىدا نە لەشكەر، نە تەخت ـ سەلتەنەت يوق ئىدى. شۇڭا ئاغزىدا ھە دەپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە قارامىلىق قىلىشتىن باش تارتىۋاتاتتى، ئو-رۇنلۇق سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، لەشكەر چىقىرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتاتتى.

ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇلار سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ تۇرپانغا قاراپ توختىماي چېكىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە مەلۇمات تاپ-شۇرۇۋالدى.

ــ ئەمدى بىزمۇ تۇركىستانغا قايتايلى، ــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن.

شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا ئەگىشىپ تۇركىستانغا بېرىشقا مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

قىشتىن بىرى موغۇلىستاننىڭ چالىش، كۆنچى ۋادىلىرىغا بېرىپ لەشكەر يىغىشنى كۆڭلىگە پۈككەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ كۆكلەم پەسلى كېلىشى بىلەن تۇركىستاندىن ئايرىلغۇسى كەلمەي قالدى. ھەئە، تۇركىستان ئۇنىڭ ۋەتەنىدىن، مېھرىبان ئانىسىدىن ئايرىلىش ئازابىنى، تاجۇتەختنى قولغا ئېلىشتىن ئىبارەت ئار-مانلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتكەندەك قىلاتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا بولغان، تۇركىستان ئەمىرىنىڭ ئەتىۋارلىق مەلى-كىسى دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولغانىدى.

ھەقىقىي ئەركەك ئۈچۈن ئىشق ئازابىغا مۇپتىلا بولۇش بەخت. كۆيۈك ئوتى مۇھەببەت ئەھلىنى تاۋلايدۇ، چىن ئىنسان قىلىپ يېتىلدۇرىدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دەسلەپتە تۇركىستانغا كېلىشنى ئانچە

خالاپ كەتمىگەنىدى. پەقەت سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق يا-
رىدارلارنىڭ جاراھىتىنى داۋالىتىش، قارا قىشتا ئىللىق بىر ما-
كانغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئامالسىز ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ تەك-
لىپىگە قوشۇلغانىدى. دېمىسىمۇ سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق
بىرقانچە ھەمراھلىرىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى، سەييىدئەلى ئالپقا
نىكاھلاپ بەرگەن سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىم توختىماي يۆتكى-
لىپ، مۆكۈنۈپ يۇرۇشلەردە قىينىلىپ قالغانىدى. قارا قىشتا
ئۇلار تېخىمۇ بەك قىينىلىپ كېتەتتى.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۇلارغا زىيادە قىزغىن مۇئامىلە قىلى-
دى. شاھزادە ئۇۋەيسخان، سەييىدئەلى ئالپ ۋە سەركەردە بوران
خوجىلارنى ئايرىم ـ ئايرىم قەسىرلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. خىزمە-
تىگە مەخسۇس خىزمەتكارلارنى بەلگىلىدى. ئاندىن ئۇلارنى ئوردا
يوسۇنى بويىچە زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. ئەنە ئاشۇ زىياپەتتە
شاھزادە ئۇۋەيسخان تۇركىستان مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان خېنىم
بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشتى. داستىخاندا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن
شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسىتىپ ئۆز يېنىدىن
ئورۇن بەردى. شاھزادىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە سەييىدئەلى ئالپ،
سەركەردە بوران خوجا، ئاندىن تۇركىستان ئوردىسىدىكى يۇقىرى
دەرىجىلىك ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئورۇن ئېلىشقانىدى. ئەمىر
شەيخ نۇرىددىنىنىڭ سول تەرىپىدە خانىش، خانىشنىڭ يېنىدا
شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىم، ئۇنىڭ يې-
نىدا ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان
خېنىم، ئاندىن سەركەردە بوران خوجىنىڭ ئاغىچىسى، تۇركىستان
ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئاغىچىلىرى ئورۇن ئېلىشقانىدى. ئا-
ياللار يۈزلىرىنى نېپىز ھېلىلە رومال بىلەن يېپىۋېلىشقان بول-
سىمۇ، ھېلىلە رومال ئۇلارنىڭ چىرايلىرىنى يوشۇرالمىغانىدى.
شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ ھېلىلە رومال
ئىچىدىكى خۇددى تۇمان ئارىسىدىكى ئايدەك گۈزەل جامالىغا بىر
قاراپلا كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى. ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغاندەك

سەمرىگەن خانىشنىڭ ئەكسىچە، مەلىكە تولىمۇ نازۇك ئىدى. بېشىدىكى ئالتۇن تاج، قۇلاق، بويۇن، بىلەك، بارماقلىرىدىكى ئالتۇن زىبۇ زىننەتلەر گۈزەل جامالىنى بىرئاز خىرەلەشتۈرۈپ قويغانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمدىن كۆزىنى ئۈزەلمەيۋاتقانلىقىنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنى چاندۇرماي بېقىنداپ قويدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قايسىبىر يىلى مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخان، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادلار بىلەن بىللە سايرام ئەتراپىدا قىلغان ئوۋ تاماشاسى ھەققىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. خانىش بىلەن ئۈزسۇلتان خېنىممۇ ئاللىقانداق بىر ئىشلار ھەققىدە كۇسۇرلىشىۋاتاتتى. گىلاستەك چىرايلىق لەۋلىرىنى يىمىرىپ، چوڭ ــ چوڭ قوي كۆزلىرىنى داستىخانغا تىكىپ ئولتۇرغان دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ دادىسىنىڭ پارىڭىغا ياكى ئانىسى بىلەن ئۈزسۇلتان خېنىمنىڭ كۇسۇرلاشلىرىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇنىڭ بىر پارچە سۈرەتتەك نازاكەتلىك تۇرقىغا چاندۇرماي پات ــ پات نەزەر تاشلايتتى.

«يا خۇدا، جەننەتۇل رىزۋاننىڭ ھۆرلىرى ھەرقانچە بولسا شۇنچىلىك باردۇر. شۇ تاپتا نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن؟ ئۇنىڭ ئاشۇ ھېچنېمىنى نەزەرىگە ئىلمىغاندەك ئولتۇرۇشى شەرم ــ ھايادىنمىدۇ ياكى تەكەببۇرلۇقىدىنمىدۇ؟ مېنى كۆرۈپ قانداقراق خىيالغا كەلگەندۇ؟ ئۇمۇ مەن ھەققىدە خىيال سۈرۈۋاتامدىغاندۇ؟ بىر دەقىقە بولسىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ قويسىچۇ كاشكى...»

شاھزادىنىڭ خىيالى تاش چۈشكەن كۆل سۈيىدەك داۋالغۇپ كەتتى. شۇ دەقىقىدە مەلىكە بىرئاز قىمىرلاپ بېشىنى كۆتۈرگەن شاھزادىگە مۇنداقلا بىر قاراپ قويغانىدى، ئىككى جۈپ كۆزنىڭ ئۇچرىشىشىدىن شۇ ھامان چاقماق چېقىلدى. چاقماق شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدىنى «ۋىژژىدە» كۆيدۈردى. مەلىكە ئۆزىگە مەپتۇنلۇق بىلەن تىكىلگەن ئوتلۇق كۆزگە نازلىق بىر تەبەسسۇم يوللىدى ــ دە،

دەرھال يەنە ئەسلىي ھالىتىگە قايتىپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئەمما ناۋات رەڭ سۇزۇك چىرايىغا قىزىللىق يۈگۈردى. ئاشۇ بىر دەقىقە ئىچىدە شاھزادىنىڭ كۆزىدىن ئېتىلغان سانسىزلىغان مۇھەببەت ئوقلىرى مەلىكىنىڭ دەل يۈرىكىگە بېرىپ سانجىلغانىدى. كۈچلۈك بىر ھاياجاندىن ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەن شاھزادە ئۆۋەيسخان ئىختىيارسىز قىمىرلاپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ گاللىرى قۇرۇپ كەتكەنىدى. بىرئاز سوۋۇپ قالغان چاينى بىر تىنىقتىلا غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى ۋە پىيالىنى قويغان بولۇپ مەلىكىگە يەنە بىر قارىۋالدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن سەييىدئەلى ئالىپ قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ پاراڭلىرى شاھزادىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. شۇ تاپتا مەلىكىدىن باشقا ھەممە نەرسە شاھزادە ئۈچۈن مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتقانىدى. مەلىكە بىلەن شاھزادىنىڭ كۆزلىرى يەنە بىر قېتىم ئۇچراشتى. مەلىكە يىگىتنىڭ ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەي دەرھال كۆزىنى ئېلىپ قاچتى، خىجىللىق ئىلكىدە گىلاستەك لەۋلىرىنى چىشلىدى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە مەلىكىنىڭ ۋۇجۇدىنىمۇ كۈچلۈك ھاياجان چىرمىۋالغانىدى.

«نېمانچە تىكىلىپ قارايدىغاندۇ، كۆزى ئەجەبمۇ ئوتلۇقكىنا؟ تۇۋا، نېمە بولغاندىمەن. ئەجەب ئۇنىڭغا قارىغۇم كېلىپلا تۇرىدۇ ـ يا؟ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالاي، باشقىلار سېزىپ قالسا سەت تۇرىدۇ، مەسخىرە قىلىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلىرى... ئەجەب ئىسسىپ كېتىپ بارىمىنا، ئەڭ ياخشىسى، ئەمدى ئۇنىڭغا قارىماي، ھازىرمۇ ئۇ ماڭا تىكىلىپ قاراۋاتامدىغاندۇ؟ قاراۋاتىدۇ، كۆزىنى ئۈزمەي قاراۋاتىدۇ، ئاتام بىلەن ئانام بىلىپ قالمىسا بولاتتى. بوي ـ بەستى، چىراي ـ تۇرقى نېمانچە كېلىشكەن ـ ھە! ئاتام ئۇنى نېمىشقا بۇنچىۋالا ھۆرمەتلەيدىغاندۇ، ياكى...»

مەلىكە ئاخىرقى خىياللىرىنى شاھزادە بىلىپ قالغاندەك بوينىغىچە قىزىرىپ كەتتى. شۇ تاپتا كۆزلىرى ئىرادىسىگە بويسۇنمايۋاتاتتى. ئۆزىنى ھەرقانچە ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرسىمۇ، يۇرد-

ىكىنىڭ بىر يەرلىرى بېشىنى كۆتۈرۈشكە، شاھزادىنىڭ ئوتلۇق
كۆزلىرىگە يەنە بىر قېتىم قاراشقا ئۈندەيتتى. شاھزادە ئۈۋەيسخان
ئۈن ـ تىنسىز ئولتۇرغىنى بىلەن كۆزلىرى ئارقىلىق مەلىكىنىڭ
يۈرىكىگە ئىشق ئوتىنى يېقىۋەتكەنىدى.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئىختىيارسىز شاھزادىگە يەنە
قارىدى، قارىدى ـ يۇ، شۇ ھامان ھودۇقۇپ كەتتى. شاھزادە ئۇ۔
نىڭغا تاتلىق بىر كۈلكە يوللىغانىدى. قىز ئوڭايسىزلاندى، خىد۔
جىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى.

«قارىمىسام بوپتىكەن، مېنى نېمىدەپ ئويلاپ قالغاندۇ، ھا۔
ياسىزكەن، دەپ قالمىسا بولاتتىغۇ؟ ئاھ، ئۇنىڭ كۈلۈشلىرىنى،
يۈرىكىم نېمانچە سىلىپ كېتىدىغاندۇ ـ ھە...»

مەلىكىنىڭ خىياللىرىنى يېنىدا ئولتۇرغان ئۈزسۇلتان خې۔
نىم بۇزۇۋەتتى، ئۇ ئىچكى تۈيغۇلىرىنى بېسىۋېلىپ، ئۈزسۇلتان
خېنىم بىلەن پىچىرلىشىپ مۇڭدىشىشقا باشلىدى.

شاھزادە ئۈۋەيسخان ئۈچۈن ھەم ئازابلىق، ھەم لەززەتلىك
زىياپەت خېلى ئۇزۇندا ئاخىرلاشتى. پۈتكۈل زىياپەت جەريانىدا ئۇ
تۈزۈك ئىككى ئېغىز گەپ قىلمىدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ
تۈيۇقسىز سورىغان سوئاللىرىغا خۇددى مۈگدەپ ئولتۇرغان ئا۔
دەمدەك مەڭدەپ، قىسقىلا جاۋاب بېرەتتى. شاھزادىنىڭ روھىي
ھالىتىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالپ ئۇنىڭ جاۋابلى۔
رىنى تولۇقلاپ، ئۇنى مۈشكۈلاتتىن قۇتۇلدۇراتتى.

دۇئا قىلىنىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندىن كېيىن شاھزادە
ئەدەپ يۈزىسىدىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا مىننەتدارلىقىنى بىل۔
دۈردى. ئەمما كۆزلىرى خانىشنىڭ يېنىدىكى مەلىكە دۆلەتسۇلتان
خېنىمدا ئىدى.

«ئۇنىڭ بىلەن يەنە كۆرۈشكىلى نېسىپ بولۇرمۇ؟ ئۇمۇ مېنى
ياخشى كۆرۈپ قالغانمىدۇ؟ ئەجەب قاراپمۇ قويمايدىغۇ، مېنى ياخ۔
شى كۆرۈپ قالغان بولسا ماڭا يەنە بىر قېتىم قارايدۇ. ناۋادا قارد۔
ماي قويسا...»

مەلىكە ئانىسىغا ئەگىشىپ سارايىنىڭ ئىشىكى تۈۋىگە كەل-گەندە شاققىدە كەينىگە قايرىلىپ شاھزادىگە قايتا بىر نەزەر تاشلىدى ـ دە، بوسۇغىدىن ئاتلىدى. شۇ ھامان يۈرىكىگە ئوق تەگكەندەك تۇيغۇغا كەلگەن ئۈۋەيسخاننىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىدا بىر ھاياجان كۆۋەجەپ، ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق، بەختىيارلىق چىرمىۋالدى. مەلىكىنىڭ نازۇك قامىتىنى تەتلىلا نىمچىغا ئورنىۋالغان خانىشىنىڭ سىپمىز گەۋدىسى توسۇۋالدى. شاھزادە بىتاقەتلىك بىلەن ھەرقانچە بويۇنداپ قاراپمۇ يۈرىكىگە تۈنجى ئىشق ئوتىنى ياققان قىزنى كۆرەلمەي سەدپارە بولدى، لېكىن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

توي ـ تۆكۈن، باراۋەت، مېھماندارچىلىقلاردا ئاۋۋال ئايالالارغا يول بېرىش تۈركىي قوۋملارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى ئىدى. شۇ تاپتا ئەرلەر ئايالالارنىڭ سارايدىن چىقىشىنى كۈتۈپ ئۆرە تۇرۇشقىنىچە پاراڭلىشىۋاتاتتى. ۋۇجۇدىنى ھەم خۇشاللىق، ھەم ئازابلىق ھېس ـ تۇيغۇلار چىرمىۋالغان شاھزادە ئۈۋەيسخان ئالىقاندىكى بىر تۇيغۇدا بايا مەلىكە ئولتۇرغان تەتلىلا كۆرپىگە نەزەر تاشلىدى. كۆرپە قۇپقۇرۇق ئىدى. تۇيۇقسىز شاھزادىنىڭ كۆزى داستىخاننىڭ لېۋىدىكى مەلىكە چاي ئىچكەن قاشتېشى پىيالىگە چۈشتى. بايا مەلىكىنىڭ ئاشۇ پىيالىدە چاي ئىچكەنلىكىنى شاھزادە ئېنىق كۆرگەنىدى. پىيالە مەلىكىنىڭ لېۋىدەك، مەلىكە ئاشۇ گۈزەل لېۋىنى داستىخانغا قالدۇرۇپ قويغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدىدا تۇيۇقسىز كۈچلۈك بىر ئىستەك غەلىيان كۆتۈردى. ئۇ كۆڭلىدە پەيدا بولغان خىيالدىن ھودۇقۇپ ئەتراپقا قارىدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن قىزىقارلىق بىر ئىشنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان بولۇپ، ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرۇشاتتى. شاھزادە غايىبتىن كەلگەن بىر جاسارەتنىڭ تۈرتكىسىدە شاققىدە كەينىگە ئۆرۈلدى ـ دە، دەقىقە ئىچىدە بىرىپ ھېلىقى قاشتېشى پىيالىنى قولىغا ئالدى، ئاندىن يۈرىكىنىڭ ھايا-

جانلىق سىلىشىنى بىسىپ تۇرۇپ پىيالىنى يەم بىلەن قويىنىغا يوشۇردى. بۇ ئىش ھازىرلا ئاشكارىلىنىپ قالىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەنمۇ دەككە ـ دۈككە ئىچىدە خوشلاشتى.

※ ※ ※

قەسىرگە قايتىپ كەلگەن شاھزادە قىشىغا كىيىملىرىنى سالدۇرۇش ئۈچۈن كىرگەن دەستارپىچقا بۇيرۇق قىلدى:

— مەھرەملەرگە ئېيتسىلا، چاي دەملەپ كىرسۇن.

شاھزادە قولىدىكى پىيالىگە قاراپ تاتلىق خىياللارغا ئەسىر بولدى.

«مەلىكە شۇ تاپتا نېمىش قىلىۋاتىدىغاندۇ؟ مېنى ئويلاۋاتامدىغاندۇ؟ ھە، چوقۇم ئويلاۋاتىدۇ. ئەتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى بولۇرمۇ ؟...»

— چاي ئىچىۋالسىلا ئالىيلىرى.

شېرىن خىيالدىن چۆچۈپ باش كۆتۈرگەن شاھزادە كۈمۈش پەتنۇستا چاي تەڭلەپ تۇرغان مەھرىمىگە نارازىلىق بىلەن تىكىلدى:

— چاينى قۇيۇپ قويۇپ چىقىپ كەتسىلە.

مەھرەم چىقىپ كېتىشى ھامان شاھزادە يۈگۈرۈپ بېرىپ پىيالىدىكى چاينى قولىدىكى قاشتېشى پىيالىگە تۆكتى ـ دە، چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ شۇ ھامان ياندۇرۇۋەتتى. ئەس ـ يادى مەلىكە چاي ئىچكەن قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتكەن شاھزادە ھازىرلا دەملەپ ئەكىرگەن چاينىڭ قىزىقلىقىنى ئۇنتۇغان بولۇپ، ئاغزىنى كۆيدۈرۈۋالغانىدى. كۆيۈك ئازابىدا تىدىلى ئېچىشىپ تۇرغان شاھزادە پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى. كۈلكە بىلەن تەڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىغا شېرىن بىر لەززەت تارىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ تىلىنى قىزىق چاي ئەمەس، گۈزەل مەلىكىنىڭ لەۋلىرى كۆي-

دۇرۇۋەتكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئۆزىنى تولىمۇ بەختىيار ھېس
قىلغانىدى. بۇ قېتىم ئۇ لەۋلىرىنى پىيالىنىڭ لېۋىگە ئاۋايلاپ
تەگكۈزدى. چاي خېلىلا سوۋۇغانىدى. چاينى خۇددى پىيالىسى بىد-
لەن قوشۇپ ئىچىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا سۈمۈردى. تومۇر ـ تو-
مۇرلىرىدا قىيان ياسىغان شېرىن بىر تۇيغۇدىن پۈتكۈل ئەزايى
لەرزىگە كەلدى.

«ئاشىقلىق دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ يۈرىكى-
دە مۇشۇنداق تۇيۇقسىز پەيدا بولىدىكەن، راست، بۈگۈن مەن ھە-
قىقەتەن ئاشىق بولدۇم. يۈرىكىمگە مۇھەببەت ئوقى تەگدى، ئېھ
تەڭرىم، مېنى ئاشۇ جانانىنىڭ ۋىسالىغا يېتىشكە، لەۋلىرىدىن ۋى-
سال شارابى ئىچىشكە نېسىپ قىلغايسەن...»

ھۇجرىغا پايپاسلاپ كىرگەن مەھرەم شاھزادىنىڭ شېرىن
خىيالىنى يەنە بىر قېتىم بۇزۇۋەتتى.

— ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ جانابلىرى ئۆزلىرى بىلەن
كۆرۈشسەم دەيدۇ ئالىيلىرى.

«بۇ چاغ بولغاندا ئەمىرزادىنىڭ كۆرۈشكۈسى كەپقاپتا ئە-
جەب، بىرەر مۇھىم ئىشى بارمىدۇ ـ يا؟»

— ئىجازەت، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان خىياللىرىنى يى-
غىشتۇرۇپ.

ھايال ئۆتمەي سەييىدئەلى ئالپ كۈلۈمسىرىگەن پېتى كىرىپ
كەلدى.

— كەلسىلە ئەمىرزادەم، — دېدى شاھزادە تۆردىكى تەتىللا
كۆرپىدىن جاي كۆرسىتىپ.

— ئالىيلىرىنى ھەقاچان چاي ئىچىۋاتىدۇ دەپ ئويلىۋېدىم،
— دېدى سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ قولىدىكى قاشتېشى پىيا-
لىگە مەنىلىك قاراپ قويۇپ.

— ھەئە، — شاھزادە ئۇۋەيسخان ھودۇققان ھالدا قولىدىكى
قاشتېشى پىيالىنى يوشۇرۇشقا تىرىشتى، — بىرئاز ئۇسساپ قاپ-
تىمەن. ئۆزلەمۇ بىرەر پىيالە چاي ئىچەمدىلا؟

ــــ رەھمەت، ئۇسسىمىدىم. قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچسىلە ئۇسسۇلۇقلىرى بېسىلماقتا يوق، تېخىمۇ ئېشىپ كېتەرمىكىن ئالىيلىرى؟

«بۇ ئەمىرزادىنىڭ نېمە دېگىنىدۇ؟ چاقچاق قىلىۋاتامدۇ ياكى بىر نەرسىنى بايقاپ قالدىمۇ...»

شاھزادە ئىچكى تۈيغۇسىنى يوشۇرۇپ، ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتتە سورىدى:

ــــ خوش، بىرەر زۆرۈرلىرى بارمىدى؟ زىياپەتنىڭ نېسى قالغان شارابىنى مەندىن ئالاي دېمەيدىغانلا ـ ھە؟

ــــ شول تاپتا شاراب خۇمارى ئۆزلەنى مەندىن بەكرەك تۇتۇۋاتىدىغۇ دەيمەن. ئەپسۇس، مېنىڭ ھازىر چايغىمۇ، شارابقىمۇ زوقۇم يوق، ــــ سەييىدئەلى ئالپ چىرايىغا قەستەن جىددىي تۇس بېرىپ شاھزادىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى، ــــ ئۆزلەگە يەتكۈزۈپ قويىدىغان مۇھىم بىر ئىش چىقىپ قالدى ئالىيلىرى.

شاھزادە بىردىنلا جىددىيلەشتى.

ــــ قېنى خوش، قانداق مۇھىم ئىشكەن ئۇ؟

سەييىدئەلى ئالپ رەنجىگەننى قىلىپ قاپىقىنى تۈردى.

ــــ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى تازىمۇ بىر چاكىنا ئادەممۇ ـ نېمە ؟

شاھزادە يالت ئېتىپ سەييىدئەلى ئالپقا قارىدى.

ــــ قانداق دەيدىلا؟

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ بىردىنلا جىددىيلەشكىنىنى كۆرۈپ، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن قەستەنگە يۆتىلىپ قويۇپ، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

ــــ قەسرىمىزگە چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ، مەلۇم بولۇشىچە، باياملقى ئوردا زىياپىتىدە ئەمىرنىڭ ناھايىتىمۇ ئەتىۋارلىق تەۋەررۈك نەرسىسى يوقاپ كېتىپتۇدەك. شۇ نەرسىسىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ كەپتۇ، ــــ سەييىدئەلى ئالپ قەستەنگە غۇدۇراپ قويدى، ــــ بۇ بىزگە ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ ئەتەي ئوغرى تۇتقىنى ئەمەسمۇ؟

شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، ئۆزىگە غەيـ
ـرەت بېرىپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ يوقاپ كەتكەن تەۋەررۇكى قانداق نەرسىكەن ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ جاۋاب
بەردى:

ــ تولىمۇ نەپىس ياسالغان قاشتېشى پىيالىكەن.

شاھزادىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى، ھەرقانچە قىدـ
ـلىپمۇ ئوڭايسىزلانغىنىنى يوشۇرالمىدى.

ــ قاشتېشى پىيالە دېدىلىما ؟

شۇ تاپتا سەييىدئەلى ئالىپنى قاتتىق كۈلكە قىستاپ كەتكەـ
ـنىدى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ ھەئە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ ئۇلۇغ مومىـ
ـسىدىن تەۋەررۇك قالغان پىيالىمىش. ئادەتتە ئۇ پىيالىدە ئەمىرـ
ـنىڭ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى سۇلتان دۆلەت خېنىمدىن باشقا ھېچـ
ـكىم چاي ئىچىشكە، ھەتتا تۇتۇپ بېقىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماسـ
ـمىش.

شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. خۇددى
ئوغرىلىق قىلىپ تۇتۇلۇپ قالغاندەك تۈيغۇغا كېلىپ، يۈرىكى
سىيلىپ كەتتى.

«ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ قاملاشمىغان ئىشنى كۆرۈڭ. قانداقمۇ
قىلارمەن ئەمدى؟! پىيالىنى قايتۇرۇپ بەرسەم ‹ئوغرى› دېگەن بەتـ
ـنامغا قېلىشىم ئېنىق. ناۋادا مەلىكە پىيالىنى مېنىڭ ئېلىۋالغانـ
ـلىقىمنى بىلىپ قالسا نېمىدەپ قالار؟ موغۇلىستان شاھزادىسى
ئەسلىدە بىر چاكىنا ئوغرىكەن دەپ كۆزگە ئىلماي قالۇرمۇ؟ بۇ
ئىشنى قانداقمۇ چۈشەندۇرەرمەن ئەمدى؟ ناۋادا پىيالىنى ئېلىۋالـ
ـغىنىمنى دېمىسەمچۇ؟ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ شەخـ
ـسەن ئۆزى سۈرۈشتۈرگىنىگە قارىغاندا، بۇ تەۋەررۇك گۆھەرنى
كۆرمىگۈچە ھەرگىز بولدى قىلمايدىغاندەك قىلىدۇ. زىياپەتكە
داخىل بولغان باشقا مېھمانلارمۇ گۇمانلىق بولۇپ قالىدۇ. تېخى

بىكاۋۇل بەگ، خىزمەتكار، مەھرەملەرمۇ بالاغا قىلىشى مۇمكىن. قاراپ تۇرۇپ باشقىلار ئۇۋالچىلىق تارتىپ قالۇرمۇ ئەمدى؟ كىم بىلىدۇ، مېنىڭ قاشتېشى پىيالىنى ئېلىۋالغىنىمنى بىرەرسى كۆرۈپ قالدىمۇ تېخى، قەسىرگە چاپارمەن ئەۋەتكىنىگە قارىغاندا بۇنىمۇ يىراق دېگىلى بولمايدۇ. نېمىشقىمۇ ئالغان بولغىيتتىم؟ ئېھ تەڭرىم، بۇ توقۇناق بالادىن قۇتۇلۇشۇمغا ئاسانچىلىق بەرگەيسەن. تېزرەك بىر ئەقىل كۆرسەتكەيسەن...»

شاھزادىنىڭ بايىلا قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچىپ تىلى كۆيگەندە ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان شىرىن، ھاياجانلىق تۇيغۇلار تامامەن غايىب بولغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۆزىنى كۆتۈرۈپ قويۇۋسىز بىر تاشنىڭ ئاستىدا مىجىلىپ كېتىپ بارغاندەك سەزدى. مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم گىلاستەك چىرايلىق لەۋلىرىنى ئۈشلاپ، ئاھۇ كۆزلىرىدىن غەزەپ ياغدۇرۇپ شاھزادىنى ئەيىبلەۋاتاتتى...

«ئوغرى، پىيالە ئوغرىسى! شاھزادىمۇ شۇنداق چاكىنا ئىشنى قىلامدۇ؟!...»

«تۇگىدى، ھەممىسى تۇگىدى. مەلىكە ئەمدى ماڭا ھەرگىز قارىمايدۇ...»

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ۋۇجۇدىنى كۈچلۈك ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى، ئەمدىلا قانات قېقىشقا باشلىغان سۆيگۈ ھېسلىرى تۇنجۇقتى. سەييىدئەلى ئالپقا بىچارىلىك بىلەن قارىدى. تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا ئۇيالدى.

«ئەمىرزادىگە قانداقمۇ چۈشەندۈرەرمەن، ئەجەب بىر ئوسال بولدۇمغۇ...»

شاھزادە قولىدىكى قاشتېشى پىيالىنى سەييىدئەلى ئالپقا تەڭلەپ بولۇپ، يەنە دەرھال يېڭىنىڭ ئىچىگە يوشۇردى.

ــ ئەجەب چىرايلىق پىيالىكىنا بۇ، ئىلگىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇنداق پىيالىدە چاي ئىچكىنىنى پەقەتلا كۆرمەپتىكەنمەن، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتتە.

ــ بۇ... بۇ...

شاھزادە ئۈۋەيسخان گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى. ئىلاجسىز پىيالىنى سەيپىدئەلى ئالپقا تەڭلىدى.

ــ ھوي، بۇ بايا مەلىكە چاي ئىچكەن پىيالىگە ئەجەب ئوخشايدىكىنا، ــ دېدى سەيپىدئەلى ئالپ پىيالىگە سىنچىلاپ قاراپ، ــ ئەسلىدە ئالىيلىرىدىمۇ بۇ پىيالىنىڭ جۈپتى بار ئىكەن ـ دە. بايا مەلىكە چاي ئىچكەندە مۇنداقلا كۆزۈم چۈشۈپ قالغانىدى. ھەي ئىسىت، ئۇ پىيالە ئوغرىلانمىغان بولسا بۇنىڭ بىلەن بىر جۈپ بولاركەندۇق.

شاھزادە ئۈۋەيسخان يوشۇرۇۋېرىشكە ئەمدى بەرداشلىق بېرەلمىدى.

ــ بۇ ئاشۇ پىيالىنىڭ نەق ئۆزى شۇ، ــ دېدى ئوڭايسىزلانغان ھالدا.

ــ توۋا دېسىلە ئالىيلىرى، بۇ پىيالە قانداقسىگە سىلىنىڭ قوللىرىغا چىقىپ قالىدۇ، ھە... ئەسلىدە...

سەيپىدئەلى ئالپ قەستەنگە گېپىنىڭ ئايىغىنى توختىتىۋالدى.

ــ ماڭا ئىشەنسىلە ئەمىرزادەم، ــ دېدى ئۈۋەيسخان تەڭقىس بولۇپ، ــ مەن... مەن... ئىچىم كۆيۈپ... مۇنداق بىر كۆرۈپ باقاي دەپ...

سەيپىدئەلى ئالپ خىرىلداپ كۈلگىنىچە شاھزادىنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ پىيالىگە ئىچى كۆيگەن بولغىيمىدى ياكى پىيالە ئىگىسىگىمۇ؟

ئۈۋەيسخان خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى. جىددىيلەشكەنلىكىدىن مەقسىتىنى قانداق چۈشەندۈرۈشنىمۇ بىلەلمەي قالدى:

ــ پىيالىنى ئاچىقىپ تاپشۇرۇپ بەرسىلە ئەمىرزادەم... ياق، ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈم تاپشۇرۇپ بېرەي...

ــ كىمگە تاپشۇرۇپ بېرەي دەيلا ئالىيلىرى؟ ئەمىر شەيخ

نۇرىددىن ھەزرەتلىرىگىمۇ ياكى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغىمۇ؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرنەچچە دەقىقە زۇۋان سۇرەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئاغزىدا شۇنداق دېگەن بىلەن پۇتلىرى مىخلىنىپ قالغاندەك مىدىرلىمايتتى.

«ئاشىقلىق سىلىنى بىردەمدىلا كىچىك بالىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇپتۇ شاھزادە. بولدىلا، سىلىگە قىلغان چاقچىقىم مۇشۇنچىلىك بولسا بولۇر...»

سەييىدئەلى ئالىپ قاقاھلاپ كۈلۈۋەتتى.

— نېمانچىلا ھودۇقىلا ئالىيلىرى؟ مەلىكىنىڭ مۇبارەك لەۋلىرى تەگكەن پىيالىنى ئوغرىلىۋالغان چاغدىكى جۈرئەتلىرى نەگە كەتتى؟

ئۇۋەيسخان بىردىنلا ئېسىنى يىغدى.

«ھە، ئەسلىدە ئەمىرزادە مېنى قەستەن كولدۇرلىتىۋېتىپتۇ ـ دە، نېمىشقا باشتىلا ئويلىمىدىم؟ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى ھەرقانچە چاكىنا ئادەم بولسىمۇ بىر پىيالە ئۈچۈن ئالايىتەن چاپارمەن ئەۋەتىپ يۈرمەستى...»

— ئۆزلە... ئۆزلە...

ئۇۋەيسخان يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. سەييىدئەلى ئالىپ كۈلكىسىنى توختىتىپ شاھزادىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— بىلمىدىم، ئالىيلىرىنىڭ پىيالىنىڭ ئىگىسىنىمۇ ئوغرىلاپ ئەكېلىشكە جۈرئىتى بارمىكىن؟

ئۇۋەيسخان خىرىلداپ كۈلدى.

— باياتىن بېرى مېنى ئوبدانلا كولدىرلىتىپلا ـ دە.

— ئەڭ ياخشىسى ئوچۇق جاۋاب بەرسىلە.

ئۇۋەيسخان دادىللىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— ناۋادا ئول گۈزەلنى ئۇشبۇ پىيالىنى ئوغرىلىغاندەك ئوغرىلىغىلى بولسىدى، ئابايىملا ئوغرىلىغان بولاتتىم ئەمىرزادەم.

— ئەمەلىيەتتە ئۆزلە ئاشۇ مۇھەببەت ئوتلىرى گۈلخانلاپ

تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئول مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى ئاللىقاچان ئوغرىلاپ بولدىلا ئالىيلىرى.

ئۇۋەيسخان مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلدى:

— ئۆزلەگە قول قويدۇم ئەمىرزادەم، كۆزلىرىدىن ھېچنېمىنى سىر تۇتقىلى بولمىغۇدەك، — شاھزادە خۇرسىنغان ھالدا گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — راستىنىلا ئاشىق بولدۇم. يۈرىكىمگە ئول مەلىكىنىڭ ئىشق ئوتى تۇتاشتى. ئەسلىدە دەرگاھىمغا مۇشۇ ئىشنى بىلمەكچى بولۇپ كىرىپتىكەنلا ـ دە.

— ئارى، كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىلا.

— ئەمىسە مۇددىئالىرىنى ئۇدۇللا دېمەي، نېمە دەپ ئادەمنى پىيالە ئوغرىسى تۇتۇپ يۈرىيدىلا؟

— ئۇششۇقلۇق قىلمىسىلا ئالىيلىرى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ كۈلۈپ، — مەنمۇ سىلىنى ناھايىتى شۇ پىيالە ئوغرىسى تۇتتۇم. ئەتە ـ ئۆگۈن قوپۇپ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۆزلەنى يۈرەك ئوغرىسى تۇتۇپ دەۋا قىلسا قانداق قىلىدىلا؟

ئۇۋەيسخان ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى، دوستىنىڭ بۇ چاقچىقى ئۇنىڭغا بەكلا ياققانىدى.

— مانا بىردەمدىلا پىيالە ئوغرىسىدىن يۈرەك ئوغرىسىغا ئايلىنىپ قالدىممۇ ئەمدى؟ يېڭىلىشتىلا ئەمىرزادەم، پىيالە ئوغرىسىنى تۇتالىغانلىرى بىلەن يۈرەك ئوغرىسىنى تۇتالامدىلا؟

— قانداق دەيلا ئالىيلىرى؟ — سورىدى سەييىدئەلى ئالپ قىزىقىپ.

ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— يۈرەك ئوغرىسى مەن ئەمەس، دەل ئاشۇ مەلىكىنىڭ ئۆزى.

— ھە، ئەسلىدە قاشتېشى پىيالىگە يۈرەكلىرىنى تېگىشىپتىكەنلا ـ دە.

— شۇنداق، يۈرىكىمنى ئوغرى ئالدى ئەمىرزادەم. بوپتۇ ئالسىلا، قاشتېشى پىيالىنى ئاپىرىپ بېرىپ يۈرىكىمنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ بەرسىلە.

ـــ ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ، ئۆزلەنى ئۇششۇقمىكىن دېسەم، تا-زىمۇ بىر مۇتەھەمكەنلىغۇ؟
ـــ ئەمىسە ئۆزلەنى كىم پىيالىنىڭ دەۋاسىنى قىلسۇن دەپ-تۇ.
ـــ ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا!
سەييىدئەلى ئالپ شۇنداق دېگىنىچە قاقاھلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ كۈلكىسىگە شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ جور بولدى.
ـــ باياتىن مېنى راستتىنلا قورقۇتۇۋەتتىلە ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان كۈلكىسىنى توختىتىپ، ـــ ئەمىر شەيخ نۇرىد-دىن ئالىيلىرى راستتىنلا پىيالىنىڭ دېرىكىنى قىلغان ئوخشايدۇ دەپ، تولىمۇ ئەندىشە قىلدىم. مۇشۇنداقمۇ چاقچاق قىلامدىلا؟
ـــ ئۇنداق قىلمىسام، يۈرەكلىرىنى ئوغرىغا ئالدۇرغانلىق-لىرىنى قانداقسىگە تەن ئالاتتىلە؟
ـــ ئول مەلىكىنىڭ ۋىسالىغا يەتسەم دەيمەن، ـــ دېدى ئۇ-ۋەيسخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـــ بىلمىدىم، ئەمىر شەيخ نۇرىد-دىن ئالىيلىرى بۇ تەلىپىمىزنى قوبۇل كۆرەرمىكىن؟
ـــ مەلىكىنىڭ قوبۇل كۆرىدىغىنىغا ئىشەنچلىرى بارمۇ؟
ـــ ئىشەنچىم بار، ـــ دېدى شاھزادە قەتئىيلىك بىلەن.
ـــ ئۇنداق بولسا، ئارتۇقچە غەم يېمىسىلە. پەمىچە، ئەمىر ئالىيلىرى ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنىڭ كۆڭۈل رايىغا باقار دەيمەن. ئۆزلەدەك كۈيۈئوغۇلنى كۈندۈزى چىراغ يېقىپمۇ تاپالماس.
ـــ ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، ـــ ئۇۋەيسخان بىر پەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سەييىدئەلى ئالپتىن سورىدى، ـــ بىرەر ئوتلامدىن شاراب ئىچىشكە مەيلىلىرى بارمۇ؟
ـــ شاراب ئىشق ئوتىنى پەسلىتەلمەيدۇ ئالىيلىرى.
ـــ ھېچبولمىسا ئىچ پۇشۇقۇم پەسلەپ قالار. بەربىر بۇ كېچە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كېلىدىغاندەك ئەمەس.
ـــ مەيلى ئەمىسە، ئاشىقلارغا ئۇلپەت بولۇش مەن ئۈچۈن شەرەپ.

ئۇلار شاراب ئىچكەچ تاڭ ئاتقىچە مۇڭدىشىپ چىقتى.

※ ※ ※

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ ئاشۇ مېھماندارچىلىقىدىن كېيىن باشقا سەركەردە ـ بەگلەرمۇ مەرتىۋىسى بويىچە ئۇلارنى مېھماندارچىلىققا چاقىرىشقا باشلىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بۇنداق مېھماندارچىلىققا پەقەت خانىشىنىلا ئېلىپ كېلەتتى. بۇنداق چاغدا شاھزادىنىڭ چەكسىز تەمە، ئۈمىد بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنى ئىزدەيتتى، يۈرەك ـ باغرى ھىجران ئازابىدا پۇچۇلىناتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ مېھماندارچىلىققا قىزىنى قەستەن ئالماي كەلگەنلىكىنى پەقەتلا بىلمەيتتى. مېھماندارچىلىقلاردا شاھزادە ئۆۋەيسخاننىڭ ئېچىلالماي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، تەگسىز خىياللارغا ئەسىر بولۇپ ئولتۇرۇشىنىڭ سەۋەبىنى پەقەت سەيىدئەلى ئالپلا بىلەتتى.

«شاھزادە بۇنداق يۇرۇۋەرسە تۈگىشىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭغا ياردەم قىلىشىم كېرەك. ئىشق ئازابىغا چىدىماق تەس...»

— مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن خېلى ئوبدان دوستلىشىپ قالدىلىمۇ مەلىكەم؟ — سورىدى بىر كۈنى سەيىدئەلى ئالپ ئايالى ئۈزسۇلتان خېنىمدىن.

ئېرىنىڭ تومتاقلا سورىغان سوئالىدىن ئۈزسۇلتان خېنىم غەلىتىلىك ھېس قىلدى:

— قانداق دەيدىلا؟

— يېقىندىن بېرى ئاغىلىرىدا بىرەر ئۆزگىرىشنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى سەزمىدىلىمۇ؟

ئۈزسۇلتان خېنىم ئېرىگە قاراپ چىرايلىق قاش ـ قاپاقلىرىنى سۈزدى.

— ئەجەبمۇ بىر باش ـ ئاخىرى يوق سوئاللارنى سوراپ كەت-

تىلىغۇ؟ ئاغامغا بىرەر ئىش بوپتىمۇ؟

ــ شاھزادە ئالىيلىرى ئاشىق بوپتۇ.

ــ كىمگە؟

ــ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا.

ئۇزسۇلتان خېنىم پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ سىلى قانداق بىلدىلە؟

ــ ئەلۋەتتە بىلىمەن ـ دە.

ــ سەيىدئەلى ئالپ ئايالىغا ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ ئوردىسىدىكى زىياپەتتە بولغان ئىشلارنى بىرقۇر سۆزلەپ بەردى.

ــ توۋا، ئاغام مەلىكىنىڭ چاي ئىچكەن پىيالىسىنى ئوغرىلىۋاپتۇ دىسىلە.

ــ ھەئە، مانا بۇنى ھەقىقىي ئاشىقلىق دەيمىز. مەن بۇنى شۇ چاغدىلا سېزىپ قالغان. ئۆزلە بولسا ھېچنېمىدىن خەۋەرلىرى يوق، مەلىكە بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇۋەردىلە.

ــ ئۆزلە ئاشىقلىقنى خويمۇ ئوبدان چۈشىنىدىلا، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ئەركىلەپ.

ــ ئەلۋەتتە چۈشىنىمىز ـ دە، ــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ مەغرۇرلۇق بىلەن، ــ ئاشىقلىقنى ئاشىق بولغان ئادەم چۈشىنىدۇ.

ــ بىلىمەن، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم سۇرمە سۈرگەن قاپىقىنى تۈرۈپ، ــ ئۆزلەمۇ ئاشىق بولغان. ئاشۇ يىلى ئەندىجان گۈزىلىنىڭ كەينىدىن ئاشىقلىق دەۋاسى قىلىپ سەمەرقەنتكىچە بارغان ئەمەسمىدىلە.

سەيىدئەلى ئالپ مۇددىئاسىنى خوتۇنىنىڭ خاتا چۈشەنگەنلىكىنى سېزىپ تۇرۇپلا قالدى.

ــ نەدىكى گەپنى قىلىدىلا مەلىكەم، كونا خامانني سورۇپ.

ــ كونا خاماننى سورىمىساممۇ راستقۇ، ــ ئۇزسۇلتان خېنىم تەتۈر قارىۋالدى، ــ ئەپسۇس، ماڭا بۇنداق بەخت نەدە تۇرۇپتۇ.

— ئول چاغدا ئۆزلە... مەلىكەم...

سەييىدئەلى ئالپنىڭ تىلى تۇتۇلدى، كۆڭلىدىكىنى چۈشەندۈرەلمەي جىلە بولدى.

— دېمەمدىلا، ئول چاغدا مەن قانداقكەنمەن؟ ئۆزلەنىڭ ئاشىق بولۇشلىرىغا ئەرزىمەمدىم؟

— ئۇنداق دېمىسىلە مەلىكەم، ئول چاغدا ئۆزلە تېخى كىچىك ئىدىلە.

— يالغان سۆزلىمىسىلە، زەينەپ بىبىنى بىلمەمدىم؟! مەندىن ئاران بىر ياش چوڭ ئىدىغۇ شۇ، ئەمما سىلىنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا چۈشتى.

ئۈزسۇلتان خېنىمنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز تاراملاپ ياش تۆكۈلدى.

سەييىدئەلى ئالپ خوتۇنىغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالدى. ھەئە، ئۆزىدىن يەتتە ـ سەككىز ياش كىچىك ئۈزسۇلتان خېنىمنى سەييىدئەلى ئالپ ئۇ چاغلاردا سىڭلىسىدەك كۆرۈپ كەلگەنىدى. دېمىسىمۇ ئۇ چاغدا ئۈزسۇلتان خېنىم رەسىدە بولۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، سەييىدئەلى ئالپنىڭ نەزەرىدە يەنىلا لاتا قورچاق ئوينايدىغان كىچىككىنە قىز ئىدى. ئەمما ئۈزسۇلتان خېنىم ئاكىسىنىڭ بۇ يېقىن دوستىنى ئاشۇ چاغلاردا ۋۇجۇدىدا بىخلىنىشقا باشلىغان باشقىچە بىر قىزلىق تۇيغۇسى بىلەن ياخشى كۆرۈپ قالغانىدى، ئەمما بۇ خىل تۇيغۇنىڭ ئاشىقلىق ئىكەنلىكىنى تازا بىلمەيتتى. سەييىدئەلى ئالپ ئاكىسىنى ئىزدەپ قەسىرگە كەلسە باشقىچە خۇش بولۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇزاقراق تۇرۇشىنى، ئۆزى بىلەن پاراڭلىشىشىنى، قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۇرۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما كۆپىنچە ۋاقىتلاردا سەييىدئەلى ئالپ ئۈزسۇلتان خېنىمنى خۇددى كىچىك بالىنى ئەركىلەتكەندەك مۇنداقلا ئەركىلىتىپ ياكى قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۇرۇپ قويۇپ، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە چىقىپ كېتەتتى.

قىزنىڭ ئۇلارغا ئەگىشىپ بىللە بارغۇسى بولسىمۇ ئامالسىز قېپ ـ قېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. سەييىدئەلى ئالىپ ئىككى كۈن كەلمەي قويسا، ئاكىسىدىن چاندۇرماي سۈرۈشتە قىلاتتى. كېيىن سەييىد ـ ئەلى ئالىپنىڭ زەينەپ بىبى بىلەن توي قىلىش ئۈچۈن ئەندىجانغا ماڭغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئۇ زەينەپ بىبى بىلەنمۇ ئوبدانلا تونۇشات ـ تى. ھەر تۈرلۈك زىياپەت، باراۋەتلەردە خانىش، ئاغىچا ـ ئايىملار ئۆز پاراڭلىرى بىلەن بولۇپ كەتكەندە، قىزلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ تۈرلۈك ئويۇنلىرىغا، پاراڭلىرىغا مەشغۇل بولاتتى. ئۇ سەييىدئەلى ئالىپنىڭ زەينەپ بىبىگە ئاشىق بولغانلىقىنى، توي قىلىش ئۈچۈن ئەندىجانغا ماڭغانلىقىنى ئاڭلىغىنىدا ۋۇجۇدىدا قوزغالغان رەشك ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئۆزىنىڭ سەييىدئەلى ئالىپقا ئاشىق بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھۇجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ ياش تۆكتى. كېيىنچە سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن زەينەپ بىبىنىڭ توي قىلالمىغانلىقىنى، زەينەپ بىبىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە ئەۋەتىلىپ، سەييىدئەلى ئالىپنىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقى ھەققىدى ـ كى شۇم خەۋەرنى ئاڭلىدى. سەييىدئەلى ئالىپنىڭ زەينەپ بىبى بىلەن توي قىلالمىغانلىقىدىن خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن يىگىتىنىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقىدىن قاتتىق ئازابلاندى. يىگىتىنىڭ تەقدىرىدىن ئەندىشە قىلدى. ئاكىسى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى سەييىدئەلى ئالىپنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالى ـ نى قىلىشقا دەۋەت قىلدى. كېيىن ئاكىسى خان تاغىسى بىلەن تەخت دەۋاسىغا چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن سەييىدئەلى ئالىپنى قۇ ـ تۇلدۇرۇپ كېلىش ئىشى ئانچە تىلغا ئېلىنمايدىغان بولدى. ئەمما ئۆزسۇلتان خېنىم ئولتۇرسا ـ قوپسا سەييىدئەلى ئالىپنى ياد ئې ـ تەتتى. يۈرىكىدە ئەمدىلا بىخلىنىشقا باشلىغان نازۇك تۇيغۇلار ئۇ ـ نى ئازابلايتتى. تەڭتۇشلىرى بىلەن نىكاھ، ئائىلە ھەققىدە پاراڭ سېلىشقاندا ياكى قايسىبىر دوستىنىڭ قايسىبىر ئەمىرزادىگە كۆ ـ يۈپ قالغانلىقىنى، قايسىبىر دوستى بىلەن قايسىبىر ئەمىرزادى ـ نىڭ توينى قىلىش ئۈچۈن چاي ئىچۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغىنىدا

سەييىدئەلى ئالپنى ئىختىيارسىز كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، ھەس-
رەتلىك ئاھ ئۇراتتى. ئۆزىنىڭ تويلاشماقچى بولغان يىگىتىنى
سەييىدئەلى ئالپقا ئوخشىتىپ خىيال قىلاتتى.

ئاشۇ كۈنى ئانىسى مەلىكىگە، مەلىكىنىڭ ئاكىسى بىلەن
ئاستاندىن مەخپىي چىقىپ كېتىپ سەييىدئەلى ئالپ بىلەن توي
قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىۋېدى، مەلىكە قۇلىقىغا ئىشەنمەيلا قالدى.
ئانىسىنى ئارتۇق سۆزلەتمەيلا رازىلىق بەردى. يۈرىكىدىكى ھايا-
جاننى ئانىسىغا سەزدۈرمەسلىككە تىرىشتى. ئاكىسى بىلەن تارىم
ۋادىسىدىكى توغراقلىققا يېتىپ كېلىپ، سەييىدئەلى ئالپ بىلەن
قايتا ئۇچراشقاندا ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالدى. يىگىتلەردەك ياسى-
نىۋالغانلىقى ئۈچۈن سەييىدئەلى ئالپ ئۇنى تونۇمىغانىدى. ئۇ
توغراقلىققا يېتىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تويى بولىدىغانلى-
قىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ھەئە، ئۇنىڭغا سەييىدئەلى
ئالپ بىلەن سىردىشىش، يۈرىكىدىكى ئىشق ئوتىنى يىگىتنىڭ
يۈرىكىگىمۇ تۇتاشتۇرۇپ، ئاندىن توي قىلىش نېسىپ بولمىدى.
تويدىن كېيىنمۇ ئۇلار كەمدىن ـ كەم پاراڭلاشتى. شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخان بىلەن چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن تەييار-
لىق قىلىۋاتقان سەييىدئەلى ئالپ كۆپىنچە ۋاقىتلاردا سىرتتا
بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر يەردە ئۇزۇن تۇرمايتتى. توختىماي
كۆچۈپ يۈرەتتى. «نېمىدېگەن ئوماق سىز ـ ھە مەلىكەم. جاھا-
نىدىكى ئەڭ نازۇك بىر گۈلنىڭ تۇيۇقسىز ماڭا نېسىپ بولۇشىنى
خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەپتىكەنمەن!» دەيتتى سەييىدئەلى ئالپ ئۇ-
نى باغرىغا بېسىپ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇزسۇلتان خېنىم ئۆزىنى
ھەرقانچە بەختىيار سەزسىمۇ، زەينەپ بىبى خىيالىغا كىرىۋالسىلا
ئاللىقانداق بىر رەشك ئازابىدا تولغىناتتى. زەينەپ بىبىنىڭ تو-
لىمۇ يىراقتا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەرىمىدە ئىكەنلىكىنى بىلىپ
تۇرۇپمۇ بۇ رەشك ئازابىدىن قۇتۇلالمىغانىدى. ئۇ سەييىدئەلى
ئالپنىڭ ئۆزىگە خۇددى زەينەپ بىبىگە ئاشىق بولغاندەك ئاشىق
بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما بۇ ئارزۇسىنى تىلى ئارقىلىق

بىلدۇرۇشكە ئاجىزلىق قىلاتتى، ئاياللىق غۇرۇرى يول قويمايتتى. كىچىكىدىن باشلاپ ئىشق ـ مۇھەببەت تەسۋىرلەنگەن شېئىرلار ـ نى، كىتابلارنى ئوقۇپ چوڭ بولغان قىز ئەنە ئاشۇنداق ھېسسىياتقا باي ھەم غۇرۇرى كۈچلۈك ئىدى. سەيىدئەلى ئالپنىڭ ئويلىمايلا مەقسەتسىز ھالدا: «ئاشىقلىقنى ئاشىق بولغان ئادەم چۈشىنىدۇ» دېگەن سۆزى ئۇنىڭ غۇرۇرىغا قاتتىق تەگكەن، يۈرىكىدىكى رەشك ئازابىنى قايتا قوزغاپ قويغانىدى.

ـــ ماقۇل دېسىلە مەلىكەم، بۇ ئىشلارنى ئەمدى تەگەشمەيلى، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ كۈچلۈك بىلەكلىرى بىلەن ئايالىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ـــ ئۇ دېگەن ئاللىقاچان ئۆتمۈشكە ئايلانغان ئىشلار. ئەمما، مەيلى ئىشەنسىلە، مەيلى ئىشەنمىسىلە، مەن ئۆزلەگە ھەقىقىي ئاشىق. ھازىر ئول زەينەپ بىبىدىن ئونى بولسىمۇ ئۆزلەگە تەڭ قىلمايمەن.

ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى شۇررىدە ئېرىپ كەتتى. كۈچلۈك بىر ھاياجاندىن ۋۇجۇدى تىترىدى، ئۆزىنى ئالەمچە بەخت ئىلكىدە سەزدى. ھەرقانداق ئايال كىشى ئۆز ئېرىدىن: «مەن سىزگە ئاشىق» دېگەن جاۋابنى ئاڭلاشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇزسۇلتان خېنىم كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان بۇ جاۋابقا ئاخىر ئېرىشتى.

ئۇزسۇلتان خېنىم سەيىدئەلى ئالپنىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ، كۆزىگە مۇھەببەت بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ بۇ دېگەنلىرى راستمۇ، ھەقىقىي يۈرەك سۆزلىرىمۇ؟

ـــ شۇنداق مەلىكەم، ھەقىقىي يۈرەك سۆزۈم، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ ئايالىنى مېھرى بىلەن باغرىغا بېسىپ. ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ كەڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

ـــ نېمىگە يىغلايدىلا مەلىكەم؟ ـــ دەپ سورىدى سەيىدئەلى ئالپ ئايالىنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ.

ـــ يىغلىغىلى قويسىلا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم تاتلىق

كۈلۈمسىرەپ، ــ خۇشاللىقتىن، بەختتىن يىغلاۋاتىمەن. بىلەم-
دىلا ئەمىرزادەم، مەن ئۆزلەگە خېلىدىن بېرى ئاشىق ئىدىم. قە-
سىرىمىزگە ئاغامنى ئىزدەپ كېلىپ ئوقۇۋاتقان كىتابلىرىمنى،
گۈل تىكىۋاتقان كەشتىلىرىمنى تارتىۋالغان ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ
ئاشىق ئىدىم...

ھاياجانلانغان سەييىدئەلى ئالپ ئايالىنى سۆزلىگىلى قويماي
لەۋلىرىگە لەۋ ياقتى...

11

ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرى سەييىدئەلى ئالپنىڭ تاپشۇرۇقىغا
بىنائەن تۈركىستان مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن تېزلا
چىقىشىپ، دوستلىشىپ قالدى.

ھەئە، ئاشۇ كۈندىكى ئوردا زىياپىتىدە شاھزادىنىڭ ئىشق
ئوتى يېلىنجاپ تۇرغان كۆزلىرى تۈركىستان مەلىكىسىنىڭ يۈ-
رىكىگە مۇھەببەت ئوتىنى تۇتاشتۇرۇپ، كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇ-
ۋەتكەنىدى. ئۇ ھەرەمدىكى قەسىرىدە شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن
خىيالىي مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇشقا پەقەت ھەپتە بەرداشلىق بېرەلى-
دى. بىر ئامال قىلىپ شاھزادە بىلەن يەنە بىر ئۇچرىشىشنىڭ
كويىغا چۈشتى. ئەمما قېرىشقاندەك دادىسى بىلەن ئانىسى ئۇنى
ئەمىر ـ سەركەردىلەر قەسىرىدىكى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ شەرە-
پىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان مېھماندارچىلىقلارغا پەقەتلا بىللە ئېلىپ
بارمىدى.

ــ بويىغا يېتىپ قالغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە تېخى بېشى
باغلانمىغان قىزنىڭ ھەدېسىلا مېھماندارچىلىقلارغا قاترىشى، نا-
مەھرەملەرگە كۆرۈنۈشى ياخشى ئەمەس، ــ دېدى خانىش ئۇنىڭ

مېھماندارچىلىقلارغا بىللە بېرىش تەلىپىنى كەسكىن رەت قىلىپ، ــ خالىغانچە ھەرەمدىن چىقمىسىلا، بۇ خان ئاتىلىرىنىڭ پەرمانى.

مەلىكە نارازىلىق بىلەن دومسايدى، لېكىن قارشىلىق بىلدۈرەلمىدى.

ئاشۇ كۈندىكى ئوردا زىياپىتىدە شاھزادە ئۆۋەيسخاننىڭ ھېچقانداق پاراڭغا ئارىلاشماي، قىزىغا تىكىلىپ ئولتۇرغىنىنى سەزگەن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن سەركەردە ـ بەگلەرنىڭ شاھزادىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن چىللىغان مېھماندارچىلىقلىرىغا قىزىنىڭ بېرىشىنى چەكلەپ قويغانىدى. كۆڭلىدىكىنى دېگەندە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بۇ ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنى شاھزادە ئۆۋەيسخانغا نىكاھلاپ بېرىشنى بەكمۇ خالايتتى. لېكىن، ھېچبىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماي قاچقۇنلۇقتا ياشاۋاتقان شاھزادىنىڭ ئىستىقبالىدىن گۇمانلىناتتى.

«نەسەبى ماس كېلىدۇ دەپلا يۈرەك پارەم بولمىش قىزىمنى ئۇل شاھزادىگە بەرسەم قانداق بولۇر؟ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئەلپازىدىن قارىغاندا، بۇ يېقىنلاردا موغۇلىستان تەختىنى بۇ جىيەنىگە بېرىشى مۇمكىن ئەمەس. ھەئە، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ھەرگىز بەرمەيدۇ. شاھزادىنىڭ ئەھۋالى بولسا ئاشۇ شۇ. پات يېقىندا تاغىسىدىن سەلتەنەتنى سويۇپ ئالالىشىدا ئۈمىد يوق. نە تەسەررۇپى، نە سەلتەنەتىنىڭ تايىنى يوق بۇ قاچقۇن شاھزادىدىن تۈركىستاندىكى مەرتىۋىسىمۇ، مال ـ دۇنياسىمۇ بار ئەمىرزادىلەرنىڭ ھەسسە ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، مەلىكىنى شاھزادىدىن پىنھان تۇتاي. كۆرۈشۈۋېرىپ ئىسسىق ئۆتۈشۈپ قالمىسۇن يەنە. كۆڭۈل ئىشىغا بىر نېمىدەپ بولمايدۇ. ھەي ئىسىت، ھايات بېغىمنىڭ ئۇل نازۇك گۈلىنى پەقەت شاھزادىلا چېكىسىگە قىسىشقا لايىق كېلەتتى...»

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم يوشۇرۇن كۆيۈك ئازابىدا پۇچىلىنىپ يۈرگەن كۈنلەردە ئۆيلەنمىغان يەردىن ئۆزسۇلتان خېنىم

يوقلاپ كېلىپ قالدى.

ــ مەرھابا، ــ دېدى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ سىڭلىسىنى قۇچاقلاپ، مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ تۇرۇپ، ــ ئەزىز قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن.

ــ ماشائاللاھ، ئالتۇن بويلىرى ئامان بولسۇن مەلىكەم، ــ دېدى ئۆزسۇلتان خېنىم، ــ خېلى بولدى كۆرۈشەلمىدۇق، ئىككى ئېغىز ھال ـ مۇڭ بولاي دەپ كەلدىم.

مەلىكە كېنىزەكلىرىگە بۇيرۇپ داستىخان راسلاتتى، ئالتۇن پىيالىدە ئۆز قولى بىلەن چاي تۇتتى.

ــ ئەسلىدە مېنىڭ يوقلاپ بېرىش يولۇم بار ئىدى. مەن بې-رىپ بولغۇچە ئۆزلىرى يوقلاپ كەپتىلا. تولىمۇ خىجىلمەن، مېھ-ماندوست ساھىبخانىلىقتا يارىمىغىنىمنى ئەپۇ قىلغايلا.

ــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە مەلىكەم، ــ دېدى ئۆزسۇلتان خېنىم تەۋازۇ بىلەن، ــ بىلىمەن، مەلىكەمنىڭ ھە-رەمدىن ئۆز مەيلىچە ئايرىلىمىقى ئاسان ئەمەس. شۇڭا ئاگال ئۆزۈم سالامغا كېلىپ يول سېلىپ قوياي دېدىم.

ئۇلار ئاشۇ يوسۇندا ئۇزاق پاراڭلاشتى. كىچىك پېئىل، خۇش خۇي، بىرئاز ئەركە مىجەز بۇ مەلىكە ئۆزسۇلتان خېنىمغا ياراپ قالغانىدى. بولۇپمۇ مەلىكىنىڭ گۈزەل ھۆسن ـ جامالى ئۇنى تاڭ قالدۇرغانىدى.

«ئاغامنىڭ بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولۇپ قېلىشى بىكار ئەمەس-كەن ـ دە، ئاۋۇ كۈندىكى زىياپەتتە تۇنجى كۆرۈشكەن ۋاقىتتا چىرايىغا ئانچە سەپسالمىغانىكەنمەن. تەڭرىم بەندىسىنى شۇنداقمۇ چىرايلىق يارىتىدىكەن دېسە. ئاغام مېنى سەيىيدئەلى ئالپقا نى-كاھلاپ بېرىپ مۇرادىمغا يەتكۈزگەنىدى. ئەمدى مەنمۇ بۇ ئىككى ئاشىق ـ مەشۇقنى تېزرەك ۋىسالىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن بىر ئىش قىلاي. مەلىكىنىڭمۇ ئاغامغا مەيلى بار ئىكەن. بايا قەستەنگە ئا-غامنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالسام بىردىنلا ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ كەتتى. چاندۇرمىغاندەك قىلغان بىلەن ئاغام ھەققىدە كۆپرەك

پاراڭ قىلىپ بېرىشمىنى خالايدىغانلىقى ئاۋۇ بىر جۈپ چىرايلىق ئاھۇ كۆزلىرىدىن چېنىپ قالدى. ئاشىقلىق دېگەن شۇ. تۇيۇقسىز پەيدا بولىدۇ، ئەمما يۈرەكنىڭ قات ـ قېتىغا ئورناپ كېتىدۇ... ئۇنىڭغا مۇپتىلا بولغان كىشىنىڭ بۇ ئازابىنى تارتماي ئامالى يوق...»

ئۈزسۇلتان خېنىم خوتەننىڭ بىر كىيىملىك ھاۋا رەڭ شايىسى بىلەن ياركەنتنىڭ بىر كىيىملىك خانئەتلىسىنى مەلىكىنىڭ ئالدىغا قويدى:

— لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ قوبۇل قىلسىلا مەلىكەم. يۇرتتىن ـ يۇرتقا ئاتلاپ، قېچىپ ـ مۆكۈپ يۈرگەن ئادەمنىڭ بىساتىدا تۈزۈك بىر نەرسە بولمايدىكەن.

— ھەشقاللا، ھېلىمۇ كۆپ جوۋاپتىلا. بەكمۇ ئېسىل سوۋغاتكەن بۇ، — دېدى مەلىكە شايى بىلەن ئەتلەسنى سىلاپ تۇتۇپ بېقىپ، — ئەجەبمۇ سىپتا توقۇلۇپتۇ. مەن موغۇلىستاننىڭ ئەتلەس، شايىلىرىنى كۆرگەن، لېكىن بۇنىڭدەك ئېسىللىرىنى كۆرمەپتىكەنمەن. ئەندىجان، تاشكەنت ئەتلەسلىرىدىن نەچچە ھەسسە ئېسىلكەن.

دۆلەتسۇلتان مەلىكە زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئەمەس، چىن يۈرىكىدىن ماختاۋاتاتتى. دېمىسىمۇ ياركەنتنىڭ ئەتلىسى، خوتەننىڭ يىپەك رەختلىرىنىڭ ھەقىقەتەن يىراق ـ يېقىنلاردا داڭقى بار ئىدى. سودىگەرلەر بۇ شەھەرلەردىن توپ ـ توپ يىپەك، شايى، ئەتلەسلەرنى ئېلىپ دۇنيانىڭ ھەر تەرەپلىرىگە يۆتكەيتتى. ئۈزسۇلتان خېنىم مەلىكىگە سوۋغا قىلغان شايى بىلەن ئەتلەس بولسا مەخسۇس بۇيرۇپ توقۇتۇلغان ھەقىقىي ئوردا بۇيۇمى ھېسابلىناتتى. ئۇنى ئۈزسۇلتان خېنىم ئاكىسى بىلەن تۇرپاندىن ئايرىلار ۋاقتىدا ئانىسى تويلۇق كىيىم قىلىپ تىكتۇرۇپ كىيىشى ئۈچۈن بەرگەنىدى.

— بىز تەرەپلەرگىمۇ بېرىپ ئولتۇرۇپ كەلسىلە مەلىكەم، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن خوش-

لىشىدىغان چاغدا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ، ــ ئادەم يالغۇزچىلىقتا ئىچ پۇشۇقى تارتىپ قالىدىكەن.

ــ بارىمەن. چوقۇم بارىمەن، ــ دېدى مەلىكە ۋەدە بېرىپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۈچۈن مۇشۇنچىلىك باھانە يېتەرلىك ئىدى. ئۇ بۇ كېچىنى مىڭ تەستە تاڭغا ئۇلىدى. ئەتىسى تاشتىدا ئانىسى خانىش ئايىمدىن ھەرەمدىن چىقىشقا ئىجازەت سورىدى:

ــ ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، ــ دېدى ئانىسىغا تۇنۇگۈن ئۈزسۇلتان خېنىمنىڭ يوقلاپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلغاندىن كېيىن ئەركىلەپ تۇرۇپ، ــ ھېلىمۇ خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى، قائىدە بويىچە ئۇنى يوقلاپ، ھەرەمگە تەكلىپ قىلىپ قويۇش يولىمىز بار ئىدى. ئۈزسۇلتان خېنىم نېمىلا دېگەن بىلەن موغۇلىستان سۇلتانىنىڭ نەۋرىسىدۇر. بېرىپ يوقلاپ قويمىساق كۆڭلىدە بىزنى ئادەمگەرچىلىك يوسۇنلىرىنى بىلمەيدىغان تومپاي ئادەملەركەن دەپ قالمىسۇن يەنە.

ــ ئوبدان ئويلاپلا مەلىكەم، ــ دېدى خانىش قىزىنىڭ كۆرسەتكەن ئورۇنلۇق سەۋەبلىرىگە قايىل بولۇپ، ــ ئەسلىدە مەنمۇ يوقلاپ قويسام بولاتتى، لېكىن تازا تاۋىم يوق تۇرىدۇ، مېنىڭ ئورنۇمدا سىلى بېرىپ كەلسىلە. سالامىمنى يەتكۈزۈپ قويارلا، ۋاقتى چىققاندا ھەرەمگە كېلىپ مېھمان بولۇپ يانغاي. بەك ئۇزاق ھايال بولۇپ قالمىغايلا.

ــ ماقۇل ئانا.

خانىش سارايدىن چىقىشقا تەمشەلگەن قىزىنى يەنە توختىتىۋالدى:

ــ شۇنداقلا بارماي، ياخشىراق سوۋغات تەييارلاپ ئېلىپ بارسىلا.

ئېسىگە كەلمىگەن بۇ ئىشنى ئانىسىنىڭ ئەسكەرتىپ قويغىنىدىن مەلىكە باشقىچە خۇش بولۇپ كەتتى.

ــ قانداق سوۋغات ئېلىپ بارسام بولۇر؟

— ئۆزلىرى بىلسىلە مەلىكەم. سىلى ياقتۇرغاننى ئول مەلىكىمۇ ياقتۇرۇپ قالار دەيمەن.

— ماقۇل ئانا، ئەمىسە مەن ياندىم.

— ئاللاھقا ئامانەت، — دېدى خانىش قىزىغا ئىجازەت بېرىپ.

※ ※ ※

ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىنىڭ ئۆزىنى بۇنچە تېز ھەم بۇنچە ئەتىگەن يوقلاپ كېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ مەلىكىنى كۆرۈپ ھەم خۇشال بولدى، ھەم بىرئاز تەمتىرىدى. خىزمەتكارلارغا داستىخان سېلىشنى بۇيرۇپ، ئاشپەزلەرگە ئېتىدىغان تاماقلارنى ئالاھىدە جېكىلىدى.

— ھۆرمەتلىرىگە لايىق كەلمىسىمۇ قوبۇل قىلسىلا مەلىكە ئايىم، — دېدى دۆلەتسۇلتان خېنىم كېنىزەكلەرگە كۆتۈرتۈپ ئەكىرگەن سوۋغاتلارنى داستىخانغا قويۇپ.

— ۋاي نېمانچە كايىيدىغانلا، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، — بەك ئاۋارە بولۇپ كېتىپتىلا ئەمەسمۇ؟

— ئاۋارە بولدى دېگۈچىلىكى يوق، — دېدى مەلىكە.

— قېنى، چايغا باققاچ تۇرسىلا مەلىكەم، مەن ھازىرلا كىرىمەن.

ئۇزسۇلتان خېنىم دەرھال دەھلىزنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ھۇجرا ئۆيگە كىردى، تۈنۈگۈن قايسىبىر ئەمىرنىڭ قەسرىدە تەڭ كېچىگىچە شارابىبازلىق قىلغان سەييىدئەلى ئالپ تېخىچە ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ بۈركۈتنىڭ تۇمشۇقىنى ئەسلىتىدىغان قاڭشىرىنى چىمدىپ تۇرۇپ ئويغاتتى:

— تۇرسىلا ئەمىرزادەم ئۇخلاۋەرمەي.

سەييىدئەلى ئالپ ئۇيقۇغا قانمىغان كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى:

— ئادەمنى ئۇخلىغىلى قويسىلاچۇ مەلىكەم.

— تۇرسىلا چاقىقان، ئۆيگە مېھمان كەلدى.

— كىمكەن ئۇ بۇنچە ئەتىگەندە كەلگەن؟ — سورىدى سەييىدئەلى ئالىپ خۇشياقمىغان ھالدا.

— ھېلىقى يۇرەك ئوغرىسى، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم پىخىلداپ كۈلگىنىچە.

ئۇيقۇسى ئېچىلمىغان سەييىدئەلى ئالىپ ئايالىنىڭ چاقچىقىنى چۈشىنەلمىگەندى.

— يۇرەك ئوغرىسى؟

— شارابىنى ئازراق ئىچسىلە ئەمىرزادەم. مۇشۇ كۈنلەردە ئەس ـ ھوشلىرى تازا جايىدا بولمايۋاتىدۇ. ئەتىگىنى بامدات نامىزىنى قازا قىلىپ ئۇخلاۋاتقىلىمۇ خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى. ئۇنداق قىلمىسىلا، ئاجايىپ تېتىك، سۆز ـ ھەرىكەتلىرى چاقماقتەك يىگىت ئىدىلە. قارىسىلا تۇرقلىرىغا، بارغانسېرى ئېزىلەڭگۈ بولۇپ كېتىپ بارىدىلا، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ناز ئارىلاش قاش ـ قاپىقىنى ئۇچۇرۇپ، — ئۆزلە قايسى كۈنى ئاغانىڭ يۇرىكىنى بىرىنىڭ ئوغرىلىۋالغانلىقىنى ئېيتقانىدىلىغۇ؟

— ھە...ھە...، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كېرىلىپ.

— ئاشۇ يۇرەك ئوغرىسى ئۆيىمىزگە مېھمان بولۇپ كەلدى دەۋاتىمەن.

— مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى بىردىنلا ھوشىنى يىغقان سەييىدئەلى ئالىپ جىددىيلىشىپ، — كەلگىلى خېلى بولدىمۇ؟

— ھېلىراقتا كەلدى. سارايغا باشلاپ ئالدىغا بىر پىيالە چاي قويۇپ ئۆزلەنى ئويغىتىشىم.

سەييىدئەلى ئالىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى.

— ئەمىسە مەن شاھزادەمگە خۇش خەۋەر يەتكۈزەي، كېلىپ مەشۇقى بىلەن دىدارلاشسۇن.

— خۇش خەۋەرنى سەل تۇرۇپراق يەتكۈزسىلە بولۇرمىكىن، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ كەمزۇل كىيىشىگە ياردەملەشىپ تۇرۇپ، — مەلىكە يانپېشىنى ئەمدىلا كۆرپىدە قويۇپ بولغۇچە ئاغام ئۇسۇپ كىرسە مەلىكىنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويدىمىز، ھەم بىزنىڭمۇ بۇ ئىشنى ئەتەي ئورۇنلاشتۇرغىنىمىز چېنىپ قالىدۇ، ئۇل چاغدا مەلىكە مېنىڭ دوستلۇقىمدىن گۇمانلىنىدۇ. ئاغىسى بىلەن كۆرۈشتۇرۇش ئۈچۈنلا مېنى يوقلاپ بېرىپ، ئۆيدىگە چىللاپتىكەن، دەپ قالىدۇ.

— ئەمىسە قاي ۋاقىتىدا كىرسە بولۇر؟

— بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن.

— خوپ، پەرمانبەردارمەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چاقچاق قىلىپ.

ئۈزسۇلتان خېنىم كەينىگە ياندى.

※ ※ ※

سەييىدئەلى ئالىپ كىرىپ كەلگەندە شاھزادە ئۇۋەيسخان قەسرىنىڭ ھويلىسىدا قىلىچۋازلىق ماھارىتىنى مەشىق قىلىۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالىپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئالىيلىرى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى شاھزادە مەشىق قىلىشنى توختاتماي تۇرۇپ.

گەرچە ھازىر قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كەتكەن، تالاغا جۇۋا كىيمەي چىققىلى بولمىسىمۇ، شاھزادە ئۇۋەيسخان خىلىلا يېلىڭ كىيىنىۋالغان بولۇپ، قاتتىق مەشىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تەرلەپ كەتكەنىدى. بويۇنلىرىدىن سۇس ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

— شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئىرادىسىگە قايىلمەن، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ، — بۇ چاغقىچە بىرەر قېتىممۇ ئەتىگەنلىك مەشىقتىن قالغانلىقلىرىنى كۆرۈپ باقمىدىم.

شاھزادە سەييىدئەلى ئالپنىڭ گەپلىرىگە پەرۋا قىلماي مە-
شىقنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

— ئۆزلەگە يەتكۈزىدىغان بىر خۇش خەۋەر بار ئالىيلىرى.

— قۇلىقىم ئۆزلەدە، — دېدى شاھزادە قىلىچىنى ئوينىتاقاچ.

— سۆيۈنچىسىنى بەرسىلە ئاندىن دەيمەن، — دېدى سەييىد-
ئەلى ئالپ شاھزادە بىلەن چېقىشىپ.

ئۇۋەيسخان مەشىقتىن توختاشقا مەجبۇر بولدى.

— سۆيۈنچىسىنى ئېلىپ ئاندىن دەيدىغان قانداق خۇش خە-
ۋەركەن ئۇ، ئەمىرزادەم؟

— ئاگال سۆيۈنچە ۋەدە قىلسىلا.

سەييىدئەلى ئالپنىڭ مۇشۇنداق چاقچاقلىرىغا كۆنۈپ كەتكەن
ئۇۋەيسخان بىپەرۋالىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئۆزلەدىن سۆيۈنچە ئايلانسۇن ئەمىرزادەم، بىساتىمدا بار
نەرسىدىن خالىغانچە تاللىۋالسىلا.

— ئۇنداق بولسا يۈرسىلە، ئۆيگە كىرەيلى.

— دەۋەرسىلە، مەن تېخى پۇخادىن چىققۇدەك مەشىق قىلال-
مىدىم.

— ماقۇل دەپ ئۆيگە كىرسىلە، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ
شاھزادىگە كۆيۈنگەن ھالدا، — شۇ تاپتا چېكىلىرىدىن تەر تەپ-
چىرەپ تۇرۇپتۇ، ئۇستىباشلىرى يېلىڭ ئىكەن. سوغۇق تېگىپ
تومۇداپ① قالمىسىلا يەنە.

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنى ھەم ئاغا، ھەم
دوست، ھەم كۆيۈ ئوغۇل تەرىقىسىدە ھۆرمەتلەيتتى. ئانچە - مۇن-
چە چاقچاقلاشقان بىلەن گەپ - سۆزگە بەك دىققەت قىلاتتى. سەي-
يىدئەلى ئالپنىڭ گېپىنى ئالدىراپ يىرمايتتى.

— يۈرسىلە ئەمىسە، — دېدى شاھزادە قىلىچنى قىنىغا
سېلىپ تۇرۇپ.

تام مەش شاھزادىنىڭ ھۇجرىسىنى ئوبدانلا ئىسسىتقانىدى.

① تومۇداپ — زۇكامداپ.

شۇنداقتىمۇ مەھرەم يىگىت چويۈن ئاتەشداندا قارىغاي ئوتۇنىنىڭ يېلىنجاپ تۇرغان چوغىنى ئېلىپ كىردى.

شاھزادە سەيىدئەلى ئالپقا «قېنى، خۇش خەۋەرنى ئېيتىمادىلا؟» دېگەننى قىلىپ قاراپ قويدى. ئەمما نېمىشقىدۇر سەيىدئەلى ئالپ بۇ خۇش خەۋەرنى ئېيتىشقا ئالدىرىمىدى.

— يۈز ـ قوللىرىنى يۇيۇپ، كىيىم يۆتكىۋالسىلا، ئاندىن مۇڭدىشايلى، — دېدى سەيىدئەلى ئالپ قۇۋلۇق بىلەن كالتە يۆتىلىپ قويۇپ، — ھەقىچان ئالىيلىرى ناشتا قىلىپ بولدىغۇ دەيمەن، شۇ تاپتا كەمىنەلىرى تېخى ناشتىسىزدۇر.

— خاتۇنلىرى ناشتىلىق بەرمەي ئۆيدىن قوغلاپ چىقارمىدىغاندۇ؟ — دېدى شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

سەيىدئەلى ئالپ خىرىلداپ كۈلدى:

— شۈكۈر، بۇ چاغقىچە ئاللاھ ئىگەم ئول كۈنلەرنى تېخى كۆرسەتمىدى. خېلىلا قاراپ باقتىم، بىزنىڭ قەسىرنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلىغاندەك ئەمەس[1].

— ئەمىرزادەمنىڭ تەڭداشسىز مەرگەنلىكى پۈتكۈل ئالەمگە مەشھۇر تۇرسا، كۈنگە مىڭ پاختەك ئۇۋا سالسىمۇ ئۆگزىلىرىدە بىرىمۇ تۇرالمايدۇ.

— بۇ ئوپئوچۇقلا تۆھمەت بولدى، — دېدى سەيىدئەلى ئالپ، — ئەتە ـ ئۆگۈن كىمنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋىلايدىغانلىقىنى كۆرۈپمۇ قالارمىز ئالىيلىرى.

— يېڭىلىشتىلا ئەمىرزادەم، بويتاقنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلىمايدۇ.

— ئۇۋىلاپمۇ قالار، ئۆزلەمۇ بۇنداق بويتاق ئۆتۈۋەرمەسلا ئالىيلىرى.

بۇ چاقچاقتا شاھزادە ئۇۋەيسخان كۈلەلمىدى. بېشىنى تۆۋەن

① ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋىلاش — خوتۇنىدىن قورقىدىغان ئەرلەرگە قارىتىلغان تەمسىل. بۇ يەردە سەيىدئەلى ئالپ بۇ گەپنى قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خوتۇنىدىن قورقىدىغان ئەرلەردىن ئەمەسلىكىنى شىپى كەلتۈرگەن.

سېلىپ ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ قويدى. ھەئە، مەلىكە دۆلەتسۇل-
تان خېنىمنىڭ ئىشق ئوتىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخان شۇ كۈنلەردە دەردمەن بولۇپ قالغانىدى. يۈرىكىدىكى
ئىشق ئازابىنى بېسىش ئۈچۈن بىرەر ـ ئىككى كاسا شاراب ئى-
چىۋالغاندىن كېيىن، دۇتار چېلىپ ناخشا توۋلايدىغان بولۇۋالغا-
نىدى. ئۇ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ جامالىنى يەنە بىر قې-
تىم كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن ھەرخىل ئامال ـ تەدبىرلەرنى تۈزۈپ
باقتى، لېكىن ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشمىدى. قىزنى بىللە ئېلىپ
كېلەرمىكىن دېگەن تەمەدە ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى قەسرىگە
مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىلىپ باقتى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرى ئالدىرىمىسۇنلار، ــ دېدى تۈركىس-
تان ئەمىرى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەكلىپىنى سىلىقلا رەت قى-
لىپ، ــ سىلى دېگەن تۈركىستان ئېلىگە مېھمان، ئاۋۋال سا-
ھىبخانىلارنىڭ مېھماندارچىلىقى تۈگىسۇن. قارىسىلا، ئوردىدىكى
چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىگە
مېھماندارچىلىق قىلىش ئۈچۈن نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ. ئاۋۋال
مۇشۇ مېھماندارچىلىقلار تۈگىسۇن، ئاندىن شاھانە چايلىرىغا
داخىل بولايلى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوردىدىكى بارلىق سەركەردە ـ ئەمىر-
لەرنىڭ قەسرىگە كۈندە بىر قېتىمدىن مېھماندارچىلىققا بارسا،
يەنە ئىككى ئايسىز ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى تۇرالغۇسىغا چىللى-
يالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇ كۈنلەردە ئەمىر شەيخ نۇرىد-
دىن مېھماندارچىلىقلارغا خانىشىنىلا ئېلىپ كېلەتتى. ھەر قې-
تىمقى مېھماندارچىلىقتا شاھزادە ئەمىرنىڭ مەلىكىسىنى بىللە
ئېلىپ كېلىشىنى شۇنداق ئارزۇ قىلاتتىكى، تاكى ئەمىر شەيخ
نۇرىددىن كېلىپ بولغۇچە كۆزىنى ئىشىكتىن ئۈزمەيتتى. ئى-
شىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان ئەمىر بىلەن تولۇمدەك سەمرىگەن
خانىشنى كۆرۈپ لاسسىدە بولۇپ قالاتتى. يېگەن تائاملار ئاغزىغا
تېتىمايتتى، پاراڭلار قۇلىقىغا خۇش ياقمايتتى، ئىشتىھاسىز،

كەيپسىز ئولتۇراتتى. يۈرىكىنى ئىشق ئوتى رەھىمسىزلىك بىلەن كۆيدۈرەتتى. جىمغۇر، كەم سۆز بولۇپ قالاتتى. مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆزىنى شارابقا، ناخشا ـ سازغا، ماھارەت مەشىق قىلىشقا زورلايتتى. مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ئىشق ئازابىنى يەڭگىللەتمەكچى بولاتتى.

شاھزادىنىڭ چىرايىدىكى دەرد ـ ھەسرەتنى كۆرۈپ ئۇنى يەنە قىيناۋېرىشكە سەييىدئەلى ئالپنىڭ يۈرىكى چىدىمىدى. خىزمەتكار ناشتىلىق ئۈچۈن ئېلىپ كىرگەن قايماقلىق ئەتكەن چايدىن تازا ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرۈۋالغاندىن كېيىن شاھزادىگە قاردى:

ـــ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغۇلىرى بارمۇ؟

شاھزادە دوستىنىڭ كۆزىگە گۇمانسىراپ قارىدى. چىرايىدىن ئاللىقانداق بىر كۈچلۈك تەقەززالىق، ئىزتىراپ بالقىدى.

ـــ تېخىچە قۇلىقىم سىلىدە ئەمىرزادەم.

ـــ ئول يۈرەك ئوغرىسى قەسىرىمىزگە قەدەم كەلتۈردى ئالىيلىرى.

شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ يۈرىكى خۇشاللىق، ھاياجاندىن كۆكرىكىگە پاتماي قالدى. چىرايىدىكى ھەسرەت، غەم، مۇڭ تۇمانلىرى تارقاپ، ئورنىغا ياللىدە كۈلكە پارلىدى. كۆزلىرىنى سەييىدئەلى ئالپقا ئىشەنچسىزلىك بىلەن تىكتى:

ـــ بۇ ھېلىقىدەك چاقچاق ئەمەستۇر ھە ئەمىرزادەم؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، بۇ چاقچاق ئەمەس، چىن سۆزۈم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ دانىمۇدانە جاۋاب بېرىپ، ـــ شول تاپتا مەلىكە سارىيىمىزدا ئاغىچام ئۇزسۇلتان خاتۇن بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. مەن قارامىنىمۇ كۆرسەتمەي ئۆزلەگە خەۋەر يەتكۈزگىلى غىپپىدە يېنىپ چىقتىم.

ـــ ئاغىزلىرىغا ناۋات ئەمىرزادەم، ـــ دېدى شاھزادە خۇشاللىقتىن بىر ئىزىدا تۇرالماي، ـــ يۈرسىلە ئەمىسە، چىقايلى.

ـــ ئالدىرىمىسىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئورنىدىن

قوزغالماي، ــ ئىغىر ـ بېسىق بولسىلا، ھازىر مۇشۇ تۇرقىدا يۇگۇرۇپ كىرىدىغان بولسىلا مەلىكىنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويىدىلا. بەلكىم خىجىل بولۇپ قايتىشقا ئالدىرىشىمۇ مۇمكىن، شۇڭا يەنە بىر ئاز تەخىر قىلايلى.

ــ نېمىشقا؟ ــ دېدى شاھزادە تەقەززالىقىنى يوشۇرماي، ــ ناۋادا بىز چىقىپ بولغىچە كېتىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟

ــ ھەرگىز كەتمەيدۇ. خاتىرجەم بولسىلا، ئۇزسۇلتان خاتۇن كەتكۈزمەيدۇ.

ــ كەتمەيدىغانلىقىنى ئۆزلە قانداق بىلىدىلا؟

ــ بايا خاتۇن شۇنداق دېگەن.

ــ مەلىكىنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن ئۆزلەنىڭ خەۋەرلىرى بار ئىكەن ـ دە.

ــ ئەلۋەتتە، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ مەغرۇرلۇق بىلەن قەددىنى رۇسلاپ، ــ بىراق، بۈگۈن كېلىپ قېلىشىنى ئويلىمىغان. ئۆزلەنى دەپ تونۇگۈن ئۇزسۇلتان خاتۇن ئالايىتەن ھەرەمگە كىرىپ مەلىكە بىلەن قەسىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا يول سېلىپ چىقتى. شول سەۋەبتىن مەلىكە قەسىرىمىزگە كەلگەن گەپ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، مەلىكىمۇ ئۆزلەگە ئاشىق بولغان ئوخشايدۇ، بولمىسا بۈگۈن ئەتىگەندىلا كەلمەس ئىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۆزىنى دەپ سىڭلىسى بىلەن بۇ كۆيۈمەچان دوستىنىڭ قانداق ئەپچىل پىلان تۈزگەنلىكىنى دەرھال پەملىدى. قېرىنداشلىق، دوستلۇق مېھرى ۋۇجۇدىدا گۇرۇلدەپ، يۈرىكىنى شۇررىدە ئېرىتىۋەتتى.

ــ رەھمەت، ھەر ئىككىلىرىگە رەھمەت، ــ دېدى ھايا ـ جانلانغان ھالدا.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ھازىرقى بىر ئاش پىشىملىق كۈتۈش نەچچە ۋاقىتتىن بېرىقى قارايى يوق كۈتۈش، تەلمۈرۈش، داۋاسى يوق ھىجران ئازابىدىن نەچچە ھەسسە ئۇزۇن تۇيۇلدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت تولىمۇ ئاستا، بەلكىم توختاپ قالغاندەك

بىلىنەتتى. بىر دەقىقە ئارتۇق كۈتۈشكە تاقىتى يوق ئىدى. پات ـ پات سەييىدئەلى ئالپقا «ئەمدى چىقساق بولۇرمۇ؟» دەپ يېلىنغاندەك قارايتتى.

شاھزادە ئۈۋەيسخان مەلىكە بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالايىتەن كىيىم يۆتكىمەكچى بولۇۋېدى، سەييىدئەلى ئالپ توسۇپ قويىدى:

ـــ مۇشۇنداق چىقىۋەرسىلە، ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە تەييارلىق قىلغىنىمىز چېنىپ قالمىسۇن. مەلىككە قۇرۇق سۆلەت شاھزادىلەردەك تۇيغۇ بېرىپ قويمىغانلىرى ئەۋزەل.

ئۈۋەيسخان دوستىنىڭ بۇ تەكلىپىنى لايىق كۆردى.

ـــ ئەمدى چىقايلى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

شاھزادىنىڭ چىرايىغا ياللىدە كۈلكە يۈگۈردى.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم مەلىكە ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن غىزالانغاچ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. سارايغا كىرىپ كەلگەن خىزمەتكار ئايال تاپسىدا قول باغلاپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەلۇم بولغاي، شاھزادە ئالپىلىرى بىلەن ئەمىرزادەم قايتىپ كەلدى.

شۇ ھامان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم يالت ئېتىپ ئىشىككە قارىدى ـ دە، ئولتۇرغان ئورنىدا قىمىرلاپ قويدى. كۆزلىرى ۋۇجۇدىدىكى ھاياجانلىق تۇيغۇلارنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

ـــ ئاغام كەلگەن ئوخشايدۇ، ئالدىغا چىقاي، ـــ دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشكە يوشۇرۇن نەزەر تاشلاپ.

ـــ چىقىۋەرسىلە، ـــ دېدى مەلىكە.

شۇ تاپتا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭمۇ ئۈزسۇلتان خېنىم بىللە سىرتقا چىققۇسى، كۆزلىرى ئارقىلىق يۈرىكىگە ئىشق ئوتى يېقىۋەتكەن شاھزادىنىڭ دىدارىنى بىر كۆرۈۋالغۇسى

بار ئىدى، لېكىن قىزلىق شەرم ـ ھاياسى كۆڭۈل ئارزۇسىغا يول قويمايتتى.

«خۇداغا شۈكۈر. ئۇنى كۆرەلمەي كېتىپ قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىگەنىدىم، ئاخىر كۆرۈشىدىغان بولدۇم. راست، ئۇنىڭ بىلەن قانداق كۆرۈشەرمەن، يا ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىققىلى بولمىسا، قېشىمغا كىرەرمۇ؟ مېنىڭ بۇ يەردە بارلىقىمنى ئاڭلىسا چوقۇم كىرىدۇ. ناۋادا كىرمەي قالسىچۇ؟ ماڭا مەيلى بارمىدۇ؟ ھېلىقى كۈنىغۇ كۆزلىرىدىن ئاشۇنداق مەنەنى سەزگەنىدىم.»

ھايال بولمايلا قايتىپ كىرگەن ئۈزسۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ چىگىش خىياللىرىنى ئۈزۈپ قويىدى. مەلىكە خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئىشىككە تەلمۈرۈپ قارىدى، ئەمما كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان كىشىسى كۆرۈنمەيتتى.

— ئاغامغا مەلىكىنىڭ بىزنى ئالايىتەن يوقلاپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋېدىم، بەكلا خۇشال بولدى، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم ئېھتىرام بىلەن، — مەلىكە ئىجازەت بەرسە، قېشىغا كىرىپ سالام بەرگەچ ئۆز ئاغزىم بىلەن تەشەككۈر بىلدۈرۈۋالسام دەيدۇ، شۇڭا ئىجازەت سوراپ كىرىشىم.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى خۇشاللىقتىن دۇپۇلدەپ كەتتى.

— شاھزادە ئالىيلىرى خويمۇ قائىدە ـ يوسۇنلۇق ئىكەن. ئىجازەت سورىشىنىڭ ھاجىتى يوققۇ، كىرىۋەرسۇن.

— ئەمىسە مەن ئىجازەتلىرىنى يەتكۈزەي، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم كەينىگە يېنىپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى يەنە قايتىدىن سېلىپ كەتتى. ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر ھاياجان چۇلغىۋالغانىدى.

ھايال ئۆتمەي مېھمانخانىغا ئاۋۋال شاھزادە ئۈۋەيسخان، ئاندىن سەييىدئەلى ئالىپ، ئەڭ ئارقىسىدا مەلىكە ئۈزسۇلتان خېنىم كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلـ-
كىنى كۆرۈش بىلەن قايتىدىن قوزغالغان ھاياجىنىنى زورىغا بې-
سىپ، قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ، — مەلىكەمنىڭ مۇبا-
رەك قەدەملىرىگە مەرھابا!
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇپ.
— قوزغالمىسىلا، قېنى بەھۇزۇر جاي ئالسىلا مەلىكەم، —
دېدى ئۇۋەيسخان
مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم كۆزىنى ئۇۋەيسخانىنىڭ ئوتلۇق
كۆزلىرىدىن قاچۇرۇشقا تىرىشىپ قايتىدىن جايلىشىپ ئولتۇر-
دى.
— قېنى ئۆزلەمۇ جاي ئالسىلا ئالىيلىرى، — دېدى سەي-
يىدئەلى ئالىپ يا ئولتۇرۇشنى، يا ئۆرە تۇرۇشنى بىلەلمەي تۇرغان
شاھزادىنى كۆرۈپ تەكلىپ قىلىپ.
ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ئولتۇرغۇسى، كېچە ـ كۈندۈز
كۆرۈشكە تەشنا بولغان مەلىكىنىڭ جامالىغا قېنىۋالغۇسى بار
ئىدى. بىراق مەلىكىنىڭ قېشىدا ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق
ئولتۇرۇۋالسا قائىدە ـ يوسۇنغا ئۇيغۇن كەلمەيتتى. چۈنكى، ئۇ
مەلىكىگە پەقەت سالام بېرىش، تەشەككۈر بىلدۈرۈپ قويۇش ئۇ-
چۈنلا كىرگەنىدى.
— رەھمەت، ھازىرلا يانىمەن ئەمىرزادەم، — دېدى ئۇۋەيس-
خان، — مەلىكەمنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ قويىماي يەنە.
— ھامىنى كىرگەندىكىن بىردەم ئولتۇرسىلا ئاغا، — دېدى
ئۇزسۇلتان خېنىم ئاكىسىنى ئولتۇرغۇزۇشقا باھانە كۆرسى-
تىپ، — قورساقلىرى ئېچىپ قالغاندۇ، بىللە ھەمداستىخان
بولغاچ گۇڭگۇر ـ مۇڭگۇر پاراڭلاشمامدۇق، قانداق دېدىم مەلىكەم؟
شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ھازىرلا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسى-
رەپ ئولتۇرغان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئالدىراپ ـ تېنەپ
جاۋاب بەردى:
— شۇنداق قىلايلى، بىردەم ئولتۇرسىلا ئالىيلىرى.

— مەيلى ئەمىسە، — ئۇۋەيسخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆتۈكىنى سېلىپ كۆرپىگە چىقتى.

ئۇنىڭغىچە سەييىدئەلى ئالىپ ئاپتۇۋا - چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىردى.

— قول چايقىسىلا ئالىيلىرى.

— ئۆزلەگە قول تۇتسام قانداق بولىدۇ؟ خىزمەتكارغا بەرسىلە، — دېدى شاھزادە قول چايقىغىلى ئۇنىماي.

— بۈگۈن بۇ شەرەپلىك خىزمەتتىن كەمىنەلىرىنى مەھرۇم قىلمىسىلا ئالىيلىرى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ تەۋازۇ بىلەن.

ئۇۋەيسخان يەنە بىر قېتىم تەكەللۇپ قىلغاندىن كېيىن قول چايقىدى.

ئۇزسۇلتان خېنىم ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان، ئۈستىگە پاقلان گۆشى، بېھى، گۇلە، قورۇق ئۈزۈم باسقان بىر تاۋاق پولۇنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئالدىغا قويدى.

— رىزقلىرى بار ئىكەن، — دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم، — مەخسۇس مەلىكەم ئۈچۈن ئەتتۈرگەنىدىم بۇ ئاشنى.

— ياراتقان ئىگەم شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانداق رىزقىنى زىيادە قىلغاي، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — خوش، ئاشقا باقسىلا.

— كەلسىلە ئەمىرزادەم، بىللە ئېغىز تېگەيلى، — دېدى ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ.

— بەھۇزۇر بېقىۋەرسىلە ئالىيلىرى، مەن ھازىرلا كىردىم، — سەييىدئەلى ئالىپ شۇنداق دېگىنىچە چىقىپ كەتتى.

ئاغىنىغا بىر پىيالە چاي تۇتقان ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىنىڭ پىيالىسىگە چاي جىقلاۋېتىپ، يالغاندىن غۇدۇراپ قويدى:

— خىزمەتكارلارمۇ قاشاڭ بولۇۋالدى، يېڭى چاي دەملەپ كىرىڭلار دېسەم تېخىچە كىرمەيۋاتىدۇ. ئۆزۈم چىقىپ باقاي، قېنى مەلىكەم تارتىنماي غىزاغا باقسىلا.

ئۆيدە مەلىكە بىلەن شاھزادە يالغۇز قالدى. شۇ دەقىقىدە مە-

لىكىگە پۈتۈنلەي ئەسىر بولغان شاھزادە ئېسىنى يوقىتىپ قويغاندى. ئۇۋەيسخانىنىڭ مەجنۇنلارچە تىكىلىشىدىن ئۇيالغان مەلىكىنىڭ چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى. مەلىكە شۇ تاپتا ئۆزىنى ئۇلۇغ بىر ئوتنىڭ ئىچىدە قالغاندەك سېزەتتى، ئەمما بۇ ئوتنىڭ كۆيدۈرۈشىدىن ئازاب ئەمەس، ھۇزۇر ھېس قىلاتتى.

— قېنى، تاماقتا باقسىلا ئالىيلىرى، ئاش سوۋۇپ قالمىسۇن.

ئۇۋەيسخان چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى، ئاشتىن ئىككى كاپام ئاغزىغا سالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆزىگە پەقەتلا بويسۇنمايۋاتاتتى. قولى ئاشتا بولغىنى بىلەن كۆزى مەلىكىدە ئىدى. مەلىكىگە نېمىدەپ سۆز تاشلىشىنى بىلەلمەي جىلە بولاتتى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەلىكىگە ئاتىغان تاتلىق ـ تاتلىق سۆزلەر پۈتۈنلەي غايىب بولغانىدى.

«ئەجەب بىر ئالتە ئاي ئاچ قالغان ئادەمدەك ئاش بىلەنلا بولۇپ كەتتىما. سۆزنى تاپقاندا يار يوق، يارنى تاپقاندا سۆز دەپ، تىلىم تۇتۇلۇپ قېلىۋاتىدۇ دېسە. چاققان بول ئۇۋەيسخان، دەرھال بىر گەپ قىل. يىگىتلىك جاسارىتىڭ نەگە كەتتى...»

شاھزادىنىڭ بۇ مەجنۇنلارچە تۇرقىغا قاراپ مەلىكە ئۆزىنى تولىمۇ بەختىيار سەزدى.

— ئاغىزلىرىنى تاپالماي قالمىسىلا ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم پىسىڭكىدە كۈلۈپ سۆز باشلاپ.

— يوقسۇ، — دېدى يىگىت قىزدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ، — قېشىمدا قەلب ئاسمىنىمنىڭ يېگانە ماھى① تۇرغان يەردە، قانداقسىگە ئاغزىمنى تاپالماي قالغۇدەكمەن؟!

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ مەردانىلىق بىلەن بەرگەن جاۋابى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكىنى ئوينىتىۋەتتى.

— بىلمىدۇق، شاھزادەمنىڭ كۆزلىرى ھەرقاچان مۇشۇنداق ئىختىيارىدىن چىقىپ كېتەمدىغاندۇ؟

① ماھ — ئاي.

ئۆۋەيسخان ئەمدى ئۆزىنى خېلىلا تۇختىتىۋالغانىدى، شۇڭا تەمكىنلىك بىلەن چاقماقتەك جاۋاب بەردى:

ــ كۆز دېگەن كۆڭۈلنىڭ دېرىزىسى ئەمەسمۇ مەلىكەم، كۆڭۈل نېمىنى ياقتۇرسا كۆز شۇنى كۆرىدۇ. دېمەك، ئىختىيار كۆڭۈلدە.

ــ شاھزادەمنىڭ كۆڭلىنىڭ بۇنچىۋالا بەڭباشلىقىنى ئويلىماپتىمەن، ــ دېدى مەلىكە بوش كەلمەي.

قىزنىڭ خۇشچاقچاقلىقى، سۆزمەنلىكى يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىغا غەيرەت بېغىشلىدى.

ــ ئەزەلدىن بۇنداق بەڭباش كۆڭۈل ئەمەستى بۇ، ــ دېدى يىگىت قىزنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ــ كۆڭۈل دېگەن پادىشاھ، كۆيگەن كىشىگە تارتىشا، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ. كۆيۈپ تارتىشقان كۆڭۈلنى باشقۇرماق ئاشۇنداق تەسكەن. خالىسىلا يۈگەن سېلىپ قويسىلا مەلىكەم.

ــ يۈگەننى سېلىپ قويغانغىلا ھېساب ئەمەس، تىزگىنىنى تۇتالىساق ھېساب.

ــ يۈگەننى سالغان ئادەم، تىزگىنىنىمۇ تۇتالايدۇ.

قىز خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىۋالدى:

ــ سىلىگە گەپ تېپىپ بېرەلمىگۈدەكمەن، بەكلا گەپدان ئىكەنلا.

ئۆۋەيسخان ھاياجىنىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ گەپدانلىق قىلمىدىم مەلىكەم. يۈرەك سۆزۈمنى ئىزھار قىلدىم.

ــ بۇ گەپلەرنىڭ يۈرەك سۆزلىرى ئىكەنلىكىگە قانداق ئىشىنىمەن؟

ــ شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە دەلىللەشكە ئامالىم يوق، ــ دېدى شاھزادە تەمكىنلىك بىلەن، ــ لېكىن شۇنى ئەسلىرىدە تۇتسىلا، تىل دىلنىڭ ئەلچىسى.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بېشىنى كۆتۈرۈپ شاھزادە ئۇ-

ۋەيسخانغا يالت ئېتىپ قارىدى ـ دە، يەنە يەرگە قاراپ، چىرايلىق لەۋلىرىنى چىشلىدى. قىزدىن ئوچۇقراق جاۋاب ئېلىشقا تەققەززا بولۇپ تۇرغان يىگىت يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ شۇ تاپتا ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىمىزگە تىلىمىزنى ئەلچى قىلىۋاتقان بىچارە يۈرىكىمنى مەلىكەمگە خېلىلا تونۇشلۇق بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

ــ يۈرەكلىرى ئۆزلىرى بىلەن بىللە تۇرسا، بىزگە قانداقمۇ تونۇشلۇق بولسۇن؟ ــ دېدى دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تولىمۇ مەنىلىك سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ.

ــ يۈرىكىم ھەرگىزمۇ ئۆزۈمدە ئەمەس مەلىكەم.

ــ ئەمىسە كىمدە؟

ــ سىلىدە.

ــ مەندە؟

ــ ھەئە، سىلىدە.

ــ تۆھمەت قىلمىسىلا، ــ دېدى مەلىكە پىخىلداپ كۈلگىنىچە.

ئۇۋەيسخان مەلىكىنىڭ كۆزلىرىگە تەشنالىق بىلەن تىكىلىپ جاۋاب بەردى:

ــ بۇ تۆھمەت ئەمەس، ھەقىقەت مەلىكەم. ئاشۇ كۈنى خان ئاتىلىرى ئوردىسىدا شەرىپىمىزگە بەرگەن زىياپەتتە سىلى شۇنداقلا بىر نىگاھ تاشلاش بىلەن يۈرىكىمنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋالغان. ياق، بۇنداق دېسەم توغرا بولمىغۇدەك، يۈرىكىمنى ئوغرىلاپ ئېلىپ كەتكەن. سىلى ئاشۇ يۈرەك ئوغرىسىنىڭ دەل ئۆزى شۇ.

ــ ئۇنداقتا مەن يۈرەك ئوغرىسى بولسام، سىلى يۈرەك قاراقچىسىكەنلا.

ــ مەن قانداقسىگە يۈرەك قاراقچىسى بولغۇدەكمەن؟

ــ بۇ دەۋانى ئەسلىدە باشتا مەن قىلسام توغرا بولاتتى. بىراۋنىڭ يۈرىكىنى بىر قاراشتىلا ئەسىر ئېلىپ تۈگمەس ئازابقا مۇپتىلا قىلىپ قويۇپ، يەنە تېخى بىخارامان يۈرگەن ئادەمنى يۈ-

رەك قاراقچىسى دېمەي نېمە دەيمىز؟ تېخى مېنى يۈرەك ئوغرىسى دەيدىلا.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ جاۋابىدىن ئۈۋەيسخاننىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىدا بىر شېرىن تۇيغۇ قىيان ياسىدى. چاچراپ بېرىپ مەلىكىنى باغرىغا بېسىشتىن، چىرايلىق لەۋلىرىگە سۆيۈشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى.

— ئۇنداقتا، ئوغرىنى قاراقچى سوققاندەك ئىش بوپتۇمۇ نېمە؟!

— ھە، ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى، — دېدى مەلىكە كۈلۈپ.

— ئۇنداق بولسا ھەر ئىككىمىزنىڭ ئولجىسى ئۆزىمىزگە قالسۇن. سىلى يۈرەكلىرىنى ماڭا ئامانەت قويدۇم دەپ بىلسىلە.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— بىلمىدىم، ئول ئامانەتنى خىيانەت قىلماي ساقلىيالارلىمۇ؟

شاھزادە قەددىنى رۇسلىدى:

— ئىمانىم بىلەن كېپىللىك قىلىمەنكى، ئول ئامانەتنى كۆز قارىچۇقۇمنى قوغدىغاندەك قوغداپ، ھاياتىمنى قەدىرلىگەندەك قەدىرلەيمەن. زىنھار خىيانەت قىلمايمەن.

— مەنمۇ ھەم شۇ، — دېدى مەلىكە يەرگە قارىغىنىچە پەس ئاۋاز بىلەن.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. يۈرەك سىرلىرىنى بىر ـ بىرىگە تولۇق ئىزھار قىلىشىپ، سۆيگۈ لەززىتىدىن ھاياجانلانغان بۇ ئىككى ياشنىڭ چېھرىدە شۇ دەقىقىدە بەختىيارلىق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى...

ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەن مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم خۇددى ئوغرىلىق ئۈستىدە تۇتۇلۇپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ سەل ھودۇقتى، تەمتىرد-

دى، بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزلىرىدىن بولسا ئالەمچە بىر قۇۋۇناقلىق بالقىيتتى.

ــ چاي قايىنغىچە ھايال بولۇپ قالدىم، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ھېچنېمىنى سەزمىگەن قىياپەتتە سۆزلەپ، ــ ئۆز قولۇم بىلەن دەملەپ كىردىم.

مەلىكە لام ـ جىم دېمىدى. ئۇ ئوڭايسىز ھالەتتىن تېخىچە قۇتۇلالمايۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ تۈركىستاننىڭ ھاۋاسى تۇرپاننىڭ ھاۋاسىغا پەقەتلا ئوخشىمايدىكەن، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىنى ئوڭايسىز ھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن گەپنى قەستەن باشقا ياققا بۇراپ.

ئۇنىڭ بۇ تەدبىرى دەرھال ئۈنۈمىنى كۆرسەتتى.

ــ ئاڭلىشىمچە، تۇرپاندا قىشتىمۇ تۈزۈك سوغۇق بولماي-مىش. يازدا گۆشنى ئاپتاپتا قويۇپ قويسا كاۋاپ بولۇپ قالارمىش. بۇ راستمۇ؟ ــ دېدى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم تۇرپان ھەققىدە ئاڭلىغان پاراڭلارنى ئېسىگە ئېلىپ.

ــ ئۇنچىمۇ ئەمەس، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سىڭلى-سىنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، ــ لېكىن يازدا پىژغىرىم ئىسسىق بولىدىغىنى راست، ئەمما گۆش كاۋاپ بولغۇدەك دەرىجىدە ئەمەس. بۇنى بىراۋ بەكمۇ مۇبالىغە قىلىۋېتىپتۇ، مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دەپتىكەن، قالغىنىنى ئۆزلە تۇرپانغا بارغاندا بىلىۋا-لىدىلا.

شاھزادىنىڭ گېپى مۇشۇ يەرگە كېلىشى ھامان مەلىكە ۋىلل-لىدە قىزارغىنىچە يەرگە قارىۋالدى. شاھزادە ئويلىمايلا سىرنى ئاشكارىلاپ، مەلىكىنى خىجىل قىلىپ قويغانىدى. سىڭلىسىنىڭ نارازىلىق بىلەن تىكىلىپ قاراشلىرىدىن بۇنى سەزگەن شاھزادە ئۆزىمۇ ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى.

«سىڭلىم، ئەمىرزادىنىڭ ئالدىدا دېمەيدىغان گەپنى دەپ سې-لىپ مەلىكىنى خىجىل قىلىپ قويۇپتىمەن ـ دە، ھەي مېنىڭ مۇشۇ ئاغزىمىزە. خۇشاللىقتىن خۇدۇمنى يوقىتىپ قويۇپتىمەن

ئەمەسمۇ، بۇ ئىشلارنى سىڭلىم بىلەن ئەمىرزادىنىڭ بىلىدىغانلىقىنى مەلىكە تېخى بىلمەيتتى ـ دە! بۇ ئىككىسىغۇ گېپىمگە دىققەت قىلمىغاندەك چاندۇرماي ئۆلتۇردى بولمىسا. بولۇڭلار، چاپسان بىر ئامال تېپىپ مەلىكىنى خىجىللىقتىن، مېنى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار...»

سەيىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىنى ھېس قىلىپ، چاندۇرماي سۆز قاتتى:

— تۇرپاننىڭ ئىسسىقىدا گۆش پىشماسلىقى مۇمكىن، لېكىن يالقۇنتاغنىڭ قۇمىغا تۇخۇم كۆمۈپ قويسا پىشىپ قالىدۇ.

مەلىكە ئەمدى گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى، ئۇ ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن سەيىدئەلى ئالپتىن قاتتىق ئىزا تارتقانىدى.

«قالغىنىنى تۇرپانغا بارغاندا بىلىۋالىدىلا، دەپ سىرنى ئېچىپلا تاشلىدىغۇ ئادەمنى خىجىل قىلىپ. بۇلار نېمىدەپ ئويلاپ قالغاندۇ؟ بىر دەمدىلا تۇرپانغا بىللە بارىدىغانغا ۋەدىلىشىپ بوپتۇ دەپ قالغانمىدۇ؟ نېمىشقىمۇ بۇ گەپنى ئويلاشمايلا دېگەنلا شاھزادەم. مەلىكە ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن كۈيئوسى بۇ ئىشنى ھامان بىلمەي قالمايدۇ، لېكىن ھازىرچە بىلمەي تۇرغىنى ياخشىدى.. ئاستا كېتىۋالايمىكىن؟ ياق، ئۇنداق قىلسام بولمىغۇدەك. شاھزادە مېنى رەنجىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىمىسۇن يەنە. شۇ تاپتا ئۆزىمۇ قاتتىق ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى ئەنە. بولدىلا، بۇنداق تورۇۋالسام شاھزادىنى تېخىمۇ ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويغۇدەكمەن، گەپ قىلىپراق ئولتۇراي. مۇشۇنداقلا كەتسەم شاھزادە بىلەن يەنە قاچان كۆرۈشىمەن؟ شاھزادە ھەرەمگە ھەرگىز كىرەلمەيدۇ. مېنىڭ چىقمىقىممۇ ئاسان ئەمەس...»

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۈۋەيسخاننى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى ئېغىز ئاچتى.

— تۈركىستاننىڭ ھاۋاسىغا كۆنەلىدىلىمۇ ؟

— كۆندۈق، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم دەرھال جاۋاب بې-

رىپ، ــ تۈركىستاننىڭ ھاۋاسى ئىلى، ئالمالىق، بېشبالىق، ئۈچ تەرەپنىڭ ھاۋاسىغا ئوخشاپ كېتىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ كەيپىيات قايتىدىن جانلاندى. مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئامال بار شاھزادىگە قارىماسلىققا تىرىشىپ ئولتۇراتتى.

ــ ئالىيلىرى بىرەر پەدە ساز چېلىپ بەرسىلە، ــ دېدى ئارىدا غىپپىدە سىرتقا چىقىپ كەتكەن سەييىدئەلى ئالىپ دۇتار كۆتۈرۈپ كىرىپ.

ــ مېنى ئوسال قىلاي دەملا ئەمىرزادەم؟ ــ دېدى ئۈۋەيسخان دۇتارنى ئالغىلى ئۇنىماي.

ــ خېلى ئوبدان چالىلىغۇ ئاغا، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ئەركىلەپ، ــ خىجىل بولماي چېلىپ بەرسىلە، ھەممەيلەن ئۆز ئادەم بولغاندىكىن.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادىنىڭ دۇتار چېلىشىغا قىزىقىپ قالغاندى.

ــ چالالىشلىرىچە چالسىلا ئالىيلىرى، ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىش كېلىۋەرمەيدۇ، ــ دېدى ئۇ شاھزادىگە قاراپ.

شاھزادە ئىلاجسىز دۇتارنى قولىغا ئالدى.

ــ ئەمسە ياخشى چالالمىسام زاڭلىق قىلىشمىسىلا، ــ دېدى دۇتارنىڭ پەدىسىنى تەڭشەپ تۇرۇپ.

مەلىكە بىردە شاھزادىگە، بىردە شاھزادىنىڭ قولىدىكى نەقىشلىك دۇتارغا زوق بىلەن قاراپ قويدى.

«شاھزادىنىڭ مۇنداقمۇ ھۈنىرى بار ئىكەن ـ دە تېخى، ئويلىمىغانىكەنمەن...»

مەلىكىنىڭ خىيالىنى دۇتارنىڭ مۇڭلۇق ساداسى بىلەن شاھزادىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئۈزۈپ قويدى. مەلىكە دىققىتىنى يىغىپ ناخشىغا قۇلاق سالدى.

ئېگىز تەختتە سەن ياتساڭ،
ئاياغىڭدا ياتاي مەشۇق.
قولۇم سۇنسام ساڭا يەتمەس،
كۆزۈمگە تۇتىيا مەشۇق.
جېنىم مەشۇق، خېنىم مەشۇق،
ۋىساللىرىڭغا يېتەرمەنمۇ؟
كويلىرىدا زار ـ زار يىغلاپ،
ئەجەل يەتمەي ئۆلۈرمەنمۇ؟
....

تۇرپان خەلق ناخشىلىرىنىڭ مۇڭى مەلىكىنىڭ يۈرىكىگە بېرىپ تەگكەندى. شۇ تاپتا شاھزادە دۇتارنىڭ تارىنى ئەمەس، مەلىكىنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىۋاتاتتى. ناخشىسى ئارقىلىق يۈرەك سىرلىرىنى مەلىكىنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلاۋاتاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئارقىمۇئارقا ئىككى پەدە ناخشا ئورۇنلاپ توختىدى.

— بىلىدىغان پەدىلىرىم مانا مۇشۇنچىلىك، — دېدى دۇتارنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، — ئاغىل ـ تاغىل كاركىراپ زېرىكتۈرۈپ قويغان بولسام ئەپۇ سورايمەن.

— يوقسۇ، بەكمۇ ياخشى چالدىلا، — دېدى مەلىكە مەمنۇنلۇق بىلەن. ئەسلىدە ئۇنىڭ شاھزادىنى بەكرەك ماختىغۇسى بار ئىدى، ئۈزسۇلتان خېنىم بىلەن سەيىيدئەلى ئالپتىن خىجىل بولۇپ گېپىنى توختىتىۋالدى.

— ناخشا ـ ساز يۈرەكتىكى دەردنى ئالىدۇ، — دېدى سەيىيدئەلى ئالپ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا كۆز قىسىپ قويۇپ، — تۈركىستانغا قەدەم كەلتۈرگەندىن بېرى ئالىيلىرىنىڭ ماھارىتى خېلى ئۆسۈپ قالدى. چالغان سازىدىمۇ، ئاۋازىدىمۇ مۇڭ كۆپىيىپ قالدى.

دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادىگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ، كۆزىنى دەرھال ئەپقاچتى. ئۇ سەيىيدئەلى ئالپنىڭ بۇ گەپنى ئۆزىگە

قارىتىپ دەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى.

— مەن چىقاي، — دېدى مەلىكە ئاستا ئورنىدىن قوزغىلىپ، — ھەر بىرلىرىنى خويمۇ كايىتىپ قويدۇم.

— نېمىگە ئالدىرايدىلا مەلىكەم؟ — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم، — كۈن تېخى بالدۇرغۇ، يەنە بىردەم ئولتۇرسىلا. ئىككىمىز تېخى قانغۇدەك مۇڭداشمىدۇق.

— ھېلىمۇ خېلى ئۇزۇن ئولتۇردۇم، — دېدى مەلىكە تەۋازۇ بىلەن ئۆزرە ئېيتىپ، — ئانامغا بېرىپلا كېلىمەن، دەپ ۋەدە بەرگەنىدىم. پېشىنىنىڭ ۋاقتى بولاي دەپ قاپتۇ. تېزرەك كۆرۈنمىسەم ئانام رەنجىپ قالىدۇ. ھە راست، ئانام سىلىنى تەكلىپ قىلىپ قويۇشۇمنى تاپىلىغانىدى، قەدەم كەلتۈرۈپ بېرەرلا.

— ئىنشائاللاھ، — دېدى ئۈزسۇلتان خېنىم، — خانىش ئايىمنى زىيارەت قىلىش مەن ئۈچۈن شەرەپ. سىلىمۇ پات ـ پات كېلىپ تۇرسىلا مەلىكەم.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇۋەيسخانغا لاپپىدە بىر قارىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— زېرىكىپ قالمىسىلا چوقۇم كېلىمەن.

شاھزادە چاندۇرماي كۈلۈپ قويدى، لېكىن لام ـ جىم دېمىدى. ئىككى ئاشىق ـ مەشۇق ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا كۆزلىرى ئارقىلىق خوشلاشتى.

12

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قىزى دۆلەتسۇلتان مەلىكىنى سوراپ ئەلچى بولۇپ كەلگەن سەيىدئەلى ئالپقا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي دېلىغۇللۇق ئىچىدە ئولتۇراتتى. شۇنداق، ئۇ قىزىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا نىكاھلاپ بېرىشنى

خالايتتى، ئەمما تېخىچىلا ئوردىسىدا پاناھلىنىۋاتقان شاھزادىنىڭ
كەلگۈسىگە تازا ئىشەنچ قىلالمايتتى. سەيىيدئەلى ئالپىنىڭ بولسا
مۇشۇنىڭ بىلەن ئۈچىنچى قېتىم ئەلچىلىككە كېلىشى ئىدى.
ئەمدى ئېنىق بىر جاۋاب بەرمىسە سەت تۇراتتى. ئۇنىڭسىزمۇ خا-
نىشتىن شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن مەلىكىسى توغرۇلۇق بولۇنغان
چىتتى ـ پىتتىڭ گەپلەرنى ئاڭلاپ قالغانىدى.

«مۇشۇ كۈنلەردە مەلىكىنى تازا باشقۇرالمايۋاتىمەن، ـــ دې-
گەنىدى خانىش دادلاپ، ـــ ھە دېسە ھېلىقى موغۇل مەلىكىسىنىڭ
قەسىرىگە يۈگۈرەيدۇ. كېنىزەكلىرىدىن ئىچكىرىلەپ سورىسام،
مەلىكە يالغۇز ھېلىقى موغۇل مەلىكىسى بىلەنلا ئەمەس، ئۇنىڭ
ھېلىقى شاھزادە ئاغىسى بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ يۈرگەنمىش. تازا خا-
تىرجەم بولالمايۋاتىمەن، ئالمادىس ئول شاھزادە بىلەن ئىچ ـ
پەش تارتىشىپ قالسا، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىمەك تەس. خە-
ۋەرلىرىدە بار، ئىشىكئاغىسى تىكە ئەمىرنىڭ ئاغىچىسى مەلىكى-
نى ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىگە سوراپ باش ئاغرىقى قىلغىلى خې-
لى بولدى. مەلىكىنىڭ توي ئىشىنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىپ،
باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلمىساق بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. بۇنداق
قىلساق مەلىكىگىمۇ، بىزگىمۇ ياخشى...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنى قول ئاستى-
دىكى ئەمىرنىڭ ئوغلىغا بېرىشنى خالىمايتتى. كىچىكرەك بول-
سىمۇ بىرەر ئەلنىڭ خان ـ سۇلتانى بىلەن قۇدىلىشىشنى ئارزۇ
قىلاتتى. ئەمما شۇ چاغقىچە ئۇنداق ئەلچىلەردىن شەپە يوق ئىدى.
گەرچە شاھزادە ئۇۋەيسخان نەسەب، مەرتىۋە جەھەتتە ئۇنىڭ دىتى-
دىكىدەك لايىق بولسىمۇ، بىراق ئۆز ۋەتىنىدىن قېچىپ چىقىپ
سەلتەنەت سايىسىدا ياشاۋاتقان بۇ شاھزادىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ بول-
غىنى بىلەن سۈپرىسى قۇرۇق ئىدى.

«شاھزادە ئۇۋەيسخان تاغىسى سۇلتان شىر مۇھەممەدخاندىن
تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئالالارمۇ زادى؟ ئول تەسەررۇپنىڭ بۇ-
يۇك ئۇلۇسبېگى بولمىش خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ نەۋرىسى

شاھزادە بىلەن بىللە بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇنىڭ تاغىسىدىن تاجۇ-تەختنى سويۇپ ئالالىشىغا ئىشەنگەنىدىم. بىراق، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بۇ ھەقتە ئۇلارغا ھازىرغىچە بىرەر شەپە بەرگەندەك ئەمەس. ياكى ئۇلۇسبېگى خۇادايداد ھەزرەتلىرى شاھزادە بىلەن كۆمەكلىشىشتىن يالتىيىۋالغانمىدۇ؟ يېقىندىن بېرى شاھزادىمۇ موغۇلىستان تەرەپتىن لەشكەر توپلاش ئىشىنى ئانچە تىلغا ئالمايدىغان بولۇۋالدى. قارا قىشنىڭ ئاخىرلىشىشىنى كۈتۈۋاتامدىكىن دەپتىكەنمەن، مانا كۆكلەممۇ كېلەي دەپ قالدى، ھېچبىر مىدىرلاي دېمەيدۇ. ئەمدى بولسا ئەمىرزادە سەيىدئەلى ئالپنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. بۇ ئىشقا قانداق جاۋاب بەرسەم مۇۋاپىق بولۇر؟ كېسىپلا رەت قىلىۋەتسەم شاھزادىنىڭ دىلى رەنجىيدۇ. كونىلارنىڭ: «بۇ دۆلەت سەندە تۇرماپتۇ، بۇ مەينەت مەندە»، دەيدىغان تەمسىلى بار. كىم بىلىدۇ، شاھزادە پات يېقىندا موغۇلىستان سەلتەنەتىنى قولىغا ئالامدۇ تېخى. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، پۇشايمان قىلىدىغان ئىش چىقىدۇ. ناۋادا كۈيۈ ئوغلۇم بۇيۇك موغۇلىستان سەلتەنەتىنىڭ سۇلتانى بولسا ئىدى، ئول چاغدا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تەھلىكىسىدىنمۇ ۋايىم يېمىگەن، ئاخىرقى ئۆمرۈمنى خەقكە بېقىنماي خاتىرجەم ئۆتكۈزگەن بولاردىم. ھەي، ئارمان دېگەن ئارمان ـ دە. پات يېقىندا موغۇلىستان تەختىنىڭ تاجدارى بولىدۇ دەپ يۈرگەن شاھزادە بولسا تېخىچە مېنىڭ ھامىيلىقىمدا. ئەجەبمۇ بىر بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتىق دېسە. ئوردا ئىشكئاغىسى تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىغۇ خېلى تۈزۈك يىگىت بولغان، بىراق نەسەبى ماس كەلمەيدۇ. گەرچە تۈركىستان كىچىكرەك ئەل بولسىمۇ، مەن يەنىلا بۇ تەسەررۇپنىڭ ھۆكۈمدارىمەن. شۇنداق ئىكەن، مەن بىلەن قۇدىلاشماقچى بولغانلارنىڭ نەسەب ـ مەرتىۋىسىمۇ ماڭا ماس كېلىشى كېرەك ـ تە. قوشنا ئەلنىڭ سۇلتانلىرىغا قۇدىلىشايلى، قىزىمنى كېلىن قىلىۋالسىلا دېگۈلى تېخى بولمىسا. تازىمۇ بىر ئىش بولدى ـ دە، بۇ. ئاشۇ چاغدا مەلىكىنى ئوردا زىياپىتىگە قاتناشتۇرمايدىغان، شاھزادە

بىلەن كۆرۈشتۈرمەي پىنھان ساقلايدىغان ئىشكەنتۇق. ھەئە، شۇ چاغدىلا مەلىكىگە شاھزادىنىڭ كۆزى چۈشكەندى. كۆڭۈل دېگەن- غۇ شۇنداق نەرسە زادى، ئۇنى ھەرقانداق قىلىپمۇ تەقىب قىلىۋال- غىلى بولمايدۇ. خانىش ئايىمنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئورۇنلۇق. ناۋادا مەلىكە سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئاغىچىسىنى ۋاستە قىلىپ شاھزادە بىلەن ئۇچرىشىپ يۈرگەن بولسا ئىش تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئاغىچىسى شاھزادىنىڭ سىڭلىسى ئەمەسمۇ. ئۇلارغا ئىسسىق ئۆتۈشۈپ، بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل بېرىشىپ ۋەدىلەشكەن بولسا، كۆڭۈل رايىنى ياندۇرماقمۇ تەس، جاھاندا ئاشىق ـ مەشۇقلارنى كىممۇ ئايرىۋېتىش مۇددىئا- سىغا يېتەلىگەن؟! توسقانسېرى ئىرادىسى چىڭىپ كېتىدۇ تېخى! راست، ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئارقىمۇئارقا ئەلچىلىككە كەلگىنىدىن قارىغاندا ئۇلار ئاللىقاچان كۆرۈشكەن، تويلىشىشقا پۈتۈشكەن گەپ. ئەمىرزادە مەلىكىنىڭ يۈزىگە سەت بولمىسۇن، بىزنى خىجىل بولۇپ قالمىسۇن دەپ بۇ ئىشلارنى تىلغا ئالمىغان بولۇشى مۇمكىن...»

— ئىشكىنى قايتا ـ قايتا چەككەن ئادەم ئاندىن ئۆيگە كى- رەلەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ چىگىش خىياللىرىنى بۆلۈپ، — شۇڭا ئى- شەنچىمىزنى بوشاشتۇرماي ئالىيلىرىنىڭ ئىشىكىنى قايتا ـ قاي- تا قېقىشقا جۈرئەت قىلدۇق. نىكاھ غايىب دەپتىكەن بابائى بۇز- رۇكلەر. بەلكىم بارلىق مەۋجۇداتلارنى جۈپتى بىلەن ياراتقان قۇدرەتلىك تەڭرى شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن مەلىكەمنىڭ پېشا- نىسىگە بۇ غايىب نىكاھنى پۈتكەن بولۇشى مۇمكىن. شاھزادەم ئەمىر ھەزرەتلىرىگە كۈيئوغۇل بولۇپ ئاياغلىرىدا بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. ئاللاھ خالىسا پات پۇر- سەتتە موغۇلىستان سەلتەنەتىمۇ شاھزادە ئالىيلىرىغا كۈلۈپ بې- قىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، بۇ ئىشلاردىمۇ ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مەدەتىگە تايىنىمىز دەيدىغان ئىشەنچىمىز بار. ئۆزلە تۈركىستاندا

يۆلەنچۈك، ئاتا بولۇپ بەرسىلە، شاھزادە ئالىيلىرى موغۇلىستاندا پەرزەنتلىك ساداقىتىنى ئادا قىلسا، يىراق ـ يېقىندىكى ئەغيارلىرىمىز ئىككى ئەلنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىگە زىنھار كۆز تىكەلمەيدۇ.

«ئىشلار سىلىنىڭ دېگەنلىرىدىكىدەك بولسا خويمۇ كۆڭلىمىزدىكىدەك ئىش بولاتتى ئەمىرزادەم. گەپنى قىلماق ئاسان، بىراق بىر ئەلنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى سويۇپ ئالماق بەسى مۇشكۇلدۇر. قايسىبىر ئاتا ئەتىۋارلاپ باققان قىزىنىڭ بىر ئەلنىڭ سەلتەنەت ساھىبىغا خانىش بولۇشىنى خالىمىسۇن. ئەمما شاھزادە بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمىكىن؟...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىدى، ھە دېگەندە ئېغىز ئېچىشقا ئالدىرىمايۋاتاتتى. ئەمىرنىڭ چىراي ئىپادىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالىپ تىت ـ تىت بولاتتى. ئۇنىڭ جاۋابىنى، كۆڭلىدىكى ئوي ـ خىياللىرىنى پەرەز قىلىشقا تىرىشاتتى.

«بىلىمەن، سىلى شاھزادىنىڭ بۈيۈك ئۇيغۇر ئېلىنىڭ سەلتەنەتىنى سويۇپ ئېلىشىغا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىدىلا. ئۇنى كۈيئوغۇل قىلغىلىرى بارىيۇ، ئەمما بىر قاچقۇن شاھزادىگە قىيىنئاتا بولۇشنى كۆڭۈللىرىگە سىغدۇرالمايۋاتىدىلا. شۇنداق، سىلى ئەتىۋارلىق مەلىكىلىرىنى ئۆزى سۆيگەن كىشىسىگە ئەمەس، تاجۇ ـ تەخت ئىگىسىگە بېرىشنى ئارزۇ قىلىدىلا. ياخشى ئويلانسىلا، ھەرگىز خاتا ھۆكۈم چىقىرىپ قالمىسىلا ئالىيلىرى. ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ بولسا، ئون بەشى قاراڭغۇ بولىدۇ. شاھزادە ئالىيلىرى ھازىر دەل ئاشۇ ئون بەش كۈنلۈك قاراڭغۇلۇقتا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ نۇر ـ زىياغا كۆمۈلگەن ئون بەش كۈنلۈك ئايدىڭغا چىقىشىغا ئاز قالدى. خاتا ھۆكۈم چىقىرىپ قويۇپ، ئۆزلىرى پۇشايمان يېگەننى ئاز دەپ، ئىككى ئاشىق ـ مەشۇقنى ئۆمۈرلۈك دەرد ـ ھەسرەتكە مۇپتىلا قىلىپ قالمىسىلا. توۋا، كۆڭۈل دېگەن ئاجايىپ نەرسىكەن. ئادەمنى تەخت ـ سەلتەنەتتىن، راھەت ـ پاراغەتتىن

ۋاز كەچتۇردىكەن. مەنمۇ ئۆز ۋاقتىدا زەيىنەپ بىبىنى دەپ قانداق مۇشەققەتلەرگە مۇپتىلا بولمىدىم ـ ھە! ھاياتىمدىن ئايرىلغىلى قىل قالدىم تېخى. شۇنىڭ ئۈچۈن، شاھزادە ئالپىلىرىنى سۆيگەن يارىدىن ۋاز كېچىپ ۋەتەنگە قايتىشقا زورلىيالمايۋاتىمەن. شۇ كۈنلەردە شاھزادىمۇ ئەل ـ يۇرت، تەخت ـ سەلتەنەتنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقاردى. ئەس ـ يادى مەلىكە بىلەن تېزرەك باش قوشۇپ، ۋىسال شارابى ئىچىشتە. ئەمىر جانابلىرى ئول ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ كۆڭۈل ئارزۇسىنى چۈشىنەمدىكىن؟ ناۋادا ئەمىر ئالپىلىرى بۇ قېتىممۇ مېنى جاۋابسىز ياندۇرسا قانداق قىلارمەن؟ شاھزادە ئالپىلىرىغا نېمىدەپ بارارمەن؟ شۇ تاپتا خۇش خەۋەر ئېلىپ كېلىشىمنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ناۋادا بۇ قېتىممۇ ئەمىرنىڭ جاۋابىنى ئالالمىسام، شاھزادىنى مەلىكە بىلەن توي قىلىش نىيىتىدىن ۋاز كېچىشكە نەسىھەت قىلىپ، ۋەتەنگە قايتىپ تاجۇتەختنى قولغا ئېلىشقا ھەرىكەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلسام قانداق بولۇر؟ شاھزادە بۇ مەسلىھەتىمگە كۆنەرمۇ؟ ناۋادا شاھزادە يۇرتقا قايتىپ تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئالسا، مۇنۇ ئەمىر مەلىكىسىنى تۇرپانغا ئۆزى ئېلىپ باراتتى، چوقۇم شۇنداق قىلاتتى...»

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ خىيالىنى ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ ئاۋازى بۆلۈۋەتتى.

— ئەمىرزادەمنى تولا يول ماڭدۇرۇپ قويغىنىمىزغا كۆپ خىجىلمىز، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن چىرايىغا قۇۋلۇق بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — مېنىڭچە بولسا شاھزادىنى ھازىرلا كۈيۇ ئوغۇل قىلىۋالغۇم بار. ئەمما مەلىكىنى توققۇز ئاي توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، يامان سېزىك، ئاچچىق تولغاق ئازابى تارتىپ تەۋەللۇت قىلغان ئانىسىنىڭمۇ مەسلىھەتىنى ئېلىشىم كېرەككۇ ئاخىر. تېخى مەلىكەمنىڭمۇ كۆڭۈل رايىغا باقمىدىغان گەپ دېمىسەلە. شۇڭا ئالدىرىمىسۇنلار، ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە ئۆزۈم جاۋابىنى بېرۇرمەن.

سەييىدئەلى ئالپ ئۈچۈن يەنە ئولتۇرۇۋېرىشنىڭ ئورنى قال-
مىغانىدى، شۇڭا ئورنىدىن تۇرۇپ خوشلىشىشقا مەجبۇر بولدى.
— ئەمىسە قۇلىقىم ئۆزلەدە قالدى ئالىيلىرى. ئىشق ئازا-
بىدا كېيگىنى كېپەن، يېگىنى زوقۇم① بولۇپ قېينىلىۋاتقان،
باغرى كاۋاپ شاھزادەم ئۈچۈن ھەممەتلىرىنى ئايىمىغايلا. ئاللاھ
ئىگەم خۇش خەۋەرلىرىنى ئىشتىشىمىزگە نېسىپ قىلغاي.
— ئاللاھ خالىسا، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن گەپنى
قىسقا قىلىپ.

※ ※ ※

قەسىرنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپ-
نى كۆرۈپ شاھزادە ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى:
— قانداق بولدى؟ نېمە دېدى ؟ رازىلىق بەردىمۇ؟
شاھزادىنىڭ يامغۇردەك سوئاللىرى ئالدىدا سەييىدئەلى ئالپ
بىر پەس تېڭىرقىدى. ئەمما ئۆزىنى روھلۇق، ئۈمىدۋار تۇتۇشقا
تىرىشىپ جاۋاب بەردى:
— خانىش بىلەن مەسلىھەت قىلىپ، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل
رايىنى ئېلىپ بېقىپ ئاندىن جاۋابىنى بېرەي دېدى.
قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەن شاھزادە لاسىدە بولۇپ قالدى.
— يەنە جاۋاب بەرمەپتۇ ـ دە.
— ئۈمىدسىزلەنمىسىلە، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەسەل-
لى بېرىشكە تىرىشىپ، — بۇ قېتىمقى جاۋابىنى ئالدىنقى ئىككى
قېتىمدا بەرگەن جاۋابىغا سېلىشتۇرغاندا ھەرھالدا خۇش خەۋەر
دېيىشكە بولىدۇ.
— بۇنى قانداقسىگە خۇش خەۋەر دېگىلى بولسۇن؟ — دېدى
شاھزادە جىلە بولۇپ.
سەييىدئەلى ئالدىرىماي چۈشەندۈردى:

① زوقۇم — زەھەر.

— ئويلاپ باقسىلا، ئالدىنقى ئىككى دورەم ئەلچىلىككە بارغىنىمدا ئەمىر ئالىيلىرى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ بىزگە كۆيۈ ئوغۇل بولۇشىنى ئارزۇ قىلغىنى خويمۇ بەلەن ئىش بولۇپتۇ، لېكىن ئالدىرىمىسۇن، ئاللاھ خالىسا ئالدىمىزدىكى كۆزدە بىر مەسلىھەت قىلايلى، دەپ مۇجمەللا جاۋاب بېرىپ ياندۇرغانىدى. مانا بۈگۈن خانىش بىلەن مەسلىھەت قىلىدىغان، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل رايىنى بىلىپ باقىدىغان بولدى. دېمەك، ئىشىمىزدا خېلى ئىلگىرىلەش بولدى دېگەن گەپ. ناۋادا خانىش بۇ تويغا رازىلىق بەرمىدى دېگەندىمۇ، مەلىكە رازىلىق بېرىدۇ. بەلكىم ئۆزلەگە مەيلى بارلىقىنى، ئۆزلە بىلەن توي قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى ئاتا-ئانىسىغا بىلدۈرۈپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئەمىر ئالىيلىرى بولسا دەماللىققا بىر قارارغا كېلەلمەي دېلىغۇل بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئاڭلىشىمچە، ئەمىر ئالىيلىرى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا بەكلا ئامراقمىش، ھەرقانداق ئىشتا دىلىنى چىگىشنى خالىمايمىش. شۇنداق ئىكەن، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل مەيلىنى رەت قىلالمايدۇ. سەۋر قىلسىلا ئالىيلىرى، بەلكىم ئەتە-ئۆگۈنگىچە خۇش خەۋەر ئاڭلاپ قېلىشىمىز چوقۇم.

— ئېيتقانلىرى كەلسۇن ئىلاھىم، — دېدى ئۇۋەيسخان ھەسرەتلىك تىنىپ.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سۆزلىرى شاھزادىنىڭ قەلبىدىكى ئاجىز يېنىپ تۇرغان ئۈمىد شامىنى بىرئاز پىلىلدىتىپ قويغانىدى. ئەس-يادى مەلىكە بىلەن تېزرەك توي قىلىشتا قالغان ئۇۋەيسخانىنىڭ ئوي-خىياللىرىنىڭ باش-ئاخىرى يوق ئىدى. ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ئۈمىدسىزلىك، ھىجران ئازابى يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلايتتى.

— كۆكلەم كېلەي دەپ قالدى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەگسىز خىياللارغا غەرق بولۇپ ئولتۇرغان شاھزادىگە قاراپ، — بىرنەچچە ئايدىن بېرى تۇرپان تەرەپ بىلەن ئالاقە قىلالمىدۇق. پاناھلىنىۋاتقان دەرگاھىمىزنى بىلەلمىگەچكىمۇ بابائى بۇزرۇكتىن

خەۋەر بولمايۋاتىدۇ. ھېچبولمىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن، مەقسەت ـ مۇددىئاسىدىن خەۋەر تاپساق ياخشى بولاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇندىمىدى، ئۇنىڭ تۇرقىدىن بۇ ئىشلارـ نى سۆزلەشكۈسى يوقتەك قىلاتتى.

«شاھزادىنىڭ قۇلىقىغا ھازىر بۇنداق گەپلەر خۇشياقماس بولۇپ كەتتى. تۈركىستان مەلىكىسىنى دەپ تاجۇتەخت، سەلتەـ نەتنى ئېسىدىن چىقاردى...»

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ توختىۋالدى.

«بولدىلا، ھازىر كەيپى تازا جايىدا ئەمەس. كۆڭلى بىئارام بولۇپ تۇرۇۋاتقاندا بۇ گەپلەر قۇلىقىغا خۇشياقماسلىقى مۇمكىن، ئەتىگىچە سۆزلىشەرمەن.»

ــــ يەپ ـ ئىچىپ يېتىۋېرەمدۇق بۇ دەرگاھتا؟ ــــ دېدى شاھزادىنىڭ خىلۋەتخانىسىغا ئۇسۇپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا چېچىلغان ھالدا، ــــ ھاۋا ـ جاھانمۇ ئىسسىپ قالدى. ئاـ خىرلاشمايدىغان مېھماندارچىلىق يوق بۇ جاھاندا. ئېغىرىمىزنى خەقكە سېلىۋەرمەي ئاستا يۇرت ـ ماكانىمىزغا قايتىپ، لەشكەر توپلاپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلايلى ئەمدى.

شۇ كۈنلەردە تىغ يارىسى سەللىمازا ساقىيىپ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەن سەركەردە بوران خوجا موغۇلىستانغا كېتىش توغرۇلۇق غەلۋە قىلىدىغان بولۇۋالغانىدى. ئىچ پۇشۇقىنى بېسىش ئۈچۈن ئاز ـ تولا شاراب ئىچكەن بولسا كېرەك، بىرئاز كەيپ كۆرۈنەتتى. سەييىدئەلى ئالپ ئۇنىڭغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

ــــ ئالدىرىمىسىلا سەركەردە، موغۇلىستانغا چوقۇم قايتىـ مىز، ــــ دېدى شاھزادە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن ئىككىنچى قېتىم كۆرۈـ

شۇپ، يۈرەكلىرىدىكى ئىشق ـ سۆيگۈسىنى ئىزھار قىلىشقاندىن بېرى ئۈۋەيسخاننىڭ قولىقىغا موغۇلىستانغا قايتىش دېگەن سۆز ئانچە ياقمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— قاچانغىچە ئالدىرىمايمىز ئالىيلىرى؟ — دېدى بوران خوجا شاھزادىنىڭ كەيپىياتىغا دىققەت قىلماي، — ئالدىرىمىساق ۋاقىت ئۆتۈۋېرىدۇ، ئۆزلە ئالدىرىمىسىلا...

— ئالدىرىسىلا ئۆزلە ماڭغاچ تۇرسىلا ئەمىسە، ئالدىلىرىنى توسۇۋالغىنىمىز يوق، — دېدى شاھزادە تەرىنى تۈرگىنىچە بوران خوجىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

شاراب تەسىرىدە كاللىسى قىزىپ قالغان سەركەردە بوران خوجا پەرۋاسىز ھالدا غۇدۇرىدى:

— ئەلۋەتتە مەن ئالدىرايمەن، ماڭغاچ تۇرسام بولۇۋېرىدىغۇ ئالىيلىرى، سەركەردە دېگەن جەڭگە يارالغان. دۈشمەندىن قورقۇپ خەقنىڭ دەرگاھىدا پاناھلىنىش ھەقىقىي سەركەردىنىڭ ئىشى ئە-مەس...

— سەركەردە كەيپ بولۇپ قالغانەك قىلىلا، چىقىپ ئارام ئېلىۋالسىلا، بۇ ئىشلارنى ئەتە مەسلىھەتلىشەيلى. شاھزادە ئالىي-لىرىمۇ مۇشۇ ئىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى سەييىدئە-لى ئالپ بوران خوجىنى سىرتقا تارتىپ.

بوران خوجىنىڭ سۆزلىرى شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ يۈرىكىگە بىگىز بولۇپ سانجىلغانىدى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئاچچىق ـ ئاچچىق سىلكىنىدى، يىگىتلىك غۇرۇرى غەلىيان كۆتۈردى.

«توغرا ئېيتتىلا بوران خوجا. سەركەردە دېگەن جەڭگە يارال-غان، لېكىن مېنىڭ جەڭدىن قاچقىنىم يوق، ھەم ئۇنداق قورقۇن-چاقلاردىنمۇ ئەمەسمەن. مېنى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن قور-قۇپ بول دەرگاھتا پاناھلىنىۋاتىدۇ دېسىلە، ئۇۋال قىلغان بولى-دىلا. ئۆزلەگە بۇ دەردىمنى، بۇ تەڭقىسلىقىمنى قانداقمۇ چۈشەن-دۈرەرمەن؟ چىن يۈرىكىمدىن سۆيگەن يارىمنى قانداقمۇ تاشلاپ كېتەلەيمەن؟ ئول دىلرەباسىز ئۇنداق تاجۇتەختنىڭ نېمە كېرىكى

ماڭا؟ مېنى بول دەرگاھتا لاماكان بولۇپ تۇرغۇسى بار دەمدىلا؟ ئامال يوق دىۋانە، يەنە كېلىپ ئىشق دىۋانىسى بولدۇم. ئۇل يارنىڭ ۋىسالىغا يەتسەملا موغۇلىستانغا دەرھال ماڭاتتىم. تۈركىستان تەختگاھىنى بەرگەن تەقدىردىمۇ بول دەرگاھتا ھەرگىز تۇرماسىدىم. ئېھ تەڭرىم، بۇنچە قىينىماي ئۇل جانانىنىڭ ۋىسالىغا تېزرەك يەتكۈزسەڭ نېمە بولۇر ـ ھە؟! بوپتۇلا، يەنە بىرنەچچە كۈن تەخىر قىلاي. پەقەت بولمىسا مەلىكە بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ باقارمەن. ئۇنى تاشلاپ كېتىشكە يۈرەك چىدارمىكىن ـ تاڭ...»

— كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، سەركەردە بوران خوجا كەيپ بولۇپ قاپتۇ، — دېدى بوران خوجىنى يولغا سېلىۋېتىپ كىرگەن سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى.

«ئۆزلەنگمۇ بوران خوجىغا ئوخشاش مېنى ئەيىبلىگۈلىرى بار. ئەمما ئاغىزلىرىدىن چىقىرالمايۋاتىدىلا، كۆڭلۈمنى ئاياۋاتىدىلا...»

— ئەمىسە مەن چىقاي، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كەينىگە يېنىپ.

— توختاپ تۇرسىلا، — دېدى شاھزادە سەييىدئەلى ئالپنى توختىتىپ، — ھازىرلا تۇرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزسىلا، بىزمۇ ھەر ئېھتىمالغا قارشى سەپەرگە تەييارلىق قىلغاچ تۇرايلى.

شاھزادىنىڭ چىرايىدىكى ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈكنى ھېس قىلغان سەييىدئەلى ئالىپنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا زارىقىش، تەلمۈرۈش، ئۈمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك ئىلكىدە ئۆتكۈزگەن ئىككى كۈن ئىككى يىلدەك

ئۇزاق تۇيۇلدى. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە يا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن-
نىڭ ئوردىسىدىن، يا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمدىن ھېچبىر
خەۋەر كەلمىدى. كۈنگە نەچچە ۋاق قېشىغا كىرىپ ئەھۋاللىشىپ
تۇرىدىغان سەييىدئەلى ئالپمۇ بۇ ئىككى كۈندىن بېرى ئۆنىڭدىن
ئۆزىنى قاچۇرغاندەك قىلاتتى.

«بىرەر خەۋەر كېلەيمۇ دېمەيدۇ ـ يا؟ نېمىلا بولمىسۇن ئە-
مىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بىر جاۋاب ئەۋەتىشى كېرەك ئى-
دىغۇ ئاخىر؟ مەلىكىگە نېمە بولغاندۇ؟ ئەجەب بۇيان كېلەيمۇ دې-
مەيدۇ، ياكى ئۇنىمۇ ھەرەمدىن چىققىلى قويمايۋاتامدىكىن؟ بەلكىم
ئەمىر ئالىيلىرى بۇ توي ئىشىنى ماقۇل كۆرمىگەن بولسا، قىزد-
نى تەقىب ئاستىغا ئالغاندۇ، ئۆزى كېلەلمىسىمۇ خېتى بولسىمۇ
كەلسە بولاتتى. مەلىكىنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەي يۇرتقا كېتەرمەن-
مۇ؟ ھېچبولمىسا يولغا چىققۇچە بىر كۆرۈشۈۋالسام بولاتتى. ئەم-
دى يەنە تىرەجەپ تۇرۇۋالسام يالغۇز سەركەردە بوران خوجىلا ئە-
مەس، سەييىدئەلى ئالپمۇ، نۆكەرلىرىممۇ مەندىن ئۈمىدسىزلىنى-
دۇ. ئاغزىدىن چىقارمىغان بىلەن كۆڭلىدە ئاغرىنىدۇ. شۇنداق،
ئۇلار ئەل ـ يۇرتنى سېغىنغاندەك مەنمۇ سېغىندىم. ئانام بىلەن
سىڭلىم مەختۇمسۇلۇ خېنىم قانداقراق تۇرۇۋاتقاندۇ؟...»

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئانىسىنى ئېسىگە ئېلىشى ھامان
يۈرىكى شۇررىدە ئېرىپ كەتتى، بۇرنى ئېچىشىپ، كۆز چاناقلى-
رىغا ياش كەلدى، كۆز ئالدىدا ئانىسى سۇلتان خاتۇننىڭ سولغۇن
چىرايى زاھىر بولدى. ئانا ئوغلىنى بوشاڭ، ئىرادىسىز، غەيرەت-
سىز دەپ ئەيىبلەۋاتقاندەك بىلىنىپ كەتتى.

«كەچۈرسىلە ئانا، مەن راستىنلا بوشاڭكەنمەن. شۇ چاغقى-
چە ھېچبىر ئىشنى روياپقا چىقىرالمىدىم، كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى
ئاقلىيالمىدىم. ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمغا بىر قىزنىڭ پىراق ـ
ھەسرىتى قوشۇلدى. ئوغۇللىرىنى چۈشەنسىلە ئانا. ئەل ـ يۇرت-
تىن، تەخت ـ سەلتەنەتتىن مەھرۇم بولۇپ، لاماكانلىقتا پۇچىلى-
نىۋاتقان نىمجان يۈرىكىمگە سۆيگۈ ـ مۇھەببەتتىن تەسەللى، مە-

دەت ئىزدەۋاتىمەن. ئوغۇللىرى ئۈچۈن ئول گۈزەل مەھبۇب خۇددى قايتىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلغان ۋەتىنىمدەك، قولغا ئېلىشنى ئار ـ مان قىلغان تەخت ـ سەلتەنەتتەك مۇھىم. قانداق قىلسام بولـۇر؟ يول كۆرسەتسىلە ئانا. شۇ تاپتا يېنىمدا بولغان بولسىلا بۇ ھالىمـ ـنى كۆرۈپ سەدپارە بولغان، مۇرادىمغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان، ئامال ـ چارە ئىزدىگەن بولاتتىلە. ئىلاجسىز قالدىم، يۇ ـ رىكىمنى تۈركىستاندا قالدۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇر بـولـۇۋاتىمـەن. شۇنداق قىلسام بولارمۇ ئانا؟...»

شاھزادە ئۇۋەيسخان قارايى يوق كۈتۈشكە ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى. غۇرۇر، ھايانى قايرىپ قويۇپ سىڭلىسىغا يېلىندى:

— ئۆتۈنۈپ قالاي، مەن ئۈچۈن ھەرەمگە بىر بېرىپ كەلسىـ ـلە سىڭلىم، مەلىكىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالاي.

ئاكىسىنىڭ ئەپتىگە قاراپ ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ كۆزىگە غىلىلدە ياش كەلدى.

— كەچۈرسىلە ئاغا، — دېدى ئۇ ئۆزىنى يىغىدىن ئاران تۇ ـ تۇپ تۇرۇپ، — ئۆزلەنى ئالداشنى خالىمايمەن، تۈنۈگۈن ھەرەمگە ئىككى قېتىم بېرىپ كەلدىم.

شاھزادىنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلدى. ئۈمىدسىز تۇيغۇلار ۋۇجۇدىغا قايتىدىن چاڭگال سالدى.

— مەلىكە بىلەن كۆرۈشەلىدىلىمۇ؟

— ياق.

— نېمىشقا؟

— مەلىكە بىلەن كۆرۈشتۈرمىدى.

— سەۋەبى نېمىكەن؟

— مەلىكە بىتاپ بولۇپ قاپتىمىش. تېۋىپ ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمىسۇن دېگەنمىش.

شاھزادە ئۆزىنى بېسىۋالالماي ۋارقىرىۋەتتى:

— يالغان! ئۇلار ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن قەستەن كۆرۈشتۈر ـ مىگەن گەپ.

— مېنىڭچىمۇ شۇنداق. بەردەم بولسىلا، ھامان ئامال تېپىلىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن چوقۇم كۆرۈشتۇرىمەن.

قاتتىق روھى چۈشۈپ كەتكەن شاھزادە سىڭلىسىنىڭ قېشىدىن قانداق يېنىپ چىققانلىقىنىمۇ بىلمىدى.

13

ئىككى كۈندىن بېرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن خانىشنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقمايۋاتاتتى. قىزىنى ئوردا ئىشىكئاغىسى تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىگە بېرىشنى قارار قىلىپ بولغان خانىش توختىماي ئەزۋەيلەيتتى:

— ئول لاماكان شاھزادە بولسا نېمە بوپتۇ؟ نام ـ نەسەبى شاھزادە بولسىلا ھېسابمىكەن؟ ھېلىمۇ نەچچە ئايدىن بېرى ئەزىز مېھمان قاتارىدا ھۆرمەتلەپ مېھماندارچىلىق قىلىۋاتىدىلا. تۇردىغانغا كاتتا قەسىر بېرىپ، قورسىقىنى بېقىۋاتىدىلا. كۆرسەتكەن ئىززەت ـ ئىكرام قارىنىنى ئەسكەن ئوخشايدۇ، ھەددىدىن ئېشىپ قىز سوراۋاتقىنىنى كۆرمەمدىغان. ھەدەپ بەرسەك ئەتە ـ ئۆگۈن تاجۇتەختلىرىنىمۇ سورايدىغان ئوخشايدۇ. بىزگە پەش قىلمىسۇن ئۇنداق شاھزادىلىكىنى، ئۇنىڭدىن تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسى مىڭ ھازا ياخشى. نەسەبى خوپ كەلمىسە نېمە بوپتۇ؟ جاھاندىكى مەلىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا شاھزادىلەرگە ياتلىق بولغانمىكەن؟

خانىش توختىماي چالۋاقايتتى. ئادەتتە تولىمۇ رايىش، ياۋاش ـ يۇمشاق بۇ ئايال بۇگۈن ئەنە شۇنداق چېچىنى چۇۋۇپ چىققاندى.

— بىراق مەلىكىلىرى ئۇل شاھزادىدىن باشقا ھېچكىمگە تەگمەيمەن دەۋاتسا، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئىمكان بار ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن خانىشنى قايىل قىلىشقا تىرىشىپ.

— ھەددى ئەمەس! — دېدى خانىش شالىنى چىچىپ، — ئۇنى ئاشۇنداق يامان ئۆگىتىپ قويغان ئۆزلىرى. نېمە دېسە رايىغا بېقىپ ئاخىرى بولغان يېرى مۇشۇ. ئەمدى رايىغا باقساق بولمايدۇ ئالىيلىرى. ماقۇل، ئۇل شاھزادىگە بەردۇقمۇ دەيلى، ئەتە قوپۇپ ئۆگۈنلۈككە يۇرتىغا ماڭسا، بىچارە قىزىمىز ھەرەج تارتىپ قالماسمۇ؟ سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈرمەسمۇ؟ شاھزادە تاجۇ ـ تەخت ئۈچۈن خان تاغىسى بىلەن ياغى قىلىپ قالسا، مەلىكىنىڭ ھاياتى تەھلىكە ئىچىدە قالماسمۇ؟ بۇ تەرەپلىرىنى ئويلاپ باقتىلىمۇ؟

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خانىشى كۆرسەتكەن بۇ ئورۇنلۇق سەۋەبلەر ئالدىدا دەماللىققا لام ـ جىم دېيەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— سىلىدىن ئۆتۈنۈپ قالاي، دەرھال پەرمان بەرسىلە ئالىيلىرى، مەلىكە ئەمدى ھەرەمدىن چىقمىسۇن. شاھزادىنىڭ ھېلىقى سىڭلىسى بىلەنمۇ كۆرۈشمىسۇن، ھەممە بالانىڭ بېشى ئاشۇ موغۇل مەلىكىسى.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خانىشنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇشقا مەجبۇر بولدى، ئەمما ئىش بۇنىڭ بىلەن بېسىقمىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن توي قىلىشقا ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قوشۇلمىغانلىقىنى بىلگەن مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم غوۋغا كۆتۈردى، شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن باشقا ھېچكىمگە تەگمەيمەن دەپ تۇرۇۋالدى. ئەمما بۇ چارە ئانىسىنىڭ ئالدىدا ئاقمىدى. بۇ چارىنىڭ تازا ئۈنۈم بەرمىگەنلىكىنى ھېس قىلغان مەلىكە تاماق يېمەي يېتىۋالدى. ئىككى كۈندىن بېرى ئاغزىغا بىر تال گىياھ، بىر تىمىم سۇ چاغلىق نەرسە سالمىدى. كېنىزەكلەرنىڭ يېلىنىش، يالۋۇرۇشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلمىدى. ئىككى كۈنلۈك ئاچلىق ھەم ئۇسسۇزلۇقتا مەلىكىنىڭ نازۇك تېنى بەرداشلىق بېرەلمىدى ـ دە، بۇگۈن ئەتىگەندە

ئاخىرى ھوشىدىن كەتتى.

مەلىكىنىڭ ھوشىدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۆڭ ـ سۆلى ئۆچكەن ھالدا ئالدىراپ ھەرەمگە كەلدى. تاشقىرىقى ھۇجرىدا ئولتۇرغان خانىش مىشىلداپ يىغلاۋاتاتتى. تاتىرىپ كەتكەن چىرايىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۈرگەن خانىشقا قاراپ بىرنى گۆلەيدى ـ دە، گەپ قىلمىدى. شۇ تاپتا ئۇ مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىشكە ئالدىراپ قالغانىدى.

— مەلىكە ھوشىغا كەلدى ئالىيلىرى، — دېدى ئىچكىرىكى ھۇجرىدىن چىقىپ كەلگەن تېۋىپ قول باغلاپ تۇرۇپ.

— ئەھۋالى قانداقراق؟

باياتىن بېرى قىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش ۋەھىمىسىدىن يۈرىكى سىرقىراپ، پۇت ـ قوللىرىدا جان قالماي، گاللىرى قۇرۇپ كەتكەن ئەمىر تېۋىپكە ئۈمىد بىلەن قارىدى.

— مەلىكىنىڭ مۇبارەك تېنى بەك زەئىپلىشىپ كېتىپتۇ. تومۇرىنىڭ سوقۇشىمۇ بەك ئاجىز. قۇۋۋەت شەربەتلىرىنى ئىچىپ، ئاز ـ تولا غىزاغا كىرىشسە ياخشىلىنىپ كېتىدۇ..

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تېۋىپنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا ئىچكىرى ھۇجرىغا كىردى. مەلىكە يۇلۇپ تاشلىۋەتكەن گىياھتەك سولىشىپ ياتاتتى. ئىككى مەڭزى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەن بولۇپ، لەۋلىرى قورۇلۇپ قالغان، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرى قېچىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئەمىر كېنىزەكنىڭ قولىدىكى شەربەت قۇيۇلغان پىيالىنى ئېلىپ مەلىكىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. بىر قوشۇق شەربەت ئۇسۇپ مەلىكىنىڭ لېۋىگە يېقىن ئەكەلدى:

— قېنى بىر يۇتۇم ئوتلىسىلا.

— مېنى زورلىمىسىلا ئاتا، — دېدى مەلىكە كۆز ياشلىرىنى توختىتالماي، — ھەرگىز ئىچمەيمەن.

قىزىنىڭ كۆز يېشى ئەمىرنىڭ يۈرىكىنى شۇررىدە ئېرىتىد-

ۋەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ئاتىلىق مېھرى قوزغىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ قىزىنىڭ نازۇك قوللىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئالدى:

ــ دورىلىق شەربەتنى ئىچمىسلە شاھزادە بىلەن قانداق توي قىلالايدىلا قىزىم؟ توي قىلىش ئۈچۈنمۇ تەنىنىڭ ماغدۇرى بولۇشى كېرەك ـ تە.

مەلىكىنىڭ يېرىم يۇمۇلغان كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. دادىسىغا گۇمانسىراپ قارىدى. شۇ تاپتا قۇلىقىغا ئىشەنمەي قالغانىدى.

ــ مېنى ئالداۋاتمايدىغانلا ـ ھە ئاتا؟

ــ يوقسۇ، زىنھار ئالدىمىدىم. سىلى مېنىڭ بارلىقىم، جىگىرىم، كۆزۈمنىڭ قارىسى تۇرسىلا، نېمىشقا ئالدىغۇدەكمەن؟ خۇشاللىقلىرى، سالامەتلىكلىرى ئۈچۈن بۇ جېنىم قۇربان بولسۇن قىزىم. خاتىرجەم بولسىلا، شاھزادىگە ھازىرلا خەۋەر بېرىۋېتىمەن. ھەممە ئىش سىلىنىڭ ئارزۇلىرىدىكىدەك بولىدۇ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شۇنداق دېگىنىچە پىيالىنى قىزىنىڭ لېۋىگە يېقىن ئەكەلدى. پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ياتقان مەلىكە پىيالىدىكى شەربەتنى تولۇق ئىچىۋەتتى.

ــ رەھمەت ئاتا، ــ دېدى ئۇ چىرايىغا تاتلىق كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ــ ئەمىسە ھازىردىن باشلاپ غىزا يېسىلە، ــ دېدى ئەمىر قىزىغا ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ، ــ كاجلىق قىلمىسىلا ـ ھە؟

ــ ماقۇل، ــ دېدى مەلىكە ۋەدە بېرىپ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تاشقىرىقى ھۇجرىغا چىقىپ دەككە ـ دۈككىدە ئولتۇرغان خانىشقا قاراپ قايىقىنى تۇردى.

ــ بولسىلا ئايىم يىغلاپ ئولتۇرۇۋەرمەي، تەييارلىق قىلسىلا.

تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان خانىش ئەمىرگە گۇمانسىراپ قارىدى:

— نېمىگە تەييارلىق قىلىمەن ئالىيلىرى؟

— تويغا، — دېدى ئەمىر شەيخ ئۆرىددىن كەسكىنلىك بىلەن، — مەلىكە بىلەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تويىغا. ئەمدىغۇ چۈشىنىشلىك بولغاندۇ؟

ئەمىرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ خانىش لام ـ جىم دېيەلمىدى.

※ ※ ※

ئەمىر شەيخ ئۆرىددىننىڭ چاقىرتقانلىقىنى ئاڭلاپ تۈرلۈك خىياللار ئىلكىدە ئوردىغا ئالدىراش يېتىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپ، ھۆدەيچىنىڭ يول باشلىشى بىلەن شاھنىشىنغا كىرىپ كەلدى ـ دە، تەختتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان تۈركىستان ھۆكۈمدارىغا ئېگىلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانھەزرىتىم، ئالتۇن بويىلىرى ئېسەنمىكىن؟

ئەمىر خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ سالامنى ئىلىك ئالدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قېنى جاي ئالسۇنلار.

سەييىدئەلى ئالپ تەختنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى خاس مېھمانلار ئۈچۈن تەييارلانغان كۇرسىغا بېرىپ ئولتۇردى.

«ئەمىر ھەزرەتلىرىنىڭ چىرايى ئەجەب خاپا كۆرۈنىدىغۇ، بۇ چاقىرتىشى ياخشىلىقتىنمىدۇ ياكى يامانلىقتىنمىدۇ؟ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نىكاھ ئىشى ياخشىلىققا تەۋسىپ تېپىپ قالار ئىلاھىم...»

— بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا يەر يۈزىنىڭ تەكەببۇرلىرى خارۇزار ۋە بىئېتىباردۇر، — دەپ سۆز باشلىدى ئەمىر شەيخ ئۆرىددىن ئاۋازىغا ۋەزمىن تۈس بېرىپ، — پېقىرلىق ۋە ئاجىزلىق باياۋاندا تەمتىرەپ يۈرگۈچىلەرگە ساخاۋەت داستىخىنىمىزدىن نېسىۋە ـ رىزىق بېرىش بىزگە ئابائى ئەجدادلىرىمىزدىن ئۇدۇمدۇر. شول بائىستىن گەرچە شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئاتا

مىراس تەسەررۇپىدا قارا نىيەت تاغىسىنىڭ تەھلىكىسىگە ئۇچراپ دەرگاھىمىزنى پاناھ تارتىپ كەلگەندىن بېرى ئۆز قېرىندىشىمىزدەك كۆرۈپ، دوستلۇق پەرھىزلىرىنى مېھماندارچىلىق يوسۇنلىرى بىلەن ئادا قىلىشقا تىرىشىپ كەلدۇق. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە شاھزادە ئالىيلىرى ھايات بېغىمىزنىڭ تولىمۇ نازۇك بىر غۇنچىسىنى ئۈزۈپ چېكىسىگە قىسىش ئارزۇسىدا بىزگە پەرزەنت بولۇش مۇددىئاسىنى بىلدۈردى. قىز چوڭ بولسا ياتلىق قىلىش ئەلمىساقتىن تارتىپ بار ئىش. شاھزادە ئالىيلىرى بىزگە پەرزەنت بولۇشنى ئارزۇ قىلغانىكەن، بىزمۇ پەرزەنت قىلىۋېلىشنى ئەلۋەتتە خالايمىز، ئەمما ھەرقانداق نىكاھ ئەزەلدىن مەلۇم شەرت، پۈتۈم بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن. شول بائىستىن بىزمۇ شاھزادە ئالىيلىرىغا شەرت قويۇشنى لايىق كۆردۇق. ئەمىرزادەم ئەلچىلىك مەجبۇرىيەتلىرىنى تولۇق ئادا قىلىپ، شاھزادە ئالىيلىرىغا يەتكۈزسىلە.

سەيپىدئەلى ئالىپ ئۈستىدىن تۆگمەن تېشى غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىل نەپەس ئالدى.

— مۆھتەرەم ئالىيلىرى شۇ قەدەر ساخاۋەت ۋە ۋاپا ئەھلىدۇركى، كۆرسەتكەن مېھىر ـ شەپقىتىدىن غەمناك ۋە نىمجان كۆڭلىمىزگە ئىقبال قۇياشى نۇر چېچىپتۇر. كەمىنەلىرى بەختىيار شاھزادىمىز ئۈچۈن ۋەدە بېرىمەنكى، ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانداق شەرتىنى بەجا كەلتۈرۈشكە تەييارمىز.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مەمنۇنىيەتلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

— دەپىنە ـ دۇنيا بۇ ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ھېچكىمگە ۋاپا قىلغان ئەمەس، بىر ۋاقلىق جانغا ئارام بېغىشلىغۇچى ئوزۇقنىڭ دەسمايىسى بولغان ئىككى تەڭگە پۇل ئىنسانىنىڭ شەۋكىتىگە ھېچقاچان جۇلا بولالماس. مال ـ دۇنيانى ئىنسان ھەر يول بىلەن، يەنى ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ ھۈنىرى بىلەن، دېھقان ـ چارۋىدار مېھنىتى بىلەن، مەنسەپدار ھۆكمى بىلەن، تىلەمچى ـ سائىللار

ئىشىكمۇ ئىشىك بېرىپ تىلەش يولى بىلەن تاپىدۇ، ئەمما مال - دۇنيا يىغىش، راھەت - پاراغەت ئىزدەش، ئېسىل نازۇنېمەتلەرنى يەپ - ئىچىش بىلەن ھاياتىغا زىننەت بېرىش ھەقىقىي ئىنساننىڭ پەزىلىتى ئەمەس. شۇڭلاشقا بىز مەلىكىنىڭ تويلۇق مېھرى ئۈچۈن ئۇل بەختىيار شاھزادىدىن قىل چاغلىق مال - دۇنيا تەلەپ قىلمايمىز. شەرتىمىز شۇلكى، شاھزادە ئالىيلىرى مەيلى ھازىر، مەيلى كېيىن بولسۇن موغۇلىستان سەلتەنەتىنى قولىغا ئېلىشى، ئۇل زېمىندىكى ئاۋام - رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن ئەدلى - ئادالەت ياقىلىشى، يىگىتلىك شانۇ شەۋكىتىگە تەخت - سەلتەنەت ئارقىلىق جۇلا بېرىشى شەرت، چۈنكى، ئۆز تەسەررۇپىنى زالىم بىر ھۆكۈمدارنىڭ زۇلۇمىدىن ئازاد قىلىشمۇ ھەقىقىي يىگىتنىڭ بۇرچى، پەزىلىتىدۇر. ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، شاھزادە ئالىيلىرىنى بىر ئۆمۈر پەرزەنتىمىز ھېسابلىماسمىز ھەمدە بەرگەن تۇزىمىزغا ھەر ئىككى ئالەمدە رازى بولماسمىز.

سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ۋۇجۇدى ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمدارىلا ئەمەس، ئەقىل - پاراسەتتە، پەزىلەتتە كامالەتكە يەتكەن دانىشمەن، ئەۋلىيادەك ھېس قىلدى. پەرزەنتىنى ئۆز ئېلىنىڭ شانۇشەۋكىتى ئۈچۈن، ئىنسانلىق غۇرۇرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۈندەش ھەقىقىي بىر ئاتىنىڭ مەجبۇرىيىتى ئەلۋەتتە. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بولغۇسى كۈيئو ئوغلىغا توي شەرتى قويۇش ئارقىلىق بۇ ئاتىلىق مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلغانىدى. ھەئە، سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ مەلىكە بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن موغۇلىستانغا قايتىش، تەخت - سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىش ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىپ قېلىشىدىن بەكمۇ ۋايىم يەيتتى، شۇڭا ھازىر خېلىلا خاتىرجەم بولدى.

— جانابى قېبىلىگاھىمىز رەھنەما بولۇپ بەرسە، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ، بۇ شەرتنى تولۇق ئادا قىلىشقا جان - ئىمانىمىز بىلەن كاپالەت بېرىمىز.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ كۆڭلىدىكى دىلغۇللۇق تارقاپ خىلىلا ئېچىلىپ قالغانىدى.

ــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى ئۇ گەپ تۈگىدى، دې-گەننى قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ بېرىپ شاھزادە ئالىيلىرىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزسۇنلار. تۈينىڭ ۋاقتىنى ئۆزى بېكىتسۇن، ھازىردىن باشلاپ تۈركىستان ۋادىسىدا توي.

ــ ھەممەتلىرىگە يەنە بىر قېتىم تەشەككۇر ئالىيلىرى. ئە-مىسە مەن ياناي.

ــ ئامان بولسىلا.

※ ※ ※

ــ دېگەنلىرى راستمۇ ئەمىرزادەم؟ يەنە چاقچاق قىلىۋاتماي-دىغانلا ـ ھە؟ توي ئىشىمىزغا راستتىنلا رازىلىق بەردىمۇ؟

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن توي قىلىش تەلىپىگە ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ رازىلىق بەرگىنىنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇ-ۋەيسخان خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. قۇ-لىقىغا ئىشەنمەي، سەييىدئەلى ئالپتىن قايتا ـ قايتىلاپ سورى-دى، ئىچ ـ ئىچىدىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى.

سەييىدئەلى ئالپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ قويغان توي شەرتىنى شاھزادىگە ئالاھىدە يەتكۈزدى.

ــ توي شەرتىنى يادلىرىدا مەھكەم تۇتسىلا ئالىيلىرى، ــ دېدى ئۇ ئەسكەرتىپ.

ــ خاتىرجەم بولسىلا ئەمىرزادەم، ئاللاھ خالىسا بۇ شەرتنى چوقۇم ئادا قىلىمىز. ئەمىر ئالىيلىرى شەرت قىلمىسىمۇ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىمىز ـ دە بۇ.

ــ ئەمدى ئەمىر ئالىيلىرى دېمەي جانابى قېيىنئاتام دېسى-لە، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

ــ ماقۇل، ماقۇل، ــ دېدى شاھزادە قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، ــ

يەنە تاپىلايدىغان، ئۆگىتىدىغان ئىشلار بارمۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىگە چاقچاق قىلىشقا تەمشىلىپ توختىۋالدى. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇ شاھزادىنىڭ سىڭلىسىنىڭ كۆيۈسى بولمىغان بولسىدى، تىلىنىڭ ئۇچىغا خويمۇ ئوبدان گەپلەر كەلگەنىدى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرى قابىلىيەتلىك، ھەممە ئىشتا يېتىشكەن، ئۆگىتىشنىڭ ھاجىتى يوق، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ قۇۋلۇق بىلەن كۈلۈپ.

دوستىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى پەملىگەن شاھزادە ئۇۋەيسخان پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

شۇ كۈنلەردە تۈركىستان ئوردىسىنىڭ ئىچ ـ تېشى توي تەييارلىقىغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.

14

تۇرپان تەختگاھى تولىمۇ سۈكۈتلۈك ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئېغىر كېسەل ئازابىدا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا خېلى ئايلار بولغانىدى. ئەمىرلەر، سەركەردىلەر، خىزمەتكارلار قاتتىقراق شەپە چىقىپ كەتسە بېشىغا بالا ـ قازا ياغىدىغاندەك، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دېگۈدەك ئاۋايلاپ مېڭىشاتتى، ئېھتىيات بىلەن سۆزلىشەتتى، ئوردىدا كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ ساز پۈتۈنلەي غايىب بولغانىدى.

ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قاراڭغا ياغلىغدىكى كىچىلىك ھۇجۇمىدا جېنىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئەينەكتەك مۇز تۇتقان يۇندى كۆلچىكىدە تاڭ ئاتقۇچە چىلىنىپ ياتقان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا قاتتىق سوغۇق تەگكەنىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى شە-

پە چىقارماي پەم بىلەن تۇرپانغا چېكىنىشكە پەرمان بەرگىنى بى-
لەن قىزىتمىسى بارغانسېرى ئۆرلەپ، پۇت ـ قوللىرى ماغدۇر-
سىزلىنىپ، ئات ئۈستىدە ئولتۇرالماي مەپىدە يېتىپ مېڭىشقا
مەجبۇر بولدى. تېۋىپلار ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ
قىزىتمىسىنى چۈشۈرەلمىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەنە ئا-
شۇنداق ئەھۋالدا تۇرۇپمۇ شاھزادە ئۈۋەيسخان بىلەن تۈركىستان
ئەمىرىنىڭ قوغلاپ كېلىشىدىن ۋايىم يەپ، ئۈچ كۈنگىچە قوشۇن-
نىڭ توختاپ ئارام ئېلىشىغا يول قويمىدى. قوشۇن بىلەن توخ-
تىماي يول يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان تېۋىپلار دورا قاينىتىشقا ئا-
مالسىز قالغانىدى. خان مەپىدە ياتقىنى بىلەن ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل
يوللاردا مەپە تولا سىلكىنىپ ئوبدان ئارام ئالالمىدى. تېۋىپلار يۇ-
رۇشنى توختىتىپ بىرەر كۈن تىنچ ئارام ئېلىشنى، بۇ ئارىلىقتا
زۆرۈر دورىلارنى قاينىتىپ تەييارلىۋېلىشنى ئېيتقان بولسىمۇ،
قاتتىق قورقۇپ كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان پەقەتلا قو-
شۇلمىدى. تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قوغلاپ كېلىش ۋەھىمىسىدىن
ئاز ـ تولا قۇتۇلغان بولسىمۇ، كۆڭلى يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئى-
دى. شاھزادە ئۈۋەيسخانىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن تۇرپانغا يېتىپ بېرىپ
ئاستانىنى ئىگىلىۋېلىشىدىن، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىلەن تىل
بىرىكتۈرۈۋېلىشىدىن قاتتىق ۋايىم يەۋاتاتتى. ئەھۋالىنىڭ ناچار-
لىقىنى سەركەردىلەرگە بىلىندۈرمەسلىك ئۈچۈن، ئەزايى ـ بەدىنى
قاتتىق ئاغرىپ تۇرسىمۇ بەرداشلىق بېرىۋاتاتتى. قورقۇنچ، ۋەھى-
مە، گۇمانخورلۇق ئۇنى ھېچكىمگە ئىشەنمەس قىلىپ قويغانىدى.
تۇرپانغا بېرىۋالساملا كېسىلىم سەللىمازا ساقىيىپ كېتىدۇ، دەپ
ئويلايتتى ئۇ. پۇتكۇل ئەزايى ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ قىزىپ، بۇرنى-
دىن سۇ ئېقىپ، بېشى ئېسىلىپ ئاغرىپ، توختىماي يۆتىلىپ
تۇرسىمۇ جاھىللىق قىلىپ، كېسىلىگە سەل قارىغانىدى. سەر-
كەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ئۆزىنى قاتتىق ئاغرىپ قاپتۇ دەپ
ئويلاپ، غەيرىي خىياللاردا بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن گاھىدا مە-
پىدىن چىقىپ ئاتمۇ مىنىپ قوياتتى، لېكىن بېشى قېيىپ، كۆزى

قاراڭغۇلىشىپ ئاتتا ئانچە ئۇزۇن ئولتۇرالمايتتى. تىۋىپلار ئىلاجسىز قوشۇندىن قېچىقىلىپ دورا قايناتاتتى ـ دە، تەييارلىغان دورىلارنى چەۋەندازلاردىن تېز سۈرئەتتە خانغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. لېكىن خان ياخشى ئارام ئالالمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلەرگە كېسەلنىڭ ئانچە ئېغىر ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش مەقسىتىدە پات ـ پات ئات مىنىۋالغانلىقى ئۈ ـ چۈن، چەۋەندازلار يەتكۈزۈپ كېلىپ بولغۇچە سوۋۇپ، مۇزلاپ كەتكەن دورىلارنىڭ ئۈنۈمى يوق دېيەرلىك ئىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەنە ئاشۇنداق مىڭ بىر مۇشەق ـ قەتتە تۇرپانغا يېتىپ كەلدى، لېكىن كېسىلى بەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن شاھنىشىندىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرالمى ـ دى، ئولتۇرغۇدەكمۇ ماجالى قالمىغانىدى. قىزىتمىسى بىر ئاز چۈشكەن بولسىمۇ، يۆلەپ قويمىسا ئولتۇرالمايدىغان، بىر يۆتىلىپ كەتسە يۆتىلىنى توختىتالماي قېقىلىپ كېتىدىغان، قان تۈكۈرى ـ دىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ كاللىسى سەگەك ئىدى. ئوردا ئىشلىرىنى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا تاپشۇرۇپ بېرىشكە خا ـ تىرجەم بولالماي، ھەممە ئىشلارنى يېتىپ تۇرۇپ نازارەت قىلاتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۈندىلىك سالامىنىمۇ يېتىپ تۇرۇپ قوبۇل قىلاتتى. مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ، پەرمان چۈشۈرەتتى. خاننىڭ ئېغىر كېسەل تۇرۇپمۇ ھەممە ئىشلارغا چات كىرىۋېلىشىدىن، ئۆ ـ زىگە ئىشەنمىگەنلىكىدىن رەنجىپ قالغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادمۇ بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ، بىر چەتكە چىقىۋالغانىدى.

ئۇزۇن قىش ئەنە ئاشۇ يوسۇندا ئۆتۈپ كەتتى. بىراق سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ كېسىلىدە قىلچىلىك ياخشىلىنىش بولمى ـ دى. كۆكلەم كېلىشى بىلەن يۆتەلمىسىمۇ قان تۈكۈرىدىغان بولۇپ قالدى. كېسىلىنىڭ ساقايمىغانلىقىدىن ئىچى پۇشۇپمۇ ياكى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ دېرىكىنى تېخىچە ئالالمىغانلىقىدىنمۇ ۋە ياكى كۈندىن ـ كۈنگە ئەدەۋاتقان زىيادە گۇمانخورلۇقىدىنمۇ ئەي ـ تاۋۇر تېرىككەك، سەپرا بولۇپ قالغانىدى. ئەمىر ـ سەركەردىلەر ـ

نىڭ يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈۋېلىشىدىن، ئۆزىگە قارشى ھەرىكەت
پىلانلىشىدىن ئەنسىرەپ، بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەر ـ
كەردىلەرنى كۈنىگە ئىككى ۋاق، گاھىدا ئۈچ ـ تۆت ۋاق يىغىنغا
چاقىرتاتتى، يوقىلاڭ سەۋەبلەر بىلەن كىملەرنىدۇر تىللايتتى؛
كىملەرنىڭدۇر مەنسىپىنى تۆۋەنلىتىپ، كىملەرنىڭدۇر مەنسىپىد ـ
نى ئۆستۈرەتتى؛ كىملەرنىدۇر جازاغا بۇيرۇپ، كىملەرگىدۇر ئىن ـ
ئام بېرەتتى. ئىشقىلىپ ھېلى دېگەن گېپى ھېلى يوق ئىدى. ئە ـ
مىر ـ سەركەردىلەرنى يۈرەكئالدى قىلىۋەتكەنىدى. «شاھزادە ئۇ ـ
ۋەيسخاننى ھازىرغىچە تۇتۇپ ئالدىمغا ئەكېلەلمىدىڭ» دەپ ياتىش
بېگى بىلەن ئاستانە ھاكىمىنى ئىككى قېتىم دۇمبالاتتى. ئەمىر ـ
سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن بىزار
بولۇشقا باشلىغانىدى، لېكىن ھېچقايسىسى كۆڭلىدىكىنى تېشىغا
چىقىرىشقا پېتىنالمايتتى.
ئۆرۈك ئالا بولۇشقا باشلىغاندا قومۇلدىن ئوردىغا مەلۇمات
كەلدى.
— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى ئۇلۇسبېگى
خۇدايداد ئەتىگەنلىك قوبۇلدا كېسەل ئازابىدا ياتقان خانغا يېقىنلاپ
كېلىپ، — قومۇل نائىب ئەمىرى سۇپۇرگە مىرزىدىن جىددىي
مەلۇمات كەلدى. مەلۇماتتا دېيىلىشىچە، موغۇللار بارسكۆلنى①
بېسىۋېلىپ، قومۇلغا تەھلىكە سېلىۋېتىپتۇدەك.
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئولتۇرۇشۇپ ئورىغا ئوخشاپ
قالغان گۇنسىز كۆزلىرىنى ئاۋۋال ئۇلۇسبېگىگە، ئاندىن باشقا
ئەمىرلەرگە تىكتى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى.
يوللىغان مەلۇماتىغا خاننىڭ تازا ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى ھېس
قىلغان ئۇلۇسبېگى قويىنىدىن قومۇل ئەمىرى سۇپۇرگە مىرزىنىڭ
يازغان مەلۇماتىنى چىقىرىپ ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. خان تىت ـ
رەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن مەلۇماتنى ئېلىپ شۇنداقلا كۆز يۇ ـ
گۈرتۈپ بىر يانغا تاشلاپ قويدى.

① بارسكۆل — ھازىرقى باركۆل ناھىيەسى.

— موڭغۇللار خېلىدىن بېرى سەلتەنەتىمىزگە تەئەررۇز قىد-
لىشقا پېتىنالماي كەلگەنىدى، — دېدى ئۇلۇسبېگى يەنە ئېغىز
ئېچىپ، — كۆكلەم كىرە - كىرمەيلا بارسكۆلنى بېسىۋاپتۇ.
ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلار بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمايدىغاندەك
قىلىدۇ. ئول ئاپەتكە باشتىلا چارە - تەدبىر كۆرمىسەك، ئەتە -
ئۆگۈن قومۇلنىمۇ قولدىن بېرىپ قويۇشىمىز مۇمكىن. قەشقەر
تېخىچىلا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قولىدا تۇرۇپتۇ. بۇ دورەم موڭ-
غۇللارغا قاتتىقراق تېگىپ قويمىساق، بۇيۇك تەسەررۇپىمىزنىڭ
تېخىمۇ كۆپ تەئەررۇزغا ئۇچرىشى تۇرغانلا گەپ. شۇڭا ئالىيلىرى
پەرمان بەرسە، بىر تۇمەن سەركەردە - لەشكەرنى دىلخاھلاپ قومۇل
ئەمىرى بىلەن بىللە جازا يۈرۈشى قىلىپ، موڭغۇللارنىڭ قولىدىن
بارسكۆلنى قايتۇرۇۋالغايمىز.

— خان ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، — دېدى باشقا سەر-
كەردىلەرمۇ ئۇلۇسبېگىنى قوللاپ، — قومۇلنى موڭغۇل تەھلى-
كىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، بارسكۆلنى قايتۇرۇۋالايلى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك ئى-
پادىسىز ياتاتتى. ھەئە، جىمجىت ياتقاندەك قىلغان بىلەن كۆڭلى
تىنچ ئەمەس ئىدى.

«مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ، ئۆزۈمنىڭ ھاجىتىمدىن ئۆزۈم چىقال-
مايمەن. ئۇلۇسبېگىگە لەشكەر تارتىشقا پەرمان بەرسەم لەشكەر-
لەرنى دىلخاھلىۋالسا ئاستانىنىڭ مۇداپىئەسى ئاجىزلاپ كېتىدۇ.
لەشكىرىي يۈرۈشكە يارلىق ئېلىۋالغان ئۇلۇسبېگىنىڭ ساداقىتىد-
گە بىرنېمىدەپ بولغىلى بولمايدۇ. ھاۋا ئىللىپ قالدى. قىشتىن
بېرى مىدىرلىماي مۆكۈپ ياتقان شاھزادىمۇ ئاشۇ بەتبەخت موڭ-
غۇللارغا ئوخشاش ئىنىدىن چىقتى ئەتىمالىم. ئەمدى جىم يېتىد-
ۋەرمەيدۇ. ناۋادا پەم بىلەن كېلىپ ئاستانىگە تېگىش قىلىپ قال-
سا، قېپقالغان لەشكەرلەر بىلەن قانداق تاقابىل تۇرىمەن؟ سەر-
كەردىلەر مەندەك ئەزرائىلنىڭ دەرگاھىغا يېقىنلاپ قالغان خانغا

ساداقەت كۆرسىتىشتىن يالتىيىپ، كۈچ ـ قۇدرىتى ئۇرغۇپ تۇرغان شاھزادىگە ئەل بولۇشنى خالىمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ مەيلىلا، موڭغۇللار بارسكۆلگە شۇكۇر قىلمىسا قومۇلغا قانائەت قىلۇر. ئەمما سەللىمازا ساقايمىغىچە لەشكىرىي يۈرۈشكە پەرمان بېرىش ئاقىلانىلىك بولماس. ئاھ تەڭرىم، مۇشۇنداق بىر پەيتتە بۇ نىجىس كېسەل ئەجەبمۇ چاپلاشتىغۇ ماڭا؟ تېزرەك شىپا تاپسام بولاتتى، ياكى ئوردىدىكى ھەكىملەر كېسەلىمگە ياخشىراق دورا قىلمايۋاتامدىغاندۇ؟ خەپ، خەپ... ھېلىمۇ ئوردا سىرتىدا، ئەل ـ يۇرتتا قانداق پىتنە ـ پاسات پەيدا بولدى، بۇنى بىر ئاللاھ بىلىدۇ. بۇلار تىل بىرىكتۇرۇپ مېنى ئالداۋاتىدۇ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن، ئوي ـ خىياللىرىدىن مەلۇمات بەرمەيۋاتىدۇ. ئوردىدا تەپرىقىچىلىكنىڭ باش كۆتۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ. كېسەلدىن ساقىيىۋالايچۇ قېنى، ئۇلارنى ئالدامچىلىق قىلغىنىغا، ساداقەتسىزلىك قىلغىنىغا، تاجۇتەختىمنىڭ ئۇلىنى كولىغىنىغا تۇيغۇزمەنغۇ. خەپ، شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئۆز قولۇم بىلەن تۇتۇپ كەلمەيدىغان بولسام...»

— ئالدىرىمىسۇنلار، يەنە بىرنەچچە ۋاق تەخىر قىلسۇنلار، — دېدى دېمى كېسىلىپ ئۆپكىسى غىژىلداپ تۇرغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، — گەرچە ھازىر كۆكلەم پەسلى بولۇپ، ئاستانە ئىللىپ قالغىنى بىلەن، بارسكۆل تەرەپلەر تېخى سوغۇق، بۇ لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ مۇۋاپىق پەيتى ئەمەس، سوغۇقتا لەشكەر تارتقاننىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتتۇق، ئالدىراقسانلىق قىلمايلى.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد يەنە گەپ قىلسا، ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان بولۇپ قالغان خاننىڭ تېرىكىپ قېلىشىدىن، قوپاللىق بىلەن سىلكىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ باش ئېگىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن خاننىڭ كۆرسەتكەن يوقىلاڭ باھانىسىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ قالغانىدى. لېكىن كۆڭلى تولىمۇ پاراكەندە ئىدى. ئۇ قەشقەرنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تارتىۋالغىنىدىن قانچىلىك ئۆ-

كۇنسە، شۇ تاپتا موغۇللارنىڭ بارسكۆلنى بېسىۋالغىنىدىنمۇ شۇنچىلىك ئۆكۈنەتتى، تىت ـ تىت بولاتتى. موغۇللارنىڭ بارسكۆلدەك كىچىككىنە يۇرتقا قانائەت قىلمايدىغانلىقىغا، مۇشۇنداق قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسە، ئەتە ـ ئۆگۈن قومۇلنىمۇ قولدىن بېرىپ قويىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئېغىر كېسەل ئازابىدا ئىڭراپ ياتقان خاننىڭ نېمە ئۈچۈن تۇتۇرۇقسىز سەۋەبلەر بىلەن موغۇللارغا قارشى لەشكەر تارتىشقا پەرمان بەرمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى قىياس قىلاتتى.

«بۈيۈك خاندان مۇشۇنداق بىر ئىستىبداتسىز خاننىڭ قولىدا ۋەيران بولۇپ كېتەرمۇ؟ ئۆز تەسەررۇپىنى، ئەل ـ ئۇلۇسىنى ياتلارنىڭ تەئەررۇزىدىن قوغدىيالمىغان ئادەمنىڭ سەلتەنەت ساھىبى بولۇشقا قانداقمۇ لاياقىتى بولسۇن؟ بۇ دېگەن ئەجدادلار ئالدىدا نومۇس، ئەۋلادلار ئالدىدا جىنايەت. ھە راست، خان ھازىر ماڭا ئىشەنمەيدۇ، ھېلىغۇ مەنكەنمەن، يېقىنلىرىغىمۇ ئىشەنمەيدۇ. شۇل سەۋەبتىن لەشكەر تارتىش ئىشىغا پەرمان بەرمەيۋاتىدۇ، موغۇللار ناۋادا قومۇلنى بېسىۋالسا يۇرتكى تېخىمۇ يوغىنايدۇ. ئۇل چاغدا قومۇلغىلا شۈكۈر ـ قانائەت قىلماي، تۇرپانغىمۇ كۆز تىكىدۇ. ھەئە، بۈيۈك تەسەررۇپىمىزنى تولۇق ئىستېلا قىلىشتىنمۇ يانماسلىقى مۇمكىن. تۇرپاننى مۇھاپىزەت قىلىشتا قومۇل مۇھىم ئۆتكەل، قومۇلنى قولدىن بېرىپ قويساق تۇرپاننى ساقلاپ قالماق بەسىي مۇشكۈل. خان ئالىيلىرى بۇنى چۈشەنمەمدىغاندۇ؟ راستىنى ئېيتسام، خان ئالىيلىرىنىڭ ئىستىبداتسىزلىقىنى پەقەتلا ياقتۇرمايمەن. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ بۈيۈك سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇپ يۇرتدارچىلىق قىلىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. بىراق ھازىر موغۇللار زېمىنىمىزغا تەئەررۇز قىلىپ تۇرغاندا، باسقۇنچىلارنى تاشلاپ قويۇپ، نەدىلىكى، ھايات ـ تىرىكلىكى نائېنىق شاھزادىنى ئىزدىشىم مۇمكىنمۇ؟ ئۇنداق قىلسام خەلقئالەم ئالدىدا رىياكار، بەتنىيەت، تۇزكور دېگەن ئاتاققا قالمامدىمەن؟ ئۇلۇسبېگىلىك شان ـ شۆھرىتىمگە داغ تەگكۈزۈۋالمامدىمەن؟ ما-

قۇل، خانني ماڭىغۇ ئىشەنمىدى دەيلى، ئۇنداقتا ئۆزى ئىشىنىدىغان سەركەردىسىگە بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن قومۇل ئەمىرىگە ھەمدەم بولۇشقا، قومۇلنى مەھكەم ساقلاشقا پەرمان بەرسە بولاتتىغۇ. قومۇلدا لەشكەر، ئوزۇق ـ تۈلۈك يېتەرلىك ئەمەس. ناۋادا موغۇللارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ قالسا ئۇزاققا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. قومۇلنى قولدىن بېرىپ قويساق ئورنىنى تولدۇرۇۋالغۇسىز زىيان، پۇشايمانغا قالىمىز. شۇ تاپتا شاھزادە ئۆۋەيسخان نەدىكىن؟ نېمە ئىش قىلىۋاتىدىكىن؟ ھېچبولمىغاندا نەۋرەم سەيىدئەلى ئالىپ بىرەر خەۋەر بېرىشى كېرەك ئىدىغۇ ئاخىر؟ ئۇلارنىڭ نەدىلىكىنى بىلسەم خاننىڭ ئەھۋالىنى، ئەل ـ يۇرتنىڭ، تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ بېشىغا كېلىش ئېھتىمالى بولغان خەۋپنى بىلدۈرۈپ قويسام بولاتتى. شۇ تاپتا شاھزادە ئالىيلىرى ئاستانىگە كەلسە، خاننىڭ ئەھۋالى ياخشى بولمىغاندىكىن، بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن ئوردىدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانني تەختتىن چۈشۈرۈپ، شاھزادىنى خانلىق تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولاتتى. خان ئېغىر كېسەل بولغان ئەھۋالدا قۇرۇلتاي چاقىرىش ئارقىلىق خان ئالماشتۇرۇش ئەزەلدىن بار قائىدىغۇ؟ بۇ ئىش سەلتەنەت يوسۇنلىرىغا ھەرگىز مۇخالىپ كەلمەيتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆپىنچىسى بۇ تەكلىپنى قوللايتتى...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئوي ـ خىياللىرىنىڭ تېگى يوق ئىدى. مۇۋاپىق بىر چارە ـ ئامال تاپالماي تىت ـ تىت بولاتتى. ئوردا تېۋىپلىرىدىن خاننىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سوراپ باقتى.

ــ ئالىيلىرىنىڭ ئۆپكىسى يىرىڭدىغان، كېسىلىنىڭ سىلغا ئۆزگىرىپ كېتىش ئېھتىمالى چوڭ. ئۇندىن باشقا بۆرەك بىلەن يۈرەكتە ئېغىر زەئىپلىك بار. بۇ يېقىندا ساقىيىپ كېتەلىشىگە ئىشەنچ قىلالمايمىز، ــ دېيىشتى تېۋىپلار ئامالسىزلىقىنى بىلدۈرۈپ.

ئۇلۇسبېگىنى قاتتىق غەم بېسىۋالغانىدى. چۈنكى، ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مۇشۇنداق يېتىپ تۇيۇقسىز قازا قىلىپ

كەتسە، موغۇللارغا قارشى تۇرۇش ئىشلىرى بىر يانغا قايرىلىپ قېلىپ، ئوردىدا ئىچكى قالايمىقانچىلىق، نىزا ـ بۆلۈنۈش كېلىپ چىقاتتى. بۇ موغۇلىستان سەلتەنەتى ئۈچۈن بارسكۆلنى بېسىۋالغان موغۇللارنىڭ تەھدىتىدىنمۇ نەچچە ھەسسە خەتەرلىك ئىدى. ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر پەقەت مەرھۇم خان تۇغلۇق تۆمۇرنىڭ جەمەتىگىلا بويسۇناتتى. ئۇلۇسبېگىگە ھەرگىز بويسۇنمايتتى. گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىككى ئوغلى بولسىمۇ، تېخى يېشى كىچىك ئىدى، سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايتتى. ناۋادا ئۇلاردىن بىرەرىنى دادىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويسا، ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر بالا خاننىڭ گۆدەكلىكىدىن پايدىلىنىپ ئۆز مەقسەت ـ مۇددىئالىرىغا يېتىشكە ئۇرۇناتتى. يەنە بىر تەرەپتىن تەخت ساھىبى قانۇنلىشىپ قالاتتى ـ دە، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىشى تەسكە چۈشەتتى. تاجۇتەخت ماجىراسى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ بىھۇدە قان تۆكۈلەتتى. مانا مۇشۇ بىر تالاي ئېھتىماللىقلار تۈپەيلىدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ دېرىكىنى ئېلىشقا ئالدىراپ قالغانىدى.

※ ※ ※

ئوردىدىن خېلىلا كىچىك سېلىنغان ئۇلۇسبېگى قەسرى بېزىلىشى، ھەشەمەتلىكلىكى جەھەتتىن ئوردىدىن قېلىشمايتتى. ئۈستىدە تولۇق قۇراللانغان ئىككى نۆكەر بىمالال ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆتۈشەلەيدىغان 15 ـ 16 گەز ئېگىزلىكتىكى قورۇق تام خۇددى قەلئە سېپىلىدەك قەسىرنى مۇستەھكەم ئوراپ تۇراتتى. نۆكەرلەر قورۇق تامنىڭ ئۈستىدە كېچە ـ كۈندۈز كۆزەتتە تۇراتتى. ئۇلۇسبېگى قەسرىمۇ تاشقىرىقى ھويلا، ئوتتۇرا ھويلا ۋە ئىچكىرىكى ھويلا دەپ ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنەتتى، تاشقىرىقى ھويلىدا خىزمەتكارلار، نۆكەرلەر تۇراتتى. ئوتتۇرا ھويلىغا تۇرپاننىڭ

كىلىماتىغا ماس كېلىدىغان تۇرلۇك مېۋىلىك دەرەخلەر قويۇلۇپ بىنا قىلىنغان باغچە بىلەن بىرلەشتۇرۇلگەن ھەشەمەتلىك ساراي جايلاشقانىدى. ئىچكىرىكى ھويلا ھەرەم ئىدى.

قەسىرنىڭ ئىچى ئاجايىپ ئىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئارا ھويلىدىكى سارايىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان ئېتىكاپخانىسىدا چازا قۇرۇپ ئولتۇرغىنىچە ئالدىدىكى رېھىلگە ئېڭىشىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا مەھرەم يىگىت ئېتىكاپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلدى ۋە قۇرئان ئوقۇۋاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ دىققىتىنى بۆلمەسلىك ئۈچۈن ئىشىك تۈۋىدە بىر پەس قول باغلاپ تۇردى. ئۇلۇسبېگى مەھرەمنىڭ زۆرۈر ئىش بولمىسا كىرمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنداقتىمۇ ئوقۇپ يېرىمىدىن ئاشقان پارىنى تۈگىتىۋېتىش ئۈچۈن دىققىتىنى بۆلمىدى. مەھرەم يىگىت كۈمۈش شامداندىكى شامنىڭ پىلىكى چېچەكلەپ تازا يورۇق بەرمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ كېلىپ شامنىڭ پىلىكىنى پەرلەپ قويدى. ئارىدىن بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، ئۇلۇسبېگى قۇرئاننى يېپىپ قويۇپ، قىسقىلا دۇئا قىلىۋالغاندىن كېيىن «نېمە ئىش؟» دېگەننى قىلىپ مەھرەم يىگىتكە قاراپ قويدى.

— ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى مەھرەم يىگىت قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئەمىرزادە مىرمۇھەممەدشاھ جانابلىرى بىلەن سالى غوجىدار ئىجازەتلىرىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

— باشلاپ كىرسۇنلار.

— خوش.

مەھرەم يىگىت چىقىپ كېتىپ دەقىقە ئۆتمەي ئۇلۇسبېگىنىڭ چوڭ ئوغلى مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدارنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دېدى ئۇلار سالام بېرىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — ئۇلۇسبېگى ئۇلارغا يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى، — خوش، جاي ئالسۇنلار.

ئۇلار سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تەتىللا يەكەندازدا يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى.

ــ خوش، مەلىكە سۇلتان خاتۇن شاھزادە ئالىيلىرىدىن خەۋەر بەردىمۇ؟

ــ پەرمانلىرىغا بىنائەن، ــ دېدى مىرمۇھەممەدشاھ جاۋاب بېرىپ، ــ ئەمىركەبىر قەسرىگە ئوتتۇرانچى كېلىنلىرىنى ئەۋەتكەنىدىم. مەلىكە سۇلتان خاتۇن بىلەن كۆرۈشۈپ شۇنداق خەۋەر ئېلىپ كەلدىكى، شاھزادە ئۈۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ تۆت ـ بەش ئايدىن بېرىقى ئەھۋالىدىن ئۇلارمۇ خەۋەرسىز ئىكەن.

«بۇ قانداق ئىش بولۇپ كەتتى ئەمدى، شاھزادە ئالىيلىرى يا ئانىسى بىلەن ئالاقىلاشماپتۇ، يا مەن بىلەن. كۇتۇلمىگەن بىرەر ئىش بولۇپ قالدىمۇ ـ يا؟ خۇدا ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

ئۇلۇسبېگى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئوغلىغا قارىدى.

ــ ئاغىچىلىرىدىن سوراپ باقتىلىمۇ؟ مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ سالامەتلىكىنى دەيمەن.

ــ مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ ئەھۋالى ياخشىكەن. بىراق، كىچىك مەلىكىسى مەختۇمسۇلۇ خېنىم بىتاپ بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ.

ــ كېسىلى ئېغىرمىكەن؟

ــ شۇنداق ئوخشايدۇ. مەلىكە سۇلتان خاتۇن، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە يەتكۈزۈپ قويسىلا، مۇمكىن بولسا قەسرىمىزگە ئوردا تېۋىپلىرىدىن بىرەرسىنى ئەۋەتىپ مەلىكەمنىڭ كېسىلىنى داۋالىتىپ قويغان بولسا، شەھەردىكى تېۋىپلارنىڭ دورىسى تازا كار قىلمايۋاتىدۇ، دەپتۇ.

ئۇلۇسبېگى بىلدىم، دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ باشقا ئىش بولمىسا ئارام ئالسۇنلار.

ــ خوش.

مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدار ئاستا ئورنىدىن تۇرۇشتى.

ـــ ئاغىچىلىرىغا تاپىلىسىلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ئوغلىغا قاراپ، ـــ تىل ـ زەبانىغا ھېزى بولغاي. مەلىكە سۇلتان خانۇندىن شاھزادە ئالىيلىرىنى دېرەكلىگىنىمىزنى ھېچكىمگە تىنمىغاي.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا بۇزرۇكۋارىم.

ـــ مەزلۇم كىشىنىڭ ئىچىدە گەپ ياتمايدۇ. ھەرھالدا قاتتىق جېكىلىسىلە، كۇنداشلىرى[1] گىمۇ بۇ توغرۇلۇق ئېغىز لانمىغاي.

مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدار چىقىپ كەتتى.

ـــ ئۇسسۇلۇقتا تاۋىلىرى بارمىكىن ھەزرىتىم؟ ـــ سورىدى مەھرەم يىگىت.

ـــ ئۇسسىمىدىم، پۇتۇم سەل ئۇيۇشۇپ تۇرىدۇ.

مەھرەم يىگىت ئۇلۇسبېگىنىڭ پۇتىنى يۇمشاق تۇتۇشقا كىرىشتى. ئادەتتە ئۇلۇسبېگى ئارام ئالمىغۇچە مەھرەم يىگىت ئۇخلىمايتتى.

«نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپمۇ جىمىپ كەتتى، ياكى ئۇ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىللە ئەمەسمىدۇ؟ ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. كۆزدە ئاخىرقى قېتىم خەۋەر ئېلىپ كەلگەن چاپارمەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىمنى سەييىدئەلى ئالپقا نىكاھلاپ بەرگەنلىكىنى ئېيتقانىدى. شۇنداق ئىكەن، ئۇ شاھزادە ئالىيلىرىدىن تېخىمۇ ئايرىلمايدۇ. زادى نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندۇ؟ ئەجەب جىمىپ كېتىشتىغۇ. بۇ چاغقىچە ئاز دېگەندە ئىككى قېتىم چاپارمەن كېلىشى كېرەك ئىدى...»

ھەئە، ئۇلۇسبېگى نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالپنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ يېنىدا ئىكەنلىكىنى ھەتتا ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھتىنمۇ سىر تۇتقانىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئىشىك تۈۋىدە سالى غوجىدارنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئۇنىڭ ئۇلۇسبېگىگە يەتكۈزىدىغان مۇھىم گېپى چىقىپ قالغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ ئىجازى-

[1] كۇنداشلىرى ـــ مىرمۇھەممەد شاھنىڭ باشقا خوتۇنلىرىنى دېمەكچى.

تىسىز مەھرەم يىگىتتىن باشقا ھېچكىم خالىغانچە ئۇسۇپ كى-
رەلمەيتتى. مەھرەم يىگىت دەس ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتى،
ئىشىك تۈۋىدە سالى غوجىداردىن باشقا يەنە بىر يوچۇن كىشىمۇ
بار ئىدى.

ــ ھەزرىتىمگە يەتكۈزسىلە، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى-
نىڭ قېشىدىن چاپارمەن كەلدى.

مەھرەم يىگىت دەرھال قايتىپ كىردى ـ دە، سالى غو-
جىدارنىڭ گېپىنى يەتكۈزدى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىدىن
چاپارمەن كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى بىردىنلا روھلاندى.

ــ دەرھال كىرسۇن.

ئاۋۋال سالى غوجىدار، ئاندىن شاھزادىنىڭ چاپارمىنى ئى-
شىكتىن كىرىپ ئۇلۇسبېگىگە سالام بەردى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى بىرئاز قى-
مىرلاپ قويۇپ ۋە شام يورۇقىدا چاپارمەن يىگىتنىڭ چىرايىغا
سىنچىلاپ قاراپ خېلىلا خاتىرجەم بولدى. بۇ شاھزادە ئۇۋەيسخان
بىلەن ئۇلۇسبېگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالاقىچىلىك قىلىۋاتقان يى-
گىت ئىدى.

مەھرەم يىگىت بىر پەتنۇستا ئىككى پىيالە شەربەت ئېلىپ
كېلىپ سالى غوجىدار بىلەن چاپارمەن يىگىتكە تۇتتى.

ــ باشقا ئىش بولمىسا مەن چىقاي، ــ دېدى سالى غو-
جىدار. ئۇ ئۇلۇسبېگىنىڭ ھەر دائىم چاپارمەن بىلەن خاس سۆز-
لىشىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى، شۇڭا ئۆزىنى سورىغاندى.

ــ چىقىۋەرسىلە، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى سالى غوجىدارغا
ئىجازەت بېرىپ، ــ ئەمما سەگەكرەك ياتارلا.

ــ ئاستانىگە قاچانراق كەلدىلە ئالچىنبەگ؟ ــ سورىدى ئۇ-
لۇسبېگى چاپارمەنگە نەزەرىنى ئاغدۇرۇپ.

ــ پېشىن بىلەن ئەسىرنىڭ ئارىلىقىدا، ــ دېدى ئالچىنبەگ
قەددىنى رۇسلاپ، ــ خۇپىيە ـ پايلاقچىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ

قالماي دەپ دەڭدە ئارام ئېلىپ ھازىر كېلىشىم.

ئۇلۇسبېگى ئالچىنبەگنىڭ چىچەنلىكىگە قايىل بولۇپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

— ئېھتىيات قىلغانلىرى بەلەن بوپتۇ. خوش، شاھزادە ئالىيلىرى ھازىر نەدە پاناھلىنىۋاتىدۇ؟

— تۈركىستاندا ھەزرىتىم.

— تۈركىستاندا؟ — ياندۇرمىلاپ سورىدى ئۇلۇسبېگى تەئەججۇپلەنگەن ھالدا.

— شۇنداق ھەزرىتىم، شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن ئەمىرزادەم ھازىر ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىدا.

«توۋا خۇدايىم. ماۋۇ يىگىتلەرنىڭ قىلغان ئىشىنى كۆرمەمدىغان، ئۇلارنىڭ تۈركىستان ئەمىرىنىڭ دەرگاھىنى پاناھ تارتىپ بېرىشىنى خىيالىمىزغىمۇ كەلتۈرمەپتىمەن دېسە، شۇڭا خېلىدىن بېرى ئەل ـ يۇرت تىنچىپ قاپتىكەن ـ دە. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئايغاقچى، جاسۇسلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغىنى بىكار ئەمەسكەن...»

— شاھزادە ئالىيلىرى قاچاندىن بېرى ئۇل دەرگاھتا تۇرۇۋاتىدۇ؟

— سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى قاراڭقا ياغلىغدىن لەشكەر چېكىندۈرگەندىن بېرى، — دېدى ئالچىنبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — شۇ چاغدا بىزمۇ قاراڭقا ياغلىغقا بارغانىدۇق. كېچىسى خاننىڭ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرۇپ مۇددىئايىمىزغا يېتەلمىدۇق. خان شاھزادە بىلەن ئەمىرزادەمنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن قۇتۇلۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىز چېكىنىپ، ئەتىسى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ قارارگاھىغا باردۇق.

ئۇلۇسبېگى قاراڭقا ياغلىغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ چېدىرىغا قىلىنغان كېچىلىك ھۇجۇمنىڭ ئەھۋالىنى ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھتىن ئاڭلىغان ھەمدە تۇرپانغا قايتىپ كەلگەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ بۇ ھۇجۇمنى كۆپتۈرۈپ سۆزلەپ، ھۇ-

جۇمنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قىلغانلىقىنى ئېيتىپ دادلاپ بەر-
گەندى. ئەمما ئۇلۇسبېگى: «خان ئالىيلىرى گېلىغا تاماق تۇرۇپ
قالسىمۇ، كۆتىگە يەل كەپلىشىپ قالسىمۇ شاھزادىدىن كۆرىدۇ.
بۇ بەلكىم تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قىلغان كېچىلىك ھۆجۇمى بو-
لۇشى مۇمكىن. خان ئالىيلىرى قوشۇن چېكىندۇرۇشكە باھانە تا-
پالماي، شاھزادە ئالىيلىرىغا دۆڭگەپ قويۇۋاتىدۇ. مەقسىتى —
سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا مەن جاپا تارتىپ ۋەتىنىمىزگە
تەھلىكە سېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇۋاتسام، شاھزادە بىز تەرەپتە
تۇرماي ياۋغا كۆمەكلەشتى، دەپ شاھزادە ئالىيلىرىغا بەتنام سۇۋاپ،
ئابرۇيىنى تۆكمەكچى» دەپ ئويلاپ ئىشەنمىگەندى.

«قاپلاننىڭ يۈرىكىنى يەۋالغانلارنىڭ قىلغان قاراملىقىنى قا-
رىمامدىغان، نەچچە تۈمەن لەشكەر جايلاشقان قارارگاھقا تەپ تارت-
ماي شەبخۇن ئۇرۇپتۇ ـ دە. ئەسلىدە خان ئالىيلىرى شۇلارنىڭ
سەۋەبىدىن يۈندى كۆلچىكىدە مۆكۈپ يېتىپ كېسەل تېپىۋالغان
ئىكەن. كېچىسى شەبخۇن ئۇرۇپ خاننى قاتتىق چۆچۈتكەن ئادەم
نېمىشقا ئەتىسى تۈركىستان ئەمىرى بىلەن بىللە خاننى قوغلى-
مىغان بولغىيدى؟ بەلەن پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ...»

— شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن ئەمىرزادەم سالامەتمۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋاتىدۇ.

— خەۋەر بەرمەي شۇنچە ئۇزۇن جىمىپ كەتكىنىشتىغۇ ئۇلار؟

— ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ئالچىنبەگ، —
تۈركىستانغا بارغاندىن كېيىن شاھزادە ئالىيلىرى ئاشىقلىق كې-
سىلىگە گىرىپتار بولدى.

— ئاشىقلىق كېسىلىگە؟ — ئەجەبلىنىپ سورىدى ئۇلۇس-
بېگى.

— شۇنداق ھەزرىتىم، شاھزادە ئالىيلىرى تۈركىستانغا بار-
غاندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ مەلىكىسى
دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولۇپ قالدى.

ئالچىنبەگ تۈركىستاندا بولغان ئىشلارنى يىپىدىن ـ يىڭ-

-نىسغىچە سۆزلەپ بەردى.

ــ بۇ چاغقىچە ئۇل ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ تويىمۇ بولۇپ بولدى ئەتىمالىم، ــ دېدى ئالچىنبەگ گېپىنى خۇلاسىلەپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ توي قىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى ھەم ئەجەبلەندى، ھەم خۇشال بولدى.

«شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھەر يەرلەردە قاڭقىپ يۈرۈپ ئاخىرىدا تۈركىستان ئەمىرىگە كۈيۈ ئوغۇل بولۇپ قالغىنى ئاجايىپ ئىش بوپتۇ. بۇمۇ تەقدىر ـ ئىرادە. نىكاھ غايىب دەپتىكەن. ئىنسان پېشانىسىگە پۈتۈلگىنىنى كۆرمەي ئىلاجى يوق. بەلكىم بۇ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇشىنىڭ بىر بېشارىتىدۇر. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئېغىر بىتاپ بولۇپ ياتقان مۇشۇ كۈنلەردە تۈرپانغا تېزرەك يېتىپ كەلسە، ئىشلار ئاسانغا چۈشەتتى. شاھزادە قېيىنئاتىسىدىن لەشكەر سوراپ يۈرمەس ـ ھە؟ ناۋادا تۈركىستان لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلسە، ئۇردا ئىچى ـ سىرتىدا ئۇنى ۋەتىنىگە ياتلارنى باشلاپ كەلدى دەپ پىتنە بولىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدا ئۇنىڭ لەشكەر باشلاپ كېلىشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ھازىر سەلتەنەتنى تىزگىنلەپ تۇرغۇدەك مادارى قالمىدى. بۇنى بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر ھېس قىلىپ يەتتى ئەتىمالىم. ھېلىتىن ماڭا خۇشامەت قىلىشقا باشلىدى، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خاننى ئالماشتۇرۇش مۇددىئايىمنى بىلدۈرسەم ھېچكىم قارشى چىقىشقا پېتىنالمايدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن لەشكىرىي دىۋان يەنىلا مېنىڭ ئىلكىمدە...»

ئۇلۇسبېگى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، مەھرىمىگە قەغەز ـ قەلەم ئەكەلدۈردى ـ دە، خەت يېزىشقا كىرىشتى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىغا تېزدىن يەتكۈزۈپ بەرسىلە، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى خەتنى ئالچىنبەگكە بېرىپ، ــ ئۆزلىنى سالى غوجىدار ھازىرلا شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىرىپ قويسۇن. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا قانچە تېز بارسىلا شۇنچە ياخشى.

ــ ئەمىرزادەمنىڭ ئاغىچىسى ئۇزسۇلتان خېنىم ۋالىدەسىد-گە بىر پارچە خەت يېزىپ بەرگەنىدى. ئەمىرزادەمۇ ئۇل قېيىنئا-نىسى بىلەن چوقۇم كۆرۈشۈپ كېلىشىمنى تاپىلىغان...

ــ ئۆزلە بۇ ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇپ مېڭىۋەرسىلە، خەتنى ئۆزۈم يەتكۈزۈپ بېرىمەن، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى، ــ شاھزادە ئالىيلىرىغا بۇ مەكتۇپنى يەتكۈزۈش ھەممىدىن مۇھىم. يولدا ھەرگىز ھايال بولمىسىلا، قاتتىق ئېھتىيات قىلغايلا.

15

تۈركىستان. ئۇجمە ئالا بولغان مەزگىل.

ۋىسال لەززىتىدىن بىھوش بولغان شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوۋ-نىمۇ، ماھارەت مەشىق قىلىشنىمۇ تاشلىغانىدى. سەيىدئەلى ئالىپ بىلەن كۆرۈشۈشكىمۇ كەمدىن - كەم ۋاقىت چىقىراتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ۋەتەنگە قايتىپ تاغىسىدىن تەخت - سەلتەنەتنى تارتىۋېلىشتىن ئىبارەت مەقسەت - مۇددىئاسىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

تۇرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزغىنىغا ئىككى ئايدىن ئاشقان بول-سىمۇ تېخىچىلا خەۋەر بولمىغانلىقى ئۈچۈن سەيىدئەلى ئالىپمۇ شاھزادە بىلەن بۇ ئىشلار توغرۇلۇق سۆزلىشىشنى ئانچە لايىق كۆرمىدى. شاھزادىگە گەپ قىلىشقا پېتىنالمىغان سەركەردە بوران خوجا پات - پات سەيىدئەلى ئالىپنىڭ قېشىغا كېلىپ بېشىنى ئاغرىتاتتى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرى ئاغىچىغا سەلتەنەتنى تېگىشەرمۇ ئە-مىرزادەم؟ بىر گەپ قىلسىلا بولاتتى. ئاشىقمۇ بولدى، توي قىلىپ مۇرادىغىمۇ يەتتى. ئەمدى يۇرتقا قايتىپ تاجۇتەختنى قولىغا ئې-

لىشنىڭ كويىغا چۈشسە بولاتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بۇ ھەقتە توي شەرتىمۇ قويۇپتىكەن، ئۆزلەمۇ شاھزادىگە ۋاكالەتەن ۋەدىمۇ بېرىپتىكەنلا. بۇ شەرتنى شاھزادىنىڭ سەمىگە سالدىلىمۇ زادى؟ قاچانغىچە خەقنىڭ دەرگاھىدا يەپ ياتۇرمىز؟ ــ دەيتتى بوران خوجا ئاغرىنىپ.

ــ ئالدىرىمىسىلا سەركەردە، ئاستانىگە كەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلسىلا شاھزادە ئالىيلىرىنى يۇرتقا قايتىشقا دەۋەت قىلىمىز، ــ دەيتتى سەييىدئەلى ئالپ تەسەللى بېرىپ.

شۇنداق دېگىنى بىلەن سەركەردە بوران خوجىدىن بەكرەك تىت ــ تىت بولاتتى، ئالچىنبەگنىڭ يولىغا بىتاقەتلىك بىلەن قارايتتى. گاھى ۋاقىتلاردا ئۈمىدسىزلىنىپمۇ قالاتتى.

«سەۋر قىلاي، ئاگال ئالچىنبەگ قايتىپ كەلسۇن. شۇ چاغدىمۇ شاھزادە ئالىيلىرى يەنە يۇرتقا قايتىشقا كۆڭۈلشىمىسە، ئاندىن ئۆزۈم كېتىۋېرىمەن. ھەرقانچە بولسىمۇ شاھزادە ئەل ــ يۇرتنى، ئانىسىنى، قېرىنداشلىرىنى ئۇنتۇپ كەتمەس...»

سەييىدئەلى ئالپ ئەنە شۇنداق دېلغۇللۇق ئىچىدە تۇرغان كۈنلەردە ئالچىنبەگ ئاخىرى يېتىپ كەلدى.

ــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئېغىر كېسەلكەن، ــ دېدى ئالچىنبەگ ئەمىرزادىگە بوۋىسىنىڭ سالامىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ــ مانا بۇ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ يازغان مەكتۇپى.

سەييىدئەلى ئالپ مەكتۇپنى قولىغا ئالدى. مەكتۇپ پېچەتلەكلىك ئىدى. ئۇ بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن خەتنى قوينىغا سالدى ــ دە، شاھزادىنىڭ قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۇلارغا ئوردىسىغا يانداش سېلىنغان تېخىمۇ كاتتا قەسىردىن بىرنى ئاتاپ بەرگە-

نىدى. مانا مۇشۇ سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر شاھزادە ھەمراھلىرى بىلەن كۈندە دېگۈدەك كۆرۈشەلمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شاھزادە سەييىدئەلى ئالپنى بىر ئاش پىشىم ساقلاتقاندىن كېيىن قەسىرنىڭ مېھمانخانىسىدا كۆرۈشتى.

ــ ئەجەب كەم دىدار بولۇپ كەتتىلىغۇ ئەمىرزادەم؟ ــ دېدى شاھزادە سەييىدئەلى ئالپ بىلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن.

ئۇلار بىر ھەپتىدىن بېرى كۆرۈشمىگەنىدى. سەييىدئەلى ئالپ شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئۇيقۇسىراپ تۇرغان كۆزلىرىگە بىر قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى.

ــ بىزنىڭغۇ كۈندە كېلىپ كۆرۈشكىمىز بار، بىراق ئالىيلىرىنىڭ شېرىن دەملىرىگە ھالاقىت يەتكۈزمەيلى دېدۇق.

سەييىدئەلى ئالپنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن شاھزادە خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ ئەيىب ئارتىشقا ئۇستا ـ دە ئۆزلە. كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقىنى ئايرىغۇچىلىكىمىز بار بىزنىڭ.

ــ راست شۇنداقكەن، بىر ئاش پىشىمدا ئاران ئويغاندىلا، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ باياتىن بېرى ساقلىغىنىنى شاھزادىنىڭ يۈزىگە سېلىپ.

ــ رەنجىمىسلە، ئۆزلەنىڭمۇ ئۇخلاپ قالغان چاغلىرى بولغانغۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالپ توغراقلىقتا مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن يېڭى توي قىلغان كۈنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ تۇرپانغا ئەۋەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئۆزىنى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشقا تىرىشىپ ۋە قويىنىدىن ئالچىنبەگ ئېلىپ كەلگەن خەتنى ئېلىپ تەڭلىدى.

ــ قاچان قايتىپ كەلدى؟ ــ دېدى شاھزادە بىردىنلا دىققىتىنى يىغىپ.

ــ ھېلىراقتا، كۆرۈشۈپلا دەرگاھلىرىغا يۈگۈردۈم.
شاھزادە مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

سەلتەنەت بۇرجىنىڭ نۇرانە يۇلتۇزى بولمىش شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىغا بىھېساب سالاملار يوللاش بىلەن مۇبارەك ئالتۇن بويلىرىغا ساقلىق تىلەيمەن. ساداقەتمەن نۆكىرىمىز ئالچىنبەگدىن ئالىيلىرىنىڭ تۈركىستانغا قەدەم كەلتۈرگەندىن كېيىن ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا بولغانلىقلىرىنى، قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ئول مەھبۇبنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئالدىدا تۇرغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ بىھېساب سۆيۈندۇق. ئالىيلىرىنىڭ چىن يۈرىكىدىن كۆڭۈل بەرگەن مەھبۇب بىلەن نىكاھلىق بولۇشى ئەل ـ يۇرتنىڭ، سەلتەنەتنىڭ بەختىدۇر. ئاللاھ ئىگەم بەندىسىنى بىر ھۆكمى بىلەن غەمگە دۇچار قىلسا، يەنە بىر ھىممىتى بىلەن بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشتۈرىدىكەن.

ئالىيلىرى خەۋەرسىز قالمىغايلاكى، ئۇشبۇ كۈنلەردە سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالدى. ئاشۇ نۇسرەتسىز تۈركىستان يۇرۇشىدىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانچە يەقەتلا ئۆرە بولالمىدى. كېسەل ئاسارىتىدىنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر تېخىمۇ گۇمانخور، تېخىمۇ خۇيلۇق، تېخىمۇ زالىم بولۇپ قالدى. بىزدەك ئۇلۇسبېگى تۇگۇل، ئۆز ۋاقتىدا تەختكە ئولتۇرۇشىغا ھەمدەمدە بولغان ئەڭ يېقىن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگىمۇ ئىشەنمەيدۇ. خۇدا ئۇرغاننى خۇدابەندە قوشلاپ ئۇرۇپتۇ دېگەندەك، يېقىندىن بېرى موڭغۇللار بارسكۆلنى بېسىۋېلىپ كۆزىنى قومۇلغا تىكمەكتە. لەشكەر تارتىپ بېرىپ ياۋغا تاقابىل تۇرايلى دېسەك نەزەمىبللا يارلىق چۈشۈرمەي تۇرۇۋالدى. ئەل ـ يۇرت ياۋنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرۇۋاتىدۇ، ئەمما ئىلاجسىزمىز. ئەل ـ

رەئىيەتنى زالىمنىڭ زۇلمىدىن، يۇرت ـ زېمىننى ياتلارنىڭ ئىستىبلاسىدىن قۇتۇلدۇرماق ئىبادەتنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر. ئۇل بائىستىن ئولتۇرغان بولسىلا قوپقايلا، قوپقان بولسىلا ماڭغايلا، ماڭغان بولسىلا يۈگۈرگەيلا. بۇنى ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ، ئەدلى ـ ئادالەتكە هامىي بولغۇچى پاسىبانغا تەشنا ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەرزى دەپ بىلگەيلا.

هازىر سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئۆزىنىڭ هاجىتىدىن ئۆزى چىقالىغۇدەك ماجالى يوقتۇر، بۇ ئۆزلە ئۇچۇن ياخشى پۇرسەتتۇر. تېزدىن ئاستانىگە كەلسىلە. خان ئېغىر كېسەل بولۇپ ياتقاندا، سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ هۆددىسىدىن چىقالمىغاندا، قايتىدىن تەخت ساهىبى بەلگىلەپ خان ئالماشتۇرۇش ئابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان سەلتەنەت يوسۇندۇر. هازىرقى ئەھۋالدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانلىق تەختكە ئۆزلەنى ئولتۇرغۇزۇش تامامەن يوللۇق ئىش. بەلكىم بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر مۇخالىپەت سىپىدە تۇرۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن ئېغىر كېسەلدە ياتقان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئۇلارغا هامىي بولالىغۇچىلىكى يوق. ئۆزلە پەقەت ئازغىنە لەشكەر بىلەنلا ئاستانىگە كېلىپ سۈر ـ هەيۋە كۆرسىتىپ قويسىلا كۇپايە، قالغان ئىشلارنى ئۆزۈم بىر ياقلىق قىلىمەن.

مۇبارەك ئاياغلىرىدىن توزىغان چاڭلارنى كۆزىمىزگە سۈرتۈشكە تەشنا بولۇپ تۇرغۇچى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادتىن دەپ بىلۇرلا.»

شاهزادە ئۇۋەيسخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، بىردىنلا خىيالغا پاتتى. تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغىنىدىن نېمە ئۈچۈندۇر ئانچە خۇشال بولالمىدى.

«ئۆزىنىڭ هاجىتىدىنمۇ چىقالماي ياتقان بىر ئادەمگە قارشى لەشكەر تارتىپ بارسام قانداق بولۇر؟ جاهان سۇلتانلىرى مېنى

نامەردلىكتە ئەيىبلىمەسمۇ؟ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى راست ئېيـ-
تىدۇ. ئەلۋەتتە بۇ تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئېلىشنىڭ ئەڭ
ياخشى پۇرسىتى، لېكىن رەقىب بولغۇچىنىڭ ماڭا قارشى قىلىچ
يالىڭاچلىغۇدەك ماجالىمۇ بولمىسا، بۇنداق پەيتتە ئاستانىگە مەيلى
كۆپ، مەيلى ئاز لەشكەر بىلەن باراي نامەردلىك بولىدۇ. جاھاندى-
كى باھادىر ـ ئەزىمەتلەر مېنى مازاق قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، تەخت ـ
سەلتەنەتنى قولۇمغا ئالغۇم بار. لېكىن خان تاغامنى باتۇرلۇقۇم
بىلەن يېڭىپ، قايىل قىلىپ ئاندىن ئالغۇم بار. ھازىر خان تاغام
ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن ئۆزى چىـ-
قالمايۋاتقان، ھەتتا يۈزىگە قونغان چىۋىننىمۇ قورۇشقا ماجالى
يەتمەيۋاتقان ۋاقىتتا، يەنە كېلىپ موڭغۇللار بارسكۆلنى بېسىۋې-
لىپ، قومۇلغا تەھدىت سېلىۋاتقان چاغدا تاج كىيىپ تەختتە ئول-
تۇرۇشقا ئالدىرىسام ئەل ـ رەئىيەت نېمىدەپ قالۇر؟ خان تاغام-
نىڭمۇ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى بار، ئۇلارمۇ بىر چەتتە قاراپ
تۇرماس. ئۇلار بىلەن ياغى قىلسام چوقۇمكى قان تۆكۈلمەي قال-
مايدۇ. سەلتەنەتىمىزگە تەئەررۇز قىلغان ياۋ بىلەن كارىمىز بول-
ماي، ئۆزئارا قىرغىن قىلىشساق، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ
ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قالغاننى ئاز دەپ، مۇناپىق دېگەن بەتنامغا
قالىمىدىمەن...»

— نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىلا ئالىيلىرى؟ — سورىدى
سەييىدئەلى شاھزادىنىڭ چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ قالغانلىقىنى
كۆرۈپ.

شاھزادە ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

— ئول مەكتۇپنى ئۆزلەرمۇ ئوقۇپ باقسىلا ئەمىرزادەم.

سەييىدئەلى ئالىپ مەكتۇپنى قولىغا ئېلىپ تېزلا كۆز يۈ-
گۈرتۈپ چىقتى.

— ئۆزلەنىڭ ئويلىرىنى بىلىپ باققۇم بار، — دېدى شاھزا-
دە سالماقلىق بىلەن.

ــ تاجۇتەختنى قولـلىرىغا ئالـدىغان پۇرسـەت ئاخىرى پىدىشىپ يېتىلىپتۇ، ــ دېدى سەيىيدئەلى ئالپ، ــ ئەمدى ئاستاندىگە زىيادە كۆپ لەشكەر توپلاپ بېرىشىمىزنىڭمۇ ھاجىتى قالماپتۇ. ئالدىراپ قالساق قېيىنئاتىلىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىدىن بىرەر ـ ئىككى مىڭ لەشكەر سورارمىز.

ــ مېنىڭ قېيىنئاتامنىڭ سايىسىدا، تۈركىستان لەشكەرلىرىگە تايىنىپ تاجۇتەختنى ئالغۇم يوق، ــ دېدى شاھزادە گەپنى چورتلا كېسىپ.

ــ ئۇنداق بولسا، ئاستانىگە بارغۇچە ئاز ـ تولا لەشكەر توپلايلى. پەمىچە تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەرنى كۆچمەيلا جۇغلىيالايمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەيىيدئەلى ئالپنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ ئۆزلەچە ھازىر تاجۇتەخت شۇنچە زۆرۈرمىدۇ ئەمىرزادەم؟

سەيىيدئەلى ئالپ تەئەججۈپلەندى:

ــ بۇ نېمە دېگەنلىرى ئالىيلىرى ؟

ــ مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن تولۇق خەۋەر تاپتىلا، ئول ھىممەتسىز خان تاغامنىڭ شول تاپتا ئېغىر كېسەل ئاسارىتىدە چىدۋىن قورىغۇدەكمۇ ماجالى يوق ئىكەن. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ بىزگە قانداقمۇ رەقىب بولالىسۇن؟ رەقىب دېگەن گەرچە ئاجىز بولسىمۇ ساق، بەردەم بولغىنى تۈزۈكتۇر. مۇشۇنىداق ئەھۋالدىكى ئادەمگە تىغ تەڭلەپ بېرىش نامەردلىك بولماسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ياغى دېگەن ئۆلۈم ـ يېتىمگە سەۋەب بولىدۇ. ئويلاپ باقسام ئەمىرزادەم، مەن تۈركىستان لەشكەرلىرىنى مەيلى جىق، مەيلى ئاز باشلاپ باراي، بەربىر ئۆز ئېلىمگە ياتلارنى باشلاپ بارغان ئاتاقتا قالىمەن. ئول چاغدا ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرلا ئەمەس، ئادەتتىكى ئاۋام ـ رەئىيەتمۇ مېنى مۇناپىقلىقتا، تۇزكورلۇقتا ئەيىبلەيدۇ. ھەقىقىي باھادىر دېگەن ئۆزىگە، ئۆز قوۋمىغا تايىنىشى

كېرەك. مەن تۈركىستان سۇلتانىنىڭ كۈيۈ ئوغلى بولسامۇ، لېكىن ئۆز پەرزەنتى ئەمەسمەن. مەيلى مەن نەدىلا بولماي، ئۆزۈمنى بۈيۈك ئۇيغۇر ئېلىنىڭ پەرزەنتى دەپ ھېسابلايمەن. شۇڭا ھەرقانداق باھانە ـ سەۋەب بىلەن ئانا ۋەتىنىمگە يات ئەلنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ بارالمايمەن. ئۇنداق قىلسام باھادىرلىق، ئوغلانلىق شەۋكىتىمگە داغ تەگكۈزۈۋالىمەن. ئول چاغدا ئەل ـ رەئىيەتمۇ مېنى پاسىبان بولۇش لاياقىتى يوق دەپ ھىمايە قىلمايدۇ. بابا ئەل ـ يۇرتتىن تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەر توپلىماق ئانچە تەس ئەمەس دېدىلە. راست، بۇ مۇمكىن، لېكىن مەن بۇ لەشكەرلەر بىلەن ئاشۇ ئىمجان تاغامغا قارشى ياغى قىلسام ئۆزلەچە بولۇرمۇ؟ مەيلى ئوردىدىكى خان لەشكەرلىرى بولسۇن، مەيلى بىز توپلىغان لەشكەرلەر بولسۇن، ھەممىسى ۋەتەنداشقۇ؟ ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكسە، بېشىنى كەسسە توغرا بولۇرمۇ؟ ۋاقتى كەلگەندە بىز بارسكۆلگە بېسىپ كىرگەن موغۇللار بىلەن، قەشقەرنى بېسىپ ياتقان سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن كىمگە تايىنىپ ياغى قىلىمىز؟

سەييىدئەلى ئالپ تېڭىرقىدى، ۋۇجۇدى بىر قېتىم سىلكىندى.

— ئەمىسە قانداق قىلساق بولۇر ئالىيلىرى؟ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىمجان ئەھۋالىنى دەپ تەخت ـ سەلتەنەتتىن ۋاز كەچسىلىمۇ بولماس، بابائى بۇزرۇكىنىڭ خېتىدە قەيت قىلىنىشىچە، شىرمۇھەممەدخان سەركەردىلەرنىڭ موغۇللارنىڭ تەئەررۇزىغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلىشىغا پەرمان بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. ئاشۇنداق تۈرۈۋېرىدىغان بولسا موغۇللار قومۇلنىمۇ بېسىۋالىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھالدا، — مېنىڭچە، ئۆز ھاجىتىدىن چىقالمىغۇدەك ئەھۋالدا ياتقان خان تاغام ھازىرچە بىزگە رەقىب بولالماس. شۇڭا

ھازىرچە تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى موڭغۇل تەئەررۇزىغا تاقابىل تۇرۇشقا دەۋەت قىلايلى. بېسىپ ئۆتكەنكى يۇرتلاردىن قانچىلىك لەشكەر توپلىساق، شۇنچىلىكنى ئېلىپ تۇرپانغا ئەمەس، ئۇدۇل قومۇلغا بارايلى. قومۇل ئەمىرى سۇيۇرگە مىرزا مەردۇ مەردانە، ساداقەتمەن كىشى، ئۇ چوقۇم تەئەررۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن بىز بىلەن كۆمەكلىشىدۇ. تەسەررۇپىمىزدىن باسقۇنچىلارنى قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن، ئاندىن باشقا ئىشلارغا باش قاتۇرارمىز.

سەيىدئەلى ئالپ شاھزادىگە قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى.

— ئالىيلىرىنىڭ مۇلاھىزىسى كۆڭلۈمدىكى تۇمانلارنى پۈتۈنلەي سۈپۈرۈپ تاشلىدى. بايا تەخت ـ سەلتەنەتنى ئېلىش سەۋداسىدا تولىمۇ كالتە پەملەرچە ئويلاپتىمەن. ئۇنداقتا قاچانراق يولغا چىقساق بولۇر؟

— دەرھال ھازىرلىق كۆرەيلى، كېچىككەندىمۇ ئىككى كۈن ئىچىدە يولغا چىقايلى.

ۋۇجۇدى قايتىدىن ئۈمىد ـ ئىشەنچكە تولغان سەيىدئەلى ئالپ شاھزادە بىلەن خوشلاشتى.

※ ※ ※

تۈركىستان ھۆكۈمدارى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تۇيۇقسىزلا يۇرتقا قايتماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ دەماللىققا بىر نەرسە دېيەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ كۈيۈ ئوغلىغا ئەۋەتكەن خېتىنى يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇدى. كۈيۈئوغلىنىڭ ئۇدۇل تۇرپانغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ چىۋىن قورۇشقىمۇ ماجالى يەتمەي ياتقان تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن تاجۇتەختنى تارتىۋالماي، قومۇلغا بېرىپ موڭ-

غۇللار بىلەن جەڭ قىلماقچى بولغانلىقىغا ئانچە قايىل بولمىدى
«شاھزادىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ ئۇلۇسبېگى گەپنى ئوچ
قىلىپتىغۇ مانا. ئۇدۇل تۇرپانغا بېرىپ تاجۇتەختنى قولىغا ئالس
ئۇلۇسبېگىدەك كۈچلۈك قوللىغۇچىسى بولغاندىكىن كىممۇ غد
قىلالايدۇ؟ كېسەل ياتقان شىرمۇھەممەدخاننىڭ قولىدىن نېمە كې
لەتتى...»

— ئاۋۋال تۇرپان تەختگاھىنى قوللىرىغا ئالغانلىرى ياخ
شىدى، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مەسلىھەت تەرىقىسىدە
سۆزلەپ، — ناۋادا قومۇلغا بارغانلىقلىرى سۇلتان شىرمۇھەمە
مەدخاننىڭ قۇلىقىغا يەتسە، ئارقىلىرىدىن لەشكەر ئەۋەتمەيدۇ دې
گىلى بولمايدۇ. ئۇل چاغدا موغۇللار بىلەن خان لەشكەرلىرىنىڭ
ئارىسىدا قالماسلىمۇ؟ ئاۋۋال تاجۇتەختنى قوللىرىغا ئېلىۋېلىپ،
ئاندىن موغۇللارغا جازا يۈرۈشى قىلسىلىمۇ كېچىككەن بولمايد
تىلە. ناۋادا تۇرپاندىكى سەركەردىلەرنىڭ ئىتائەتسىزلىكىدىن
ۋايىم يېسىلە، سىلى — پەرزەنتىمىز ئۇچۇن بىرەر تۈمەن لەش
كەرنى زىنھار ئايىمايمەن.

— ھەممەتلىرىگە رەھمەت ئالىيلىرى، — دېدى شاھزادە
قېينئاتىسىغا تەۋازۇ بىلەن مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، — ئۆز ئې
لىنى ياتلارنىڭ تەئەررۇزىدىن قوغدىماي تاجۇتەخت غېمىدە بولۇش
ھەقىقىي باھادىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. غۇرۇرىنى پايخان قىلىش
بەدىلىگە باشقا كىيگەن تاج ھۆكۈمدارغا ھارامدۇر. شۇڭا كېسەل
ئازابىدا ئىڭراپ ياتقان زەئىپ خاننىڭ بېشىدىكى تاجنى ئېلىش
تىن، زېمىنىمىزغا تەئەررۇز قىلىشقا پېتىنغان باسقۇنچىلارنىڭ
قانلىق قىلىچىغا روبىرو كېلىشنى مۇناسىپ كۆردۇم. ئاگال ئانا
ۋەتىنىمىز ياتلارنىڭ ناپاك ئايىغىدىن خالىي بولسۇن. تاجۇتەخت
ئىشنى ئاندىن ئويلىشارمەن. ئاللاھنىڭ ئىجازىتىسىز قىل تەۋ
رىمەس دەپتىكەن. تەقدىرنىڭ پېشانەمگە پۈتكىنى بازدۇر. ئالىي
لىرى چەكسىز ھىممەتلىرى بىلەن ئېغىر كۈنلەردە بېشىمىزغا

چۈشكەن كۈلپەتلەرنى دەپئى قىلدىلا. يەنە تېخى بىزنى لاماكان، ساياق كۆرمەي ئۆزلىرىگە كۈيۈ ئوغۇل ــ پەرزەنت قىلىپ مېھىر ــ شەپقەتلىرىنى ھەقدادىغا يەتكۈزدىلە. ئەمدىلىكتە بىر تۈمەن لەش-كەر ئىلتىپات قىلماقچى بولۇۋاتىدىلا، ھىممەتلىرىگە كۆپتىن ــ كۆپ رەھمەت. لېكىن بۇنى قوبۇل قىلالمايمىز. چۈنكى، بىر تۈمەن تۈركىستان لەشكىرى موغۇلىستانغا قەدەم باسسا، موڭغۇللارنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرغان ئەل ــ يۇرت يەنە بىر ياۋغا دۇچ كەلگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئېھتىيات قىلىدۇ، كۆڭلىدە ۋەھىمە پەيدا بولىدۇ، مېنى ۋەتىنىگە ياتلارنى باشلاپ كەلدى دەپ ئىزتىراپ چېكىدۇ، كۆڭلى سوۋۇيدۇ. ئۇ چاغدا مېنى ئەمەس، سۇلتان شىرمۇھەم-مەدخاننى قوللايدۇ. شۇڭا ھەرنە كۆرسەم ئەل ــ ئۇلۇسۇم بىلەن كۆرەي، قايتىشىمغا ئىجازەت بەرگەيلا.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخانغا گەپ تېپىپ بې-رەلمەي بىردەم تۇرۇپ قالدى.

ــ ئاغىچىلىرىنى قانداق قىلىلا؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان قېيىنئاتىسىنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ پەزىلەتلىك خاتۇن ئۆز كۈيۈسى بىلەن بىللە تېتىغان سىركىنى ھالگا[1] دەپ بىلىدۇ. مەلىكەم ئەنە ئاشۇنداق پەزىلەتلىك خاتۇنلار تائىپىسىدىندۇر. ئائىلىلىرىنىڭ قۇياشتىن ھارارەتلىك ئاتىلىق مېھرىدە غەمسىز ئۆسكەن ئۇ نازۇك گۈلنىڭ كەمىنەلى-رىنىڭ پېشىنى تۇتۇپ سەپەر مۇشكۇلاتلىرىدا رىيازەت چېكىشى ئېنىق. لېكىن ئىمكانىمىنىڭ يېتىشىچە ئۇنى رىيازەت تارتقۇزمايە-مەن، كۆز قارىچۇقۇمنى ئاسرىغاندەك ئاسرايمەن. شۇڭا، ئائىلى-رىنىڭ مەلىكىنىڭمۇ مەن بىللە كېتىشىگە ئىجازەت بې-رىشلىرىنى سورايمەن.

ــ بىز مەلىكىنى شاھزادە ئائىلىلىرىغا ئۆز رازىلىقىمىز بى-

① ھالگا ــ ھالۋا (تۇرپان شېۋىسى).

لەن نىكاھلاپ بەرگەنمىز. گەرچە مەلىكە بىزنىڭ يۈرەك پارىمىز بولسىمۇ، لېكىن ھازىر سىلىنىڭ ئەھلى ئاياللىرىدۇر. شۇڭا ئۇنى سىلىدىن ئايرىۋېلىشقا ھەققىمىز يوقتۇر. پەقەت ئۇنىڭ رىيازەت چېكىشىدىن ۋايىم يەيمىز. ناۋادا مەلىكىمىز شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىللە رىيازەت چېكىشنى ئىختىيار قىلسا، بىزمۇ رازى، ئاق يول تىلەشتىن ئۆزگە ئامالىمىز يوقتۇر.

شاھزادە ئۇۋەيسخان يېنىدا يەرگە قاراپ تۇرغان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا يالت ئېتىپ قارىدى.

ــ مەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەن ئىكەنمەن، شاھزادە ئۇچۇن چەككەن ھەرقانداق رىيازەت ـ مۇشكۇلاتنى راھەت دەپ بىلىمەن. خان ئاتامنىڭ رازى بولۇشىنى تىلەيمەن، ــ مەلىكە بىر چەتتە كۆزىگە ياش ئېلىپ تۇرغان ئانىسىغا قاراپ ئېگىلدى، ــ سىلىمۇ رازى بولسىلا ئانا.

خانىش بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە تەتۈر قارىۋالدى.

ــ مەن رازى قىزىم، ــ دېدى يۈرىكى ئېچىشىپ تۇرغان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بوغۇق ئاۋازدا، ــ كۈيۈلىرىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالسىلا، دىلىنى رەنجىتمىسىلە، ــ ئەمىر بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن شاھزادىگە يۈزلەندى، ــ ھەرقانداق مۇشكۇلاتقا دۇچار بولسىلا دەرھال خەۋەر ئىبەرسىلە، قولۇمدىن كېلىشىچە ھەمدەم بولىمەن. لەشكەر ئېلىۋېلىشنى خالىمىسىلا، ھېچبولمىسا بىرەر يۈز نۆكەر بولسىمۇ ئېلىۋالسىلا، نۆكەرلىرىمنىڭ ئەڭ باھادىرلىرىنى دىلخاھلاپ بېرەي. ئۇلارنى ئۆزلىرىگە ھەمدەمچى دەپ بىلمەي، مەلىكىنىڭ قورۇقچىلىرى دەپ بىلسىلە. ھېچبولمىسا سەپەر ئۈستىدە ئاياللار، بالىلارغا قورۇقچىلىق قىلسۇن.

ــ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان يۈز نەپەر قورۇقچى ئېلىۋېلىشقا ماقۇل بولۇپ.

شۇنداق قىلىپ شاھزادە ئۇۋەيسخان قېيىنئاتىسى بىلەن

خوشلىشىپ تاڭ سەھەردە ئانا ۋەتىنىگە قاراپ يولغا چىقتى.

16

قومۇل.

تېخى ئەمدىلا باشلانغان كۈز پەسلى بۇ مېھرى ئىسسىق قەدىمىي بوستانلىقنى خۇددى تولغان جۇۋانغا ئوخشاش ئاجايىپ جەلپكار، نازاكەتلىك تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. شەرقىي تەڭرىتاغ تىزمىلىرىدىن ئەسكەن غۇر - غۇر شامال ئاللىقاياقلاردىندۇر مەززىلىك قوغۇن ھىدىنى دىماغقا ئۇرۇپ، خۇددى نازىنىنىڭ راھەتلىك تىنىقىدەك جانغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ئاق كۆڭۈل، تۈز مىجەز، تۇغما باھادىر قومۇل خەلقى شۇ كۈنلەردە بارسكۆلدىن قومۇلغا قاراپ كېلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ يولىنى توسۇپ جەڭ قىلىۋاتقان بولغاچقا، پىشىپ مەي باغلاپ، ساپىقىدىن ئۈزۈلۈپ كەتكەن قوغۇنلار ئېتىزلىقلاردا يىغىقسىز قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن پۈتكۈل قومۇل ۋادىسىنى قوغۇن ھىدى قاپلاپ كەتكەنىدى.

قومۇل ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ لەشكىرىي ئىشلار كېڭەشخانىسىنى ئېغىر سۈكۈت قاپلىغانىدى. كېڭەشخانىنىڭ تۆر تەرىپىدە شاھزادە ئۈۋەيسخان، سەييىدئەلى ئالپ، سەركەردە بوران خوجا، پەگا تەرىپىدە قومۇلنىڭ نائىب ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا، ئەمىر لەشكەر راجى خوجىنىياز، ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازلار ئورۇن ئېلىشقانىدى. شۇ تاپتا شاھزادە ئۈۋەيسخان ئەمىر سۈپۈرگە مىرزىدىن تەقەززالىق بىلەن جاۋاب كۈتۈۋاتاتتى.

ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا ئولتۇرغان ئورنىدىن بىر ئاز قىمىرلاپ قويۇپ گېلىنى قىردى. قىزغۇچ شالاڭ ساقال باسقان ئاق سېرىق چىرايىدىن ئاللىقانداق مۇھىم بىر ئىشتا بىر قارارغا كېلەلمەي

ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم گېلىنى قىرىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئوردىنىڭ شاھزادە ئالىيلىرىنى تۇتۇش پەرمانى چىقارغانلىقىغا بىرنەچچە يىل بولۇپ قالدى. سەلتەنەت قانۇنى بويىچە شاھزادە ئالىيلىرىنى تۇتۇپ ئوردىغا ئەۋەتىپ بېرىشىمىز كېرەك ئىدى. ئەمما، شاھزادە ئالىيلىرى ھازىر دىيارى قومۇلغا بىر قاچقۇن تەرىقىسىدە ئەمەس، ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا كەلگەن ياغىغا ياغى بولۇش ئۈچۈن سەركەردە، سىپاھ تەرىقىسىدە قەدەم كەلتۈرۈپتۇ. خان ئالىيلىرىنىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا خېلى ئايلار بولۇپ قالدى. موغۇللارنىڭ بارسكۆلنى بېسىۋېلىپ قومۇلغا تەھلىكە سېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە بىرنەچچە ئايدىن بېرى ئوردىغا ئۈزۈلدۈرمەي مەلۇمات يوللاپ تۇرۇۋاتىمىز. تا بۈگۈنگىچە ئوردىدىن ھېچقانداق ياردەمگە ئېرىشەلمىدۇق. يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەركەك زاتىنىڭ ھەممىسى قولىغا ياراغ ئېلىپ باسقۇنچىلارنىڭ يولىنى توسۇۋاتىدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۈلپەتتىن خەۋەر تېپىپ، يىراق تۈركىستاندىن يولغا چىقىپ، ئەتراپىغا يۇرت سۆيەر ئەزىمەتلەرنى يىغىپ، بىزلەرگە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن كەلگىنىدىن راستىنلا سۆيۈنۈپ كېتىۋاتىمىز. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ بۇ باھادىرلىق جاسارىتى بىزلەركىم قومۇل رەئىيىتىنىڭ غەيرىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. گەرچە بۈيۈك سەلتەنەتىمىزنىڭ پاسىبانى سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى بىلەن شاھزادە ئالىيلىرى مۇخالىپلاردىن بولسىمۇ، ھازىرقى پەيتتە ئۇل باسقۇنچىلار ئول مۇخالىپلارنىڭ ئورتاق ئەغيارىدۇر. ئەل - يۇرتنى ياغىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىدىكى نىزا - ئاداۋەتلەرنى توختىتىپ، كۆمەكلەشمەك ئەلۋەتتە پەرزدۇر. ئەمماكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئاداۋەتنى قايرىپ قويۇپ، باسقۇنچىلارغا قارشى تۇرغۇدەك رىغبىتى بارمۇ - يوق، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇدۇر. شاھزادە ئالىيلىرى تاجۇتەخت ئۈچۈن ئەمەس،

ئەل ـ يۇرت ئۇچۇن لەشكەر تارتىپ كەلگەنىكەن، خان يارلىقىغا خىلاپلىق قىلىش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ بولسىمۇ، يەنىلا يارلىققا خىلاپلىق قىلىشنى لايىق كۆردۇك. جانابى بەگلىرىم، ـــ دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا ئەتراپىدىكى بەگ، سەركەردىلىرىگە قاراپ، ـــ كەمىنە نائىب ئەمىرلىرىنىڭ كالتە پەممىچە، ھازىر خان يارلىقىغا ئىتائەت قىلىپ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن قار-شىلاشقاندىن كۆرە، شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىر نىيەتتە ھەم-دەم بولۇپ، باسقۇنچىلارغا تاقابىل تۇرۇش ئەۋزەلدۇر. ئول سەۋەب-تىن خان ئالىيلىرى قانچىلىك غەزەپ قىلسا بارلىق مەسئۇلىيەت-نى ئۆز گەردىنىمگە ئالۇرمەن. مادامىكى، جانابى بەگلىرىم كەمى-نەنىڭ بول تەكلىپىنى لايىق كۆرمىسە، ھازىرلا ئاستانىگە بېرىپ خان ئالىيلىرىغا ئەرز قىلسا بولىدۇ. قىلچىلىك رەنجىمەيمەن ھەم يولىنىمۇ توسمايمەن. ئىختىيار ئۆزلەدە. كەمىنە ئۇچۇن دۇشمەن بىلەن بوستان ـ چىمەندە بولغاندىن كۆرە دوستلار بىلەن كىشەن-دە بولغىنىم مىڭ ئەۋزەل.

ئەمىر سۇپۇرگە مىرزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇ-ۋەيسخاننىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى ۋە كۆزىنى باشقا قومۇل بەگلىرىگە تىكتى.

ـــ جانابى ئەمىر شۇنداق نىيەتكە كەلگەنىكەن، بىز ئەلۋەتتە پەرمانبەردارلىقتىن باش تارتمايمىز، ـــ دېدى ئەمىرلەشكەر راجى خوجىنىياز.

ـــ جانابى ئەمىر كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدى، ـــ دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، ـــ ئاگال باسقۇنچىلارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقىرىپ، رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلايلى. شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن كۆمەكلەشكىنىمىز ئۇچۇن خان ئالىي-لىرى غەزەپ قىلسا، بىر ئۇلۇش جازانى بىزمۇ گەردىنىمىزگە ئا-لۇرمىز.

ـــ ئۆزلە نېمە دېسىلە بىز شۇ، ـــ دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز سۇپۇرگە مىرزىغا قاراپ، ـــ بىرنەچچە ئايدىن بېرى

ئوردىنىڭ ھېچقانداق لەشكىرىي ياردىمىنى كۆرمىدۇق. باسقۇن-
چىلار بىلەن بولغان بىرنەچچە قېتىملىق ياغىدا باھادىر لەشكەر-
لىرىمىزلا ئەمەس، ئاۋام - رەئىيەتمۇ ئاز تالاپەتكە ئۇچرىمىدى.
ھېلىمۇ ئاۋام يەيدىغىنىنى بىزگە ئەكىلىپ بېرىۋاتىدۇ. ۋاقىت
مۇشۇنداق سوزۇلىۋەرسە بەرداشلىق بېرەلمەي قالاتتۇق. تەلىيى-
مىزگە شاھزادە ئالىيلىرى ئەل - يۇرتتىن مىڭلىغان شىر پەنجە-
لىك ئەزىمەتلەرنى يىغىپ كۆمەكلىشىشكە كەپتۇ، بۇ ئاللاھ تائالا-
نىڭ بىزگە قىلغان كاتتا ئىنايىتىدۇر.

— جانابى بەگلىرىمىزنىڭ جاسارىتىگە تەسەننا، — دېدى ئە-
مىر سۇپۇرگە مىرزا مەمنۇن بولغان ھالدا، — ئەمدى ئاۋام - رە-
ئىيەتكىمۇ، ئەجدادلىرىمىزغىمۇ يۈز كېلەلەيدىغان بولدۇق.

— تۈركىستاندىكى چېغىمدىلا قومۇل دىيارىدىكى جانابى ئە-
مىر - بەگلەرنىڭ ساداقىتىدىن قىلچىلىك گۇمانلانمىغانىدىم، —
دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان رازىمەنلىك بىلەن، — خاتىرجەم بو-
لۇشىڭلاركى، ئول باسقۇنچىلارنى تۇپرىقىمىزدىن قوغلاپ چىقار-
غاندىن كېيىن ھەربىرلىرىنى قىلچىلىك تەڭقىسلىقتا قويماي
قومۇلدىن دەرھال كېتىمەن، ھەم شۇنىمۇ بىلىپ قېلىشىڭلاركى،
گەرچە جانابى خان تاغام بىلەن تاجۇتەخت سەۋەبىدىن ئاداۋەتلەش-
كەن، كېلىشتۈرگۈسىز مۇخالىپلارغا ئايلانغان بولساقمۇ، ئېغىر
كېسەل ئازابىدا ئۆز ھاجىتىدىن چىقالماي ياتقان رەقىبتىن تاجۇ-
تەختنى تارتىۋېلىش نىيىتىدە بولمايمەن. چۈنكى، رەقىب ئاجىز،
زەئىپ ۋاقىتىدا جەڭگە ئۈندەش نامەردلىكتۇر. ئۇنىڭ تېزرەك شىپا
تېپىپ كەمىنە بىلەن روبىرو ياغى قىلالىشىنى كۈتۈمەن. شۇ
چاغدا جانابى بەگ - سەركەردىلەر خالىسا خان تاغامنى، خالىسا
كەمىنە ئۇۋەيسخاننى پاسبانلىققا دىلخاھلىسىلا بولىدۇ.

— ئادىل، رەئىيەتپەرۋەر، شىر سۈپەتلىك پادشاھلار ئاللاھ
تائالانىڭ يەر يۈزىدىكى رەھمەت سايىسىدۇر. ئۇنىڭدىن ئۇلۇغ -
ئۇششاق ئەل - ئۇلۇس پاناھلىنىپ بەھرىمەن بولىدۇ، — دېدى
ھاياجانلانغان سۇپۇرگە مىرزا، — گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەد-

خان ئالىيلىرىنى رەھمەت سايىمىز بىلىپ كەلگەن بولساقمۇ، بېشىمىزغا كەلگەن موڭغۇللارنىڭ كۈلپىتى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ جاسارىتى بىلەن دەپئى بولغىنىدۇر. شول تاپتا شاھزادە ئالىيلىرىغا كىچىككىنە تەكلىپىم بار، قوبۇل قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن.

ــ خوش، قۇلىقىم ئۆزلەدە، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

ــ گەرچە ئوردىدىن تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان بولسىمۇ، ئۆزلەنىڭ شاھزادىلىك مەرتىۋىلىرى باردۇر. بىز قومۇل ۋىلايىتىنىڭ نائىب ئەمىرى بولساقمۇ، مەرتىۋىمىز تەڭ ئەمەستۇر. شۇڭلاشقا شاھزادە ئالىيلىرى جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنىمىزنىڭ ئەمىر لەشكىرى بولۇپ بەرسە، بىز ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ سەركەردىلىك مەجبۇرىيىتىمىزنى ئادا قىلساق.

ــ ئۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ جانابى ئەمىر؟ ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلماي، ــ ئۆزلە دېگەن مەرھۇم جەننەتماكان بابائى بۇزرۇك سۇلتان مۇھەممەدخان ئالىيلىرى يارلىق چۈشۈرۈپ مەنسەپكە تەيىنلىگەن ئوردا ئەمىرى، گەرچە بىز نەسەب جەھەتتىن شاھزادە بولساقمۇ، خان تاغام مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىۋەتكەن. شۇڭا قوشۇنغا يەنىلا ئۆزلە رەھنەما بولغانلىرى تۈزۈك.

ــ بىز ئاللىقاچان خان يارلىقىغا سەركەشلىك قىلىشقا پېتىندۇق. ئەمدى ئوردا يوسۇنى، سەلتەنەت قانۇنلىرىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئولتۇرۇشقا ھاجەت قالمىدى. بولۇپمۇ ھازىرقى مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە، ــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا، ــ بايا ئېيتقىنىمدەك، گەرچە مەنسەپ جەھەتتە بىز ئۈستۈن تۇرساقمۇ، نەسەب جەھەتتە يەنىلا ئۆزلە ئۈستۈن تۇرىدىلا. ئۆزلە رەھنەما بولسىلا پۈتكۈل قوشۇننى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقىلا ئەمەس، جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇشقىمۇ كۆپ پايدىسى بار. شۇڭا تەكلىپىمىزنى رەت قىلمىغايلا.

ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلمىغايلا ئالىيلىرى، ــ دېدى باشقا سەركەردىلەرمۇ.

ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل كۆرسىلە ئالىي-

لىرى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپمۇ ئېغىز ئېچىپ، — ئاۋام رەئىيەت شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ باسقۇنچىلارغا قارشى ياغى قىلماق ئۈچۈن كەلگىنىنى بىلسە روھى كۆتۈرۈلىدۇ، جاسارىتى ئۇرغۇيدۇ.

— جانابى ئەمىرلەرنىڭ ئارزۇسى شۇ بولسا رەت قىلىشقا ئامالىم يوقتۇر، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

— ئۇنداق بولسا، تېزرەك پەرمان بەرسىلە ئالىيلىرى، — دېدى باياتىن بېرى گەپ قىلماي ئولتۇرغان سەركەردە بوران خوجا، — بۇ يەردە قۇرۇق پاراڭ سېلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي، ئول ياغىنىڭ ئۈستىگە لەشكەر تارتايلى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇ قوپال، ئالدىراڭغۇ سەركەردىسىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

— ئۇنداق بولسا جانابى سەركەردىلەر پەرمان قوبۇل قىلغاي.

ھەممەيلەن شاھزادىنىڭ ئاغزىغا قاراپ قەددىنى رۇسلاپ تىك ئولتۇرۇشتى.

— ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا جانابلىرى پۈتكۈل قوشۇننىڭ يانداش ئەمىر لەشكىرى بولۇپ قەلب[1]دە تۇرغاي. ئەمىرزادە سەيىدئەلى ئالپ بەرانغار[2]، جەۋانغار[3] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى، سەركەردە راجى خوجىنىياز بەرانغار قوشۇننىڭ يانداش سەركەردىلىكىنى، سەركەردە بوران خوجا جەۋانغار قوشۇننىڭ يانداش سەركەردىلىكىنى، ئىشىكئاغا ئاخۇن بەگ چاغداۋۇل[4] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى، سەركەردە مەخلىك ئاقنىياز يەزەك[5] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى ئۈستىگە ئالغاي، لەشكىري ياساق قاتتىق

---

① قەلب — قوشۇننىڭ ئوتتۇرى، يۈرىكى.
② بەرانغار — سول قانات.
③ جەۋانغار — ئوڭ قانات.
④ چاغداۋۇل — ئارقا مۇھاپىزەت قوشۇنى.
⑤ يەزەك — ئالدىن يۈرۈپ چارلىغۇچى قوشۇن.

ئەجرا قىلىنغاي، باشباشتاقلىقا زىنھار ئورۇن بېرىلمىگەي!

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېيىشتى بارلىق سەركەردىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

ـــ جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە سەركەردىلەرنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپ.

ـــ قورۇق مۇلاقات قىلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ ئەمدى ھۇجۇم قىلىشقا پەرمان بەرگەيلا.

ـــ ئالدىرىمىغايلا سەركەردە، ـــ دېدى شاھزادە تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئاگال پۇختىراق تەدبىر تۈزۈۋالايلى. بىزنىڭ ياۋنىڭ ئەھۋالاتىدىن تېخى تۈزۈك خەۋىرىمىز يوقتۇر. ئەمىر لەشكەر سۇپۇرگە مىرزا جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ باقساق. ئۆزىمىزنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلەنگىلى بولۇر.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزنىڭكىدىن كۆپ بولۇپلا قالماستىن، ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكمۇ ھەم تولۇقتۇر، ـــ دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە لەشكەرلىرىنىڭ پىيادىلىرى ئاز، ئاتلىقلىرى كۆپ، بىزنىڭكى بولسا دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. نەچچە ئايدىن بېرى ئوردىدىن ھېچقانداق ياردەم بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن زاپاس ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكمىز تۈگەيلا دەپ قالدى. ئاۋام ـ رەئىيەتمۇ ياغىنىڭ تەھلىكىسى بىلەن بولۇپ، دېھقانچىلىقى ياخشى بولمىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاۋامنىڭ قولىدىمۇ ئوزۇق ـ تۈلۈك كەمچىل. ئەگەر مۇشۇنداق تىركىشىپ تۇرۇۋېرىدىغان بولساق، لەشكەرلەر بىلەن ئاۋام ياغىدا قىرىلمىغان تەقدىردىمۇ، قارا قىشتا ئاچلىقتىن قىرىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا كېيىنكى ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئالىمىز دېيدىكەنمىز، تېز جەڭ قىلىپ، تېز غەلىبە قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

ـــ پەمىمچە، ياۋ سەركەردىلىرى قومۇلنىڭ يەر شارائىتى بىلەن ئانچە تونۇش ئەمەسقۇ دەيمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ

سۇپۇرگە مىرزىغا قاراپ.

— راست دەيدىلا ئەمىرزادەم، — دېدى سۇپۇرگە مىرزا، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز پەقەت ئەۋزەل يەر شارائىتىمىزدىن پايدىلىنىپلا ياۋنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ تۇرالىدۇق، شۇڭا قومۇل شەھىرى ھازىرغىچە ئامان قالدى.

— ئۇنداق بولسا بىز مۇشۇ ئەۋزەل شارائىتىمىزدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنايلى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ، — بىز ھازىرغىچە مۇداپىئە ھالىتىدە تۇرۇپ كەلگىنىمىز ئۈچۈن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇم ھالىتىدە تۇرغان ياۋ لەشكەرلىرى بىرئاز بىخۇد بولسا كېرەك. مانا بۇ تەرىپى بىز ئۈچۈن پايدىلىق. ئەمدى بىز ياۋنىڭ كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلايلى.

— ھەببەللى، ماۋۇ گەپ جايىدا بولدى، — دېدى سەركەردە بوران خوجا، — شاھزادە ئالىيلىرى پەرمان بەرسە كەمىنە تۇرشاۋۇل[①] بولۇشنى خالايمەن.

— مەنمۇ سەركەردە بوران خوجىغا ھەمدەم بولۇپ تۇرشاۋۇل[①] بولاي، — دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

— نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى مۇداپىئەدە تۇرۇپ لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئىچى پۇشۇپ كەتتى، — دېدى سەركەردە راجى خوجىندياز، — بىزمۇ تۇرشاۋۇل بولۇشقا تەييارمىز، ئول باسقۇنچىلار بىز قومۇللۇقلارنى ئىنىغا كىرىۋېلىپ مۈكۈنۈۋېلىشتىن باشقىغا يارىمايدىغان چاشقان ئوخشايدۇ دەپ قالمىسۇن يەنە.

— جانابى سەركەردىلەرنىڭ جاسارىتىگە تەسەننا، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — بىراق، قارا كۈچكىلا تايانساق بولماس. بابا سۇپۇرگە مىرزا جانابلىرى ياۋنىڭ پىيادىلىرى ئاز، ئاتلىقلىرى كۆپ دەپ مەلۇمات بەردى. بىزنىڭ بولسا ئاتلىقلىرىمىز بار بىلەن يوقنىڭ ئارىلىقىدا، پىيادىلىرىمىز بىلەن ئاتلىق ياۋغا ھۇجۇم قىلساق تالاپەت كۆپ بولىدۇ. شۇڭلاشقا ياخشىراق بىر تەدبىر تو-

① تۇرشاۋۇل — ئالدىن ھۇجۇم قىلغۇچى.

زەيلى. ياغىنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ دەپتىكەن. رەڭ تەدبىرى ھەققىدە ئەقىل كۆرسەتكەيسىزلەر.

— ئاتلىقلارغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى ئوقيا، — دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، — لەشكەرلىرىمىز ئارىسىدىن ئەڭ مەرگەنلىرىنى تاللاپ تۇرشاۋۇل قىلايلى.

— ئارى①، ئىشىكئاغا جانابلىرىنىڭ تەدبىرى مۇۋاپىق، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — ئەمما، سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارغا ئوقيا بىلەن ئۇنۇملۇك زەربە بېرىپ بولماس. كالتە پەمىچە، ئاۋام بىلەن لەشكەرلەرنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ ئەتە تاڭ يورۇغۇچە ھەم كەڭرى، ھەم چوڭقۇر قىلىپ خەندەك قازايلى. ئاندىن خەندەكنى لاي - پاتقاق بىلەن تولدۇرايلى. بىز خەندەكنىڭ بۇ تەرىپىدە تۇرۇپ ياۋ لەشكەرلىرىنى جەڭگە ئۈندەيلى. ياۋ لەشكەرلىرى بىزنى قوغلاپ ئات سالغان ھامان بىز چېكىنەيلى. مانا بۇ چاغدا جان - جەھلى بىلەن بىزگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ئاتلىق ياۋ لەشكەرلىرى ئاتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ خەندەككە موللاق ئاتىدۇ - دە، ساراسىمىگە چۈشۈپ سېپى بۇزۇلىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە مەرگەنلىرىمىز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياۋنىڭ ئاتلىقلىرىنى مەجبۇرىي پىيادە قىلىمىز - دە، ئۇ چاغدا پىيادە تۇرشاۋۇللىرىمىزغا ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىلىدۇ، — سەييىدئەلى ئالىپ ھەمراھلىرىغا تەكشى بىر قارىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — شۇنىڭ بىلەن بىرگە جەۋانغار ۋە بەرانغار قوشۇنىنىڭ سەركەردىلىرى تۈن كېچىسىدىن پايدىلىنىپ تۇيدۇرماي ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈۋالىدۇ. جەڭ باشلىنىپ ناغرا چېلىنغان ھامان ياۋغا ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ پاراكەندە قىلىدۇ.

— چەبدەس يىگىتلەر ياۋنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەككە ئوت قويۇۋەتسۇن، — دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، — ئوتنى كۆرسە ياۋ تېخىمۇ پاراكەندە بولىدۇ.

① ئارى — شۇنداق، توغرا، دۇرۇس.

— ئۇنداق قىلىشقا زىنھار بولماس، — دېدى سۈپۈرگە مىرزا، — قومۇل دىيارىدا ھازىر ئوزۇق - تۈلۈك ئىنتايىن كەمچىل، ناۋادا ياۋنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكىنى غەنىيمەت ئالالىساق، لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاۋامنىڭ قىشلىق ئوزۇق - تۈلۈك مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋالالايمىز.

— ئارى، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — ئوزۇق - تۈلۈك غەملەش ئىنتايىن مۇھىم.

— شۇنداق بولسۇن، ئەمىرزادەمنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى بويىچە تەييارلىق قىلايلى، — دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا.

— پەرمان، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قەددىنى رۇسلاپ، — ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز تۆت مىڭ لەشكەر بىلەن كۆز باغلانغاندا يولغا چىقىپ تاڭ يورىغىچە ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇنغاي. سەركەردە بوران خوجا بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىياز ئىككى مىڭ ئوقياچى، ئۈچ مىڭ قىلىچۋاز لەشكەرنى دىلخاھلاپ تۇرشاۋۇل بولغاي. بۇلار قورساقنى ياخشى توقلاپ، تاڭ ئاتقۇچە ئوبدان ئارام ئالغاي، قالغان لەشكەرلەر بىلەن ئاۋامغا ئەمىرزادە سەيىيدئەلى ئالپ باش بولۇپ تاڭ يورۇغۇچە لاي - پاتقاق خەندەكى ياسىغاي، جەڭگە ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا جانابلىرى باشچىلىق قىلغاي.

— باش ئۈستىگە.

مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەردە موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە ئۈندەپ چالغان ناغرا ساداسى تېخى ئەمدىلا ئېرىنچەكلىك بىلەن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغان موڭغۇل سەركەردىلىرىنى چۆچۈتۈۋەتتى. كېچىدىن بېرى شارابىازلىق قىلىپ تېخىچە ئۇخلاۋاتقان بۈيۈك

سەركەردە ئىسان تايشى چۆچۈپ ئويغاندى. ئۈنىڭغىچە باشقا سەر-
كەردىلەرمۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئالتۇن رەڭ تۇغ قادالغان شاھ چې-
دىرىغا كىرىشكە باشلىدى.

ــ ياۋ جەڭگە ئۈندەۋاتىدۇ، بۈيۈك خان ئالىيلىرى، ــ دەپ
مەلۇمات بېرىشتى يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىپ.

ــ ئۇلار بىر كېچىدە يولۋاسنىڭ يۈرىكىنى يەۋالمىغاندۇ؟ ــ
دېدى ئىسان تايشى ئۇيقۇغا قانماي قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى
چەكچەيتىپ تەكەببۇرلۇق بىلەن، ــ مەن تېخى ئۇلارنىڭ ئوزۇق -
تۈلۈك، يەم ـ خەشەكمىزنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ، مۇداپىئەدىلا
تۇرىدىغان ئوخشايدۇ دەپتىكەنمەن.

ــ ئۇلارغا ھەمدەمگە لەشكەر كەلگەن بولسا، جەڭ قىلىشنى
خالاپ قالدىمىكىن دەيمەن، ــ دېدى تولىمۇ بەستلىك كەلگەن
بىر سەركەردە ئېھتىياتچانلىق بىلەن، ــ ھەرھالدا جەڭگە چىد-
قىشقا ئالدىرىماي، ياۋنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ باقايلىمىكىن.

ــ بىزگە ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق پۈتكۈل لەشكەرلىرى بىلەن
جەڭگە چىقىشىنى كۈتۈپ ياتقىلى ئۇزۇن بولدى، ــ دېدى بىر
كۆزى قۇيۇلۇپ كەتكەن يەنە بىر يەكچەشمە سەركەردە چوڭچىلىق
بىلەن، ــ ئۇلارغا ھەمدەمگە لەشكەر كەلگەن تەقدىردىمۇ يېڭىلـ-
مەس چەۋەندازلىرىمىزغا تەڭ كېلەلىشى مۇمكىنمۇ؟ يارلىق چۈ-
شۈرگەيلا بۈيۈك خان، دەرھال جەڭگە ئاتلىنايلى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى يەنە بىر ياش سەركەردە ئىسان
تايشىغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ تۇرۇپ، ــ لەشكەرلىرىمىز ئۇزۇندىن
بېرى پۇخادىن چىققۇدەك جەڭ قىلماي زېرىكىپ كەتتى. پۇرسەتنى
غەنىيمەت بىلىپ ئۇدۇل قومۇل شەھىرىگە باستۇرۇپ كىرەيلى.
قومۇلنىڭ قىز ـ چوكانلىرىنى بەكمۇ چىرايلىق دېيىشىدۇ. لەش-
كەرلەر قانغۇچە بىر كۆڭۈل ئېچىۋالسۇن.

ياش موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ گېپى بىلەن تەڭ باشقا سەر-
كەردىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى. قو-
مۇلغا باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئالد-

ـدىغان غەنىيمەتلەر كۆز ئالدىغا كېلىشكە باشلىدى.
— ئۇيغۇرلار ئوقيا ئېتىشتا ماھىر بولغىنى بىلەن قىدىلىچۋازلىقتا بىزگە يەتمەيدۇ، — دېدى يەكچەشمە سەركەردە، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مۇستەھكەم سېپىل ۋە ئوقياسىغا تايىنىپلا ئالدىمىزنى توسۇپ قويدى. مانا ئەمدى ئۆزلىرى جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرى ئاساسەن پىيادە، ئاتلىقلىرى بەكمۇ ئاز، قىلىچىمىزنى ئىشلەتمىسەكمۇ ئاتلىرىمىزلا ئۇلارنى پېتىقلاپ جەھەننەمگە ئۇزىتىدۇ.

ئىسان تايشىمۇ مۇشۇنداق بىر كەڭ دائىرىدە جەڭ قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. چۈنكى، بارسكۆلنى ئاسانلا ئىشغال قىلغىنى بىلەن قومۇلنى ھە دېگەندە ئالالمايۋاتاتتى. بىرنەچچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمنى قومۇل لەشكەرلىرى ئوقيا، مەنجانىقلىرى بىلەن چېكىندۈرگەنىدى. شۇڭلاشقا قومۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ يېتىشقا مەجبۇر بولغان، لېكىن بۇنداق كۈتۈشلەردىن زېرىكىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ دەرھال قومۇلنى ئېلىپ قىش كىرگىچە تۇرپانغا ھۇجۇم قىلىش پىلانى بار ئىدى.

— پەرمان، — دېدى ئىسان تايشى قەددىنى رۇسلاپ، — پۈتكۈل قوشۇن دەرھال جەڭگە ئاتلانسۇن. بۈگۈن قومۇلنى ئالمىساق ھېساب ئەمەس. شەھەرگە ئەڭ ئاۋۋال كىرگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەر خەزىنىدىكى بارلىق مال ـ دۇنيانىڭ ئىگىسى بولىدۇ.

ئەزەلدىن جەڭ غەنىيمەتلىرىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشكە ئادەتلەنگەن موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە خاننىڭ پەرمانى ياغدەك ياقتى. تېخى قولىغا كىرگۈزمىگەن ئولجىلارنى بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىپ خان چېدىرىدىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىشتى. بىردەمدىلا موڭغۇل قارارگاھىدا ئاتلارنىڭ چاپچىپ دۈپۈرلەشلىرى، كىشنەشلىرى پەلەككە يەتتى.

※ ※ ※

سەركەردە بوران خوجا بىلەن راجى خوجىنىياز مەرگەنلىرنى لاي خەندىكنىڭ ئەتراپىدا بۆكتۈرمىدە قويۇپ ئۈچ مىڭ پىيادە قىلىچۋاز لەشكەر بىلەن موغۇل قارارگاھىغا قىستاپ كەلگەنندى.

— ئەسلىرىدە بولسۇن سەركەردە، — دېدى راجى خوجىنىياز بوران خوجىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، — ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھىدىن ھۇجۇم قىلىپ چىقىشى ھامان لەشكەرلەرنى تېزدىن چېكىندۈرەيلى. ئۇلار لاي خەندەككە پاتقاندىن كېيىن ئاندىن قىلىچ يالىڭاچلايمىز.

— بولدى ـ بولدى. بۇ گەپنى ئەتىگەندىن بېرى شاھزادە ئالىيلىرى، سۈيۈرگە مىرزا، يەنە تېخى ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ تولا جېكىلەپ قۇلىقىمنى پاك قىلىۋەتتى. ئەمدى ئۆزلە جېكىلەپ يۈرمىسىلىمۇ بولۇر، — دېدى بوران خوجا تېرىكىپ.

— شاھزادە ئالىيلىرى بۇ گەپنى ئۆزلەگە مۇشۇنداق توختىماي جېكىلەپ تۇرۇشۇمغا پەرمان بەرگەن، — دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز كۈلۈپ، — ئۇلار ئۆزلەنىڭ ھەم قارام، ھەم ئالدىراقسان مىجەزلىرىنى ئوبدان بىلىدىغان چېغى.

سەركەردە بوران خوجىمۇ پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

— ياۋ لەشكەرلىرى ئاتلىق چىقسا ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى ئاڭلايمەن، ناۋادا پىيادە چىقىپ قالسا مەندىن رەنجىمىسىلە.

— ئول چاغدا مەنمۇ ئۆزلەنى ئاگاھلاندۇرۇپ يۈرمەيمەن، — دېدى راجى خوجىنىياز.

ئۇلارنىڭ گېپى تۈگە ـ تۈگمەيلا ياۋ قارارگاھى تەرەپتىن ئاۋۋال ئاسمان ـ پەلەك چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى، ئاندىن تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى زېمىننى تىترەتتى. دەقىقە ئۆتمەي بۇلۇتتەك كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدىن سەلدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان موغۇل چەۋەندازلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— ھېلىقى ئاگاھلاندۇرۇشنى يەنە بىر تەكرارلايمەنمۇ سەر- كەردە؟ — دېدى راجى خوجىنىياز سەركەردە بوران خوجىغا قاراپ.
— ھاجەتسىز، — دېدى سەركەردە بوران خوجا قولىنى سىلكىپ، — لەشكەرلەر تېزدىن چېكىنسۇن، بولمىسا ئۆلگۈرەل- مەي قالىمىز!
— تېزدىن چېكىنىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى راجى خوجىنى- ياز لەشكەرلەرگە قاراپ.
لەشكەرلەر قەستەن قورققان، ساراسىمىگە چۈشكەندەك بولۇپ قوللىرىدىكى تۇغ - ئەلەم، ناغرا - دۇمباقلىرىنى تاشلاپ ئارقى- سىغا قاراپ قېچىشقا باشلىدى. قومۇل شەھىرىگە ئەڭ ئاۋۋال باستۇرۇپ كىرىپ خەزىنىنى ئولجا ئېلىش ۋەسۋەسىسىگە چۈشكەن موڭغۇل چەۋەندازلىرى ياۋنى قورقۇپ قاچتى، دەپ ئويلىدى - دە، ئاتلىرىنى جان - جەھلى بىلەن قامچىلاشقا باشلىدى.
تۇيۇقسىزدىن ئوت چاچرىتىپ خۇددى سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن موڭغۇل چەۋەندازلىرىنىڭ ئاتلىرى ئارقا - ئارقىدىن لاي خەندەككە موللاق ئاتتى. ھەئە، لاي خەندەكنى ھېيلىسى كاراملىقى- نى كۆرسەتكەنىدى. ئاچچىق قامچا زەربىسىدە ئوقتەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلار خۇددى ئارقىسىدىن غايەت زور بىر كۈچ ئىت- تەرگەندەك بىرىنىڭ ئۈستىگە بىرى يىقىلاتتى. قومۇلدىكى تۇمەن- لىگەن لەشكەر ۋە خەلقنىڭ بىر كېچە ئۇخلىماي ياسىغان لاي خەندەكى كەڭ ھەم چوڭقۇر بولۇپ، موڭغۇل ئاتلىق لەشكەرلىرى- نىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك يۇتۇۋالغانىدى. قالغان ئاتلىقلار ئۆزلىرى- نىڭ ئالدانغانلىقىنى سېزىپ، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئارقىغا تارتىشقا ئۈلگۈرگەندە تامامەن كېچىككەنىدى. ئىككى مىڭ مەر- گەننىڭ ئاتقان ئوقلىرى ئاسماندىن يامغۇر بولۇپ تۆكۈلۈشكە باشلىدى.
— قېنى يىگىتلەر، ئەمدى نۆۋەت بىزگە كەلدى، — دەپ ۋارقىرىدى قىلىچىنى يالىڭاچلىغان سەركەردە بوران خوجا ياۋ

لەشكەرلىرىنىڭ پاتپاراق بولغىنىنى كۆرۈپ.

شۇ ئەسنادا ياغاچتىن ياسالغان 10 ـ 15 گەز ئېگىزلىكتىكى كۆزىتىش مۇنارىدا جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سۇپۇرگە مىرزا كېچىدىن موغۇل قارارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەن ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازغا ناغرا چالدۇرۇپ بەلگە بەردى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ سەييىدئەلى ئالپ قالدى ـ قاتتى لەشكەرلەرنى باشلاپ تۇرشاۋۇل قوشۇنىنىڭ كەيند-دىن جەڭگە ئاتلاندى. پۈتكۈل زېمىننى قىر ـ چاپ سادالىرى قاپ-لىدى. تۇرشاۋۇل قوشۇندىكى بىر قىسىم لەشكەرلەر ئىگىسىز قالغان موغۇل ئاتلىرىنى مىنىپ ئۆلگۈرگەندى. ئالدى ۋە ئارقا تەرىپىدىن زەربىگە ئۇچرىغان ياۋ لەشكەرلىرى قاتتىق ساراسىمى-گە چۈشۈپ قالدى. مۇستەھكەم جەڭ سەپلىرى بۇزۇلدى، ئۆلۈم ۋەسۋەسىسىدە ھەرقايسىسى ئۆز جانلىرىنى ئېلىپ قېچىش ھە-لەكچىلىكىدە قالغانىدى.

ئۆز قارارگاھىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇپ جەڭ ۋەزىيى-تىنى كۆزىتىۋاتقان ئىسان تايشى ئالدى سەپنىڭ قالايمىقانلاشقان-لىقىنى، ئارقا تەرىپىنىڭمۇ خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا ئۇچرىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالاقزەدىلىك ئىچىدە ئال-دىراپ ـ تېنەپ پەسكە چۈشتى ـ دە، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە جاڭ چالدۇرۇپ چېكىنىش پەرمانى بەردى. ئۇ بۇنداق تېز مەغلۇپ بولۇشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى، پەقەت ئاز بىر قىسىم لەشكەرلىرىلا قېچىپ قۇتۇلدى. موغۇلىستان لەشكەرلىرى پىيادە بولغاچقا قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئامالسىز قالدى.

پاتقاقتا پېتىپ قالغان نەچچە مىڭلىغان ئاتلارنىڭ كۆپىنچى-سى ئۆلگەنىدى. ئۆلمىگەنلىرىنىمۇ دەماللىققا مىنگىلى بولمايت-تى. بىرەر مىڭچە موغۇل ئېتىنى غەنىيمەت ئالغان سەركەردە بوران خوجا بىلەن مەڭلىك ئاقنىيازنىڭ تۇرشاۋۇل قوشۇنى ياۋنى

جان ـ جەھلى بىلەن قوغلاشقا كىرىشكەنىدى. لېكىن سەييىدئەلى
ئالپ ئۇلارنىڭ ئامان قالغان نەچچە مىڭلىغان موغۇل لەشكەرلى ـ
رىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ تاۋاچى بەگنى[1] دەرھال
ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قوغلاشتىن توسۇۋالدى. جەڭ غەلىبە بىلەن ئا ـ
خىرلاشتى. موغۇللارنىڭ چېدىر ـ بارگاھلىرى، ئوزۇق ـ تۈ ـ
لۈك، يەم ـ خەشەكلىرى تولۇق غەنىيمەت ئېلىنغانىدى.

※ ※ ※

— غەلىبە قىلغان تۇرۇقلۇقمۇ جەڭنى ئاگال توختاتقان نەدە
بار ئالىيلىرى؟ — دېدى چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەن سەر ـ
كەردە بوران خوجا تېرىكىپ، — ئەمدى بىر خۇماردىن چىقاي دەپ
تۇرغاندا...

— يولۋاسنى تاغقا قويۇۋەتكەندەك ئىش بولدى ـ دە بۇ، —
دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز بوران خوجىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ.

— ئۆزلىرىنى بېسىۋېلىشسىلا، ھېلىمۇ ئوبدانلا خۇماردىن
چىقىۋېلىشتىلا، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ كۈلۈپ، — ئۇل قاچ ـ
قۇن ياۋنىڭ سانى ئۆزلەنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ سانىدىن نەچچە
ھەسسە كۆپ. ناۋادا ئۇلار ئارقىسىدىن ئازلا لەشكەرنىڭ قوغلاپ
كېلىۋاتقانلىقىنى بىلسە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇرايدۇ.
ئۇل چاغدا پىيادىلىرىمىز ھەمدەمدە بولۇشقا ئۈلگۈرەلمەيدۇ.

سەركەردە بوران خوجا گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى،
شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇنى ئېغىز ئاچقۇزمىدى.

— ئىككى سەركەردە ھېلىمۇ كۆپ باھادىرلىق كۆرسىتىش ـ
تىلە، — شاھزادە ئۇۋەيسخان گېپىدىن توختاپ پۇتۇكچىسىگە قا ـ
رىدى، — بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ بىرىنچى ئەجىر تۆھپىسى ئە ـ

① تاۋاچى بەگ — جەڭ مەزگىلىدە بۇيرۇق يەتكۈزگۈچى بەگ.

مىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ، سەركەردە بوران خوجا، سەركەردە راجى خوجىنىيازلارغا يېزىلسۇن. غەنىيمەت ئېلىنغان بارلىق جەڭ ئاتلىرى ئول ئۈچ سەركەردىگە تارتۇق قىلىنسۇن.

ئۈچ سەركەردە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە تەسەننا.

— قانچىلىك ئات غەنىيمەت ئېلىنىپتۇ؟ ئېدىتالاپ چىقىلدىمۇ؟ — سورىدى سۇپۇرگە مىرزا ياراغبەردار بەگ[1]كە قاراپ.

— مەلۇم بولغاي، دەماللىققا مىنگىلى بولىدىغىنى ئۈچ مىڭ تۇياقتىن ئاشىدۇ، — دېدى ياراغبەردار بەگ، — لاي خەندىكىگە پېتىپ قالغان ئاتلارنىڭ بىر قىسمىلىرى ئۆلۈپتۇ، بىر قىسملىرى ناكار بوپتۇ، كارغا كەلگۈدەكلىرى بەش يۈزگە يېتەر دەيمەن. ياخشى ئەملىسەك بىرەر ـ ئىككى ئايدا كارغا كېلۇرمىكىن.

— ئۇنداق بولسا ئاشۇ ئۈچ مىڭ ئاتنى ھەربىر سەركەردە مىڭدىن ئۈلۈشكەي. ئەملەيدىغان ئاتلارنىڭ ئىشىنى كېيىن بىر تەرەپ قىلۇرمىز، — دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا.

— ھەي ئىسىت، بىرمۇنچە ئېسىل ئاتلار لاي خەندىكىدە ھالاك بولدى ـ دە، — دېدى شاھزادە ئۇۋۋەيسخان.

— ئۇنداق بولسا خەندەك ھىيلىسىنى ئويلاپ تېپىپ شۇنچىۋالا ئاتلارنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولغان ئەمىرزادەمگە تارتۇق قىلىنغان ئاتلارنى سەركەردە راجى خوجىنىياز جانابلىرى بىلەن ئىككىمىز تەڭ ئۈلىشەيلى، — دېدى سەركەردە بوران خوجا چاقچاق قىلىپ.

— مەيلى، ئات ئۆزلەردىن ئايلانسۇن سەركەردە، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ.

— ئۆلگەن ئاتلارنىڭ تېرىسىنى سويۇۋېلىپ ئاشۇ خەندەككىلا كۆمۈۋېتەيلى. ئەملىسەكمۇ كارغا كەلمەيدىغان ئاتلارنىمۇ بو-

① ياراغبەردار — قورال ـ ياراغ باشقۇرغۇچى.

غۇزلاپ تېرىسىنى سويۇۋالايلى. گۆشىنى ئاۋامغا ئۈلەشتۈرۈپ بېرەيلى، ــ دېدى سۈپۈرگە مىرزا، ــ بولۇپمۇ ئاتلارنىڭ تاپىنى بىر تەرەپ قىلىنىدىغان ئىشلارغا تېزرەك تۇتۇش قىلايلى، بولمىسا تېرىسى زايا بولۇپ كېتىدۇ.

ــ ئۆلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ تېرىسىنىمۇ شىلىۋالامدۇق قانداق؟ ــ دەپ چاقچاق قىلدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

ــ ئىختىيارلىرى، ــ دېدى سۈپۈرگە مىرزا كۈلۈپ، ــ لېكىن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆمۈشكە ئۆزلە مەسئۇل بولسىلا.

ــ ئاغزىمدىن بالاغا قالدىممۇ نېمە؟ ــ دېدى مەڭلىك ئاقنىياز، ــ ئۆلتۈرمىسە تېخى بولمىسا، كۆممىسە تېخى بولمىسا.

ئولتۇرغانلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

ــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ــ ھەرقايسى سەركەردىلەر ئىشلارنى ئىلدام پۈتكۈزۈپ، قوشۇننى تەرتىپكە سېلىۋالغاي. ئىككى كۈندىن كېيىن بارسكۆلگە قاراپ يولغا چىقىمىز.

ــ باش ئۈستىگە، ــ دېدى سەركەردىلەر ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇشۇپ.

17

كۆز كىرىشى بىلەن تۇرپان شەھىرى خېلىلا سالقىنداپ قالغان بولسىمۇ، موغۇلىستاننىڭ باشقا يەرلىرىگە سېلىشتۇرغاندا خېلىلا ئىسسىق ئىدى. كۈزلۈك يەل ـ يېمىشلەر كوچا ـ رەستىلەردە تۆكمە بولغان بولسىمۇ، خېرىدارسىز باققاللار چۈشىن قورۇيتتى. ياز پەسلىدە كۈندۈزى ئادەمسىز كۆرۈنىدىغان كوچا ـ

رەستىلەردە ھازىر ئادەم مىغىلدايتتى. خەنزۇ، پەرەڭ، ھىندى سو ـ دىگەرلىرى ماڭدامدا بىر ئۇچرايتتى. سۇپسۇزۇك كارىز سۇلىرى ئېرىقلاردا شىرىلداپ ئاقاتتى. قەلەندەرلەر، يالقاۋلار تام تۈۋلىرىدە ئاپتاپ سىنىشاتتى. ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئېرىنچەكلىك بىلەن مېڭىپ يۈرگەن قاراۋۇللار ئوردىنى تېخىمۇ سىرلىق ھەم سۈرلۈك تۇسكە كىرگۈزگەندى. ئوردا ئىـ ـ چىنى گۆرىستان جىمجىتلىقى قاپلىغان بولۇپ، ئەمىرلەردىن تار ـ تىپ ئاددىي خىزمەتكارلارغىچە ھەممىنىڭ چىرايىدا ئاللىقانداق چۈشىنىكسىز ھاياجان ھۆكۈم سۈرەتتى. ئۇلارنىڭ تەشۋىشلىك كۆزلىرىدىن ئىچكى تۇيغۇلىرىنى ئاشكارىلاش تەقەززالىقى باللـ ـ قىيتتى، ئەمما ھېچكىم كۆڭلىدىكى تەشۋىش، گۇمان، قىياسلىـ ـ رىنى بىر ـ بىرىگە بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. ھەئە، ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان زۇۋاندىن قالغانىدى. خاننىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان بارلىق ئوردا ئەھلى ئۇنىڭ ئۇزاق ياشيالمايدىغانلىقىنى ئاللىقاچان جەزملەشتۈرۈپ بولغانـ ـ دى. شاھزادە ئۆۋەيسخاننىڭ لەشكەر تارتىپ قومۇلغا بارغانلىقى، قومۇل ئەمىرى سۇپۇرگە مىرزا بىلەن بىرلىشىپ، قومۇل شەھىـ ـ رىنىڭ بوسۇغىسىغا باستۇرۇپ كەلگەن موغۇللارنى تەلتۆكۈس تارمار قىلىپ چېكىندۈرگەنلىكى، ھازىر موغۇللار بىلەن بارىسـ ـ كۆلدە جەڭ قىلىۋاتقانلىقى ئۇلارغا سىر ئەمەس ئىدى. شاھزادە ئۆۋەيسخانغا مۇناسىۋەتلىك ھەرخىل ئەپقاچتى خەۋەرلەر تۇرپان شەھىرىدە ئېقىپ يۈرگىنىگە بىر ئايدىن ئاشقان بولسىمۇ، بۇنداق پاراڭلار بېسىلىش تۈگۈل كۈندىن ـ كۈنگە ئاۋۇپ قالغانىدى.

— شاھزادە ئۆۋەيسخان قومۇلغا لەشكەر تارتىپتۇدەك.

— قاچانقى گەپ بۇ؟

— ئەسلىدە تۇرپانغا لەشكەر تارتماقچىكەنمىش.

— خان ئالىيلىرىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قاپتۇدەك.

— ياق، ئەسلىدە ئۇدۇل ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كەلمەكـ ـ چىكەندۇق، خان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەل بولغاچقا پەيلىدىن يېـ ـ

نىپتۇدەك.

— شاھزادىنىڭ لەشكەرلىرى ھەرقانچە جىق بولسىمۇ خان لەشكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ.

— خاتالىشىۋاتىدىلا تەقسىر، شۇنچىۋالا كۈچلۈك موڭغۇللارنى تىرىپىرەن قىلغان يەردە خان لەشكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەسما؟

— ئاگال ياتلارنىڭ ئەدىپىنى بىرەي دېگەن گەپ.

— كېسەل ياتقان خان بىلەن جەڭ قىلسا باھادىرلىق شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىشىدىن ئەنسىرىگەن گەپ.

— ۋالىدەسى سۇلتان خاتۇن شاھزادىنى تۇرپانغا لەشكەر تارتىشتىن توسۇپ قاپتۇدەك.

— ئاگال موڭغۇللارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقارماي تۇرۇپ ئاستانىگە قەدەم باسساڭ بەرگەن سۈتۈمگە رازى ئەمەسمەن دەپتۇدەك.

— شاھزادىنىڭ لەشكەرلىرى ئاجايىپ پەھلىۋان يىگىتلەرمىش.

— يۇرت ـ يۇرتلارنىڭ ئەڭ نوچى يىگىتلىرى شاھزادىنىڭ ئەتراپىغا توپلانغانمىش.

— سانى تۈمەندىن ئاشارمىش.

— ئول لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا قەشقەر، يەركەنتلىك نوچىلار جىقمىش.

— خوتەنلىكلەرمۇ بارمىش.

— ئاقسۇ، كۇچا، ئۇچ، چالىشلىقلارمۇ بارمىش.

— چەرچەن، لوپ، كۆنچىلىكلەرمۇ ھەم بارمىش.

— ئىلى، بېشبالىق، ئالمالىقتىنمۇ خېلى كۆپ يىگىتلەر كېلىپ قوشۇلغانمىش.

— يېقىندىن بېرى تۇرپاندىن قومۇلغا قاراپ ماڭغانلارنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەيۋاتىدۇ.

— شۇنداق قىلىپ شاھزادە تەختنى تارتىۋالارمۇ؟

— تۇزۇك گەپ قىلسۇنا، شاھزادىنىڭ تەختنى تارتىۋالغۇسى بولسا ئاباياملا تارتىۋالماسمىدى قومۇلغا لەشكەر تارتىپ يۈرمەي.

— شاھزادىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلگىلى بولمىدىغۇ ـ تاڭ.

— قول ئاستىدىكى يىگىتلەر ئاجايىپ باھادىرلارمىش.

— ھەربىرى بىردىن ياۋ لەشكىرىنى ئات ـ پاتلىرى بىلەن قوشۇپ لايغا پاتۇرۇپ چۆكتۈرۈۋەتكەنمىش.

— لاپ ئۇرمىسۇنا.

— راست دەيمەن، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەردىن ئاڭلىدىم. ياۋ ئاتلىرىنىڭ ئۆلۈكى تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتكەنمىش.

— يا پەرۋەردىگار.

— ئۇلار ئاشۇنداق باھادىر يىگىتلەر بولمىسا، سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىق موڭغۇللارغا قانداقمۇ تەڭ كېلەلىسۇن؟!

— ئامان قالغان موڭغۇللار ئۇدۇل بارسكۆلگە قاراپ قېچىپتىمىش.

— ھازىر شاھزادە موڭغۇللار بىلەن بارسكۆلدە جەڭ قىلىۋېتىپتىمىش.

— جەڭ قىلغىنى نەۋاقتىكى گەپ، بارسكۆلنىمۇ تارتىۋېلىپ ئۇلارنى ئۆز دەرگاھلىرىغا قوغلىۋېتىپتۇدەك.

— موڭغۇللارنى ئىككىنچىلەپ بۇ تەرەپلەرگە قارىيالمىغۇدەك قىلىۋېتىپتۇدەك.

— ياق، ئۇنداق ئەمەسكەن، شاھزادە بارسكۆلدە موڭغۇللاردىن يېڭىلىپ قاپتۇدەك.

— بارسكۆلنى موڭغۇللارغا تاشلاپ بېرىپ، قومۇلغا قېچىپ كەپتۇدەك.

— بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس جۇمۇ.

— مەنمۇ ئىشەنمەيمەن.

— ئۇ دېگەن ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلاننىڭ ئوغلى تۇرسا.

— ئاڭلىشىمچە، شاھزادە ھازىر ئاستانىگە قاراپ كېلىۋې-

تىپتىمىش.

— مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، شاھزادە خان ئالىيلىرى كېسەلدىن ساقىيىپ قوپمىغۇچە ئاستانىگە ھەرگىز بارمايمەن، دەپ ئانت ئىچىپتىكەنمىش.

— ئىشقىلىپ ياراتقان تەڭرى ئەل - يۇرتقا ئاسايىشلىق بېرەر.

— تەختنى ئۇلار تالىشىپ جەڭ قىلغىنى بىلەن، جاپاسىنى بىز تارتىمىز.

— خان ئالىيلىرى كېسەل بولغاندىكىن، تاجۇتەختنى شاھزادىگە ئۆتۈنۈپ بەرسىمۇ بولاتتى.

— ھاي، پەسرەك گەپ قىلسىلا. بۇ گەپنى ئوردىنىڭ پايلاقچىلىرى ئاڭلاپ قالسا ئىشلىرى چاتاق.

— تىلىلىرىنى كېسىۋېتىدۇ.

— خۇدايىم ساقلا.

— خۇدايىمغۇ ساقلايدۇ، لېكىن تىلىمىزنى يىغمىساقمۇ بولمايدۇ. بىرنەچچە ئاي ئاگال جاكارچىلارنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە خالىغانچە گەپ قىلماسلىقنى جاكارلىغانلىقىنى ئاڭلىمىغانمۇ ئۆزلە؟

— تىلىمىزلا ئەمەس، كاللىمىزمۇ كېتىدۇ.

— ئەمدى دەيمىنا، خان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەل ياتسا.

— ۋوي، نېمانچە شۈپۈك ئېغىز ئۆزلە. ئوردىنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنى يوشۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلمەمدىلا؟

— ئۇنىغۇ بىلىمەن.

— بىلگەن بولسىلا بولدى، ئاغىزلىرىدىن چىقارماي ئىچىدىلىرىدە بىلسىلە.

— شۇ كۈنلەردە ئوردا تىنچ ئەمەسمىش.

— ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىكەن.

— خان ئالىيلىرى زوۋۇاندىن قاپتۇ دەپ ئاڭلايمەنغۇ.

— خۇدا بىلىدۇ.

ــ ئۇلۇسبېگى ئوردا ئىشلىرىنى قاتتىق باشقۇرۇۋاتقۇدەك.
ــ ئۇلۇسبېگىنى خاندىن رەنجىپ قاپتۇ دەپ ئاڭلىۋېدىمغۇ؟
ــ ئۇ قاي زاماندىكى گەپ.
ــ خان شۇ ئەھۋالدا ياتسا، ئۇلۇسبېگى باتناپ يۈرۈۋەرسە بولماس.
ــ ئىشقىلىپ بىر ئادەم جوڭقۇرۇپ تۇرمىسا، ئوردىدا نىزا كېلىپ چىقىدۇ.
ــ ئۇلۇسبېگىدىن خان ئالىيلىرىمۇ خېلى تەپ تارتامىشكەن.
ــ باشقا ئەمىرلەرمۇ ئۇلۇسبېگىدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلارمىش.
ــ ئۇلۇسبېگىنى پەقەتلا كۈلمەيدىكەن دەپ ئاڭلايمەنغۇ؟
ــ قاپىقى يامان بولغىنى بىلەن دىلى يۇمشاق ئادەممىش.
ــ ئۇلۇسبېگى شاھزادە ئالىيلىرىنى قوللارمۇ؟
ــ بىر نېمىدەپ بولمايدۇ.
ــ مېنىڭچە خان ئالىيلىرىنى قوللايدۇ. ئۇزا يىلى خان ئالىيلىرى شاھزادىنى ئاستانىدىن قوغلىۋەتكەندە ئۇلۇسبېگى ھېچنېمە دېمەپتىكەنمىش.
ــ شاھزادىنى ئاستانىدىن قوغلىۋېتىشكە خان ئالىيلىرىنى ئۇلۇسبېگى كۈشكۈرتۈپتىكەنمىش.
ــ بىراق، ئۇلۇسبېگىنىڭ چوڭ نەۋرىسى سەيىيدئەلى ئالىپ ھازىر شاھزادىنىڭ سەركەردىسىكەنغۇ؟
ــ ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ.
ــ ئىشەنمەيۋاتىدىلا ـ ھە. شاھزادىنىڭ چوڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان مەلىكە ھازىر ئاشۇ ئەمىرزادىنىڭ ئاغىچىسىمىش.
ــ ئەمىرزادىنى سەمەرقەنتتە زىنداندىكەن دەپ ئاڭلىۋېدىم.
ــ ھەي، ئول ئىشلارنىڭ راست ـ يالغىنىنى كىم بىلىدۇ.
ــ ئەمىرزادىنى شاھزادىنىڭ يېنىدا كۆرگەنلەر بار ئىكەن.
ــ ئۇلۇسبېگىنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى يوقمىدۇ؟

— ئوردىدىكى ئەمىرلەر كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە دېمەيدۇ.
— كاللىسىدىن ئەنسىرەيدۇ.
— شۇنداق، پۇت يۈگۈرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۈگۈرۈكى باشقا ئەمەسمۇ.
— ۋاللاھۇ ئالەم، بىر ياخشىلىق بولۇپ قالۇر ئىلاھىم.
— تەختكە كىم ئولتۇرسا مەيلى، ئەل ـ يۇرت ئامان بولسىلا بولدى.
— ...

ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى كوچىدا ئېقىپ يۈرگەن بۇ پاراڭلاردىن تولۇق خەۋەردار ئىدى. لېكىن ئوردا ئىچىدە بۇنداق گەپ ـ سۆزلەر پەقەتلا تىلغا ئېلىنمايتتى. ئۇلار ھەم گاس، ھەم گاچا بولۇۋېلىشقانىدى. خېلىدىن بېرى تەمىناتسىز، مائاشسىز قالغان خۇپىيە ـ پايلاقچىلار كوچىدا ئېقىپ يۈرگەن بۇ گەپلەرگە پەرۋاسىز بولۇپ قالغانىدى، يەتكۈزسىمۇ ئوردىدا ئاڭلايدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئەمىرلەر بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىشاتتى، ھەممىسىنىڭ كۆڭۈللىرىدە ئۆزلىرىگە چۈشلۇق سوقۇقان چوتلىرى بار ئىدى. ئۇلار خاننىڭ پات يېقىندا قازا قىلىدىغانلىقىغىمۇ، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ پات يېقىندا تۇرپانغا كېلىپ تەختتە ئولتۇرىدىغانلىقىغىمۇ ئىشىنەتتى. ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغان، بىلمىگەن بولۇۋېلىپ، بىپەرۋا قىياپەتكە كىرىۋالغىنى بىلەن ئوردىدا پات يېقىندا يۈز بېرىدىغان ئۆزگىرىشنى ئۆزلىرىچە مۆلچەرلىشەتتى، دەڭسەيتتى. ئوردىدا ئۆزگىرىش بولۇپ تەخت ئىگىسى ئالماشسا، ھازىرقى مەنسىپىنى ساقلاپ قېلىش ـ قالالماسلىقىنى مۆلاھىزە قىلىشاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخانغا كىمنىڭ يېقىنلىقىنى، كىمنىڭ شاھزادە بىلەن ئالاقە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماقچى بولۇشاتتى. بۇرۇنراق ئەقلىنى جورۇپ شاھزادىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ، ساداقىتىنى بىلدۈرۈپ قويمىغىنىغا پۇشايمان قىلىشاتتى. ھەئە، شەھەرنىڭ ئۈچ كۆۋرۈك مەھەللىسىگە جايلاشقان ئەمىركەبىر قەسرىگە يوشۇرۇنچە بېرىپ مەلىكە سۇل-

تان خاتۇنغا سالام بېرىشكە ئۇرۇنغانلارمۇ بولدى. لېكىن مەلىكە سۇلتان خاتۇن ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمىدى. ئەۋەتكەن سوۋغا ـ سالاملارنىمۇ قوبۇل قىلمىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىككى ئوغلىدىن بىرىنى نائىب خان قىلىپ كۆتۈرۈشنى پىلانلىدىغانلارمۇ بار ئىدى. بۇلار ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇنىڭ خانلىق تەختتە ئولتۇرۇشىغا ئالاھىدە كۈچ چىقارغان، كېيىنكى ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ئەمىرلەر ئىدى. ناھايىتى ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئوغۇللىرىنى ۋەلىئەھدلىككە تەيىنلىگەن ۋەسىيەت يوق ئىدى. ئۇلار مۇددىئاسىنى خانىشقا بىلدۈردى، لېكىن خانىش بۇنداق ۋەسىيەتنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتتى. شۇ تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھەرىكەتسىز، زۇۋانسىز ئىدى، شۇڭا ۋەسىيەت يازدۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەڭگۈ ئۆلمەيدىغاندەك ۋەلىئەھد بەلگىلىمىگەن، ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغانىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا قۇرۇلتاي چاقىرىش ئارقىلىق نائىب خان بەلگىلەشتىن باشقا چارە يوق ئىدى. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قۇرۇلتاي چاقىرىشنىڭ، نائىب خان بەلگىلەشنىڭ ھاجىتى يوقتەك بەخىرامان يۈرەتتى. مۇشۇنداق قاتمال ۋەزىيەتتە ئۇلۇسبېگىدىن باشقا ھەرقانداق بىر ئەمىرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىشقا پەرمان بېرىش ھوقۇقى يوق ئىدى. بىراق ئۇلار ئالدىراپ قالغانىدى، ئالدىرىمىسىمۇ بولمايتتى. شاھزادىلەردىن بىرەرىنى دەرھال نائىب خان قىلىپ تىكلىۋالمىسا، كېيىن شاھزادە ئۇۋەيسخان تەخت دەۋاسى قىلىپ ئاستانىگە كەلسە، ئۇلارنىڭ ھەرقانداق گېپى ئاقمايتتى. ناۋادا شاھزادە ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرۇپ قالسا، مەنسەپلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، كاللىلىرىنىمۇ ساقلاپ قالالمايتتى. شۇڭا ئۇلار ئاخىرى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا ئېغىز ئاچتى.

— جانابى قىبلىگاھىمىز ئۆزۈندىن بىرى ئورۇن تۇتۇپ يې-

تىپ قالغانلىقى ئۈچۈن تاجۇتەخت پاسىبانسىز قېلىۋاتىدۇ. بۇنداق كېتىۋەرسە سەلتەنەت ئىشلىرىغا دەخلى يېتىپ قالىدۇ. خانىش ئايىم قۇرۇلتاي چاقىرىپ شاھزادىلەردىن بىرەرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرسەك دەيدۇ.

— ئۆزلەچە قانداق قىلساق بولۇر جانابى ئەمىرلەر؟ — سورىدى ئۇلۇسبېگى ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ.

— بىزمۇ خانىش ئايىمنىڭ تەكلىپىنى لايىق كۆردۇق، — دېيىشتى ئەمىرلەر تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ، — جانابى ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ قاچان شىپا تېپىشىنى بىلمەيمىز. شۇڭلاشقا شاھزادىلەردىن بىرەرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرسەك، ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش قىلغان بولىمىز ھەم بۇ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقىغا پايدىلىق.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد رەنجىگەن قىياپەتتە ئۇلارغا قاپىقىنى تۈرۈپ تىكىلدى.

— جانابى ئەمىرلەرگە ھېلىتىن خان ئالىيلىرىنىڭ كېرىكى قالماپتۇ ـ دە!

— يوقسۇ، يوقسۇ، بىزنىڭ مۇددىئايىمىز ھەرگىز ئۇنداق ئەمەستۇر ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى، — دېيىشتى قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن ئەمىرلەر تىللىرىنى چايناپ، — ئالىيلىرى ھەرىكەتسىز، زۇۋانسىز بولۇپ قالغاچقا..

— بىز قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ شىپالىق تېپىپ، كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلۇپ كېتىشىدىن چەكسىز ئۈمىدۋارمىز، — دېدى ئۇلۇسبېگى تەمكىنلىك بىلەن ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — گەرچە خان ئالىيلىرى زۇۋاندىن قالغان بولسىمۇ، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقىنى يوق، زېھنىي قۇۋۋىتى جايىدىدۇر. ئويلاپ باقسۇنلار جانابى ئەمىرلەر، مۇشۇنداق چاغدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلىسەك، ئالىيلىرىنىڭ دىلى ئازار يېمەسمۇ؟ ئاۋام ـ رەئىيەت ئارىسىدا ئالىيلىرىنىڭ ئەھۋالى توغرۇلۇق پىتنە ـ پاسات پەيدا بولماسمۇ؟ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئەغيارلىرى بۇنىڭدىن

پايدىلىنىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى سەلتەنەتكە قارشى ئىش كۆرۈشكە قۇتراتماسمۇ؟ ھازىر قومۇل، بارسكۆل دىيارى موڭغۇللارنىڭ تەھـ ـلىكىسىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ئوردىدا بۇنداق ئىشلار يۈز بەرسە، ياۋ بىلەن ياغى قىلىشۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۆڭلى بۆلۈنۈپ كەتمەسمۇ؟

ئەمىرلەر ئۇلۇسبېگىگە گەپ تېپىپ بېرەلمەي لاسىدە بو ـ لۇپ قېلىشتى.

— بۇنداق بىمەنە خىياللارنى ئاز قىلىپ، خان ئالىيلىرىنىڭ كېسەل ئازابىدىن تېزرەك ساقىيىپ كېتىشىنى تىلىسۇنلار. كىـ ـمكى ئاغزىغا كەلگەنچە جۆيلۈپ، ئوردىدىكى ئىشلارنى سىرتقا يايسا، ئەل ـ يۇرتتا پىتنە ـ پاسات پەيدا بولۇشقا سەۋەب بولسا، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلسا، خانغا ئاسىيلىق قىلغانلار قاتارىدا قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

ئۇلار قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلەش تەكلىپىنى بەرسەك، ئوردىدىكى كۆپ سانلىق ئەمىرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىـ ـشىمىز، دەپ ئويلاشقانىدى. بىراق، ھېچكىم ئۇلارنى قوللاپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزلىرىنى چۆچۈپ تۇ ـ رۇپ ئاڭلاشتى ۋە ئالمان ـ تالمان قوللاپ ئىپادە بىلدۈرۈشتى.

— بەرھەق، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھەق ئېيتىدۇ.

— جانابى ئالىھەزرىتىمىزنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ تېزرەك شىپا ـ لىق تېپىشىنى تىلەيمىز.

— قىبلىگاھىمىزغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز.

— ھازىر قۇرۇلتاي چاقىرىدىغان پەيت ئەمەس.

— ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ھەممىدىن مۇھىم.

※ ※ ※

خېلىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن رەنجىپ يۈر ـ گەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بارلىق ئۈمىدىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا

باغلاپ، ئوردا ئىشلىرىغا ئانچە ئارىلاشماي يۈرگەنىدى. بىراق كۆتكەن قەرەلدە شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن خەۋەر بولمىدى. بۇ ئىش قومۇلغا رەسمىي يۈرۈش قىلغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ئالچىنبەگنى ئۇلۇسبېگىگە خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئەۋەتتى. ئۇ ساداقەتمەن نۆكىرى ئالچىنبەگ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئاندىن ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىگە تايىنىپ خاننىڭ ئەتراپىنى ئوراپ ئالغان ئەمىرلەرنى بىر ـ بىرلەپ خاندىن يىراقلاشتۇردى. كېسەل ئازابىدا قىينىلىپ، غېرىبسىنىپ قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇلۇسبېگىگە ئىلگىرىكىدەك سوغۇق مۇئامىلە قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلۇسبېگى ئوردىدىكى نوپۇزىنى قايتىدىن تېزلا ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى. شۇ ئارىلىقتا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قومۇلغا كەلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلدى. ھەرقانداق ئەمىرنىڭ سىرتتىكى ئىشلارنى خانغا مەلۇم قىلىشىنى قاتتىق چەكلىگەن ئۇلۇسبېگى بۇ خەۋەرنى خانغا ئۆز ئاغزى بىلەن يەتكۈزدى. بۇ خەۋەردىن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خۇددى بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك چۆچۈدى، چىرايى كۆكىرىپ، بىر ھازا گەپ قىلالماي قالدى.

— دەرھال يارلىق چۈشۈرۈلسۇن، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاران ـ ئاران سۆزلەپ، — قومۇل ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا ئول تۇزكور شاھزادىنى دەرھال تۇتۇپ ئوردىغا ئەۋەتسۇن، كاللىسىنى ئەۋەتسىمۇ مەيلى.

ئىككى كۈن ئۆتكەندە ئۇلۇسبېگى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سۈپۈرگە مىرزىنىڭ بىرلىشىپ قوشۇن تەشكىللەپ، موغۇللارغا قارشى جەڭ قىلماقچى بولغانلىقىدىن مەلۇمات بەردى، بۇ قېتىم خان تېخىمۇ قاتتىق غەزەپلەندى:

— پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلغان ئول تۇزكور سۈپۈرگە مىرزىنىڭمۇ كاللىسى ئېلىنسۇن، دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن! — دېدى

جالاقلاپ تىترەپ.

ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە ئۇلۇسبېگى سۇلتان شىرمۇھەممەد-خانغا شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سوپۇرگە مىرزىنىڭ موغۇللارنى تارمار قىلىپ، كەينىدىن بارسكۆلگە قوغلاپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

بۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نەپەس يې-تىشمەي ئۇستىگە ئۆرىدەپ تىنىپ خارقىرىدى، كۆزىنىڭ قارىقى تارتىلىپ قالدى، چىشلىرى كىرىشىپ ئاغزىدىن كۆپۈك كەلدى، تېۋىپلار ئاران تەستە ئۇنى تىنچلاندۇردى. ئەپسۇسكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان زۇۋاندىن قالغانىدى. مانا ھەپتىدىن بېرى زۇۋانسىز ياتاتتى، گەپ قىلىش ئۇچۇن ئاغزىنى ئۆمەللەيتتى-يۇ، لېكىن ئاۋازى سىرتقا چىقمايتتى. مىڭ تەستە تاۋۇش چىقىراتتى، لېكىن نېمە دېمەكچىلىكىنى ھېچكىم ئاڭقىرالمايتتى.

ــ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بۇندىن كېيىن تېۋىپتىن باشقا ھېچكىم خالىغانچە كىرمىسۇن، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى پەرمان جا-كارلاپ، ــ چۇنكى، خان ئالىيلىرى ھازىر زۇۋاندىن قالدى. قې-شىغا كىرىپ ـ چىقىپ يۇرسەڭلار سىلەر بىلەن مۇڭداشقۇسى كېلىدۇ، گەپ قىلاي دېسە تىلى زۇۋانغا كەلمىگەندىكىن تېخىمۇ بەك بىئارام بولىدۇ، بۇ ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنىڭ تېزرەك شىپا تېپىشىغا پايدىسىزدۇر.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن باشقىلارنىڭ ئالاقە قىلىشىنى چەكلىگەن ۋە ئوردا ئىشلىرىنى پۇتۇنلەي قولىغا ئالغانىدى. ياشىنىپ قالغى-نىغا قارىماي خېلىلا تېتىك يۇرىدىغان، ئالدىراپ قاپىقى ئېچىل-مايدىغان بۇ قېرى ئەمىردىن ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر-لەرنىڭ ھەممىسى ئەزەلدىن ھېيىقاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ پەرمانىغا ھېچكىم غىڭ ـ پىڭ قىلالمىدى. ھېلىقى ئەمىرلەرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلىمەكچى بولۇشىنىڭ سەۋەبىمۇ ئۇ-

لۇسبېگنىڭ كۆچىيىپ كەتكەن ھوقۇق ـ ئىمتىيازىنى چەكلەش ئىدى. ئەپسۇس، ئۇلارنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشىنى ئۇلۇسبېگى ئىككى ئې-غىز گەپ بىلەنلا يوق قىلىۋەتتى. ھەئە، ئۆز غېمى بىلەن قالغان باشقا ئەمىرلەرمۇ مۇشۇنداق ئىنچىكە ۋەزىيەتتە ئۇلۇسبېگنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشنى خالىمايتتى، شۇڭلاشقا ئۇلۇسبېگنى قوللاپ ساداقەت بىلدۈرۈشكە باشلىغانىدى.

※ ※ ※

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە بىلىندۈرمەي تولىمۇ خاتىرجەم يۈرگەندەك قىلغىنى بىلەن ئالدىراپ قالغانىدى. چۈنكى، سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىمادىن تۇيۇقسىز قازا قى-لىپ كەتسە، قۇرۇلتاي چاقىرىپ ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۇ چاغدا ئۇلۇسبېگى ھەرقانچە قىلىپمۇ سەلتەنەتنىڭ بۇ مۇھىم ئىشىنى كەينىگە سۈ-رۈشكە سەۋەب تاپالمايتتى. يېڭى خان تىكلىنىپلا قالسا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەختنى تارتىۋېلىش ئىشىغا ھەمدەمدە بولۇشقا ئىلاجى قالمايتتى. يېڭى خانغا ھەمدەم بولۇپ تەختنى قوغداشقا، شاھزادىگە قارشى تۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. چۈنكى، ئەزەلدىن داۋاملاشقان ئۆدۇم بويىچە، ئۇلۇسبېگى مەيلى قانداق ئىش يۈز بې-رىشتىن قەتئىينەزەر، خانغا چەكسىز سادىق بولۇشى كېرەك ئى-دى. ئۇنداق قىلمىسا ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسىگە، شان ـ شۆھ-رىتىگە يۈز كېلەلمەيتتى، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ لەنىتىگە قالاتتى. قېرىپ ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا خانغا ئاسىيلىق قىلدى دېگەن ھاقارەتنى كۆتۈرەلمەيتتى. شۇڭا، دەسلەپتىلا شاھزادە ئۇ-ۋەيسخاننىڭ تەختنى تارتىۋېلىش ئىشىغا مۆتىدىل پوزىتسىيە تۇت-قان، سۇلتان شىر مۇھەممەدخانغا بولغان ساداقىتىنى ساقلاپ قالغانىدى. مانا ئەمدى پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەنىدى، مۇشۇ پەيت-

تە شاھزادە ئۇۋەيسخان ئاستانىگە يېتىپ كەلسە، خاننىڭ ئېغىر كېسەللىكىنى، ئىككى خانزادىنىڭ گۆدەكلىكىنى سەۋەب قىلىپ، ئۇنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىغا، سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىشىغا يول ئېچىپ بېرەلەيتتى ـ دە، ھېلىقىدەك ھاقارەتلەردىن، توقا ـ لەنەتلەردىن قۇتۇلۇپ قالاتتى. زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان ئەڭ ياخشى ئامال مۇشۇ ئىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شاھزادە ئۇۋەيسخان تەخت ـ سەلتەنەتتىن مەردلىك، باھادىرلىقنى ئۈستۈن بىلىپ، بىچارە ئۇلۇسبېگىنى كالىنى ئۆگزىگە ئاچىقىپ شاپاق يېگۈزۈشكە مەجبۇرلاۋاتاتتى①.

زىددىيەتلىك خىياللاردىن باش ئاغرىغان ئۇلۇسبېگى چوڭقۇر خورسىنىپ قويدى.

«ھېچبولمىسا شاھزادە ئالىيلىرى تۇرپان تەرەپكە كەلگەچ تۇرسا بولاتتى. بارسكۆلدىكى موغۇللار بىلەن قىلغان جېڭى قانداق نەتىجىلەنگەندۇ؟ غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلىنەلىگەنمىدۇ؟ سۆيۈملۈك نەۋرەم سەيىدئەلى ئالىپ قانداقراق تۇرغاندۇ؟ خويمۇ سېغىندىم. ئۇلار ئاستانىگە تېزرەك كەلسە، شاھزادە ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئالسا، مەنمۇ ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمنى ئول نەۋرەمگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، مەككە ـ مۇكەررەمىنى تاۋاپ قىلىشقا مېڭىۋالسام بولاتتى. ياشىنىپ قالدىم، پۇت ـ قولۇمدا ئىلگىرىكىدەك ئۇنداق ماغدۇر، قۇۋۋەت يوق. ھېچبولمىسا ساداقەتمەن چاپارمەنىم ئالچىنبەگ بىر خەۋەر ئېلىپ كەلسە

① بىر يۇرتتا ياشىنىپ قالغان بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇلار كۈزدە ئاپتاپقا سالغان قوغۇندىن بىرنى ئۆگزىدىلا پىچىپ يەپتۇ ـ دە، قوغۇننىڭ شاپىقىنى سېغىن ئىنىكىگە بەرمەكچى بولۇشۇپتۇ. كەچكۈز مەزگىلى بولغىنىغا قارىماي ھاۋا تولىمۇ ئوچۇق بولۇپ، ئاپتاپ بەكمۇ راھەتلىك ئىكەن. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ سېغىن ئىنىكنىڭ سوغۇق ئېغىلدا شاپاق يېگىنىدىن كۆرە ئۆزلىرى بىلەن ئۆگزىدە ئاپتاپ سىنغاچ شاپاق يېيىشىنى ئەۋزەل كۆرۈپتۇ ـ دە، كالىنى ئۆگزىگە ئاچىقىپ شاپاق يېگۈزمەكچى بولۇشۇپتۇ.

بولاتتى. ئەمدى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ رايىغا باقسام بولمايدۇ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ ئاستانىگە تېزرەك كېلىشكە مەجبۇرلاي. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ مۇددىئاسىدىن خەۋەرلەندۇرسەممىكىن ــ يا؟ شۇنداق قىلاي. نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپقا كۆڭلۈمدىكىنى تەپ- سىلىي بايان قىلىپ مەكتۇپ يوللاي، شاھزادە ئالىيلىرىنى ئاستا- نىگە ئەكېلىشنىڭ ئامالىنى شۇ قىلسۇن. بولدىلا، ئالچىنبەگنى ساقلاپ نېمە قىلىمەن؟ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نەدىلىكى ماڭا ئاي- دىڭغۇ؟ قومۇلدا بولمىسا بارسكۆلدە، ئىشقىلىپ ئىككىسىنىڭ بىرىدە بار. كىمنى ماڭغۇزسام بولۇر، ئوغلۇم مىرمۇھەممەدشاھنى ئەۋەتەيمۇ ــ يا؟ ياق، ئۇنداق قىلسام بولمىغۇدەك، بۇ دېگەن بىر ــ ئىككى كۈنلۈك سەپەر ئەمەس. مىرمۇھەممەدشاھ ئوردىدا بولمىسا ئۇلار گۇمانلىنىپ قالىدۇ. ئەجەبا قەسىرىمدە ئالچىنبەگدەك سادا- قەتمەن نۆكەردىن يەنە بىرى يوقمىدۇ؟ ئادەم قېرىغاندا گۇمانخور، بىراۋغا ئىشەنمەس بولۇپ قالامدۇ ــ نېمە؟ مېنى تۇزكور خوجا شەرىپ مۇشۇنداق گۇمانخور قىلىۋەتكەن ئوخشايدۇ...»

ئۇلۇسبېگنىڭ ئېسىگە خوجا شەرىپ كېلىشى ھامان خوجا شەرىپنىڭ ساتقىنلىقى سەۋەبىدىن ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتكەن ئوغ- لى سەييىد ئەھمەد مىرزا كۆز ئالدىغا كېلىپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى، ۋۇجۇدى پەرزەنت ئوتىدا ئۆرتەندى، كۆزىگە غىلىلدە ياش كەلدى. ئۇلۇسبېگى پەرزەنتلىرى ئارىسىدا تىلى كەمتۈك ھەم گاس ئاشۇ ئوغلىنى باشقىچە ياخشى كۆرەتتى. بەلكىم مېيىپ پەر- زەنتىنى باشقا پەرزەنتىدىن بەكرەك ئەتىۋارلاش، بەكرەك كۆيۈنۈش ھەممە ئاتا ــ ئانىلارغا ئورتاق ئۇدۇم بولسا كېرەك. شۇ سەۋەبتىن- مۇ ئۇلۇسبېگى خوجا شەرىپنى مەڭگۈ كەچۈرمەيتتى، قولىدىن كەلسە ئۇنى ھازىرلا بۇردا ــ بۇردا قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى.

باشقا ساراي ئۆيلىرىگە سېلىشتۇرغاندا ئانچە چوڭ بولمى- سىمۇ ھەشەمەتلىك بېزەلگەن، ئويۇقچىلىرىغا «قۇرئان كەرىم»،

«ھەدىس شېرىپ» قاتارلىق دىنىي كىتابلار تىزىلغان، تاملىرىغا قىلىنچ، ئوقيا قاتارلىق جەڭ قوراللىرى ئېسىلغان ئېتىكاپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن مەھرەم يىگىت ئۇلۇسبېگىنىڭ تەگ-سىز خىياللىرىغا بەرھەم بەردى. يىگىتنىڭ قولىدا بىر پىيالە چاي بار ئىدى.

— ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالسىلا ھەزرىتىم، — دېدى يىگىت چاي پىيالىسى قويۇلغان پەتنۇسنى ئېھتىرام بىلەن تەڭلەپ.

چايغا قولىنى ئۇزاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ كۆزى يىگىتكە چۈ-شۈشى بىلەن كۆڭلى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى.

«باياتىن بېرى ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن نۆكەر ئىزدەپ باش قاتۇرۇپ كېتىپتىمىنا، كۆز ئالدىمدىكىسىنى كۆرمەي...»

ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىكلا قالغان مەھرەم يىگىتنى ئۇلۇس-بېگى بالىچىلاپ بېقىۋالغانىدى، ئۇنى نەۋرىلىرى بىلەن بىللە خانلىق مەدرىسەسىدە ئوقۇتتى، بالا بەكمۇ چېچەن چوڭ بولدى. مەيلى قەلەم، مەيلى ئەلەم ماھارىتىدە بولسۇن، تەڭتۇشلىرىدىن خېلى ئۈستۈن تۇراتتى. ئەمما قىزلارغا ئوخشاش يۈزى تۆۋەن ئىـ-دى، تەڭتۇشلىرىدەك ئورۇنسىز شوخلۇق قىلمايتتى، ئۇلۇسبېگى-نى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى. تىك بېقىپ قارىمايتتى، ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلۇسبېگى ئۇنى ئۆزىگە خاس مەھرەم قىلىۋالغانىدى. يىگىت ياشىنىپ قالغان بوۋاينىڭ قولى، پۇتى ئىدى. قەسىردە ئۇلۇسبېگى ئۇنىڭسىز ھېچ ئىشنى قىلالمايتتى. شۇ تۈپەيلى يىگىتنى ئەركىلىتىپ «قاناتبەگ» دەپ چاقىراتتى. كېيىنچە قەسىردىكىلەرمۇ ئۇنى قاناتبەگ دەپ چاقىرىدىغان بول-دى. بارا ـ بارا ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمىنى ئۇنتۇپ كېتىشتى.

— ئولتۇرسىلا، — دېدى ئۇلۇسبېگى يىگىتكە يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.

يىگىت يا ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي، يا ئۇلۇسبېگىنىڭ بۇيرۇ-

قىدىن چىقالماي تەڭقىس ھالەتتە تۇرۇپ قالدى.
— كەلسىلە ئوغلۇم، يېنىمدا ئولتۇرسىلا، — دېدى ئۇلۇس-
بېگى يىگىتكە مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ.
يىگىت قورۇنۇپقىنا سۇپىنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى.
— قومۇل، بارسكۆل تەرەپلەرگە يالغۇز بارالارلىمۇ ؟
قاناتبەگ دەس ئورنىدىن تۇردى:
— كەمىنەلىرى ھەزرىتىمنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمەن.
ئۇلۇسبېگى مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.
— بۇنى بىلىمەن ئوغلۇم. بىراق ئۆزلە مۇشۇ ياشقا كەلگىچە
ئول تەرەپلەرگە بېرىپ باقمىدىلا، مەن بىلەن بىللە سەپەر قىلغاز-
لىرى باشقا. بۇ دورەم ئۆزلىرى يالغۇز، يەنە كېلىپ يوللىرى ناتو-
نۇش بىر يۇرتقا بارىدىلا. ئۇنىڭ ئۇستىگە تېز بېرىپ، تېز يانمى-
سىلا بولمايدۇ.
— ھەزرىتىمنىڭ پەرمانىنى جان - دىلىم بىلەن ئورۇنلاشقا
تەييارمەن!
ئۇلۇسبېگى يىگىتنىڭ بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق
چىقالايدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغانىدى، شۇڭا ئۇنىڭدىن يەنە ئار-
تۇقچە گەپ سوراپ يۇرمىدى.
— ئۇنداق بولسا ماڭا قەغەز - قەلەم تەييارلاپ بېرىپ ئوبدان
ئارام ئېلىۋالسۇنلار. ئەتە بامداتتىن يېنىپ يولغا چىقىدىلا.
يىگىت بۇلۇڭدىكى چاققانغىنا شىرەنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ئۇ-
لۇسبېگىنىڭ ئالدىغا قويدى. ئاندىن قەغەز - قەلەم ئەكىلىپ،
سىياھداننى ئازراق نەمدەپ سىياھ ئېزىشكە كىرىشتى.
قاناتبەگنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ ئول-
تۇرغان ئۇلۇسبېگى ئەتە ئەتىگەن ئۇنىڭغا قومۇل يولىنى تەپسى-
لىي چۈشەندۈرۈپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

18

گۈزەل بارسكۆل يايلىقى تۈمەنلىگەن لەشكەرلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولغۇچە ئىسان تايشى موغۇل دالىسىدىكى ھەرقايسى ئىتتىپاقداش قەبىلىلەردىن ياردەم سوراپ چاپارمەن ماڭغۇزغان ۋە لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، قارارگاھلىرىنى مۇستەھكەملەپ ئۈلگۈرگەنىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سۇپۇرگە مىرزىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ياۋ قارارگاھى بىلەن بىر پەرسەخ ئارىلىق قالدۇرۇپ قارارگاھ قۇردى ۋە كېچە ـ كۈندۈز پىيادە يول يۈرگەن لەشكەرلەرنى ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن ئالدىراپ ياۋغا ھۇجۇم قوزغىمىدى، ھەمدە موغۇللارنىڭ كېچىدە قارارگاھقا باسقىن قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قاتتىق ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆردى. قومۇلدا قاتتىق زەربە يېگەن ئىسان تايشىمۇ ھەمدەمگە كېلىدىغان قوشۇننى كۈتۈپ، قارامىلىق قىلىشقا پېتىنالمىدى. شۇ تاپتا ھەر ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىنى قاتتىق كۆزىتىۋاتاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۈندەپ باققان بولسىمۇ، لېكىن جەڭگە چىقماي قويدى.

— يەنە نېمىگە ساقلايمىز ئالىيلىرى، — دېدى بارگاھى ئالىيغا ئۇسۇپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا، — ئەسلىدە بارسكۆلگە كەلگەن كۈنىمىزنىڭ ئەتىسىلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئول مالئۇنلارنى سۈر ـ توقاي قىلساق ياخشى بولاتتى، مانا ئەمدى ئۇلارغا ھەمدەمچى قوشۇن كەلگىلى تۇرۇپتۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، سەييىدئەلى ئالىپ قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە بىر قارىۋېتىپ بوران خوجىغا يۈزلەندى:

— بۇ مەلۇمات ئىشەنچلىكمۇ سەركەردە، ياۋغا راستىنلا ھەمدەمچى قوشۇن كەپتىمۇ؟

— راست بولماي ئەمىسە، — دېدى سەركەردە بوران خوجا تېرىكىپ، — چارلىغۇچىلىرىمىز ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ.

— ئۇنداق بولسا بەك ياخشى بوپتۇ، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ.

بوران خوجا تەئەججۈپلىنىپ سەييىدئەلى ئالىپقا تىكىلدى:

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ئەمىرزادەم؟

— ئاگاھ ئولتۇرسىلا سەركەردە، — دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، — ياۋنىڭ قارارگاھى تولىمۇ پۇختا، ئۇنىڭ ئۇستىگە قاتتىق مۇداپىئە ھالىتىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئالدىراپ ھۇجۇم قىلساق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزگە زىيادە تالاپەت يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدۇق. ئۆزلەگىمۇ ئايان، بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۇندەپ باققان بولساقمۇ ئۇلار قارارگاھىنىڭ سىرتىغا چىقماي قويدى، لەشكەرلىرىمىزگە يا ئوقى بىلەن زەربە بېرىشكە ھازىرلاندى. ئۆزلەمۇ كۆردىلە، ياۋ قارارگاھىنىڭ ئىچىدە ئەپلىك، دالدا جايلاردا تۇرۇپ ئوق ئاتىدۇ. بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز بولسا ئوچۇقچىلىقتا، بۇنداق ئەھۋالدا بىزنىڭ كاماندازلىرىمىزنىڭ ئاتقان ئوقلىرى زايا كېتىدىشى، ياۋ كاماندازلىرىنىڭ ئاتقان ئوقى تالاپەت يەتكۈزۈشى ئېنىق. شۇل بائىستىن ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىمىغانىدۇق. مانا ئەمدى ئۇلارغا ھەمدەمچى لەشكەر كەلگەن بولسا، لەشكەرلىرىمىزنىڭ تامامى دېگۈدەك پىيادە ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ ئاتلىق ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ جەڭ قىلىشقا ئالدىرايدۇ...

— ئەمدى قومۇلدىكىدەك لاي خەندىكى ھىيلىسى ئاقماسمىكىن جانابلىرى، — دېدى سەركەردە بوران خوجا، — تۆت ئەترا-

پىمىز تۇپتۇز يايلاق، ياۋنى ئالدىراپ خەندەككە سەكرەتمەك تەس.

ـــ راست ئېيتىدىلا سەركەردە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ سۆز ئېلىپ، ـــ ياغاچ قازاندىمۇ بىر قېتىم ئاش پىشىدۇ، خەر① جېنىدا بىر قېتىم پۇتى سىپىلغان تۆشۈككە ئىككىنچىلەپ قەدەم باسمايدۇ. شۇڭا ئەمدى لاي خەندىكى ھىيلىسىنى ئىشلەتمەيمىز.

ـــ ياۋنى ئاتلىق دەپ ئۆزىمىزنىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرمايلى، گەرچە بىزنىڭ ئاتلىقلىرىمىز ئاز بولسىمۇ بىرى ئونغا تېتىيدۇ، ـــ دېدى بوران خوجا شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ.

ـــ ئەتە ئالىيلىرى پەرمان بەرسە سەركەردە راجى خوجىندىياز بىلەن بىللە ئاتلىق يىگىتلىرىمىزنى باشلاپ تۇرشاۋۇل بولاي. غەلىبە ـ نۇسرەت دېگەن لەشكەر ـ سەرەمجانلارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى بىلەن ئەمەس، جاسارىتىگە قاراپ يۈز ئاچىدۇ.

ـــ ئەلۋەتتە تەدبىرمۇ بار، ـــ دېدى سۇپپۇرگە مىرزا كۇلۇپ، ـــ چۈنكى، باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ راست ئېيتىدىلا ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ياۋغا كۆمەك كەلگەن بولسا، ئەمدى قارارگاھىنى ساقلاپ يېتىۋەرمەس. يۇرتىدىكى مەغلۇبىيەت تەشۋىشلىرى تارقاپ، دىماقلىرى غالىبلىق خورەكلىرى بىلەن ئۇستۇن بولۇر، نۇسرەت تەمەسى كۆڭلىنى پۇتۇن قىلۇر. ئەمماكى، ياردەم غالىبلىقنىڭ بىردىنبىر سەۋەبكارى بولالماس. تەدبىر ـ ھېكمەت بىلەن ئىش كۆرگەندىلا، ئاندىن غالىبلىق تۇغىنى ئەبەدىي لەپىلدەتكىلى بولۇر. شۇنى جەزم قىلغىلى بولىدۇكى، ئەتە بىز جەڭگە ئۇندىمىسەكمۇ ئول ياغى بىزنى جەڭگە ئۇندەر. قومۇلدا ئۇلارنى يېڭىپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشتى، بۇ جەڭدە تەدبىرىمىز غالىبلىقىمىزغا ئاساس بولدى. لېكىن ھازىر ياۋ بىلەن ئوتتۇرىمىز ئۇ چېتىگە تۇخۇم قويسا، بۇ چېتى كۆرۈنگۈدەك تەپتەكشى يايلاقتۇر، بۇ ھال ياۋنىڭ ئاتلىقلىرى ئۈچۈن

① خەر ـــ ئېشەك.

تولىمۇ پايدىلىقتۇر. ئەتىكى جەڭدە سەل ـ پەللا كەتكۈزۈپ قويىدىغان بولساق، جان ساقلىمىقىمىز بەسى مۈشكۈلدۇر.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سەركەردە بوران خوجا جىمىپ قالدى. «ھە، تەدبىرىڭ بولسا كۆرسەتمەمسەن» دېگەننى قىلىپ سەييىدئەلى ئالىپقا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى.

— قارارگاھىمىزنى بۈگۈن كېچە يېرىم پەرسەخ كەينىگە چېكىندۇرەيلى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — ئەتە ئاتلىقلىرىمىز تۇرشاۋۇل بولمىغاي.

سەركەردە بوران خوجا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قاراپ، گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللەپ توختاپ قالدى.

— بۇنىڭ بائىسى نېمىكىن؟ — سورىدى سۇپۇرگە مىرزا.

— بۇ نۆۋەت پىيادىلەرنى تۇرشاۋۇل قىلايلى. سەركەردە بوران خوجا بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىيازنىڭ ئاتلىق يىگىتلىرى ئىككى تەرەپتە بۆكتۈرمىدە تۇرغاي، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چۈشەندۈرۈپ، — بۇنداق قىلساق ياغى قارارگاھىمىزنى چېكىندۇرگەنلىكىمىزنى ھەمدە پىيادىلەرنى تۇرشاۋۇل قىلغىنىمىزنى كۆرۈپ، يۈرىكى تېخىمۇ يوغىنايدۇ ـ دە، بىخۇدلىشىدۇ. غەلىبە تەمەسىدە ھېچنېمىگە قارىماي ھۇجۇمنى تېزلىتىدۇ.

— ئۇل چاغدا شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارغا تاقابىل تۇرماق تەسكە توختارمىكىن، — دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز.

— تاقابىل تۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، پىيادىلىرىمىز ياۋنىڭ ئات تۇياقلىرىدا دەسسىلىپ كېتىدۇ، — دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ.

— ئاتلىقلارنى ئاتلىقلىرىمىز توسۇپ بەرسە، پىيادىلىرىمىزنىڭ تاقابىل تۇرمىقى ئاسانغا چۈشەتتى، — دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا نېمە دەيـ

دىكىن دەپ سەييىدئەلى ئالپقا تەڭلا قارىدى.

— ھازىر كۆز پەسلى بولغاچقا، يايلاقنىڭ ئوت ـ چۆپلىرى بەكمۇ بولۇق. مەن خېلى ئوبدان كۆزەتتىم، ئەڭ پاكار ئوت ـ چۆپلەرمۇ ئادەمنىڭ قاق پاقالچىكىگە كېلىدىكەن. ئېگىز ئۆسكەنلىرى تىزدىن ئاشىدىكەن. ئاشۇ ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىغا قوزۇق قېقىپ تانا تارتايلى، قويۇندەك چېپىپ باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلارنىڭ ئاشۇ قوزۇق، تانىلارغا پۇتلاشمىغىنىنى مەن بىر كۆرەي.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سۇپۇرگە مىرزىنىڭ چىرايىغا ۋىللىدە كۈلكە يۈگۈردى.

— پىيادىلىرىمىز يالغاندىن ھۇجۇم قىلىپ راستتىن قاچىدىكەن ـ دە، — دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

— دۇرۇس ئېيتتىلا سەركەردە، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

— ئول تانا ـ قوزۇقلارغا تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ پۇتلىششى ناتايىن، — دېدى سەركەردە بوران خوجا تازا قايىل بولماي، — پۇتلاشماي باستۇرۇپ كەلگەنلىرىنىچۇ؟

— ئۇلارنى بادرا قوزۇق① بىلەن توسۇيمىز، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىشەنچ بىلەن، — يەردىن ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىزلىكتە چوقچىيىپ چىققان بادرا قوزۇقلار قويۇندەك چېپىپ كەلگەن ئاتلارنىڭ دەل كۆكرىكىگە سانجىلىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ، — مانا مۇشۇ چاغدا پىيادىلىرىمىز ئالدىدىن، بۆكتۈرمىدە تۇرغان ئاتلىقلىرىمىز ئىككى ياندىن شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان بولسا ياۋنىڭ ئاتلىرى قۇدرىتىنى يوقىتىدۇ.

— ئەمتىرەپ، سېپى بۇزۇلغان ئاتلىقلار پىيادىلىرىمىزنىڭ ئالدىدا ئىلاجسىز قالىدۇ، — دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا.

— ئەمىسە شۇنداق قىلايلى، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇ تەدبىرنى قوبۇل كۆرگەنلىكىنى جاكارلاپ، — جانابى سەركەردىلەر

① بادرا قوزۇق — ئىككى ـ ئۈچ مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بادرىنىڭ ئۇچىنى ئۇچلاپ ياسىغان قوزۇق.

ھازىردىن باشلاپ ئۇل تەدبىر بويىچە ھازىرلىق كۆرسۇنلار.

— پەرمانبەردارمىز!

سەركەردىلەر ئېگىلىپ سالام بېرىۋېتىپ بارگاھ ئالىدىن
يېنىپ چىقىشتى.

※ ※ ※

بۈگۈن بارسكۆل ئاسمىنىدا ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت يوق ئىـ
دى. قۇياش ئاتەشلىك نۇرلىرىنى بۇ يايلاققا سېخىيلىق بىلەن
چاچاتتى، خۇددى بىر مەيدان ھايات ـ ماماتلىق جەڭنى باشلاش
ئالدىدا تۇرغان تۇمەنلىگەن رەقىبلەرنىڭ قەلبىدىكى دۈشمەنلىك
مۇزلىرىنى ئېرىتىۋەتمەكچى بولغاندەك. بىپايان يايلاقتىكى پا ـ
يانداز سالغاندەك تەكشى ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھلار
كەچكۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلىدا يېنىك تەۋرىنەتتى، خۇددى تۇ ـ
مەنلىگەن ئاتلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىلىپ، چەيلىنىشتىن
ۋايىم يېگەندەك. ھەئە، بارسكۆل دالىسى جەڭ دۇمبىقىنىڭ گۈم ـ
بۈرلەشلىرى، لەشكەرلەرنىڭ نەرە ساداسىدا لەرزىگە كەلگەندى.
قومۇلدىكى مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئايلاندۇرۇش ئىشەنچىد ـ
گە تولغان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى رەقىبلىرى ئۈستىد ـ
گە ھازىرلا باستۇرۇپ بارىدىغان ئەلپازدا چۇقان سالاتتى، ئاستىد ـ
دىكى شاش ئارغىماقلار بىر ئىزىدا چاپچىپ تۇرالمايتتى.
تەسەررۇپ زېمىنىدىن ياتلارنى قوغلاپ چىقىرىشنى ۋىجدانەن
بۇرچى دەپ بىلگەن موغۇلىستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تەس ـ
ۋىرلىگۈسىز بىر غۇرۇرنىڭ تۈرتكىسىدە قىلىچلىرىنى مەھكەم
تۇتقىنىچە ۋۇجۇدىدىكى كۈچ ـ جاسارىتىنى ياۋغا بىلدۈرۈپ قوي ـ
ماقچى بولغاندەك جان ـ جەھلى بىلەن نەرە تارتاتتى.
ھەر ئىككى قوشۇننىڭ جەڭ سېپى خۇددى توغاننى بۇزۇپ
تاشلاش ئالدىدا تۇرغان كەلكۈندەك تەۋرەيتتى.
ئېسىل تورۇق ئارغىماققا مىنىۋالغان موڭغۇل سەركەردىسى

ئىسان تايشى ئەتراپىنى يۇلتۇزدەك ئورنىۋالغان سىپاھ، سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسىدا غەيۇر ئىستىپلاچىلارغا خاس جاسارەت بىلەن تەمكىن تۇراتتى. قومۇلدىكى مەغلۇبىيەتتىن چۆچۈپ قالغان بۇ سەركەردە تەكەببۇر، كۆرەڭلىكىنى پۈتۈنلەي تاشلىغان بولۇپ، چىرايىدىن ئېھتىياتچانلىق ئىپادىسى بالقىيتتى. رەقىبلىرىنىڭ تامامى دېگۈدەك پىيادە ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، جەڭ قىلىشقا ئالدىراپ قالغان سەركەردىلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىش تەلەپلىرىگە سوغۇققانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى. چاندۇرماي تۇرغىنى بىلەن ۋۇجۇدى زىددىيەتلىك خىياللارغا تولغانىدى. بۇ قېتىم يېڭىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۆزىگە تەۋەلىك بىلدۈرگەن قەبىلە ئاقساقاللىرى ئۇنى كۆزىگە ئىلمايلا قالماستىن، بۈيۈك موغۇل دالاسىدىكى شانۇ شەۋكىتىگە داغ چۈشەتتى. رەقىبىنىڭ قارارگاھىنى بىر كېچىدىلا يېرىم پەرسەخ چېكىندۇرگەنلىكى كۆڭلىگە گۇمان پەيدا قىلىپ قويغانىدى. ئەمما سەركەردىلىرى بۇنى رەقىبلىرىنىڭ قورققانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەنگەنىدى. چۈنكى، تۇنۇگۇندىن بېرى تولۇق كېلىپ ئۇلگۇرگەن ھەمدەمچى قوشۇن ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى توم، ئۆزلىرىنى كۆرەڭ قىلىپ قويغانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان موغۇل خانىنىڭ بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى قارارگاھتىن چىقارغان بولسىمۇ، جەڭ سېپىنى مۇستەھكەم تۇزۇپ، ئالدىغا بىر قەدەم چامدىماي تۇرغىنىنى كۆرۈپ بىر ئاز تەئەججۈپلەندى.

— ئۇلار قوزۇق ـ تاناپ ھېيلىمىزنى بىلىپ قالدىمۇ نېمە، ئەجەب ھۇجۇمغا ئۆتەي دېمەيدىغۇ؟ — دېدى كۆڭلىدىكى گۇماننى يوشۇرماي.

— ھېيلىمىزنى بىلىپ قېلىشى ناتايىن، ئېھتىيات قىلىۋاتامدىكىن، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئىشەنچ بىلەن.

— مېنىڭچە تۇرشاۋۇللىرىمىز ھۇجۇمغا ئۆتكەي، — دېدى ئەمىر سۇيۇرگە مىرزا، — بۇنداق تۇرۇۋەرسەك ياۋنىڭ گۇماننى كۈچەيتىپ قويىمىز.

— شۇنداق قىلايلى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ۋە ئىشىك-
ئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازغا قارىدى، —
جانابى سەركەردىلەر تۇرشاۋۇللارنى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆتكەي، لې-
كىن ياۋغا بەك يېقىنلىشىپ كەتمىگەي. بولۇپمۇ قوزۇق ـ تاناب
قېقىلغان دائىرىگە كىرىپ قېلىشتىن قاتتىق ئېھتىيات قىلغاي.
ياۋ ھۇجۇم باشلىشى بىلەنلا قورققان بولۇپ بەدەر قاچقاي.

ئەمىر سۇيۇرگە مىرزا ناغرىچىلارنى ناغرا چېلىپ ھۇجۇمغا
ئۆتۈش سىگنالى بېرىشكە پەرمان بەردى. نەچچە ئونلىغان ناغرد-
چىلار ناغرا ـ دۇمباقلىرىنى ھۇجۇم پەدىسىگە چېلىشقا باشلىدى.
شۇ ھامان ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنى-
يازنىڭ باشچىلىقىدا تۇرشاۋۇل قوشۇن چۇقان ـ سۈرەن سالغى-
نىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى.

رەقىبلىرىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتكىنىنى كۆرۈپ موڭغۇل سەر-
كەردىلىرى تۇرالماي قالدى، ئەمدى يەنە قاراپ تۇرۇۋېرىشكىمۇ
بولمايتتى، قاراپ تۇرۇۋەرسە لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى سۇناتتى.

— پەرمان بەرسىلە بۈيۈك خان. دۈشمەنلىرىمىزنى خۇددى
چۆپ ئورۇغاندەك ئورۇپ، ئاتلىرىمىزغا يېتىقلىتىۋېتەيلى.

— پەرمان بەرسىلە ئالىيلىرى.

ئىسان تايشىنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىلەر بىردىنلا غايىب
بولدى. ۋۇجۇدىدا جاسارەت قانلىرى كۆۋەجەپ، كۆزىگە قىزىللىق
تىقىلدى ۋە قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى:

— قېنى باھادىرلىرىم، ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار! دۈشمەنلىرىمىز-
نىڭ بىرىمۇ تىرىك قالمىسۇن!

پەرمان بىلەن تەڭ مىڭلىغان موڭغۇل ئاتلىرى ئاچچىق قامچا
زەربىسىدىن خۇددى يار ئالغان كەلكۈندەك ئېتىلىپ چىقتى. ئاتلار-
نىڭ تۇياق ئاۋازىدىن پۈتكۈل بارسكۆل دالاسى لەرزىگە كەلدى.

موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كەل-
گىنىنى كۆرگەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تۇرشاۋۇل قوشۇنى يا ئو-
قى بىلەن ھۇجۇمنى توسۇماقچى بولغاندەك قىياپەتتە تەرتىپلىك

ھالدا بىرنەچچە قېتىم ئوق ئۈزدى، ئەمما قويۇندەك چىپىپ كې-
لىۋاتقان ئاتلىقلارغا ھېچقانچە تالاپەت يەتكۈزەلمىدى. ئۇلار ئوق
ئېتىشنى توختىتىپ، قورققان قىياپەتتە سەپلىرىنى قالايمىقان
قىلىپ كەينىگە قاراپ قېچىشتى. بۇ ھىيلە ئوبدانلا ئۈنۈمىنى
كۆرسەتتى، موغۇلستان لەشكەرلىرىنى قورقۇپ قاچتى دەپ
ئويلاپ قالغان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاتلىرىغا تېخى-
مۇ كۈچەپ قامچا سالدى. ھايال ئۆتمەي ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىغا
قېقىلغان قوزۇقلار، تارتىلغان تانىلار كارامىتىنى كۆرسىتىشكە
باشلىدى. ئوقتەك چىپىپ كېلىۋاتقان ئاتلار قوزۇق ـ تانىلارغا
پۇتلىشىپ ئۈستىدىكى چەۋەندازلار بىلەن تەڭلا تىك موللاق چۈ-
شەتتى. بار ئەس ـ يادى قېچىپ كېتىۋاتقان رەقىبلىرىنى قىلىچ-
تىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ قارارگاھىنى تىرىپىرەن قىلىشتا قال-
غان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ قويۇق ئوت ـ چۆپلەر
ئارىسىدىكى قوزۇق ـ تانىلارنى كۆرۈشكە ھەپسىلىسى يوق ئىدى.
پۇتلىشىپ، مۇدۇرۇپ كەتمىگەنلىرى ئاتلىرىغا جان ـ جەھلى بى-
لەن قامچا سالاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ جەڭ سەپلىرى قالايمىقان-
لىشىپ كەتكەن، ئون ئاتنىڭ ئىككى ـ ئۈچى سەپتىن چۈشۈپ
قېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ھۇجۇمنى توختاتمىغانىدى. چاپقان-
سېرى قىزىپ كەتكەن ئاتلارغا ئەمدى قامچىنىڭ كېرىكى قالمىغا-
نىدى. ئاتلار ياۋ قارارگاھىغا قاراپ قويۇندەك چاپاتتى. موڭغۇل
چەۋەندازلىرىنىڭ ئارىلىقى 10 ـ 15 قەدەم قالغاندا، غاز قانىتى-
دەك سەپ تۈزۈپ ئىزىدا مىدىرلىماي سۈرەن سېلىۋاتقان موغۇ-
لىستان لەشكەرلىرى چاققانلىق بىلەن كەينىگە چېكىنىشتى. شۇ
ھامان ئۇلارنىڭ كەينىدىكى بىر ئۈچى يەرگە كۆمۈلۈپ، ئۇچلانغان
ئۈچى يانتۇ ھالەتتە تىكلەپ قويۇلغان ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىز-
لىكتىكى سانجاق ـ سانجاق بادرا قوزۇقلار جان ـ جەھلى بىلەن
چىپىپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ كۆكرىكىگە توغرىلاندى. موڭغۇللار
ئەمدى ئاتلىرىنى توختىتىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. بىلەكتەك، پا-
قالچەكتەك تومىلۇقتىكى قوزۇقلار ئاتلارنىڭ كۆكرىكىگە زەرب بى-

لەن سانجىلاتتى. كەينىدىكى ئاتلار قوزۇققا زىخلىنىپ قالغان
ئاتلارغا كىلىپ سوقۇلاتتى ۋە ئۈستىدىكى لەشكەرلەرنى يەرگە ئا-
تاتتى. موغۇللارنىڭ جەڭ سىپى پۈتۈنلەي قالايمىقانلىشىپ كەت-
تى. ئاتلار ئاتلارغا سوقۇلاتتى، يىقىلىپ چۈشكەن لەشكەرلەرنى
پىتىقلايتتى. كەلكۈندەك باستۇرۇپ كىلىۋاتقان ئاتلىقلار ئالدى
تەرىپىدە نىمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي، ئاتلىرىنىڭ تىز-
گىنىنى تارتىشقىنىچە يا ھۇجۇمنى داۋاملاشتۇرۇۋېرشىنى، يا چې-
كىنىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قىلىشقانىدى. شۇ ئەسنادا موغۇ-
لىستان ئېلىنىڭ پىيادە لەشكەرلىرى ئالدى تەرەپتىن، سەركەردە
بوران خوجا بىلەن راجى خوجىنىياز باشچىلىقىدىكى ئاتلىق لەش-
كەرلەر ئوڭ ــ سول تەرەپتىن تەڭلا ھۇجۇمغا ئۆتۈشتى.

لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىنىڭ سۇسلاپ قىلىۋاتقانلىقىنى
كۆرگەن ئىسان تايشى قىلىچ يالىڭاچلاپ جەڭگە كىردى. قىر-
چاپ سادالىرى، تىغ زەربىسىدە بېشىدىن، پۇت ــ قوللىرىدىن
ئايرىلغان لەشكەرلەرنىڭ ئېچىنىشلىق نالىلىرى پەلەككە يەتكەن-
دى. ئىسان تايشىنىڭ جەڭگە كىرگەنلىكىنى كۆرگەن موغۇل
سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى قايتىدىن ئۇرغۇدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان، ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا بىلەن بىللە
جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سەييىدئەلى ئالىپ موغۇل
سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنىڭ ئىسان تايشىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇ-
شۇپ، ئاستا ــ ئاستا جەڭ سىپى تۈزۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى.
ئەگەر موغۇللار قالايمىقانلاشقان جەڭ سىپىنى قايتىدىن تۈزۈۋا-
لىدىغان بولسا، تەڭ كەلمەك تەسكە چۈشەتتى ــ دە، لەشكەر چې-
كىندۇرمەكتىن باشقا چارە قالمايتتى. سەركەردە بوران خوجا بىلەن
راجى خوجىنىيازنىڭ ئاتلىقلىرى جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىپ،
موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەپ تۈزۈۋېلىشىنى توسۇۋاتاتتى.

«ياۋغا جەڭ سىپىنى قايتا تۈزۈۋېلىشقا پۇرسەت بەرمەسلىك
كېرەك...»

سەييىدئەلى ئالىپ تاۋاچى بەگكە ناغرىچىلارنى ھۇجۇم ناغرىد-

سىنى تېخىمۇ قاتتىق چالدۇرۇشقا پەرمان بېرىپ، ئۆزى ئەتراپىـ-
دىكى يۈز نەپەر ئاتلىق نۆكىرىنى باشلاپ ئۇدۇل ئىسان تايشىغا
قاراپ ئات سالدى. ئىسان تايشىنىڭ ئەتراپىغا جۇغلاشقان موڭغۇل
چەۋەندازلىرى سەركەردىسىنى قوغدىغاچ جەڭ قىلىۋاتاتتى. ئۇلار-
نىڭ سېپى بەكلا تەرتىپلىك ئىدى. ئالدىغا دۈچ كەلگەن رەقىبلىـ-
رىگە چاقماقتەك سوقۇپ زەربە بېرەتتى. سەييىدئەلى ئالپنىڭ نۆ-
كەرلىرى خۇددى تۈگۈلگەن مۇشتتەك تەڭلا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ
ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىردى. تۇيۇقسىزلا يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ئات-
لىقلارغا دۈچ كەلگەن ئىسان تايشىنىڭ نۆكەرلىرى ئەمدى جەڭ-
گىۋارلىقىنى خېلىلا يوقاتقانىدى. ھەئە، سەييىدئەلى ئالپ بىلەن
ئىسان تايشى روبىرو كېلىپ قالغانىدى. ئات ئۈستىدە ئولتۇرسىـ-
مۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان زىيادە بەستلىك سەييىد-
ئەلى ئالپنى كۆرۈپ، ئىسان تايشى بىرنەچچە دەقىقە تەمتىرىدى ـ
دە، ئۆزىنى دەرھال ئوڭشىۋالدى. ئېتىنىڭ بېشىنى رەقىبىگە
توغرىلاپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى. گەرچە ئىسان تايشى خې-
لىلا بوي ـ بەستلىك يىگىت بولسىمۇ، زىيادە بەستلىك سەييىد-
ئەلگە سېلىشتۇرغاندا يەنىلا ۋىجىك كۆرۈنەتتى. ئەمما كىچىكىـ-
دىن تارتىپ موڭغۇل دالىسىدا ئات چاپتۇرۇپ چوڭ بولغان بۇ
سەركەردىنىڭ چەۋەندازلىق ماھارىتى ئاجايىپ يۇقىرى ئىدى. ئۇ-
نىڭغا سېلىشتۇرغاندا سەييىدئەلى ئالپنىڭ ھەرىكىتى كالانپايراق
كۆرۈنەتتى. ئىسان تايشىنىڭ ئۆتكۈر نەزەرى بۇنى ئاسانلا پەم-
لىدى ـ دە، چاققانلىقىغا تايىنىپ بۇ دىۋە سۈپەت رەقىبىنى تەم-
تىرەتمەكچى، ئات ئۈستىدىن غۇلىتىپ تاشلاپ، بېشىنى تېنىدىن
جۇدا قىلماقچى بولدى.

ئىسان تايشىنىڭ چاقماق تېزلىكىدە قىلغان بىرنەچچە قې-
تىملىق ھۇجۇمى ئۈنۈمىنى كۆرسەتتى. سەييىدئەلى ئالپ ناھايىـ-
تى تېزلا مۇداپىئەگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ مۇداپىئە قىلىپ
تۇرۇپ ئۇرغان قىلىچىدىن ئىسان تايشى ئۆزىنى چەبدەسلىك بىلەن
قاچۇراتتى. بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىشقا باشلىغان ئىككى

رەقىب سەركەردە بىر ـ بىرىنىڭ ماھارىتىگە كۆڭلىدە قايىل بو ـ
لۇشۇپ قالغانىدى.

«يا ھەزرەت، نىمانداق مايمۇندەك چەپدەس باھادىر بۇ. ئات
ئۈستىدە خۇددى يەردە تۇرغاندەكلا بىمالال ھەرىكەت قىلىدىكىنا.
كۆزۈڭ ئۆتكۈر بولسۇن سەييىدئەلى، بولمىسا ئۇنىڭ قىلىچى بې ـ
شىڭنى خۇددى قوغۇن ئۇزگەندەك ئۇزۇپ تاشلايدۇ...»

«ئۆزى دىۋدەك بولغىنى بىلەن كۆزى بۈركۈتنىڭكىدەك ئۆت ـ
كۈر يىگىتكەن، ئىنكاسىمۇ شۇنداق تېز. تازىمۇ بىر ماھارەتلىك
رەقىبكە دۇچ كەلدىممۇ نېمە؟ ئويلىماپتىمەن، ئۇيغۇرلاردىمۇ مۇ ـ
شۇنداق چەۋەندازلار بار ئىكەن. ئېھتىيات قىلاي...»

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ پەملەپ تۇرۇپ زەرب بىلەن ئۇرغان
قىلىچىدىن چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى يانغا تاشلاپ قۇتۇلغان ئى ـ
سان تايشى ھۇجۇم نىشانىنى سەييىدئەلى ئالپتىن ئۇنىڭ ئاستى ـ
دىكى قارا ئارغىماققا قاراتتى ـ دە، رەقىبىگە قىلىچ چاپقاندەك
بىر پەنت ئىشلىتىپ، چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى ئېتىنىڭ يان تە ـ
رىپىگە تاشلىدى، ئاندىن قىلىچ بىلەن قارا ئارغىماقنىڭ ئالدى
پۇتىغا زەرب بىلەن چاپتى. ئېتىنىڭ تىغ زەربىسىگە ئۇچراپ مۇ ـ
دۈرۈۋاتقانلىقىنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالپ ئات يىقىلىشتىن بۇ ـ
رۇن بىر سەكرەپلا يەرگە چۈشۈۋالدى. بۇ چاغدا ئۇ ئىسان تايشى ـ
نىڭ ئېتىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ قالغانىدى. سەييىدئەلى ئالپ بىر
ئېغىشىپلا تورۇق ئارغىماقنىڭ ئارقا پۇتىنى تۇتتى ـ دە، «يا
خۇدا!» دەپ توۋلىغىنىچە بارلىق كۈچى بىلەن تارتتى. بۇ كۈچلۈك
زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن تورۇق ئارغىماق يىقىلدى. سەي ـ
يىدئەلى چاچراپ بېرىپ ئات بىلەن تەڭ يىقىلغان ئىسان تايشى ـ
نىڭ بوغۇزىغا قىلىچ تەڭلىدى. ئۇنىڭغىچە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ
نۆكەرلىرى ئىسان تايشىنى باغلاپ ئۈلگۈردى. موڭغۇل سەركەردى ـ
لىرى ئىسان تايشىنىڭ ياۋ سەركەردىسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قال ـ
غىنىنى كۆرۈپ، ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن خېلىلا پىداكارلىق
كۆرسەتكەن بولسىمۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. باش سەركەردىسى ـ

دىن ئايرىلىپ قالغان موغۇللارنىڭ ئەمدى جەڭنى داۋاملاشتۇ-
رۇشقا رەغدى قالمىغانىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە جەڭ ۋەزى-
يىتىدە ئۆزگىرىش بولدى، موغۇل لەشكەرلىرى پىتىراپ كەتتى.

※ ※ ※

بىر ئاش پىشىمچە ۋاقىت داۋاملاشقان ئۇرۇشتا ئامان قالغان موغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھلىرىنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ كەتتى. پۇتكۇل جەڭ مەيدانى ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغانلار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. بۇ جەڭدە ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى كۆپ لەشكەرلەر جېنىدىن ئايرىلغانىدى، يارىدار بولغانلارمۇ خېلى بار ئىدى.

ــ ئول جەننەتماكان شېھىتلەرنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ مۇشۇ جەڭگاھقا دەپنە قىلايلى، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

لەشكەرلەر سەپداشلىرىنىڭ مېيىتىنى رەتلىك تىزىپ چىق-تى، ئاندىن ئىمامنىڭ باشچىلىقىدا بارلىق سەركەردە ـ لەشكەر-لەر سەپ بولۇپ مېيىت نامىزى ئوقۇشتى. كۆز باغلانغۇچە مې-يىتلار تولۇق يەرلىكىدە قويۇلۇپ بولدى.

ــ ياۋنىڭ جەسىتىنى قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى؟ ــ سو-رىدى سۈپۈرگە مىرزا مېيىت نامىزىدىن كېيىن غەمكىن بولۇپ قالغان شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ.

ــ ئۆزلەرچە قانداق قىلساق بولۇر؟

ــ بۇ جەسەتلەرنى ئايدالادا مۇشۇنداق تاشلاپ قويساقمۇ بول-ماس، لەشكەرلەر ئۇلارنىمۇ كۆمۈۋەتسۇن.

ــ شۇنداق قىلايلى، كۆمۈۋېتەيلى، ــ دېدى شاھزادە ئۇ-ۋەيسخان، ــ بىراق ئۇلارنى كۆمگەن جاي مۇنۇ جەننەتماكان ئوغلانلىرىمىزنىڭ ياتقان تۇپرىقىدىن تۆۋەنرەك ھەم يىراقراق بولسۇن.

ــ ئول ياۋ خانى ئىسان تايشىنى قانداق قىلىمىز ئالىيلى-

ـرى؟ ـــ سورىدى سەييىدئەلى ئالپ.

ـــ ئول مەلئۇننى پىقىرغا تاپشۇرۇپ بېرىشكەيلا، ئۆز قولۇم بىلەن يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋالاي، ـــ دېدى ئوڭ دولىسىغا موغۇل سەركەردىسىنىڭ قىلىچى تېگىپ ئۆلۈمدىن ئاران قۇتۇلۇپ قالغان ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ ئاغرىق ئازابىدا چىشلىرىنى كىرىشتۇرۇپ تۇرۇپ.

ـــ جانابى سەركەردە يارىلانغان تۇرسىلا، ئول موغۇل خاذ-ـنىڭ يۈرىكىنى قانداق سۇغۇرۇۋالالايدىلا؟ ـــ دېدى ئەمىر سۇپۇر-گە مىرزا كۈلۈپ.

ـــ ئاگال ئىجازەت بەرسىلە، ئوڭ قولۇمنى مىدىرلىتالمىغ-ـىنىم بىلەن سول قولۇمنىڭ يۈرەك سۇغۇرغۇدەك ماغدۇرى بار.

سۇپۇرگە مىرزا «قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنىدە شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قارىدى.

ـــ سەركەردە جاراھىتىنى ئوبدان ئەملىتىپ ئارام ئالغاي، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ ئول موغۇل خانىنىڭ ئىشىنى ئەتە ناشتىدىن كېيىن بىر تەرەپ قىلۇرمىز، ئۇنىڭ ھالىدىن ئەمىرزادەم ئۆزلە خەۋەر ئالغايلا.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئەمىرزادەم، موغۇل خانغا خىزمەت قىلىش شەرىپىگە مۇشەررەپ بولدىلا ئەمدى. رەنجىمىسىلە، ئۆزلە تاپقان بالا بۇ، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا سەييىدئەلى ئالپ بىلەن چېقىشىپ.

ـــ ناۋادا ئول موغۇل خانى غىزا يېگىلى ئۇنىمىسا چايناپ يېگۈزۈپ قويغايلا، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز.

بۇ چاقچاقنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇۋەيسخان پىخىلداپ كۈلۈۋەت-ـتى.

ـــ ناۋادا ئەمىرزادەمنىڭ ئول موغۇل خانىنىڭ ھالىدىن خە-ۋەر ئالغۇسى بولمىسا زورلىمايمىز، ـــ دېدى شاھزادە كۈلكىسىنى توختىتىپ.

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى شاھزادىنىڭ مەقسىتىنى

چۈشەنگەن سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ گەرچە ئىسان تايشى ھازىر بىز-نىڭ تۇتقۇنىمىز بولسىمۇ، يەنىلا بىر ئەلنىڭ خانىدۇر. ئۇنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغۇچە ئىززەت كۆرسىتىپ خەۋەر ئېلىش يولىمىز ھەم باردۇر.

※ ※ ※

بۈگۈنكى ئەتىگەنلىك ناشتا كۈندىكىدىن سەل ۋاقچىراق قى-لىندى. بارلىق سەركەردىلەر قائىدە بويىچە ھەر كۈنى ئەتىگىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا سالام بەرگەچ، ئۇنىڭ چېدىرىدىلا بىللە ناش-تا قىلاتتى. مانا مۇشۇ ناشتىدا ئەسىرگە چۈشكەن ئىسان تايشىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە قىسقىغىنا تالاش ـ تارتىش بولدى.

ـــ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تەسىررۇپىمىزغا تەئەررۇز قىلىشقا پې-تىنغانلارغا ئىبرەت قىلىشىمىز كېرەك، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا.

ـــ شۇنداق قىلىش كېرەك، ـــ دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ.

بۇ تەكلىپكە سەركەردە راجى خوجىنىيازمۇ قوشۇلدى. سۇپۇر-گە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالىپ ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ـــ ئەلۋەتتە، ئۇل موغۇل خانىنى ئۆلتۈرۈشكە ھەققىمىز بار، ـــ دېدى بىردەم ئويلىنىۋالغان شاھزادە ئۇۋەيسخان تەمكىن-لىك بىلەن، ـــ بىراق ئۇنى ئۆلتۈرۈش بىلەنلا تەسىررۇپىمىزغا تەئەررۇز قىلىشقا پېتىنغانلارغا ئىبرەت قىلىپ كېتەلىشىمىز نا-تايىن. ناۋادا مۇددىئايىمىز كۈتكەن يېرىمىزدىن چىقماي قالسا، ئىش تەتۈرىگە يېنىپ كېتىدۇ ـ دە، موغۇللار بىلەن ئوتتۇرد-مىزدا قىساسخورلۇق پەيدا بولىدۇ. ئەزەلدىن ئابا ـ ئەجدادلىرد-مىز ئىتائەت گەردىنىنى سۇنغان رەقىبلىرىگە زۇلۇم ۋە ئۆلۈمنى راۋا كۆرگەن ئەمەس.

ـــ ئارى، ـــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا شاھزادە ئۇۋەيسخانىنى

قوللاپ، ــ ناۋادا ئۇل موغۇل خانى ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇپ، قىلمىشىغا پۇشايمان قىلسا، ياخشى سۆزلەر بىلەن ئۆز دەرگاھىغا قايتۇرغىنىمىز ئەۋزەل. بۇ ئىشىمىزنىڭ ئىنايىتىدىن موغۇللار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئىناق ـ ئىتتىپاقلىق قۇت تېپىپ، ھۇدۇدلۇقىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ خاتىرجەملىكى روياپقا چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ــ ناۋادا ئۇل خان ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشنى راۋا كۆرمىسچۇ؟ ــ سورىدى سەيىدئەلى ئالىپ.

ــ ئۇل چاغدا ئۆز ۋابالى ئۆزىگە، ــ دېدى شاھزادە قولىنى گېلىغا سۇركەپ تۇرۇپ.

شۇ ئەسنادا چېدىرغا كىرىپ كەلگەن ياتىش بېگى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئېگىلىپ سالام بەردى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، بارسكۆلنىڭ ئاقساقاللىرى سالام بېرىشكە كەپتۇ.

ــ باشلاپ كىرسۇنلار، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىجازەت بېرىپ.

ھايال ئۆتمەي چېدىرغا بارسكۆلنىڭ يۇرت ئاقساقاللىرى كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىر جۇپ يولۋاس تېرىسى، ھەر بىرى ئەللىك مىسقاللىقتىن ئون تال چوكا ئالتۇن، ئون توپ تاۋار ـ دۇردۇن، مىڭ قوي، بەش يۈز كالا ئېلىپ كېلىشكەنىدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، ــ دېدى ئاقساقاللار قول باغلاشقىنىچە سالام بېرىپ.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ــ دېدى شاھزادە سالامنى ئىلىك ئېلىپ ۋە تۆۋەن تەرەپتىكى ئورۇندىن جاي كۆرسەتتى، ــ قېنى جاي ئالسۇنلار.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا.

ئاقساقاللار ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن موغۇللار بارسكۆلنى بېسىۋالغاندىن كېيىن يۇرتنى قانداق بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغانلىقىنى، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سوپۇرگە مىرزا

لەشكەر باشلاپ كېلىپ موغۇللارنى قوغلاپ چىقارغانلىقىدىن
بارسكۆل خەلقىنىڭ بىھېساب خۇشاللىقتا چۆمگەنلىكىنى بايان
قىلىشتى.

— ئەل ـ يۇرتنى قوغداپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى غەمدىن خالاس
قىلىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىزدۇر، — دېدى شاھزادە ئاقسا ـ
قاللارنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، —
بارسكۆلدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن ھازىرچە بىزنىڭ
تولۇق خەۋەر ئېلىپ كېتەلىشىمىز ناتايىن. بولۇپمۇ ئوزۇق ـ تۈ ـ
لۈك مەسىلىسىدە بىزنىڭمۇ غېمىمىز بار، شۇڭا جانابىي يۇرت
ئاقساقاللىرى ئاۋامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئاچ ـ ئورۇقلار ـ
نىڭ بېشىنى ئۆزلە سىلاشقايلا.

— ئوبدان، ئوبدان، — دېدى ئاقساقاللار.

— ھەرقايسىلىرىنىڭ بىساتلىرىدا ئاۋامنى قىشتىن چىقار ـ
غۇدەك ئوزۇق ـ تۈلۈكنىڭ بارلىقىنى بىلىمىز، — دېدى ئەمىر
سۇپۇرگە مىرزا، — ئۇنى ئاۋامغا تولۇق ساخاۋەت قىلىشقايلا.

ئۆزلىرىدىن ئاشلىق، پۇل ـ پۇچەك تەلەپ قىلىدۇ دەپ ئەن ـ
دىشە قىلغان ئاقساقاللار بۇ گەپنى ئاڭلاپ خاتىرجەملىك بىلەن
قول باغلىدى.

— خاتىرجەم بولسىلا، بېشىمىز بىلەن بەجا كەلتۈرىمىز.

— ئەڭ ياخشىسى ئۈچ يىلغىچە ئاۋامدىن ھېچقانداق باج ـ
سېلىق ئېلىنمىسۇن، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

ئاقساقاللار قايتا ـ قايتا ۋەدە بېرىپ چىقىپ كېتىشتى.

※ ※ ※

ھاياتىدىن پۈتۈنلەي ئۈمىد ئۈزگەن ئىسان تايشى بارگاھى ئا ـ
لىيدا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ شاھانە داستىخان راسلاپ ئولتۇرغى ـ
نىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بارگاھى ئالىيغا: «موغۇلىستان سەر ـ
كەردىسى ماڭا ھەرگىز رەھىم قىلمايدۇ، ھامىنى بىر ئۆلۈم. رە ـ

قىبىمگە ھەرگىز يېلىنمايمەن...» دەپ جەسۇر سەركەردىلەرگە خاس غۇرۇر بىلەن بېشىنى تىك تۇتۇپ كىرگەن ئىسان تايشى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىگە شۇنداقلا قاراپ تەمتىرىدى، ئىختىيارسىز شاھزادىگە سالام بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

ــ قېنى ئولتۇرسۇنلار، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇنىڭ سالامىنى ئولتۇرغان پېتى ئىلىك ئېلىپ.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، يەنىلا ئۆرە تۇرۇۋېرەي، ــ دېدى ئىسان تايشى ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، ــ جەڭگاھقا قوزۇق قېقىپ، تانا تارتىپ قويغان يەردە، ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغان جايغا يەنە نېمە قويۇپ قويدىلا، تەگرىم بىلىدۇ.

ئىسان تايشىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، شاھزادىنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان سۇپۇرگە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالپ خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ جانابلىرى شۇبھىلەنمەي خاتىرجەم ئولتۇرسۇنلار، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ــ ھازىر ئۆزلە جەڭگاھتا ئەمەس، بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا تۇرۇۋاتىدىلا. شۇنى بىلىپ قالسۇنلاركى، دوستلۇقنى ئىختىيار ئەيلەپ داستىخان ئۈستىگە تۇز كەلتۇردۇق. تۇزنىڭ ھۆرمىتى بەكمۇ زىيادىدۇر، تۇزغا ھىيلە ـ مىكىر، سۇيىقەست ئارىلاشتۇرۇش بىزنىڭ پەزىلىتىمىزگە ياتتۇر.

ــ سۇتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچىدۇ، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ تولىمۇ ئەپچىل ھىيلە ـ مىكرى بار ئىكەن. ئىككى نۆۋەت داملىرىغا چۈشۈپ قاتتىق يېڭىلدۇق، شول سەۋەبتىن شۇبھىلەنمەي ئىلاجىمىز يوقتۇر، ــ دېدى ئىسان تايشى جەڭدە ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ مېنى يېڭىۋالدىڭ، دېگەننى قىلىپ.

ــ ھەرقانداق ياغىنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ بولىدىغانلىقىنى جانابلىرى ئوبدان بىلسە كېرەك، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ، ــ

شۇڭا جەڭدە رەڭۋازلىق قىلدىڭ دەپ بىزدىن ئاغرىنىشلىرى بىھۇدىدۇر. يېڭىلگەنلىكلىرىنى تەن ئالسۇنلار.

ئىسان تايشى گەپ تېپىپ بىرەلمەي جىم بولدى.

— جاي ئالسۇنلار، — دېدى شاھزادە ئۇنى يەنە ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپ.

ئىسان تايشى ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بىكاۋۇل بەگ ئۇنىڭغا چاي تۇتتى. ئىسان تايشىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم ئەمەس ئىدى، ۋۇجۇدىدىكى گۇمان، ئىزتىراپ تۇيغۇلىرى كۆزلىرىدىن بىلىنىپ قالغانىدى. ئۇ شاھزادە ئۇۋەيسخان، ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، سەييىدئەلى ئالپلارغا تەكشى قارىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— بىز دېگەن يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشكەن رەقىبلىرىدۇرمىز. ھەرقانداق زۇلۇم بىلەن جازالاش ئىختىيارلىرىدىدۇر. ئەمما دەرگاھلىرىدا داستىخان ھازىرلاپ ھىممەت كۆرسىتىشلىرىنىڭ سەۋەبىنى بىلگۈم بار.

— جانابلىرىنىڭ ھەقىقەتەن باھادىرلارغا خاس جاسارىتى بار ئىكەن، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئېچىپ، — ئەلۋەتتە، ئۆزلە بىلەن بىز بىر داستىخاندا ئولتۇرغىنىمىز بىلەن دوست ئەمەسمىز. داستىخان ئۇستىدە يار ـ بۇرادەرچىلىكتىن لاپ ئۇرغان كىشىنى ھەم دوست سانىماسمىز. جانابلىرى تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كىلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقىنى بۇزۇپ غۇرۇرىمىزنى پايخان قىلدىلا، ئەلۋەتتە بۇ كەچۈرگۇسىز گۇناھتۇر. گەرچە ئۆزلە موڭغۇلنىڭ بۈيۈك خانى بولسىلىمۇ، لېكىن ھازىر بىزگە ئەسىر. ئەسىرنىڭ ئورنى دەرگاھىمىزدا ھەرقانداق مۇلازىمدىنمۇ تۆۋەندۇر. دۈشمەنلىك نەزەردىن ئېيتساق، ئۆزلەنى نۆكىرىمىز قاتارىدىمۇ ئىززەتلىگۈمىز ھەم يوقتۇر. بۇندىن سەككىز ـ ئون يىل مۇقەددەم ئاستانە تۇرپاندىكى ئوقۇل[1]دا ئۇستازلىرىمىنىڭ: «تۇنجى گۇناھ ئۇقماسلىق-

① ئوقۇل — مەكتەپ.

تىن بولىدۇ. ئۆزرە ئېيتىپ قالسا ئۇنى ئەپۇ قىل، گۇناھىغا تەۋۋە قىلسىلا كۇپايە» دېگەن تەلىمى ھېلىمۇ ئېسىمدە. شول تاپتا ئۆزلە بىزدىن جازانىڭ ئورنىغا ھىممەت دەسسەتكىنىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئوچۇق سورىغانلىقلىرى ئۈچۈن جاۋابىنى ئوچۇق بېرەي: بىز ئۇستازىمىزنىڭ ئۇشبۇ تەلىمىنى جانابلىرىنىڭ گۇناھىغا تەدبىقـ لىماقچىمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن ئىسان تايـ شىنىڭ قارامتۇل چىرايىدا سۇس تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى.

— شىرغا خىرس قىلىش ۋە قىلىچقا مۇشت ئېتىش ئاـ قىللارنىڭ ئىشى ئەمەس، — دېدى ئىسان تايشى بىرنەچچە دەقىقە سۇكۇتتىن كېيىن سۆز ئېلىپ، — ناۋادا شاھزادە ئالىيلىرى ئەـ پۇ كەمىرىنى بېلىگە باغلىماقنى ئىرادە قىلغان بولسا، ئەلۋەتتە تەشەككۇر بىلدۈرىمەن، مەنمۇ دوستلۇق كەمىرىمنى بېلىمگە باغلاشقا تىرىشىمەن.

ئىسان تايشىنىڭ جاۋابىدا تۆۋە قىلىش، گۇناھىنى تىلەش ئەمەس، سۇلھى تەلەپ قىلىش پۇرىقى بار ئىدى. بۇنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ چىرايى غۇژژىدە تۇرۇلدى. سۇپۇرگە مىرزا سۆھبەتنىڭ نەتىجىسىنى كۇتۇپ چاندۇرماي ئولتۇردى.

— بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا يەر يۈزىنىڭ تەكەببۇرلىرى خاـ رۇزار ۋە بىئېتىباردۇر، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قاپىقىنى تۈرۈپ، — نادان ۋە تەكەببۇر ئادەملەرگە مەردلىك كۆرسىتىش ئەلۋەتتە گۇناھتۇر. بىز جانابلىرىنى نادان ۋە تەكەببۇر سانىمىـ غانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئىززەت كۆرسىتىپ ئۇشبۇ سۆھبەتكە داخىل قىلدۇق. موڠۇل خانلىرى ئۇزۇندىن بېرى ئۆزلىرىنى بۈيۈك قاـ غان چىڭگىزنىڭ قوۋمى ھېسابلاپ تەسەررۇپىمىزغا تەكرار ـ تەكرار تەئەررۇز قىلىپ كەلدى. گەرچە ئول بابائى بۈزرۈكىمىز موڠۇلغا باش بولۇپ نۇرغۇن نۇسرەتلىك يۈرۈشلەرنى قىلىپ، ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە قاغان بولغان بولسىمۇ، ئەمما بىز بۇـ يۈك قاغان چىڭگىزنىڭ ھەقىقىي نەسلىدىندۇرمىز. شۇڭا موڠـ

غۇللارنىڭ ئۆزىنى چىڭگىز قوۋمى دەپ دەۋا قىلىشى، قوشنا ھۇ-
دۇدلۇقلارغا تەئەررۇز قىلىشنى يوللۇق ھېسابلىشى بىھاجەتتۇر،
ئەمدى ئۇنداق دەۋالارنى تاشلىغاي. گەرچە قەدىمدە شۇنداق بولغان
بولسىمۇ، ھازىر ئۇل مەرتىۋىلەر قالماپتۇ، بولۇپمۇ بۈيۈك پەدەرۇ
بۇزرۇكلىرىمىزدىن تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرى بىلەن ئەمىر
تۆمۈر ساھىبقىران ئالىيلىرى ئىستىپلاسىدىن كېيىن، سەلتەنەت
بۇرجىدا موغۇللارنىڭ يۇلتۇزلىرى خىرەلىشىپ، تۈركىي
قوۋملارنىڭ يۇلتۇزلىرى جۇلالاشقا باشلىدى. خارەزىم، ماۋەرائۇن-
نەھر، پەرغانە، تۈركىستان، ئىدىل ۋادىسى ۋە موغۇلىستان زې-
مىنلىرىغا تۈركىي قوۋملاردىن بولغان سۇلتانلار سەلتەنەت تىز-
گىنىنى تۇتۇپ پاسبانلىق قىلماقتا. گەرچە ئۇل خان ـ سۇل-
تانلار ئوتتۇرىسىدا گاھى ـ گاھىدا زىمىن ـ تەسەررۇپ تۈپەيلى
نىزا ـ ئاداۋەتلەر بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن نەسل ـ يىلتىزى بىر-
دۇر. شول بائىستىن ئۇلار ئاغا ـ ئىنى، قېيىنئاتا ـ كۈيئوغۇل
بولۇشۇپ، تۇغقاندارچىلىق مېھرى بىلەن دەۋران سۈرۈشمەكتە. بىز
شول تاپتا ئىسان تايشى جانابلىرىغا ئەسىر ئەمەس، موغۇل خانى
تەرىقىسىدە مۇئامىلە قىلىپ ئىززەت كۆرسىتىۋاتىمىز. مۇددىئايى-
مىز: جانابلىرى، ئىلگىرىكى موغۇل خانلىرىنىڭ يولىنى تۇتماي،
ئۇرۇشقاقلىقنى تاشلىغاي، شۇنداقلا بېلىگە دوستلۇق كەمىرىنى
باغلاشقا تىرىشقاي ئەمەس، بەلكى مەھكەم باغلىغاي. مەگەركى
ئۇنداق قىلالمايدىكەن، يەنە بىر نۆۋەت ئەپۇغا ئورۇن قالمايدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قىلچىلىك سۆلھى ـ سالاغا يول
قويماي ئېيتقان سۆزلىرى ئىسان تايشىنى ئويدانلا تەرلەتتى. سەي-
يىدئەلى ئالىپ بىلەن ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا بولسا قاتتىق ھايا-
جانلاندى. ئادەتتە يۇمشاق مىجەزلىك كۆرۈنىدىغان شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخاننىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى.

— شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم، — دېدى
ئىسان تايشى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئاگاھلىرىنى ئېسىمدە
تۇتىمەن. دوستلۇق كەمىرىنى بېلىمگە مەھكەم باغلاپ، ئۆز قوۋ-

مىنى بۈيۈك موغۇلىستان ئېلىگە تەئەررۇز قىلىشتىن قەتئىي توسۇيمەن. ئەگەر خالىسىلا بىتىم تۈزۈپ مۆھۈرلىشەيلى.

ــ جەڭدە يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشكەن خاننىڭ بىتىم تۈزۈش سالاھىيىتى يوقتۇر، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قىلچە-لىك يۈز ـ خاتىر قىلماي، ــ بىتىم دېگەن ھەر ئىككى تەرەپ باراۋەر بولغاندا ئاندىن تۈزۈلىدۇ. بىزدە «لەۋز ھالال» دەيدىغان بىر ھېكمەت بار. شۇڭا ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ لەۋز قىلغان ۋەدىسىگە ئىشەندۇق، جانابلىرى خالىغان ۋاقىتتا ئۆز دەرگاھىغا قايتسا بولىدۇ.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىغا كۆپ رەھمەت! شاھزادە ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە ھازىرلا يانسام دەيمەن، ــ دېدى ئىسان تايشى.

ــ يول بولسۇن، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ۋە نەزەرىنى سەييىدئەلى ئالپقا ئاغدۇردى، ــ ئەمىرزادەم، ئىسان تايشى جاناب-لىرىنى دەرگاھىمىزغا ئۆزلە ئەكەلگەنىدىلە، ئەمدى يەنە ئۆزلە ئۇ-زىتىپ قويسىلا. ئەسىرگە چۈشكەن موغۇل سەركەردە ـ لەشكەر-لىرىمۇ خالىسا ئۆز پاسبانى بىلەن بىللە كەتكەي. ئات ـ پاتلى-رىنىمۇ قوشۇپ بەرگەيلا، پىيادە يولغا سېلىپ قويساق شەۋكىتى-مىزگە ماس كەلمەس.

ــ ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ تورۇق ئارغىمىقى بىلەن ئال-تۇن دەستىلىك قىلىچىنىڭ ئورنىغا باشقا ئات بىلەن قىلىچ تې-گىشىپ بەرسەم بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟ ــ سورىدى سەييىدئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

ــ قانداق دەيدىلا ئەمىرزادەم ؟

ــ چۈنكى، ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ ئاشۇ ئېسىل ئارغى-مىقى بىلەن قىلىچىنى تۇتۇپ قالاي دەيمەن، ئۇل ئارغىماق بىلەن قىلىچ دوستلۇقىمىزغا يادىكار بولسا ئەجەب ئەمەس.

سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئات بىلەن قىلىچنى ئەپقېلىش ئارقى-لىق، ئىسان تايشىنىڭ بەرگەن ۋەدىسىنى ھەرقاچان ئېسىگە سې-لىپ قويماقچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەن شاھزادە كۈلۈپ تۇرۇپ

ئىجازەت بەردى:

— مېنىڭ باشقا گېپىم يوق. بىلمىدىم، ئىسان تايشى جانابلىرى ئات بىلەن قىلىچنى يادىكار قىلىشنى خالامدىكىن؟

— ئەلۋەتتە خالايمەن، — دېدى ئىسان تايشى سەيىدئەلى ئالپقا قاراپ، — ئات بىلەن قىلىچ باھادىر سەركەردىگە يادىكار بولسۇن.

※ ※ ※

چېدىردا يالغۇز قالغان شاھزادە ئۇۋەيسخاننى بىردىنلا زىددىيەتلىك خىياللار چىرمىۋالدى.

«مانا، موڭغۇللارنى بارسكۆلدىنمۇ ھەيدىۋەتتۇق، ئەمىر سۇپۇرگە مىرزىغا موڭغۇللارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن قومۇلدىن كېتىشكە ۋەدە بەرگەنىدىم، قانداق قىلسام بولۇر؟ ئەمدى بارسكۆلدىمۇ، قومۇلدىمۇ تۇرۇشقا بولمايدۇ، بولمىسا بەرگەن ۋەدەمگە خىلاپلىق قىلغان بولۇپ قالىمەن. ھېلىمۇ ماڭا كۆپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ پەرمانىمغا ئىتائەت قىلدى. موغۇلىستاندىكى ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدەك ساداقەتمەن، ۋىجدانلىق بولسا ئىدى... بەلكىم ئۇ بىر سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ مېنى قومۇلدا قېپقېلىشقا ئۈندىشىمۇ مۇمكىن. ئەمما، قومۇل خەلقىنىڭ تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرنى ئوزۇق ـ تۈلۈك بىلەن تەمىنلەپ قىشتىن ئۆتكۈزۈشى تەسكە توختايدۇ. ھېلىمۇ يازدىن بېرى ياۋغا تاقابىل تۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە دېھقانچىلىق قىلالمىدى، يىغقان ئاز ـ تولا كۈزلۈك ھوسۇلى ئۆزلىرىنىڭ قىشتىن چىقىۋېلىشىغا يەتسە چوڭ گەپ، ئۇردا بىزگە ھەرگىزمۇ ئوزۇق ـ تۈلۈك بەرمەيدۇ. ئەمىر سۇپۇرگە مىرزىنى تەڭقىسلىقتا قويۇپ، قومۇل خەلقىنى قىيناپ يۈرگىچە، بىر قىسىم لەشكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ كۆزچى، تارىم ۋادىسىغا كېتەيمىكىن. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىغۇ شۇ تاپتا ئاستانىگە لەشكەر تارتىشىمنى تۆت كۆزى بىلەن

كۈتۈپ تۇرىدۇ. تاغام شىر مۇھەممەدخان بىلكۆيۈم، شەپقەتسىز ئا-
دەم، ئۇنىڭ ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان بۈيۈك سەلتەنەتكە
پاسىبان بولغۇدەك ئىستىپداتىمۇ يوق. ئەگەر ئۇ ئورۇن تۇتۇپ يې-
تىپ قالمىغان بولسا، ئۇدۇللا ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بارغان
بولسام بولاتتى. ئول چاغدا ئوزۇق ـ تۈلۈكنىڭ غېمىنىمۇ قىل-
مايتتىم. ئېغىر كېسەلدە ياتقان، قورال كۆتۈرۈش تۈگۈل، غىزا
يېيىش ئۈچۈن قوشۇق كۆتۈرەلمەيدىغان ئادەمنى جەڭگە چاقىر-
سام، خەلقنىڭ كۈلكىسىگە قالۇرمەن تايىنلىق. شۇنداق، ئالدى ـ
ئارقامدىن: «قارىغۇنى تار يەردە قىستىغاندەك ئىش قىلدى» دەپ
گەپ تېپىشىدۇ. ئەجەب بىر ئىش بولدى ـ دە بۇ. سۆيۈملۈك خا-
تۇنۇم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم قومۇلدا قانداقراق تۇرۇۋاتىدى-
كىن؟ ھېلىمۇ ئېغىر ئاياغ پېتى ماڭا ئەگىشىپ كۆپ رىيازەت
چەكتى. ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قېلىۋاتىدۇ، تىنچ ـ ئامان
يەڭگىۋالغىچە ئىسسىق ئۆيدىن ئايرىمىسام، سەپەر مۇشەققىتىنى
تارتقۇزمىسام بولاتتى...»

ياتىش بېگىنىڭ كىرىپ كېلىشى شاھزادىنىڭ خىيالىنى بۆ-
لۈۋەتتى.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى ئۇ ئېگىلىپ سالام بېرىپ، —
ئاستانىدىن چاپارمەن كەلدى ئالىيلىرى.

— كىمكەن؟ — سورىدى شاھزادە ئېرىنچەكلىك بىلەن.

— ئىسمى قاناتبەگكەن. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ خۇ-
سۇسىي مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلدىم دەيدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دەرھال دىققىتىنى يىغدى.

— چاپسان باشلاپ كىرسۇنلار.

توختىماي يول يۈرۈپ چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن قا-
ناتبەگ خېلىلا جۇدەپ قالغان بولۇپ، كىيىم ـ كېچەكلىرىمۇ
رەتسىز ئىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، —
دېدى بارگاھى ئالىيغا كىرگەن قاناتبەگ ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگنىڭ خاس مەھرىمىنى بىر قاراپلا تونۇدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى تىنچ ـ ئامانمىكىن؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ـــ دېدى قاناتبەگ ۋە پاختىلىق تونىنىڭ قويىن ئەستىرىدىن ئۇلۇسبېگنىڭ يازغان مەكتۇپىنى سۇغۇپ ئېلىپ، ئېھتىرام بىلەن تەڭلىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان خەتنى ئېلىپ تېزلىك بىلەن كۆز يۈ ـ گۈرتتى.

«... تىل ـ زۇۋاندىن قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەد ـ خاننىڭ ئەھۋالى شۇ كۈنلەردە تولىمۇ خەتەرلىك، قىشتىن ساق چىقىشىغا كۆزىمىز يەتمەيدۇ. بىر قىسىم ئەمىرلەر قۇرۇلتاي چاقىرىپ خاننىڭ ئىككى خانزادىسىدىن بىرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرۈش تەكلىپىنى بېرىپ يامان قىستاپ كەتتى. ھېلىمۇ بىر ئاماللارنى قىلىپ ئۇلارنى توسۇپ تۇ ـ رۇۋاتىمەن. ئالىمادىس قازايى ـ قەدەر يېتىپ سۇلتان شىر مۇھەممەدخان باقىيغا سەپەر قىلسا، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خان ئالىيلىرىنىڭ پۇشتى بولمىش ئىككى خانزادىدىن بى ـ رىنى تەختتە ئولتۇرغۇزماي ئامالىمىز يوقتۇر. شۇ كۈنلەر ـ دە بەكمۇ تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتىمەن. ناۋادا بارسكۆلنى موڭ ـ غۇلنىڭ تەئەررۇزىدىن خالاس قىلغان بولسىلا، ئارتۇقچە ئوي ـ خىياللاردا بولماي دەرھال ئاستانىگە قاراپ يولغا چىققايلا. ھېلىمۇ باھادىرلىقنى، مەردلىكنى ئەلا بىلىپ، خان تاغىلىرىنىڭ قىلغان گۇپاسىزلىقنى كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋېتىپ، ئادەمگەرچىلىكنى ۋايىغا يەتكۈزدىلە. ئۆزلە قىلغان مەردلىكنى ئۆزگىلەر بىلمىسە بىز بىلىمىز، پۇر ـ سەت قولدىن كېتىپ قالسا ئىشلار مۇشكۈللىشىدۇ. ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ بولغاندىن كې ـ

يىن، شاھزادە ئالىيلىرىغا ياردەم قولۇمنى سۇنمىقىم تەس بولىدۇ. چۈنكى، قىرىغان جىنىمدا «ئاسىي»، «تۇزكور» دېگەن بەتنامغا قېلىشنى زىنھار خالىمايمەن. ۋاقتىدا كېلىپ تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىرىغا ئالسىلا، ئوردىدىكى باشقا ئەمىرلەر قاتارىدا ئالىيلىرىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنـ. سام، ئۇل بەتنامىلار قېشىمغا يېقىن يولىماس دەيمەن. سۇلـ. تان شىرمۇھەممەدخان نېمىلا دېگەن بىلەن ئۆز تاغىلىرىـ. دۇر. جىيەنىنىڭ كېسەل ياتقان تاغىسىنى يوقلاش يولى بارـ. دۇر. تاغىلىرىنى يوقلاش باھانىسىدا ئاستانىگە كەلسىلە، ئۆزگىلەر ئالىيلىرىغا: «كېسەل ياتقان كىشىگە سەلتەنەت دەۋاسى قىلدى» دەپ يالا چاپلىيالماس. قۇدرەتلىك ئاللاھ ھەرقانداق خەيرلىك ئىشقا بىر باھانىنى سەۋەب قىلىپ بېـ. رىدۇ. تاغىلىرىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش تەگرى بەرگەن ئەڭ ئورۇنلۇق سەۋەبتۇر. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن تېزـ. دىن ئاستانىگە قاراپ يول ئالغايلا. ئۆزلە كېلىپ بولغۇچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى بەرداشلىق بېرەـ. لەمدۇ ـ يوق؟ بۇنىسى قاراڭغۇ. تولىمۇ ئەنسىرەپ قېلىۋاـ. تىمەن...»

شاھزادە ئۇۋەيسخان يۇقىرىدىكى قۇرلارنى يېنىش ـ يېـ. نىشلاپ ئوقۇدى.

— بۇگۈنچە غىزالىنىپ ئوبدان ئارام ئالسۇنلار، جاۋابىنى ئەتە بېرۇرمەن، — دېدى قاناتبەگكە قاراپ.

— قۇللۇق، — دېدى قاناتبەگ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ.

— قاناتبەگنى ئوبدان كۈتسۇنلار، — دېدى شاھزادە ياتىش بېگىگە قاراپ، — ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالپ دەرگاھىمغا كەلگەي.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، سەييىدئەلى ئالپلار بىلەن ئۇزاق مەسلىھەت قىلىشتى.

ـــ ئالىيلىرى ئەمدى ئارسالدى بولمىسىلا، ـــ دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھەممە گەپنى مەكتۇپقا ئوچۇق يېزىپتۇ. خان ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش باھانىسى بىلەن ئاستانىگە بارسىلا، بۇ ئىشنى ھېچكىم ئەيىبلىمەيدۇ.

ـــ ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا قىلىپ كەتسە، ئوردىدىكىلەرنىڭ ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇزماي ئامالى يوق. ئول چاغدا ئوردىدىكى ئالىيلىرىغا مايىللىقى بار ئەمىرلەرمۇ يېڭى خاننى ھىمايە قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئول چاغدا تەختنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن لەشكەر تارتسىلا، ئاستانىدا بىر مەيدان ياغى بولۇپ قان تۆكۈلىدۇ. گەپ تاپقۇسى كەلگەنلەر شۇ چاغدىمۇ گەپ تاپىدۇ، پىتنە ـ پاسات تارقىتىدۇ.

ـــ مەن خان تاغامنى ئېغىر كېسەل دەپ ئاياپ، سۈكۈت قىلغان تۇرسام، يەنە گەپ تاپۇرمۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ، ـــ ئۆزلەنى خان تاغىسىنىڭ ئېغىر كېسەل ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ تاجۇتەختنى سويۇپ ئالدى، دەپ گەپ تاپماقچى بولغانلار نەۋرە ئىنىلىرىدىن تەختنى تارتىۋالسىلا، باھادىرلىق شەۋكىتى ئالەمگە مەشھۇر شاھزادە ئۇۋەيسخان بالىسى دېمەتلىك گۆدەك خاننى ئاني تېپىپ تەختنى سويۇپ ئالدى، دەپ پىتنە قىلىشىۋېرىدۇ. شۇنى ئۇنتۇمىسىلا ئالىيلىرى، ھېلىقى بىر قىسىم ئەمىرلەر قۇرۇلتاي چاقىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولغان ئول ئىككى خانزادە ئۆزلەدىن ئون نەچچە ياش كىچىك، بىر ھېسابتا پەرزەنتلىرى دېمەتلىكتۇر. بۇ بەتنام باشتىكى بەتنامدىن يامانراقتۇر.

ـــ يا ھەزرەت، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھەيران بولغان ھالدا، ـــ شۇنداق پىتنە ـ پاساتقىمۇ قالۇرمەنمۇ؟

ـــ ھەركىم گۆدەك بىلەن تۇتۇشسا، گەرچە گۇناھ گۆدەكتە بولسىمۇ يەنىلا چوڭ ئادەم ئەيىبلىك سانىلۇر، ـــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا سەييىدئەلى ئالپنىڭ قارىشىنى قۇۋۋەتلەپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر قارارغا كېلەلمەي خىيالغا پېتىپ

ئۇلتۇرۇپ قالدى.

— تېزرەك بىر قارارغا كەلسىلە ئالىيلىرى، — دېدى سەي-
يىدئەلى ئالپ ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان شاھزادىنى ئالدىر-
تىپ، — مەنچە مۇھتەرەم بابائى بۇزرۇك كۆرسەتكەن كېسەل
يوقلاش باھانىسى ئاقىلانە چارىدۇر. قومۇل لەشكەرلىرى بىر مەز-
گىل بارسكۆلنى قورۇقداپ بۇ يەردە قېپقالغاي. بىز ئۆزىمىزنىڭ
لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئاستانىگە بارايلى - دە، شەھەر سىرتىدا
بارگاھ قۇرۇپ، ئاۋامغا خاننىڭ كېسىلىنى يوقلاپ كەلگەنلىكلى-
رىنى بىلدۈرەيلى. شۇنداق قىلساق ئوردىدىكى ئەمىرلەر قۇرۇلتاي
چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلەش نىيىتىدىن يانىدۇ. بابائى بۇزرۇك
ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىمۇ تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلىدۇ. ناۋادا سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا ئەجەل يېتىپ قازا قىلسا، تەزىيە
بىلدۈرۈش باھانىسى بىلەن بىمالال ئوردىغا كىرىپ تەختنى قول-
لىرىغا ئالالايدىلا. ئول چاغدا بىھۇدە قان تۆكۈلۈش، ئۆلۈم - يې-
تىمنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ، ئاستانىنىڭ ئاسايىشلىقىمۇ بۇزۇلماي-
دۇ. ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلى ئارام تاپىدۇ.
ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاستانىگە بېرىۋالساق، لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئو-
زۇق - تۈلۈكىدىنمۇ غەم قىلمايمىز.

— مەيلى، شۇنداق قىلايلى، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان
بىر قارارغا كېلىپ، — لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك مە-
سىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈنمۇ بولسا ئاستانىگە يېقىنراق بار-
غىنىمىز تۈزۈك ئوخشايدۇ. ئەمما شۇنى دەپ قوياي، خان تاغام
قازا قىلماي تۇرۇپ مېنى ئوردىغا كىرىشكە تەۋسىيە قىلمىسۇنلار.

سەييىدئەلى ئالپ ئەتىسى ئەتىگەندە بوۋىسىغا ئالدىن خەۋەر
يەتكۈزۈش ئۈچۈن قاناتبەگنى دەرھال يولغا سالدى. ئىككى كۈندىن
كېيىن بىر قىسىم قومۇل لەشكەرلىرىگە سەركەردە مەڭلىك ئاق-
نىياز بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىيازنى باش قىلىپ بارسكۆل-
نى بىر مەزگىل قوغداشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، قالغان لەشكەرلەرنى

ئېلىپ قومۇلغا قاراپ يولغا چىقتى. ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئاي ـ كۈنى يېقىنلاپ قالغان ئايالى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنى ئېلىپ ئاندىن تۇرپانغا بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى.

19

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي ياغقان قار تۇرپان شەھىرىنى ئاپئاق لىباس بىلەن چۈمكىگەنىدى. قاردا دان تاپالمىغان قۇشقاچلار كىشىلەرنىڭ ھويلا ـ ئاراملىرىغا، ئېغىللىرىغا، ئەخلەت، قىغ دۆۋىلىرىگە گۇر ـ گۇر قونۇشاتتى. شوخ باللار ھويلا ـ سەينالارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كىگىز ئورنىدەك يەرنىڭ قارلىرىنى سۈپۈرۈۋېتىپ، ئازغىنە كېپەك، بۇغدايلارنى چېچىپ قويۇپ، سېۋەت، ئەلگەك، ئۆتكەملەردىن ياسىۋالغان باسماقلىرىدا قۇشقاچ تۇتۇشاتتى. ئۇنىڭدىن زېرىكسە تەلپەك قويدى، ۋاللەي، چۈككالتەك، كالۋا... دېگەندەك ئويۇنلارنى ئوينىشاتتى. قارنىڭ سوغۇقىدا توڭلاپ كەتكەن چوڭلار بولسا ئۆيلىرىدە تام مېشى، مورا ئوچاق، سەندەل، ئاتەشدانلىرىنىڭ ئەتراپىغا تىقىلىۋېلىشقان بولۇپ، زۆرۈرىيىتى بولمىسا سىرتقا كەمدىن ـ كەم چىقاتتى. شۇ كۈنلەردە «شاھزادە ئۇۋەيسخان شەھەرگە ھۇجۇم قىلارمىش» دېگەن ۋەھىمىلىك خەۋەر ئۆيدىن ـ ئۆيگە كۆچۈپ يۈرەتتى. كىشىلەرنىڭ چىرايلىرى تەشۋىشلىك ئىدى، پىچىرلىشىپ دېگۈدەك سۆزلىشەتتى. شەھەر سېپىلىنىڭ ئۈستىدە كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەر يوغان جۇۋىلارغا قىمدالغىنچە قوللىرىنى يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىشىپ، پۇتلىرىدىكى يوغان پىيمىلارنى سۆرەپ ئېرەنسىزلىك بىلەن ئۇيان ـ بۇيانغا مېڭىشاتتى. تۇرقىدىن شەھەرنى ياۋدىن مۇداپىئە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇلار خۇددى تىنچ

ۋاقىتلاردىكىدەك تولىمۇ غەمسىز، پەرۋاسىز كۆرۈنەتتى.

شەھەردىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتا جايلاشقان شاھزا-
دە ئۇۋەيسخان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىمۇ ئادەتتىن تاشقىرى
تىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قاردا خۇددى يو-
غان ـ يوغان قار دۆۋىسىدەك كۆرۈنىدىغان نەچچە يۈزلىگەن چې-
دىرلاردىكى لەشكەرلەر كىشىگە خۇددى قىشلىق ئۇيقۇغا كەتكەن-
دەك تۇيغۇ بېرەتتى. قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان قوروق-
چىلار قېلىن قار بىلەن چۈمكەلگەن چېدىرلارنىڭ ئارىسىدا ئاندا
ـ ساندا كۆزگە چېلىقاتتى. قىش ئاخىرلىشاي دەپ قالغاندا ياغقان
قارنىڭ سوغۇقى كېيىم ـ كېچەكلىرى خېلىلا يېلىڭ بۇ لەشكەر-
لەرنى ئىسسىق چېدىرلارغا بېكىنىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغانىدى.
ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قومۇلدىن سەركەردە ـ لەشكەرلىرى-
نى باشلاپ كېلىپ بۇ يەردە قارارگاھ قورغىنىغا ئىككى ھەپتە
بولاي دەپ قالغانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلدىن يولغا چىقىپ تۇرپانغا يې-
قىنلاشقاندىن كېيىن، شەھەردىكى خەلقنى ئۇرۇش ۋەھىمىسىگە
سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، شەھەرگە ئانچە يېقىن بولمىغان جايغا
قارارگاھ قۇرغان ۋە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى قارارگاھتىن خا-
لىغانچە ئايرىلماسلىققا، شەھەرگە ۋە ئەتراپتىكى يېزا ـ
قىشلاقلارغا يېقىنلاشماسلىققا پەرمان چۈشۈرگەنىدى. ئۇنىڭسىز-
مۇ كېيىم ـ كېچەكلىرى تولىمۇ يېلىڭ بۇ لەشكەرلەر سوغۇقتىن
دالدىلىنىش ئۈچۈن چېدىرلىرىدىن سىرتقا چىقمايتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قارارگاھنى جايلاشتۇرۇۋالغاندىن كې-
يىن، سەيىدئەلى ئالپىنىڭ قايتا ـ قايتا تەۋسىيە قىلىشى بىلەن
كېسەل ياتقان خان تاغىسىنى يوقلاش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ
ئوردىغا مەكتۇپ يوللىغان بولسىمۇ، لېكىن ھازىرغىچە ئوردىدىن
جاۋاب كەلمىگەنىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ لەشكەر باشلاپ كەل-
گەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر دەسلەپتە قاتتىق چۆچۈپ ۋە-
ھىمىدە قېلىشتى، شاھزادىنىڭ تاغىسىنىڭ كېسىلىنى يوقلاشتىن

باشقا مۇددىئاسى يوقلۇقى بايان قىلىنغان مەكتۇپنى كۆرگەندىن
كېيىن ئۇرۇش ۋەھىمىسى يەڭگىللەپ، بىرئاز خاتىرجەم بولۇش-
تى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ مۇددىئاسىمۇ ئاشۇ مەكتۇپ ئارقىلىق
شەھەردىكى خەلقنى ۋە ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى خا-
تىرجەم قىلىش ئىدى، ئۇنىڭ تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاند-
نىڭ كېسىلىنى يوقلاش نىيىتى يوق ئىدى. تاغىسىنىڭ تېزرەك
ئۆلۈشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. شاھزادىنىڭ مەقسد-
تىنى تولۇق چۈشەنگەن ئۆلۈسبېگى خۇدايداد يالغاندىن شاھزاد-
نىڭ تەلىپىنى چەكلىگەن بولۇۋېلىپ، جىم تۇرۇۋالغانىدى. بىراق
قېرىشقاندەك گەپ ـ سۆزدىنلا ئەمەس، ئاش ـ تاماقتىنمۇ قالغان
سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېخىچىلا ھايات ئىدى. كۆزىنىڭ پار-
قىراتقىنىچە جان تالىشىپ ياتاتتى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك
ئەمىرلەر يا شاھزادىگە قارشى لەشكەر تارتىشقا پېتىنالماي، ياكى
شاھزادىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ ئەكىرىشكە جۈرئەت قىلالماي،
كۈنلىرىنى ۋەھىمە، ئىزتىراپ ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ھېچكىمگە
چىراي ئاچماي، خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك خاتىرجەم يۈرۈۋات-
قان ئۆلۈسبېگىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي تىت ـ تىت بولۇ-
شاتتى. ئۆلۈسبېگى قاتتىق چەكلىگەن بولغاچقا، ھېچكىم خاننىڭ
قېشىغا كىرىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. مەلىكە سۇلتان خاتۇن
قىزى مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئېلىپ ئوغلى شاھزادە ئۇۋەيسخاند-
نىڭ قارارگاھىغا بېرىپ كەلگەندىن بېرى ئوردىدىكىلەرنىڭمۇ،
شەھەردىكى ئاددىي خەلقنىڭمۇ نەزەرى ئۈچ كۆۋرۈك مەھەللىسد-
دىكى ئەمىر كەبىر قەسرىگە مەركەزلەشكەنىدى. شۇ كۈنلەردە ئە-
مىر كەبىر قەسرى ئوردىدىن بەكرەك سۈرلۈك ھەم سىرلىق كۆ-
رۈنەتتى. ئۆلۈسبېگى خۇدايداد كۈتۈلمىگەن ھادىسىلەرنىڭ ئالدىنى
ئېلىش ئۈچۈن ئەمىر كەبىر قەسرىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا مەخ-
سۇس قورۇقچى ئاجراتقانىدى. كىشىلەر ئەمىر كەبىر قەسرىگە
ئەيمىنىپ قارىشاتتى، ئالدىدىن ئېھتىيات بىلەن ئۆتەتتى. ئېسىل
ئات قوشۇلۇپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن مەپىلەر كۈندە دېگۈدەك

ئەمىر كەبىر قەسىرىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولىدىغان بولۇپ قالغاندى. ھەئە، بۇ مەپىلەردە ئوردىدىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئاغىچىلىرى بار ئىدى.

ئوردىدىكى شاھنىشىنىنىڭ تەسكەي تەرىپىگە، لەشكىرىي دىۋاننىڭ يۇقىرىسىغا ئۇلۇسبېگى دىۋانى جايلاشقانىدى. سۇلتان شىر مۇھەممەدخان تىل ـ زۇۋاندىن قالغاندىن بېرى شاھنىشىن چۆلدەرەپ قالغان بولسىمۇ، ئۇلۇسبېگى دىۋانى ئاۋاتلىشىپ قالغانىدى. ئەمىر خۇدايداد ئوردا ئىشلىرىنى شاھنىشىندا ئەمەس، ئۇلۇسبېگى دىۋانىدا بىجىرىۋاتاتتى. ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغى سىڭدۈرۈلگەن تۆت دانە چويۇن ئاتەشدان شاھنىشىندىن خېلىلا كىچىك ئۇلۇسبېگى دىۋانىنى خۇددى باھاردەك ئىللىتىۋەتكەنىدى. سارايغا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئاۋايلاپ كىرىپ كەلگەنساراي ھۆدەيچىسى يەڭگىل يۆتىلىپ، سەندەلگە پۇتىنى تىقىپ ئولتۇرۇپ قۇرئان ئوقۇۋاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ ھۆدەيچىگە قارىدى.

— مەلۇم بولغاي، ئابدۇلباسىت ھەكىم مەلۇم قىلىدىغان جىددىي ئىشىم بار، دەيدۇ.

ئابدۇلباسىت ھەكىمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىردىنلا جىددىيلەشتى. چۈنكى، ئوردا شىپاخانىسىنىڭ بۇ باش تېۋىپىغا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ يېنىدىن كېچە ـ كۈندۈز ئايرىلماسلىقنى، كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بەرسە ئەڭ ئاۋۋال ئۆزىگە مەلۇم قىلىشنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى.

— دەرھال باشلاپ كىرسۇنلار.

دەقىقە ئۆتمەي يېشى ئۇلۇسبېگىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ھەكىم ھۆدەيچى بىلەن بىللە ئۇلۇسبېگىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان مىس رەڭ چىرايى تولىمۇ قايغۇلۇق ئىدى. ئۇ گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، ئۇلۇسبېگى ئۇنى «گەپ قىلماي تۇرسىلا» دېگەننى قىلىپ كۆز يۇمۇشلىدى.

— خوش، باشقا ئىش بولمىسا ئۆزلەگە ئىجازەت، — دېدى ئۇلۇسبېگى ھۆدەيچىگە قاراپ.

ھۆدەيچى ئۇلۇسبېگىگە چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋېتىپ چىقىپ كەتتى.

— ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ئابدۇلباسىت ھەكىم يىغلامسىرىغان ھالدا، — جانابى قىبلىگاھىمىز ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتتى.

ئۇلۇسبېگى ھەكىمنىڭ ئۆڭ ـ سۆلى ئۆچكەن چىرايىغا قاراپ، بۇ شۇم خەۋەرنى ئاللىقاچان مۆلچەرلەپ بولغانىدى.

ئۇلۇسبېگى قايغۇرغان قىياپەتتە: «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز»① دېگەن ئايەتنى ئوقۇغاندىن كېيىن:

— سەۋر قىلغايلا ھەكىم ھەزرەتلىرى، ئۆلۈم شەربىتىنى ئىچىش، تۇغۇم شەربىتىنى ئىچكەن ھەربىر بەندىنىڭ بېشىدا بار ئىش. جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇسىبىتى كىچىك ئىش ئەمەس، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئاستانە سىرتىدا قارارگاھ قۇرۇپ تۇرۇۋاتقىنىنى دېمىسەمۇ ئۆزلەگە چۈشىنىشلىك. ئوردىدا كۈتۈلمىگەن غوۋغانىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇشبۇ مۇسىبەت ۋاقتىنچە سىر تۇتۇلغاي.

— خوش؟ — دېدى ئۇلۇسبېگىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن تېۋىپ تەئەججۈپلەنگەن ھالدا.

— ئۆزلە ئول جەننەتماكان ئانھەزرىتىمنىڭ مېيىتىگە ھەمراھ بولغايلا. ھەرقانداق كىشىنى كىرگۈزمىسۇنلار. ئالاھازەل ئىككى ئاش پىشىم ئىچىدە مەنمۇ يانلىرىغا ھازىر بولۇرمەن. شول چاغدا ئاندىن ئۇشبۇ مۇسىبەتنى ئاشكارا قىلغايمىز.

خاننىڭ كېسىلىگە ئامال قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلىك ھېسابلاۋاتقان بۇ بىچارە تېۋىپنىڭ شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى ۋە باشقا ئەمىرلەرنىڭ ئەيىبلەپ، گۇناھقا بۇيرۇپ قىلىشىدىن

① «قۇرئان كەرىم» سۈرە بەقەر، 156 ـ ئايەت.

باشقا غەم ـ ئەندىشىسى يوق ئىدى، شۇڭا ئۇلۇسبېگىنىڭ پەرما-
نىغا ياۋاشلىق بىلەن قۇللۇق بىلدۈردى.

ھەكىم چىقىپ كېتىشى ھامان ئۇلۇسبېگى ھۆدەيچى بەگنى
چاقىرتتى.

— پەرمانىمنى يەتكۈزسۇنلار، بارلىق ئەمىرلەر دەرھال ھۇ-
زۇرۇمغا جەم بولغاي!

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئوردىدىكى
بارلىق ئەمىرلەر ئۇلۇسبېگى دىۋانىغا يىغىلدى. ئۇلار تۇيۇقسىز
جىددىي چاقىرتىلىشنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي، بىر ـ بىرىگە گۇ-
مانسىراپ قارىشاتتى. ئۇلۇسبېگى بولسا تۆردىكى يولۋاس تېرىسى
سېلىنغان كۇرسىدا قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىسىنى تىنىمسىز
سىيرىغىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ئۈنسىز ئولتۇراتتى. سارايـ
نىڭ ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاس ئىدى. ئۇلۇسبېگى
تۇيۇقسىز تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ كۆزىنى لاپپىدە ئاچتى ـ
دە، پەستە ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ چىقتى، ئاند-
دىن كالتە يۆتىلىپ گېلىنى قىرىۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

— جانابى ئەمىرلەرنى جىددىي چاقىرتىشىمنىڭ ۋەجى شول-
كى، زامانىنىڭ قابىلىيەت ئىگىسى، ئىز باسارلىق مەرتىۋىسىنىڭ
ساھىبى بولمىش جانابى ئالەمپاناھ قىبلىگاھىمىز ئاغرىپ يېتىپ
قالغاندىن بېرى ھەربىرلىرىنىڭ بىر نىيەتتە ھەمدەمدە بولۇشلى-
رى بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىغا باشچىلىق قىلىپ كەلگەندۇك.
ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ جىيەنى
بولمىش شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغى-
سىغا كېلىپ، ئاتا يوللۇق تاغىسىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش، دىدارى-
غا قېنىۋېلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. جانابى
ئالەمپاناھ تىلدىن قالغان بولغاچقا، بىز شاھزادىنىڭ بۇ ئەرزىگە
ئۆز ئالدىمىزغا جاۋاب بېرەلمىدۇك. ئەلۋەتتە، قىبلىگاھىمىز بىد-
لەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نىزا ـ ئاداۋەتلەرنىڭ
بارلىقى ھەممىمىزگە ئايان. مەگەر شول تاپتا جانابى قىبلىگاھى-

ـمىزنىڭ كېسىلى شىپا تېپىپ، مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى بايان قىلالىغان بولسا ئەردى، ئول چاغدا نىزا ـ ئاداۋەتنى ئۈچ كۈندىن ئارتۇق ساقلاشنى مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكاملىرىغا يات قىلمىش ھېسابلاپ، جىيەن پەرزەنتى بولمىش شاھزادىنىڭ گۇناھلىرىنى كەچۈرۈپ ئەپۇ قىلغان، قان ـ قېرىنداشلىق مېھرىنى كۆرسىد. تىپ، دەرگاھىغا چاقىرتىپ كۆرۈشكەن، ئوردىدا ئالىي مەرتىۋد. لەرگە ئىگە قىلغان بولۇردى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، جانابى ئا. لەمپاناھ ھازىر مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى بىلدۈرۈشكە، ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قىسىلىپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرغان بىز كەبى قابىلىيەتسىز ئەمىرلىرىگە ئەقىل كۆرسىتىپ، رەھنەمالىق قىلىشقا ئامالسىزدۇر. شاھزادە ئۇۋەيسخان بولسا قىبلىگاھىمىزغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى، ياشلىقتا ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىنى تىلەش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئايدالادا قارا قىشنىڭ سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرىپ، ئىجازىتىمىز. نى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. جان تەندە ئامانەتتۇر. ئاللاھ تائالا تۇغۇلماق ۋە ئۆلمەكنىڭ ۋاقتى ـ سائىتىنى بەندىسىگە بىلدۈرگەن ئەمەس. گەرچە بىز جانابى ئالەمپاناھىمىزنىڭ كېسىلىنىڭ شىپا تېپىشد. دىن چەكسىز ئۈمىدۋار بولساقمۇ، لېكىن ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، قېرىنداشلارنى نىزا ـ ئاداۋەت كىرلىرىنى يۇيۇپ دىدار ـ مۇلاقات بولۇشتىن توسۇپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن كەچۈرگۈسىز گۇناھقا مەھكۇم بولۇپ قالۇرمىزمىكىن، دەپ ئەنـ. سىرەيمەن.

ئۆلۈسبېگى خۇدايداد گېپىنى توختىتىۋېلىپ، ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا تەكشى نەزەر تاشلىدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدا گۇمان، تەش. ۋىش، ئىزتىراپ بار ئىدى. ھەممىيلەن ئۆلۈسبېگىنىڭ مۇددىئا. سىنى بىلىپ بېقىپراق ئاندىن ئىپادە بىلدۈرۈشنى كۆڭلىدە ھو. ناۋاتاتتى.

ــ ھەربىرلىرىگە مەلۇم، ــ دېدى ئۆلۈسبېگى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ شاھزادە ئۇۋەيسخان سەلتەنەتىمىزگە بولغان

ساداقىتىنى، قىبلىگاھىمىزغا بولغان ھۆرمەت ـ ئىكرامىنى
ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇدۇل ئاستانىگە كەلمەي، ئاگال قومۇل،
بارسكۆلگە بېرىپ، باسقۇنچى موغۇللارنى قوغلاپ چىقىرىپ، تە-
سەررۇپىمىزنى ياۋنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلدۇردى. ھازىر مىڭلى-
غان باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بوسۇغىمىز تۆۋىدە
ساقلاپ يېتىپتۇ. ناۋادا قىبلىگاھىمىز ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە مۇ-
شەررەپ بولۇپ باقىيغا سەپەر قىلىپ قالسا، خان تاغىسى بىلەن
دىدارلاشتۇرمىغىنىمىز ئۈچۈن بىزدىن قاتتىق رەنجىيدۇ. ئاچچى-
قىغا ھاي بېرەلمەي ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرىپ قالسا، شاھزادى-
نىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپ قالالىشىمىز بەسى مۇشكۇلدۇر. ئۇل
چاغدا ئاستانىنى ساقلاپ قېلىشىمىز ئۇياقتا تۇرسۇن، ئىسسىق
جېنىمىزنى ساقلاپ قېلىشىمىزمۇ تەسكە چۈشىدۇ. شۇڭا، جانابى
ئەمىرلەرنىڭ بۇ ئىشقا كېڭەش بىلەن ئاقىل قارار چىقىرىشىنى
ئۈمىد قىلىمەن.

ئەمىرلەر بىردەملىك پىچىر ـ پىچىردىن كېيىن، يەنە جى-
مىپ قېلىشتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئۇلارنى ۋە-
ھىمىگە سېلىپ قويغانىدى. ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا
قىلىپ كەتسە، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ
ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. شاھزادىنىڭ
تاغىسىنى يوقلاش تەلىپىنى ئالدىراپ قوللىسا، باشقىلار ساداقەت-
سىز دەپ ئەيىبلەيتتى، قوللىمىسا، شاھزادىنىڭ غەزىپىگە ئۇچ-
رىشى ئېنىق ئىدى. ئۇلۇسبېگى بۇ مۇھىم ھەم قىيىن مەسىلىنى
ئۇلارنىڭ قارار قىلىشىغا قويۇپ بېرىپ، مەسئۇلىيەتتىن ئۇستى-
لىق بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى.

ئۇلۇسبېگىنىڭ چوڭ نەۋرىسى سەيىدئەلى ئالپنىڭ شاھزا-
دە ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە ئىكەنلىكىدىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپ-
قان ھەمدە ئۇلۇسبېگىنىڭ ھازىرقى سۆزىنىڭ ئورامىدىن شاھزا-
دىنىڭ ئوردىغا كىرىپ خاننى يوقلاش تەلىپىنى قوللايدىغانلىقىنى
پەملىگەن ئوردا ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزا كالتە يۆتىلىپ

ئېغىز ئاچتى:

ــ گەرچە بىز جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ بىھېساب مېھىر ـ شەپقىتىگە نائىل بولۇپ، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا پەرمانبەردار بولۇپ كەلگەن بولساقمۇ، قان ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشالماسمىز. ئەزەلدىن تاغا كېسەل بولسا، جىيەنىنىڭ يوقلاش يولى بار، بۇنى ھېچكىمنىڭ توسۇش ھەققى يوقتۇر. ھېلىمۇ شاھزادە ئالىيلىرىنى خېلى ئۇزاق ساقلاتتۇق، مېنىڭ تەكلىپىم شۇلكى، شاھزادە ئالىيلىرى پاسىبانىمىز بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولغاي.

باشقا ئەمىرلەرمۇ خۇددى مۇشۇنداق جاۋابنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، ئىشىكئاغىسىنىڭ تەكلىپىنى بەس ـ بەستە قوللاشتى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئوردىغا كىرىشىنى خالىمايدىغان ئەمىرلەرمۇ نائىلاج ماقۇللۇق بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

ــ جانابى ئەمىرلەر مۇشۇ قارارغا كەلگەن بولسا، مېنىڭمۇ باشقا سۆزۈم يوقتۇر، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى گەپنى قىسقارتىپ، ــ ئۇنداق بولسا، شاھزادە ئالىيلىرىنى ئوردىغا چىللاپ ھازىرلا تەكلىپ ئەۋەتەيلى، تەكلىپنى يەتكۈزۈشكە جانابى ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزا مەسئۇل بولغاي. قالغان ئەمىرلەر شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىشقا ھازىرلىق كۆرگەي.

ــ پەرمانبەردارمىز! ــ دېيىشتى ئەمىرلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھى ئەتىگەندىن بېرىقى جىمجىتلىقىغا يات ھالدا ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتكەندى. قارارگاھتا قورۇقچىلىق قىلىۋاتقان نۆكەرلەردىن تارتىپ، ھېلىدىن ـ ھېلىغا ئۇ چېدىردىن ـ بۇ چېدىرغا كىرىپ ـ چىقىپ تۇرغان مۇلازىملارغىچە ھەممىسىنىڭ چىرايلىرىدا ئادەتتىن تاشقىرى بىر

جىددىيلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان سەيىدئەلى ئالپ، سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق بىرقانچە سەركەردىلىرى بىلەن بارگاھى ئالىينىڭ يان تەرىپىدىكى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۈچۈن تىكىلگەن ھەشەمەتلىك چېدىر ھەرەمىنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە ئاللىقانداق تەقەززالىق، تەشۋىش ئىلكىدە جىمجىت تۇرۇ- شاتتى. ئىچكى ھاياجىنىنى يوشۇرالمىغان شاھزادە ئۇۋەيسخان تىت ـ تىتلىق ئىلكىدە ئۆتۈكى بىلەن يەردىكى قارنى توختىماي تېپەتتى، بارلىق سەزگۈلىرىنى جەملەپ، چېدىر ھەرەمىنىڭ ئىچىد- گە قۇلاق سالاتتى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە ئاي ـ كۈنى توشقان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم قاتتىق تولغاق يەۋاتاتتى. ئاش ۋاقتىدىن باشلاپ تۇتقان تولغاق ھېلى كۈچىيىپ، ھېلى پەسىيىپ، ئانا بو- لۇش ئالدىدا تۇرغان مەلىكىنى قىيناۋاتاتتى. مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىم سەركەردە بوران خوجىنىڭ ئاغىچىسى قاتارلىق ئاياللار، ئەش ئانا[1]نىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەرخىل ئامالLarنى قىلىۋاتاتتى.

— چىداشلىق بەرسىلە مەلىكەم، بەختىمىزگە بالا ئۇڭكەن. كۈچەپ ئىنجىقلىسىلا، — دەيتتى ئەش ئانا مەلىكىدىن بەكرەك چىپ ـ چىپ تەرلىگەن ھالدا.

— ئەنسىرەپ كەتمىسىلە ئالىيلىرى، خۇدايىم ئاق يوللۇق قىلار. تۇغۇتنىڭ ئاسنى يوق دەپتىكەن، — دەپ تەسەللى بېرەتتى سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ تەشۋىشلىك چىرايىغا قاراپ.

ئەمما، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قۇلىقىغا گەپ كىرمەيتتى. ئەس ـ يادى تۇغۇلۇش ئالدىدا تۇرغان بالىسىدا، تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان خوتۇنىدا قالغانىدى. ئايالىنىڭ تولغاقتا بەرداشلىق بېرەلمەي پەرياد كۆتۈرگەن قىياپىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، ئاللىقانداق بىر ۋەھىمىدىن ۋۇجۇدىنى ئاچچىق تىترەك باساتتى. بۇ دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان بالىسىنى كۆز ئالدىغا كەل- تۈرسە، تومۇر ـ تومۇرلىرىغا بىر شېرىن ھاياجان تارقايتتى.

پايپاسلاپ كەلگەن ياتىش بېگى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئەب-

① ئەش ئانا — تۇغۇت ئانىسى.

جەش تۈيغۇلىرىغا بەرھەم بەردى:

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزا ئوردىدىن مەكتۇپ ئېلىپ كەپتۇ.

بۇ خەۋەر ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

ــ ساقلاپ تۇرسۇن، ــ دېدى بىئارام بولۇپ تۇرغان شاھزادە بىئەپ ۋاقىتتا كەلگەن مېھماننى دەرھال قوبۇل قىلغۇسى كەلمەي.

ــ جىددىي ئىش بولمىسا ئىشىكئاغىسىنى ئەۋەتىپ يۈرمەستى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، ــ ۋاقىتنى كەينىگە سۈرمەي كۆرۈشۈپ باقسىلا ئالىيلىرى.

ــ توققۇز قىزنىڭ تولغىقى تەك تۇتۇپتۇ دەپ، بۇ گاخ[1] تا ئوردىدىن خەۋەر كەلگىنىنى قارىمامدىغان، ــ غودۇرىدى سەركەردە بوران خوجا.

ــ بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىرسۇنلار، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلالماي.

بارگاھى ئالىيغا كىرگەن سۇلايمان مىرزا شاھزادىگە سالام بېرىپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئارىلاشقان خۇشامەت سۆزلىرىنى قىلىشقا باشلىۋېدى، ئۇنى شاھزادە سىلكىۋەتتى:

ــ بولدى، بۇ گەپلەرنى قويۇپ، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېسىلە جانابى ئەمىر.

ــ خوش... خوش...

ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزا نەقىشلىك ئېسىل كۆن قاپچۇقىدىن ئوردىنىڭ تەكلىپنامىسىنى ئېلىپ شاھزادىگە ئېھتىرام بىلەن قوش قوللاپ تۇتتى:

ــ ئۇلۇسبېگى قاتارلىق بارلىق ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئەمىرلەر شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئوردىغا كىرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرىدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان تەكلىپنامىگە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتكەندىن

① گاخ ــ ۋاق.

ـدىن كېيىن ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزىغا قاراپ دېدى:

ــ جانابى ئەمىر ئارام ئالغاچ تۇرغاي، سەل تۇرۇپ چاقىرتى-ـمەن.

ــ خوش.

ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزىنى ياتىش بېگى باشلاپ چىـ-قىپ كەتتى.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا قىلـ-غان ئوخشايدۇ، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

ــ ناتايىن، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ــ قاراپ باقسىلا ئەمىرزادەم، تەكلىپنامىدە بۇنداق ئىبارە يېزىلماپتۇ.

ــ ئۇلۇسبېگى بۇ خەۋەرنى ئوردىدىكى ئەمىرلەردىن سىر تۇتقان بولۇشى مۇمكىن، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئۆز قارىشىـ-نى شەرھلەپ، ــ تەكلىپنامىدە: «شاھزادە ئالىيلىرى تەكلىپنا-مىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان تەخىرسىز ئوردىغا قەدەم كەلتۈر-گەي» دەپ يېزىلغىنىغا قارىغاندا، ئالدىراپ قالغاندەك قىلىدۇ. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن، ئالىيلىرى دەرھال جابدۇنغايلا. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قارا سوغۇقتا ساقلاپ پۇرسەت كۈتتۇق، ئەمدى بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويمايلى.

ــ مەلىكە تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتسا، مەن قانداقمۇ بۇ يەردىن ئايرىلالايمەن؟ ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىككى تايىن بولغان ھالدا.

ــ ۋاقتى ـ سائىتى يەتسە ئالىيلىرى بولمىسىلىمۇ مەلىـ-كىنىڭ كۆزى يورۇۋېرىدۇ، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجىمۇ ئالدىراپ، ــ لېكىن ئوردىغا كىرىدىغان ئىشنى ئەمدى كېچىكـ-تۈرگىلى بولماس.

شاھزادە ئۇۋەيسخان راستىنلا تەڭقىسلىقتا قالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان ئايالىغا ھەمراھ بولـ-غۇسىمۇ، شۇنداقلا ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا نەچچە يىلدىن بېرى تەقەززا بولغان ئوردىغا كىرگۈسىمۇ بار ئىدى، ئۇ ئاخىر ئوردىغا كىرىشـ-

نى قارار قىلدى.

— سەييىدئەلى ئالپ مەن بىللە ئوردىغا كىرگەي. سەركەردە بوران خوجا قارارگاھقا پاسىبانلىق قىلغاي، قىلچىلىك بىخۇدلۇققا يول قويۇلمىغاي، — دېدى ئۇ كەسكىنلىك بىلەن.

— ھەر ئېھتىمالغا قارشى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ سۆز ئېلىپ، — لەشكەرلەرنىڭ يېرىمى قارارگاھنى قوغداپ، قالغان يېرىمى ئاستانە قوۋۇقىغا يېقىنراق بېرىپ ئېھتىياتتا تۇرغاي. ئۇندىن باشقا ئالىيلىرىنىڭ خاس نۆكەرىدىن بەش يۈز يىگىتنى ھەمراھ قىلىۋالايلى.

— شۇنداق قىلىشىلا، — دېدى سەركەردە بوران خوجا، — گەرچە ئوردا ئىشلىرىنى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى جوڭقۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، لەشكىرىي دىۋاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ساداقەت-مەن سەركەردىلەر ھەم باردۇر. ئۇلارنىڭ نىيەت - ئىقبالىغا بىر نېمىدەپ بولمايدۇ.

— مەيلى، شۇنداق قىلايلى، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — ئاستانە قوۋۇقىغا يېقىنلىشىدىغان ئېھتىيات قوشۇنىغا ئۆزلە باش بولسىلا. بىرەر شەپىنى سەزگەن ھامان قىلچىلىك ئىككىلەنمەي شەھەرگە باستۇرۇپ كىرسىلە.

— باش ئۇستىگە، — دېدى سەركەردە بوران خوجا.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەستارپىچ شاھزادىنى كۆڭۈل قويۇپ كىيىندۇردى.

شاھزادە كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزىنىڭ يول باشلىشى بىلەن بەش يۈز نەپەر خاس نۆكەرنىڭ قورۇقچىلىقىدا شەھەرگە قاراپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئىشىكئاغىسى سۇلايمان مىرزىنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھىغا ماڭدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن،

شەھەر خەلقىنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى قارشى ئېلىشقا ھەرىكەت-
لەندۈرمەك ئۈچۈن جاكارچى چىقارتقانىدى. شۇ سەۋەبتىن لەپىل-
دەپ قار يېغىۋاتقىنىغا قارىماي شەھەر خەلقى ئىسسىق ئۆيلىرىدىن
چىقىشىپ، قامىل قوۋۇقىدىن ئوردىنىڭ دەرۋازىسىغىچە تىزىلىپ
بولغانىدى. شاھزادە بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى، بىرنەچ-
چە قېتىم ئېتىنى توختىتىپ خەلققە سالام بەردى. شۇ تاپتا خەلق
شاھزادىنى قارشى ئېلىشتىن كۆرە، ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇل-
غىنىغا بەكرەك تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە
ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ئىس-
تىقبالىغا چىققانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال ئاتتىن چۈشتى. ئۇلۇس-
بېگى بىلەن قۇچاقلىشىپ، باشقا ئەمىرلەر بىلەن سالاملىشىپ
كۆرۈشتى، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى. ئوردا دەرۋازىسىدىن
شاھنىشىنغا قەدەر پاياندار سېلىنغانىدى. ئۇلۇسبېگى بۇ كۈتۈۋې-
لىش مۇراسىمىنى خۇددى خان ـ سۇلتانلارنى كۈتۈۋالغاندەك كات-
تا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ـــ ئوردىغا قەدەم تەشرىپ قىلغايلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ-
لۇسبېگى.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئەگىشىپ ماڭغان ئۇلۇسبېگى كىمنىد-
دۇر كۈتكەندەك پات ـ پات ئەتراپىغا قاراپ قويياتتى. ئۇلار شاھ-
نىشىننىڭ ئىشىكى تۈۋىگە كەلگەندە، ئوردا شىپاخانىسىنىڭ باش
تېۋىپى ئابدۇلباسىت ھەكىم يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، ئاۋۋال
شاھزادىگە، ئاندىن ئۇلۇسبېگىگە سالام بەردى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى
بۇ ئىشلارنىمۇ ئالايىتەن كۆڭۈل قويۇپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ھەكىم يىغلامسىرىغان ھالدا، ـــ
ئالەمپاناھ سۇلتان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان
بىلەن قانداق يوسۇندا كۆرۈشۈشنى قىياس قىلىشىپ تۇرغان ئە-
مىرلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈشتى، ئاللىقانداق بىر

تۇيغۇدا شاھزادىگە يالت ئېتىپ قاراشتى.

— خان ئالىيلىرى قاچان قازا قىلدى؟ — سورىدى ئۇلۇس-بېگى چۆچۈگەن قىياپەتتە.

— شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە، — دېدى ھەكىم، — ئانھەزرىتىمنىڭ مۇبارەك تىنىقى توختىشى ھامان بۇ يەرگە چېپىشىم.

ئارىنى بىرنەچچە دەقىقە ئېغىر سۈكۈنات باستى. ئەمىرلەر بۇتتەك قېتىپ قېلىشقانىدى، ئۇلارنىڭ ئىچكى تۇيغۇسىنى قىياس قىلماق تولىمۇ قىيىن ئىدى.

— ۋادەرىخا! — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھەم قايغۇرغان، ھەم ئەپسۇسلانغان ھالدا، — ئەزرائىل بىرنەچچە دەقىقە تەخىر قىلغان بولسا، تاغام بۇزرۇك خان ئالىيلىرى بىلەن دىدار - مۇلاقاتتا بولۇۋالماسمىدىم، ئاھ، كاج پەلەك.

— سەۋر قىلسىلا ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلۇسبېگى تەسەللى بېرىپ، — بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز. ئۆلۈم شەربىتىنى ئىچىشتىن ھېچكىم قۇتۇلالىغان ئەمەس.

— مېنى دەرھال ئۇل جەننەتماكاننىڭ قېشىغا باشلاپ بارسۇنلار، — دېدى ئۇۋەيسخان.

— ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلۇسبېگى تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ، — پازىللار: «ئون ئۆلۈكتىن بىر شېھىت ئەلا، ئون شېھىتتىن بىر تىرىك ئەلا» دېگەنىكەن، شۇڭا ئاگال شاھىنشىنغا قەدەم كەلتۈرگەيلا.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن بولسىمۇ قەستەنگە سورىدى:

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى؟

— بۇ تەكلىپىمنىڭ بائىسى شولكى، — دېدى ئۇلۇسبېگى تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەپ، — سەلتەنەت تىرىكلەر بىلەن ئاباد بولۇر. ئۇشبۇ دەملەردە سەلتەنەتىمىز پاسىبانسىز، باشپاناھسىز قالدى. دېمەك، پۈتكۈل موغۇلىستان تەسەررۇپىدىكى لەك مىڭلى-

غان رەئىيەتنىڭ بېشىغا غەم تاغلىرى يىقىلدى. گەرچە جەننەتماكان مەرھۇم پاسىبانىمىزنىڭ ئىككى خانزادىسى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار تېخى گۆدەكتۇر، سەلتەنەت ئىشلىرىغا پاسىبانلىق قىلىپ، رەئىيەتنىڭ غېمىنى يېنىكلەتكۇدەك قابىلىيەتتە ئەمەستۇر. ئۆزلە بولسىلا مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرىغا جىيەن ھەمدە سەلتەنەتىمىزنىڭ قانۇنىي تەخت ۋارىسلىرىدىندۇر. شۇڭا بىز كەبى قايغۇ ـ مۇسىبەتتىن ھوش ـ كاللىمىزنى يوقاتقان ناباب ئەمىرلەرگە رەھنەما بولۇپ، جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشىمىزغا رىياسەتچىلىك قىلغايلا.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چاندۇرماي تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇۋاتاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ جىيەنى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ خاننىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا ئىگىدارچىلىق قىلىش مەجبۇرىيىتى، سالاھىيىتى بار ئىدى. بۇنىڭغا ھېچكىم پالان ـ پۇستان دېيەلمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆزىنى يالغاندىن تەڭقىسلىقتا قالغان قىياپەتتە كۆرسەتمەكچى بولاتتى.

— گەرچە بىز بابائى بۇزرۇك تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىنىڭ پۇشتى، مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ جىيەنى بولساقمۇ، ئوردىدا ھېچقانداق مەرتىۋىمىز يوقتۇر، ئول بائىستىن مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا يەنىلا ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ باش بولغىنى ئەۋزەل.

— زىنھار ئۇنداق دېمىسۇنلار ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلۇسبېگى ئەتراپتىكى ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋېتىپ، — ناۋادا خان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتمىگەن بولسا، تەخت ـ سەلتەنەتنى ئۆزلەدەك جاسارەتلىك، ئىستىبداتلىق، باھادىر جىيەنىگە تاپشۇرۇشنى جايىز كۆرگەن بولۇر ئىدى. ئەپسۇس، جەننەتماكان ئالەمپاناھىمىز ئۇزۇندىن بېرى كېسەل ئازارىتىدە تىل ـ زۇۋاندىن قالغان بولغاچقا، تەخت ۋارىسى بەلگىلەشكە، ۋەسىيەت قالدۇرۇشقا ئىمكانسىز قالدى. ئائىلە بىر مەزگىل ئىگىسىز قالسا بولىۋېرىدۇ، ئەمماكى، سەلتەنەت دەقىقە باشپاناھسىز قالسا زىن-

ھار بولماس. شۇ بائىستىن ئۆزلە بىزگە باشپاناھ بولۇشقا ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىلا. ئالىيلىرى سەلتەنەتكە پاسىبان بولسىلا، جانابى ئەمىرلەرمۇ غەيرىي پىكىرلەردە بولماس دەپ ئويلايمەن.

ئۇلۇسبېگى گېپىنى تۈگىتىپ ئەتراپتىكى ئەمىرلەرگە ئۆتكۈر نەزەرىنى تىكتى. شاھزادىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى ئۇلۇسبېگى شەخسەن ئۆزى ئوچۇق ـ ئاشكارا تەۋسىيە قىلىۋاتقاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەييىدئەلى ئالپ بەش يۈز نۆكەر بىلەن ئەتراپنى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرغاچقا، ھېچكىم بۇ تەۋسىيەگە قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى.

— ئارى، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپى ئورۇنلۇق، — دېدى ئەمىرلەردىن بىرى ئاۋۋال سۆز ئېلىپ. شۇنىڭ بىلەن باشقا ئەمىرلەرمۇ ئۇلۇسبېگىنىڭ تەكلىپىنى قوللاشتىن باش تارتالمىدى.

— ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى قوللىرىغا ئالسىلا ئالىيلىرى.

— سەلتەنەتىمىز پاسىبانسىز قالمىغاي.

— ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغايلا.

— ...

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىرلەرگە تەكشى قارىۋەتكەندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

— بۈگۈن ئوردىغا قەدەم كەلتۈرۈشۈمدە، جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ دىدارىغا قېنىۋېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوق ئىدى، ئەمما شۇم ئەجەل بۇنىڭغا ئىمكان بەرمىدى. ئەمدىلىكتە مۆھتەرەم جانابى ئەمىرلەر پېقىرنى تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قويۇشۇۋاتىدىلا.

— ئۆزلىرىنى زىنھار تەڭقىس ھېس قىلمىسۇنلار ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلۇسبېگى، — سەلتەنەتكە چوڭنىڭ ۋارىسلىق قىلىشى ئاتائى ئەجدادلاردىن قالغان ئۆدۈمدۇر. شول بائىستىن سەلتەنەت تەختىدە بەر قارار بولۇشقا ئالىيلىرى ئەڭ لايىق كېلىدىلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىدىكى ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئەمىرلەرنىڭ

ھەممىسى ئۆزلەنى پاسىبانلىققا تەۋسىيە قىلىۋاتىدۇ، جانابى ئە-مىرلەرنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويىسلىمۇ بولماس، — ئۇلۇسبېگى ئىشىكئاغىسىغا قاراپ دېدى:

— سۇلايمان مىرزا چاققان بولسىلا، ئالىيلىرىنى دەرھال ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزايلى.

سۇلايمان مىرزا دەرھال مۇلازىملارنى بۇيرۇپ بىر پارچە ئاق كىگىز ئەكەلدۇردى. خان ـ سۇلتانلارنى ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇ-زۇپ تەختكە چىقىرىش تۈركىي قوۋملەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى ئىدى.

— قېنى ئالىيلىرى، كىگىزگە مەرھەمەت قىلغايلا، — دېدى ئۇلۇسبېگى.

— ئالىيلىرى، تەلەپ ـ ئىستەكلىرىمىزنى يەردە قويمى-غايلا، — دېدى باشقا ئەمىرلەرمۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان: «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگى-نىچە ئاق كىگىزگە چىقىپ ئولتۇردى. ئەمىرلەر ئۇلۇسبېگىنىڭ باشچىلىقىدا دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. دۇئادىن كېيىن گۈررىدە كېلىشىپ كىگىزنى قولمۇ قول كۆتۈرۈشكىنىچە شاھنىشىنغا ئەكىرىپ ئالتۇن تەختكە ئاۋايلاپ قويدى ـ دە، قول باغلاشقىنىچە مۇبارەكلەشتى.

— خان ئالىيلىرىغا مۇبارەك بولغاي.

— دۆلەتپاناھىمىزنىڭ سەلتەنەتى روناق تاپقاي.

— ئانھەزرىتىمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي.

— ...

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىرلەرنىڭ تەبرىك ـ مۇبارەكلىرىنى جىم تۇرۇپ ئاڭلىدى. شۇ دەقىقىدە ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق، ھاياجان چىرمىۋالغان بولسىمۇ، بىلىندۇرمەس-لىككە تىرىشۋاتاتتى. ئۇ ئەمىرلەرگە قاراپ گېلىنى قىردى:

— گەرچە بۈگۈن جانابى ئەمىرلەرنىڭ تەكلىپى ۋە ساداقەت كۆرسىتىشى بىلەن ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان

تەختتە ئولتۇرغان بولسامۇ، لېكىن جەنناتماكان تاغام سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتكەنلىكى ئۈچۈن مەرىكە ئۆتكۈزۈپ قۇتلۇقلانمىغاي. دەرھال ئەلگە مۇسىبەت جاكارلىنىپ، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇلغاي. مېيىت نامىزى ئەتە پېشىن ۋاقتى بە-لەن چۈشۈرۈلگەي!

— مۆھۈردار بېگىم، — دېدى ئۇلۇسبېگى ئوردا مۆھۈردار-غا قاراپ، — ئادالەتپاناھ سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ قاش-تېشى مۆھۈرىنى دەرھال تەييار قىلسۇنلار. ئەتە ئەتىگەن ھۇدۇد-لۇقىمىز تەۋەسىدىكى ۋىلايەت ـ ئايماقلارنىڭ ئەمىرلىرىگە پەرمان يوللىغايمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە، قوشنا ئەللەرنىڭ خان ـ سۇل-تانلىرىغا مەكتۇپ ئەۋەرگەيمىز. ھازىرلا مۆھتەرەم سۇلتان ئۇ-ۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتكە بەرقارار بولغانلىقى ھەققىدە ئاستانىگە جاكارچى چىقىرىلغاي، مەرھۇم خان ئالىيلى-رىنىڭ مۇسىبىتىمۇ ھەم جاكارلانغاي.

ھېچقانداق قارشىلىقسىزلا تەختتە ئولتۇرۇش مۇددىئاسىغا يەتكەن ئۇۋەيسخاننىڭ شۇ تاپتا بارلىق ئوي ـ خىيالى ئەتىگەندىن بېرى تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان ئايالى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشتە قالغانىدى.

«ساق ـ سالامەت يەڭگىيەلىگەنمىدۇ؟ پەرزەنتىم ئوغۇلمى-دۇر ـ قىزمىدۇر؟ خۇداغا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر. ئابائى ئەجداد-لىرىمدىن مىراس قالغان سەلتەنەت تىزگىنىنى ئاخىر قولۇمغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇردۇم، بۇ ئىشلار كۆتكىنىمدىنمۇ خەيرلىك بولدى. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت. سادا-قىتىنى ئاخىرى ۋايىغا يەتكۈزدى. تولىمۇ ئەپسۇس، بۇ قۇتلۇق كۈننى ساداقەتمەن سەركەردىلەردىن ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاق-بۇغا، ئەمىر سەبۇرغە، ئەمىر مۇسالارغا كۆرۈش نېسىپ بولماي قالدى. ئەتىلىككە ئۇلارنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ كېلەي، خا-تۇن ـ بالىلىرىنى تاپتۇرۇپ ھالىدىن خەۋەر ئالاي. ئەمدى ياراتقان

ئىگەم بەخت ـ ئامىتىمنى قوشلاپ بېرىپ، مەلىكەمنىڭ تۇغۇتىنى
ئاسان قىلسا، ئۇنى تىنچ ـ ئامان يەڭگىشكە نېسىپ قىلسا، پەر-
زەنت كۆرۈش خۇشاللىقى بىلەن تاج كىيىش خۇشاللىقىدىن تەڭ
بەھىرلەنسەم، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ زىيادە بەختىيارلىق بولۇرمۇ
بەندە ئۈچۈن! ئەتە ھۆرمەتلىك قېيىنئاتام ئەمىر شەيخ نۇرىددىن
ئالىيلىرىغا ئەڭ ئاگال مەكتۇپ ماڭغۇزاي. ھەراست، سۆيۈملۈك
ۋالىدەم شول تاپتا خۇش خەۋىرىمنى كۈتۈپ بىتاقەت بولۇپ كەت-
كەندۇ، ھېچبولمىسا ۋالىدەمگىمۇ بولسا خەۋەر بېرىۋەتكەچ تۇراي-
مىكىن؟ سەل تەخىر قىلاي. خاتۇنۇمنىڭ ئەھۋالىدىن مەلۇمات
كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن خۇش خەۋەرنى بىراقلا يەتكۈزەي...»

— مەلۇم بولغاي، — دېدى ھۆدەيچى بەگ سۇلتان ئۇۋەيس-
خاننىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، — سەركەردە بوران خوجىدىن چاپارمەن
كەپتۇ، خان ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم مەلۇمات بار ئىكەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا جىددىيلەشتى. چاپارمەننىڭ
ئېلىپ كەلگەن خەۋىرىنى بىلىشكە ئالدىراپ يۈرىكى سېلىپ كەت-
تى، لېكىن ئىچكى تۇيغۇسىنى چاندۇرمىدى.

— ئىجازەت، باشلاپ كىرسۇنلار.

شۇ ھامان بارلىق ئەمىرلەرنىڭ كۆزى شاھنىشىننىڭ نە-
قىشلىرىگە ئالتۇن سۈيىدە ھەل بېرىلگەن قوش قاناتلىق ئىشى-
كىگە تىكىلدى. دەقىقە ئۆتمەي ھۆدەيچى ئالچىنبەگنى باشلاپ
كىردى. ئالچىنبەگ ئۇلۇسبېگى بىلەن ئۇۋەيسخاننىڭ ئوتتۇرى-
سىدا مەخپىي مەكتۇپ يەتكۈزۈپ يۈرۈپ، ھازىر شاھزادە ئۇۋەيس-
خاننىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك سەركەردىسىگە ئايلانغانىدى. ئالچىنبەگ-
نىڭ چىرايىدىكى خاتىرجەملىك، خۇشاللىقنى كۆرۈپ سۇلتان
ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولدى.

— ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى ئالچىنبەگ تەختكە
يېقىنراق كېلىپ قول باغلاپ تۇرۇپ، — مەلىكە ئايىم كۆزەيدى[1]،
ئانا ـ بالا ھەر ئىككىسى ساق ـ سالامەت.

سۇلتان ئۇۋەيسخان يەڭگىل نەپەس ئالدى، ۋۇجۇدىنى تەس-

① كۆزەيدى — كۆزى يورۇدى، يەڭگىدى، تۇغدى.

ۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق چىرمىۋالدى. ھەئە، بۇ خۇشاللىق بايا تەختتە ئولتۇرغان چاغدىكى خۇشاللىقنى بېسىپ چۈشەتتى، لېكىن ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىشتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئەمما چېھرىگە تېپىپ چىققان خۇشاللىقنى يوشۇرۇشقا ئامالسىز قالدى.

— ئول پەرزەنت بۆرىمۇ، تۈلكىمۇ؟ — سورىدى ئۇلۇسبېگى.

— ئاللاھ بۆرە ئاتا قىلدى ھەزرىتىم، — دېدى ئالچىنبەگ.

— مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلۇسبېگى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا قاراپ، — ياراتقان ئىگەمنىڭ ئىنايىتى ئەنە ئاشۇنداق چەكسىزدۇر. قۇت ـ خۇشاللىق قوش بولدى مانا. بۈيۈك تەسەررۇپىمىزنىڭ سەلتەنەت ۋارىسلىرى ئۈزۈلۈپ قالمىغاي.

— ئانھەزرىتىمگە قۇتلۇق بولسۇن.

— شاھزادىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن.

— خانزادىگە بەخت تىلەيمىز.

— خانىش ئايىمغا سالامەتلىك يار بولغاي.

— ئانھەزرىتىمنىڭ دۆلىتى زىيادە بولغاي.

— ...

شۇ تاپتا سۇلتان ئۇۋەيسخاننى بەس ـ بەستە قۇتلۇقلاۋاتقان ئەمىرلەر سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئۆلۈمىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى، ئۇلارنىڭ خۇشامەتلىك چىرايلىرىدا مۇسىبەتتىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى.

20

بۈگۈن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا يەتتە كۈن بولغانىدى. تۇرپان شەھىرىنىڭ ھەرقايسى رەستە، مەھەللىلىرىدە، مەسچىتلەرنىڭ ئالدىلىرىدا يوغان داشقازانلار ئېسىلىپ،

تاغار ـ تاغارلاپ گۆرۆچلەردە پولۇ دۈملىنىپ، سۇلتان شىرمۇ ـ ھەممەدخاننىڭ يەتتە نەزىرى بېرىلىۋاتاتتى.

— نەزىر ئېشىنى كەڭرى قىلىڭلار، ئاستانىدىكى بارلىق رە ـ ئىيەت داخىل بولسۇن. ئاندىن تۇل خاتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا بۇ يىل ئورمىغا ئۇلىشىۋالغۇدەك ئاشلىق تارقىتىپ بېرىڭلار. دېھ ـ قان، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ، ئۇششاق تىجارەتچىلەردىن ئېلىنىدىغان بىر يىللىق باج ـ سېلىق كەچۈرۈم قىلىنسۇن، — دەپ پەرمان چۈشۈرگەندى سۇلتان ئۇۋەيسخان.

ھەئە، ئۇۋەيسخان ئوردا ئىشلىرىنى بىر ھەپتە ئىچىدە پۈتۈنـ لەي تەرتىپكە سېلىۋالدى. ئۇ ئىلگىرى ئوردىدىن قوغلىنىپ، قاچقۇنلۇقتا ئۆتكەن كۈنلەردە، كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەلتەنەت تىز ـ گىنىنى قولۇمغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرۇپ قالسام، ئۇستۇمدىن پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئەتراپىد ـ غا ئولىشىۋالغان ئەمىرلەرنىڭ ئەدىپىنى بەرمەي قويمايمەن، دەپ قەسەم قىلغانىدى. لېكىن تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن بۇ قەسە ـ مىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدى. تەختتە ئولتۇرۇش بىلەنلا خۇددى مۈشۈكنىڭ شەپىسىنى سەزگەن چاشقاندەك دىر ـ دىر تىترى ـ شىپ، كىرىپىدەك تۈگۈلۈپ كەتكەن ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ كۆزلىرىدىكى ۋەھىمە، ئىزتىراپ، يىلىنىش تۈيغۇلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا بىردىنلا ئىچى ئاغرىپ قالدى ـ دە، بۇ نىيىتىدىن ياندى.

«ئۇلارنىڭ خۇشامەتچىلىكتىن باشقا ھېچقانداق گۇناھى يوق. ئۇلار پەقەت خاننىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىش، مەنسىپىنى ئۆس ـ تۈرۈش ئۈچۈن ئاشۇنداق قىلغان. ئۇيادىن تەختكە چىقىپ بول ـ غىچە بۇيادىن ئۇلارنىڭ مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلىسام، ئوردىدىن قوغلىسام ياخشى بولماس. ئاشۇ چاغلاردا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى جېنىدا خانغا ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلالمىغان يەردە، ئۇلار بۈيۈك سەلتەنەت ئىگىسى بولغان خان تاغام سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا خۇشامەت قىلماي قانداق قىلالاتتى؟ ئازماس ئاللاھ دەپتىكەن، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندىلەرمىز. ئىنـ

ـسان دېگەن شۆھرەت، مەنسەپ، مال ـ دۇنيا، مەرتىۋىنىڭ قۇلـدۇر. ھەقىقەت ئۈچۈن كۆكرەك كېرىپ چىقالايدىغانلار بەكمۇ ئاز. لېكىن، ناھەقچىلىكقا چىدىماي ھەقىقەت دەۋاسى قىلغانلارنىڭ ھېچبىرى ئۆلۈمدىن قۇتۇلالىغان ئەمەس. ئاشۇ چاغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا خۇشامەت قىلىپ ياشاشنى ئار بىلىپ، ئادالەت تەلەپ قىلىپ چىققانلىقى ئۈچۈن ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇ-غا، ئەمىر سەبۇرغە، ئەمىر مۇسا...قاتارلىق باھادىر سەركەردىلەر ئۆلۈمگە مەھكۇم بولدى ئەمەسمۇ؟ ۋادەرىخا! ئاجايىپ شىر يۈرەك ئوغلانلار ئىدى ئۇلار. گەرچە سەلتەنەت تىزگىنىنى ئوڭۇشلۇق قولۇمغا ئالغان بولساممۇ، ئەل ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلى تېخى خا-تىرجەم ئەمەس. ھە دېگەندە ئۇ خۇشامەتچىلەرنى جازالاپ، مەنسەپ ـ كۇلاسىنى ئېلىپ تاشلىسام ئەل ـ يۇرتتا پىتنە ـ پاسات پەيدا بو-لۇشى، ئوردىدىكى ئەمىرلەرلا ئەمەس، ھەرقايسى ۋىلايەت، ئاي-ماقلاردىكى ئەمىرلەرمۇ دەككە ـ دۇككىدە قېلىشى، قالايمىقانچى-لىق پەيدا بولۇشى چوقۇم. ئەڭ ياخشىسى كۆكسى ـ قارنىمنى كەڭ تۇتاي، ئۇلار رىياكارلىقنى تاشلاپ ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلسا، ئۆتكەن ئىشلارنى سۈرۈشتۈرمىگىنىم تۈزۈك. ناۋادا خىز-مىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسا، ئاندىن مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلارمەن. ئول چاغدا مەندىن ھېچكىم يامانلاپ يۈرمەيدۇ...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، يېنىدا جىم-جىت ئولتۇرغان سەيىيدئەلى ئالپقا قارىدى:

— قانداق، دېرىكىنى قىلالىدىلىمۇ؟

— ئەمىر مۇسانىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ دېرىكىنى قىلالىدۇق، — دەپ جاۋاب بەردى سەيىيدئەلى ئالپ، — باشقا ئۈچ ئەمىرنىڭ بالىۋاقىلىرىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

— ئۇلارنى چوقۇم ئىزدەپ تاپسۇن، — دېدى سۇلتان ئۇ-ۋەيسخان ھەسرەتلىك تىنىپ، — ئۇلارنى تېپىپ ھالىدىن خەۋەر ئالمىساق، ئۇ ئالەمگە بارغاندا قارا يۈز بولۇپ قالۇرمىز.

— خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، چوقۇم ئىزدەپ تاپىمىز.

— ئەمىر مۇسانىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى تاھىربەگقۇ دەيمەن؟

— شۇنداق ئالىيلىرى، ئۇنتۇپ قالماپتىلا، ئۇ يىگىتنىڭ ئەلەم ماھارىتى خېلىلا يۇقىرى ئىدى.

— ھازىر نەدە؟

— ئەسلىدە ئۇدۇللا ھوزۇرلىرىغا باشلاپ كىرەي دېگەن، قارىسام ئەتىگەندىن بېرى خېلىلا ھارغىن كۆرۈندىلە. تايىنلىق ئەتە ئەتىگەن كۆرۈشتۈرەي دەپ ئوردا تەكيىخانىسى[1]غا جايلاشتۇرۇپ قويدۇم.

— ئوبدان قىپتىلا، تاھىربەگكە لەشكىرىي دىۋاندىن مەنسەپ بەرسەك قانداق دەيدىلا؟

— تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولاتتى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ، — تاھىربەگنىڭ كاماندازلىق ماھارىتى بەكمۇ ئۇستۇن. لەشكىرىي دىۋاننىڭ مەشقاۋۇل بېگىلىك مەرتىۋىسىنى بەرسەك بولۇرمىكىن.

— شۇنداق بولسۇن ئەمىسە، — دېدى ئۇۋەيسخان.

— بۈگۈن ھەرەمگە بۇرۇنراق قايتايمىكىن دەيمەن.

— خانزادىنى سېغىنىپ قاپلا ـ ھە ئالىيلىرى؟

— سېغىنىمامدىغان، — دېدى ئۇۋەيسخان كۈلۈپ، — پەرزەنت ئىشقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزلەمۇ پەرزەنتلىك بولغاندا بىلىدىلا.

بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى، چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى. چۈنكى، خوتۇنى ئۇزسۇلتان خېنىم تېخىچە قورساق كۆتۈرمىگەندى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئويلىمايلا سەييىدئەلى ئالپنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ قويغانىدى.

— خانزادە تېخىچە ئىسىمسىز، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلماي، — نەچچە كۈندىن بېرى بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ ۋاقتىم چىقمىدى.

① ئوردا تەكيىخانىسى — ئوردا مېھمانخانىسى.

— بوۋاققا يەتتە كۈنگىچە ئىسىم قويمىسا پەرىشتىلەر رەنجىپ قالارمىش، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — بۇ بەكمۇ مۇھىم ئىشكەن. بىلمىدىم، خانزادىگە قايسى ئىسىمنى لايىق كۆردىلىكىن؟

— بۈزرۈكۋار بابام ئىسان بۇغاخاننىڭ ئىسمىنى يادىكار قىلايمىكىن دەيمەن.

— ئوبدان ئويلاپسىلا، بۈگۈن شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى ئىسمىنى چىللاپ قويسۇن. ئات تويىنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قىلۇرمىز.

— مەنچە ئات تويىنى قىلمايمىكىن دەيمەن، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ئويچانلىق بىلەن، — ئەل - يۇرتقا مۇسىبەت جاكارلىغىنىمىزغا تېخى يەتتە كۈن بولدى، پەرماننى ئۆزىمىز بۇزساق ياخشى بولماس. خانزادىنىڭ ئات تويىنى بۆشۈك تويى بىلەن قوشۇپ قىلۇرمىز.

— بۇ ئويلىغانلىرىمۇ توغرا.

— ئەمىسە ئەتە كۆرۈشكىچە ئامان بولسىلا.

※ ※ ※

خانزادىگە ئىسىم قويۇش ئىشىدا سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم خېلىلا تالىشىپ قالدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بۇ تۇنجى پەرزەنتىگە ئۇلۇغ بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخانغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ دادىسى ئىسان بۇغاخاننىڭ ئىسمىنى قويغۇسى بار ئىدى. چۈنكى، ئۇ كىچىك ۋاقىتلىرىدا مەرھۇم دادىسى شىرئەلى ئوغلان ۋە مەرھۇم بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخانلاردىن ئىسان بۇغاخانغا ئائىت نۇرغۇن قەھرىمانلىق ھېكايىلىرىنى ئاڭلىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ بوۋىلىرىنىڭ ئارىسىدا تۇغلۇق تۆمۈرخاندىنمۇ بەك ئىسان بۇغاخانغا چوقۇناتتى. ئۇنى

تەڭداشسىز بىر قەھرىمان، باھادىر سىياقىدا قىياس قىلاتتى. تۇنجى ئوغلىغا ئىسان بۇغاخان دەپ ئىسىم قويسا، كەلگۈسىدە نەۋرىلىرىنىمۇ خۇددى بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئوخشاش شانۇ شەۋكەتكە ئىگە بولىدۇ دەپ پەرەز قىلاتتى. ئەمما خانىش دۆلەت-سۇلتان خېنىم تۇنجى ئوغلىغا ئۆزىنىڭ دادا تەرەپ بوۋىسى يۇ-نۇسخانىنىڭ ئىسمىنى قويۇشتا چىڭ تۇرۇۋالدى.

— خانزادىنىڭ ئىسمى يۇنۇسخان بولسۇن ئالىيلىرى، — دېدى ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈش-لىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىنمۇ جاھىللىق قىلىپ، — بۇ قېـ-تىم مەندەك بىچارە زەئىپەلىرگە يول قويسىلا. كېيىنكى پەرزەن-تىمىزنىڭ ئىسمى ئىسان بۇغاخان بولسۇن. سىلى بىلمەيدىلا، مەن تۇغۇلۇپلا ئول جەننەتماكان بابامنىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولغانىكەن-مەن، ئاتام سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن بىر يىلنىڭ 8 ـ 10 ئېيىدا سىرتتا بولاتتى، ئاناممۇ ئاتام بىلەن كېتەتتى. رەھمەتلىك بابام ئىنىكئانامنىڭ مېنى ئوبدان بېقىشىغا ئىشەنمەي، ھالىمدىن ئۆزى خەۋەر ئالاتتى. ئەقلىمنى بىلسەم ئاتا ـ ئانامنىڭ قۇچىقىدا ئە-مەس، بابامنىڭ قۇچىقىدا كۇمۇشتەك ئاپئاق ساقاللىرىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ چۆچەك ئاڭلايدىكەنمەن. ساۋاتىمنىمۇ بەش ياش ۋاقتىمدا ئاشۇ بابام چىقارغان. رەھمەتلىك مېنى بىر كۈن ئە-مەس، بىر ئاش پىشىم كۆرمىسىمۇ چىدىمايتتى. ئۆز قولى بىلەن چاچلىرىمنى تاراپ، يىلىم سۈركەپ ئۆرۈپ قوياتتى. شۇ سەۋەبـ-تىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئاتام مېنى رەنجىتىشكە پېتىنالمايتتى، رايىمغا باقاتتى، ھەرقانداق تەلەپ ـ ئارزۇلىرىمنى شەرتسىز ئورۇنلايتتى. قىزىمنىڭ دىلى رەنجىسە ئاتامنىڭ روھى قورۇنىدۇ، دەيتتى. بابام رەھمەتلىكنىڭ پات ـ پاتلا: «تېزرەك چوڭ بولۇپ ياتلىق بولسىلا قىزىم، نەۋرەمنى بىر قېتىم بولسىمۇ باغرىمغا بېسىۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم قالمايتتى» دەيدىغان گېپى ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئەپسۇس، ئۆمرى قىسقا كېلىپ قالدى. سىلى بىلەن تونۇشقان ۋاقىتلاردا بابامنىڭ قازا قىلىپ كەتكىنىگە ئۈچ يىل بولۇپ قالغا-

نىدى. ناۋادا مەرھۇم بابام ھېلىغىچە ھايات بولغان بولسا، سىلىمۇ ياقتۇرۇپ قالاتتىلە. پەرزەنتىمىزنىڭ بەخت ـ پېشانىسى ئۇڭ ئىدكەن، ئۇ دۇنياغا كۆز ئېچىشى بىلەن تەڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئەمەلگە ئېشىپ، ئاللاھ تائالا سىلىنى تەختتە ئولتۇرۇشقا نېسىپ قىلدى. نىكاھلىرىغا ئۆتكىنىمدىن بېرى سىلىگە ھېچقانداق تەلەپ قويۇپ باقمىدىم. بىر يىلدىن بېرى مېنى خۇددى جەننەتماكان بابامغا ئوخشاش ئاسرىدىلا، مېھىرلىرىنى بەردىلە، بۇنىڭدىن مەن ئىنتايىن رازى. ئەمدى مۇشۇ تەلىپىمنى قوبۇل كۆرگەيلا، گەرچە مەن ئۇل جەننەتماكان بابامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغان بولساممۇ، ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان بۇ پەرزەنتىمنى ئاشۇ بۇزرۇكۋار بابامدەك كۆرۈپ باغرىمغا باساي، بۇ ئىشىمدىن بابامنىڭ روھى خۇش بولسا ئەجەب ئەمەس.

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم گېپىنى تۈگىتىپ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. ئەرلەر ئۇچۇن ئاياللارنىڭ يىغىسىدىنمۇ قورقۇنچلۇق نەرسە بولمىسا كېرەك، خانىشنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى شۇررىدە ئېرىپ كەتتى.

— سەۋر قىلسىلا مەلىكەم، تۇغۇت ئۈچىدە يېتىپ يىغلىسىلا سالامەتلىكلىرىگە زەرەر يېتىدۇ، — دېدى ئۇ خانىشىغا تەسەللى بېرىپ، — مەيلى، خانزادىنىڭ ئىسمىنى ئۆزلەنىڭ ئارزۇلىرى بويىچە يۇنۇسخان قويايلى. گەرچە مەرھۇم بابائى بۇزرۇكلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولمىسىمۇ، قەلبلىرىدە شۇنچىلىك كاتتا ئورۇن تۇتقانىكەن، ئوخشاشلا ماڭىمۇ بابائى بۇزرۇكتۇر.

— رەھمەت ئالىيلىرى، — دېدى خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم چىرايىغا خۇش تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ، — ئاللاھ خالىسا ئىككىنچى پەرزەنتىمىزگە ئۇل جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرىنىڭ مۇبارەك ئىسىم ـ شەرىپىنى قويارمىز.

ئايالىنىڭ كۆلگىنىنى كۆرۈپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چاقچاق قىلغۇسى كېلىپ قالدى.

— ناۋادا ئىككىنچى پەرزەنتىمىز ئوغۇل تۇغۇلماي قالسىچۇ؟

— خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، مېنىڭ قورسىقىمدا بىر ئەمەس، مىڭ ئوغۇل بار.

— خاتالاشتىلا، مىڭ ئوغۇل ئۆزلىنىڭ قورساقلىرىدا ئەمەس، مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىدۇر، مۇبارەك قورساقلىرى ئاشۇ مىڭ ئوغۇل پەرزەنتىمنىڭ ئارامگاھىدۇر خالاس. بىلمىدىم، ئۇل پەرزەنتلەر قورساقلىرىغا پاتارمىكىن؟

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

— زىنھار ئەندىشە قىلمىغايلا ئالىيلىرى، ئانا قورسىقى پەرزەنت ئۈچۈن دەريادۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان خانىشنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە ھاياجان بىلەن تىكىلدى.

— ئېدەرلىرى[1] تېزرەك توشسا، ئۇل ئارامگاھقا يەنە بىر پەرزەنتىمىزنى جايلاشتۇرسام دەيمەن.

خانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن خانىش ۋىللىدە قىزاردى، ئانار رەڭگىگە كىرگەن چېھرىدە ئالەمچە بەختىيارلىق جىلۋە قىلدى.

— ئىزا تارتسىلا ئالىيلىرى، — دېدى نازلىق كۈلۈپ.

— ئاللاھ ئىگەم مىڭ پەرزەنت بەرمىسىمۇ، ھېچبولمىغاندا مىڭغا تاۋاپ يۈز پەرزەنت يۈزى كۆرسەم دەيمەن. لېكىن ئۆزلە يىلدا ئاران بىرنى يەڭگىلى تۇرسىلا، ئۇل ئارزۇيىمىز قاچان ئەمەلگە ئاشاركىن ـ تاڭ؟

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم كۈلكىسىنى توختىتىپ يالت ئېتىپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزىگە قارىدى، كېيىك كۆزلىرىدە ئاللىقانداق بىر ۋەھىمە ئەلەڭگىدى.

— راست دەيدىلا ئالىيلىرى، يۈز پەرزەنت تۇغۇشقا مېنىڭ بۇ ئۆمرۈم يار بەرمەيدۇ. ئەمما ئالىيلىرىنىڭ ئارزۇسى ئاشۇ بول-

[1] ئېدەر — تۇغۇتلۇق ئايالنىڭ قىرقى.

سا، ئامالى تېپىلىدۇ، بىر ئەرگە تۆت خاتۇن راۋا دېيىلگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، سىلىدەك بۈيۈك سەلتەنەت ئىگىسىگە تۆت ئەمەس، قىرىق خاتۇنمۇ راۋا كېلىدۇ. لېكىن ئېدەرىم توشۇپ بولغۇچە ھەرەمگە كۆندەش ئەكىرمىگەيلا.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئويلىمايلا چاقچاق قىلىپ خوتۇنىنىڭ دىلىنى چىگىپ قويغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەئە، ئۇ خانىشنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەنىدى.

ـــ كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا، چاقچاق قىلىپ قويدۇم. ئۆزلەدىن كۆرگەن ھەربىر پەرزەنتىمنى مىڭغا تاۋاپ قىلىمەن.

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۈندىمىدى، شۇ تاپتا يۈرىكىدە تۈيۈقسىز قوزغالغان رەشك گۈلخانلىرى لاۋۇلداۋاتاتتى. ئۇ چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن بۇ يىگىتكە بىر ئۆمۈر ئۆزى يالغۇز ئىگە بولالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. قايسىبىر خان ـ سۇلتانلارنىڭ ھەرىمى خانىش، بانۇ، ئايىم، غۇنچىچە[1] لىرى بىلەن تولمىغان؟!

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئايالىنىڭ خىيالىنى چالغىتىش ئۈچۈن تەتىللا يۆگەكتە ھېچنېمىدىن بىخەۋەر پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئوغلىنى ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى.

ـــ خانزادىنىڭ ئىسمىنى بۈگۈندىن قالدۇرماي چىللىتىۋېتەيلى، شەيخۇلئىسلام قاتارلىق ئوردا ئۆلىمالىرى ئىسىم قويۇش ئۈچۈن ساقلىشىپ قالغان.

ـــ قايسىڭلار بار؟ ـــ تولدى خانىش ئىشىك تەرەپكە قاراپ.

ـــ لەببەي خانىش ئايىم.

ـــ خانزادىگە ئىسىم قويىدىكەن، ھەرەمدىن ئاچىقىپ بېرىڭلار.

ئىنىكئانا ئىلدام كېلىپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قولىدىن بوۋاقنى ئاۋايلاپ ئالدى.

---

① غۇنچىچە ـــ توقال.

※ ※ ※

ھەپتىدىن بىرى خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم سۇلتان ئۈۋەيسخانغا چىراي ئاچمايۋاتاتتى. خۇددى سۇلتان ئۈۋەيسخان ھازىرلا ھەرەمگە بىرمۇنچە توقاللارنى ئېلىپ كىرىدىغاندەك تۇيۇلۇپ بىئارام بولاتتى. مەيلى ھازىر، مەيلى كېيىن بولسۇن، ھامىنى يۈز بېرىدىغان بۇ رېئاللىققا ئۆزىنى ھەرقانچە زورلاپمۇ يۈزلىنەلمەيۋاتاتتى. سۇلتان ئۈۋەيسخان ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن ھەرەمگە كۆنىگە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كىرەتتى، قىزىق ـ قىزىق گەپلەرنى قىلىپ كۈلدۈرۈشكە تىرىشاتتى، ئوغلىنى ئەركىلەتكەن بولۇپ يۈرەك سۆزلىرىنى دەۋالاتتى.

— كۆزلىرىنى ئاچسىلا خانزادەم، ۋالىدەلىرىگە گەپ قىلسىلا، جېنىم ئانا، چىرايلىق قاپاقلىرىنى تۈرۈۋالمىسىلا. ئۆزلىرەنجىسىلە ئاتامنىڭ يۈرىكى ئاغرىيدۇ، ئاتامنى يۈرەك ئاغرىقى قىلىپ قويمىسىلا، ئاتامنىڭ تۈركىستاندا ئوغرىلىقۋېلىپ ئازابلىغان يۈرىكىنى تۇرپاندا سەدپارە قىلاي دەمدىلا دېسىلە ئوغلۇم.

سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن بوۋاق ئىڭەلەپ يىغلاشقا باشلىدى.

— ئەكەلسىلە. بالىنىمۇ چۆچۈتۈۋەتتىلە مانا، — دېدى خانىش چىرايىنى ئاچماي.

سۇلتان ئۈۋەيسخان بالىنى ئۇزىتىۋېتىپ چاقچاق قىلدى:

— چۆچۈتۈۋەتمىدىم، ئوغلۇم ئاتىسىنىڭ نالىسىگە چىدىماي يىغلاۋاتىدۇ، باغرىنىڭ يۇمشاقلىقى مېنى تارتقان ئوخشايدۇ.

— ئەمىسە مېنىڭ باغرىم قاتتىقكەن ـ دە؟

— ئوبدان بىلىۋالسىلا مەلىكەم، ئىشق زۇلۇملىرىدا مېنىڭ يۈرىكىم بەئەينى تالقاندۇر.

خانىش پىخىلداپ كۈلگىنىچە چىرايلىق لەۋلىرىنى نازلىق ئۈشلىدى:

— ئۇششۇق.

سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ خانىشقا ئەگىشىپ پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

شۇ ئەسنادا ھۇجرىغا شەپە چىقارماي كىرىپ كەلگەن خانىشنىڭ خاس كېنىزىكى قول باغلاپ تۇرۇپ دېدى:

— مەلۇم بولغاي، خان ئايىم كەلدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ دەس ئورنىدىن تۇردى، پەرياستۇققا يۆلىنىپ ياتقان خانىشمۇ قەددىنى رۇسلىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ھەرقانچە يالۋۇرۇپمۇ ئانىسىنى ھەرەمگە كېلىپ تۇرۇشقا كۆندۇرەلمىگەنىدى.

— ھارمىغايلا بۇزرۇكۋارىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟ — دېگىنىچە سالام بەردى خان بىلەن خانىش.

— دۆلەتزادە![1] — دېدى سۇلتان خاتۇن سالامنى ئىلىك ئېلىپ ۋە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن خانىشقا يۈزلەندى، — قوزغالمىسىلا خانىش ئايىم، يۆلىنىۋەرسىلە.

سۇلتان خاتۇن تۆرگە چىقىپ جايلىشىۋالغاندىن كېيىن نەۋرىسىنى قولىغا ئېلىپ ئەركىلەتتى، ئەمما خانىشتىن ئېسەنلىك سورىمىدى.

— ھەرەمگە كېلىپ تۇرغان بولسىلىغۇ بۇنداق يول مېڭىپ ھەرەج تارتىپ يۈرمەيتتىلە. نەۋرىلىرىنىمۇ كۈندە كۆرۈپ تۇرالايتتىلە، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان.

— مەن كەلسەم ھەرەم تېخىمۇ تارلىشىپ قالارمىكىن ئوغلۇم، — دېدى سۇلتان خاتۇن رەنجىگەن قىياپەتتە.

ئانىسىنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا تەئەججۈپلەندى:

— ھەرەم شۇنچە كەڭ تۇرسا، قانداقسىگە تارلىشىپ قالغۇدەك؟

سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

① دۆلەتزادە — دۆلەتلىرى زىيادە بولسۇن.

ــ ھەرەمنى كەڭ تاشا دەيلا ـ يۇ، ئەجەب گۆھەرنىگار خانىشنى قوغلىماقچى بوپتىلا. ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا، گۆھەرنىگار ئايىم نېمىلا بولمىسۇن مەرھۇم خان تاغىلىرىنىڭ خانىشىدۇر، ئۆزلەگە ھەم ھامىدۇر.

سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم ھەيرانلىققا ئالماشتى.

ــ يوچۇنلا گەپ قىلدىلىغۇ بۇزرۇكۋارىم؟

ــ ئۆزلەنىڭ پەرمانىسىز كىممۇ گۆھەرنىگار خانىشنى ھەرەمدىن قوغلاشقا پېتىنالىسۇن، ــ سۇلتان خاتۇن كېلىنىگە سوغۇقلا نەزەر تاشلىدى، ــ بەلكىم بۇ ئىشتىن خان ئالىيلىرىنىڭ خەۋىرى بولمىسا، خانىش ئايىمنىڭ خەۋىرى باردۇر؟

كۇتۇلمىگەن بۇ جاۋابتىن خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم تەمتىرەپ قالدى. سۇلتان ئۈۋەيسخان ئايالىغا يالت ئېتىپ قارىدى، كۆزلىرىدىن روشەن نارازىلىق ئالامەتلىرى بالقىدى.

ــ خان ئانامغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى خانىش تەستە زۇۋانغا كېلىپ، ــ بۇ ئىشتىن مېنىڭمۇ زىنھار خەۋىرىم يوقتۇر.

دېمىسىمۇ بۇ ئىشتىن سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭمۇ، خانىشنىڭمۇ خەۋىرى يوق ئىدى. دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۇۋال بولغان قىياپەتتە ئۈۋەيسخانغا قارىدى، كۆزىگە غىلىلدە ياش كېلىپ قالغانىدى.

ــ بۇزرۇكۋارىم بۇ گەپنى كىمدىن ئاڭلىدىكىن ؟

ــ ئەتىگەن گۆھەرنىگار خانىش ئۆزى ئەرز قىلىپ كەلدى. ھەرەمئاغىسى شۇنداق پەرمان يەتكۈزۈپتۇ، ــ دېدى سۇلتان خاتۇن تەرىنى تۈرۈپ، ــ مەرھۇم خان تاغىلىرى قىلغان يامانلىقنى تېخى تەختتە ئولتۇرغىلى ئىككى ھەپتە بولا ـ بولمايلا خاتۇن ـ بالىلىرىغا ياندۇرۇپ بەرسىلە بولماس. بۇ گەپ ئەل ـ يۇرتقا تاراپ كەتسە تۇل خاتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى ئانىي تېپىپتۇ، ھەرەمدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ دەپ پىتنە قىلىشىدۇ، سۇلتانلىق شەۋكەتلىرىگە تەسىر يېتىدۇ. پادشاھ دېگەن كەڭ قورساق، ئالىيجاناب بولۇشى لازىم. بابائى بۇزرۇكلەرنىڭ تۈزۈكلىرىدە شۇنداق ئېيتىلـ

غاندۇركى: «سەلتەنەتنىڭ سۇرىگە تايىنىپ كۈچ ـ قۇدرىتىگىنى ئاجىزلارغا كۆز ـ كۆز قىلما ھەمدە ئۇلارنىڭ پەنجىسىنى يانچىشنى راۋا كۆرمە. يامانلىققا يامانلىق قىلىش باھادىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. پادىشاھنىڭ شەۋكىتى ئەدلى بىلەن ئەمەس، بەلكى زۇلمى بىلەن بۇزۇلۇر».

سۇلتان ئۇۋەيسخان قول باغلىغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— بۇزرۇكۋارىمنىڭ ئۇگۇتلىرىنى ئېسىمدە مەھكەم تۇتىمەن، خاتىرجەم بولسىلا، ھازىرلا ھەرەمئاغىسىنى چاقىرتىپ سۈرۈشتۈرەي.

— شۇنداق قىلسۇنلار، — دېدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، — گۆھەرنىگار خانىشنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇپ قويسىلا. ئاتىسىدىن يېتىم قالغان ئول ئىككى خانزادە ئۆزلەگە ئىنى قېرىنداشتۇر. ئۇلارنى ئاسرىماق، تەربىيەلىرىگە ئالماق مەجبۇرىيەتلىرى ھەم باردۇر. ئۇلارنى كىچىك كۆرمەي، ئوردىغا ئەكىرىپ ئەمىرلەر قاتارىدا ئىززەت قىلسۇنلار.

— خوش، — دېدى ئۇۋەيسخان. شۇ تاپتا ئۇ، بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلىشقا ئالدىراپ قالغانىدى، — بۇزرۇكۋارىم ئارام ئالغاچ تۇرسىلا، مەن ئوردىغا چىقاي.

— چىقىبېرىسىلە، — دېدى سۇلتان خاتۇن، — پادىشاھ دېگەن كۈندۈزى ئوردىنى تەرك ئەتمىگىنى تۈزۈك. ھەرەم پادىشاھنىڭ كېچىلىك ئارامگاھىدۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان گەدىنىگىچە قىزاردى. ئانىسىنىڭ «ھەدېسىلا ھەرەمگە كېلىۋېلىپ خوتۇنۇڭنىڭ كۆزىگە قاراپ ئولتۇرماي، ئوردىغا چىقىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆز ـ قۇلاق بول» دېگەن مەنىدىكى گېپى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغان، خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولغانىدى.

مەرھۇم خان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىنى ھەرەمدىن قوغلاپ چىقىرىش ھەرەمئاغىسىنىڭ ئويلاپ تاپقان ھىيلىسى ئىدى. تېخى 10 ـ 12 ياش ۋاقتىدىلا مەرھۇم سۇل-

تان خىزىر خوجاخان تەرىپىدىن ئاختا قىلىنىپ ھەرەمنىڭ خىز-
مىتىگە قوبۇل قىلىنغان، مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخان
زامانىدا ھەرەمئاغىلىقىقا كۆتۈرۈلگەن بۇ ئاغۋات ھەرەمدە يۈز بەر-
گەن نۇرغۇن سۇيىقەستلەرنىڭ شاھىدى ئىدى، ھەرەمنى ئۆزىنىڭ
شەخسىي قەسىرىدەك ھېسابلايتتى. مېھىر - شەپقەت دېگەن نەر-
سىنى ئەسلا بىلمەيتتى. ھەرەمدە ئۇنىڭدىن خانىشتىن باشقا ھەم-
مە ئادەم قورقاتتى. ئۇ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ھەرەمدىن سۇلتان
شىر مۇھەممەدخاننىڭ خوتۇن - بالىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ،
سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىشنى كۆڭلىگە پۈككە-
نىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇنى قىلچىلىك يۈز - خاتىر قىلماي
ئۆلۈمگە بۇيرىدى. گۆھەرنىگار خانىشقا ئىلگىرى قانداق تەمىنات
بېرىلگەن بولسا، ھازىرمۇ ئاشۇ يوسۇندا تەمىنات بېرىش، ئىككى
خانزادىگە ئوردىدا ئىچكىلەر[1] قاتارىدا مۇئامىلە قىلىش، سۇلتان
شىرمۇھەممەدخاننىڭ ياش غۇنچىچەلىرىگە خەزىنىدىن مۇۋاپىق
خىراجەت بېرىپ يۇرتىغا، ئائىلىسىگە قايتۇرۇش، قايتا نىكاھلىق
بولۇشنى خالىسا رۇخسەت قىلىش توغرۇلۇق پەرمان چۈشۈردى.

21

بۈگۈن ئۈلۈسبېگى قەسىرى خۇددى ھېيت بولغاندەك قىزىپ
كەتكەنىدى. گەرچە سۇلتان ئۇۋەيسخان تەرىپىدىن جاكارلانغان
قىرىق كۈنلۈك مۇسىبەت ئاخىرلاشقىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قال-
غان بولسىمۇ، ھېچكىم مەشرەپ، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى
تۈزۈشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدى. شۇ كۈنلەردە قىش ئاخىرلىشىپ

① ئىچكىلەر ـــ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر.

كۆكلەمنىڭ شەپىسى كېلىشكە باشلىغانىدى. ئىلگىرى بۇنداق ۋاقىتلاردا پايتەخت ئاھالىسى نورۇزنىڭ تەييارلىقىغا تۇتۇش قىلاتتى. كوچا، رەستە، مەھەللىلەردە، باي ـ زەردارلارنىڭ ھويلا ـ قەسىرلىرىدە كۆك مەشرىپى باشلىنىپ كېتەتتى. ئەمما ھازىر ئوردىدىن مۇسىبەتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى ھەققىدە شەپە بولمىغاچ-قا، ئاۋام تېخىچە قارىلىق كىيىملىرىنى تاشلىمىغانىدى.

ھەئە، بۈگۈن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد پۈتكۈل ئاستانىگە مەر-ھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا تۇتۇلغان مۇسىبەتنىڭ ئا-خىرلاشقانلىقىنى جاكارلىماقچى بولغانىدەك قىلاتتى.

ئۇنىڭ كاتتا، ھەشەمەتلىك سارىيىغا سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن تارتىپ ئوردىدىكى بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر تولۇق جەم بولغانىدى. ئاستانىدىكى داڭلىق سازەندىلەر مۇقام ئورۇنلاۋاتاتتى، داستىخانغا تىزىلغان نېمەتلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى. تۇجۇپىلەپ ئېچىتىلغان ئۈزۈم شارابلىرى ئالتۇن، كۈمۈش، قاش-تېشى جاملارغا بېلىقكۆزى قىلىپ قۇيۇلغانىدى.

ــ شاھلارنىڭ شاھى، باھادىرلارنىڭ باھادىرى، بۈيۈك سەل-تەنەتىمىزنىڭ پاسبانى جانابى دۆلەتپاناھ سۇلتان ئالىيلىرىغا بىزلەركىم ساداقەت كەمىرىنى بېلىگە مەھكەم باغلىغان مۇلازىمە-لىرىدىن ھەددى ـ ھېسابسىز مەدھىيە ۋە مىننەتدارلىقلار بول-سۇن، ــ دەپ قەدەھ سۆزى باشلىدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تۆردە ئولتۇرغان سۇلتان ئۇۋەيسخانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، ــ گەرچە جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ سەلتەنەت تەختىگە بەرقارار بول-غىنىغا خېلى ۋاق بولغان بولسىمۇ، لېكىن مەرھۇم خاننىڭ ۋاپاتى سەۋەبلىك ئەل ـ يۇرتقا مۇسىبەت جاكارلانغانلىقى ئۈچۈن ئۇل خاسىيەتلىك كۈننى قۇتلۇقلاپ، تەنتەنە قىلىشقا مۇمكىن بولماي كەلگەن ئەردى. ئويلاپ باقسام ھالا بۈگۈنگىچە ئەل ـ ئاۋام تېخىچە مۇسىبەت لىباسلىرىنى يەشمەپتۇ. ئۆلۈم ئەزەلدۇر، ئۇ ياراتقان ئىگىسىنىڭ ھۆكمىدۇر. ئەمما كۆڭۈلنى خۇشال تۇتماقمۇ، ئاسا-يىشلىق كۈنلەردە ئېچىلىپ يايرىماقمۇ ئاللاھنىڭ بەندىلىرىگە

قىلغان چەكسىز ئىنايىتىدۇر. ئۇل بائىستىن ئابا ـ ئەجدادلىرىمىز ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا دېگەنىكەن. كەتمەنلەنگەنلەرنىڭ كەينىدىن كەتكىلى، بىر ئۆمۈر قايغۇ بۆشۈكىگە بۆلىنىپ ياشىغىلى بولماس. مەشرەپ، نەغمە ـ ناۋا، باراۋەت.. تىرىكلەرنىڭ تىپتىنشىغا، ھۇزۇر پەيزىنى سۈرۈشىگە بۇيرۇلغان كاتتا مەئىشەتتۇر. ھېلىمۇ شۇنچە كۈنلەردىن بېرى مۇسىبەت لىباسلىرىمىز بىلەن ياشاپ، جەننەتماكان مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا بولغان قايغۇ ـ ھەسرىتىمىزنى ھەقدادىغا يەتكۈزدۇق. ئەمدى بولسا مۇسىبەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، نورمال تۇرمۇش تەرزىمىزنى ئىزىغا سېلىش زامانى كەلدى دەپ ئويلايمەن. شۇنداق بولغانىكەن، جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ خىزمەتكارلىرى بولمىش بىزلەر بەزمە ـ باراۋەتلىرىمىز بىلەن ئانھەزرىتىمىنىڭ سەلتەنەتكە پاسىبان بولغانلىقىنى قۇتلۇقلىساق، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك پۇشتى بولمىش بەختىيار خانزادىنىڭ بۇ دۇنياغا ساق ـ سالامەت كۆز ئاچقانلىقىنى مۇبارەكلىسەك، دېگەن نىيەتتە ئۇشبۇ بەزمىنى ھازىرلاشقا جۈرئەت قىلدۇق. خان ئالىيلىرىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتنى ئۇنتۇپ، خۇشاللىقتا يۈزلىنىشىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەن.

ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان بارلىق ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈشتى:

— ئالىيلىرى قايغۇ ـ ھەسرەتنى ئۇنتۇغايلا، شادلىق ھۇزۇرىنى سۈرگەيلا.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭمۇ ماتەمنى ئاخىرلاشتۇرغىسى بولسىمۇ، لېكىن بەزى ئەمىرلەرنىڭ پىتنە قىلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ سۈكۈت قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلۇسبېگىنىڭ مەسلىھەت سالمايلا بۇ سورۇننى ھازىرلىشى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولغانىدى.

— جانابى ئۇلۇسبېگى، مۆھتەرەم ئەمىرلەرگە تەسەننا، قېنى

جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان مىننەتدارلىقىنى
بىلدۈرۈپ، ـــ گەرچە جەننەتماكان تاغائى بۈزرۈك خان ئالىيلىرد-
نىڭ مۇسىبەت تەزىيىسىنى بىر ئۆمۈر داۋاملاشتۇرۇش، قارىلىق
بىلەن ياشاش نىيىتىمىز بولسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ سەۋەبىمىزدىن
ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭمۇ كۆڭۈل شادلىقىدىن مۇستەسنا ھالەتتە مۇ-
سىبەتتە يۈرۈشىنى خالىمىغانلىقىمىز ئۈچۈن مۇسىبەت لىباس-
لىرىمىزنى سېلىپ تاشلىماقتىن ئۆزگە ئىلاجىمىز يوقتۇر. بىز-
نىڭ سەلتەنەت سايىمىزدا ئەل ـ يۇرت قايغۇ ـ مۇسىبەتتە ئە-
مەس، مەشرەپ ـ باراۋەتتە ياشىمىقى جايىزدۇر. بۈگۈن ئۇلۇسبې-
گى ھەزرەتلىرى بۇ كۆڭۈللۈك بەزمىنى ھازىرلاپ، خەستە دىلىد-
مىزدا قايتا شادلىق ئۇچقۇنلىرىنى يېلىنجاتماقتا تەرەددۇت ئەيلەپ-
تۇ. ھەربىرلىرى ئازادە ئولتۇرۇپ خۇشال ـ خۇرام يەپ ـ ئىچ-
سۇنلار، بەزمە ـ مەشرەپ مەئىشىتىدىن تەڭ ھۇزۇر ئالغايمىز.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن تۇنجى قېتىم شارابىبازلىق قىلىد-
شىۋاتقان ئەمىرلەر دەسلەپ بىرئاز تارتىنىپ قېلىشقان بولسىمۇ،
كېيىن شارابنىڭ تەسىرىدە ئۆزلىرىنى ئەركىن ـ ئازادە تۇتۇش-
تى. كىملەردۇر قىزىقچىلىق قىلىپ لەتىپە سۆزلەيتتى، لەتىپە
ئاخىرلاشقاندا سارايدىن گۈررىدە كۈلكە كۆتۈرۈلەتتى. ئوبدانلا
شىر كەيپ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ ئۆز نۆۋىتىدە قايسىبىر
ئەمىرنىڭ لەقىمىگە يوشۇرۇن ئىشارە قىلىپ چاقچاق قىلاتتى،
ئەمىرلەرنى شاراب ئىچىشكە زورلايتتى. ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈ-
چۈن نەچچە يىللاردىن بېرى شارابقا يېقىن يولىمىغان ئۇلۇسبېگى
خۇدايدادمۇ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ زورلىشى بىلەن بىرنەچچە قە-
دەھ ئىچىشكە مەجبۇر بولدى. شۇ تاپتا ئۇلار ھېلىلا ماتەمدار ئى-
كەنلىكىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىشقانىدى.

ـــ جانابى ئالەمپاناھقا كىچىككىنە بىر ئەرزىم بار ئىدى، ـــ
دېدى خېلىلا تەڭشىلىپ قالغان مىرمۇھەممەدشاھ دەس ئورنىدىن
تۇرۇپ، ـــ بايان ئەيلەشكە ئىجازەتمىكىن ؟

ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ بۇ ئىككىنچى ئەمىرزادىسى ئوردىدا

نوپۇزلۇق ئەمىرلەردىن ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئەرزىنى ئاڭلاشقا قىزىققان سورۇن ئەھلى بىر پەس جىمىشتى.

— قېنى خوش، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان مىرمۇھەممەدشاھنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىپ.

مىرمۇھەممەدشاھ ئاتىسىغا لاپپىدە بىر قارىۋالغاندىن كېيىن كالتە يۆتىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

— جانابى قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت تەختىگە بەرقارار بولغاندىن بېرى ئۇمىدسىزلىك ۋادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزگە ھىممەت ئىشىكلىرى ئېچىلىپ، ئەل ـ يۇرت ئاسايىشلىققا يۈزلەندى. بىز بۇنىڭدىن ئۆزىمىزنى چەكسىز بەختىيار ھېس قىلىمىز. گەرچە ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەتىنى قۇتلۇقلاشنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈپ كەلگەن بولساقمۇ، ۋاقتى ل سائىتىنى تاپالماي كەلگەن ئىدۇق، مانا بۈگۈن مۇرادىمىز ھاسىل بولدى. كەمىنە ئىستېداتسىز مۇلازىملىرى جانابى ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتىگە لايىق كەلمىسىمۇ، ھايات بېغىمدا ئەتىۋارلاپ پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرگەن بىر چىمەننى خىزمەتلىرىگە تارتۇق قىلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ناۋادا قىبلىگاھىمىز ئۇل نازۇك چىمەننىمنى خىزمىتىگە سېلىشنى لايىق كۆرسە، ئۆزۈمنى ئىككى ئالەمدە بەختىيار ھەم شەرەپلىك ھېسابلىغان بولۇر ئەردىم. بىلمىدىم، خان ئالىيلىرى ئۇل چىمەننىمنى پاياندار قىلىشنى خالامدىكىن؟

كۈتۈلمىگەن بۇ تەكلىپكە سۇلتان ئۇۋەيسخان نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى. ئۇ تۈركىستاندا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولۇپ نىكاھىغا ئالغاندىن بېرى يەنە بىر ئايال زاتىغا كۆڭۈل بېرىشنى ئويلاپ باقمىغانىدى. شۇ تاپتا مىرمۇھەممەدشاھ قىزىنى ئۇنىڭغا نىكاھلاپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتاتتى. ھەئە، نەۋرە قىزىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا نىكاھلاپ بېرىش ئۇلۇسبېگىنىڭ بۈگۈنكى سورۇن ئۈچۈن خېلىدىن بېرى كۆڭۈل قويۇپ پىلانلىغان يەنە بىر سوۋغىسى ئىدى، بارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا بۇ ئىشنى خانغا بىلدۈرۈشنىمۇ ئۇغلى مىرمۇ-

ھەممەدشاھقا ئۇلۇسبېگى ئالاھىدە تاپىلىغانىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا بۇ تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويسا، سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ رەت قىلالمايدىغانلىقىنى ئۇلۇسبېگى ئالدىنئالا مۆلچەرلىگەنىدى. چۈنكى، ناۋادا سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇ تەلەپنى رەت قىلىۋەتسە، ئۇ-لۇسبېگىنىڭ يۈزى چۈشەتتى، دىلى رەنجىيتتى. سۇلتان ئۇۋەيس-خان ئوردىسىدىكى بۇ ئەڭ مۆتىۋەر ئەمىرنىڭ يۈزىنى چۈشۈرۈش-نى، دىلىنى رەنجىتىشنى ھەرگىز خالىمايتتى. بۇ نازۇك مەسىلە-نىڭ يەنە بىر تەرىپىدە موغۇلىستان سەلتەنەتىنى قولىغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرۇشى ئۈچۈن جان پىدالىق كۆرسەتكەن سەيىدئەلى ئالپمۇ بار ئىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆز ئالدى-دىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد، سەيىدئەلى ئالپ، سىڭلىسى ئۈزسۇل-تان مەلىكە، تاجۇتەخت لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئەمىرلەرنىڭ ھەممى-سى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قېلىشقان، باياتىن بېرى قوماچ قورۇغاندەك قىزىپ كەتكەن ساراي چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى.

— ئەمىر ھەزرەتلىرىنىڭ ھايات بېغىدا ئۆسكەن قۇتلۇق سوۋغىسى بولمىش ئول نازۇك چىمەننى پاياندار قىلىش ئەمەس، شاھلىق تاجىمىزغا گۈل قىلىپ قىسقايمىز. بىزنى قەدىرلىگەن-لىكلىرىگە تەسەننا، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان تىمتاسلىقنى بۇزۇپ.

— ئانھەزرىتىمگە مۇبارەك بولسۇن، — دېيىشتى ئەمىرلەر خاننىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تۇشمۇتۇشتىن قۇتلۇقلاپ.

— قىبلىگاھىمىزنىڭ نالايىق سوۋغىمىزنى قوبۇل قىلغى-نىغا كۆپ رەھمەت، — دېدى مىرمۇھەممەدشاھ.

ئەمىرلەر مىرمۇھەممەدشاھنىمۇ خانغا قېيىنئاتا بولغانلىقى ئۈچۈن قۇتلۇقلاشتى.

— ئابا - ئەجدادلىرىمىزدىن تارتىپ ئول جەننەتماكان سەل-تەنەت پاسىبانلىرىدىن چەكسىز مېھىر - شەپقەت كۆرۈپ كەل-دۇق، — دېدى ئۇلۇسبېگى ھاياجانلانغان ھالدا، — ئوزا يىلى پا-

سىبانىمىز نەۋرەم سەيىدئەلى ئالپىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ھەمشە-رىسى مەلىكە ئۈزسۇلتان خېنىمنى نىكاھلاپ بەرگىنىنى ئاڭلى-غىنىمدا خۇشاللىقىمدىن كۆز ياشلىرىم دەريا بولۇپ ئاققان ئەر-دى. مانا بۈگۈن نەۋرە قىزىمنى ئۆزىگە لايىق كۆرۈپ بېشىمىزنى كۆككە يەتكۈزدى. ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە مىڭ مەرتە تەسەننا، ئاللاھ خالىسا ئول غۇنچىچەلىرىنى ئەتلىككە ئۆزۈم ھەرەمگە يەت-كۈزۈپ قويىمەن.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چاندۇرماي ئۇستاتلىق قىلىۋاتاتتى. نەۋرە قىزىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئۆزى سايە قىلغانلىقى ئۈچۈن توي شەرتى قويالمايتتى ھەم نەۋرە قىزى ئۈچۈن خانىشلىق ئاتاق-مەرتىۋىسىنىمۇ تەلەپ قىلالمايتتى، شۇڭا نەۋرە قىزىنى ئەتەي «غۇنچىچە» دەپ ئاتىغانىدى.

— يېڭىلىشتىلا ھەزرىتىم، ئۇلۇسبېگى جەمەتىدىن زىنھار غۇنچىچە چىقماس. ھايات گۈلشەنلىرىدە ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرگەن ئول نازۇك چېمەننى بىزلەركىم سەلتەنەت ساھىبىغا تارتۇق قىل-غانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىكتۇر. ھەرەمگە ئۆز قوللىرى بىلەن ئاپىرىپ بېرىشلىرى ھەم بىھاجەتتۇر، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزىنى تۈزىتىپ، — ئىنشائاللاھ، ئەتە ئابا-ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان يوسۇن بويىچە دەرگاھلىرىغا ۋالىدەمنى ئەبەرگەيمەن. پۈتكۈل ئەل - يۇرتقا توي نەغمىسى قىلىپ بېرىپ، غۇنچىچە ئەمەس، خانىش ئاتىقى بىلەن ھەرەمگە يۆتكەپ كەلگەيمەن.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد خاندىن كۈتكەن جاۋابقا تولۇق ئېرىش-كەنىدى. باياتىن بېرى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن بوۋىسىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئولتۇرغان سەيىدئەلى ئالپ دەس ئورنىدىن تۇر-دى، گەرچە ئۇ شارابنى خېلىلا ئىچكەن بولسىمۇ، ئەس - ھوشى جايىدا ئىدى:

— ئۇلۇسبېگى جەمەتى شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈر جەمەتى-دىن ھەرقانچە ئىززەت كۆرگەن بولسىمۇ، بۇ قەدەر كۆرمىگەن بولغىيتتى. خان ئالىيلىرى ئىززەتنى قىيامىغا يەتكۈزدىلە، بىز-

مۇ ھەم ساداقىتىمىزنى قېرىنداشلىق مېھرىمىز بىلەن يۇغۇرۇ-
ۋەتكەيمىز.

※ ※ ※

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ نەۋرە قىزى
كۇنتۇرا خېنىمنى پۇتكۇل ئاستانە خەلقىگە ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز
توي قىلىپ بېرىپ نىكاھىغا ئالدى ۋە خانىشلىق مەرتىۋىسى بەر-
دى. رەشك ئوتىدا پۇچۇلانغان خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم بولسا
بارلىق دەرد ـ ھەسرىتىنى كۆز يېشىدىن ئالدى، شۇنداق قىلمايدى-
مۇ ئامالى يوق ئىدى. بىر ئەلنىڭ سۇلتانى ئەمەس، ئادەتتىكى ئە-
مىر، تۆرە، زەردارنىڭمۇ ئىككى ـ ئۈچتىن خوتۇنى بارلىقى ئو-
نىڭغا ئايان ئىدى. شۇ يىلى كۈزگىچە سۇلتان ئۇۋەيسخان يەنە
ئىككى قېتىم نىكاھلاندى. بۇ نىكاھلارمۇ ئوردىدىكى ئەمىر ـ
بەگلەرنىڭ ئۇنى قۇتلۇقلاپ قىزلىرىنى تارتۇق قىلىشى سەۋەبىدىن
ۋۇجۇدقا چىققانىدى. بىراق سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلارغا خانىشلىق
مەرتىۋىسى بەرمىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھەر قېتىم نىكاھلانغاندا خانىش دۆلەت-
سۇلتان خېنىم كۆڭلى يېرىم بولغان، رەشك ئوتىدا ئازابلانغان
بولسىمۇ، چوڭ خانىشلىق مەرتىۋىسىنى ئېسىگە ئېلىپ ئازراق
تەسەللى تاپاتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ پات ـ پات ئۇنىڭ قەسرى-
دە قونۇپ، دەردلىك كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇشقا تىرىشاتتى. ياز-
دۇرقى يىلى نورۇزدا دۆلەت سۇلتان خانىش بىلەن كۇنتۇرا خانىش
بەسلەشكەندەك تەڭلا يەڭگىدى. بىراق دۆلەتسۇلتان خانىشنىڭ با-
لىسى قىز، كۇنتۇرا خانىشنىڭ بالىسى ئوغۇل ئىدى. سۇلتان ئۇ-
ۋەيسخان بۇ ئىككىنچى خانزادىسىگە ئىسان بۇغاخان دەپ ئىسىم
قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا ئوغۇل پەرزەنت يۈزى كۆرۈش
نېسىپ بولمىدى. مەيلى خانىش، مەيلى غۇنچىچەلىرى بولسۇن
ساپلا قىز يەڭگىگەنىدى.

«ئاللاھ ئىگەم ماڭا شۇنچە جىق خاتۇن، شۇنچە جىق پەرزەنت بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاران ئىككى ئوغۇل نېسىپ قىلىپتۇ. بۇنىڭغىمۇ يۈز مىڭ شۈكۈر. ئېھ ئاللاھ، يەنە ئىنايىتىڭ باردۇر...» دەيتتى پات ـ پات ھەسرەتلىنىپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن سەلتەنەت نىسبەتەن تىنچ بولدى. قەشقەر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتكۈل موغۇلىستان تەسەررۇپى چوڭ دەرىجىدە تاشقى كۈچلەرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىمىدى. موڭغۇللار ئىلى تەرەپكە پات ـ پات پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرغان بولسىمۇ، زېمىننى بېسىۋېلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمىگەنىدى. لەشكىري دىۋانىنىڭ ئەمىر كەبىرلىك مەنسىپىنى تۇتۇۋاتقان سەييىدئەلى ئالپ ئىككى قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپ موڭغۇللارغا جازا يۈرۈشى قىلدى. ھېلىگەر ئىسان تايشى سەييىدئەلى ئالپ لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولغىچە ئاللىقاچان لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ بولاتتى. ئەمىرلەر پات ـ پات قوشنا ئەللەرگە لەشكىري يۈرۈش قىلىش تەلىپىنى بېرەتتى، ئەلۋەتتە سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىپ قوشنا ئەللەرنى ئىستېلا قىلغۇسى، بۈيۈك بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ شەۋكەتىنى، سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگۈسى بار ئىدى، ئەمما تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەلتەنەت سۈرگەن مەزگىللەردە ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش ھەمدە ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا ئۈچۈن خەزىنىنى قۇرۇقداپ قويغانىدى. ئۇ يىللاردا خوتەندىن تارتىپ قومۇلغىچە، لوپ ـ كۆنچى ۋادىسىدىن تارتىپ ئىلى، ئالمالىق ۋادىسىغىچە بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ئەمىرلىرى ئوردىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج ـ سېلىقلارنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىغان، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئانچە سۈرۈشتۈرۈپ كەتمىگەن، ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەنىدى. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى قوشنا ئەللەرگە لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلىشىدىكى مۇد-

دىئاسى كۆپلەپ مال ـ دۇنيا جۇغلاشتىن ئىبارەت ئىدى. چۈنكى،
بۇنداق لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ تەمىناتىنى ئوردا ئۈستىگە ئالغىنى
بىلەن، جەڭدە قولغا چۈشكەن ئولجا ـ غەنىيمەتلەر ئەمىرلەرگە
تەئەللۇق بولاتتى. بۇ چىڭگىزخان دەۋرىدىن قالغان ئۇدۇم ئىدى.
ئەمىرلەرنىڭ مەئىشەتلىك تۇرمۇشى ئۈچۈن كۆپلەپ مال ـ دۇنيا
لازىم بولاتتى. لېكىن ئۇلار تېرىقچىلىق قىلىپ ئۆزىنى قامداشنى
ھار ئالاتتى، شۇ سەۋەبلىك خەزىنە قۇرۇقدىلىپلا قالماستىن،
ئاشلىق ئامبارلىرىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان
خەزىنە، ئاشلىق ئامبارلىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ھەرقايسى ۋىلا-
يەتلەرگە باج ـ سېلىق مۇپەتتىشى ئەۋەتتى. ئەمىرلەرنى چىرىك-
لىك، خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىشكە، ئاددىي ـ ساددا ياشاشقا دەۋەت
قىلدى. خىيانەتچىلىكى چېكىگە يەتكەن بىرقانچە ئەمىرنى جازالاپ
باشقىلارغا ئىبرەت قىلغانمۇ بولدى، لېكىن بۇ تەدبىرلەرنىڭ ئۈ-
نۈمى ھە دېگەندە كۆرۈلمەيۋاتاتتى. چىرىكلىككە، ئەيش ـ ئىشرەت-
كە، مەئىشەتلىك تۇرمۇشقا كۆنۈپ كەتكەن ئەمىرلەر خاننىڭ پەر-
مانىغا ياۋاشلىق بىلەن ھە دەپ قويۇپ، ئۆزلىرى بىلگەن سەنەمگە
دەسسەيتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئاخىرى ئۆزى باش بولۇپ يەر تېرىش
قارارىغا كەلدى. تۇرپاندا ئەزەلدىن سۇ كەمچىل بولغاچقا، دېھقاز-
چىلىقتا سۇ يېتىشمەيتتى. ئۇۋەيسخان دېھقانچىلىق قىلىش قارا-
رىغا كەلگەندىن كېيىنلا ئاندىن بۇ مەسىلىنى چۈشىنىپ يەتتى.
تېرىغان زىرائەتلىرىنى سۇغىرىش ئۈچۈن دېھقانلاردىن سۇ تالاش-
مىدى، دېھقانلارنىڭ كارىزدىكى سۈيىنى ئۆز ئېتىزىغا باشلىۋال-
مىدى، بەلكى سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇستا كا-
رىزچىلارنى تەشكىللەپ، نەچچە يۈزلىگەن كارىزلارنى قازدى. يې-
ڭىدىن قازغان بۇ كارىزلارنىڭ ئۈنۈمى تېزلا كۆرۈلدى، سۇ ما-
جىرالىرى پەسەيدى، تاشلىۋېتىلگەن نۇرغۇن يەرلەر قايتىدىن تې-
رىلىپ، ئېكىنزارغا ئايلاندى. خاننىڭ ئۆزى باشلامچى بولۇپ دېھ-
قانچىلىق قىلغىنىنى، كارىز قازغىنىنى كۆرگەن ئەمىرلەرمۇ

دېچقانچىلىق قىلىشقا، كارىز قېزىشقا مەجبۇر بولدى. سۇلتان
ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرغان بەش ـ ئالتە يىل ئىچىدە تۇرپاندى-
كى كارىزلارنىڭ سانى بەش يۈزدىن ئاشقان، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ
كۆلىمىمۇ نەچچە ھەسسە كېڭەيگەنىدى. بۇ بەش ـ ئالتە يىل ئى-
چىدە موغۇلىستاننىڭ قەشقەردىن باشقا ۋىلايەتلىرىدە ئېرىق ـ
ئۆستەڭ چېپىش، سۇ ئامبارلىرىنى ياساشتىن ئىبارەت سۇ ئىن-
شائات قۇرۇلۇشلىرىنى قىلىش، بىنەم ئېچىپ تېرىلغۇ يەرلەرنى
كېڭەيتىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەنىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ پۈتكۈل
موغۇلىستاننى ئارىلاپ، ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ئەمىرلەرنىڭ
قىلغان ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى. سۇسلۇق قىلغان، ساختى-
لىق قىلغانلارنى جازالىدى، مەنسەپتىن قالدۇردى، ئەرز ـ شىكا-
يەتلەرنى تەھقىقلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئوردىغا كېلىدىغان باج ـ
سېلىقلار كۆپىيىپ، خەزىنە، ئاشلىق ئامبارلىرىنى قايتىدىن تول-
دۇردى.

— بىنەم ئېچىش، قەسەبە[①] قۇرۇشنى چىڭ تۇتۇڭلار. ئاۋام ـ
رەئىيەت چېچىلىپ كەتمەي توپلىشىپ ياشاپ، بىر يۇرتنى مۇقىم،
ئاۋات قىلسۇن. مۇشۇنداق قىلساق، يۇرت ـ ماكانلىرىمىز چۆل-
لىشىپ كەتمەيدۇ. باغ بىنا قىلغانلارنىڭ سېلىقىنى كېمەيتىڭلار، —
دەيتتى بارغانلا يەردە ئەمىرلەرگە جېكىلەپ.

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۈچ ـ تۆت يىل ئىچىدە ئېكىنزارلار،
بازار ـ مەھەللىلەر كۆپىيىپ، موغۇلىستان قايتىدىن ئاۋاتلاشتى.
خېلى كۆپ خەلق كۆچمەنلىك تۇرمۇشىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ مۇقىم
ئولتۇراقلاشتى.

— ئاگال ئاۋام ـ رەئىيەت بىيىپ، تۇرمۇشى خاتىرجەم بول-
سۇن. ئوردا خەزىنىسى، ئاشلىق ئامبارلىرى ئاۋامغا يەتسۇن، ئاز-
دىن ئىستېلاغا كۆڭۈل يۈگۈرتەيلى. ئورۇنسىز ياغى ئاۋامنىڭ كۈ-
نىنى ئېغىرلاشتۇرىدۇ، خەزىنىنى قۇرۇتىدۇ. بۇ سەلتەنەتنىڭ ئا-

① قەسەبە — كىچىك شەھەر، بازار.

سايىشلىقىغا پايدىسىز. ھازىرچە قوشنا ئەللەر بىلەن ئىناق ئۆت-
كىنىمىز تۈزۈك، ــ دەيتتى ئۇرۇش قىلىش تەلىپىنى قويغان ئە-
مىرلەرگە نەسىھەت قىلىپ.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختتە سەككىز ـ ئون
يىل تىنچ ئولتۇردى. بارلىق ئەس ـ يادىنى مەملىكەتنى گۈللەن-
دۈرۈشكە، سەلتەنەتنى روناق تاپقۇزۇشقا قاراتتى، ئەمىرلەرمۇ ئا-
خىرى ئۇنىڭ سەلتەنەت سىياسىتىگە كۆندى.

ــ جانابى قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئال-
غان سەككىز ـ ئون يىلدىن بېرى ئەل ـ يۇرتتا تىنچلىق بولۇپ،
ئاۋام ـ رەئىيەت ئاسايىشلىقتا يۈزلەندى، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى
خۇدايداد بىر كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ
تۇرۇپ، ــ بۇنداق قويىنىڭ دۇمبىسىدە تورغاي ئۇۋىلىغۇدەك مىس-
لى كۆرۈلمىگەن باياشاتلىق ئەزەل ـ ئەزەلدىن ھېچقانداق بىر
خان ـ سۇلتانلارنىڭ تەسەررۇپىدا كۆرۈلگەن ئەمەس. ئالىيلىرد-
نىڭ تەڭداشسىز ئەقىل ـ پاراستى ۋە جاسارىتىدىن سەلتەنەتى-
مىز قۇدرەت تاپتى، بىزلەركىم ئۇلۇسبېگىمۇ بۇنىڭدىن كۆپ
خۇرسەن ھەم خاتىرجەم بولدۇق. ئۇزۇندىن بېرى بەيتۇلمۇقەددەس-
كە بېرىپ ھەج ـ تاۋاپ قىلىش ئارزۇيىمىز بولسىمۇ، سەلتەنەت
ئىشلىرىغا ئازدۇر ـ كۆپتۇر ياردىمىمىز تېگىپ قالۇر دەپ، ئول
مۇددىئايىمىزنى ئاشكارىلىماي كەلگەنىدۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە
كەلگەندە يېشىمىز بىر يەرگە بېرىپ قالدى، شۇنداقتىمۇ جانابى
رەسۇلىللا ئەكرەمنىڭ مۇبارەك تېنىنى قويىنىغا ئالغان مۇقەددەس
كەبىنىڭ چاڭلىرىنى كۆزىمىزگە سۈرتسەك، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا
مۇسۇلماندارچىلىق پەرزىمىزنى تولۇق ئادا قىلىپ ئاندىن كەتسەك
دەيدىغان ئارزۇيىمىز باردۇر. ئول مۇرادىمىزنىڭ ھاسىل بولۇشى
ئۈچۈن ھەج سەپىرىنى ئىختىيار قىلدۇق، ئالىيلىرىدىن تۆۋەنچە-
لىك بىلەن ئىجازەت سورايمەن.

بۇ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ھەج سەپىرى قىلىش ئۈچۈن
سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن تۇنجى قېتىم ئىجازەت سورىشى ئەمەس ئى-

دى. ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى بۇ تەلپىنى تەكرارلاۋاتاتتى، ئەمما ئۆۋەيسخان ئۇلۇسبېگىنىڭ بەك ياشنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ئىجازەت بەرمىگەنىدى. بوۋىسىنىڭ ھەج سەپىرى قىلىشىنى توسۇشقا جۈرئەت قىلالمىغان سەييىدئەلى ئالپمۇ سۇلتان ئۆۋەيسخاندىن بوۋىسىغا ئىجازەت بەرمەسلىكنى ئۆتۈنگەنىدى.

— رامىزان ئايلىرى كېلەي دەپ قالدى، — دېدى سۇلتان ئۆۋەيسخان سەۋەب كۆرسىتىپ، — ھەزرەتلىرى بۇ چاغ بولغاندا ھىجرەت قىلسىلا قۇربان ھېيتقا ئۇلگۇرۇپ مەككە مۇكەررەمگە يېتىپ بارالمايدىلا. ماقۇل دېسىلە، بۇ يىل ئىككى ھېيتنى بىللە ئۆتكۈزەيلى. ئاللاھ خالىسا قۇربان ھېيتتىن كېيىنلا ئۇزىتىپ قوياي، يەنە بىر مەزگىل تەخىر قىلسۇنلار.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد لام ـ جىم دېمىدى. ئەمما ئۆسكىلەك قاشلىرى ئاستىدىكى گۈنسىز كۆزلىرى نارازىلىقىنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

ھەپتە ئۆتكەندە سۇلتان ئۆۋەيسخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ساداقەتمەن نۆكىرى قاناتبەگ بىلەن بىرنەچچە مۇلازىملىرىنى ئېلىپ شىكارغا چىقىش باھانىسى بىلەن ھەج قىلغىلى ماڭغانلىقىنى بىلدى.

— قانداق قىلىمىز ئەمىر كەبىر؟ — دېدى ئۆۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ، — مېنىڭچە ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە چاپارمەن ئەۋەتىپ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى كەينىگە ياندۇرساق دىلىنى ئاغرىتىپ قويارمىزمىكىن.

— چاپارمەن ئەۋەتسەكمۇ بابائى بۇزرۇكنىڭ كەينىگە يېنىشى بىر گەپ دېسىلە ئالىيلىرى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ خىيالچانلىق بىلەن، — ئەمدى توسۇمايلى، ياراتقان ئىگىسى بەيتۇل مۇقەددەسكە ساق ـ سالامەت يېتىپ بېرىشقا نېسىپ قىلار.

— ئارىلىق بەكلا يىراق، سەپەرنىڭ مۇشەققىتى ھەلەم بار، — دېدى ئۆۋەيسخان، — مۇنداق قىلايلى، ئۆزلە ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن نۆكەردىن يۈزنى دىلخاھلاپ ئوزۇق ـ تۈلۈك، پۇل ـ پو-

چەك بىلەن يولغا سالسىلا، ئۇلار قانداقلا بولمىسۇن ئۇلۇسبېگى
ھەزرەتلىرىگە يېتىشىۋېلىپ يول بويى قورۇقداپ مېڭىپ، مەككە ـ
مۇكەررەمگە ئاپىرىپ، ئەكەلسۇن. ھەتتىگىنەي، ئاۋۇ كۈنى ئۇ-
لۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئىجازەت بېرىدىغان ئىشكەندۇق.

— ئادەم قېرىغاندا ئاشۇنداق جاھىل، تەرسا بولۇپ قالىدىغان
ئوخشايدۇ، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ، — مېنىڭچە، ئەڭ
ياخشىسى قورۇقچى ئەۋەتمەيلى. ئالىمادىس رەسمىي خەتەرگە يو-
لۇقۇپ قالسا، ئول يۈز نۆكەر ھېچنېمىگە دالدا بولالمايدۇ. بابائى
بۇزرۇكنىڭ بىرنەچچە مۇلازىمىنى ھەمراھ قىلىپ مېڭىشىدىمۇ
ئويلىغىنى بولۇشى مۇمكىن. قورۇقچى ئېلىۋالغۇسى بولسا نەچچە
يۈز خاس نۆكىرى بار ئىدى ئەمەسمۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ سەپەردە
ھەمراھىنىڭ كۆپ بولمىغىنى ياخشى، بولمىسا بېسىپ ئۆتىدىغان
ئەللەرنىڭ سۇلتان ـ ئەمىرلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويىدۇ،
قورۇقچىلار بابائى بۇزرۇككە ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشى مۇم-
كىن.

— بۇ دېگەنلىرىمۇ ئورۇنلۇق، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان
بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — ھەزرىتىم ھەج سەپىرىدىن
يانغىچە ئۇلۇسبېگىلىك مەنسىپىنى ئۆزلە زىممىلىرىگە ئالغاچ
تۇرسىلا قانداق بولۇر؟

سەييىدئەلى ئالىپ بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن
جاۋاب بەردى:

— ئالىيلىرىنىڭ ئېسىدە بارمىكىن، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلۇغ با-
بام بولاجى ھەزرەتلىرى قازا قىلغاندا جەننەتماكان تۇغلۇق تۆمۈر-
خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنى بابائى بۇزرۇك
خۇدايداد ھەزرەتلىرىگە بەرگەنىكەن. ئول سەۋەبتىن ئۇلۇغ بابام
بولاجى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىنىسى ئەمىر قەمەرىددىن: «ئاغامنىڭ
مەرتىۋىسىنى ماڭا بەرمەي، گۆدەك ئوغلىغا بەردى» دەپ تۇغلۇق
تۆمۈرخان ئالىيلىرىدىن رەنجىگەن ۋە بۇ ئىش دەھشەتلىك قىر-
غىنغا، ئىسيانغا سەۋەب بولغانىكەن. گەرچە تاغام مىرمۇھەممەد-

شاھ ھەزرەتلىرى پەزىلەت، ساداقەت ۋە گۆيا ئەھلى بولسىمۇ، بىزدەك جىيەنىدىن ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىنى تالىشىپ دەۋا قىلمىسىمۇ، يەنىلا بۇ مەرتىۋىنىڭ ئول تاغائى بۇزرۇككە بېرىلگە-نى خوپراقتۇر.

— كەڭ قورساق، باھادىر، مەرد ئوغلان ئىكەنلىكلىرىنى يە-نە بىر قېتىم ئىسپات قىلدىلا ئەمىرزادەم، — دېدى سۇلتان ئۇ-ۋەيسخان قايىل بولغان ھالدا، — مەيلى دېگەنلىرىدەك بولسۇن. ئۆزلە ئۇلۇسبېگى بولمىسىلىمۇ يەنىلا لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئەمىر كەبىرى، مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ يېقىن مەھرىمىم بولۇپ قېلىۋېرىدىلا. مەن باشتىلا بۇ مەرتىۋىگە مىرمۇھەممەدشاھ ھەز-رەتلىرىنى تەۋسىيە قىلاي دېگەنىدىم، بىراق ئۆزلەنىڭ خان ئالىي-لىرى قېيىنئاتىسىغا يان باستى دەپ قېلىشلىرىدىن ئەنسىرىگە-نىدىم.

— بۇنداق ئويلىسىلا كۆڭلۈمگە كېلىدۇ. گەپ مەنسەپ ـ مەرتىۋىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىدە ئەمەس، ئالىيلىرىنىڭ ئىشەن-چىسىدە. يەنە كېلىپ سىڭىللىرىنىڭ كۆيۈسى ئىكەنلىكىمنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا، — دېدى سەيىدئەلى ئالىپ كۆلۈپ.

سەيىدئەلى ئالىپقا ئەگىشىپ سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ كۈلدى.

— ئاللاھقا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈركى، يېنىمدا ئۆزلەدەك ساداقەتمەن، شىر پەنجىلىك ئەزىمەت بولغانلىقى ئۈچۈن سەلتەنەت ئىشلىرىدا غېمىم ئازدۇر. ھە راست، قەشقەرگە قىلىدىغان لەش-كىرىي يۈرۈشنىڭ ھازىرلىقى پۈتەي دەپ قالدىمۇ؟

— لەشكىرىي ھازىرلىققۇ پۈتەي دەپ قالغان، بىراق يەنە كىچىككىنە چاتاق چىقتى ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان جىددىيلەشكەن ھالدا يالت ئېتىپ سەي-يىدئەلى ئالىپقا قارىدى.

— لەشكىرىي يۈرۈشكە توسقۇن بولغۇدەك قانداق چاتاقكەن ئۇ؟

ـــ كەمىنەلىرىمۇ بايىلا مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالدىم. بابائى بۇزرۇكنىڭ ئىشى بىلەن بىسەرەمجان بولۇپ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ چۈشەندۈرۈپ، ـــ يەنە ھېلىقى موڭغۇل خانى ئىسان تايشىنىڭ سالغان پاراكەندىچىلىكى بولمامدۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چىرايى تۇرۇلدى.

ـــ بۇ نۆۋەت تەسەررۇپىمىزنىڭ قايسى تەرىپىگە تېگىش قىپتۇ؟

ـــ ئىلى ۋادىسىغا، ئالمالىقنى ئىشغال قىلىۋاپتۇ. بىراق ئىسان تايشىنىڭ ھازىر ئۇنچە زور لەشكىرىي كۈچى يوق. ئىككى سەركەردە بىلەن بىرەر تۈمەن لەشكەر ئەۋەتسەك ياۋنى ئالمالىقتىن قوغلاپ چىقىرىۋېتەلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن قەشقەرگە قىلىدىغان جازا يۈرۈشىنى توختاتمىساقمۇ بولىۋېرىدۇ.

ـــ مېنىڭچە قەشقەرگە قىلىدىغان لەشكىرىي يۈرۈشنى توختىتىپ تۇرايلى، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپىنى چورتلا كېسىپ، ـــ بىز سەلتەنەتنى قولىمىزغا ئالغان بۇ ئون يىلدىن بېرى ئول موڭغۇل خانى تەسەررۇپىمىزغا پاراكەندىچىلىك سېلىشنى پەقەتلا توختاتمىدى. ئۇنىڭ بىلەن قومۇل، بارسكۆلدە قىلغان جەڭنى ھېسابلىمىغاندا ھازىرغىچە چوڭ - كىچىك بولۇپ ئاتمىش قېتىمغا يېقىن جەڭ قىلىپ كەپتىمىز. لېكىن ئويلاپ باقسام بۇ جەڭنىڭ ھەممىسى خۇددى چىۋىن قورۇغانچىلىكلا ئىش بولۇپتۇ. ئىسان تايشىنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلىۋېتىپلا بولدى قىپتىمىز، شۇڭا ئۇلار بىزگە ئارامچىلىق بەرمىدى. نەچچە يىلدىن بېرى يىلىكى قۇرۇغان ئاۋام ئەتلىنىۋالسۇن دەپ ئىمكان بار ياغىدىن ئۆزىمىزنى تارتىپ كەلدۇق. بەلكىم ئۇلار بۇ سەۋەبنى چۈشەنمەي، بىزنى قورقتى دەپ ئويلاپ قالغان چېغى. بۇ نۆۋەت ئۇلارنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىپ، ئىككىنچىلەپ تەسەررۇپىمىزغا قارد-يالمىغۇدەك قىلىۋەتمىسەك كۆڭلىمىز ئارام تاپمىغۇدەك.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ، ـــ

ئۇنداق بولسا مەن ئەتىلا ئەلى ۋادىسىغا يۈرۈش قىلاي.
ـــ ئالدىرىمىسىلا ئەمىر كەبىر، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيس ـ
خان، ـــ بارسكۆلدىكى جەڭدە مەغلۇبىيەتلىرىگە كۆنمەي ئول ئىسان
تايشىنى مەن قويۇۋەتكەن، شۇڭا بۇ نۆۋەت لەشكىرىنى يۈرۈشكە
مەنمۇ چىقاي.
ـــ بۇ يۈرۈشكە ئالىيلىرى رەھنەما بولىدىغان بولسىلا سەر ـ
كەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشىدۇ.
ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ئىككى كۈندىن كېيىن يولغا
چىقايلى.
مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان يارلىق
چۈشۈرۈپ، قېيىنئاتىسى مىرمۇھەممەدشاھقا ئۇلۇسبېگلىك مەر ـ
تىۋىسىنى بەردى، ئاندىن ئۇنى ئۆزى لەشكىرىي يۈرۈشتىن قايتىپ
كەلگۈچە ئاستانىدا قېلىپ ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ تۇرۇشقا
بەلگىلىدى.

22

گۈزەل ئەلى ۋادىسى، تالقان تۆكتى بولغان چاغ.
سۇلتان ئۇۋەيسخان دەريا بويىدا يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئول ـ
تۇراتتى. خاس نۆكەرلىرى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتمەسلىك ئۇ ـ
چۈن ئاررااق ئارىلىق تاشلاپ ئەتراپنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزد ـ
تىۋاتاتتى. يىللاردىكىدىن زىيادە كەلگەن ئەلى دەرياسى
خۇددى غەزەپلەنگەندەك، ھەممە نەرسىنى يالماپ يۇتۇۋېتىدىغاندەك
ئەلپازدا نەرە تارتىپ ئاقاتتى. ئابرال تېغىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر
شامال جانغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. تەڭرى سېخىيلىق بىلەن بەخ ـ
شەندە قىلغان گۈزەللىكنى نامايىش قىلغاندەك، ئەلى ۋادىسىد ـ

كى تاغۇ دەريالار، يايلاق ــ ئېكىنزارلىقلار توزدەك ياسانغاندى. ئۇزۇندىن بېرى ياكى سۇيى، ياكى ئوت ــ چۆپىنىڭ تايىنى يوق، ئاشقىنىڭ تىنىقىدەك ئوت ــ ئاتەش پۇركۇپ تۇرغان تۇرپان دىيارىدا ياشاپ كەلگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان مەرھۇم بۇزرۇك بوۋىسى سۇلتان خىزىر خوجاخاننىڭ نىمە سەۋەبتىن پايتەختنى مۇشۇنداق جەننەتتەك ساپ ھاۋالىق ئىلى ۋادىسىدىن تۇرپانغا كۆچۈرۈپ كەلگەنلىكىنى چۈشەنمەيتتى. گەرچە شۇ تاپتا ئىلى ۋادىسىغا مەپتۇن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرى يەنىلا تۇرپانغا تارتىشاتتى. ھەئە، ئۇنىڭ تۇرپانغا مېھرى چوڭقۇر ئىدى. ئىلى ۋادىسىنىڭ گۈزەللىكىنى ئابا ــ ئەجدادلىرى مۇقەددەس ئاستانە قىلىپ ياشىغان تۇرپاننىڭ شەۋكىتى بېسىپ كېتەتتى.

«ئىلى ۋادىسى بىلەن تۇرپاننىڭ ئارىلىقى يېقىنراق بولغان بولسا ئوردىنى تۇرپاندا، ھەرەم ــ چارباغنى ئىلى ۋادىسىدا قىلىپ ياشىغان بولسام ... نەچارە، سۇيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق، ئوتى بار يەرنىڭ سۇيى يوق دېگىنى مۇشۇ ئوخشايدۇ ... بۇندىن كېيىن ياز ئايلىرىدا كېلىپ بىرەر ــ ئىككى ئاي تۇرۇپ كېتەرمەن بولمىسا...»

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئۇزۇپ قويدى. سەييىدئەلى ئالپ ياۋ قارارگاھىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن ئەتىگەندىلا چىقىپ كەتكەندى.

ــ ياۋنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ــ سورىدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا شۇنداقلا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن كۆزىنى يەنە دەريا سۇيىگە تىكىپ.

ــ قارارگاھنىڭ مۇھاپىزىتى خېلىلا پۇختا ئىكەن، ئەمما ياۋ لەشكەرلىرى چېدىر ــ بارگاھلىرىنى چۇۋۇۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ــ بىز بىلەن جەڭ قىلىشقا رايى بارماي، چېكىنىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندۇ تايىنلىق.

ــ بىرنېمە دېمەك تەس ئالىيلىرى، ھەرھالدا ياۋنى سەل چاغلىمايلى.

ــ ئۆزىمىزنىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرساقمۇ بولماس، ــ دې-
دى سۇلتان ئۇۋەيسخان مەغرۇر قىياپەتتە، ــ ئىككى - ئۈچ كۈن-
دىن بېرى شۇنچە ئۇندىسەكمۇ جەڭگە چىققىلى ئۇنىماي، مەزلۇم
كىشىدەك قارارگاھىغا سولىنىپ يېتىۋالغان تۇرسا، يەنە ئېھتىيات
قىلغۇدەك نېمىسى بار؟ مانا ئەمدى چېدىر - بارگاھلىرىنى چۇ-
ۋۇشقا چۈشكەن بولسا، تەھقىقكى كېچىدە شەپە چىقارماي قېچىش-
نىڭ كويىغا چۈشكەن گەپ. سەركەردىلەرگە پەرمانىمنى يەتكۈز-
سىلە، ياخشى ئارام ئېلىپ پۇختا تەييارلىق كۆرگەي، بۈگۈن كې-
چە ئەلياتقۇدا ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرىمىز.

گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۈمەللىگەن سەييىدئەلى ئالىپ سۇلتان
ئۇۋەيسخاننىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ جىم
بولدى، ئۇ خاننى نىيىتىدىن ياندۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس
قىلغانىدى. دېمىسىمۇ لەشكەر تارتىپ ئىلى ۋادىسىغا كەلگەندىن
بېرى موغۇللار بىلەن ئۇچرىشىپ باقمىدى. ئۇلار قارارگاھىغا
مەھكەم بېكىنىۋېلىپ جەڭگە چىقماي قويغانىدى. شۇ سەۋەبتىن
قاتتىق ئىچى پۇشقان سۇلتان ئۇۋەيسخان جەڭ قىلىشقا ئالدىراپ
قالغانىدى. شۇ تاپتا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ياۋ قارارگاھىغا قىلى-
دىغان كېچىلىك ھۇجۇمنى توسۇشقا كۆرسەتكۈدەك سەۋەبىمۇ يوق
ئىدى. ئەمما ياۋنىڭ كۆپكۈندۈزدە چېدىر - بارگاھلىرىنى چۇۋۇ-
شى ئۇنىڭغا قانداقتۇر بىنورماللىقتەك بىلىنگەنىدى.

«ئەسلىدە ياۋنى قارارگاھنى يالغاندىن چۇۋۇپ قاچماقچى
بولغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، كېچىدە بىزنىڭ قارارگاھىمىزغا
شەبخۇن ئۇرارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلغانىدىم. ئويلىمىغان يەردىن
خان ئالىيلىرى بىز شەبخۇن ئۇرايلى دەۋاتىدۇ. بىر ھېسابتا بۇمۇ
بولغۇدەك، بىز ئۇلاردىن بۇرۇن ھەرىكەتكە كەلسەك، كۈتمىگەن نە-
تىجىگە ئېرىشىپ قېلىشىمىز مۇمكىن...»

سەييىدئەلى ئالىپ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ سۇلتان ئۇۋەيس-
خانغا قارىدى:

ــ ئۇنداقتا ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇننى مەن ئۇراي. ئالىيلد-

رى قارارگاھتا قىلىپ ھەمدەمدە بولسىلا.

ــ ياق، بۇ نۆۋەت شەبخۇننى مەن ئۇرىمەن، ئۆزلە قارارگاھ-
تا قىلىپ ھەمدەمدە بولسىلا.

موڭغۇللارنى بىر قېتىملىق جەڭ بىلەنلا ئۇزۇل - كېسىل مەغلۇپ قىلىشقا ئالدىراپ قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان كېچىلىك ھۇجۇمغا ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىش نىيىتىگە كەلگەن-
دى.

ــ ئۇنداقتا شەبخۇنغا ئالىيلىرى بىلەن بىللە چىقاي، قارارگاھقا سەركەردە بوران خوجا قارانچۇق بولسۇن.

ــ ھاجەتسىز، ــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان قولىنى سىل-
كىپ، ــ قارارگاھمۇ مۇھىم، ئۆزلە قېپقالسىلا.

«كۇتمىگەن يەردىن ياۋنىڭ بىر بۆلۈك لەشكەرلىرى ئالدىن قول سېلىپ قارارگاھقا شەبخۇن ئۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. قارارگاھتا خانىش ئايىمدىن تارتىپ بىرمۇنچە ئاياللار، باللار بار. قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىشمۇ مۇھىم، خان ئالىيلىرى بەلكىم مۇشۇنى كۆزدە تۇتقان بولۇشى مۇمكىن...»

سەييىدئەلى ئالپ خان بىلەن ئارتۇقچە تالىشىشقا ئۇرۇن قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

※ ※ ※

كەچلىك غىزادىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان بارگاھى ئال-
دىدا سەركەردىلەرگە ۋەزىپە تاپشۇردى.

ــ ئېھتىمال خان ئالىيلىرى پېقىرنى قېرىپ قالدى، شەب-
خۇن ئۇرۇشقا يارىمايدۇ، دەپ قارارگاھنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قوي-
غان بولۇشى مۇمكىن، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجا كۆكرىكى-
گە چۈشكەن ئاپئاق ساقاللىرىنى تىترىتىپ، ــ گەرچە ياشتا قې-
رىپ قالغان بولساقمۇ، غەيرەتتە يىگىتلەردىن قېلىشمايمىز، ئا-
لىيلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى شەبخۇنغا پېقىرنىمۇ ئېلىۋېلىشىنى

ئىلتىماس قىلىمەن.

— سەركەردە جانابلىرى ھە دېسىلا يىگىتلىك دەۋاسى قىلىدىلا - يۇ، ئۆيلەپ قويايلى دېسەك ئۇنىمايدىلا، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەركەردە بوران خوجا بىلەن چېقىشىپ، — ياشانغانلىقلىرىغا تەن بەرسىلە ئەمدى.

— جانابى سەركەردە مەزلۇم كىشىگە شەبخۇن ئۇرالمايدىغان بولۇپ قالغىلى خېلى بولدى ئالىيلىرى، — دەپ چاقچاق قىلدى سەركەردە پولات باھادىر.

— راست دەيدىلا سەركەردە، — دەپ چاقچاقنى ئۇلغايتتى سەركەردە قالقانبەگ كۆكۆلداش، — جانابى سەركەردىنىڭ باشقا يېرىنىڭ ماغدۇرى قالمىغىنى بىلەن قولىنىڭ ماغدۇرى بار.

بارگاھ ئالدىدا گۇررىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— مەزلۇم كىشىگە شەبخۇن ئۇرۇشتا ھەرقايسىلىرى پېقىرنىڭ ئالدىدا يىپ ئېشەلمەيدىلا، — دېدى سەركەردە بوران خوجا قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، — ئەمما ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرۇش ئول ئىشقا زىنھار ئوخشىماس. پېقىر ئۆلۈك - تىرىكمىنى جانابى قىبلىگاھىمغا ئاتىۋەتكەنمەن. شۇڭا ئول موغۇل بىلەن ياغى قىلغاندا ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا بولۇشنى خالايمەن.

پۈتكۈل ھاياتىنى ئۆزىگە ساداقەتمەنلىك بىلەن بېغىشلىغان بۇ پېشقەدەم سەركەردىنى سۇلتان ئۇۋەيسخان بەكلا ھۆرمەتلەيتتى. شۇ سەۋەبتىن پەرمانغا قارشى چىقىپ قىلغان تاراق - تۇرۇق سۆزلىرىنى، قوپاللىقلىرىنى كەچۈرۈۋېتەتتى. باشقا سەركەردىلىرىگىمۇ بوران خوجىنىڭ ساداقەتمەن، جەسۇرلۇقىنى ئۈلگە قىلاتتى.

ھەئە، سەركەردە بوران خوجىنىڭ خوتۇنى بۇندىن ئۈچ يىل ئىلگىرى قازا قىلىپ كەتكەنىدى. شۇ چاغدا ئادەتتە قوپال، باغرى قاتتىق، رەھىمسىز كۆرۈنىدىغان بوران خوجا ئۇن قويۇپ يىغلاپ ھازا ئېچىپ، بارلىق ھازىدارلارنى ھەيران قالدۇرۇۋەتكەنىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سەركەردە بوران خوجىنىڭ بىر ئۆمۈر ئاشۇ ئايال بىلەنلا ياشىغانلىقىنى، باشقا ئەمىر - سەركەردىلەرنى دوراپ

توقال ئېلىپ ئايالىنى كۆندەشلىك ئازابىغا دۇچار قىلمىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ نەزەرىدە سەركەردە بوران خوجا سۆيگۈگە ساداقەتمەن چىن ئاشىقلارنىڭمۇ تىمسالى ئىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بىرنەچچە قېتىملىق ئۆيلىنىۋېلىش تەكلىپىنى سەركەردە بوران خوجا سىلىقلا رەت قىلىۋەتكەنىدى.

ـــ شەپقەتلىرىگە كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ئالىيلىرى. ئەمدى قانچىلىك ئۆمرۈم قالدى بىلمەيمەن، كېيىنكى ئۆمرۈمنى ئاشۇ رەھمەتلىك مەزلۇممىنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇرۇت ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزىمەن. ئەمدى مىڭ قېتىم ئۆيلەنسەممۇ ئول جەننەتماكان مەزلۇمغا زىنھار ئوخشىماس، ـــ دېگەنىدى بوران خوجا كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ سەركەردە بوران خوجىغا قارىدى. پېشقەدەم سەركەردىنىڭ كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان جەڭ قىلسا كۆڭلى يايراپ كېتىدىغان بۇ سەركەردىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى.

ـــ بولىدۇ، سەركەردە بوران خوجا مەن بىلەن بىللە قەلبتە تۇرسۇن.

ـــ خان ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە، بەگ ئەتكە[1]مىز سەركەردە بوران خوجا ھەزرەتلىرىگە بىزمۇ تۇرشاۋۇل بولساق.

سۇلتان ئۇۋەيسخان قول باغلاپ تۇرغان ياش ئىككى سەركەردىگە مەمنۇنلۇق بىلەن قارىدى. يىگىتلىك قۇرامىغا ئەمدىلا يەتكەن ھەسەن سۇلتان بىلەن لوقمان سۇلتان مەرھۇم تاغىسى سۇلتان شىر مۇھەممەدخاننىڭ خانزادىلىرى ئىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختكە چىققاندىن كېيىن ئانىسى سۇلتان خاتۇننىڭ تەۋسىيىسى بىلەن ئۇلارغا ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بېرىپ، لەشكىري دىۋاننىڭ ئورۇنباسار سەركەردىلىكىگە تەيىنلىگەن ۋە سەركەردە بوران خوجىنى ئۇلارغا ئەتكە قىلىپ بەرگەنىدى. ئون يىلدىن بىرى ئۇلار

① بەگ ئەتكە ـــ ھەربىي ئۇستاز.

سەركەردە بوران خوجىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىشى بىلەن لەشكىرىي ماھارەتنى پۇختا ئىگىلەپ، ياراملىق سەركەردىلەردىن بولۇپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلارنى ئۆز ئىنىلىرىدەك كۆرۈپ، ئىززەت كۆرسىتىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشتە ئۇلار قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغاچقا بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

«كېچىلىك جەڭنىڭ خېيىم ـ خەتىرى تولا. بۇلار جەڭبازلىق ماھارىتىدە خېلىلا يېتىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن تېخى رەسـ-مىي جەڭ كۆرۈپ باقمىدى. كۆڭۈلنىڭ تىنچلىقى ياخشى...»

— شاھزادىلەرنىڭ جاسارىتىگە ئاپىرىن، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلارغا مېھرى بىلەن قاراپ، — ھەممەيلەن شەبخۇن ئۇرۇشقا كەتسەك قارارگاھ قورۇقچىسىز قالىدۇ. قارارگاھىمىزنى قوغداشمۇ ئوخشاشلا مۇھىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە قارارگاھتا مەزلۇمە-لىرىمىزدىن باشقا ئۇششاق بالىلارمۇ بار. ئىككىلىرى يەنىلا قارارگاھتا قېلىپ خانىش بىلەن ئاغىچا ـ ئايىملارنىڭ، بالىلار-نىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل بولۇشسىلا.

سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپنى چورتلا كېسىۋەتكەچكە، ھەسەن سۇلتان بىلەن لوقمان سۇلتان يەنە گەپ قىلىشقا پېتىنالماي، ئەتكەسى سەركەردە بوران خوجىغا قارىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن بوران خوجىمۇ ئۇلارغا تەتۈر قارىۋېلىپ گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى.

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ئەلياتقۇدا ھۇجۇمنى باشلاي-مىز، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان كېڭەشنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدۈرۈپ.

※ ※ ※

موغۇلىستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ھەمدەم بولماقچى بولغاندەك ھاۋا تۇتۇق، كېچە ئاسمىنىدا بىر تالمۇ يۇلتۇز يوق ئى-

دى. ئەتراپ خۇددى قازاننى دۇم كۆمتۈرۈپ قويغاندەك قاراڭغۇ بو-
لۇپ، ئون قەدەم نېرىدىكى نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى.
شەپە چىقارماي ياۋ قارارگاھىغا يېقىنلاشقان لەشكەرلەر ياۋ قارار-
گاھىدا مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ بىرئاز تېڭىرقى-
دى. قارارگاھنىڭ ئىچىدىكى چېدىر ـ بارگاھلارنىڭ يېرىمى دې-
گۇدەك يوق ئىدى. نە ئادەمنىڭ ئاۋازى، نە ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى
ئاڭلانمايتتى.

«ئىسان تايىشى راستىنلا قارارگاھنى تاشلاپ قاچتىمۇ نې-
مە؟ ــ دەپ ئويلىدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ياۋ قارارگاھىغا سىن-
چىلاپ قاراپ، ــ راستىنلا قاچقان بولسا، نېمىشقا قارارگاھتا
ئازغىنە چېدىر ـ بارگاھ قالدۇرۇپ قويىدۇ؟ ئۆزىنىڭ قاچقىنىنى
يوشۇرۇپ، كەينىدىن قوغلىشىمىزدىن ئەنسىرەپ، كۆزىمىزنى باغ-
لىماقچىمىدۇ ـ يا؟»

سۇلتان ئۇۋەيسخان دەماللىققا بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككى-
لىنىپ تۇرۇپ قالدى.

ــ قارارگاھ بوش تۇرىدىغۇ ئالىيلىرى؟ ــ سورىدى پولات
باھادىر، ــ ياۋ سەركەردىسى قارارگاھنى بوش قالدۇرۇش پەنتىنى
ئىشلىتىۋاتامدۇ ـ يا؟

ــ ناتايىن، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ــ كۆچ ئېلى-
شالمايدىغانلىقىنى پەملەپ تىكىۋەتكەن گەپ.

ئەمدى يەنە مۇلاھىزە قىلىپ تۇرۇشقا ۋاقىت يوق ئىدى. سۇل-
تان ئۇۋەيسخان بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قارىدى:

ــ مەيلى پەنت ئىشلەتسۇن ياكى تىكىۋەتسۇن، بۈگۈن كېچە
ئۇلار بەربىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلالمايدۇ. ئادەم بولسۇن ـ بولمىسۇن
ئاگال قارارگاھنى ئىگىلەيلى، تۇرشاۋۇللار قارارگاھنى باسقىن
قىلغاي.

بۇيرۇق بىلەن تەڭلا تۇرشاۋۇل قوشۇننىڭ سەركەردىسى قال-
قانبەگ كۆكۆلداش لەشكەرلىرىنى باشلاپ قارارگاھقا باستۇرۇپ
كىردى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يېنىدا قاراپ تۇرغۇسى كەلمىگەن

سەركەردە بوران خوجمۇ تۇرشاۋۇل قوشۇنغا ئەگەشتى، لېكىن قارارگاھتىن بىرمۇ ياۋ لەشكىرىنى تاپالمىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە قالدۇرۇپ قويۇلغان چېدىرلارمۇ قۇپقۇرۇق ئىدى، ئەمما چېدىرنىڭ ئىچىگە جىنچىراغ يېقىپ قويغانىدى.

— موڭغۇللار راستتىنلا قېچىپتۇ، — دېدى جەڭ قىلىدىغان لەشكەر تاپالماي خۇمارى تۇتقان بەڭگىدەك بولۇپ قالغان سەركەردە بوران خوجا يېنىدىكى چاپارمەنگە قاراپ، — دەرھال ئالىيلىرىغا مەلۇمات يەتكۈزسۇنلار.

سۇلتان ئۇۋەيسخان مەلۇماتنى ئاڭلاپ، ئاساسىي قوشۇننى باشلاپ قارارگاھقا كىرىپ كەلدى.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا بىز ئالدانغان ئوخشايمىز، — دېدى ياۋ قارارگاھىنىڭ نورمالسىزلىقىنى ھېس قىلغان سەركەردە قالانبەگ كۆكۆلداش جىددىيلەشكەن ھالدا سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، — لەشكەرلەرنى دەرھال قارارگاھتىن چېكىندۇرەيلى ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىككى سەركەردىسىدىن قايسىنىڭ گېپىگە ئىشىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. دەل شۇ چاغدا قارارگاھنىڭ ئەتراپىنى كۈچلۈك داقا - دۇمباق، سۇرەن - چۇقان سادالىرى قاپلىدى. بۆكتۈرمىدە تۇرغان ياۋ لەشكەرلىرى موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھقا تولۇق كىرىپ بولغىنىنى كۆرۈپ تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. ئۇچىغا ئوت تۇتاشتۇرۇلۇپ ئېتىلغان مىڭلىغان يا ئوقلىرى قارارگاھقا قاراپ خۇددى يۇلتۇزدەك ئۇچاتتى. قارارگاھتىكى ماڭدامدا بىر دۆۋىلەپ ماي چېچىپ قويۇلغان ئوتۇن، شاخ - شۇمبىلار يا ئوقى چۈشۈشى ھامان لاپپىدە ئوت ئېلىپ كۆيۈشكە باشلىدى. ھوشيارلىقىنى يوقاتقان موغۇلىستان لەشكەرلىرى بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن قاتتىق چۆچۈپ پىتىراشقا باشلىدى. پۈتكۈل قارارگاھنى موڭغۇل لەشكەرلىرى قاتمۇقات قورشىۋالغان بولۇپ، سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى كۈچلۈك پىستىرمىغا چۈشۈپ قالغانىدى. گۇرۇلدەپ

كۆيۈۋاتقان ئوت دۆۋىلىرىدىن ئۆركۈگەن ئاتلار تىزگىنىدىن چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۈستىدىكى چەۋەندازلارنىڭ باشقۇرۇشىغا بويسۇنمايتتى.

— ھودۇقماڭلار، سەپنى بۇزماڭلار، ياسال بېگى① سەپكە مەھكەم بول!

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇ قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشىيالمىدى. مىڭلىغان ئوت ئاتار يا ئوقلىرى لەشكەرلەرنىڭ بېشىغا خۇددى يامغۇردەك چۈشەتتى. ئوق تەگكەن لەشكەرلەر بەدىنىگە تۇتاشقان ئوتنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن داد — پەرياد كۆتۈرگىنىچە يەردە دومىلايتتى. جان قايغۇسىدا قالغان لەشكەرلەر قالقانلىرىنى بېشىدا سايىۋەن قىلىپ كىرپىدەك تۈگۈلۈۋېلىشقانىدى. ھەئە، موغۇلىستان لەشكەرلىرى جەڭگىۋارلىقىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانىدى. ياۋ لەشكەرلىرىنى ساراسىمىگە سېلىش مەقسىتىگە تولۇق يەتكەن موڭغۇل لەشكەرلىرى ئەمدى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى.

— پەرمان، سەركەردە — لەشكەرلەر دەرھال چېكىنسۇن! — دېدى ھالاكەتتىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سۇلتان ئۇۋەيسخان تاۋاچى بەگكە قاراپ.

چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئوت يالقۇنى پۈتكۈل قارارگاھنى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتكەن، پىستىرمىغا چۈشۈپ قالغان موغۇلىستان لەشكەرلىرى ئوت يورۇقىدا ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا، يوشۇرۇنۇشقا ئامالسىز قالغانىدى. تۈن قاراڭغۇسى قارارگاھنىڭ سىرتىدىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي يوشۇرۇپ قالغان بولۇپ، موغۇلىستان لەشكەرلىرى ئوق ئېتىپ زەربە بېرەي دېسىمۇ نىشاننى پەرق ئېتەلمەيتتى. قارارگاھنىڭ سىرتىدىن يامغۇردەك ئېتىلىۋاتقان يا ئوقلىرى ئۇلارنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا موڭغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلى-

① ياسال بەگ — سەپ بېگى.

غان بولۇپ، موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ھەربىر قەدەم چېكىنىشى ئېغىر بەدەلگە توختاۋاتاتتى.

— سەركەردە بوران خوجىغا ئوق تەگدى!

بۇ مۇدھىش ئاۋازدىن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ، ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى. جانپىدالىق بىلەن قىلىچلىنىشىۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئارىسىدىن سەركەردە بوران خوجىنى تاپالمىدى. يەنە قاراپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق ئىدى، ئۇنىڭ ئەتراپىنىمۇ بىر توپ موغۇل لەشكەرلىرى ئورىۋالغان بولۇپ، نۆكەرلىرى جان پىدالىق بىلەن ئېلىشىپ ئۇنى قوغداۋاتاتتى.

ئوڭ كۆكرىكىگە ئوق تەگكەن سەركەردە بوران خوجا ئوقنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋېتىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي، ئارىغا ئېلىۋالغان ئۈچ ياۋ لەشكىرى بىلەن ئېلىشىۋاتاتتى. ئەنە، بوران خوجا ئۇدۇلدىكى لەشكەرنىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى، ئەمما ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم كۆتۈرگەن قولىنى يان تەرىپىدىكى لەشكەرنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچى جەينىكىدىنلا ئۈزۈپ تاشلىدى. بوران خوجا سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى، ئۇنىڭغىچە يەنە بىر لەشكەر ئۇنىڭ بوينىغا گاچچىدە قىلىچ چاپتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ نۆكەرلىرى بىر ـ بىرلەپ قىرىلىپ كېتىۋاتاتتى. موغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا قاراتقاندەك قىلاتتى، بىر موغۇل سەركەردىسى خانىنىڭ ئېتىنىڭ بېشىغا سالما تاشلىدى، سۇلتان ئۇۋەيسخان چاققانلىق بىلەن سالمىنى كېسىۋەتتى. ئەمما ئېتىنىڭ پۇتىغا تاشلىغان سالمىنى كۆرمەي قالغانىدى. موغۇل سەركەردىسى كۈچەپ بىر تارتىپلا ئاتنى موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى. بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن سۇلتان ئۇۋەيسخان قانداق يىقىلىپ چۈشكىنىنىمۇ بىلەلمەيلا قالدى، يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۇنى باغلاپ ئۈلگۈردى.

پىستىرمىدىن ئازغىنە موغۇلىستان لەشكەرلىرى قېچىپ

قۇتۇلغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن خاتىرجەم بولالماي لەشكەر باشلاپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپ ئۇلار بىلەن تەڭ يولدا دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— خان ئالىيلىرى قېنى؟ — سورىدى سەييىدئەلى ئالپ جىددىيلەشكەن ھالدا.

— ئەمىر كەبىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، خان ئالىيلىرى ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى، — جاۋاب بەردى ئوق تېگىپ يارىلانغان سەركەردە پولات باھادىر خىجىللىقتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي.

— سەركەردە بوران خوجىچۇ ؟

— قازا قىلدى.

— سەركەردە قادىر ئوغلان بىلەن سەركەردە مەنسۇر پالۋاننىڭ ئەھۋالىمۇ نائېنىق، — دېدى سەركەردە قالقانبەگ كۆكۇلداش گۇناھكارلاردەك بېشىنى ئېگىپ.

— سەركەردە ئالچىنبەگ بىلەن سەركەردە تاھىربەگمۇ قورشاۋغا چۈشۈپ قالدى، — دېدى يەنە بىر سەرۋاز.

سەييىدئەلى ئالپ جەڭدە پىشقان سەركەردە - لەشكەرلەرگە ئەيىبلەش نەزەرى بىلەن بىر قاراپ قويۇپ ئېتىغا قامچا سالدى. سەركەردە پولات باھادىر بىلەن سەركەردە قالقانبەگ كۆكۇلداش ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندە موغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھنى تۈزەشتۈرۈپ، ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆرۈپ ئۈلگۈرگەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار قارارگاھقا ھۇجۇم قىلدى، ئەمما ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك يا ئوقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى. ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھنىڭ دالدىسىدا تۇرۇپ ئوق ئېتىۋاتاتتى.

«قاراملىق قىلىۋەرمەي، باياتىنقى جەڭدە ئامان قالغان لەشكەرلەرنى ئەمدى مەن ياۋنىڭ ئوقىغا تۇتۇپ بەرمەي. خان ئالىيلىرىنى ئۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئەمدى مۇمكىن ئەمەس، ئەتە ياخشىراق بىر ئامال تاپاي...»

ياۋ قارارگاھىغا باستۇرۇپ كىرىشكە ئامال قىلالمىغان سەي-يىدئەلى ئالپ ئىلاجسىز سەركەردە ــ لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۇ-رۇشكە مەجبۇر بولدى.

«ئاھ تەڭرىم، نېمە ئىش بۇ! خان ئالىيلىرىنىڭ لەشكەر تار-تىپ بېرىشىغا يول قويمىسام بوپتىكەن. ھېچبولمىغاندا بىللە كەلسەمچۇ كاشكى، غەپلەت بېسىپتۇ مېنى. ئېھ شەپقەتلىك ئاللاھ، پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ساقلايدىغان قۇدرىتىڭ باردۇر. خان ئالىيلىرىنى ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

23

موڭغۇللارنىڭ قارارگاھى، قوزا چۈش.

بارگاھى ئالىيدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان كۇرسىدا ئولتۇرغان ئىسان تايشى ئۇيقۇسىغا قانمىغاندەك كۆرۈنسىمۇ يەنىلا روھلۇق ئىدى. ئىككى قاتار بولۇپ چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشقان سەركەردىلىرى تولىمۇ مەغرۇر ئىدى. ھەربىر سەركەردىنىڭ ئال-دىغا بىردىن پاكار، چاقىقانغىنە شىرە قويۇلغان بولۇپ، ئۈستى-پىشۇرۇلغان قوي، كالا، بۇغا گۆشلىرى، بوغۇرساق، ئىرىمچىكلەر بىلەن تولدۇرۇۋېتىلگەنىدى، مۇلازىملار يوغان ئاپقۇرلاردا قىمىز قۇيۇۋاتاتتى. ئىسان تايشى ئاخشامقى غەلىبىسىنى ھازىر تەبرىك-لەۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇ ئەسنادا ئىككى نەپەر نۆكەر سۇلتان ئۇۋ-ۋەيسخاننى بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى. سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر كېچىدە خېلىلا جۇدەپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. شۇنداقتىمۇ ۋۇجۇدىدىكى بىردەملىك قوزغالغان ۋەسۋەسىلەرنى بېسىپ، تۆردە ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا تىكىلىپ قارىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان-نىڭ پۈتىدىن بېشىغىچە تېزلا نەزەر تاشلاپ ئۆلگۈرگەن ئىسان

تايشىنىڭ خىياللىرى تولىمۇ زىددىيەتلىك ئىدى.
«ئۇ ئايغىمغا يىقىلىپ، باش ئۇرۇپ كەچۈرۈم سوراپ، ئىلـ ـ
گىرى مېنى بىر قېتىم قويۇۋەتكىنىنى پەش قىلىپ بىر قوشۇق
قېنىنى تىلەرمۇ؟ ئەينى يىلى مېنى بارسكۆلدە ئەسىر ئالغاندا ئۇ ـ
زىنى چىڭگىزخاننىڭ نەسلىدىن دەۋاتاتتى. ئەگەر ئۇ ھەقىقىي بۇ ـ
يۇك قاغاننىڭ نەسلىدىن بولسا، ئەلۋەتتە ماڭا ئىززەت قىلمايدۇ
ۋە مېنى ئۆز نۆكىرى قاتارىدا كۆرىدۇ.»
ھەئە، شۇ دەقىقىدە غالىب خان بىلەن مەغلۇپ خاننىڭ كۆز ـ
لىرى توقۇنۇشتى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چىرايىدا ئۆلۈم ۋەھـ ـ
ـىمىسىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ئۇ ئىككى تەرەپتە ئۆزىگە ھەجىيىپ
قاراپ تۇرغان موڭغۇل سەركەردىلىرىگە نەزەر كۆزىنى سېلىپمۇ
قويماي، تۆردە مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا نەش ـ
تەردەك تىكىلگەنىدى. ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بۇ
قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى ـ دە، ئىختىيارسىز ئورنىدىن
تۇرۇپ كەتتى.
ـــ كېچىدىن قانداقراق ئۇخلاپتىلا ئالىيلىرى؟ سەركەردە ـ
لىرىم رەنجىتىپ قويمىغاندۇ ـ ھە؟ ـــ ئۇ يېنىدىكى بوش ئورۇن ـ
ـنى كۆرسەتتى، ـــ كەلسىلە، بۇياققا ئۆتۈپ ئولتۇرسىلا.
«ئۇ ماڭا نېمىشقا غەزەپ قىلمايدۇ؟ ماڭا تەزىم قىلمىدىڭ،
ھۆرمەت كۆرسەتمىدىڭ، دەپ ئەيىبلىمەيدۇ؟ كۆزۈمگىمۇ ئۇدۇل
قارىيالمايدىغۇ؟ ھە، ئۇ مەندىن ئەيمىنىدىكەن، يۈرىكىدە ۋەھىمە
بار ئىكەن. لېكىن مەندەك بىر تۇتقۇنغا بۇنچىۋالا ئىززەت قىلىش ـ
ـنىڭ ئورنى يوق ئىدىغۇ؟ ياكى مېنى مەسخىرە قىلماقچىمىدۇ؟
بەلكىم ئاگال تۆردە ئولتۇرغۇزۇپ بولۇپ، ئاندىن جاللاتلىرىغا
كاللامنى ئېلىشنى بۇيرۇپ تازا بىر پۇخادىن چىقماقچىمىدۇ؟
توختا، ئۇنىڭ يالغان ئېھتىرامىغا ئالدانماي. ھازىر دېگەن شېھىت
بولىدىغان چاغ، ئۇنىڭ ساختا ھۆسلىسىگە ئالدىنىپ سالامىنى
ئىلىك ئالماي. ئۆلسەممۇ غۇرۇرۇمنى ساقلاپ ئۆلەي..»
ـــ رەھمەت، مۇشۇ يەردە تۇرۇۋېرەي، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان

تەمكىنلىك بىلەن، ــ بىز سىلىگە ئەسىرگە چۈشكەنمىز. ئاـ سامىلا، چاپامىلا ئىختىيارلىرى. يالغاندىن بۇنچىۋالا ئىززەت كۆرـ ستىشلىرىنىڭ ئورنى يوق.

ئىسان تايشى خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ ئالىيلىرى زىنھار بەتگۇمان بولمىغايلا. جەڭدە يېڭىش، يېڭىلىش دېگەن بولۇپ تۇرىدۇ، خىجىل بولمىسىلا.

ــ خىجىل بولمىدىم، ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ داملىرىغا چۈشۈپ كەتكىنىمگە ئۆكۈنۈۋاتىمەن.

ــ جەڭدە ھىيلە ئىشلىتىشنى پەقەت بىزلا بىلىمىز دەپ قالغانمىدىلە؟ ــ ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا بىر دەقىقە تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ سىلى بىلگەن جەڭ تەدبىرلىرىنى بىزمۇ بىلىمىز. ئېسىمدە قېلىشىچە، ياغىنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ دېگەن گەپنى ئۆزلىرى قىلـ غانغۇ دەيمەن. كۆك تەڭرىگە شۈكۈر. ئالىيلىرىنى ئەسىر ھالەتتە دەرگاھىمدا مېھمان قىلىش شەرىپىگە ئېرىشكىنىمدىن تولىمۇ خۇشالمەن. كەلسىلە، ئاۋۋال بىرەر لوقمىدىن غىزاغا ئېغىز تېـ گەيلى.

«ئۇ مېنى نېمە قىلماقچىدۇ؟ گېپىنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا ئۆلتۈرۈش مەقسىتى يوقمۇ ـ نېمە؟»

ــ بىز پەقەت كۆڭلىمىزدە ھالاللىقىغا شەك كەلتۈرمىگەن لوقمىغىلا ئېغىز تېگىمىز. ئۆزلەنىڭ داستىخانلىرىدا ھالال نېـ مەتلەر يوقتۇر. مۇسۇلمانلارغا ھارام نېمەت تىزىلغان داستىخاندا ئولتۇرۇش جايىز ئەمەستۇر، ــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان قىلچىـ لىك يۈز ـ خاتىر قىلماي، ــ ئەڭ ياخشىسى مۇددىئالىرىنى ئوـ چۇق بايان قىلسۇنلار.

ئىسان تايشى نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

«ئۇ ھەقىقەتەن بۈيۈك قاغان چىڭگىزخاننىڭ نەسلىدىنكەن. مېنى ئۆز نۆكىرىچىلىكمۇ كۆرمەيۋاتىدۇ. ئۇنى شۇ تاپتا ئۆلۈمگە بۇيرۇسام، ماڭا بىلدۈرگەن ھۆرمەتسىزلىكىنى، ھاكاۋۇرلۇقىنى

بۇرنىدىن چىقارسام بولىۋېرىدۇ. لېكىن ئۇنداق قىلسام نامەردلىك قىلغان بولىمەن، باھادىرلىق شەۋكىتىمگە داغ چۈشۈرۈۋالىمەن...»

— ئالپىلىرىنى ھۇزۇرىمىزغا چاقىرىشىمىزدا پەقەت ئۆز ۋاقتىدا ئالپىلىرىدىن كۆرگەن ھۆرمەت قەرزىمىزنى ئادا قىلىۋېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر، — دېدى ئىسان تايشى تەمكىن قىياپەتتە سۆزلەپ، — مەردلىك، كەڭ قورساقلىق بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزدىمۇ ھەم باردۇر. ئالپىلىرى قىلچىلىك ئىزتىراپتا بولمىسىلا، قارارگاھلىرىغا ئەلچى ماڭغۇزدۇق. پەممىچە، سەركەردىلىرى سەيىدئەلى ئالپىنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى. ئولتۇرسىلا، ئۇنىڭغىچە بىرنەچچە ئېغىز ھال - مۇڭ بولايلى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىسان تايشى كۆرسەتكەن ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى، لېكىن داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئېغىز تەگمىدى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى سەيىدئەلى ئالپىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

— سەركەردىنى باشلاپ كىرىڭلار، — دېدى ئىسان تايشى.

چىرايىدىن ئاللىقانداق غەم - غۇسسە، تەشۋىش، جىددىيلىك چىقىپ تۇرغان سەيىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى كۆرۈپ يەڭگىل تىن ئالدى. ئاۋۋال ئۇۋەيسجانغا، ئاندىن ئەدەپ يۈزىسىدىن ئىسان تايشىغا سالام بەردى.

ئىسان تايشىنىڭ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى يولغا سېلىپ قويۇماي، ئالايىتەن ئەلچى ئەۋەتىپ سەيىدئەلى ئالپنى چاقىرتىپ كېلىشىدە، بارسكۆلدىكى جەڭدە ئۆزى يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان بۇ سەركەردىگە ئۆزىنىڭ بۈگۈنكى باھادىرلىقىنى كۆز - كۆز قىلىش ئويى بار ئىدى، شۇڭا ئۇ سەيىدئەلى ئالپقا مەغرۇرلۇق بىلەن قاراپ قويدى.

— ئالپىلىرى ئەمدى يانسىلا بولىدۇ، — دېدى ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا قاراپ، — بايا دېگىنىمىزدەك، ھۆرمەت قەر-

زىمىزنى ئادا قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن سۈلھى ـ سالا قىلىشمايمىز. ناۋادا ئالىيلىرىنىڭ ياغىغا رەغدى بولسا بىز ھەم تەييارمىز.

— بولىدۇ، ئۇنداق بولسا مەيدان جېڭى[1] قىلايلى، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

— ئورنى، ۋاقتىنى سىلى بېكىتسىلە، خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن، — دېدى ئىسان تايشى.

ئۇلار بارگاھى ئالىيدىن چىقىشتى.

— ئالىيلىرىغا تەييارلىغان ئاتنى ئەكېلىڭلار، — دېدى ئىسان تايشى.

شۇ ھامان نۆكەرلەر ئېگەر، نوختا، يۈگەن، ئۈزەڭگىلىرىگە كۈمۈش جاۋاھىراتلاردىن بېزەك قويۇلغان ئېسىل موڭغۇل ئارغىمىقىنى يېتىلەپ كەلدى. ئىسان تايشى ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئۆز قولى بىلەن تۇتقۇزدى.

— ئاق يول بولسۇن ئالىيلىرى، — ئىسان تايشى سەيىدئەلى ئالپقا قاراپ دېدى، — جانابى سەركەردە قارارگاھىمىزغا مىنىپ كەلگەن ئېتىنى قويۇپ كەتكەي، ئورنىغا باشقا ئات يەڭگۈشلەپ بەرگەيمىز.

سەيىدئەلى ئالپ لام ـ جىم دېمىدى. ئىسان تايشى ئەينى يىلى بارسكۆلدە سەيىدئەلى ئالپنىڭ ئۆزىنىڭ ئېتىنى تارتىۋالغانلىقىنىڭ ئۆچىنى ئېلىۋالغانىدى.

※ ※ ※

ئۆز قارارگاھىغا قايتىپ كەلگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالدىغا چىققان سەركەردىلەر بىلەن سالقىنلا سالاملاشتى. سەركەردىلەر ئۇنىڭغا سوكۇتلا بارگاھى ئالىيغا كىردى ـ دە، مەرتىۋىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. تۆت سەركەردىسىنىڭ ئورنىنىڭ بوش

① مەيدان جېڭى — ھەر ئىككى تەرەپ ۋاقتىنى، ئورۇننى بېكىتىۋېلىپ قىلىدىغان قىر ـ چاپ.

تۇرغانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلدى.

ــ سەركەردە بوران خوجا، پولات باھادىر، قادىر ئوغلان، مەنسۇر پالۋانلار قېنى؟

قارارگاھقا قايتىپ كەلگىچە سۇلتان ئۇۋەيسخانغا شۇم خەۋەر يەتكۈزۈشكە تىلى بارمىغان سەييىدئەلى ئالىپ ئەمدى راست گەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى:

ــ سەركەردە بوران خوجا، قادىر ئوغلان، مەنسۇر پالۋانلار شېھىت بولدى ئالىيلىرى، پولات باھادىرنىڭ يارىسى خېلىلا ئې-غىر.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزىگە مۆللىدە ياش كەلدى، كۆز يېشىنى سەركەردىلىرىگە كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن تەتۈر قارىۋالدى. تاپىنىدىن كىرگەن بىر ئاغرىق مېڭىسىدە توختىدى، يۈرىكى بىد-گىز سانجىغاندەك ئېچىشتى. شاھزادە ھەسەن سۇلتان بىلەن لوق-مان سۇلتان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

«نېمىشقىمۇ مەن ئۆلۈپ كەتمىگەندىمەن. ئۇلارنى مەن ئۆ-لۈمگە تۇتۇپ بەردىم...»

ــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا ئالىيلىرى. ئۇلار سەلتە-نەتىمىزگە بولغان ساداقىتىنى ۋايىغا يەتكۈزدى، ــ دەپ تەسەللىي بەردى سەييىدئەلى ئالىپ، ــ جەڭدە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇل جەننەتماكان سەركەردىلەرنىڭ بۇ ئالەمدىكى رىزقى ـ نېسىۋىسى شۇنچىلىك بولغىيدى. ئاللاھ تائالا بەندىلىرىنىڭ جې-نىنى بىر سەۋەبكە باغلىق قىلىپ ئالۇر، دەپتىكەن. ئۆلۈم ھەرقا-چان باردۇر، زىيادە يىغان چېكىپ مۇبارەك تەنلىرىنى قىينىمى-غايلا. ئۇل سەركەردىلەرنىڭ قېنى ھەرگىز بىكارغا تۆكۈلمەيدۇ، ــ سەييىدئەلى ئالىپ تېخىچە ئۆپكىدەۋاتقان ئىككى شاھزادىگە يۈز-لەندى، ــ ئۆزلەمۇ سەۋر قىلىشسىلا.

ــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، ياۋدىن قان قىساسىمىزنى ئالايلى، ــ دېدى باشقا سەركەردىلەرمۇ.

— مېنى بىردەم يالغۇز قالدۇرۇڭلار، — دېدى ئۇۋەيسخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

سەركەردىلەر سالام بېرىپ چىقىپ كېتىشتى.

بارگاھى ئالىيدا يالغۇز قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ھەئە، ئۇ ئاشۇ قاچقۇنلۇق، سەرگەردانلىق ھاياتىدا يېنىدىن بىر قەدەم نېرى بولماي ساداقەتمەنلىك ھەم جان پىدالىق بىلەن خىزمىتىنى قىلغان سەركەردە بوران خوجىدىن ئايرىلىش ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەنىدى. ئاتىسىدىن كىچىك قالغان، ئاتا مېھرىگە قانماي چوڭ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بۇ پېشقەدەم سەركەردىسىگە خۇددى ئۆز ئاتىسىدەك مېھرى بار ئىدى.

※ ※ ※

ئۈچ كۈن تىپتىنچ ئۆتۈپ كەتتى.

بۈگۈن ئەتىگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىغا مەيدان جېڭى قىلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ ئەلچى ئەۋەتتى. شۇ تاپتا ھەر ئىككى تەرەپ قارارگاھلىرىدىن ئىلى دەرياسى بويىدىكى تۈزلەڭلىكتە ئىككى چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ جەڭ سېپى تۈزۈشكەنىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايتتى. ئۇلار بىر ھازا داقا ـ دۇمباق چېلىپ، چۇقان ـ سۈرەن سېلىپ، نەرە تارتىشىپ ھەيۋە كۆرسىتىشتى. سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ، ئىسان تايشىمۇ سەپنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ھەر ئىككىسى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە ئالدىرىمىغاندەك، قارشى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى دەڭسەۋاتقاندەك قىلاتتى. كۈتۈۋېرىپ تاقىتى ـ تاق بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەرمانى بەردى. شۇ ھامان ئۇنىڭ يېنىدىكى تۇغ بېشى[1] ھۇجۇمغا ئۆتۈش بايرىقىنى پۇلاڭلىتىپ، جەڭ سىگنالى چېلىشقا بەلگە بەردى. بەلگىنى

① تۇغ بېشى — خاننىڭ تۇغ ـ ئەلەمنى كۆتۈرىدىغان لەشكەرلەرنىڭ باشلىقى.

كۆرگەن نەچچە ئونلىغان ناغرىچىلار ناغرىلىرىنى ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەدىسىگە چېلىشقا باشلىدى. ناغرا ساداسى بىلەن تەڭلا سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ ئاتلىرىغا قامچا سالدى. ئۇلار-نىڭ كەينىدىن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر نەرە تارتقىنىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى.

رەقىبىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتكىنىنى كۆرگەن ئىسان تايشىمۇ قولىدىكى ئەگرى قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى ـ دە، ئېتىنى زەرب بىلەن بىقىندىدى. دەقىقە ئىـ-چىدە كۆتۈرۈلگەن قىر ـ چاپ سادالىرى پۈتكۈل ئىلى ۋادىسىنى لەرزىگە كەلتۈردى. قىلىچلار قۇياش نۇرىدا ۋالىلدايتتى، بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن ئۇچقۇن چاچرايتتى. ئاتلار كىشنەيتتى، لەشكەرلەر تىغ زەربىسىدىن ئىڭرايتتى، بىردەمدىلا پۈتكۈل يايلاق قىپقىزىل قان بىلەن بويالدى. لېكىن ھېچقايسى تەرەپ چېكىنەي دېمەيتتى، سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ، ئىسان تايشىمۇ قارشى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرىنى رەھىمسىزلەرچە چاپاتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ۋۇجۇدى قىساس ئوتى بىلەن ياندى. شۇڭا ئۇ-زىنىڭ پۈتۈن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىشۋاتقانلىقىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قىر ـ چاپ بىلەنلا بولۇپ كەتكەنىدى. موڭغۇل سەر-كەردىلىرى سۇلتان ئۇۋەيسخاننى ھۇجۇم نىشانى قىلىشۋالغان بو-لۇپ، ھە دېگەندە توپلىشىپ ھەملە قىلاتتى. جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆ-زەتكەچ قىلىچ چېپىشۋاتقان سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخان-نىڭ قورشاۋدا قالغىنىنى كۆرۈپ، خاننى ئارىغا ئېلىشۋالغان موڭ-غۇل سەركەردىلىرىگە ئېتىلدى. سۇلتان ئۇۋەيسخانغا يېقىن يولـ-يالمىغان موڭغۇل سەركەردىلىرى ئەمدى يوشۇرۇن ئوق ئېتىشقا كىرىشكەنىدى. گەرچە سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۆزىنى ئوقتىن مۇدا-پىئە قىلىشقا ئۈلگۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئېتى يارىلاندى، بىر تال ئوق ئاتنىڭ سول كۆزىگە تەگكەنىدى. ئوق زەربىسىگە چىداشلىق بېرەلمىگەن ئات بىرنەچچىنى سەكرەپ يىقىلدى. ئات بىلەن تەڭ يىقىلغان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بىر قولى سۇنغانىدى، سۇلتان

ئۇۋەيسخان پىيادە قالدى.

«ئاپلا! خان ئالىيلىرى بۇنداق قاراملىق قىلمىسا بولاتتى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئۇنى ئات ئۇستىدە كۆرمىسە جاسارىتى سۇسلىشىدۇ. خان ئالىيلىرىنى بۇرۇنراق توسۇۋالسام بوپتىكەن. نۆكەرلىرىمۇ، تۇغچىلىرىمۇ چېچىلىپ كېتىپتۇ. خان ئالىيلىردىنى دەرھال ئاتقا مىندۈرۈش كېرەك...»

سەييىدئەلى ئالپ ئوقتەك كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە، سۇلتان ئۇۋەيسخاننى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىندۈردى ۋە خانغا قىلىچ ئۇرۇشقا تەمشەلگەن موغۇل سەركەردىسىنى ئاتتىن يۇلۇپ دېگۈدەك ئېلىپ ئۆزىگە قالقان قىلىۋالدى، ياۋ لەشكەرلىرى ئوق ئېتىشتىن توختاشقا مەجبۇر بولدى.

— ئۆز سېپىمىزگە قايتىپ لەشكەرلەرگە مەدەت بېرەيلى ئالىيلىرى، بەك ئىچكىرىلەپ كېتىپتۇق.

سەييىدئەلى ئالپ بىر قولىدا موغۇل سەركەردىسىنى قالقان قىلىپ، بىر قولىدا سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ئىمكان بار ئۆز لەشكەرلىرىنىڭ توپىغا يېقىنلاشماقچى بولدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئاتتىن يىقىلغىنىنى كۆرگەن لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى سۇسلاشقانىدى. ئۇلار خان بىلەن سەييىدئەلى ئالپنىڭ كەينىگە يانغىنىنى كۆرۈپ جەڭ قىلغاچ چېكىنىشكە باشلىدى.

«ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى مانا. لەشكەرلەر خان ئالىيلىرى بىلەن مېنى چوقۇم چېكىندى دەپ قالدى، قانداق قىلاي، خان ئالىيلىرىنى بۇ ئەھۋالدا تاشلاپ قويغىلى بولمىسا. سەركەردە قالقانبەگ كۆكۈلداش بىلەن تاھىر بەگلەر قېنىكىن...»

رەقىبلىرىنىڭ جەڭ قىلىشتىن رايى يېنىپ چېكىنىشكە باشلىغانلىقىنى كۆرگەن موغۇل سەركەردىلىرى قايتىدىن جانلاندى ـ دە، ياي شەكلىدە سەپ تۈزۈپ، دەريا بويىغا قاپسىۋالدى. بىر تەرەپتە ۋەھشىي ياۋ، بىر تەرەپتە ھەيۋەتلىك دەريا. موغۇلىستان لەشكەرلىرى قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى.

«ئەمدى بۇزۇلغان جەڭ سېپىنى قايتىدىن تۈزۈپ، قىستاپ كەلگەن ياۋغا تاقابىل تۇرماق تەس، پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ چېكىنىش كېرەك. بولمىسا تالاپەت تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ دالدىلانماقتىن باشقا چارە يوق...»

سەييىدئەلى ئالپ قولىدىكى موڭغۇل سەركەردىسىنى بىر ئىرغىتىپلا دەرياغا تاشلىدى ـ دە، ئۆزىمۇ ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ سۇغا سەكرىدى. خان بىلەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سۇغا كىرگىنىنى كۆرۈپ باشقا سەركەردە ـ لەشكەرلەرمۇ سۇغا سەكرەشكە باشلىدى. بۇ ئىلى دەرياسىدا تاشقىن بولغان مەزگىل بولۇپ، سۇ شىددەت بىلەن ئاقاتتى. سۇغا كىرگەن لەشكەرلەر بىرنەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا ئېقىشقا باشلىدى.

ــ ئالىيلىرى مەھكەم ئولتۇرسىلا.

سەييىدئەلى ئالپ ئاتىنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇپ، قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈشكە باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈپ كېتىۋاتقان لەشكەرلىرىنى كۆزىتىۋاتقان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ قالدى. ھەئە، ئۇ ئىككى غولاچ يىراقلىقتا ئېقىپ كېتىپ بارغان مەرھۇم تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىككى خانزادىسىنى كۆرۈپ قالغانىدى. تورپاندەك قورغاق رايوندا چوڭ بولغان بۇ ئىككى خانزادە ئىلى دەرياسىنىڭ ھەيۋەتلىك ئېقىنىدا قورقۇپ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقانىدى.

ــ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇۋالسىلا ئەمىر كەبىر!

سۇلتان ئۇۋەيسخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆزىنى سۇغا ئاتتى، سەييىدئەلى ئالپمۇ ئاتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇپ بېرىپ ئىككى خانزادىگە قاراپ ئېتىلدى. بىر قولى سۇنغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىككى خانزادىنى قۇتۇلدۇرۇش تۇگۇل، ھەيۋەتلىك سۇ دولقۇنىدا ئۆزىنىمۇ قۇتۇلدۇرالمايۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپ خاننىڭ ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ دەرھال بېرىپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ھەيۋەتلىك قاينام

ئىككى خانزادىنى يۇتۇۋەتتى.

ــ ھەسەن سۇلتان!

ــ لوقمان سۇلتان!

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ كۆز ئالدىدىلا غايىب بولغان ئىككى خانزادىنىڭ ئىسمىنى ئەنسىز توۋلىدى، بىراق ئۇلار ئىككىنچى قېتىم سۇ يۈزىدە كۆرۈنمىدى.

ــ بولدى ئالىيلىرى، ئۇلارنى ئەمدى ئىزدىمەيلى.

سەييىدئەلى ئالپ شىددەتلىك قاينام بىلەن ئېلىشقاچ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى سۇ دولقۇنلىرىدىن مۇھاپىزەت قىلىپ قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈشكە باشلىدى. خاننىڭ بىر قولى سۇنغان بولغاچقا پەقەتلا ھەرىكەتلىنەلمەيتتى. سۇ بەكمۇ شىددەتلىك ئاقاتتى، بىر ئادەمنى سۆرەپ ئەمەس، تەنھا ئۈزۈپ ماڭماقمۇ تەس ئىدى، سەييىدئەلى ئالپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەنىدى. دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، ئېگىلىپ ئاققان دەريا سۈيى ئۇلارنى قارشى قىرغاققا ئەمەس، ئەسلىدىكى قىرغاققا ئېقىتىپ كەتتى.

تۇرپان لەشكەرلىرى ئەزەلدىن سۇ ئۈزۈشكە ماھىر ئەمەس ئىدى، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى ئىلى دەرياسىغا غەرق بولدى. سۇ ئۈزەلەيدىغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى سۇ يەنە ئەسلىدىكى قىرغاققا ئېقىتىپ ئاپىرىپ قويغانىدى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن بۇ لەشكەرلەرنى موغۇل لەشكەرلىرى ئاسانلا ئەسىرگە ئالدى.

※ ※ ※

ئۈچ كۈندىن كېيىن ياۋنىڭ قارارگاھىدا ئەمەس، ئۆزىنىڭ قارارگاھىدا نەزەربەندتە تۇرۇش سۇلتان ئۇۋەيسخانغا بەكمۇ ھار كەلگەنىدى. بۇ قېتىمقى جەڭدە تولۇق نۇسرەت قازانغان ئىسان تايشى قارارگاھنى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھىغا يۆتكىگەنىدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن پەقەتلا كۆرۈشمىدى، ئۇلار سۇلتان ئۇۋەيسخاننى ئايرىم قامىغانىدى. بۇ ئۈچ

كۆڭلۈك قاماق سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئۈچ يىلدەك ئۇزاق تۇيۇلدى. بۇ ئۈچ كۈننى كىرپىك قاقماي، تۇزۇك غىزا يېمەي غەم ـ غۇسسە، تەگسىز تەشۋىشلىك خىياللار ئىلكىدە ئۆتكۈزدى. ھەئە، ئۇنىڭ ئەس ـ يادى خوتۇن ـ بالىلىرىدا قالغانىدى.

«ئى ياراتقان ئىگەم، ئالدىڭدا ئۆتكۈزگەن قايسى گۇناھىم ئۈچۈن بۇ قارا كۈنلەرنى راۋا كۆرگەنسەن؟ سۇلتان دۆلەت خانىش بىلەن كۈنتۇرا خانىش نەدىدۇ؟ ئىككى خانزادەم ئامانمىدۇ؟ سىڭىللىرىم ئۇزسۇلتان مەلىكە بىلەن مەختۇمسۇلۇ مەلىكە ئۇلار بىلەن بىللىمىدۇ؟ ئۇلار ئىسان تايشىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانمىدۇ ياكى قېچىپ قۇتۇلغانمىدۇ؟ ھەي ئىست، نېمىشقىمۇ ئۇلارنى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويماي بىللە ئېلىپ كەلگەن بولغىيدىم؟ ئۇلار نېمىشقىمۇ سەيىدئەلى ئالىپ بىلەن مېنى ئايرىم قامايدىغاندۇ؟ ۋادەرىخا! بۈيۈك موغۇلىستان ئېلىنىڭ سەلتەنەتى مېنىڭ قولۇمدا مۇشۇنداق ۋەيران بولۇپ كېتەرمۇ ئەمدى؟ ئۇرۇق ـ ئەۋلادىم ياۋنىڭ قولىدا قىرىلىپ كېتەرمۇ؟ ئىسان تايشى نېمىشقا ھازىرغىچە مەن بىلەن كۆرۈشمەيدىغاندۇ؟ نېمە مۇددىئاسى باردۇر مېنى بۇنداق ئايرىم قاماپ...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىككى خانىشنى، ئىككى ئوغلىنى، ئىككى سىڭلىسىنى ئىلى ۋادىسىغا بىللە ئېلىپ كەلگىنىگە قاتتىق پۇشايمان يەۋاتاتتى.

«ئىلىنىڭ ھاۋاسى تۇرپانغا ئوخشىمايدۇ، مەنزىرىسىمۇ جەننەتتەك گۈزەل، بوپتۇ ئېلىۋالايلى، باراۋەت قىلىپ كەلگەنگە ھېساب بولۇر» دېگەنىدى سەيىدئەلى ئالىپ خانىش، مەلىكىلەرنىڭ خانغا ھەمراھ بولۇپ ئىلى ۋادىسىغا بىللە بېرىش تەلىپىنى قۇۋۋەتلەپ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئۇۋەيسخان قايسى بارمىقىنى چىشلىسە ئاغرىيتتى، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالغانىدى.

«ئۇلارنى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويغان بولسام، گەرچە مەن موغۇلنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتسەممۇ، ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىم خانزادىلىرىمنى نائىب خانلىققا كۆتۈرۈپ تەختىمدە

ئولتۇرغۇزاتتى. ئۇلار ئابا ـ ئەجدادلىرىمدىن مىراس قالغان بۇ سەلتەنەتنى داۋاملاشتۇراتتى ئەمەسمۇ؟ ئەمدى قانداق قىلارمەن. غۇرۇر، شانۇ شەۋكەتنى قايرىپ قويۇپ ئىسان تايشىغا يېلىنسام ئىككى خانزادەمنى ئامان قويارمىكىن؟ ساق ـ سالامەت تۇرپانغا قايتىشىغا ئىجازەت بېرەرمىكىن؟ مەيلى، خالىسا ئۇنىڭغا زىممىيلىك بىلدۇرۇپ① ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنارمەن. بۇنىڭدىن ئۆزگە ياخشىراق چارىمۇ يوق ئوخشايدۇ...»

قاماقخانىغا كىرىپ كەلگەن موڭغۇل سەركەردىسى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

— بۈيۈك قاغان ئۆزلىرىنى ھۇزۇرىغا چىللايدۇ، — دېدى موڭغۇل سەركەردىسى ئېھتىرام بىلەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تارتىنىپ تۇرمايلا ئورنىدىن تۇردى، يۈرىكىدىكى ئۆچەي ـ ئۆچەي دەپ تۇرغان ئۈمىد شامى ئاجىز پىللىلدىدى، گەپ ـ سۆز قىلمايلا موڭغۇل سەركەردىسىگە ئەگەشتى.

«ئى ياراتقان ئىگەم، يىڭنىنىڭ تۆشۈكىدىن تۆگىنى يۈكى بىلەن ئۆتكۈزەلەيدىغان كارامىتىڭ باردۇر. مۈشكۈلۈمنى ئۆزۈڭ ئاسان قىلغايسەن، ياتلارغا خارۇزار قىلمىغايسەن...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان بارگاھى ئالىيىنىڭ تۆرىدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان كۇرسىدا مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا كۆڭلىدىكى ۋەھىمىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىپ نەزەر تاشلىدى، قاراشلىرى ئانچە ئۆتكۈر ئەمەس ئىدى. ۋۇجۇدىدىكى غەم ـ تەشۋىشلەر، زىددىيەتلىك تۇيغۇلار چىرايىغا تېپىپ چىققانىدى. ئۇ ئىسان تايشىغا سالام قىلىشقا ھەرقانچە تىرىشسىمۇ غۇرۇرى يول قويمىدى. تەختكە چىققاندىن بېرى سەلتەنەتنىڭ سۈر ـ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ ئولتۇرۇپ كەلگەن، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان بۇ شاھانە كۇرسىدا ئىسان تايشىنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن گىدىيىپ ئولتۇرۇشى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى قىرىق گەز ئۇ-

① زىممىيلىك بىلدۇرۇش — ئېتىقادىنى ساقلاپ بويسۇنۇش.

چۈرغانىدى. ھەئە، بۇ شاھانە كۈرس سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ نەزەرىدە خانىش بىلەن ئويۇنخشاش ئىدى. ئۇنىڭغا يېقىن يولىغان ھەرقانداق ئادەم شۇ ھامان ئۆلۈمگە مەھكۇم بولاتتى. ئەرلىك غۇرۇرى دەپسەندە بولغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان غەزەپتىن لاغىلداپ تىترەپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇ دەقىقىدە ئۆزىنىڭ تولىمۇ بىقوۋۇل ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چىراي ئىپادىسىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان ئىسان تايشى بىرىنچى قەدەمدە غۇرۇرىنى، شاھانە كىبىرىنى سۇندۇرۇش مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ھوزۇرلىنىپ كۈلدى، ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئۇنى ئولتۇرۇشقىمۇ تەكلىپ قىلمىدى، كۈلكە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن كۈچلۈك مەسخىرە، كىبىر ئۇچقۇنلىرى بالقىيتتى.

«ئۆزۈڭنى چىڭگىزنىڭ نەسلىمەن دەپ قىلغان ئاتىكارچىلىقىڭ قېنى ئۇۋەيسخان؟ قېنى، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن؟ ئاشۇ تەكەببۇرلۇقۇڭنى يەنە كۆرسەتمەمسەن؟ چاققان بول، ئايغىمغا باش قويۇپ ماڭا يېلىن! ئاتتىن چۈشسەڭمۇ ئۇزەڭگىدىن پۇتۇڭنى ئالالمايۋاتىسەن ـ ھە شۇ تاپتا. نېمىلا دېگەن بىلەن يىگىتلىكىڭ، نوچىلىقىڭ بار ئىكەن. يۈرىكىڭدىكى تەشۋىشلەر كۆزلىرىڭدىن چىقىپ تۇرسىمۇ، غۇرۇرۇڭنى ساقلاشقا تىرىشىۋاتىسەن، ساڭا قول قويدۇم...»

ـــ جاھاننىڭ ئىشلىرى نېمىدېگەن ئاجايىپ ـ ھە ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئىسان تايشى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، ـــ يەنە كۆرۈشۈپ قالدۇق مانا. غەلىبەمنى تەبرىكلىمەي قاراپ تۇرىلىغۇ؟ قايىل بولمايۋاتاملا ـ يا؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۆزىنى ھەرقانچە مەغرۇر تۇتۇشقا تىرىشسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرى بوشىشىپ كېتىپ باراتتى، گەدىنىگىچە قىزىرىپ، تاماقلىرى قۇرۇپ كەتتى. شۇنچە

يىلدىن بېرى ئۆزى سۆر كۆرسىتىپ ئولتۇرۇپ كەلگەن تەختىنىڭ ئالدىدا بۈنچىۋالا بىچارە ھالەتتە تۇرۇپ قىلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلدى:

— مەغلۇپ بولغىنىمنى ئەلۋەتتە تەن ئالىمەن. شۇنى ئۇنۇتتۇمىسىلاكى، بەندە ئۈچۈن جاھاندا ئەبەدىي غالىبلىق مەۋجۇت ئەمەس. مانا، ھايال ئۆتمەي يەنە قوللىرىغا چۈشتۈك. ئەمدى ئۆزلەنىڭ بىزگە قايتۇرىدىغان ھۆرمەت قەرزلىرى ھەم يوقتۇر. ئاتاملا، چاپاملا، ئاساملا ئىختىيارلىرى. پەقەت ياراتقان ئاللاھ ئىگەمنىڭ ئىنايىتىگىلا تېۋىنىمەن، — سۇلتان ئۇۋەيسخان ئەمدى ئۆزىنى خېلىلا تۇتۇۋالغانىدى. ئىسان تايشىنىڭ كۆزىگە تىك قارىدى، — سەمىلىرىگە پەقەت بىر ئىشنىلا سىلىپ قويماقچىمەن: مېنىڭ ۋابالىم خاتۇن، بالا ـ چاقىلىرىمغا تەگمىگەي. بىزنىڭ ئىلكىمىزدىكى ئاياللار ۋە بالىلار گۇناھسىزدۇر. مەگەركى ئۆزلىرىنى يەنىلا مەرد، باھادىر ئەزىمەت ھېسابلىسىلا، خاتۇن ـ بالىلىردمىزغا زىنھار زەرەر يەتكۈزمىگەيلا.

«يارايسەن ئۇۋەيسخان، يىگىتتەك گەپ قىلدىڭ. خاتۇن ـ بالىلىرىنى سۆيمىگەن، قەدىرلىمىگەن ئەرنى قانداقمۇ ئەر دېگىلى بولسۇن؟ ئۆزۈڭنىڭ جېنىڭ بىلەن بولماي، ئاشۇ ئاجىزلەرنىڭ غېمىنى يەۋاتىسەن. مانا بۇنى باھادىرلىق دەيمىز...»

ئىسان تايشى قاپىقىنى تۈردى.

— ماڭا شەرت قويۇۋاتامدىلا ئالىيلىرى؟

— يوقسۇ، ئالىيلىرىنىمۇ جاھاندىكى شىرمەت باھادىرلارنىڭ بىرى دەپ ھېسابلىغىنىم ئۈچۈن ئۆتۈنۈۋاتىمەن.

ئىسان تايشىنىڭ چىرايى بىرئاز ئېچىلدى.

— ئەزەل ـ ئەزەلدىن مەغلۇپ خاننىڭ خاتۇن ـ بالىلىرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىش غالىب خانلارنىڭ ئىختىيارىدا بولۇپ كەلگەن. بۇ يوسۇننى ئالىيلىرىمۇ ئوبدان بىلىدىغۇ دەيمەن؟ شۇڭا ئالىيلىرىنىڭ خانىشىنى ھەرىمىمىزگە ئەكىلىپ توقال قىلىشقا ھەققىمىز ئەلۋەتتە باردۇر.

سۇلتان ئۈۋەيسخان غەزەپتىن تىترەپ كەتتى، ئىسان تايشىد-
غا نەشتەردەك تىكىلدى، تىلى گەپكە كەلمىدى.

ــ ئاگاھ بولسىلاكى، شۇ تاپتا شەرتنى ئۆزلە ئەمەس، مەن قويسام يارىشىدۇ، ــ دېدى ئىسان تايشى مەغرۇرلۇق بىلەن، ــ بوپتۇ، گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرماي ئۇدۇللا دەي: ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ جاھاندا تەڭدىشى يوق بىر گۈزەل ئىكەن، مەن ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشنى خالايمەن. شەرت شۇكى، ئۇمۇ بۇ نىكاھنى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن قوبۇل قىلىشى كېرەك. ناۋادا ئالىيلىرى ئول سىڭلىلىرىنى ماڭا بېرىشكە قوشۇلسىلا ھەمدە ئۇنى قايىل قىلسىلا، ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەت مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگەيدۇ. سىلىمۇ خانىش، شاھزادىلىرىنى ئېلىپ تۇرپانغا ئامان ـ ئېسەن قايتالايدىلا.

سۇلتان ئۈۋەيسخان بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ــ ناۋادا قوشۇلمىسامچۇ ؟

ــ ئول چاغدا تۇرپانغا ئۆزلىرى يالغۇز قايتىدىلا.

كۆز ئالدىغا ئىككى خانىشى بىلەن ئىككى ئوغلىنى كەلتۈر-گەن سۇلتان ئۈۋەيسخانىنىڭ ۋۇجۇدىنى چىدىغۇسىز بىرئازاب چۇلغىۋالدى، يۈرىكى بىگىز تىققاندەك ئېچىشتى. خوتۇن ـ بالىد-لىرىنى موڭغۇل سەركەردىسىگە تاشلاپ بېرىپ تۇرپانغا بارغىنىد-دىن مۇشۇ يەردىلا ئۆلگىنى ئەۋزەل ئەمەسمۇ!

ــ سەيىيدئەلى ئالىپ نەدە؟ ــ سورىدى ئۈۋەيسخان بىر پەس ئويلىنىۋېلىپ.

ــ خاتىرجەم بولسىلا، ئول سەركەردە ئوبدان كۈتۈنۈۋاتىدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئۈۋەيسخانىنىڭ بۇ ئىشنى سەيىيدئەلى ئالىپ بىلەن مەسلىھەتلەشكۈسى بار ئىدى. لېكىن، ئىسان تايشىغا بۇ خىيالىنى بىلدۈرگۈسى كەلمىدى.

«ئاھ تەڭرىم، ئەجەب بىر تەڭقىسلىقتا قالدىمغۇ ئەمدى. قاراپ تۇرۇپ ئاشۇ چىرايلىق، ئوماق سىڭلىمنى ئاشۇ موڭغۇل

خانغا بېرەرمەنمۇ؟ بۇ مۇشكۇلاتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بۇنىڭدىن باشقا چارىسى يوقمىدۇر زادى...»

ــ ئۇنداق بولسا مەن سىڭلىم بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، ــ دېدى ئامالسىز قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ.

ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئايرىم بىر چېدىردا كۆرۈشتۈردى.

ئاكىسىدىن ئىسان تايشىنىڭ شەرتىنى ئاڭلىغان مەختۇمسۇ ـ لۇ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىنىڭ ئال ـ دىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغاندەك بېشىنى سىلىپ ئولتۇراتتى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنىمۇ ئىچ ـ ئىچىدىن بىر يە ـ غا قاپسىۋالغانىدى. ئەمما سىڭلىسىنىڭ ئالدىدا كۆز يېشى قى ـ لىشنى لايىق كۆرمەي، ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالغانىدى.

ــ خالىمىسىلا ھەرگىز زورلىمايمەن، پەقەت ئامالىنىڭ يو ـ قىدىن بۇ گەپنى دېيىشكە مەجبۇر بولدۇم، ــ دېدى سۇلتان ئۇ ـ ۋەيسخان بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ــ مەن چىقىپ ئىسان تايشىغا جاۋابىنى بېرىۋېتەي، بېشىمىزغا كەلگىنىنى كۆ ـ رەرمىز.

ــ توختىسىلا، ــ دېدى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ ئاكىسىنى توختىتىۋېلىپ، ــ ئول موڭغۇل خانىغا جاۋابىنى ئۆزۈم بېرەي.

سۇلتان ئۇۋەيسخان يالت ئېتىپ سىڭلىسىغا قارىدى. مەخ ـ تۇمسۇلۇنىڭ كۆزلىرىدە بايامقى بىچارىلىك، سولغۇنلۇق، ۋەھ ـ مىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپ قىلمايلا سىڭلىسىنى باشلاپ ماڭدى، ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى تولىمۇ ئې ـ غىر ئىدى، ۋۇجۇدى پۈتكۈل خەلقئالەمنىڭ مەسخىرىسىگە قال ـ غاندەك ئازابلىق، ھەسرەتلىك ئىدى. «ياق» دەپ كەينىگە يانغۇسى كېلەتتى، ئەمما كۆز ئالدىغا ئىككى خانىش بىلەن ئىككى خانزا ـ دىسى كېلىۋېلىپ، دەقىقە ئىچىدە ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان قارشىلىق تۇيغۇلىرى بىتچىت بولاتتى. ئانىسى سۇلتان خاتۇن ھازىرلا ئال ـ

دىدا پەيدا بولۇپ ئەيىبلەيدىغاندەك ئەتراپىغا چۆچۈپ قارايتتى.
شۇ تاپتا ئۇ ئىسان تايشىنىڭ ئالدىغا پۇتىدا ئەمەس، يۈزىدە دەس-
سەپ كېتىپ باراتتى.

مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى كۆرگەن ئىسان تايشى ھىجايغىنىچە
ئورنىدىن تۇردى. مەلىكە يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى
ئىسان تايشىنىڭ چىرايىغا تىكتى:

— تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلدىم ئالىيلىرى. لېكىن شەرتىم
شۇكى، بىرىنچىدىن، بارلىق ئەسىرلەرنى قورال - ياراغ، ئات -
جابدۇقلىرى بىلەن قويۇۋېتىدىلا؛ ئىككىنچىدىن، مېنى ئېلىپ
دەرھال ئىلى ۋادىسىدىن كېتىدىلا؛ ئۈچىنچىدىن، ئىمان ئېيتىپ
مۇسۇلمان بولىدىلا؛ تۆتىنچىدىن، موغۇلىستان تەسەررۇپىغا ئىك-
كىنچىلەپ تەئەررۇز قىلمايدىلا.

— بولىدۇ، مەلىكەمنىڭ ھەممە شەرتىنى قوبۇل قىلدىم، —
دېدى ئىسان تايشى گۇلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا قەددىنى
رۇسلاپ. ئاندىن سۇلتان ئۇۋەيسخانغا يۈزلەندى، — ئالىيلىرىنىڭ
ھىممىتىگە ھەشقاللا. شۇ تاپتا موغۇلىستان سۇلتانلىرىنىڭ مە-
لىكىسىگە ئۆيلىنەلىگىنىمدىن ئۆزۈمنى تولىمۇ پەخىرلىك ھېس
قىلىۋاتىمەن. شۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىلكى، بۇ نىكاھتىن شەكىل-
لەنگەن دوستلۇقىمىز پەرزەنتلىرىمىزنىڭ تۇغقاندارچىلىقىغا سە-
ۋەب بولغۇسى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان لام - جىم دېمىدى. كۆزلىرى سىڭلى-
سىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەندەك
باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

— ئەمىسە بۇ قارارگاھ ھازىردىن باشلاپ سۇلتان ئۇۋەيسخان
ئالىيلىرىغا تەئەللۇق بولدى، — دېدى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ ئىسان
تايشىغا قاراپ، — قېنى، ئالىيلىرى بىز ماڭايلى.

ئىسان تايشى تەئەججۇپلىنىپ مەلىكىگە قارىدى:

— توي قىلمايلا مۇشۇنداق كېتەمدۇق مەلىكەم؟

— توينى ئۆزلەنىڭ تەسەررۇپلىرىغا بارغاندا قىلۇرمىز، —

دېدى مەختۇمسۇلۇ.
ئىسان تايشى سەركەردىلەرگە بارلىق لەشكەرلىرىنى چېكىنـ
دۈرۈش پەرمانى بەردى. ئاندىن مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى ئاتقا مىنـ
دۈرۈپ ئۆزىنىڭ قارارگاھىغا قاراپ ماڭدى. نېمە ئۈچۈندۇر مەلـ
كە ئاكىسى بىلەن خوشلاشمىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىـ
نىڭ كەينىدىن قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇردى. ھەئە، كۆزىدىن
تاراملاپ ئاققان ياش خېلىلا ئۆسۈپ قالغان ساقاللىرى ئارىسىغا
سىرغىپ باراتتى...

※ ※ ※

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھەر دائىم يالغۇز قالغان ۋاقىتلىرىدا
سۆيۈملۈك سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى ئەسلەيتتى. خىياـ
لىدا سىڭلىسى بىلەن ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق مۇڭدىشاتتى، ئۇنىڭدىن
كەچۈرۈم سورايتتى. مۇشۇ قېتىمقى خوشلىشىش سىڭلىسى بىلەن
مەڭگۈلۈك ۋىدالىشىش بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.
ئەپسۇس، مەختۇمسۇلۇ خېنىم ئىسان تايشى بىلەن شۇ كەتكەنچە
موغۇلىستان زېمىنىغا ئىككىنچىلەپ قەدەم باسمىدى. ھەئە، موڭـ
غۇللارمۇ بۇ زېمىنغا خېلى يىللارغىچە يېقىن يولىمىدى.
شۇنداق، سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىلى ۋادىسىدىن تۇرپانغا پۇـ
تىدا ئەمەس، يۇزىدە مېڭىپ كەلگەندەك كۆتۈرۈپ قويىقۇسىز خىـ
جىللىق، نومۇس تۇيغۇسىدا قايتىپ كەلدى. قارشى ئېلىش ئۈچۈن
ئالدىغا چىققان شەھەر خەلقىنىڭ ياڭراتقان ئالقىشلىرى گويا
مەسخىرىدەك، تەنىدەك بىلىنىپ، بېشىنى تونىنىڭ ئىچىگە تىـ
قىۋالدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قاراشقا، خەلقنىڭ سالامىنى
ئىلىك ئېلىپ سالام قايتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى. كىملەرنىڭـ
دۇر مەختۇمسۇلۇ مەلىكىنى سوراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ خۇـ
دۇكسىرىدى، ئانىسى سۇلتان خاتۇننىڭ ئالدىغا سالامغا كىرگەندە
گەدىنىگىچە قىزىرىپ لام ـ جىم دېيەلمىدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ

ئانىسىنىڭ چىرايىغا قارىيالمىدى.

مەلىكە ئۈزسۇلتان خېنىم ئىلى ۋادىسىدا دۇچ كەلگەن پېشكەللىكنى، جەڭدىكى مەغلۇبىيەتنى، سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇنىڭ ئەھۋالىنى ئانىسىغا ئاللىقاچان ئېيتىپ بولغانىدى. شۇڭا سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ گۇناھكارلاردەك بىچارە تۇرقىغا، نومۇستىن قىززىرىپ، خىجىللىقتىن ئالاپاساق بولۇپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ئۆزىنى بېسىۋالدى. قىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابى يۈرىكىنى ئۆرتەپ تۇرسىمۇ، يەنىلا ئوغلىغا تەسەللى بەردى:

— ھەممە ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپتىم، — دېدى ئوغلىغا مېھرى بىلەن قاراپ، — نەچارە، ياراتقان ئىگەمىزنىڭ پېشانەمىزگە پۈتكىنى شۇ ئوخشايدۇ. بەندە تەقدىرنىڭ يازمىشىدىن قۇتۇلالىغان ئەمەس، قەددىلىرىنى رۇسلىسىلا. بۇ ھەرگىزمۇ سىلىنىڭ گۇناھلىرى ئەمەستۇر. مەن مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمغا بەرگەن ئاق سۈتۈمگە رازى. ئاتا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان بۈيۈك سەلتەنەتنى، كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن ئۇلۇغ تۇپراقنى، ۋەتەننى ياۋلاردىن قوغدىماق ھەممىمىزنىڭ مەجبۇرىيىتىدۇر. سىڭلىلىرى مەختۇمسۇلۇ خېنىم بۇ مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلدى. بۇ سەلتەنەت ئۈچۈن ئۆزلە بولمىسىلا بولمايدۇ. چۈنكى، ئۆزلە ئەل ـ يۇرتنىڭ پاسىبانى، پاسىباندىن ئايرىلغان يۇرت چوپاندىن ئايرىلغان پادىغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئۇنداق پادىنى بۆرىمۇ تالايدۇ، ئوغرىمۇ بۇلايدۇ. ئەل ـ يۇرت ۋەيران، سەرسانچىلىققا دۇچار بولىدۇ. ئەگەر شۇ يەردە مەن بولغان بولسامۇ تاجۇتەخت، ئەل ـ يۇرتنىڭ بەختى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن بىر مەختۇمسۇلۇ ئەمەس، ئۇن مەختۇمسۇلۇ بولسىمۇ مېھرىدىن كېچەتتىم. چۈنكى، ھەرقانداق بىر جامائە ـ قوۋمنىڭ بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىقى بولمىسا، ئۇل قوۋمدىن ئۆز قوۋمى، سەلتەنەتى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار مەرد ـ باھادىرلار چىقمىسا، ئۇنداق قوۋم، سەلتەنەت تېزلا ۋەيران بولىدۇ، چىرىپ تۈگەيدۇ. ھەممە ئاھالىسى ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىشنى

ۋاجىپ دەپ بىلىدىغان ۋە ئۇنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىدىن ھېچ-قانداق بىر سەۋەب بىلەن باش تارتىشنى راۋا كۆرمەيدىغان بىر ھۆكۈمدارى بولمىغان مەملىكەتنىڭ ئەھۋالى چوقۇم قالايمىقانچىد-لىق ئىچىدە قالىدۇ، ۋەيرانچىلىققا، زوراۋانلىققا يۈز تۇتىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئۆزلەنى يالغۇز ئوغۇل بولۇپ قالدى، دەپ بەكمۇ ئۆكۈنگە-نىدىم، ئەسلىدە خاتالاشقانىكەنمەن. ئاشۇنداق ئەر ھىممەتلىك سىڭىللىرى بولغانلىقىدىن پەخىرلەنسىلە. ياراتقان ئىگەم بۇيرۇ-غان بولسا يەنە ئامان ـ ئېسەن دىدارلىششقا نېسىپ قىلۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ ئالدىدا ھۆركىرەپ يىغلىۋې-تىشتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران تۇتۇۋالدى. شۇ تاپتا ئانىسى ئۇنى دەھشەتلىك قىيناۋاتقان ئازابلىرىغا، ھەسرەتلىرىگە مەلھەم سۈر-تۈپ قويۇۋاتاتتى.

ھەئە، سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىغا بىرنەچچە قېتىم ئې-سىل سوۋغاتلار بىلەن مەكتۇپ ئەۋەتتى، لېكىن سىڭلىسىدىن جاۋاب خەت ئالالمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خې-نىم ئاكىسىنىڭ ئەلچىلىرىنى ئاغزاكى سالام بىلەن قايتۇرۇۋەتكە-نىدى...

24

مىلادىيە 1428 ـ يىلى، كۈز.

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي ياغقان يامغۇردا يۇيۇنۇپ باشقىچە گۈزەللىشىپ كەتكەن ئىسسىقكۆل ۋادىسىغا ئەتىگەندىن بېرى شوخ قىزلاردەك ئاپئاق بۇلۇتلار بىلەن مۆكۈمۆكىلەك ئوينا-ۋاتقان قۇياشنىڭ جامالىدىن تۆكۈلگەن ئالتۇن نۇرلار يەنە باش-قىچە جازىبە ئاتا قىلدى. ياۋا گۈللەرنىڭ نازۇك بەرگلىرىدىكى،

يۇمران يوپۇرماقلاردىكى يامغۇر تامچىلىرى قۇياش نۇرىدا خۇددى تۇمەنلىگەن ياقۇتلاردەك جۇلالايتتى. چۇچۇكبۇيا، شىۋاق، ياۋاكەن-دىر، ئارچا ۋە ئاللىقانداق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ خۇش ھىدى نەم تۇپراقنىڭ ئاستا ــ ئاستا ئۆرلىگەن ھاراريتى بىلەن بىرلىشىپ دىماغقا ئۇرۇلاتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ياغقان يامغۇردا ئۇۋىلى-رىغا بېكىنىۋالغان بارلىق جانلىقلار قۇياش بىلەن تەڭ سىرتقا چىققانىدى، خۇددى قۇياشنىڭ جامالىدىن ھۇزۇرلىنىشقا ئال-دىراۋاتقاندەك. ھەئە، ئاسماندا قۇياشنىڭ جامالىنى، زېمىنغا تەك-شى چېچىلىۋاتقان ئالتۇن نۇرلارنى توسۇۋېلىشقا قادىر بولالمىغان پارچە ــ پارچە ئاپئاق بۇلۇتلار ئۈزۈپ يۈرەتتى.

كۆز يەتكۈسىز گۈزەل ئىسسىقكۆل يايلىقىدا مىڭلىغان چې-دىرلاردىن شەكىللەنگەن كۆچمە شەھەر بۈيۈك موغۇلىستاننىڭ خاقانى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ سەلتەنەتىدىن دېرەك بېرىپ، سۈر ــ ھەيۋىسىنى نامايىش قىلاتتى. بۇ چېدىرلارنىڭ مەركىزىدىكى سۇل-تان ئۇۋەيسخاننىڭ ھەشەمەتلىك شاھ چېدىرى ـــ بارگاھى ئالىي كۆزگە ئالاھىدە تاشلىناتتى. شاھ چېدىرىنىڭ ئەتراپىغا 100 ــ 150 قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەمىر ــ سەركەردىلەرنىڭ، لەشكەر ــ خىزمەتكارلارنىڭ چېدىرلىرى مەنسەپ ــ مەرتىۋىسى بويىچە ئو-رۇنلاشتۇرۇلغانىدى. چېدىرلارنىڭ ئۈستىدىكى توغ ــ ئەلەملەر ئىسسىقكۆلنىڭ كۆز شامىلىدا لەپىلدەپ، ئىستېلاچىلارنىڭ جا-سارىتىنى نامايىش قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. قارارگاھنىڭ سىر-تىغا ـــ ئاياغ تەرىپىگە ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرى، ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئۈستىخانىلىرى، ئاشخانا، ناۋايخانا، كاۋاپخانىلار جايلاشقانىدى. سودا ــ سېتىققا ماھىر موغۇلىستان خەلقى گەرچە ئۇرۇشنىڭ ئاپىتىنى، جەڭنىڭ ۋەھىمىسىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئاشۇ نەچچە تۈمەنلىگەن خان لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ، ئۇلار نەگە چۈشكۈن قىلسا شۇ يەرگە دۇكان ئېچىپ، پايما يېيىپ سودا قىلاتتى. قارارگاھ سۈرلۈك، جىمجىت كۆرۈن-گىنى بىلەن ئۇنىڭ سىرتى بەئەينى تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت،

سەمەرقەنت، ھىراتنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدەك قايناق بازارغا ئايلان-غانىدى.

قارارگاھنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان شاھ چېدىرى ئاستى تۆت چاسا، ئۈستى قۇببە شەكلىدە قۇرۇلغان بولۇپ، كەڭلىكى يۈز قەدەم، ئېگىزلىكى تۆت نەيزە بويى كېلەتتى. ئۇنىڭ ياي شە-كىللىك قۇببىسىنى ئادەمنىڭ بېلىدەك چوڭلۇقتىكى تۆت تال كۆك رەڭلىك تۈۋرۈك مەزمۇت كۆتۈرۈپ تۇراتتى، ئاستىغا پۈتۈن-لەي گىلەم سېلىنغانىدى. تۆر تەرىپىدىكى ئۇزۇنلۇقى توققۇز قە-دەم، كەڭلىكى يەتتە قەدەم كېلىدىغان توققۇز پايىلىك شاھ سۇپى-غا خۇددى چىمەنزارنى ئەسلىتىدىغان رەڭدار خوتەن گىلىمى سې-لىنغان، گىلەمنىڭ ئۈستىگە قۇببە شەكىللىك يۆلەنچۈكىگە گۆ-ھەر، ئۈنچە ـ مەرۋايىتلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن تەخت جايلاشتۇرۇلغانىدى. تەختنىڭ ئۈستىگە ئېسىلغان يولۋاس تېرىسى تەختنى تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرسىتەتتى. شاھ چېدىرىنىڭ ئوڭ ـ سول ئىككى تەرىپىگە ئۈچ قاتاردىن تەتىللا، مەخمەل، سەگەز كۆر-پىلەر سېلىنغانىدى. ھەر ئەتىگىنى قوبۇلغا كىرگەن ياكى كۈن ئارىلاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان شاھانە زىياپەتكە تەكلىپ قىلىنغان ئە-مىر ـ سەركەردىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەمەل ـ مەرتىۋىلىرىگە قاراپ ئاشۇ كۆرپىلەردە ئولتۇرۇشاتتى. شاھ چېدىرىنىڭ نەچچە ئونلىغان پەنجىرە ـ دېرىزىلىرىگە تارتىلغان رەڭدار يىپەك پەردىلەر ئىز-غىرىن كۈز شامىلىدا لەپىلدەپ تۇراتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر ھەپتىدىن بېرى شاھ چېدىرىدىكى ئالتۇن تەختتە گاھىدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ، گاھىدا تەگسىز خىياللارغا غەرق بولۇپ يالغۇز ئولتۇراتتى. بۇ بىر ھەپتىدىن بېرى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى پەقەتلا قوبۇل قىلمىدى، ھەرىمىگىمۇ كىرمىدى، شۇنچە يوغان شاھ چېدىرىدا بىر ئۆزى يالغۇز ئىدى. نۆكەر ـ مەھرەملىرى خاننىڭ خىيالىغا بەرھەم بېرىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك، ھەربىر قەدىمىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ قو-رۇقچىلىق قىلاتتى.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئۈۋەيسخاننى غەم بېسىۋالغانىدى. ھەـ ئە، ئۇ تورپاندىن لەشكەر تارتىپ ماڭغاندا ئىسسىقكۆل ۋادىسىدا بۇنداق ئۇزۇن تۇرۇپ قېلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئاشۇ قېتىمقى ئىلى ۋادىسىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ئۇ بىر مەزگىل ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى كەمدىن ـ كەم قوبۇل قىلىپ، كۆپىنچە ۋاقىتلىرىنى ھۇجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ تەنھا خىيال سۈرۈپ ئۆتـ كۈزدى. خاننىڭ روھىي ھالىتىدىكى بۇ ئۆزگىرىشنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەن سەييىدئەلى ئالپمۇ مۇھىم ئىشى بولمىسا قېشىغا كىـ رىۋالمىدى، ئەمما ئۇلتۇرسا ـ قوپسا سۇلتان ئۈۋەيسخاننى بۇ خىل بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ باش قاتۇراتتى، تىت ـ تىت بولاتتى.

«خان ئالىيلىرىغا ئىلى ۋادىسىدىكى مەغلۇبىيەت ئېغىر كەلدى، سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئىسان تايشىغا بېرىشكە مەجبۇر بولغىنى ھار كەلدى. بۇ رېئاللىقنى غۇرۇرى كۆ- تۈرمىدى، قوبۇل قىلالمىدى. نېمىلا دېگەن بىلەن بولىدىغان ئىش بولۇپ بولدى، ئەمدى ئورنىغا كەلمەيدۇ. ئۆزىنى بۇنچە ئەيىبلەپ، ئازابلاپ يۈرمىسىمۇ بولاتتى. قانداق قىلسام خان ئالىيلىرىنى بۇ بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلدۇرالارمەن؟ ۋالىدەئى بۇزرۇك سۇلتان خاتۇن ئالىيلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىپ باقساممىكىن، ئانىسى نەسىھەت قىلسا قانداق بولۇر؟ ياق، بۇنداق قىلسا بولمىغۇدەك، خان ئالىيلىرى ئانىسىدىن بەكلا ھايا قىلىدۇ، ھېلىمۇ ئانىسىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرۈۋاتىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، يەنىلا ئۆزۈم سۆز- لىشەي، نېمىلا دېگەن بىلەن مېنى دوستى قاتارىدا كۆرىدۇ ئەمەس- مۇ؟ ئىچ ـ باغرىنى بىر تۆكۈۋالسا ئوڭشىلىپ قالاتتى...»

سۇلتان ئۈۋەيسخان كۈتۈپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپقا شۇنداقلا قاراپ قويۇپ پەرۋاسىز ھالدا سورىدى:

ـــ ئىش ـ كۈشلىرى بارمىدى ئەمىر كەبىر؟

ـــ يانلىرىدا بىردەم ئولتۇرسام بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟ ـــ سو- ئالغا سوئال بىلەن جاۋاب قايتۇردى سەييىدئەلى ئالپ.

— ئىختىيارلىرى.

سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئارىنى يەنە ئېغىر سۈكۈنات باستى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ پەرۋاسىز تۇرقىغا قاراپ، گەپنى نەدىن باشلىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— بىرەر يۇتۇم ئۇسسۇلۇق ئىچسەم بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا لاپپىدە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— مەندىن سورىماي مەھرەمگە بۇيرۇسىلا.

— مېنىڭ شاراب ئىچكۈم بار ئىدى.

— ئىختىيارلىرى.

— ئالىيلىرى بىلەن ئىچسەم دەيمەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بېشىنى كۆتۈرۈپ سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆزىگە قارىدى. ئۇ ئەلى ۋادىسىدىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى شارابقا ئېغىز تېگىپ باقمىغانىدى، سەييىدئەلى ئالپنىڭ بۇ گېپى بىلەن بىردىنلا شارابقا كۆڭلى تارتىپ قالدى.

— بۇيرۇسىلا.

سەييىدئەلى ئالپ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىك تۈۋىدە خىزمەتكە تەييار تۇرغان مەھرەمگە شاراب بىلەن دومىلەپ پىشۇرۇلغان سوغۇق قوزا گۆشى بۇيرۇدى.

ئارقىمۇئارقا ئىچكەن ئۈچ جام شاراب سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ پىغانىنى ئۆرلەتتى.

— يەنە قۇيسىلا، — دېدى سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ.

— گەپ ـ سۆز يوق ئىچىۋېرەمدۇق ئالىيلىرى؟ — دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى:

— دېگۈدەك نېمە گەپ بار دەيدىلا.

سەييىندئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزىگە قاراپ دېدى:

— يۈرەكلىرىدە بىراۋغا دېگۈلىرى كېلىدىغان نۇرغۇن گەپ-

لىرى بار ئالىيلىرى. ئەگەر كەمىنەلىرىنى سەلتەنەتلىرىنىڭ ئە-
مىر كەبىرى ئەمەس دوستلىرى دەپ بىلسىلە، دېگۈدەك گەپ چو-
قۇم چىقىدۇ. نەچچە ئايدىن بېرىقى بۇ بۇرۇقتۇرمىلىقتا پەقەتلا
چىدىمىدىم، بىزنى ئۇنداق قىينىمىسىلا.

— مەن ئۆزلەنى قىينىمىدىم.

— ئۆزلىرىنى قىينىغانلىقلىرى بىزنى قىينىغانلىق بىلەن
ئوخشاش.

سۇلتان ئۇۋەيسخان كۆزىنى يۇمۇۋالدى، شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدا
كۈچلۈك بىر ھاياجان قوزغالغانىدى.

«ئۆزلە بولمىغان بولسىلا مېنىڭ ھالىم نە بولۇر ئىدى ئە-
مىرزادەم؟ ئادەمنىڭ دىلكەشلىك قىلالايدىغان دوستىنىڭ بولۇشى
نەقەدەر ئىزگۈلۈك ئىش ـ ھە...»

— مۇددىئالىرىنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى سۇلتان
ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ، — ئۆزلەدىن نېمىنى يو-
شۇراي. ئېيتسىلاچۇ، مېنىڭ بۇزرۇكۋار ئانامغا، ئاۋام ـ رەئىيەت-
كە قارىغۇدەك يەنە يۈزۈم بارمۇ؟ ئاشۇ چاغدا ئىسان تايشىنىڭ
شەرتىگە كۆنۈپ سىڭلىم مەختۇمسۇلۇ خېنىمىنى ئۇنىڭ ئالدىغا
باشلاپ بارمىسام بوپتىكەن. ئادەمگە ھامىنى بىر ئۆلۈمغۇ؟ بۇ تا-
جۇتەخت، سەلتەنەت كىمدىن قالمىغان؟

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزىگە غىلىلدە ياش كەلدى.

— بۇ دېگەنلىرىنىڭ ھېچبىر خاتاسى يوق ئالىيلىرى. بىراق
ئۆزلىرى ئۇچۇن ياشىغان بولسىلا ئىدى، شۇنداق قىلغان بولسىلا
تامامەن بولاتتى. ئەمما زىممىلىرىدە بىر ئەلنىڭ تەقدىرى بار، بۇ-
نى دېمىگەندىمۇ ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان خانىش ـ خانزادى-
لەرنىڭ ھايات ـ ماماتىغا ئىگە بولمىسىلا بولمايتتى. مۇشۇنى
كۆزدە تۇتقاندا، ئۆزلىرىنى ئەيىبلەشلىرى بىھاجەتتۇر. مەلىكە
مەختۇمسۇلۇ خېنىممۇ ئالىيلىرىنىڭ بۇ تەڭقىسلىقىنى چۈشەن-
گەن، تەخت ـ سەلتەنەت، ئەل ـ يۇرت، خانىش ـ خانزادىلەرنىڭ
تەقدىرىنى ئويلاپ ئول نىكاھقا رازىلىق بەرگەنىدى. ئەمدىلىكتە

ئۆزلىرىنى ئەيىبلەپ، تەخت ــ سەلتەنەت، ئەل ــ يۇرت بىلەن كا-رىلىرى بولمىسا، مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ كۆرسەتكەن جاسارىتىد-گە يۈز كېلەلمەيدىلا.

ــ ئۆزلە شۇنداق قارامدىلا ئەمىرزادەم؟

كەمىنەلىرىلا ئەمەس، بارلىق ئەمىر ــ سەركەردىلەر، ئاۋام ــ رەئىيەت شۇنداق قارايدۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا قەددىنى رۇسلىدى. ھەئە، ئۇ-نىڭغا سەييىدئەلى ئالپنىڭ سۆزلىرى تەسىر قىلغانىدى.

ــ ھېلىمۇ ئالىيلىرىنىڭ ئوردا ئىشلىرى بىلەن كارىلىرى بولمىغىنىغا خېلى ئايلار بولدى، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ سۆ-زىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ ئالىيلىرى ئەمدى ئۆزلىرىنى قاچۇرمى-سىلا، كۆڭۈللىرىدىكى ئول دىلخەستىلىكلىرىنى دەپئى قىلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بەرسىلە. شول تاپتا ئوردىدا بىر تالاي ئىشلار ئالىيلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ــ ئۆزلە بولغاندىكىن ئوردا ئىشلىرىدىن ۋايىم يېمەيمەن.

ــ ئەمما تۈركىستاندىن كەلگەن ئەلچىلەرگە جاۋاب بېرىشكە كەمىنەلىرى ئاجىزلىق قىلىدۇ، ھەپتىدىن بېرى ئۇلار دىدارلىرى-غا ئىنتىزار بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تۈركىستاندىن ئەلچى كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، كۆرۈشمىگەنىدى.

ــ ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى نېمىكەن؟ ھەقچان قېيىنئاتام ئە-مىر شەيخ نۇرىددىن ھەزرەتلىرى قىزى بىلەن نەۋرىسىنى سې-غىنغاندۇر تايىنلىق.

ــ بۇنچىلىك ئاددىي ئەمەس ئالىيلىرى، ــ دېدى سەييىدئە-لى ئالپ، ــ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ سەمەرقەنت تەختگاھىغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقىنى ئالىيلىرىغا ئايان. مىرزا ئۇلۇغبەگ مۇشۇنى باھانە قىلىپ تۈركىستانغا لەشكەر ماڭ-دۇرۇپتۇدەك. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بىزدىن لەشكىري كۆمەك سوراپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەر سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ دىققىتىنى تارتتى، قولىدىكى شاراب جامىنى داستىخانغا قويدى:

— نېمىشقا بۇ ئىشنى بۇرۇنراق مەلۇم قىلمايلا؟

سەييىدئەلى ئالىپ گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ جىم تۇرۇۋالدى.

— كەچۈرسىلە، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا ئېسىنى يىغىپ، — بۇ ئىشلارغا ئۆزۈم ئەيىبلىك. ئۆزۈمنىڭ بۇ دەرگاهقا بېكىنىۋالغىنىمنى، يوللىغان مەلۇماتلارنى قوبۇل قىلمىغىنىمنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن.

— ئالىيلىرىنىڭ كەچۈرۈم سورىشى هاجەتسىز. ئەلچىلەر بىلەن كۆرۈشەمدىلا ئالىيلىرى؟

— بولدىلا، كۆرۈشمىسەكمۇ مۇددىئاسىنى بىلىپ بولدۇق. دەرهال كۆمەكلىشىشكە لەشكەر ماڭدۇرايلى.

— كەمىنەلىرىنىڭ مۇنداقراق ئويۇم بار ئىدى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — بۇ بىز ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزۇۋالغىنىغا ئون يىلدىن ئاشتى، بىزمۇ هەرخىل سەۋەبلەر بىلەن قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشقا پۇرسەت چىقىرالماي كەلدۇق. ئەمدى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەڭ كۆلەمدە لەشكەر تارتايلى ـ دە، ئۇدۇل تۇركىستانغا بارايلى. ئاندىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئوش، تاشكەنت، ئەندىجانلارغا هۇجۇم قىلايلى. مۇشۇنداق قىلساق مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەردىكى لەشكەرلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ بىزگە تاقابىل تۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن قېيىنئاتىلىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىغا كۆمەكلىشىش؛ ئىككىنچىدىن قەشقەرنى تەسەررۇپىمىزغا قايتۇرۇۋېلىش مۇددىئايىمىزغا يېتىمىز.

— بۇ دانا چارىكەن، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان روهلىنىپ، — بەلكىم مۇشۇ باهانىدا تاشكەنت، ئەندىجانىنىلا ئەمەس، ئاخسى، بۇخارا، هەتتا سەمەرقەنتتەك كاتتا شەهەرلەرنى ئىستېلا

قىلىپ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە باشقىلارنىڭ تەسەررۇپىغا تەئەررۇز قىلىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭلىدىكى بۇرۇقتۇرمىلىقنىڭ كۆتۈرۈلۈپ، بىردىنلا روھلىنىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، سەيىدئەلى ئالىپ خېلىلا خاتىرجەم بولدى.

— ئەمىسە مەن لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ ھازىرلىقىنى قىلاي. قاچان يولغا چىقساق بولۇر ئالىيلىرى؟

— ھازىرلىققا قانچىلىك ۋاقىت كېتەر؟

— راستىنى ئېيتسام، بۇ يىل قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم، شۇڭا ھازىرلىقلارنى پۈتتۈرگەچ تۇرغان. ئالىيلىرى يارلىق بەرسە ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە يولغا چىققىلى بولىدۇ.

— ئۇنداق بولسا كېچىكتۈرمەيلى، بۈگۈن كۈنگە چارشەنبە ئىكەن. جۈمە كۈنى ئاستانىدىكى ئاۋام بىلەن بىللە جۈمە نامىزىنى ئوقۇۋېلىپ يولغا چىقايلى.

— بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشكە ئالىيلىرى...

— مەنمۇ چىقىمەن، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپنى چورتلا كېسىپ، — قومۇل ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا كېلىپ ئۇلۇسبېگى مىرمۇھەممەدشاھ ھەزرەتلىرى بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىغا قارانچۇق بولغاي، دەرھال يارلىقىمنى يەتكۈزسىلە.

— باش ئۈستىگە، — دېدى سەيىدئەلى ئالىپ.

ئۈچ كۈندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان پولات باھادىر، ئالچىنبەگ، قالقانبەگ كۆكەلداش، تاھىربەگ قاتارلىق سەركەردىلىرى بىلەن ئىككى تۈمەن موغۇلىستان لەشكىرىنى ئېلىپ تۇركىستانغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ئارىلىقتا ئېغىر زۇكامداپ قالغان سەيىدئەلى ئالىپنى تۇرپاندا مەجبۇرىي قالدۇرۇپ قويدى.

ئىسسىقكۆل ۋادىسىغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدىكى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى قايتا خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان باھادىر سەركەردىسى سەيىدئەلى ئالىپنىڭ ساداقەتمەنلىكىنى ئويلى-

غىنىدا چېھرىگە سۈس كۈلكە يۈگۈردى. باياتىن بېرى ئېغىر غەم تاغلىرىدا مۈكچىيىپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان گەۋدىسىنى بىر ئاز رۇسلىدى.

«سەيىيدئەلى ئالپىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكىن؟ كېسىلى شىپا تاپقانمىدۇ؟ سەلتەنەت، تاجۇتەخت ئۈچۈن كۆپ جاپا چەكتى، ھاردى، چارچىدى. مۇشۇ باھانىدا ئازراق ئارام ئېلىۋالسۇن. يېقىندىن بېرى ئاستانىدىن مەلۇمات كەلمىدى. شول تاپتا ئىسسىقكۆلگە قاراپ كېلىۋاتقان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ھەئە، مەندىن ئەنسىرەيدۇ، خاتىرجەم بولالمايدۇ. شۇڭا ئاستانىدا خاتىرجەم تۇرالمىدى ھەرقاچان. مەنمۇ ھەم شۇ، يېنىمدا سەيىيدئەلى بولمىسا بىر قولۇم بىلەن بىر پۇتۇمدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بولۇپ قالدىكەنمەن. ئىنسانىنىڭ ئىنسانغا ئۇ دەرىجىدە گۆيا، ساداقەت كۆرسىتىپ خىزمىتىنى قىلمىقى ئاسان ئەمەس. يا خۇدا، بىر ئەلگە پاسىبان بولماق نېمىدېگەن مۇشكۇل ـ ھە؟! تاغام شىرمۇھەممەدخاندىن تاجۇتەختنى سويۇپ ئالغىنىمدىن بېرى تۈزۈك ئارام ئالماپتىمەن. تۇرغان ـ پۈتكىنىم غەم ـ غۇسسە، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە ئۆتۈپتۇ. ئەينى يىللاردا لوپ، كېتىك، تارىم ۋادىلىرىدا قاچقۇنلۇقتا ياشاپ، ھاياتىم ئېغىر تەھلىكە ئاستىدا تۇرغان، ئاچ ـ زېرىن، موھتاجلىقتا ئۆتكەن بولساممۇ، بۇنچىلىك غەم ـ غۇسسە ھېس قىلمىغانىكەنمەن. ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگەندىن ئىچىدە كۆيگەن يامان ئىكەن. كۈندە ھېيت بولمايدۇ دېگەندەك، جەڭدىمۇ داۋاملىق غەلىبە ـ نۇسرەت يۈز ئاچمايدىكەن. ئىلى ۋادىسىدا دۇچ كەلگەن مەغلۇبىيەتنى تەڭرىم بۇ ۋادىدا ھەرگىز كۆرسەتمىگەي...»

— ئالىيلىرى غىزانى خانىش ئايىم بىلەن يەمدىلا ياكى سەركەردىلەر بىلەنمۇ؟

بىكاۋۇل ئەمىرنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان سوئالى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى چالغىتتى. قاش قارايغانىدى، سۇلتان شاھ چېدىرىنىڭ پەنجىرىسىدىن سىرتقا قاراپ شام نامىزىنىڭ ۋاقتى

ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

«... خىيال بىلەن بولۇپ شامنى قازا قىپتىمەنمۇ دەيمەن. بوپتۇلا، خۇپتەن نامىزى بىلەن قوشۇپ ئوقۇۋالارمەن...»

خان بىكاۋۇل ئەمىرگە قارىدى:

ــ غىزاغا تاۋىم يوق. ئۇلار مېنى غىزاغا ساقلىمىغاي، ھەم ھېچكىم ئارامىمنى بۇزمىغاي. ماڭا بىر خۇمرا قىمىز ئەكىرىپ بەرسۇنلار!

ــ خوش.

بىكاۋۇل ئەمىر خاننى يالغۇز قالدۇرۇپ ئاستا يېنىپ چىقتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىسسىقكۆلدە تۇرۇپ قالغاندىن بېرى كۆندە دېگۈدەك قىمىز ئىچىدىغان بولۇپ قالغانىدى، شۇ تاپتا قاتـ ـتىق ئىچ پۇشۇقى تارتىپ قالغاندەك قىلاتتى. ئىسسىقكۆلدە يا ئىلگىرىلىيەلمەي، يا چېكىنەلمەي تۇرۇۋېرىش جېنىغا پاتقانىدى. ھەئە، ئۇ تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشنى پەقەتلا ئېسىدىن چىقارمىدى. نىمە ئۇچۇندۇر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەمەرقەنتتىن شۇنچە يىراقتا جايلاشقان بۇ شەھەرنى قولدىن بېـ ـرىپ قويغۇسى كەلمىگەنىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇنى سەلتەنەـ ـتىگە قىلىنغان ئەڭ چوڭ ھاقارەت دەپ بىلەتتى. مىرزا ئۇلۇغـ ـبەگكە قەشقەرنى قايتۇرۇپ بېرىش ھەققىدە ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى جاۋابسىز قالدى. بۇنى ھەر قېتىم ئېسىگە ئالغاندا ئىچى ئاچچىق بولۇپ كېتەتتى.

ئارقىمۇئارقا ئىچكەن ئۇچ ئايقۇر قىمىز سۇلتان ئۇۋەيسخانـ ـنىڭ قانلىرىنى ئوبدانلا قىزىتتى، لېكىن يۈرىكىدىكى دەرد ــ ھەسرەتلىرىنى كۆتۈرۈۋېتىش تۇگۇل، پىغانىنى تېخىمۇ ئۆرلىتىپ قويدى.

«گەرچە پەرغانە ۋادىسىغا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرگەن بولـ ـساممۇ ئەندىجان، تاشكەنتنى ئىشغال قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئوشنىمۇ تېخىچە قولۇمغا ئالالمىدىم. ناۋادا ئەندىجاننى ئالالىغان بولسام مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن سۇلھى تۈزەلىگەن، ئەندىجان بىلەن

قەشقەرنى تېگىشكەن بولاتتىم. ساتۇقخان تولىمۇ ھېيلىگەر ئادەم ئىكەن، شۇڭا مىرزا ئۇلۇغبەگ بۇ سەركەردىسىگە ئىشىنىپ ئۆزى لەشكەر تارتماي ساتۇقخاننى ئەۋەتكەنىكەن. يېنىمدا سەيىدئەلى ئالىپ بولغان بولسا ساتۇقخاننىڭ ھېيلىسىگە تاقابىل تۇرالايتتى. ھېلىمۇ تاس قالدىم ئۇنىڭ دامىغا چۈشۈپ يېڭىلىپ قالغىلى. تۇرپانغا قايتاي دېسەم شۇنچە ھەرەج تارتىپ قىلغان لەشكىرىي يۈرۈش بىكار بولغاننى ئاز دەپ، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كېتىدۇ، قېيىنئاتام ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ تەختىمۇ تەھلىكىدە قالىدۇ. سەييىدئەلى ئالىپ يولغا چىققان بولسا نەگىراق كەلگەندۇ؟ تېز ماڭسا يەنە 15 ـ 20 كۈندە يېتىپ كې-لەرمىكىن. ھېچبولمىسا ئالدىن چاپارمەن ماڭغۇزۇۋەتكەن بولسى-چۇ...»

ئىسسىقكۆلدە كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى چوڭ بولىدۇ. گەرچە ھاۋا ئوچۇق، ئاسماندا يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرسىمۇ، كېچى-نىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ئادەمنىڭ غولىنى قورۇيتتى. بىر خۇمرا قىمىزنى تولۇق ئىچىپ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ غەم ـ ھەسرەتلىرى ئازراقمۇ يەڭگىللىمىدى. سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇغا مۇناسىۋەتلىك كەچمىشلەر ئېسىگە كېلىشى ھامان ئىچى ئاچچىق بولۇپ، كىرپىكلىرى نەملەشتى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ شاھ چېدىرىدىن سىرتقا چىقتى. ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ، خىياللىرىغا ھالاقىت يەتكۈزۈپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك پۈتكۈل قارارگاھلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىسسىقكۆل ۋادىسى تىمتاسلىققا چۆككەنىدى. قارارگاھنىڭ نە ئىچى، نە سىرتىدىن قاتتىقراق تىۋىش ئاڭلان-مايتتى، كېچىلەردە ھۇۋلاپ ئارام بەرمەيدىغان ئىسسىقكۆل بۆرى-لىرىمۇ نېمە ئۈچۈندۇر بۈگۈن تىنچىپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇ-ۋەيسخان چەكسىز ئاسمان گۈمبىزىگە نەزەر تاشلىدى. تۈمەنلىگەن ئالماسلارنى چېچىۋەتكەندەك كۆرۈنىدىغان يۇلتۇزلار سوغۇق نۇر چېچىپ چاراقلايتتى. ئۇنىڭغا ھەربىر يۇلتۇز سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇنىڭ كۆزىدەك، ئاشۇ كۆزلەر ئۇنى ئەيىبلەۋاتقاندەك

بىلىنىپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.
قورۇقچىلار قارارگاھ ئىچىدە ھوشيارلىق بىلەن مېڭىپ يۈ ـ رەتتى. ھايات مۇساپىسىنىڭ داۋان ـ دوقاللىرىنى ئەسلەپ چىققان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى پىغانلىق ئىدى. غۇر ـ غۇر شامال بىردىنلا كۈچىيىپ كەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان يىپلىك تونىغا مەھكەم قىمدالغىنىچە يىراق ـ يىراقلارغا نەزەر تاشلايتتى، خۇددى كەلگۈسى تەقدىرىنى ئالدىن بىلىۋالماقچى بولغاندەك. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە ئىسسىقكۆل ۋادى ـ سىدا بولىدىغان جەڭنىڭ تەشۋىشى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانىدى.
«جەڭنى تېزرەك ئاخىرلاشتۇرسام بولاتتى. ئەھۋالدىن قارى ـ غاندا بۇ يىل سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان ئوخشايدۇ، ھېچبولمىغاندا ئەندىجاننىمۇ بولسا قولۇمغا ئېلىپ، ياۋ لەشكەرلىرىنى چېكىندۇرسەم بولاتتى. ساتۇقخان ئەجەب جەڭ ـ گە چىقماي يېتىۋالدىغۇ؟ يەنە بىرەر ھىيلە ـ تەدبىر ئويلاۋاتامدى ـ غاندۇ ـ يا؟ ئەندىجاننى ئالسام سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئارام ئالدۇرغاچ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە ئەلچى ئەۋەتىپ ئەندىجان بىلەن قەشقەرنى تېگىشىش شەرتىنى قويياتتىم. مىرزا ئۇلۇغبەگ بۇ شەرتنى قوبۇل قىلسا، لەشكەرلەرنى دەرھال چېكىندۇرەتتىم. شۇنداق قىلاي، قەشقەرنى قايتۇرۇۋالسام مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بىتىم تۈزۈپ، ئىستىلاچىلىقتىن قول ئۈزەي. نېمە قىلاي مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بۇنچىۋالا دۈشمەنلىشىپ. ئەسلىدىمۇ بىزلەر بىر نەسەب، بىر جەمەتتىنغۇ؟ ياتلاردىن ئەمەسمىزغۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە دۆلەت سۇلتان خانىشنىڭ نەۋرە سىڭلىسىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ چوڭ خانزادىسى ئابدۇللەتىپخانغا ئېلىپ بەرگەنىكەن. بۇنى دېمى ـ گەندىمۇ مەن تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ نەسلىدىن بولسام، مىرزا ئۇلۇغ ـ بەگمۇ ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىراننىڭ نەسلىدىن. ھەر ئىككى بابائى بۇزرۇكلەرنىڭ ئابا ـ ئەجدادلىرى بولسا بول مۇقەددەس زېمىنلاردا ياشاپ كەلگەن تۈركىي قوۋملاردىندۇر. بىزگە زېمىن ـ تەسەررۇپ تالىشىپ بۇنچە دۈشمەنلىشىش نەھاجەت؟ قېرىنداشنىڭ

پېيىنى قىرقىغان نەدە بار؟ مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇپ، مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمنى بىلدۈرۈپ باقسام ياخشى بولاتتى. يالغۇز ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان، پەرغانە ۋادىسىنىڭ سۇلتانىلا ئەمەس، ئىلىم ـ ھېكمەت مەملىكىتىنىڭمۇ خاقانى بولۇشقا مۇناسىپ ئۇل دانىشمەنىنىڭ خىيالى مەندىن ئۇيراقتۇر بەلكىم...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن خېلى ئۇزاققىچە خىيالىي مۇڭداشتى.

25

ئىسسىقكۆل دالىسىدا يېڭى بىر تاڭ ئاتتى. قۇياش زېمىنغا ھارارەت پۈركۈيتتى. تېخى ئاش ۋاقتى بولا ـ بولمايلا ھاۋا چاپان ئېغىر كەلگۈدەك ئىسسىپ كەتكەنىدى. كۈنگە بۈگۈن جۈمە بولغاچقا، قارارگاھتىكى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، پاكىز كىيىملەرنى ئالماشتۇرۇپ جۈمە نامىزىغا تەييارلىق قىلىشىۋاتاتتى، چېرايلىرىدا تۈنۈگۈنكى جەڭ تەشۋىشىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ھەئە، جۈمە مۇسۇلمانلارنىڭ خاسىيەتلىك ئارام كۈنى ھېسابلىناتتى. شۇڭا بۇ كۈنى ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلاردىن دېھقان ـ چارۋىچىلارغىچە، سودىگەر ـ دۇكاندارلاردىن ئەمەلدار ـ ھۆكۈمرانلارغىچە ئىش توختىتاتتى. شۇ سەۋەبتىن بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى ئىچىشكە تەييار تۇرغان رەقىبلەرمۇ دۈشمەنلىكىنى ۋاقىتلىق توختىتىپ، كۆڭۈللىرىدىكى غەم ـ تەشۋىشلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، جۈمە نامىزىغا ھازىرلىق كۆرەتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھىدىمۇ بۈگۈن قورۇقچىلار

كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ قالغانىدى. بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر
ئالدىراش جۇمە نامىزىغا تەييارلىق كۆرۈشۈۋاتاتتى. جۇمە نامىزى
ئۈچۈن غۇسلى قىلىپ ئىچ كىيىملىرىنى يۆتكىۋالغان سۇلتان
ئۇۋەيسخان خاس ساتىرىشى خوجا ئابدۇلكەرىمگە چاچ ـ ساقلىنى
ياستىۋاتاتتى. ئاتمىش ياشلارغا يېقىنلىشىپ قالغان خوجا ئاب ـ
دۇلكەرىم مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخان زامانىسىدىن تارتىپ
ئوردىنىڭ مەخسۇس ساتىراشلىقىنى ھەم جەرراھلىقىنى قىلىپ
كېلىۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ جەرراھلىق ھۈنىرى ئۆزگىچە ئىدى.
ئۇ خەتنىسىنى قىلغان ئوغۇللارلا ئەمەس، ھەرەمدىكى ئۇنىڭ قو ـ
لىدا ئاختا قىلىنغان ئاغۋاتلارمۇ تېزلا ساقىيىپ كېتەتتى. ئۆز
ۋاقتىدا سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ خەتنىسىنىمۇ خوجا ئابدۇلكەرىم
قىلغانىدى. ئوردىنىڭ ئىچى ـ سىرتىدا ئۇنىڭ «قولى يەڭگىل»
دەيدىغان تەرىپى بار ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قولىنىڭ ئەپچىل ـ
لىكى، ھۈنەرگە كامىللىقى ۋە چەكسىز ساداقىتى بىلەن سۇلتان
ئۇۋەيسخانىنىڭ خاس ساتىرىشى بولۇپ قالغانىدى.

شاھ چېدىرىنىڭ سىرتىغا قويۇلغان كۇرسىدا ئاپتاپقا ئالدى ـ
نى قىلىپ ئولتۇرغان سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ چېچىنى ئالدىرىماي
ئۇۋۇلاپ ئېۋىتىپ، بىر قېتىم چۈشۈرۈپ بولغان خوجا ئابدۇلكە ـ
رىم چالا قالغان چاچلارنى يەڭگىل ئېگىزلىغاچ سورىدى:

ـــ ساقاللىرىنىمۇ ياسىۋېتەمدىم ئالىيلىرى؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى بىر سىلىۋەتكەن ـ
دىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ شۇنداق قىلسۇنلار، بۇرۇتۇم سەل ئۆسۈپ قالغاندەك قى ـ
لىدۇ.

ـــ ماقۇل، ئۇنداق بولسا ئۇستىخانلىرىنى بىرقۇر تۇتۇۋېتىپ
ئاندىن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ياساي.

قىسقىلا قىلىپ قويۇۋالغان قاپقارا نوختا شەكىللىك ساقال ـ
بۇرۇت سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ يىگىتلىك سۇباتىغا خويمۇ يارشات ـ
تى. خان پاكىز چۈشۈرۈلگەن بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، يەلكىسىنى

يەڭگىل مۇجۇۋاتقان خوجا ئابدۇلكەرىمدىن سورىدى:

— دەپ باقسىلا، مېنىڭ بېشىم مۇشۇ پاكىزلىقى بىلەن نېمىگە لايىقتۇر؟

خوجا ئابدۇلكەرىم دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— ئول ئەزىز باشلىرى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سەلتەنەت تاجىنى كىيىشكە لايىقتۇر ئالىيلىرى.

ساتىراشنىڭ خۇشامەت ئارىلاش جاۋابىدىن سۇلتان ئۇۋەيسخان خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

— يېڭىلىشتىلا. تاج كىيىشكە ئەمەس، بەلكىم شىبھىت بولۇشقا لايىقتۇر.

خاننىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ خوجا ئابدۇلكەرىمنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلدى، قوللىرى سېزىلەرلىك تىترىدى.

— ئۇلۇغ جۇمە كۈندە بەتچاقچاق قىلمىسىلا ئالىيلىرى، يامان بولىدۇ، — دېدى خوجا ئابدۇلكەرىم كېكەچلەپ تۇرۇپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۈنچىقمىدى، شۇ تاپتا ئويلىمايلا قىلغان گېپىدىن پۇشايمان يەپ قالغانىدى.

خوجا ئابدۇلكەرىم خاننىڭ بۇرۇتىغا ئەمدىلا قايچا سالاي دەپ تۇرۇشىغا، ئۆڭ ـ سۆلى ئۆچكەن ياتىش بېگى يۈگۈرۈپ كېلىپ ئالدىراش سالام بەردى. چىرايىدىن قاتتىق ۋەھىمە چىقىپ تۇراتتى.

— مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنت سەركەردىسى ساتۇقخان لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتىدۇ ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان چايان چاققاندەك سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

— نېمە دېدىلە؟

— ياۋ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى پۈتۈن سەپ بويىچە ئۇدۇل قارارگاھىمىزغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ ئالىيلىرى. يەزەكلىرىمىز ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بويىنىدىكى پەرتۇقنى غەزەپ بىلەن يۇلۇپ ئالدى.

— ماۋۇ بەتبەخت ساتۇقخاننىڭ قىلغان ئىشىنى كۆرمەمدىغان، بۇگۈن كۈنگە جۇمە ئىكەنلىكىنى بىلمەمدىكىنە ئىمانسىز! — سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ياتىش بېگىگە قارىدى، — دەرھال سەركەردىلەرگە خەۋەر قىلسۇنلار. ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقسۇن، — ئاندىن نېرىراق تۇرغان ئاختىچىغا① قاراپ توۋلىدى، — ئېتىمنى ھازىر قىلىڭلار!

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۇندىسىمۇ قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىپ جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالغان ساتۇقخاننىڭ نەق جۇمەگە توغرىلاپ تۇيۇقسىز لەشكەر تارتىپ چىقىشى سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننى قاتتىق غەزەپلەندۇرگەنىدى، ئۇ دەستارپىچ كۆتۈرۈپ كەلگەن دۇبۇلغا ـ ساۋۇتنىمۇ كىيمىدى.

— سۆرەلمىلىك قىلماڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ جەڭ كىيىملىرىنى كىيىۋاتقان نۆكەرلىرىنى ئالدىرىتىپ.

شۇ ئەسنادا پۇتكۇل قارارگاھتا لەشكەرلەرنى جەڭگە ئۇندەپ ناغرا چېلىندى. قارارگاھنىڭ ئىچى بىردەمدىلا ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتتى.

— تاۋاچى بەگ!

— لەببەي ئالىيلىرى.

— پەرمانىمنى يەتكۈز. سەركەردە پولات باھادىر بىلەن سەركەردە تاھىربەگ تۇرشاۋۇل بولۇپ دەرھال مەن بىلەن يۈرسۇن. قالقانبەگ كۆكۈلداش، ئالچىنبەگ قاتارلىق سەركەردىلەر ھىماتچى بولۇپ ئارقىمىزدىن يەتسۇن!

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇچ مىڭ ئاتلىق تۇرشاۋۇلنى باشلاپ ياۋغا قارشى ئات سالدى. تەخمىنەن بەش چاقىرىم مېڭىپ ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن دوقۇرۇشتى. ساتۇقخان سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننى كۆرۈپ لەشكەرلەرنى توختىتىپ سەپ تۈزدى. ئۇلارنى يېپىلىپ ئاققان كىچىكرەك بىر ئېقىن ئايرىپ تۇراتتى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخان بۇ ئېقىندىن بىرنەچچە قېتىم ئۆتكەن بولۇپ، بۇلاق سۈيىدىن

① ئاختىچى — مەخسۇس خاننىڭ ئېتىدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادەم.

شەكىللەنگەن بۇ ئېقىننىڭ تېيىزلىقىنى بىلەتتى، سۇيىمۇ ئاستا ئاقاتتى. ئۇ كەينىدىن كېلىۋاتقان ھىماتچى قوشۇننى ساقلىمايلا ياۋغا قاراپ ئات سالدى.

— ئىمكان بار ساتۇقخانغا يېقىنلىشىڭلار. مۇمكىن بولسا ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرەيلى، — دېدى يېنىدىكى ئىككى سەركەردىسىگە.

ئۇ ساتۇقخاننى تۇتۇۋېلىپ جەڭنى تېز ئاخىرلاشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەندى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ گەپ - سۆزسىزلا باستۇرۇپ كېلىشىدىن ياۋ لەشكەرلىرى ۋەھىمىگە چۈشتى. ساتۇقخان موغۇلستان لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇش ئۈچۈن كاماندازلىرىغا ئوق ئېتىشقا پەرمان بەردى. سەركەردە تاھىربەگ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ داڭلىق مەرگەنلىرىدىن ئىدى، ئاتقان ئوقى زايا كەتمەيتتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىمۇ پۇتۇنلەي مەرگەنلەر بار ئىدى.

— ئوق ئېتىشنى بىزدىن كۆرسۇن، — دېدى تاھىربەگ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ۋە مەرگەنلىرىگە بۇيرۇق بەردى، — قېنى يىگىتلەر، ئۇلارغا ئۆزىمىزنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر - بىرىگە قارىتىپ ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان قارشى تەرەپنىڭ ئاتقان ئوقلىرىنىڭ خېلىلا شالاڭشىپ قالغىنىنى كۆرۈپ ئېتىنى تېخىمۇ بەك قامچىلىدى. قويۇندەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئات ئېقىننىڭ ئوتتۇرىغا كەلگەندە تۇيۇقسىز پېتىپ قالدى، ھەرقانچە قىلىپمۇ پېتىقتىن ئېتىنى چىقىرالمىغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا ياۋ لەشكەرلىرىمۇ ئېقىنغا كىرىپ بولغانىدى. ھەر ئىككى تەرەپ ئېقىننىڭ پاتقاق قىسمىغا دۈچ كەلگەن بولۇپ، ئاتلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى پېتىپ قېلىۋاتاتتى. سەركەردە - لەشكەرلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ تىزىغىچە كەلگەن سۇدا ئېلىشىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن ساتۇقخان روبىرو كېلىپ قالغانىدى. ئىككى

سەركەردە قەھرى بىلەن ئېلىشىشقا باشلىدى، سۇلتان ئۇۋەيسخاد-
نىڭ شىددەتلىك چاپقان قىلىچىدىن ساتۇقخان چەبدەسلىك بىلەن
مۇداپىئە كۆرەتتى ـ دە، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. رەقىبى بىلەن
بىرنەچچە مەرتىۋە ئېلىشقان سۇلتان ئۇۋەيسخان قىلىچ ئۇرۇشلىد-
رىغا قاراپ ساتۇقخاننىڭ قىلىچۋازلىق ماھارىتىگە خاملىقىنى
ھېس قىلدى ـ دە، ئىمكان بار ئۇنى ئۆلتۈرمەي تىرىك تۇتۇۋې-
لىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

«ھىيلە ـ پەنتكە ئۇستا بولغىنىڭ بىلەن ماھارىتىڭ تايىد-
لىقكەن ساتۇقخان، سېنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ مىرزا ئۇلۇغبەگ بىد-
لەن شەرتلىشىشنىڭ دەسمايىسى قىلاي. ئاللاھ ئىگەم بۈگۈن ماڭا
نۇسرەت بۇيرۇغان ئوخشايدۇ...»

سەركەردە تاھىربەگ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ساتۇقخان بىلەن
ئون نەچچە مەرتىۋە ئېلىشىپمۇ تېخىچىلا يېڭەلمەيۋاتقىنىنى كۆ-
رۈپ بىرئاز ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. ئىككى قېتىم ھەمدەمگە
بارماقچى بولغان بولسىمۇ، ياۋ سەركەردىلىرى ھۇجۇم قىلىپ ئال-
دىنى توسۇپ قويدى. سۇلتان ئۇۋەيسخانغا يېقىنلىشىشقا پەقەتلا
پۇرسەت تاپالمىغان تاھىربەگنىڭ كاللىسىغا تۇيۇقسىز بىر خىيال
كەلدى.

«بىر تال ئوق بىلەن ساتۇقخاننى يارىلاندۇرۇپ بەرمەيمەنمۇ،
ئۆزۈم بارالمىغىنىم بىلەن ئوقۇم بارالايدۇ. شۇنداق قىلاي...»

تاھىربەگ چاققانلىق بىلەن بىر تال يا ئوقىنى ئالدى ـ دە،
ئوقنى سېلىپ كىرىچىنى تارتقىنىچە سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن
ئېلىشىۋاتقان ساتۇقخاننى نىشانغا ئالدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان بىد-
لەن ساتۇقخان بىر ـ بىرىگە ھەملە قىلىشقىنىچە شىددەتلىك ئې-
لىشىۋاتاتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ھۇجۇمدا، ساتۇقخان مۇداپىئەدە
ئىدى. شۇ دەقىقىدە تاھىربەگكە ساتۇقخاننى نىشانغا ئېلىپ تۇرۇ-
ۋېرىشكە پۇرسەت يوق ئىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھە دېگەندە ئۇنىڭغا
يېقىنلىشىش ئېھتىمالى بار ئىدى. پۇرسەت كەلدى دەپ بىلگەن
تاھىربەگ ساتۇقخاننىڭ كۆكرىكىنى نىشانلاپ يانىڭ كىرىچىنى

قويۇۋەتتى. دەل شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۈۋەيسخان يانىغا بىر قەدەم چامدام قالدى. تاھىربەگنىڭ يۇرىكى جىغغىدە قىلىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئاتقان ئوقى ۋىڭىلداپ ئۇچۇپ كەلگىنىچە سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ بىقىنىغا سانجىلدى. يېقىن ئارىلىقتا زەرب بىلەن ئېتىلغان يا ئوقى ئالدىراشچىلىقتا جەڭ كىيىمى كىيمىگەن سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ بىقىنىغا تۇۋۇدىكى قۇش پېيىگىچە چوڭقۇر پاتقانىدى. سۇلتان ئۈۋەيسخان ئوق زەربىسىدىن سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ھە دېگەندە رەقىبىگە تەڭ كېلەلمەي جان قايغۇسىدا بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كېتىشىنىڭ كويىغا چۈشكەن ساتۇقخان سۇلتان ئۈۋەيسخانغا ئوق تەگكىنىنى پەقەتلا سەزمىدى ـ دە، رەقىبىنىڭ ھۇجۇمىنىڭ توختاپ قالغان يۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ شارتتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ قاچتى.

ئاتقان ئوقىنىڭ ساتۇقخانغا ئەمەس، سۇلتان ئۈۋەيسخانغا تەگكەنلىكىنى كۆرگەن تاھىربەگ قاتتىق نەرە تارتقىنىچە ئالدىغا ئۇچرىغان ياۋ لەشكەرلىرىنى چېپىپ، سۇلتان ئۈۋەيسخانغا قاراپ جان ـ جەھلى بىلەن ئېتىلىپ كەلدى. قاتتىق ئاغرىققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن سۇلتان ئۈۋەيسخان سۇدا تىزلىنىپ قالغانىدى، تاھىربەگ خاننى دەرھال يۆلىۋالدى. بۇ ئىشلاردىن بىخەۋەر ساتۇقخان جېنىنىڭ ئامان قالغىنىغا شۈكۈر ئېيتىپ، ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈردى. بۇ چاغدا سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ ھىماتچى قوشۇنمۇ يېتىپ كەلگەنىدى. سەركەردىلەر خاننىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى كۆرۈپ چېكىنگەن ياۋنى قوغلاشقا رايى بارماي، سۇلتان ئۈۋەيسخاننى تېزلىك بىلەن قارارگاھقا ئېلىپ كەلدى. ئەمچى يا ئوقىنى سۇغۇرۇپ ئالغاندا سۇلتان ئۈۋەيسخان ئاللىقاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى، ئەمچى ھەرقانچە قىلىپمۇ خاننى ھوشىغا كەلتۈرەلمىدى.

سۇلتان ئۈۋەيسخان ئاشۇ ھوشسىز ياتقان پېتى ئەتىسى بامدات ۋاقتى بىلەن جان ئۈزدى. سۇلتان ئۈۋەيسخاننىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى كۆرگەن تاھىربەگ ئۆزىنىڭ چېدىرىدا ئېسىلىپ

ئۆلۈۋالدى. شۇنداق قىلىپ موغۇلىستاننىڭ بۇ شەۋكەتلىك سۇلتانى ئۆز سەركەردىسىنىڭ خاتا ئاتقان ئوقىدا ئۆلۈپ كەتتى.

پولات باھادىر، قالقانبەگ كۆكۆلداش، ئالچىنبەگ قاتارلىق سەركەردىلەر قىسقىلا كېڭەشكەندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئۆلۈمىنى لەشكەرلەردىن پىنھان تۇتۇشتى ـ دە، چاقماق تېزلىكىدە ئالمالىققا قاراپ چېكىندى.

ئۈچ كۈنگىچە قارارگاھتىن چىقماي ياتقان ساتۇقخان تۆتىنچى كۈنى چارلىغۇچىلىرىدىن موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئاللىقاچان چېكىنىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ تەئەججۇپلەندى. رەقىبلىرىنى ھىيلە ئىشلىتىۋاتامدىكىن دېگەن گۇماندا قارارگاھىغا يەنە ئۈچ كۈن سولىنىپ ياتتى. رەقىبلىرىدىن پەقەتلا شەپە بولمىغاندىن كېيىن قارارگاھنى يىغىشتۇرۇپ، غەلىبىسىنى مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزۇۋېتىپ، ئۆزى ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىقتى. ھەئە، ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قازا قىلغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

بىرنەچچە قېتىملىق قانلىق قىرغىنغا گۇۋاھ بولغان گۈزەل ئىسسىقكۆل ۋادىسى يەنە قايتىدىن تىنچىپ قالدى.

مەسئۇل مۇھەررىر: ئەخمەتجان ھوشۇر
مەسئۇل كوررېكتور: ياقۇپ مۇھەممەتروزى
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە (1)

نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى: بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013
تېلېفون نومۇرى: 64290862 ـ 010
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
نەشرى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى: 880×1230 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 14.125
باھاسى: 45.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11015-5/I·2198 （维 320）

图书在版编目(CIP)数据

诸王传.1：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7
ISBN 978-7-105-11015-5

Ⅰ.①诸… Ⅱ.①亚··· Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130128号

责任编辑：阿合买提江·吾守尔
责任校对：牙库甫
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：民族印刷厂
版　　次：2010年8月第1版 2010年8月北京第1次印刷
开　　本：880×1230毫米　大32开
印　　张：14.125
定　　价：45.00元
ISBN 978-7-105-11015-5/I·2198（维320）

ISBN 978-7-105-11015-5

9 787105 110155 >

定价：45.00元